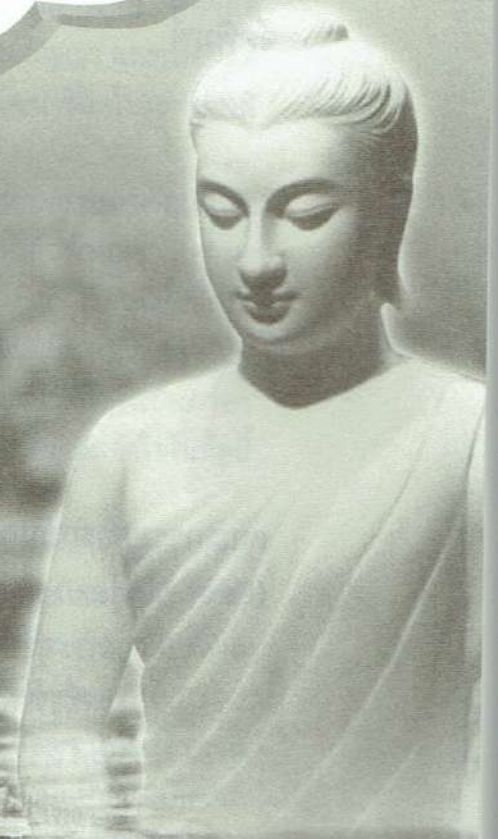

พระมงคลปริตรตามแนวคัมภีร์สีททาวีเสส ชุต

รัตนรัตน

พระมหาโกมล กมโล

ป.ธ.๘, ป.วค., พธ.บ. (บาลี), ศศ.ม. (สันสกฤต)

คำนำ

หนังสือ “**รู้ศัพท์ รู้ธรรม**” มีเนื้อหาครอบคลุมการจัดการเรียนการสอนในรายวิชาภาษาบาลี รหัสวิชา ๑๐๕ ๑๐๑ – ๑๐๕ ๓๐๖ อภิธาน รหัสวิชา ๑๐๕ ๒๐๗ ฉันทลักษณ์บาลีเบื้องต้น รหัสวิชา ๑๐๕ ๓๐๘ และอสังการบาลีเบื้องต้น รหัสวิชา ๑๐๕ ๔๐๙ ในหลักสูตรพุทธศาสตรบัณฑิต สาขาวิชาบาลีพุทธศาสตร์ โดยมีวัตถุประสงค์เพื่อผลิตบัณฑิตที่มีความรอบรู้และเชี่ยวชาญในพระพุทธศาสนา สามารถวิเคราะห์ วิพากษ์และวิจัยวิชาการด้านพระพุทธศาสนาได้อย่างแตกฉาน เพื่อผลิตบัณฑิตให้มีคุณธรรมและจริยธรรม เป็นผู้นำสังคมไทยและสังคมโลก ด้านจิตใจและปัญญา และเพื่อผลิตบัณฑิตให้สามารถนำพุทธธรรมไปประยุกต์ ใช้ในการเผยแผ่พระพุทธศาสนาและพัฒนาชีวิตในระดับชาติและนานาชาติ

ทั้งนี้ การเรียนการสอนภาษาบาลีในประเทศไทยนี้ ปรากฏเป็นหลักฐานมาตั้งแต่กรุงสุโขทัยเป็นราชธานี โดยเหตุที่เป็นภาษาจารึกธรรมะของพระพุทธเจ้า จึงเล่าเรียนกันด้วยความเคารพเพื่อให้ความรู้เข้าถึงคำสอนทางพระพุทธศาสนาแล้วนำไปประพฤติปฏิบัติเป็นสำคัญ ผู้เรียนมีทั้งที่เป็นบรรพชิตและคฤหัสถ์ แต่ในปัจจุบัน การเรียนการสอนภาษาบาลีไม่ค่อยได้รับความนิยมมากนัก อาจเป็นเพราะมีทางเลือกให้เรียนตามความชอบและถนัดของแต่ละท่าน แต่ถึงกระนั้น ภาษาบาลียังคงเป็นภาษาสำคัญเหมือนเดิมในฐานะเป็นภาษาจารึกพระพุทธพจน์ซึ่งท่านผู้สนใจใฝ่รู้ทั้งหลายย่อมเข้าใจในข้อนี้เป็นอย่างดี

มงคลสูตรหรือมงคลปริตรเป็นหนึ่งในพระพุทธพจน์ของภาษาบาลีอันมีที่มาที่ไปของศัพท์ต่าง ๆ และกระบวนการบัญญัติศัพท์กว่าจะสำเร็จเป็นรูปคำและคาถาที่นำมาใช้ในประโยคได้นั้น มีรายละเอียดที่น่าสนใจและเป็นความรู้ระดับลึกที่เมื่อรู้แล้วจะสามารถแปลได้ดี และตีความได้ถูกต้องตามหลักภาษาบาลี กระบวนการเหล่านี้เรียกโดยรวมว่า “การศึกษาวิเคราะห์ตามแนวคัมภีร์สัททาวีเสส”

หนังสือเล่มนี้ตั้งชื่อว่า “**รู้ศัพท์ รู้ธรรม**” โดยศึกษาวิเคราะห์บทบาลีจากมงคลสูตรตามแนวกลุ่มคัมภีร์สัททาวีเสส คือ หลักภาษา พจนานุกรม โคลงคาถาฉันทและอสังการ เพื่อเป็นแรงบันดาลใจให้กับท่านผู้สนใจใฝ่รู้ภาษาบาลีมีแนวทางในการผลิตผลงานวิชาการเกี่ยวกับภาษาบาลีให้มากยิ่งขึ้น

ขออนุโมทนาขอบพระคุณและขอบคุณบูรพาจารย์ผู้ประสิทธิ์ประสาทวิชาความรู้ และผู้เกี่ยวข้องซึ่งมีส่วนให้หนังสือเล่มนี้สำเร็จเป็นรูปเล่มขึ้นมาทุกท่าน หวังว่าคงได้รับประโยชน์จากหนังสือเล่มนี้ตามประสงค์

พระมหาโกมล กมลโธ

มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

วิทยาเขตบารมีศึกษาพุทธโฆส นครปฐม

สารบัญ

เรื่อง	หน้า
คำนำ	ก
สารบัญ	(๑)
บทที่ ๑ ประวัติความเป็นมาพระปริตร	๑
๑.๑ ความหมายของพระปริตร	๑
๑.๒ ประวัติความเป็นมาพระปริตร	๓
๑.๓ คัมภีร์พระปริตร	๖
๑.๔ การสวดพระปริตร	๑๒
๑.๕ หลักการของพระปริตร	๒๐
๑.๖ อานุภาพพระปริตร	๒๓
๑.๗ เป้าหมายในการสวดพระปริตร	๒๕
๑.๘ อานิสงส์การสวดพระปริตร ๘ ประการ	๒๗
บทที่ ๒ ประวัติความเป็นมาคัมภีร์บาลีสัททวาริเสส	๒๙
๒.๑ ประวัติคัมภีร์กัจจายนะและปทรูปสัททวาริ	๒๙
๒.๒ ประวัติคัมภีร์อภิธานพจนานุกรม	๓๘
๒.๓ ประวัติคัมภีร์วุตโตทัยฉันทลักษณ์	๕๖
๒.๔ ประวัติคัมภีร์สุโพธาลังการ	๗๔
บทที่ ๓ ศึกษาวิเคราะห์มงคลปริตรตามแนวคัมภีร์สัททวาริเสสและหลักธรรมนำความเจริญดำเนินชีวิตในปฐมวัย	๘๕
๓.๑ ประวัติความเป็นมาและอานุภาพมงคลปริตร	๘๕
๓.๑.๑ ประวัติความเป็นมา	๘๕
๓.๑.๒ อานุภาพการป้องกัน	๘๘
๓.๒ ศึกษาวิเคราะห์บทพระบาลีตามแนวคัมภีร์สัททวาริเสส	๘๘
๓.๒.๑ มงคลปริตร คาถาทเวตถาคถา	๘๘
๓.๒.๒ มงคลปริตร คาถาที่ ๑	๑๑๑
๓.๒.๓ มงคลปริตร คาถาที่ ๒	๑๒๔
๓.๒.๔ มงคลปริตร คาถาที่ ๓	๑๓๖
๓.๓ หลักธรรมนำความเจริญดำเนินชีวิตในปฐมวัย	๑๔๘
๓.๓.๑ มงคลที่ ๑ ไม่คบคนพาล	๑๔๘
๓.๓.๒ มงคลที่ ๒ คบบัณฑิต	๑๔๙
๓.๓.๓ มงคลที่ ๓ บุษาบุคคลที่ควรบูชา	๑๕๐
๓.๓.๔ มงคลที่ ๔ อยู่ในถิ่นที่เหมาะสม	๑๕๒
๓.๓.๕ มงคลที่ ๕ เคยทำบุญมาก่อน	๑๕๓
๓.๓.๖ มงคลที่ ๖ การตั้งตนชอบ	๑๕๕

๓.๓.๗ มงคลที่ ๗ ความเป็นพหูสูต	๑๕๖
๓.๓.๘ มงคลที่ ๘ มีศิลปะ	๑๕๘
๓.๓.๙ มงคลที่ ๙ มีวินัย	๑๕๙
๓.๓.๑๐ มงคลที่ ๑๐ มีวาจาสุภาสิต	๑๖๑
บทที่ ๔ ศึกษาวิเคราะห์มงคลปริตรตามแนวคัมภีร์สัทททวิเสสและหลักธรรมนำความเจริญ ดำเนินชีวิตในมัชฌิมวัย	๑๖๓
๔.๑ ศึกษาวิเคราะห์บทพระบาลีตามแนวคัมภีร์สัทททวิเสส	๑๖๓
๔.๑.๑ มงคลปริตร คาถาที่ ๔	๑๖๓
๔.๑.๒ มงคลปริตร คาถาที่ ๕	๑๗๔
๔.๑.๓ มงคลปริตร คาถาที่ ๖	๑๘๙
๔.๑.๔ มงคลปริตร คาถาที่ ๗	๑๙๙
๔.๑.๕ มงคลปริตร คาถาที่ ๘	๒๑๓
๔.๒ หลักธรรมนำความเจริญดำเนินชีวิตในมัชฌิมวัย	๒๒๓
๔.๒.๑ มงคลที่ ๑๑ บำรุงบิดามารดา	๒๒๓
๔.๒.๒ มงคลที่ ๑๒ การสงเคราะห์บุตร	๒๒๕
๔.๒.๓ มงคลที่ ๑๓ การสงเคราะห์ภรรยา-สามี	๒๒๖
๔.๒.๔ มงคลที่ ๑๔ การทำงานไม่คั่งค้าง	๒๒๙
๔.๒.๕ มงคลที่ ๑๕ ทาน-การให้	๒๓๑
๔.๒.๖ มงคลที่ ๑๖ การประพฤติธรรม	๒๓๓
๔.๒.๗ มงคลที่ ๑๗ การสงเคราะห์ญาติ	๒๓๖
๔.๒.๘ มงคลที่ ๑๘ ทำงานไม่มีโทษ	๒๓๘
๔.๒.๙ มงคลที่ ๑๙ งดเว้นบาป	๒๓๙
๔.๒.๑๐ มงคลที่ ๒๐ การเว้นจากการดื่มน้ำเมา	๒๔๒
๔.๒.๑๑ มงคลที่ ๒๑ ไม่ประมาทในกุศลธรรม	๒๔๓
๔.๒.๑๒ มงคลที่ ๒๒ มีความเคารพ	๒๔๗
๔.๒.๑๓ มงคลที่ ๒๓ มีความถ่อมตน	๒๕๐
๔.๒.๑๔ มงคลที่ ๒๔ มีความสันโดษ	๒๕๓
๔.๒.๑๕ มงคลที่ ๒๕ มีความกตัญญู	๒๕๗
๔.๒.๑๖ มงคลที่ ๒๖ ฟังธรรมตามกาล	๒๕๙
๔.๒.๑๗ มงคลที่ ๒๗ มีความอดทน	๒๖๓
๔.๒.๑๘ มงคลที่ ๒๘ เป็นคนว่าง่าย	๒๖๖
๔.๒.๑๙ มงคลที่ ๒๙ เห็นสมณะ	๒๖๗
๒.๒.๒๐ มงคลที่ ๓๐ สันทนาธรรมตามกาล	๒๗๐
บทที่ ๕ ศึกษาวิเคราะห์มงคลปริตรตามแนวคัมภีร์สัทททวิเสสและหลักธรรมนำความเจริญ ดำเนินชีวิตในปัจจุบันวัย	๒๗๓
๕.๑ ศึกษาวิเคราะห์บทพระบาลีตามแนวคัมภีร์สัทททวิเสส	๒๗๓

๕.๑.๑	มงคลปริตร คาถาที่ ๙	๒๗๓
๕.๑.๒	มงคลปริตร คาถาที่ ๑๐	๒๙๙
๕.๑.๓	มงคลปริตร คาถาที่ ๑๑	๓๑๓
๕.๒	หลักธรรมนำความเจริญดำเนินชีวิตในปัจจุบัน	๓๑๙
๕.๒.๑	มงคลที่ ๓๑ การบำเพ็ญตบะ	๓๑๙
๕.๒.๒	มงคลที่ ๓๒ ประพฤติพรหมจรรย์	๓๒๑
๕.๒.๓	มงคลที่ ๓๓ เห็นอริยสัจ	๓๒๓
๕.๒.๔	มงคลที่ ๓๔ ทำนิพพานให้แจ้ง	๓๒๗
๕.๒.๕	มงคลที่ ๓๕ มีจิตไม่หวั่นไหวในโลกธรรม	๓๒๘
๕.๒.๖	มงคลที่ ๓๖ มีจิตไม่ไศกเศร้าย	๓๒๙
๕.๒.๗	มงคลที่ ๓๗ มีจิตปราศจากกิเลส	๓๓๐
๕.๒.๘	มงคลที่ ๓๘ มีจิตเกษม	๓๓๒
บทที่ ๖	สรุปและข้อเสนอแนะ	๓๓๕
๖.๑	สรุป	๓๓๕
๖.๒	ข้อเสนอแนะ	๓๓๖
บรรณานุกรม		๓๓๗
ประวัติผู้เขียน		๓๔๑

บทที่ ๑

ประวัติความเป็นมาพระปริตร

การเกิดเป็นมนุษย์นั้นแสนยาก เป็นมนุษย์ที่สมบูรณ์นั้นยากกว่า เป็นมนุษย์ที่สมบูรณ์ได้ อาศัยอยู่ในประเทศที่มีองค์พระประมุขอุปถัมภ์พระพุทธศาสนาพร้อมทั้งได้พบหลักธรรมคำสอนของ พระพุทธเจ้านั้นช่างยากยิ่งนัก ดังนั้น พุทธศาสนิกชนที่ได้เกิดมาเป็นมนุษย์ที่สมบูรณ์อาศัยอยู่ในประเทศ ไทยและได้พบพระพุทธศาสนา ย่อมมีบารมีอย่างล้นเหลือ หลักธรรมคำสอนที่พระพุทธเจ้าทรงแสดงแก่ มนุษย์ เทวดา นาค และยักษ์ ตลอด ๔๕ พรรชานั้น เต็มไปด้วยนัยหลากหลายลุ่มลึกโดยธรรม อรรถ เทศนา และปฏิเวธเป็นอเนกประการและหลักธรรมทุก ๆ บทสมบูรณ์ด้วยอรรถและพยัญชนะ พระ ปริตรเป็นพระสูตรที่มีความงามและไพเราะ สมบูรณ์ด้วยอรรถและพยัญชนะ หากผู้ศึกษามีความรู้ แดกฉานทางภาษาศาสตร์ และอสังการศาสตร์แล้ว จะเห็นความสุขุมคัมภีรภาพ และความงามที่ซ่อน เร้นอยู่ในตัวพยัญชนะทุก ๆ บท ก่อให้เกิดปิติซาบซึ้งในรสหลักธรรมทำให้เกิดกุศลศรัทธาและความ อัจฉริยะต่อพระสัพพัญญุตญาณของพระพุทธเจ้ามากยิ่งขึ้น และมีพระสูตรหลายพระสูตรที่พระพุทธเจ้า ทรงใช้เป็นพระปริตร เช่น รัตนปริตร เมื่อคราวเสด็จไปโปรดชาวเมืองเวสาลีที่ถูกภัยคุกคาม ๓ อย่าง คือ

๑. เกิดทุพภิกภัย ข้าวยากหมากแพง ผู้คนตายด้วยการอดอาหาร
๒. เกิดอมนุสสภัย ตายด้วยภัยจากพวกยักษ์ ภูมมเทวดา เป็นต้น
๓. เกิดโรคภัย ตายด้วยโรคต่าง ๆ มีอหิวาตกโรค เป็นต้น

และตรัสสอนให้ภิกษุใช้เป็นปริตร เช่น กรณียเมตตปริตร เมื่อคราวภิกษุ ๕๐๐ รูปไป ปฏิบัติธรรมในป่า ถูกเหวตารบกวน ตรัสสอนให้พวกภิกษุสวดพระปริตรนี้ เพื่อป้องกันตัวจากพวกเทวดา และทำให้เกิดความรักความเมตตาในตน จะเห็นได้ว่าพระสูตรทั้งหลายที่พระพุทธองค์ทรงแสดงไว้ ปรากฏอยู่ในพระไตรปิฎก นอกจากวิจิตรพิสดารสุขุมลุ่มลึกสมบูรณ์ด้วยความงามแล้ว ยังเป็นเครื่องปก ปกรักษาตัวและนำความเย็นใจคลายทุกข์มีความเกษมสุขสวัสดิมีชัยประสบสิ่งมั่งมั่งมงคล เจริญด้วยอายุ วรรณะ สุขะ พละ ทุกประการได้

๑.๑ ความหมายของพระปริตร

พระโบราณจารย์ได้คัดเลือกและรวบรวมพระสูตรบทต่าง ๆ ส่วนมากจากคัมภีร์ขุททก นิกายในพระสุตตันตปิฎกแล้วรวมเป็นคัมภีร์พระปริตร คำว่า ปริตต แปลว่า การคุ้มครองรักษา หรือ ความคุ้มครองป้องกัน หรือ เครื่องคุ้มครองป้องกัน มาจาก ปริ + ตา (पालเน=คุ้มครอง-รักษา) + อ ปัจจัย = ปริตต มีรูปวิเคราะห์ว่า มหาเตชวตตาย สมนตโต สุตตานัง ภยํ อุปททวํ อุปสคคณฺจ ตายติ รกขตีติ ปริตตํ ชื่อว่าปริตตะ เพราะเป็นมนต์คุ้มครองรักษาภัย อันตราย และอุปสรรคแก่สัตว์ทั้งหลาย โดยรอบ เนื่องจากมีอำนาจมาก ซึ่งแตกต่างจากคำว่า ปริตต อีกคำหนึ่งที่แปลว่า นิดหน่อย, เล็กน้อย, ผอม, บาง แยกเป็น ปริ + อตต = ปริตต มีรูปวิเคราะห์ว่า ปริโต อตตํ ขณฺฐิตํ ปริตตํ ชื่อว่าปริตตะ เพราะเป็นชิ้นส่วนที่แตกกระจายไปทั่ว และแยกเป็น ปริ + ทา + อ = ปริตต มีรูปวิเคราะห์ว่า ปริ สมนตโต อวณฺฐตีติ ปริตโต ชื่อว่าปริตตะ เพราะเป็นสิ่งที่ขาดออกโดยรอบ โดยมีหลักฐานปรากฏ ดังต่อไปนี้

๑.๑.๑ ความหมายด้านภาษาบาลี

คำว่า ปรีตต ในภาษาบาลีนั้น ท่านแสดงความหมายไว้ว่า

ปรีตต = น้อย, เล็กน้อย, กามาวจรธรรม, การป้องกัน

ความหมายว่า **น้อย, เล็กน้อย** เช่น อนาคติ ภาติกาย ปารีวตตกัม **ปรีตเตน** วา วิปุลัง วิปุเลน วา **ปรีตตัม** ภิกขุ วิสสาสํ คณหาตี^๑ ภิกษุต่อไปไม่ต้องอาบัติ คือ ภิกษุรับจีวรของภิกษุณีผู้เป็นญาติ ภิกษุแลกเปลี่ยน คือเอาของที่มีค่าน้อยแลกกับของมีค่ามาก หรือเอาของที่มีค่ามากแลกกับของมีค่าน้อย ภิกษุถือวิสาสะเอามา **ปรีตตญจ** อนโนวสสิกั โหติ มหา จ เมโฆ อุกคโต โหติ^๒ สถานที่ซึ่งฝนไม่ตก มีน้อย และเมฆใหญ่กำลังตั้งขึ้น

ความหมายว่า **กามาวจรธรรม** เช่น ปรีตตา ฌมมา^๓ สภาวะธรรมที่เป็นปรีตตะ (กามาวจร) กตเม ฌมมา **ปรีตตา** ? สพเพว กามาวจรา กุสลากุสลาพยากตา ฌมมา รูปกฺขนโธ ฯเปฯ วิญญานกฺขนโธ อิม ฌมมา ปรีตตา^๔ สภาวะธรรมที่เป็นปรีตตะ เป็นไฉน ? สภาวะธรรมที่เป็นกุศล อกุศล และอัปายากถ ซึ่งเป็นกามาวจรทั้งหมด ได้แก่ รูปขันธ์ ฯลฯ วิญญานขันธ์ สภาวะธรรมเหล่านี้ชื่อว่าเป็ปรีตตะ

ความหมายว่า **การป้องกัน, รักษา, ค้ำครอง** เช่น อนุชานามิ ภิกขเว อิมานิ จตตาริ อหิ- ราชกุลานิ เมตเตน จิตเตน ฝริตุ อตตคฺคฺตติยา อตตรกฺขาย **อตตปรีตตัม** กาคู^๕ ภิกษุทั้งหลาย เราอนุญาตให้ ภิกษุแม่เมตตาคิจตให้ตระกูลพญาญ ๔ ตระกูลนี้ เพื่อก้ำครองปกป้องรักษาตน ภิกขเว โส โมโร อิมิ **ปรีตตัม** อิมิ รกฺขํ กตวา อตตโน โคจรภูมิมิํ ปุပ္ผผลาทินิ อตถาย นานปปการาย เอสนาย จรติ^๖ ภิกษุทั้งหลาย นกยูนันเจริญฺพระปรีตร ทำการรักษานี้แล้ว จึงเที่ยวแสวงหาอาหารต่าง ๆ มีประโยชน์แก่ดอกไม้และผลไม้ ในถิ่นที่หากินของตน

ปรีตต ที่ใช้เป็นปงฺลิงค์และอิตถิลิงค์ มีความหมายว่า การป้องกัน, การรักษาให้ปลอดภัย, ของขลังสำหรับป้องกันตัว, ของที่ช่วยบรรเทา, เครื่องราง ดังหลักฐานที่ปรากฏว่า

โพธิสฺสโตปิ ตํ ทิวสํ ตสฺสาเยว สาสาณํ ปรีตตวาลุกํ สีเส กตวา ปรีตตสฺตตญจ ปริกฺชิปีตวา ชคคํ คเหตุวา จิตโกว อรุณิ อฏฺฐาเปสิ^๗ แม้พระโพธิสัตว์ก็ใส่ทรายเสกด้วยพระปรีตรที่สี่รัชและวงด้ายเสกด้วยพระปรีตร ถือพระขรรค์ยื่นอยู่ในศาลานั้นจนอรุณขึ้นไป

เตสํ อุปุทฺทวานํ ปฏฺิฆาตตถาย วุตตมิทํ รตนสฺสุตตํ อุกคเหตุวา आयสฺมา อานนโน ปรีตตตถาย ภาสฺมาโน ภควโต ปตฺเตน อุทกมาทาย สพพนครํ อพฺภุกฺกรินโต อนูวิจริ^๘ เพื่อกำจัดอุปัทวะเหล่านั้น ท่านพระอานนทก็เรียนเอา เมื่อจะกล่าวเพื่อเป็นเครื่องป้องกันอุปัทวะ จึงอุ้มบาตรของพระพุทเจ้าตักน้ำมา เดินประพรมไปทั่วพระนคร

^๑ วิ.ม.ห.(บาลี) ๒/๕๑๔/๒๑-๒๒.

^๒ วิ.ม.(บาลี) ๔/๒๓๔/๒๖๖.

^๓ อภ.สง.(บาลี) ๓๔/๑๒/๓.

^๔ อภ.สง.(บาลี) ๓๔/๑๐๒๖/๒๔๕.

^๕ วิ.จ.ญ.(บาลี) ๗/๒๕๑/๘.

^๖ ขุ.ชา.อ.(บาลี) ๓/๑๗/๓๓.

^๗ ขุ.ชา.อ.(บาลี) ๒/๒๑๕.

^๘ ขุ.ขุ.อ.(บาลี) ๑๔๔.

เถโร สตถารา ทินน์ รตนสูตร อุกคณหิตวา สตถุ เสลมยปตเตน อุทกั อาทาย นครทวารเอ จิโต ฯเปฯ นวโลกุตตรธมเมติ สพเพปิเม พุทธคุณเ อาวชชิตวา นครั ปวิสิตวา ตियามรตตี ตีสุ ปาการนตเรสุ ปริตต กโรนโต วิจิริ^๙ พระเถระเรียนรตนสูตรที่พระศาสดาประทานแล้ว อัมบาตรศิลาของ พระศาสดาดักน้ำ ยืนอยู่ที่ประตูพระนครแล้ว ฯลฯ ระลึกถึงพระพุทธคุณ แม้ทั้งหมดมีโลกุตตรธรรม ๘ เหล่านี้แล้วเข้าไปยังพระนคร เทียวทำปรีตระหว่างกำแพงทั้ง ๓ ตลอด ๓ ยามแห่งราตรี

ความหมายของ ปรีต ศัพท์ที่ท่านแสดงด้วยการวิเคราะห์ศัพท์ มีดังนี้ อนตรายั ปรีทรนต์ ตายตีติ ปรีตต ปรีโต วา สพุพพุทวโต ตายตีติ ปรีตต มหาเตชวตตาย สมนตโต สตตานั ภยั อุปททวั อุปสคคณจ ตายติ รกขตีติ วา ชื่อว่าปรีต เพราะ (๑) ปกป้องอันตรายที่กล้ากราย (๒) ปกป้องอันตราย ทุกอย่างจากรอบด้าน (๓) มีเดชยิ่งใหญ่คอยปกป้องรักษาสัตว์จากภัย อุปัทวะ และอุปสรรคต่าง ๆ

นอกจากนั้น ศัพท์ว่า “ปรีต” ยังใช้ในความหมายว่า มาตรการป้องกันภัยล่วงหน้าได้ด้วย เช่นว่า ปรีตต กาคู วฏฏติ ตินฎฎิกานั สมนตา ภูมิตจจัน ปรีชาชนัน วา ยถา อาคโต อคคิ อุปาทานั อลภิตวา นิพพาทิ^{๑๐} เราควรเตรียมการป้องกันล่วงหน้า ยกตัวอย่างเช่น ทำความสะอาดพื้นหรือชุดคลุม รอบ ๆ กระท่อมมุงหญ้า เพื่อให้ไฟที่มาถึง ดับได้โดยไม่มีเชื้อให้ลุกลาม

ตามความหมายที่พระโบราณจารย์แสดงไว้ สรุปได้ว่า ปรีต มีความหมายว่า เล็กน้อย นิดหน่อย กามาวจรธรรม กามาวจรกรรม เครื่องป้องกันตนเอง เครื่องราง ของขลัง ที่เรียกว่าทรายปรีต ด้ายปรีต (สายสิญจน์) น้ำปรีต (น้ำพุทธมนต์)

๑.๑.๒ ความหมายด้านภาษาไทย

ปรีต ตามพจนานุกรมภาษาไทยฉบับราชบัณฑิต ท่านให้ความหมายไว้ว่า “น้อย”

ปรีต ในพจนานุกรมบาลีไทย ให้ความหมายไว้ว่า เล็ก, เล็กน้อย, ด้อยกว่า, ไม่สำคัญ, จำกัด, นิดหน่อย, นิดเดียว

พระอาจารย์ธัมมานันทะ^{๑๑} ให้ความหมายคำว่า ปรีต หมายถึง เครื่องป้องกันรักษา คือ เมื่อภัยอันตรายอย่างใดอย่างหนึ่งเกิดขึ้นแล้ว พระปรีตนี้สามารถช่วยปิดเป่าภัยอันตรายนั้น ๆ ให้ระงับ ดับหายไปได้ เมื่อภัยอันตรายยังไม่เกิดขึ้นก็ช่วยให้ไม่ให้เกิดขึ้น ในกรณีนี้ ถ้าผู้สวดและผู้ฟังปฏิบัติไม่ถูก วิธีก็ไม่สำเร็จประโยชน์ เหมือนกับยารักษาโรค ผู้ใช้ต้องใช้ให้ถูกวิธี โรคจึงจะหาย ถ้าใช้ไม่ถูกวิธีโรคก็ไม่หาย

จากที่ยกมานี้ คำว่า ปรีต โดยทั่วไปมีความหมายว่า เล็กน้อย, นิดหน่อย, กามาวจรธรรม, กามาวจรกรรม, แต่คำว่า ปรีต ในพระปรีตนี้มีความหมายว่า การต้านทาน, การรักษา, การคุ้มครอง ป้องกัน, เครื่องรางของขลัง

๑.๒ ประวัติความเป็นมาพระปรีต

เรื่องการยอมรับนับถือพระปรีตเป็นของขลังและศักดิ์สิทธิ์ คงมีมาก่อนสมัยพุทธกาล ดังมี การอ้างถึงการทำน้ำพระปรีต ทรายพระปรีต (ปรีตवालुका) และด้ายพระปรีต (ปรีตตสูตร) ใน

^๙ ชุ.ธ.อ.(บาลี) ๗/๙๐-๙๑.

^{๑๐} วิ.มหา.อ.(บาลี) ๑/๑๙๐/๕๑๗.

^{๑๑} พระธัมมานันทมहाเถระ, อัครมหาบัณฑิตานุสรณ์, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๕), ๑๙๖.

เตลปตตชาตก^{๑๒} และเป็นแนวปฏิบัติตั้งแต่สมัยพุทธกาล เพราะมีการกล่าวถึงในภิกขุณีวิวัฏฐกะว่า^{๑๓} พระพุทธเจ้าทรงห้ามมิให้ภิกษุณีบอกหรือเรียนตริจฉานวิชา ใครเรียนหรือบอก ต้องอาบัติ แต่ผู้เรียนและบอกพระปริตรเพื่อคุ้มครองป้องกันตัว ไม่เป็นอาบัติ

พระปริตรที่กล่าวถึงในภิกขุณีวิวัฏฐกะนั้น มิได้ระบุไว้ว่าเป็นข้อความอย่างไร แต่กล่าวถึงภิกษุถูกงูกัดตาย เมื่อพระพุทธเจ้าทรงทราบจึงโปรดประทานพระพุทธานุญาตให้ภิกษุแผ่เมตตาจิตไปยังตระกูลพญา ๔ ตระกูล เพื่อคุ้มครองปกป้องรักษาตนเอง^{๑๔} โดยมีคาถาสสำหรับสวด คือ ชั้นธปริตร หรือ อหิราชปริตร และมีพระสูตรหลายพระสูตรที่พระพุทธเจ้าทรงใช้เป็นพระปริตรโดยพระองค์เอง เช่น รัตนปริตร และตรัสสอนให้ภิกษุใช้เป็นปริตรบ้าง เช่น กรณียเมตตปริตร ทรงสวดให้พระมหาสาวกฟังบ้าง โปรดให้พระสาวกสวดถวายให้พระองค์ทรงสดับบ้าง เช่น โภชณงคปริตร

แม้มีเรื่องราวกล่าวถึงพระปริตรไว้ในคัมภีร์ต่าง ๆ แต่ไม่มีหลักฐานว่า สมัยพุทธกาลได้มีผู้รวบรวมพระปริตรเป็นหมวดหมู่ หลักฐานเก่าแก่ที่กล่าวถึงพระปริตรต่าง ๆ ในสมัยต่อมาก็คือคัมภีร์มิลินทปัญหา ซึ่งแต่งขึ้นราวพุทธศตวรรษที่ ๕ ได้ระบุถึงพระปริตรไว้ ๕ หรือ ๖ ปริตร คือ

ในมิลินทปัญหา^{๑๕} ระบุไว้ ๕ ปริตร คือ

๑. ชั้นธปริตร	๒. สุวัตถิปริตร (รัตนปริตร)
๓. โมรปริตร	๔. ธชัคคปริตร
๕. อาณานาฎิยปริตร	

ในมิลินทปัญหา (The Milindapanho)^{๑๖} ระบุไว้ ๖ ปริตร คือ

๑. รัตนปริตร	๒. ชั้นธปริตร
๓. โมรปริตร	๔. ธชัคคปริตร
๕. อาณานาฎิยปริตร	๖. อังคลิมาลปริตร

ในคัมภีร์มหาวงศ์ (พงศาวดารลังกา) ท่านผู้รู้นำมากล่าวอ้างและเล่าเป็นประวัติไว้ว่ารัชสมัยพระเจ้าอุปติสสะที่ ๑ (ราว พ.ศ. ๙๐๑-๙๕๓) ก่อนรัชกาลของพระเจ้ามหายานามผู้เป็นอนุราชาธิราช ได้เกิดทุกข์ภัยและโรคระบาดขึ้นภายในประเทศลังกา พระเจ้าอุปติสสะจึงตรัสปรึกษาภิกษุสงฆ์ถึงอุบายที่จะขจัดปัดเป่าภัยเหล่านั้นมิให้ประชาชนต้องรับทุกข์ยาก ภิกษุสงฆ์จึงทูลให้ทรงทราบถึงเรื่องที่พระพุทธเจ้าเสด็จนครเวสาลีและตรัสรัตนสูตร ขจัดภัย ๓ ประการให้สิ้นไปในครั้งนั้น พระเจ้าอุปติสสะจึงโปรดให้หล่อพระพุทธรูปทองคำเป็นพระพุทธรูปปางอุ้มบาตรแล้วโปรดให้นำบาตรศิลาใส่น้ำวางในพระหัตถ์ (บาตรศิลานี้ทางลังกาอ้างว่าเป็นบาตรของพระพุทธเจ้าที่พระมหินทเถระได้นำมาจากชมพูทวีป) แล้วนำพระพุทธรูปทองคำขึ้นประดิษฐานบนราชรถ พระมหากษัตริย์โปรดให้ตกแต่งประดับประดาพระนครอย่างงดงาม พระองค์เองทรงสมาทานศีลแล้วบริจาทานเป็นการใหญ่ และรับสั่งให้ประชาชนพากันรักษาศีลด้วย ทรงโปรดให้นำราชรถประดิษฐานพระพุทธรูปทองคำอุ้มบาตรนำพระพุทธ

^{๑๒} ขุ.ชา.อ.(บาลี) ๒/๒๑๕.

^{๑๓} วิ.ภิกขุณี.(บาลี) ๓/๑๐๑๗-๑๐๒๐/๑๕๑.

^{๑๔} วิ.จู.(บาลี) ๗/๒๕๑/๘-๙.

^{๑๕} มิลินทปัญหา (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๕), ๒๔๙.

^{๑๖} The Milindapanho, ฉบับของ Pali Text Society, PP.150-151 และดู The Milinda's Questions, Vol.I, p. 221. ด้วย

มนต์แห่ไปตามถนนในพระนครพร้อมกับนิมนต์ภิกษุสงฆ์หมู่ใหญ่สวดรัตนสูตรเดินตามราชรถและประพรมน้ำพระพุทธมนต์ไปด้วย ส่วนพระองค์เองก็ทรงเข้าร่วมในพิธีและเสด็จพระราชดำเนินไปกับภิกษุสงฆ์ด้วย ฝนท่าใหญ่ได้ตกลงมา ทูพภิกษุภัยและโรคระบาดก็หายไป พระเจ้าอุปติสสะจึงโปรดให้ประกาศพระราชกฤษฎีกาไว้ว่า แต่ไป หากเกิดภัยเช่นนี้ขึ้นในลังกาอีก ขอให้ทำพิธีปิดเป่าเช่นเดียวกับที่พระองค์โปรดให้ทำขึ้นในครั้งนี้และโปรดให้เรียกพิธีนี้ว่า “คังคาโรหณะ” ซึ่งถอดแบบมาจากเมื่อคราวพระพุทธเจ้าเสด็จลงแม่น้ำคงคา ทั้งเสด็จไปและกลับจากเมืองเวสาลีในสมัยพุทธกาล

รัชสมัยของพระเจ้าเสนะที่ ๒ (ราว พ.ศ. ๑๓๙๔ - ๑๔๒๘) เมื่อเกาะลังกาเกิดโรคระบาดขึ้น พระองค์ทรงทำพิธีคล้ายกับพระเจ้าอุปติสสะที่ ๑ แต่ในพิธีนั้นแทนที่จะใช้พระพุทธรูปอย่างในรัชสมัยของพระเจ้าอุปติสสะ ทรงโปรดให้เชิญรูปพระอานนทเถระไปตามถนนในพระนคร แล้วนิมนต์ภิกษุสงฆ์สวดพระปริตรเดินตามแล้วประพรมน้ำพระปริตร^{๑๗} ไปด้วย การที่พระเจ้าเสนะที่ ๒ ทรงนำเอารูปพระอานนทเถระมาใช้ในพิธีนี้ย่นย่อเข้ากับเรื่องราวระงับภัย ๓ ประการในเมืองเวสาลีเมื่อสมัยพุทธกาลอยู่เหมือนกัน เพราะครั้งนั้น พระอานนทเถระเป็นผู้อยู่เชิญบาตรน้ำมนต์ของพระพุทธเจ้าเดินสวดรัตนสูตร และประพรมน้ำมนต์ไปตามถนนหนทางในเมืองเวสาลี ถือได้ว่าพระเจ้าเสนะที่ ๒ ทรงดำเนินตามแบบอย่างของพระเจ้าอุปติสสะที่ ๑ แต่มีรายละเอียดแตกต่างกันออกไป ทั้งกล่าวไว้ว่า พระเจ้าเสนะที่ ๒ ได้โปรดให้จารีกรัตนสูตรลงในแผ่นทองคำด้วย

รัชสมัยพระเจ้ากัสสปะที่ ๕ (ราว พ.ศ. ๑๔๕๖-๑๔๖๖) ได้ทรงร่วมกับภิกษุสงฆ์ ๓ นิายสวดพระปริตรขจัดปิดเป่าทูปภิกษุภัยและโรคระบาดในพระนครอีกครั้งหนึ่ง แต่จะได้ทรงดำเนินตามแบบอย่างที่กล่าวมาแล้วหรือไม่ ไม่มีรายละเอียดกล่าวไว้ เข้าใจว่าอาจเปลี่ยนแปลงไปบ้างตามกาลเวลา แต่มีกล่าวย้อนหลังไปถึงเมื่อครั้งรัชสมัยของพระเจ้าอัคคโคพิที่ ๔ (ราว พ.ศ. ๑๒๐๑ - ๑๒๑๗) ว่าได้มีพิธีทางพระปริตรเหมือนกัน แต่มิได้บอกถึงเหตุการณ์และให้รายละเอียด ต่อมาเมื่อราวปลายพุทธศตวรรษที่ ๒๔ ได้มีพิธีคังคาโรหณะขึ้นที่เมืองมาตระในลังกาภาคใต้ ซึ่งท่านโรมัส มุหนิทธิระได้เขียนกลอนเป็นภาษาสิงหล ชื่อคังคาโรหณวินณา บรรยายไว้โดยพิสดาร^{๑๘}

พิธีสวดพระปริตรตามเรื่องทีกล่าวไว้ข้างต้น แสดงว่าทำกันในบางรัชสมัยของพระมหากษัตริย์ผู้ครองประเทศลังกา เช่น ในรัชสมัยของพระเจ้ากัสสปะที่ ๕ และย้อนหลังไปถึงพระเจ้าอัคคโคพิที่ ๔ ก็มีพิธีสวดพระปริตร จึงอาจเป็นพระเถระในชมพูทวีปตลอดมาจนถึงพระเถระชาวลังกาคัดเลือกพระสูตรที่เป็นพระคาถามารวมขึ้นไว้ โดยมุ่งหมายใช้สำหรับบริการหรือภาวนาอย่างเดียวกับมนต์ต่าง ๆ เพื่อคุ้มครองป้องกันรักษาตัวเช่นที่ทรงประทานพุทธาณุญาตไว้ในวินัยปิฎกดังกล่าวมาข้างต้น เรียกกันว่า “ปริตตะ” มีความหมายว่าคุ้มครองป้องกัน

การคัดเลือกหลักธรรมในคัมภีร์พระสูตรต้นตปิฎกมารวมเข้าเป็นคัมภีร์พระปริตรสำหรับสวดหรือภาวนานั้น มีอยู่ ๒ แบบ คือ

๑. แบบย่อ เรียกว่า “ปริตร”
๒. แบบพิสดาร เรียกว่า “มหาปริตร”

^{๑๗} ไทยเรียกว่า “ปริตโตทก” แปลว่า “น้ำพระปริตร, น้ำพุทธมนต์” ดูพจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน.

^{๑๘} History of Buddhism in Ceylon by Walpola Rahula, pp. 276-278.

หรือเรียกตามจำนวนของปริตรว่า

๑. สัตตปริตร (เจ็ดตำนาน)
๒. ทวาทสปริตร (สิบสองตำนาน)

ต่อมา พระมหากษัตริย์ในลังกาดังที่มีพระนามระบุม่าข้างต้นได้โปรดให้ใช้พระปริตรนั้นเป็นต้นฉบับสำหรับสวดในพระราชพิธีจึงเรียก

๑. สัตตปริตรว่า “จูลราชปริตร”
๒. ทวาทสปริตรว่า “มหाराชปริตร”

๑.๓ คัมภีร์พระปริตร

เมื่อนำเอาพระสูตรใดมาทำเป็นพระปริตรแล้ว แต่เดิมไม่มีคำว่าปริตรต่อท้าย หรือต่อท้ายด้วยคำอื่น ท่านได้เปลี่ยนเรียกเป็นปริตรไปตามความมุ่งหมายดังจะเห็นได้จากชื่อที่เรียกในคัมภีร์มิลินทปัญหา ดังกล่าวมาข้างต้น :-

รัตนสูตร เป็น รัตนปริตร

ธชัคคสูตร เป็น ธชัคคปริตร

อาฎานาฎียสูตร เป็น อาฎานาฎียปริตร

ส่วนที่เรียกว่า ปริตรอยู่แล้วก็เรียกไปตามเดิม เช่น ชันธปริตร โมรปริตร และเมื่อรวมเข้าเป็นคัมภีร์พระปริตรนั้น พระโบราณจารย์ได้ประพันธ์บทและคาถาภาษาบาลี เฝ้าประวิติย่อและบอกสรรพคุณโดยสังเขปไว้เป็นเบื้องต้นของพระปริตรนั้น ๆ ด้วย เรียกกันว่า “บทחדตำนาน”

พระสูตรที่คัดเลือกมาเป็นพระปริตรมีลักษณะพิเศษ คือ การกล่าวมงคล การทำสังจกิริยา การเจริญเมตตา และการป้องกัน

๑. การกล่าวมงคล เมื่อพระเถระจะสวดพระปริตร สูตรแรกที่ยกขึ้นสวด คือ มงคลสูตร แสดงมงคลอันเป็นเหตุแห่งความสุข, ความเจริญ, สมบัติทุกประการของชีวิต ๓๘ ประการ เพื่อแสดงแนวทางการดำเนินชีวิตของพุทธศาสนิกชนตั้งแต่ขั้นพื้นฐาน จนถึงละบ้านเรือน ทรัพย์สมบัติ ออกบรรพชาอุปสมบท เจริญสมณะและวิปัสสนา ครั้นประพฤติตามอย่างเคร่งครัดเป็นลำดับไป ย่อมถึงความสิ้นอาสวะได้ในที่สุด ดังคำรับรองว่า

เอตาทิสานิ กตวาน

สพพตมปราชิตา

สพพตล โสถถิ คจจนต์

ตนเตส มงคลมุตตม^{๑๙}

เทวดาและมนุษย์ทำมงคลดังกล่าวมาแล้ว ไม่พ่ายแพ้ข้าศึก

ทั้งปวง ย่อมถึงความสวัสดิ์ในที่ทุกสถาน ทั้ง ๓๘ ประการนั้น เป็น

มงคลอันสูงสุดของเทวดาและมนุษย์เหล่านั้น

มงคลแต่ละข้อเป็นมงคลสูงสุดของมนุษย์และเทวดา ทุกครั้งที่พระภิกษุสามเณรสาธยายมงคลสูตร เท่ากับท่านประกาศกุศลธรรมทั้งส่วนที่เป็นโลกิยะและโลกุตตระ ทำให้สัมมาทิฏฐิกเทวดาผู้มาสโมสรรวมกัน ณ ที่นั้นเกิดปีติโสมนัสและอำนวยความสุขสวัสดิ์ให้แก่เจ้าภาพและผู้ร่วมจัดงาน

๒. การทำสังจกิริยา คือการกล่าวอ้างความเป็นจริงที่มีอยู่โดยสภาวะธรรม พร้อมกล่าวถึงความสวัสดิ์ให้บังเกิดมีขึ้น เช่นบทพระบาลีในรัตนสูตรว่า

^{๑๙} ขุ.ขุ.(บาลี) ๒๕/๑๓/๕.

ย กิณจิ วิตต์ อธิ วา หุริ วา
 สคฺเคสุ วา ยํ รตนํ ปณฺตี
 น โน สมํ อตฺถิ ตถาคเตน
 อิทฺมปิ พุทฺเธ รตนํ ปณฺตี
 เอเตน สจฺเจน สุวตฺถิ โหตุ^{๒๐}

ทรัพย์ในโลกนี้ หรือโลกอื่น หรือรัตนะอันประณีตในสวรรค์
 มีสิ่งใดที่จะเสมอกับตถาคตนั้นไม่มีเลย ข้อนี้เป็นพระรัตนคุณ
 อันประเสริฐของพระพุทธเจ้า ด้วยสัจจะนี้ ขอให้มีความสวัสดี

๓. การแผ่เมตตา การแผ่ความรักความปรารถนาดี ไปถึงคนหรือเหล่าสัตว์ที่ตนรัก ที่ตน
 วางเฉย และที่ตนโกรธเกลียด ด้วยการสวดชั้นธปริตร (อหิราชสูตร) มีอาทิว่า

วิรูปกุเซหิ เม เมตตํ เมตตํ เอราปเถหิ เม
 ฉพฺยาปุตฺเตหิ เม เมตตํ เมตตํ กณฺหาโคตฺมเกหิ จ^{๒๑}

ข้าพเจ้าขอแผ่เมตตาต่อตระกูลพญาวิรูปักษ์ ข้าพเจ้าขอแผ่เมตตาต่อตระกูลพญาวุ
 เอราปเถ ข้าพเจ้าขอแผ่เมตตาต่อตระกูลพญาวุฉัพยาบุตร ข้าพเจ้าขอแผ่เมตตาต่อ
 ตระกูลพญาวุกันหาโคตมกะ

ด้วยการสวดเมตตสูตร มีอาทิว่า

กรณฺเียมตฺถกุสฺเลน ยนฺตํ สนฺตํ ปทํ อภิสเมจฺจ
 สกฺโก อูชฺ จ สุหุชฺ จ สุวโจ จสฺส มฺหุ อนุตฺตมาณี^{๒๒}

ผู้ฉลาดในสิ่งที่เป็นประโยชน์ประสงค์จะบรรลุแดนสงบ ควรบำเพ็ญสิกขาสาม
 ควรเป็นผู้อาจหาญ ซื่อตรง เคร่งครัด วาง่าย อ่อนโยน และไม่เย่อหยิ่ง

๔. การป้องกัน คือการสวดพระปริตร เพื่อป้องกันตนจากอันตรายต่าง ๆ ด้วยการสวด
 โมรปริตรมีอาทิว่า

อุเทตฺยณฺจกฺขุมา เอกราชา
 หริสฺสวณฺโณ ปจฺวิปฺภาโส
 ตํ ตํ นมฺสฺสามิ หริสฺสวณฺณํ ปจฺวิปฺภาสํ
 ตยชฺช คฺคฺตฺตา วิหเรมฺหิ ทิวสํ^{๒๓}

พระอาทิตย์ผู้เป็นดวงตาของโลก ผู้ยิ่งใหญ่พระองค์นี้
 เสด็จอุทัยขึ้นทรงพระรัศมีสีทองสอดส่องปฐพี ด้วยเหตุนี้
 ข้าพเจ้าขอนมัสการพระอาทิตย์ผู้ทรงรัศมีสีทองสอดส่อง
 ปฐพีพระองค์นั้น พระองค์ได้คุ้มครองข้าพระองค์ในวันนี้แล้ว
 ขอให้ข้าพระองค์มีชีวิตยั่งยืนอยู่ตลอดวัน

^{๒๐} ชุ.ช. (บาลี) ๒๕/๓/๕.

^{๒๑} วิ.จ. (บาลี) ๗/๒๕๑/๘.

^{๒๒} ชุ.ช. (บาลี) ๒๕/๑/๑๓.

^{๒๓} ชุ.ช. (บาลี) ๒๗/๑๗/๔๐.

พระปริตรที่ยกมาเป็นอุทาหรณ์นี้ ทุกถ้อยคำล้วนเป็นพระพุทธพจน์ที่ตรัสแสดงความปลอดภัยต่อสรรพสัตว์ พระพุทธดำรัสนั้นจัดเป็นอรหันตวาจาที่พระอริยบุคคลทั้งหลายเคยสวด เคยสาธยาย แผ่อาณุภาพสร้างความสำเร็จ ความรักความปลอดภัย และป้องกันภัยอันตรายทั้งหลาย ดังคำกล่าวในอานิสงส์ของพระปริตรด้วยคำว่า ราชโต वा โจรโต वा มनुสฺสโต वा อมनुสฺสโต वा เป็นอาทิ ถึงบัดนี้ ผู้สวดสาธยายจะเป็นเพียงภิกษุปุถุชนดำรงตนมั่นในจตุปาริสuthิสีล ตั้งใจศึกษาพระปริยัติธรรม ทำเบญจขันธ์ให้เป็นเหมือนภาชนะเครื่องรองรับวิมุตติรส เจริญสมถกัมมัฏฐานบ้าง เจริญวิปัสสนากัมมัฏฐานบ้าง ด้วยเอกัคคตาจิตมีเมตตาเป็นเครื่องควบคุม อรหันตวาจาอันยังคงมีอาณุภาพมีเสื่อมคลาย

๑.๓.๑ คัมภีร์พระปริตรภาณวารบาลี

พระปริตตภาณวารบาลีนี้ พระเถระชาวลังกาการรวบรวมจัดไว้เป็นภาณวารดังที่ได้กล่าวมาแล้วข้างต้น คำว่า ภาณวาร หมายถึงการกำหนดนับจำนวนพยางค์ ในคัมภีร์สัททนต์วิชาตุมาลา^{๒๔} พระอัครวงศให้คำจำกัดความเรื่องภาณวารไว้ดังนี้

ภณ ภณเน. ปริตต ภณติ, วจน ภณติ. ทิมภณโก, ปิยภณนิ, ภณวาโร. เอตถ ภณวาโรติ

“อฏฺฐกฺขรา เอกปทฺ,	เอกา คาถา จตุปทฺ;
คาถา เจกามโต คนฺโถ,	คนฺโถ พาดตีสตกฺขโร;
พาดตีสกฺขรคนฺถานํ,	ปณณาสํ ทวิสตฺ ปน;
ภณวาโร มโต เอโก,	สวฏฺฐกฺขรสหสสโก”ติ.

เอว อฏฺฐกฺขรสหสสปริมาเณ ปาโฆ วุจจติ.

มีความหมายว่า ในคำว่า ภาณวาร (พระบาลีมีจำนวน ๒๕๐ คาถา) นั้น ท่านหมายถึงพระบาลีที่มีจำนวนอักษร ๘,๐๐๐ พยางค์อย่างนี้ คือ

อักษร ๘ พยางค์ เป็น ๑ บาท, ๔ บาท เป็น ๑ คาถา,
๑ คาถา เรียกว่า คันถะ, ๑ คันถะ มีอักษร ๓๒ พยางค์
๒๕๐ คันถะ ซึ่งมีอักษร ๓๒ พยางค์นั้น เรียกว่า ๑ ภาณวาร
๑ ภาณวาร มีจำนวนตัวอักษรทั้งหมด ๘,๐๐๐ พยางค์ (๒๕๐ x ๓๒)

แต่โบราณมา พระเถระชาวลังกาการกำหนดพระปริตรสำหรับสวดไว้ ๔ ภาณวาร แม้พระสงฆ์ชาวไทยก็ยอมรับพระปริตรในกำหนดนี้เช่นกัน เรียกอีกอย่างหนึ่งว่า จตุภาณวาร ปัจจุบันมีฉบับพิมพ์ของมหาจุฬาฯ ที่จัดพิมพ์รวมไว้ในคัมภีร์สารัตถสมุจจัยจตุภาณวารอรรถกถา และฉบับมหามกุฏฯ พิมพ์รวมไว้ในสวดมนต์ฉบับหลวง โดย

-ปฐมภาณวารประกอบด้วยพระปริตร ๑๖ บท คือ

๑. ตีสรณคมน ^{๒๕}	๒. ทสสิกขาบท ^{๒๖}
๓. สามเณรปัญหา ^{๒๗}	๔. ทวัตติงสการ ^{๒๘}

^{๒๔} นิตฺติ.ธำตุ.๑๗๓-๑๗๔.

^{๒๕} ชุ.ช.ุ. (บาลี) ๒๕/๑/๑.

^{๒๖} ชุ.ช.ุ. (บาลี) ๒๕/๒/๑-๒.

^{๒๗} ชุ.ช.ุ. (บาลี) ๒๕/๔/๓.

^{๒๘} ชุ.ช.ุ. (บาลี) ๒๕/๓/๒.

๕. จตุปัจจัยเวทมนตร์ ^{๒๙}	๖. ทสธัมมสูตร (ปีพพิชิตอภิมหสูตร) ^{๓๐}
๗. มงคลสูตร ^{๓๑}	๘. รัตนสูตร ^{๓๒}
๙. กรณียเมตตสูตร ^{๓๓}	๑๐. ชันชปริตร ^{๓๔}
๑๑. เมตตานิสังสสูตร ^{๓๕}	๑๒. มิตตานิสังสคาถา ^{๓๖}
๑๓. โมรปริตร ^{๓๗}	๑๔. จันทปริตร ^{๓๘}
๑๕. สุริยปริตร ^{๓๙}	๑๖. ชัชคปริตร ^{๔๐}

-พุทฺธยถาณวารประกอบด้วยพระปริตร ๓ บท คือ

๑๗. มหาทักษิณโพนธมังคสูตร ^{๔๑} (๑)	๑๘. มหาโมคคัลลานโพนธมังคสูตร ^{๔๒} (๒)
๑๙. มหาจุนทโพนธมังคสูตร ^{๔๓} (๓)	

-ตติยถาณวารประกอบด้วยพระปริตร ๒ บท คือ

๒๐. คิริमानนทสูตร ^{๔๔} (๑)	๒๑. อีสึคิลิสูตร ^{๔๕} (๒)

-จตุตถถาณวารประกอบด้วยพระปริตร ๘ บท คือ

๒๒. อาฏานาถียสูตร ^{๔๖} (๑)	๒๓. ธัมมจักกัปปวัตตนสูตร ^{๔๗} (๒)
๒๔. มหาสมยสูตร ^{๔๘} (๓)	๒๕. ปราภวสูตร ^{๔๙} (๔)
๒๖. อาฬวกสูตร ^{๕๐} (๕)	๒๗. อัคคิภารทวาชสูตร (วสลสูตร) ^{๕๑} (๖)

^{๒๙} ม.ม. (บาลี) ๑๒/๒๓/๑๔, อ.ง.น.ก. (บาลี) ๒๒/๕๘/๓๗๒.

^{๓๐} อ.ง.ท.ส.ก. (บาลี) ๒๔/๔๘/๖๙.

^{๓๑} ชุ.ช. (บาลี) ๒๕/๕/๓-๕.

^{๓๒} ชุ.ช. (บาลี) ๒๕/๖/๕-๙.

^{๓๓} ชุ.ช. (บาลี) ๒๕/๙/๑๓-๑๔.

^{๓๔} วิ.จ. (บาลี) ๗/๒๕๑/๘-๙, อ.ง.จ.ต.ก. (บาลี) ๒๑/๖๗/๘๓, ชุ.ช. (บาลี) ๒๗/๑๐๕-๖/๕๖.

^{๓๕} อ.ง.เอ.ก.ท.ส.ก. (บาลี) ๒๔/๑๕/๒๘๔-๒๘๕.

^{๓๖} ชุ.ช. (บาลี) ๒๘/๑๒-๒๑/๑๒๘-๑๒๙.

^{๓๗} ชุ.ช. (บาลี) ๒๗/๑๗-๑๘/๔๐-๔๑.

^{๓๘} ส.ส. (บาลี) ๑๕/๙๐/๕๘.

^{๓๙} ส.ส. (บาลี) ๑๕/๙๑/๕๘-๕๙.

^{๔๐} ส.ส. (บาลี) ๑๕/๒๔๙/๒๖๓-๒๖๕.

^{๔๑} ส.ม. (บาลี) ๑๙/๑๕๕/๗๑-๗๒.

^{๔๒} ส.ม. (บาลี) ๑๙/๑๕๖/๗๒-๗๓.

^{๔๓} ส.ม. (บาลี) ๑๙/๑๕๗/๗๓-๗๔.

^{๔๔} อ.ง.ท.ส.ก. (บาลี) ๒๔/๖๐/๘๖-๘๙.

^{๔๕} ม.อ. (บาลี) ๑๔/๑๓๓-๑๓๕/๑๑๗-๑๒๑.

^{๔๖} ที.ปา. (บาลี) ๑๑/๒๗๕-๒๙๓/๑๖๙-๑๘๗.

^{๔๗} ส.ม. (บาลี) ๑๙/๑๐๘๑/๓๖๗-๓๗๐.

^{๔๘} ที.ม. (บาลี) ๑๐/๓๓๑-๓๔๓/๒๑๖-๒๒๕.

^{๔๙} ชุ.สุ. (บาลี) ๒๕/๖/๓๕๔-๓๕๗.

^{๕๐} ส.ส. (บาลี) ๑๕/๒๔๖/๒๕๗-๒๕๙, ชุ.สุ. ๒๕/๑๐/๓๖๘-๓๗๑.

^{๕๑} ชุ.สุ. (บาลี) ๒๕/๗/๓๕๗-๓๖๑.

๒๘. กสิการทวารสูตร^{๕๒} (๗)๒๙. สัจจวิมังคสูตร^{๕๓} (๘)

จากข้อมูลดังกล่าวมานี้ แสดงให้เห็นว่า พระเถระผู้รวบรวมพระสูตรต่าง ๆ ที่เรียกว่า จตุภาณวาร สำหรับสวดในงานมงคลเป็นต้น ล้วนนำมาจากพระสูตรต้นตอปิฎก สำหรับธัมมจักกัปปวัตตนสูตรนั้น เป็นพระสูตรแรกที่พระพุทธเจ้าทรงแสดงโปรดเวไนยสัตว์ จึงมีปรากฏในคัมภีร์วินัยปิฎก มหาวรรค เล่มที่ ๔ หน้า ๑๓ อีกแห่งหนึ่งด้วย

๑.๓.๒ คัมภีร์พระปริตรบาลี

คัมภีร์พระปริตรบาลีนั้น ในประเทศไทย เรียกว่า เจ็ดตำนานบ้าง สิบสองตำนานบ้าง จตุภาณวารบ้าง สวดมนต์ฉบับหลวง หรือปริตตปาถ

เรียกว่า **เจ็ดตำนาน** เพราะท่านประมวลพระปริตรที่ใช้สวดไว้ ๗ บท คือ

๑. มงคลสูตร	๒. รัตนสูตร
๓. เมตตสูตร	๔. ชันธปริตร
๕. โมรปริตร	๖. ธชัคคปริตร
๗. อาณานาฎิยปริตร	

เรียกว่า **สิบสองตำนาน** เพราะท่านประมวลพระปริตรที่ใช้สวดไว้ ๑๒ บท คือ

๑. มงคลสูตร	๒. รัตนสูตร
๓. เมตตสูตร	๔. ชันธปริตร
๕. โมรปริตร	๖. วัฏฏกปริตร
๗. ธชัคคปริตร	๘. อาณานาฎิยปริตร
๙. อังคุลิมาลปริตร	๑๐. โปชฌคปริตร
๑๑. อภยปริตร	๑๒. ชัยปริตร

เรียกว่า **จตุภาณวาร** ท่านผู้รวบรวมพระสูตรสำหรับสวดไว้ ๒๙ บท มี ติสรณคัมภีร์ ทสสิกขาบทเป็นเบื้องต้น และลงท้ายด้วย กสิการทวารสูตร สัจจวิมังคสูตร พระสูตรทั้ง ๒๙ บทนั้น ปัจจุบันยังคงมีพระเถระบางวัดเท่านั้นที่นำมาสวดต่อท้ายบทสวดทำวัตรเย็น โดยหมุนเวียนกันไปตามความเหมาะสม

เรียกว่า **สวดมนต์ฉบับหลวง** ได้แก่ บทสวดที่เรียกว่าพระปริตรนี้พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวได้ทรงอาราธนาสมเด็จพระสังฆราช (สา ปุสฺสเทว) วัดราชประดิษฐสถิตมหาสีมาราม ครั้นยังดำรงสมณศักดิ์ที่สมเด็จพระพุฒาจารย์ ให้จัดรวบรวมพระปริตรต่าง ๆ ให้เพียงพอสำเร็จประโยชน์ในการที่พระสงฆ์สามเณรจะเล่าบนสาธยาย รวมเป็นเล่มเรียกหนังสือสวดมนต์ แต่นั้นมาหนังสือสวดมนต์แพร่หลายมากกว่าแต่ก่อน ทั้งเป็นแบบฉบับตัดสินบทสวดที่พระสงฆ์สวดคลาดเคลื่อนให้เป็นแบบเดียวกันเป็นการสะดวกแก่ผู้ทรงจำสาธยาย นับว่าเป็นเครื่องสำเร็จประโยชน์แก่พระสงฆ์ในกิจวัตรนี้^{๕๔}

หนังสือที่รวมบทสวดต่าง ๆ นี้ รู้จักกันทั่วไปว่า “หนังสือสวดมนต์ฉบับหลวง” ประกอบด้วยกลุ่มบทสวดที่เป็นหลักดังต่อไปนี้

^{๕๒} พ.สุ.(บาลี) ๒๕/๔/๓๕๐-๓๕๒.

^{๕๓} ม.อุ.(บาลี) ๑๔/๓๗๑-๓๗๕/๓๑๖-๓๒๑.

^{๕๔} ส.ม.(คำนำ) หน้า ก.

๑. จุลลราชปริตร	๒. มหาราชปริตร
๓. จตุภาณวาร	

นอกจากพระปริตรดังกล่าว ในหนังสือสวดมนต์ฉบับหลวงนี้ ยังมีบทสวดประเภทบทสวดทำวัตรเช้า ทำวัตรค่ำ อนุโมทนาวิธี มหาสติปัฏฐานสูตร สวดแจ่ง พระอภิธรรม เป็นอาทิ

หนังสือสวดมนต์ฉบับหลวงนี้แพร่หลายออกไป พระสงฆ์ในประเทศไทยใช้เป็นแบบอย่างของการสวดมนต์ ทำให้พระสงฆ์ไทยสวดมนต์ได้พร้อมกัน เหมือนเป็นเหตุแห่งการนำมาซึ่งความเลื่อมใสและปริตตานภาพ

เรียกว่า **ปริตตปาลี** นั้น ท่านผู้รวบรวมเรียบเรียงเป็นพระเถระไม่ปรากฏนามเพราะคัมภีร์นี้ไม่มีทั้งบทปณามกถาและบทนิคม จึงมิใช่คัมภีร์ประเภทอรรถกถา ฎีกา เป็นต้น แต่เป็นคัมภีร์ประเภทพระบาลี หมายถึงเป็นพุทธพจน์ ประกอบด้วยพระปริตร ๑๑ บท คือ

๑. มงคลสูตร	๒. รตนสูตร
๓. เมตตสูตร	๔. ขันธสูตร
๕. โมรสูตร	๖. วัฏฏกสูตร
๗. ธชัคคสูตร	๘. อาฏานาฎิยสูตร
๙. อังคุลิมาลสูตร	๑๐. โพชฌงคสูตร
๑๑. ปุพฺพณหสูตร	

โดยมีบทชุมนุมเทวดา ธัมมัสสวนกาล นมัสการ สรณัตตย เทวตานิมันตนคาถา ปัตถนาคาถา เมตตานิสังสคาถา ธัมมัสสวนานิสังสกาถา เป็นบทนำอยู่ข้างหน้าของพระปริตร ๑๑ บท เป็นบทสวดที่พระสงฆ์ชาวเมียนมาร์ใช้สวดในงานมงคลต่าง ๆ อยู่จนถึงบัดนี้

๑.๓.๓ คัมภีร์พระปริตรฎีกา

คัมภีร์พระปริตรฎีกา ผลงานพระเถระชาวเมียนมาร์นามว่าเตโชทีเปเถระ เมื่อประมาณ พ.ศ. ๒๑๕๓ ในประเทศเมียนมาร์ตรวจชำระและจัดพิมพ์เป็นฉบับปฏิรูปสังคายนา ครั้งที่ ๖ พ.ศ. ๒๕๐๐

คัมภีร์นี้ พระเถระผู้รจนาเขียนสังวรรณนาไปตามลำดับของคัมภีร์พระปริตรบาลีซึ่งมีพระปริตร ๑๑ บทโดยมีบทธัมมัสสวนกาล นมัสการ สรณัตตย เทวตานิมันตนคาถา ปัตถนาคาถา เมตตานิสังสคาถา ธัมมัสสวนานิสังสกาถา ตามที่ปรากฏในคัมภีร์พระปริตรบาลี จากนั้นเขียนสังวรรณนาพระปริตรตั้งแต่บทที่ ๑ ถึงบทที่ ๑๑ คือ

๑. มงคลสูตร	๒. รัตนสูตร
๓. เมตตสูตร	๔. ขันธสูตร
๕. โมรสูตร	๖. วัฏฏกสูตร
๗. ธชัคคสูตร	๘. อาฏานาฎิยสูตร
๙. อังคุลิมาลสูตร	๑๐. โพชฌงคปริตร
๑๑. ปุพฺพณหปริตร	

โดยมีบทขัดคือบทเชิญชวนสวดนำหน้า ท่านเขียนสังวรรณนาทั้งบทขัดของพระปริตรบทนั้น ๆ และพระปริตร เพราะในคัมภีร์พระปริตรปาลีและพระปริตรฎีกาฉบับเมียนมาร์ ท่านมิได้แยกบทเชิญสวดพระปริตรออกจากตัวพระปริตร เหมือนคัมภีร์พระปริตรปาลี และฎีกาฉบับมหาจุฬาฯ แล้วจบลงด้วยนิคมกถา

๑.๔ การสวดพระปริตร

สมัยโบราณถือกันว่า พระสูตรทั้งหลายมีมนต์ขลังและศักดิ์สิทธิ์ สามารถปิดเปาเสียดัจฉัยโรและอุปัทวันตรายต่าง ๆ จากภูตผีปีศาจ สัตว์ร้ายและเคราะห์ร้าย ขจัดกลางสังฆรณ์และฝันร้ายต่าง ๆ ตลอดจนสิ่งอวมงคลต่าง ๆ ที่ไม่พึงปรารถนา นำมาซึ่งความเกษมสุขสวัสดิ์มีชัย พระเถรอาจารย์ทั้งหลายจึงนำพระสูตรต่าง ๆ มารวบรวมเป็นพระปริตรไว้ การเรียนพระปริตรเป็นกิจธุระภายในพระพุทธศาสนาตั้งแต่ในสมัยพุทธกาล พระพุทธเจ้าทรงมีพระดำรัสให้ภิกษุทั้งหลายเล่าเรียนและทรงจำอาฏานาฏิยปริตร ดังมีพระบาลีในทิมนิกาย ปาฏิการรรควา

“อุคคณฺหาถ ภิกฺขเว อาฏานาฏิยํ รกฺขํ, ปรียาปุณฺณถ ภิกฺขเว อาฏานาฏิยํ รกฺขํ ธารเถ ภิกฺขเว อาฏานาฏิยํ รกฺขํ อตถสํหิตา ภิกฺขเว อาฏานาฏิยา รกฺขา ภิกฺขุณฺโณ ภิกฺขุณฺโณ อฺปาสกานํ อฺปาสิกานํ คุตฺติยา รกฺขาย อวิหีสาย ฆาสฺวiharาย”^{๕๕}

ภิกษุทั้งหลาย เธอทั้งหลาย จงศึกษา เล่าเรียน จดจำมนต์เครื่องรักษาชื่อว่าอาฏานาฏิยะไว้ มนต์เครื่องรักษาชื่ออาฏานาฏิยะนี้ ประกอบด้วยประโยชน์ เพื่อคุ้มครอง ปกป้องรักษา และอยู่สุขสำราญแห่งภิกษุ ภิกษุณี อุบาสก อุบาสิกาทั้งหลาย

ในอรรถกถาัมมบท พระพุทธโฆสเถระกล่าวถึงการสวดพระปริตรไว้ด้วยพระบาลีมีอาทิว่า “สเจ ตวํ อตตโน เคหทวาเร มณฺชปํ กตฺวา ตสฺส มฺขเฆ ปิจิกํ กาทเรตฺวา ตํ ปริกฺขิปนฺโต อฏฺฐ วา โสฬส วา อาสนานิ ปรุณฺวาเปตฺวา เตสุ มฺม สวาทเก นิสีทาเปตฺวา สดฺตาหํ นินฺตรํ ปรีตตํ กาทเรตฺ สกฺกุณฺเณยยาสิ เอวมฺสส อนฺตรายโย วินฺสเสยฺยา”ติ ฯลฯ^{๕๖} พระศาสดาตรัสว่า ถ้าท่านอาจสร้างมณฑปใกล้ประตูบ้านแล้ว ให้จัดเตรียมตั้งไว้กลางมณฑปและปูอาสนะไว้ ๘ หรือ ๑๖ ที่ล้อมรอบตั้งนั้น ให้สาวกของเรา นั่งบนอาสนะเหล่านั้น สวดพระปริตรตลอด ๗ วัน อันตรายของเด็กก็จะหมดไป พราหมณ์ทูลถามว่า ข้าพระองค์สร้างมณฑปเป็นต้นได้ แต่จะได้สาวกของพระองค์อย่างไร ? พระศาสดาตรัสว่า เมื่อท่านทำกิจเหล่านี้เสร็จแล้ว เราจะส่งสาวกไป พราหมณ์ทูลรับแล้วกลับไปบ้านทำกิจทุกอย่างจนเสร็จแล้วจึงเข้าไปทูลพระศาสดา พระองค์ทรงส่งภิกษุไป เหล่าภิกษุสวดพระปริตรตลอด ๗ คืน ๗ วัน แต่ในวันที่ ๗ พระศาสดาเสด็จมาเอง พวกเทวดาทั้งจักรวาลมาประชุมกันเพื่อเข้าเฝ้าและฟังพระศาสดาพร้อมภิกษุสงฆ์ สวดพระปริตรกัน ในวันที่ ๘ พอรุ่งอรุณขึ้น สองสามีภรรยา นำเด็กมาให้ถวายบังคมพระศาสดา พระองค์ตรัสว่า ขอเจ้าจงมีอายุยืนเถิด

การสวดพระปริตรเพื่อป้องกันนั้น มีมาตั้งแต่ก่อนสมัยพุทธกาล เป็นการสืบต่อกันมาตามลำดับดังนี้

๑.๔.๑ การสวดก่อนสมัยพุทธกาล

การสวดพระปริตรก่อนสมัยพุทธกาลนั้น มีหลายบท เช่น ชันธปริตร โมรปริตร พระพุทธเจ้าตรัสไว้ในชาดก ส่วนวิภูฏกปริตร ตรัสไว้ในชาดกและจรียาปิฎก

ในชันธปริตร พระโพธิสัตว์เสวยพระชาติเป็นพระฤๅษีโพธิสัตว์ สอนมนต์สำหรับแม่เมตตาแก่ตระกูลพญาทั้ง ๔ และบริวารทั้งหลายด้วยพระบาลีมีอาทิว่า วิรูปกฺเขหิ เม เมตตํ ทำให้ ศิษยานุศิษย์

^{๕๕} ที.ปา.(บาลี) ๑๑/๒๙๕/๑๘๗.

^{๕๖} ขุ.ธ.อ.(บาลี) ๔/๑๑๔-๑๑๕.

ปลอดภัยจากสัตว์พิษน้อยใหญ่ทั้งปวง สามารถอยู่ประพฤติพรตพรหมจรรย์ บ้างได้ฉาน บ้างตั้งมั่นได้ กุศลสัมมาปฏิบัติ

ในโมรปริตร พระโพธิสัตว์เสวยพระชาติเป็นพญายุงทอง พิจารณาเห็นความไม่ปลอดภัยในชีวิต จึงหลบหลีกจากถิ่นมนุษย์ เข้าไปอาศัยในหิมวันตประเทศ แม่นั้น ก็ยังพิจารณาเห็นภัยที่จะเกิดขึ้น เพราะความประมาทขาดสติ จึงเรียนมนต์เครื่องป้องกัน และตั้งใจสวดทุกเช้าค่ำ ทำให้ชีวิตปลอดภัยจากอันตรายทั้งปวง เน้นนานหลายชั่วอายุคนจบจนวันหนึ่งขาดสติเพราะสดับเสียงนกยูงเพศเมียขับขาน ตั้งแต่เวลาย่ำรุ่ง กิเลสตัณหาที่เคยสงบกลับฟุ้งขึ้น ครอบงำจิตใจทำให้ขาดสติ หลงลืมสวดสาธยายมนต์ ป้องกันภัย จึงติดบ่วงแร้วที่นายพรานนำมาดักจับ

ในวิภูฏกปริตร พระโพธิสัตว์เสวยพระชาติเป็นลูกนกค่อม เพิ่งลืมตาดูโลก ยังไม่มีขนปีกที่จะบินได้ อาศัยอยู่ในรังกับบิดามารดา วันหนึ่งขณะบิดามารดาออกหาอาหาร เกิดไฟไหม้ป่า ลูกกลามาทั่วทิศ ลูกนกค่อมเห็นอัคคีภัยเฉพาะหน้า จึงตั้งสติกำหนดจิตทำสังขละจิตที่เรียกว่ามนต์กันไฟ ด้วยพระบาลีมีอาทิว่า อตถิ โลเก สีสกุโณ ด้วยมนต์บทนี้ พื้นที่โดยรอบปลอดภัยจากอัคคีภัยโดยสิ้นเชิง

ในกามนีตชาดก พระพุทธโฆสเถระแสดงวิธีรักษาคนถูกผีเข้าไว้ว่า

อมนุสสปฏิภูสส กโรนติ ปณชิตาติ อปเร ปณชิตา ภูตเวชชา ภูตยทุกาที่หิ อมนุสเสหิ ปฏิภูสส อภิกุตสส คหิตสส พลิกมมปริตตรกรมโอสธปริภาวิตาที่หิ ติกิจฉิ กโรนติ^{๕๗} คำว่า อมนุสส-ปฏิภูสส กโรนติ ปณชิตา (คนถูกผีสิง หมอผีที่เก่งบางคนก็ขับออกได้) ความว่า เมื่อคนถูกอมนุษย์มีภูตผี และยักษ์เป็นต้นเข้าสิงแล้ว หมอผีผู้ฉลาดจำพวกหนึ่ง ย่อมทำการรักษาด้วยวิธีต่าง ๆ มีการเช่นสรวงทำปริตรและการประกอบยาเป็นต้น

จากข้อความข้างต้นนี้ทำให้ทราบว่ สมัยก่อนพุทธกาล หมอผู้จะทำการรักษาพยาบาลคนป่วยเพราะถูกอมนุษย์เข้าสิงเป็นต้น ทำการรักษาด้วยวิธี ๓ ประการ คือ

- ๑) การบวงสรวง การจัดเครื่องสังเวย ทำพิธีกรรม
- ๒) การสวดพระปริตร การจัดพิธีกรรมด้วยพระปริตร หรือมนต์สำหรับขับไล่
- ๓) การปรุงยา การปรุงยารักษาตามอาการ

วิธีทั้ง ๓ ประการนั้น แต่ละวิธียังใช้ในการรักษาจนถึงทุกวันนี้ การบวงสรวงมักทำกันในพิธีใหญ่ ๆ ในการบำเพ็ญกุศลเพื่อขอเทวานุภาพคุ้มครองป้องกัน ขจัดปัดเป่าอุปสรรคที่จะเกิดขึ้น การสวดพระปริตรนิยมอาราธนาพระสงฆ์มาสวดสาธยายในงานบุญเล็กใหญ่ เพื่อต่ออายุ เพื่อเสริมมงคลชีวิต เพื่อรักษาอาการป่วยไข้ การปรุงยานั้นมักทำกันในหมู่แพทย์แผนไทยสมัยโบราณ เพราะว่าการเก็บตัวยาขณะตัดหั่นจะภาวนาด้วยบทมนต์พระบาลีมีอาทิว่า สพพาสีวีสชาตินี้ การนำส่วนประกอบตามพิภักแล้ว สกัดตัวยาดด้วยการต้ม การเคี้ยว การหมัก การดอง การบด การอบ เป็นยาน้ำ ยาผง ยาเม็ด ครีมหานวด น้ำมันหอมระเหย เป็นต้น สมัยโบราณ หมอยามักปลุกเสกตัวยาดด้วยมนต์พระบาลีมีอาทิว่า สกุกตวา พุทธรัตน ยาที่ปรุงโดยประการดังกล่าวมานั้นจึงมีผลเป็นอัศจรรย์

๑.๔.๒. การสวดสมัยพุทธกาล

การสวดพระปริตรสมัยพุทธกาล ในขุททกนิกาย ขุททกปาฐะ และสุตตนิบาตนั้น กล่าวถึง การสาธยายรัตนปริตรเพื่อขจัดภัย ๓ ประการดังที่กล่าวมาแล้วข้างต้น

^{๕๗} ขุ.ชา.อ.(บาลี) ๓/๑๕๖/๒๑๗.

พระอานนทเถระเรียนรัตนสูตรจากพระพุทธเจ้าแล้วใช้บาตรศิลาของพระองค์บรรจุน้ำก่อนจะสวดรัตนสูตรได้ระลึกถึงพุทธบารมี พุทธจริยา ๓ ปัญจมหาปริจาค และพุทธคุณเป็นต้น แล้วสวดรัตนสูตรไปพลางออกเดินพร้อมพรมน้ำพระปริตรไปสถานที่ต่าง ๆ มีพระราชฐาน อาคารร้านค้า บ้านเรือนของคฤหบดีและยาจก ถนนหนทาง กำแพง และประตูเมือง ขับไล่อมนุษย์ให้ออกจากพระนครเวสาลี พอพวกอมนุษย์พากันไปแล้ว โรคที่เนื้อตัวของพวกมนุษย์ทั้งหลายก็หายไป

พระอรรถกถาจารย์กล่าวถึงลำดับการสวดพระปริตร เพื่อรักษาคนที่ถูกอมนุษย์เข้าสิงไว้ในอรรถกถาอาถรรพณ์สูตรว่า

อิธ ปน จตวา ปริตตสส ปริกมมํ กเขตพุทฺ. ปจฺมเมว หิ อาถรรพณ์สูตรํ น ภาณิตพุทฺ เมตต-
 สุตตํ ธชคฺคสุตตํ รัตนสูตรนฺติ อิมานิ สตฺตาทํ ภาณิตพุทฺ. สเจ มฺลจติ สุนทรํ. โน เจ มฺลจติ อาถรรพณ์-
 สุตตํ ภาณิตพุทฺ ตํ ภาณนฺเตน ภิกฺขุณา ปิฏฺฐํ วา มํสํ วา น ขาทิตพุทฺ สุสาเน น วสิตพุทฺ. กสฺมา ? อมนุสฺสา
 โอภาสํ ลภนฺติ. ปริตตกรรมญฺจานํ หิริทุปฺลิตตํ กาเรตฺวา ตตฺถ ปริสุทฺธํ อาสนํ ปฺลยฺเปตฺวา นิสีทิตพุทฺ
 ฯลฯ^{๕๘}

แต่ว่าพึงยืนอยู่ ณ ที่นี้แล้ว กล่าวบริกรรมพระปริตร แต่ไม่ควรสวดอาถรรพณ์สูตรก่อน ควรสวดเมตตสูตร ธชคคสูตร รัตนสูตร ตลอด ๗ วัน หากพ้นไปได้เป็นการดี หากไม่พ้น ควรสวดอาถรรพณ์สูตร ภิกษุผู้สวดอาถรรพณ์สูตรนั้น ไม่ควรฉนแบ่งหรือเนื้อ ไม่ควรอยู่ในป่าช้า เพราะพวกอมนุษย์จะได้โอกาส สถานที่ที่จะสวดพระปริตร ควรทำให้มีหญ้าเขียวขุ่ม ปูอาสนะให้เรียบร้อย แล้วนั่งสวด

พระอรรถกถาจารย์ ยังกล่าวถึงการสวดพระปริตรเพื่อป้องกันภัย และสร้างความรักความเคารพแก่เหล่าเทวดาไว้ในอรรถกถาขุททกปาฐะว่า

อถ เต ภิกฺขุ อาท “น ภิกฺขเว ตุมหากํ อณฺโฬ สปปายเสนาสนํ อตฺถิ ตตฺถเว ตุมเห วิหรนฺตา อาสวกฺขยํ ปาปฺมุณิสฺสถ คจฺฉน ภิกฺขเว ตเมว เสนาสนํ อุปนิสฺสาย วิหรถ สเจ ปน เทวตาหิ อภยํ อิจฺฉน อิมํ ปริตตํ อุกฺคณฺห. เอตฺถหิ โว ปริตตยจ กมฺมญฺจานญจ ภวิสฺสตี”ติ อิหํ สุตตฺมภาสิ.^{๕๙}

พระพุทธเจ้าตรัสบอกภิกษุเหล่านั้นว่า “ภิกษุทั้งหลาย เสนาสนะที่เป็นสปปายะอื่นสำหรับพวกเธอไม่มีหรอก พวกเธออยู่ในที่นั่นนั่นแหละจักบรรลุธรรมเป็นที่สิ้นอาสวะ ไปเกิด ภิกษุทั้งหลาย พวกเธอเข้าไปอาศัยเสนาสนะนั่นนั่นแหละอยู่กันเถิด แต่ถ้าพวกเธอปรารถนาความไม่มีภัยจากเทวดาทั้งหลาย ก็จงพากันเรียนพระปริตรนี้ เพราะพระปริตรนี้จักเป็นเครื่องป้องกัน และจักเป็นกัมมัญฐานสำหรับพวกเธอ” แล้วจึงตรัสพระสูตรนี้

นอกนั้น พระอรรถกถาจารย์ ยังกล่าวถึงการสวดพระปริตร เพื่อป้องกันภัยจากอมนุษย์ผู้มุ่งเอาชีวิตไว้ในอรรถกถาธรรมบทดังที่ได้กล่าวมาแล้ว

ในองคฺลิมาลสูตร คํากล่าวของพระองค์ลิมาลเถระที่กล่าวตามพระดำรัสพระพุทธเจ้าว่า
 ยโตหํ ภคินิ อริยาย ชาตียา ชาโต นาภิกฺขานามิ สญฺจิจฺจ ปาณํ ชีวิตา โวโรเปตา เตน สจฺเจน
 โสตฺถิ เต โหตุ โสตฺถิ คพฺภสฺส^{๖๐}

^{๕๘} ที.ปา.อ.(บาลี) ๓/๒๘๒/๑๖๑.

^{๕๙} ขุ.ขุ.อ.(บาลี) ๒๑๑.

^{๖๐} ม.ม.(บาลี) ๑๓/๓๕๑/๓๓๕.

จากหลักฐานเหล่านี้ทำให้ทราบว่า การสวดพระปริตรเพื่อรักษาคนถูกผีเข้า เพื่อขจัดภัย ป้องกันชีวิต ป้องกันความน่าสะพรึงกลัว และสร้างเมตตามหานิยมในหมู่สัตว์ ได้เกิดเป็นพิธีกรรมขึ้นมา นับแต่บัดนั้น

๑.๔.๓. การสวดหลังสมัยพุทธกาล

การสวดพระปริตรหลังสมัยพุทธกาลนั้น น่าจะเป็นการสืบทอดมาโดยตลอด เช่นในมิลินท-ปัญหา พระนาคเสนเถระถวายวิสัชนาปัญหาเรื่องพระปริตรให้พระเจ้ามิลินท์กษัตริย์ผู้ครอง สาครนคร มีอาทิว่า

‘ปุณ ภควตา ปริตตา จ อุททิฏฐา. เสยยถิที รตนสูตรตํ เมตตสูตรตํ ขนธปริตตํ โมรปริตตํ ธชคคปริตตํ อานานาฎิยปริตตํ อังคฺลิมาลปริตตํ.’^{๖๑}

พระเจ้ามิลินท์ ตรัสถามว่า พระคุณเจ้านาคเสน พระพุทธเจ้าทรงภาชิตความข้อนี้ไว้ว่า

น อนตฺลิกฺเข น สมฺพุทฺทมฺขณฺเณ

น ปพฺพตํ วิวริ ปวีสิ

น วิชฺชตี โส ชคตฺติปฺปะเทโส

ยตฺรภูตฺติ นปฺปะสฺสเหยฺย มจฺจุ^{๖๒}

บุคคลผู้เกิดมาแล้ว หนีเข้าไปกลางหาว ก็ไม่พ้นจากบ่วงมัจจุ

หนีเข้าไปยังกลางมหาสมุทรก็ไม่พ้นจากบ่วงมัจจุ

หนีเข้าไปยังชอกเขาก็กไม่พ้นจากบ่วงมัจจุ

เขาดำรงอยู่ในภูมิประเทศใดแล้วพึงพ้นจากบ่วงมัจจุได้

ภูมิประเทศนั้น หามีไม่

ดังนั้นแล้ว ทรงแสดงพระปริตรทั้งหลายไว้อีก คือ รตนสูตร เมตตสูตร ขนธปริตร โมรปริตร ธชคคปริตร อานานาฎิยปริตร อังคฺลิมาลปริตร พระคุณเจ้านาคเสน หากบุคคลแม้ไปในอากาศ ท่ามกลางมหาสมุทร อยู่ในปราสาท ภูมิ ที่เร้น ถ้ำ เจ้ามเขา โพรง ชอกเขา ที่ระหว่างภูเขาแล้ว ยังพ้นจากบ่วงมัจจุมิได้ไซ้ ถ้าอย่างนั้น การเจริญพระปริตรก็ไม่ถูกต้อง หากจะมีการพ้นจากบ่วงมัจจุด้วยการเจริญพระปริตรได้จริง พระดำรัสที่ตรัสไว้ว่า บุคคลหนีเข้าไปกลางหาวก็ไม่พ้นจากบ่วงมัจจุ ฯลฯ เขาดำรงอยู่ในภูมิประเทศใดแล้วพ้นจากบ่วงมัจจุได้ ภูมิประเทศนั้นหามีไม่ดังนี้ ก็ต้องเป็นพระดำรัสที่ไม่ถูกต้อง ปัญหานี้มี ๒ เจื้อน เป็นปมเสียยิ่งกว่าปม ตกถึงแก่ท่านแล้ว ขอท่านพึงคลี่คลายปัญหานั้นเถิด”

พระนาคเสนถวายวิสัชนาว่า “ขอถวายพระพร พระพุทธเจ้าทรงภาชิตความข้อนี้ว่า บุคคลหนีเข้าไปกลางหาว ฯลฯ พ้นจากบ่วงมัจจุได้ ภูมิประเทศนั้นหามีไม่ ดังนี้ ไว้จริง และก็ตรัสพระปริตรทั้งหลายไว้จริง แต่ว่าข้อนั้นตรัสไว้สำหรับคนที่ยังมีอายุเหลืออยู่ ยังมีวัยสมบูรณ์ ปราศจากกัมมวารณเท่านั้น ส่วนคนสิ้นอายุแล้ว กิจที่ต้องทำหรือความพยายามเพื่อการดำรงอยู่หามีไม่ เปรียบเหมือนต้นไม้ที่ตายแล้ว แห้งผุแล้ว ไม่มียางแล้ว ชีวิตดับแล้ว ปราศจากอายุสังขารแล้ว เมื่อคนตักน้ำเต็มหม้อมารดก็ หากกลับสดเขียวหรือผลิบแตกหน่อขึ้นมาได้อีกไม่ ฉนั้นใด คนที่สิ้นอายุแล้ว กิจที่ควรทำหรือความพยายามเพื่อดำรงชีวิตด้วยยาหรือพระปริตรหามีไม่ ฉนั้นนั้น พระปริตรจะรักษาคุ้มครองเฉพาะผู้ที่ยังมีอายุเหลืออยู่ ยังมีวัยสมบูรณ์ ปราศจากกัมมวารณ พระพุทธเจ้าทรงแสดงพระปริตรไว้เพื่อประโยชน์แก่

^{๖๑} มิลินท.๑๖๓.

^{๖๒} ขุ.ธ.(บาลี) ๒๕/๑๒๘/๓๙.

คนพวกนั้น เปรียบเหมือนเมื่อข้าวแก่งอมแล้ว ต้นข้าวก็ตายไป ชาวตากันน้ำไม่ให้ไหลเข้าไป ข้าวกล้าที่ยังอ่อนอยู่ มีวัยสมบูรณ์ ย่อมงอกงามเติบโตได้ด้วยการเพิ่มน้ำให้ ฉันทใด สำหรับผู้ที่สิ้นอายุแล้วก็เป็นอย่างนั้น ต้องยกเว้น ต้องบอกปิดการใช้ยาหรือการเจริญพระปริตร ส่วนคนเหล่าใดที่ยังมีอายุเหลืออยู่ ยังมีวัยสมบูรณ์อยู่ พระพุทธเจ้าตรัสพระปริตรและยาไว้เพื่อประโยชน์แก่คนเหล่านั้น คนเหล่านั้นย่อมดำรงชีวิตอยู่ได้ด้วยการเจริญพระปริตรและการใช้ยา ฉันทนั้นเหมือนกัน”

พระเจ้ามิลินท์ “พระคุณเจ้านาคเสน หากผู้มีอายุสิ้นแล้ว จะต้องตาย ผู้มีอายุเหลืออยู่ จึงจะเป็นอยู่ได้ใช่รึ อย่างนั้น พระปริตรและยาก็เป็นของไร้ประโยชน์”

พระนาคเสน “ขอถวายพระพร มหาบพิตร พระองค์เคยทอดพระเนตรเห็นคนที่มีโรคพอใช้ยากี่หายจากโรคบ้างหรือไม่”

พระเจ้ามิลินท์ “ใช่ พระคุณเจ้า ข้าพเจ้าเห็นมาแล้วหลายร้อยคน”

พระนาคเสน “ถ้าอย่างนั้น ที่พระองค์ตรัสว่า การทำพระปริตรและยาเป็นของไร้ประโยชน์ ดังนี้ ก็ย่อมเป็นดำรัสที่ไม่ถูกต้อง”

พระเจ้ามิลินท์ “พระคุณเจ้านาคเสน การชโลมยา ก็ปรากฏว่าเป็นความพยายามของหมอ เพราะความพยายามของหมอเหล่านั้น โรคจึงหายได้”

พระนาคเสน “ขอถวายพระพร คนทั้งหลายเมื่อสวดพระปริตรได้ยินเสียงอยู่ ลิ่นก็แห้งไป หัวใจพลีญ คอระบม ความเจ็บไข้ได้ป่วยทั้งปวงของคนเหล่านั้นก็สงบไป เพราะการสวดพระปริตรนั้น เสนียดจัญไรทั้งปวงก็ปราศจากไปสิ้น ขอถวายพระพร พระองค์เคยทอดพระเนตรเห็นบ้างหรือไม่ว่า บางคนที่ถูกงูกัด พอใช้ขมมนต์ ก็สามารถทำพิษให้ตกไป ทำพิษให้ซึมออกมาได้ สำรอกพิษออกมาได้ ทั้งทางเบื้องบนและทางเบื้องล่าง”

พระเจ้ามิลินท์ “ข้าพเจ้าเคยเห็น พระคุณเจ้า ทุกวันนี้ในโลกนี้ก็ยังมีวิธีนี้รักษาเช่นนั้นกันอยู่”

พระนาคเสน “ขอถวายพระพร ถ้าอย่างนั้น ที่พระองค์ตรัสว่า การทำพระปริตรและยาเป็นของไร้ประโยชน์ ดังนี้ ก็ต้องเป็นดำรัสที่ไม่ถูกต้อง ขอถวายพระพร งูต้องการจะกัดก็ไม่อาจจะกัด บุรุษผู้เจริญพระปริตรได้ ย่อมอ้าปากไม่ขึ้น พวกโจรก็ไม่อาจเงื้อมไม้ค้อนขึ้นทำร้ายได้ พวกโจรเหล่านั้น จะพากันทิ้งไม้ค้อนเสีย แล้วทำความรักให้เกิดขึ้นแทน แม้ช้างดุพอมมาถึงตัวเข้าเท่านั้น ก็เชื่องไป แมงก่องไฟใหญ่กำลังลุกโผลงอยู่ลามมาถึงตัวเท่านั้น ก็ปล้นดับไป แม้นยาพิษแรงกล้าที่กลืนกินเข้าไปก็หายไป เหมือนเจอยาแก้พิษหรือกลับเป็นอาหารแผ่ชานไป นักฆ่าคนผู้ต้องการจะฆ่าคน พอถึงตัวเข้าเท่านั้น ก็ยอมตนเป็นทาสไป แม้เดินเหยียบบ่วง มันก็หาค้างตัวเอาไม่ ขอถวายพระพร พระองค์เคยสดับมาบ้างหรือไม่ว่า นกยูงเจริญพระปริตรทุกวัน นายพรานไม่อาจใช้บ่วงดักได้ตลอด ๓๐๐ ปี ในวันที่ไม่ได้เจริญพระปริตรวันเดียวเท่านั้น นายพรานจึงใช้บ่วงดักเอาได้”

พระเจ้ามิลินท์ “ข้าพเจ้าเคยได้ฟัง พระคุณเจ้ากิตติศัพท์เรื่องนั้น แพร่ขจรขจายไปในโลกพร้อมทั้งเทวโลก”

พระนาคเสน “ถ้าอย่างนั้น ที่พระองค์ตรัสว่า การเจริญพระปริตร การใช้ยาเป็นของหาประโยชน์มิได้ ดังนี้ ก็เป็นดำรัสที่ไม่ถูกต้อง ขอถวายพระพร พระองค์ทรงสดับมาบ้างหรือไม่ว่า มีทานพคนหนึ่ง ซึ่งเมื่อจะรักษาภริยาไว้ให้ดี ก็ใส่ลงไปในหีบแล้วกลืนกินเสีย ใช้ทองป้องกันไว้ ต่อมา มีวิทยากร

ตนหนึ่งเข้าไปหาทางปากของท่านพื่อนั้น แล้วได้อภิรมย์สมสู่กับภริยาของท่านพื่อนั้น พอท่านพื่อนั้นรู้เข้า จึงสำรอกที่บอออกมาเปิดดู ทันทีที่หีบถูกเปิดออกวิทยากรก็หลบหนีไปได้ตามต้องการ”

พระเจ้ามิลินท์ “ใช่ ข้าพเจ้าเคยฟัง พระคุณเจ้า เรื่องนั้นโด่งดังระบือไปในโลกพร้อมทั้ง เทวโลก”

พระนาคเสน “ขอถวายพระพร วิทยากรนั้น ใช้กำลังของพระปริตรมิใช่หรือจึงพ้นจากการจับตัวได้ ?”

พระเจ้ามิลินท์ “ใช่ พระคุณเจ้า”

พระนาคเสน “ขอถวายพระพร ถ้าอย่างนั้น กำลังแห่งพระปริตรก็มีอยู่ ขอถวายพระพร พระองค์เคยทรงสดับมาบ้างหรือไม่ว่า มีวิทยากรอีกตนหนึ่งได้สมสู่กับพระมเหสีของพระราชาเมือง พาราณสีภายในเมือง พอถูกจับได้ ก็ใช้กำลังมนต์หายตัวไปทันที”

พระเจ้ามิลินท์ “ใช่ พระคุณเจ้า ข้าพเจ้าเคยฟัง”

พระนาคเสน “ขอถวายพระพร วิทยากรตนนั้น ใช้กำลังแห่งพระปริตรมิใช่หรือ จึงพ้นจากการจับตัวได้ ?”

พระเจ้ามิลินท์ “ใช่ พระคุณเจ้า”

พระนาคเสน “ถ้าอย่างนั้น กำลังแห่งพระปริตรก็มีอยู่”

พระเจ้ามิลินท์ “พระคุณเจ้า พระปริตรรักษาได้ทุกคนเลยหรือ ?”

พระนาคเสน “ขอถวายพระพร รักษาได้เป็นเพียงบางคน บางคนไม่อาจรักษาได้”

พระเจ้ามิลินท์ “พระคุณเจ้า ถ้าอย่างนั้น พระปริตรก็ไม่ชื่อว่าเป็นของน่าปรารถนาสำหรับทุกคน”

พระนาคเสน “ขอถวายพระพร อาหารย่อมรักษาชีวิตของคนได้ทุกคนหรือหนอ”

พระเจ้ามิลินท์ “พระคุณเจ้า ย่อมรักษาได้เป็นบางคน บางคนไม่อาจรักษาได้”

พระนาคเสน “เพราะเหตุไรหรือ ?”

พระเจ้ามิลินท์ “พระคุณเจ้า เพราะเหตุว่า บางคนพอกินอาหารนั้นมากเกินไปแล้ว ก็ตายเพราะโรคลงท้อง”

พระนาคเสน “ขอถวายพระพร มหาบพิตร ถ้าอย่างนั้น อาหารก็ไม่ชื่อว่ารักษาชีวิตของทุกคน”

พระเจ้ามิลินท์ “พระคุณเจ้า อาหารย่อมคร่าชีวิตได้เพราะเหตุ ๒ อย่าง คือ (๑) เพราะบริโภคมากเกินไป (๒) เพราะไฟธาตุอ่อนกำลังไป พระคุณเจ้า อาหารแม้ปกติให้อายุ แต่เพราะมีวิธีการไม่ดี ย่อมคร่าเอาชีวิตได้”

พระนาคเสน “ขอถวายพระพร อุปมาฉันใด อุปมาฉันนั้น พระปริตรคุ้มครองรักษาได้ก็ แต่บางคน ไม่อาจคุ้มครองรักษาบางคนได้ พระปริตรไม่อาจคุ้มครองรักษาได้เพราะเหตุ ๓ ประการ คือ ๑) เพราะกัมมมารณ์ มีกรรมเป็นเครื่องขวางกั้น ๒) เพราะกิเลสสวรรค์ มีกิเลสเป็นเครื่องขวางกั้น ๓) เพราะความไม่เชื่อถือ ขอถวายพระพร พระปริตรที่มีปกติตามรักษาสัตว์ทั้งหลายได้ ย่อมเล็กรักษา เพราะเหตุอย่างใดอย่างหนึ่งในเหตุ ๓ อย่างที่ตนกล่าวไว้ เปรียบเหมือนมารดาเลี้ยงดูบุตรตั้งแต่ยังอยู่ในท้อง ให้คลอดออกมาด้วยวิธีการที่เก้อกุล ให้คลอดออกมาแล้วก็ชำระสิ่งไม่สะอาดแปดเปื้อน น้ำมูก น้ำลาย แล้วลูบไล้ของหอมดี ๆ ที่ประเสริฐยอดเยี่ยมให้ ต่อมา บุตรคนนั้นเมื่อไปดำน้ำหรือทำร้าย หรือ

ประหารบุตรของคนอื่น คนเหล่านั้นโกรธ ช่วยกันฉุดไปในบริษัท จับตัวเขาไว้ นำเข้าไปหาผู้เป็นนาย หากบุตรของหญิงคนนั้นเป็นผู้มีความผิดจริง คนทั้งหลายผู้ฉุดคร่าตัวเขามาให้เจ้านาย ย่อมใช้ท่อนไม้ ไม้ค้อน เข่า กำปั้น ทำร้ายทุบตี มหาบพิตร มารดาของเขจะต้องได้รับการฉุดคร่า การจับตัว การนำไปหาผู้เป็นนายด้วยหรือไม่”

พระเจ้ามิลินท์ “ไม่หรอก พระคุณเจ้า”

พระนาคเสน “เพราะเหตุไรหรือ มหาบพิตร”

พระเจ้ามิลินท์ “เพราะเป็นความผิดของตน ไม่ใช่ของมารดา”

พระนาคเสน “ขอถวายพระพร อุปมาฉันใด อุปมาอีกฉันนั้น พระปริตรที่ปกคิคุ้มครองรักษา สัตว์ทั้งหลาย ไม่คุ้มครองรักษา เพราะเป็นความผิดของตนเอง ไม่ใช่ความผิดของพระปริตร”

พระเจ้ามิลินท์ “ดีจริง พระคุณเจ้า ท่านวินิจฉัยปัญหาไว้ดีแล้ว เงื่อนปมเป็นอันท่านทำให้คลี่คลายได้แล้ว ทำที่มีดีให้สว่างได้แล้ว เปลื้องข่ายคือทิวณฺฐิได้แล้ว ท่านเป็นผู้ถึงความยอดเยี่ยมในคณะผู้ประเสริฐทั้งหลายแล”

๑.๔.๔ การสวดในประเทศศรีลังกา

บรรดาเวทมนต์ทั้งหลายที่ถือกันว่าเป็นมนต์ขลังและศักดิ์สิทธิ์ในพระพุทธศาสนา สามารถปิดเป่าบรรดาอุปัทวันตรายภัยพิบัติ ขจัดภุมณีปีศาจและเหล่าอมนุษย์ที่เลวร้าย ป้องกันสรรพภัยจากโจรจากไฟ ปิดเป่าเสนียดจัญไร และดาวร้าย บาปเคราะห์ ขจัดล้างชั่วและฝันร้าย ทั้งสรรพสิ่งอวมงคล ตลอดจนเสียงนกที่ก่อความรำคาญไม่พึงใจ แต่นำมาซึ่งความเย็นใจ คลายทุกข์ มีความเกษมสุข สวัสดิมีชัย ประสบสิ่งมิ่งมงคล เจริญด้วยอายุ วรรณะ สุขะ พละ ทุกประการ เวทมนต์ทั้งหลายนั้นก็คือ พระปริตรต่าง ๆ ในพระพุทธศาสนา ที่เรียกว่าสัตตปริตร คือ เจ็ดตำนาน และ ทวาทสปริตร คือ สิบสองตำนาน อันเป็นพระพุทธรูปที่มีเดชมีอานุภาพแผ่ไปทั่วสากลจักรวาล^{๖๓}

พิธีสวดพระปริตรมีแพร่หลายในประเทศที่นับถือพระพุทธศาสนานิกายเถรวาท โดยทั่วไป เช่น ประเทศศรีลังกา ประเทศเมียนมาร์ ประเทศกัมพูชา ประเทศลาวและประเทศไทย การสวดพระปริตรในประเทศศรีลังกามีกล่าวไว้ในคัมภีร์มหาวงศ์^{๖๔}ว่า ในรัชสมัยของพระเจ้าอุปติสสะ ชาวเมืองลังกา ประสบทุกข์ภัยขภัย เกิดความอดอยาก ทั้งยังเกิดโรคระบาด คร่าชีวิตประชาชนไปไม่น้อย พระองค์จึงเข้าไปขอคำปรึกษาจากพระสงฆ์ถึงอุบายที่จะขจัดภัยต่าง ๆ พระสงฆ์ทูลเรื่องที่พระพุทธเจ้าทรงแสดงเทศนา ชื่อรัตนสูตร ขจัดทุกข์ภัย เป็นต้น ดังที่ได้กล่าวมาแล้วข้างต้น

๑.๔.๕ การสวดในประเทศไทย

พิธีสวดพระปริตรในประเทศไทยนั้น พระสูตรที่เรียกว่าพระปริตรนิยมสวดในโอกาสต่าง ๆ ใช้ชื่อพิธีสวดอย่างอื่น ๆ ก็มี เช่น สวดภาณต้น สวดสามภาณ สวดภาณยักษ ฯลฯ ประเพณีการสวดมนต์นี้คงจะสืบมาแต่การเรียนหลักธรรมในสมัยพุทธกาล ซึ่งเรียนจากปากต่อปากแล้วท่องจำให้ขึ้นใจอย่างที่ว่า “มุขปาฐะ” (Oral Tradition) ผู้ฟังมากหรือท่องจำได้มากได้นามว่าพหูสูตร ดังมีค้ายกย่องพระสงฆ์ว่าวินัยธร ธรรมธร มาติกาธร หรือที่ฆานกาจารย์ มัชฌิมภาณกาจารย์ ฯลฯ

^{๖๓} ธนิต อยู่โพธิ์ อานุภาพพระปริตต์ (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๗), ๑.

^{๖๔} มหาวิส.๑/๒๘๖.

ในประเทศไทย จะมีพิธีสวดพระปริตรมาแต่ยุคสุโขทัยหรือยุคอยุธยาหาทราบได้ไม่ แต่การสวดพระปริตรมีแพร่หลายทั่วไป ทั้งในราชสำนักและหมู่ประชาชนชาวพุทธทั่วไป ปัจจุบันนี้ การสวดพระปริตร ยังคงมีการสวดเป็นกิจวัตรในหมู่พระภิกษุสามเณร โดยสวดต่อจากการสวดมนต์ทำวัตรเย็น เพื่อทบทวน เพื่อเกิดสิริสวัสดิ์พิพัฒน์มงคล แก่พุทธบริษัท และสรรพสัตว์ทุกชั้นฟ้า ตลอดแดนดิน ผู้อาศัยอยู่ในพุทธอาณาเขต

ส่วนการสวดพระปริตรในราชสำนักและตามเคหสถานบ้านเรือนของสามัญชนคนทั่วไปที่เมื่ออุบาสกอุบาสิกาจัดงานมงคลต่าง ๆ นิยมนิมนต์พระเถรานุเถระมาสวดพระปริตรที่บ้านของตน ๆ หรือที่ปะรำพิธีซึ่งเป็นศูนย์กลางของสถานที่จัดงาน พระผู้เป็นประธานในพิธีจะพิจารณาเวลาเป็นสำคัญ ถ้ามีเวลาน้อย เช่น การสวดมนต์ฉันเพล จะนิยมสวดเจ็ดตำนาน หากมีเวลามาก เช่น การสวดมนต์เย็นฉันเช้า จะนิยมสวดสิบสองตำนาน ปัจจุบันนี้ จะเป็นการสวดมนต์ฉันเพล หรือสวดมนต์เย็นฉันเช้า พระผู้เป็นประธานมักสวดย่อเจ็ดตำนาน

สมัยก่อน ในประเทศไทย การสวดพระปริตรคงไม่เป็นไปในทำนองเดียวกัน อาจมีลักษณะโดยจังหวัดใหญ่ จนถึงสมัยรัชสมัยที่ ๕ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้ทรงอาราธนาให้สมเด็จพระสังฆราช (สา ปุสฺสเทว) วัดราชประดิษฐ์ฯ ครั้งที่ดำรงสมณศักดิ์ที่สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์รวบรวมพร้อมกับบทสวดอื่น ๆ ซึ่งจำเป็นสำหรับพระสงฆ์ เข้าเป็นหนังสือเรียกชื่อว่า สวดมนต์ฉบับหลวง แล้วจัดพิมพ์แจกจ่ายไปตามวัดวาอารามต่าง ๆ เพื่อให้พระสงฆ์ทั่วราชอาณาจักร มีคู่มือสำหรับท่องจำ เพื่อสาธยายเป็นกิจวัตร ตั้งแต่นั้นมา การสวดพระปริตรก็เป็นอย่างเดียวกัน

เพราะฉะนั้น ตามหลักฐานที่กล่าวมาข้างต้น แม้หลังจากพระพุทธเจ้าปรินิพพานแล้ว การสวดพระปริตรได้เป็นกิจวัตรสำคัญอย่างหนึ่งในทางพระพุทธศาสนา ดังที่ได้อ้างหลักฐานที่ปรากฏในคัมภีร์มิลินทปัญหาว่า^{๖๔} พระเจ้ามิลินท์ซึ่งครองราชย์อยู่ประมาณ พ.ศ. ๕๐๐ ทรงถามปัญหาเรื่องพระปริตรกับพระนาคเสน พระนาคเสนได้ถวายวิสัชนาด้วยอุปมาอุปไมยหลายอย่างจนทำให้พระเจ้ามิลินท์ทรงพอพระทัย ทำให้ได้รู้ว่าสมัยนั้นมีการสวดพระปริตรเป็นประจำ ปัจจุบันนี้มีทายกทายิกาผู้มีจิตศรัทธาได้นิมนต์พระสงฆ์ไปในงานต่าง ๆ เพื่อประกอบพิธีกรรมทางศาสนาด้วยพระปริตร ซึ่งเรียกว่า เจริญพระพุทธรูปในงานมงคลและสวดพระพุทธรูปในงานอวมงคล หลักธรรมคำสอนของพระพุทธเจ้าถึงจะมีมาก เมื่อจำแนกออกไปแล้ว ได้ปิฎก ๓, นิกาย ๕, องค์ ๙, ธรรมชั้น ๘๔,๐๐๐ มีจุดมุ่งหมายอย่างเดียวกันนั่นคือความหลุดพ้นจากกิเลสทั้งปวง พระปริตร ก็เช่นเดียวกันสื่อความหมายทั้งทางตรงและทางอ้อมเพื่อความหลุดพ้นดังกล่าว อีกทั้งยังเป็นของใกล้ตัวคือพระสงฆ์สาธยายกันอยู่เป็นประจำและอุบาสกอุบาสิกาก็ได้ยินได้ฟังเป็นนิตย เพราะฉะนั้น จึงควรที่จะศึกษาพระปริตรทั้งหลายมีมงคลสูตร รัตนสูตร เป็นต้น ทั้งอรรถและพยัญชนะให้ครบบริบูรณ์ตามหลักคัมภีร์สหทวิเสส เป็นต้น

แรกเริ่มนั้น การสวดพระปริตร คงเป็นการบริกรรม หรือเจริญภาวนาเฉพาะตัว เพื่อคุ้มครองป้องกันตนเอง เช่น ที่พระพุทธเจ้าโปรดประทานพุทธานุญาตให้ภิกษุแม่เมตตาคิดไปในพญางู ๔ ตระกูล ในเรื่องขันธปริตร หรือเช่น นกยูงทองทำพระปริตรคุ้มครองตนเอง ในเรื่องโมรปริตร ท่านจึงใช้คำว่า ร่ายวิชชา (วิชชั ปรัชชปิตวา) หรือร่ายวิทยามนต์ (มนตวิชชั ปริวตเตตวา) หรือกล่าวบริกรรม

^{๖๔} มิลินท (บาลี) (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๖), ๑๒๙-๑๓๒. มิลินท (ไทย) (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๕), ๒๔๘-๒๕๔.

(ปริตตสส ปริกมมํ กเถตพฺพํ) หรือใช้กิริยาว่า กระทำพระปริตร หรือทำความคุ้มครองป้องกัน (อิมํ โส ปริตตํ กตฺวา โมโร) แต่ในบางครั้งและบางเหตุการณ์ขยายวงกว้างออกไปเป็นการกระทำเพื่อคุ้มครองรักษาคนอื่นด้วย เช่น โปรดประทานพุทธานุญาตให้พระอานนทเถระสวดรัตนสูตรขับไล่ภูตผีปีศาจในนครเวสาลี หรือพระองค์อุบาลเถระทำสังจกิริยาให้สตรีมีครรภ์คลอดลูกง่าย เป็นต้น ต่อมาเมื่อได้รวบรวมเป็นคัมภีร์พระปริตรขึ้น จึงเกิดมีพิธีทำปริตรและสวดเป็นหมู่คณะ เพื่อคุ้มครองป้องกันให้กว้างขวางออกไป เช่น พิธีคังคาโรหณะที่พระมหากษัตริย์ลี้กามีพระเจ้าอุบัติสสะที่ ๑ ได้ทรงกระทำ เป็นต้น

การสวดพระปริตรนั้น เป็นการสวดหรือบริกรรมภาวนาพระพุทธรูปด้วยความมุ่งหมาย เพื่อให้เกิดประสิทธิภาพ มีอำนาจ มีเดช มีอานุภาพ ป้องกันอุปัทวันตรายภัยพิบัติ ให้ปราศจากโรคพาธ และคุ้มครองรักษาให้เกิดสุขสวัสดิมีชัยมงคล การที่พระสงฆ์หมู่ใหญ่มาร่วมกันสวดมากท่าน เพื่อให้เกิดประสิทธิภาพ มีเดชมีอานุภาพยิ่งใหญ่มากยิ่งขึ้น นอกจากให้มีประสิทธิภาพในการคุ้มครองป้องกันรักษาแล้ว ยังถือกันว่า การสวดพระปริตรเป็นมงคล ซึ่งบอกไว้ชัดแจ้งในคำอาราธนาพระปริตรนั่นเอง

ตามที่กล่าวมานี้ ล้วนแต่แสดงว่าพระปริตรนั้น ท่านรวบรวมจัดสรรขึ้นเป็นมนต์คือคำศักดิ์สิทธิ์, คำสำหรับสวด, คำสำหรับเสกเป่า และเป็นเวทมนตร์ คือคำศักดิ์สิทธิ์ที่บริกรรมแล้วให้สำเร็จความประสงค์ เพราะฉะนั้น จึงมีคำอ้างถึงพระปริตรว่า “วิชา” บ้าง “มนต์” บ้าง หรือใช้คำว่า “วิทยามนต์” บ้าง เช่น กล่าวข้างต้นหรือบอกไว้ในบทชัตต่านานนั้นเอง โดยเปรียบชั้นพระปริตรว่าดุจทิพยมนต์และทิพยโอสถ (ทิพพมนตาคทํ วย) บ้าง เรียกโมรปริตรว่า พรหมมนต์ (พรหม มนตฺนติ อุกฺขาตํ) บ้าง และกล่าวถึงโพชฌนคปริตรว่า เป็นทั้งโอสถและมนต์ (โอสถณจ อิมํ มนตํ) บ้าง ซึ่งท่านผู้รู้แต่โบราณคงจะทราบดีถึงความมุ่งหมายดังกล่าวนี้ตลอดมา จึงเรียกคัมภีร์ปริตรว่า หนังสือสวดมนต์ เช่น หนังสือสวดมนต์ฉบับหลวง และเรียกการสวดพระปริตรหรือตำนานเหล่านี้ว่า “สวดมนต์” บ้าง “สวดพระพุทธรูปมนต์” บ้าง หรือเรียกโดยยกย่องเชิดชูว่า “เจริญพระพุทธรูปมนต์” บ้าง พระปริตรหรือพระพุทธรูปมนต์นี้ ตลอดเวลาที่ผ่านมามีได้รับการชำระขัดเกลาจากท่านผู้รู้ด้วยความรอบคอบเป็นอย่างดี จึงนับว่าเป็นพระพุทธรูปมนต์ที่มีความขลังและศักดิ์สิทธิ์ มีเดชมีอานุภาพ เกิดประสิทธิผลและทรงคุณค่าอย่างดีเลิศหาไม่มีมนต์อื่นใดเสมอเหมือนได้

๑.๕ หลักการของพระปริตร

พระปริตรที่เป็นมนต์ หรือ เวท แม้จะเป็นคำศักดิ์สิทธิ์ แต่จะมีเดชมีอานุภาพขึ้นได้ต้องอาศัยการสวดหรือบริกรรมพรำบ่นกล่าวเกี่ยวกับพระปริตร โดยเฉพาะพระพุทธรูปโสภณเถระกล่าวไว้ว่า อานุภาพของพระปริตรทั้งหลาย...จะแผ่ไปกว้างตลอดแสนโกฏิจักรวาล แผ่ไปได้อย่างไร เทียบสิ่งที่เห็นได้ง่าย เช่น เมื่อเราขำหรือโยนก้อนหินลงไปในสระน้ำ จะเห็นน้ำกระเพื่อม แผ่เป็นวงกว้างออกไป ๑ คลื่นในอากาศก็ทำนองเดียวกัน เพียงแต่เราไม่สามารถเห็นได้ด้วยตา โดยเฉพาะคลื่นเสียง ถ้าเข้าใจกฎแห่งความสั่นสะเทือน อาจช่วยให้เราเข้าใจเรื่องเดชหรืออานุภาพของมนต์ทั้งหลายได้ตามหลักวิทยาศาสตร์ ปรากฏว่าชีวิตินทรีย์แต่ละประเภท ย่อมมีอัตราการสั่นสะเทือนของมันเอง แม้อนินทรีย์วัตถุแต่ละชนิด ตั้งแต่เม็ดทรายที่เป็นของเล็กขึ้นไปจนถึงภูเขาสูงใหญ่ ๆ ตลอดจนดวงดาวนพเคราะห์ และดวงจันทร์ดวงอาทิตย์แต่ละชนิดต่างมีอัตราการสั่นสะเทือนทั้งนั้น ความสั่นสะเทือนจะแผ่ไปกว้างแคบอย่างไรสุดแต่แรงกระทบหรือสัมผัส ถ้าพิจารณาเทียบกับทฤษฎีทางดนตรี บางทีจะเห็นได้ชัดขึ้นเสียงดนตรีเกิดจากความสั่นสะเทือนอันเกิดจากการกระทบหรือสัมผัส จะเป็นเสียงหนัก - เบา - ยาว -

สั้น สุดแต่อัตราความสั้นสะเทือน และถ้าจัดเสียงนั้น ๆ ให้ถูกโน้ต ก็จะเกิดลำนำทำนองเพลงที่ไพเราะได้ตามต้องการ

ที่กล่าวมานี้ เป็นกฎของความสั้นสะเทือนที่เกิดจากลมภายนอก แต่การเปล่งเสียงสวดมนต์ทั้งหลายที่บริกรรมพร่ำบ่นหรือสวดภาวนานั้น ท่านอธิบายว่า เกิดจากลมภายในที่เรียกว่า “ปราณะวายุ” เป็นเสียงสั้นสะเทือนที่สำคัญ สามารถบันดาลให้มีเดช มีอานุภาพ ด้วยการพัฒนาทางจิตที่มีแรงกระทบหรือสัมผัสเหนือสิ่งอื่นใดแล้วแผ่ขยายออกไป เช่นที่พระพุทธโฆสเถระกล่าวถึงอานุภาพพระปริตรข้างต้น เพราะท่านกล่าวว่า “ความรู้สึกรู้คิดทั้งหลายเป็นวัตถุ” จึงสามารถเกิดการกระทบและทำให้เกิดความสั้นสะเทือนแผ่ขยายวงกว้างออกไป เพราะฉะนั้น เมื่อพระพุทธเจ้าตรัสรัตนปริตรจบแต่ละพระคาถา ท่านพระอรรถกถาจารย์จึงกล่าวไว้ว่า อมนุษย์ทั้งหลายในแสนโกฏิจักรวาฬได้ยอมรับอาณาเขตของพระคาถานั้น ๆ แต่มีหลักอยู่ว่า การเปล่งเสียงสวดมนต์ทั้งหลายที่นับว่าถูกต้องนั้น จะต้องมีความบริสุทธิ์สะอาดทางร่างกายของผู้บริกรรมและผู้สวดภาวนา ตลอดจนเป็นผู้มีความรู้มนต์นั้น ๆ โดยถูกต้องด้วย จึงเป็นความจำเป็นสำหรับผู้มีศรัทธาเลื่อมใสที่จะบริกรรมหรือสวดภาวนามนต์จะต้องชำระปากและลิ้นของตนให้บริสุทธิ์สะอาดเสียก่อนแล้วจึงเปล่งเสียงสวดมนต์บทนั้น ๆ เป็นการให้ชีวิตชีวาแก่มนต์หรือเป็นการปลุกอานุภาพที่หลับอยู่ของมนต์บทนั้น ๆ ให้ตื่นตัวขึ้น

พระปริตรในพระพุทธศาสนา มีหลักการและความมุ่งหมายเป็นไปตามหลักธรรมในพระพุทธศาสนา ถ้าพิจารณาเรื่องราวของข้อความในพระปริตรทุก ๆ บท จะเห็นความหมายในพระปริตรว่าเป็นการให้ศีลให้พรและแสดงปวารณาดี ด้วยหลักธรรมสำคัญ ๒ ข้อ ได้แก่ สัจจกิริยา คือ ทำการกล่าวอ้างความจริง และเมตตา คือ ความรักใคร่มีไมตรีจิต

เพราะท่านกล่าวว่า ท่านผู้ตั้งอยู่ในสัจจะนั้น ทำแม่น้ำที่มีกระแสไหลเชี่ยวให้ไหลกลับก็ได้ แม้น้ำพิษก็แก้หายทำลายเสียได้ ป้องกันและห้ามไฟก็ได้ ฝนไม่ตกทำฝนให้ตกก็ได้ เพราะฉะนั้นพระพุทธเจ้าจึงตรัสไว้ว่า “สัจจ เวท สาธุตรี รसान”^{๖๖} สัจจะนั่นแล เป็นรสที่ให้สำเร็จประโยชน์ดีกว่ารสทั้งหลาย (อื่น มีเปรี้ยว หวาน มัน เค็ม เป็นต้น) ส่วนเมตตาความมีไมตรีจิตมีมิตรภาพและรักใคร่ ก็พึงแผ่ไปแม้ในศัตรูหมู่มิตรและญาติปีศาจตลอดจนสัตว์ร้ายและอมนุษย์อื่น ๆ ผู้ทำตัวเป็นศัตรู ท่านกำหนดไว้ด้วยว่า การแสดงความปวารณาดีต่อกันนั้น มิใช่แสดงออกเพียงแต่ด้วยกิริยาสุภาพอ่อนโยน และกล่าวคำพร่ำว่าด้วยถ้อยคำไพเราะสละสลวยซึ่งเป็นอาการภายนอก หากแต่จะต้องประกอบด้วยความมีน้ำใสใจจริงที่เอื้ออาบซึบซายด้วยความรู้สึกเมตตารักใคร่ต่อกันฉันท์พี่น้องเป็นอาการภายในด้วย พระปริตรจึงมีอานุภาพให้ความคุ้มครองและป้องกันรักษา สมตามความมุ่งหมายของพระปริตรอันเป็นพุทธมนต์ในพระพุทธศาสนา

หลักธรรม ๒ ข้อ คือ สัจจะ และเมตตา นั้น จะเห็นได้ว่ามีอยู่ในพระปริตรเกือบทุกบท โดยปรกติ ท่านนำเอาสัจจะคือความจริงตามหลักธรรมในพระพุทธศาสนา คือ อ้างเอาพระพุทธคุณ พระธรรมคุณ พระสังฆคุณ ในลักษณะต่าง ๆ มาเป็นสัจจกิริยา แล้วกล่าวเป็นคำอวยพร

หรืออ้างความจริงด้วยเหตุการณ์และเรื่องราวในชีวิตของตนเอง เช่น นกคุ้ม รำลึกถึงผลของพระธรรมคุณ แล้วทำสัจจกิริยา ด้วยความจริงที่มีอยู่ในตัวเอง ๓ ประการ ระวังไฟป่าที่กำลังไหม้ลูกโปรงให้ดับลง และพระองค์ลีมาลเถระ ทำสัจจกิริยาให้สตรีคลอดลูกง่ายด้วยอ้างว่าตั้งแต่ท่านเกิดมาในอริยชาติแล้ว ท่านไม่เคยฆ่าสัตว์ ส่วนในโพฆณงคปริตร อ้างเรื่องพระพุทธเจ้าทรงพระประชวร และพระ

^{๖๖} ส.ส.(บาลี) ๑๕.๗๓.๘๗.

เถระอาพาธ ครั้นได้ทรงสดับและฟังโพชฌงค์ ๗ แล้วหายพระประชวรหายอาพาธนั้น มาทำเป็นสังจกิริยา ให้เกิดสวัสดิ์แก่ผู้อื่น

หลักธรรมอีกข้อหนึ่งของพระปริตร คือ เมตตา จะเห็นได้จากชั้นอธิตรและเมตตปริตร (หรือกรณียเมตตปริตร) ทั้งที่ถูกรักษาประทุษร้าย แต่พระพุทธเจ้าทรงแนะนำและประทานพุทธานุญาตให้แสดงความรักความมีเมตตริจิตมิตรภาพต่อสรรพสัตว์ทั้งหลายโดยทั่วไป แม้พวกอมนุษย์ทั้งหลายที่แสดงภาพและอารมณ์หลอกหลอนภิกษุทั้งหลาย พระพุทธเจ้าทรงแนะนำให้แสดงเมตตาต่อเขา และมิใช่สักแต่จะทำพอเป็นพิธีหรือทำดีต่อแต่ภายนอก แต่ต้องทำด้วยความจริงใจด้วย และยิ่งแม่เมตตาไม่เฉพาะเจาะจง ยังมีอาณาภาพมาก นับเป็นเรื่องยากสำหรับคนทั่วไป แต่ถ้าทำไม่ได้ซึ่งไม่เป็นไปตามพระพุทธประสงค์ พระปริตรที่สวดหรือบริกรรมภาวนาไป อาจมีเดชมี่อาณาภาพน้อยหรือหามีเดชมี่อาณาภาพไม่

เหตุที่พระปริตรเป็นพระพุทธรูปสำหรับสวดและบริกรรมภาวนาตามหลักธรรมในพระพุทธศาสนา พระพุทธโฆสเถระจึงกล่าวถึงหลักในการสวดและบริกรรมไว้ในคัมภีร์สุมังคลวิลาสินีว่า “ผู้สวดพระปริตร กล่าวผิดอรรถบ้าง ผิดบาลีบ้าง หรือสวดไม่คล่องเสียเลย พระปริตรก็ไม่มีเดช ท่านผู้สวดได้คล่องแคล่วซ้ำของเท่านั้น พระปริตรจึงจะมีเดช ถึงแม้ผู้ที่เล่าเรียนพระปริตรแล้วสวด เพราะเห็นแก่ลาภสักการะ พระปริตรนั้นก็หาอำนวยประโยชน์ไม่ ท่านผู้ที่ตั้งใจจะช่วยให้พ้นทุกข์ มีเมตตาเป็นหลักแล้วสวดนั้นแล พระปริตรจึงจะอำนวยประโยชน์”^{๖๗}

นอกจากท่านจะแนะนำวิธีสวดให้ถูกต้องตามอรรถตามบาลีและคล่องแคล่วซ้ำของแล้ว ท่านกำหนดไว้มิให้สวดด้วยเห็นแก่ลาภสักการะ และที่สำคัญ คือ ผู้สวดพระปริตรต้องมีเมตตาจิตเป็นเบื้องต้น แล้วสวดด้วยจิตคิดจะขจัดปัดเป่าให้เขาพ้นทุกข์ตามความมุ่งหมายของพระปริตร เช่น ที่ท่านกล่าวไว้ในคาถาเชิญชวนสวดพระปริตรว่า :-

“**ผริตวาน เมตตํ สเมตตภา ภาทนต์**

“**อวิกขิตตจิตตภา ปริตตํ ภณนตุ.**”

“ขอท่านผู้เจริญทั้งหลาย จงมีเมตตา แม่เมตตาไว้

แล้วอย่ามีจิตฟุ้งซ่าน สวดพระปริตรกันเถิด”

ในบทขัตนี้ เป็นการบอกเตือนกันไว้ก่อนเริ่มสวดต่อไป ด้วยหลักปฏิบัติ ๒ ประการ คือ

๑. ขอให้ผู้สวดมีเมตตากรุณา
๒. ขณะสวด ขอให้มิมีจิตใจมั่นคงอย่าฟุ้งซ่าน

เรื่องสวดด้วยเมตตานั้น ท่านเน้นไว้เนื่อง ๆ เช่นในบทขัตรัตนปริตร ย้ำไว้อีกว่า “การุณย-จิตตํ อပ္ภุสเปตวา - ขอให้ตั้งจิตประกอบด้วยกรุณาเข้าไว้” นอกจากจะสวดด้วยความมีจิตเมตตาแล้ว ถ้าเป็นสวดสาธยาย ท่านสอนให้สวดด้วยมีจิตปราศจากนิรวณ ๕ จึงจะแจ่มแจ้งมีประสิทธิภาพ^{๖๘}

ท่านเจ้าประคุณสมเด็จพระวันรัต (เฮง เขมจารีมหาเถระ) วัดมหาธาตุ เมื่อมีชีวิตอยู่ เคยซ่อมสวดมนต์แก่พระภิกษุสามเณรในวัดมหาธาตุเป็นประจำทุกวันพระ ๘ คำ ครั้งหนึ่ง พระภิกษุสามเณรที่เป็นศิษย์คงจะมุ่งแสดงให้ท่านเห็นว่า พวกตนจำสวดมนต์ได้แม่นยำ และสวดกันได้คล่องแคล่ว จึงสวดจำกัน ไม่พร้อมเพรียงกัน สมเด็จพระวันรัตท่านทักและตำหนิว่า “จะรีบไปตามควายกันหรืออย่างไร ?” แล้ว

^{๖๗} ที.ปา.อ.(บาลี) ๓/๒๘๒/๑๖๐.

^{๖๘} เทียบความใน สคารวสุตต ส. ม.(บาลี) ๑๙/๒๓๖/๑๐๗, (ไทย) ๑๙.๒๓๖.๑๘๐.

ท่านก็ได้สอนวิธีสวดมนต์ โดยใจความคือ ให้สวดด้วยสัมเสียดใจพอดิ ไม่เบาไม่ดังไป ชัดถ้อยชัดคำไม่เนิบนาบ แต่ก็ไม่ต้องรีบร้อนจนดูเป็นรีบร้อนไม่เป็นศักดิ์ศรีมีสง่า ซึ่งจะไม่ก่อให้เกิดความเลื่อมใสศรัทธาแก่ผู้ฟัง เพราะฉะนั้น นอกจากจะสวดด้วยเมตตา ด้วยจิตไม่ฟุ้งซ่าน สวดได้คล่องและไม่ผิดพลาดแล้ว ในการสวดหรือเจริญพระพุทธมนต์ ประสาทพรในมงคลพิธิ ณ ที่ชุมนุมชนทุกโอกาส เห็นควรสวดด้วยความเรียบร้อย น้ำเสียงที่เปล่งออกมา เป็นศักดิ์ศรีมีสง่า จะมีเดชมีอานุภาพและก่อให้เกิดศรัทธานำมาซึ่งความเลื่อมใสแก่ผู้ได้ยินได้ฟังโดยทั่วไป

ประชาชนผู้ฟังพระสงฆ์เจริญพระพุทธมนต์ก็เช่นกัน ในขณะที่พระกำลังสวดมนต์นั้น ควรจะอยู่ในความสงบและตั้งใจฟังด้วยความเคารพ แม้จะฟังไม่รู้เรื่อง แต่ควรทราบไว้ด้วยว่า พระท่านกำลังนำเอาพระพุทธมนต์อันทรงอานุภาพมาสวดอวยพรให้แก่เรา ควรตั้งใจฟังและรับพรนั้น ด้วยความเคารพเพื่อให้ได้อานุภาพของพระปริตรที่ท่านประพรหมไว้ในตอนเสร็จพิธีก่อนที่ท่านจะกลับวัด

๑.๖ อานุภาพพระปริตร

พระปริตรมีอานุภาพบำบัด ขจัด ปัดเป่า และป้องกัน คும்ครอง รักษา ตามที่ระบุไว้ในบทชัตตานานและในพระปริตร ทั้งที่ระบุไว้ซ้ำกันบ้าง ไม่ซ้ำบ้าง พอสรุปกล่าวได้ ดังนี้ คือ พระปริตรมีอานุภาพบำบัดทุกขโศก โรคภัย ป่วยไข้และความร้อนรอนกระวนกระวายใจ ขจัดภัยอันตรายกลางชั่วและฝันร้าย ปัดเป่าเสนียดจัญไร อุบาทว์ บาปเคราะห์ สิ่งอวมงคล ดาวันกษัตริย์ที่เลวร้ายและเสียงนกที่ไม่พึงใจ ป้องกันโจรภัย อัคคีภัย อสรพิษ สัตว์ร้าย อมนุษย์ ภูตผี ยักษ์ นาค คนธรรพ์ และเทวดาที่เลวร้าย คும்ครองรักษา ให้ปราศจากทุกขโศก ไรโรคาพาธปราศจากอุปัทวันตรายทุกประการ ปลอดภัย ไม่มีเวรเย็นใจ ไม่เดือดร้อน นอนหลับสบาย ไม่ฝันเห็นสิ่งเลวร้าย เจริญด้วยอายุ วรรณะ สุขะ พละ ถ้าเป็นสตรีมีครรภ์ก็ช่วยให้คลอดง่าย ถ้าเป็นสัตว์ที่มีผู้บงร้ายก็แคล้วคลาดปลอดภัย สุขกาย สบายใจ มีอายุยืนเกษมสำราญ สวัสดิ์มีชัยมงคล และเจริญงอกงามในพระบวรพุทธศาสนาตลอดเวลาทุกเมื่อ ทั้งคும்ครองป้องกันรักษาตลอดไปถึงมวลญาติและพวกพ้อง แต่พระปริตรจะมีเดชอานุภาพนั้น เกี่ยวกับวิธีสวดและบริกรรมโดยถูกต้อง และฟังด้วยความเลื่อมใสศรัทธา

การเปล่งเสียงสวดพระปริตรด้วยจิตเลื่อมใสศรัทธาอย่างแท้จริงที่ผู้เปล่งระเบิดเสียงออกมาพร้อมกับจิตเลื่อมใสศรัทธานั้น เชื่อกันว่า เป็นโอสภวิเศษที่มีสรรพคุณขจัด ไม่น้อยไปกว่าเครื่องยาสมุนไพรมีสรรพคุณทั้งหลาย พระปริตรที่ตั้งใจสวดนั้นย่อมแสดงถึงความเมตตารักใคร่ที่มีต่อกันเพื่อป้องกันและปัดเป่าสิ่งที่อาจเป็นภัยอันตรายออกไป กล่าวโดยย่อ พระปริตรจะมีอานุภาพมากด้วยการสวดและบริกรรม คือการเปล่งเสียงโดยสัตยาธิษฐาน เพราะการสวดและบริกรรมวิงวอน ตามหลักของพระปริตรนั้นเท่ากับเป็นการนำเอาอานุภาพและพระพุทธานุภาพ นำเอาสัจจะของพระธรรมและนำเอาเมตตากรุณาของพระอรียสงฆ์ทั้งปวงซึ่งเปรียบเสมือนมิตรผู้ยิ่งใหญ่ให้มาปรากฏแก่ใจและให้กำลังใจเราด้วย เมื่อดวงใจประกอบด้วยพระพุทธานุภาพและสัจธรรมทั้งมีเมตตาและกรุณาของพระอรียสงฆ์แผ่ออกไปกว้างขวางโดยไม่มีขอบเขตเช่นนั้น ย่อมจะทรงอานุภาพสามารถเปลี่ยนใจศัตรูให้กลับกลายเป็นมิตรหรือทำศัตรูให้หมดฤทธิ์หมดอำนาจไม่อาจทำอันตรายได้ ก่อให้เกิดความปลอดภัยไปชั่วกาลนาน แม้ว่าชีวิตของเราจะตกอยู่ในห้วงภัยอันตรายขึ้นภายหลังอีก การสวดหรือบริกรรมพระปริตรเท่ากับเราได้เรียกร้อมิตรผู้ยิ่งใหญ่ให้มาช่วยเหลือปกป้องและยืนอยู่เคียงข้าง เมื่อเป็นดังที่กล่าวมานี้ ทุกสิ่งทุกอย่างย่อมจะลงเอยไปในทางที่ดีโดยประการทั้งปวง

เพราะฉะนั้น พระนาคเสนเถระจึงกล่าวไว้ว่า “คนที่สวดพระปริตรนั้น งูที่มุ่งจะกัด ก็ไม่กัด ปากที่อ้าไว้ก็หุบ แม้อโจรที่ยกก้อนหินก้อนดินจะทุ่ม ก็ไม่ทุ่ม กลับทิ้งก้อนหิน ก้อนดิน แล้วเปลี่ยนใจมารัก ช่างที่ดูร้าย ครั้นวิ่งมาถึงก็หมอบสงบอยู่ใกล้ แม้กองไฟหม้อที่ลุกโชติช่วง ครั้นไหม้ลามเข้ามาใกล้ ก็ดับ ยาพิษแม้แรงร้ายที่ดื่มเข้าไป ก็กลายเป็นยาถอนพิษ หรือซาบซาบเป็นอาหารบำรุงร่างกาย ฆาตกรที่มุ่งมาตราบจะฆ่าครั้นเข้ามาใกล้ก็รักดียอมตัวเป็นทาส แม้แต่บ่วงดักสัตว์ที่เขาดักไว้ ก็ไม่รูตรัดเท้า”^{๖๙}

ยกอุทาหรณ์เฉพาะบางพระปริตร เช่น ผู้มีจิตเลื่อมใสและระลึกถึงธชคคปริตร แม้จะตกอยู่ในห้วงภยันตรายกลางอากาศ ก็ยังสามารถได้ที่พึ่งพำนักโดยปลอดภัย ดังมีเรื่องเล่าไว้ว่า ในการทำบุญ ชาวพระเจดีย์ที่ฆวาปี (ในลังกา) ภิกษุหนุ่มรูปหนึ่งขึ้นไปทำงานอยู่บนพระเจดีย์ พลัดจากเชิงโพงที่ชั้นยอดเหนือหอรระฆัง แล้วลื่นไหลตกลงมาตามองค์ระฆัง พวกภิกษุที่อยู่ข้างล่างจึงตะโกนบอกให้รำลึกถึงธชคคปริตร ด้วยความกลัวตาย ภิกษุหนุ่มนั้นจึงกล่าวออกมาว่า **ธชคคปริตต์ มัม รกขตุ** - ขอธชคคปริตรจงคุ้มครองรักษาข้าพเจ้าด้วยเถิด ทันใดนั้นก็มิอริฐ ๒ แผ่นไผ่ล่อออกมาจากองค์ระฆังพระเจดีย์ เป็นชั้นบันไดรองรับภิกษุหนุ่มไว้ ช่วยให้ภิกษุหนุ่มได้โอกาส เหนี่ยวบันไดเถาว์ลัยที่ห้อยอยู่เบื้องบนลงมาได้ แล้วแผ่นอิฐทั้งสองก็กลับเข้าที่อย่างเดิม^{๗๐} เรื่องนี้ถ้าเป็นสมัยปัจจุบัน หากเกิดอุบัติเหตุทางเครื่องบิน หรืออื่น ๆ ทำนองนี้ ธชคคปริตรก็อาจคุ้มครองได้ เรื่องอานุภาพของพระปริตร แต่ละบทนั้นอาจพรรณนาไปไม่มีสิ้นสุด ในบทชัตตทานของพระปริตรแต่ละบทก็บอกอานิสงส์ไว้ชัดเจนอยู่แล้ว สำหรับท่านที่ไม่รู้ภาษาบาลีอาจอ่านรู้ได้จากคำแปลที่มีอยู่ในบทชัตตทาน ประจำพระปริตรได้

เหตุที่พระปริตรมีเดชมีอานุภาพมหัศจรรย์เช่นกล่าวมาและประชาชนเลื่อมใสเชื่อถือกันมาก ท่านจึงแนะนำวิธีให้ภิกษุพึงปฏิบัติเกี่ยวกับพระปริตรไว้ว่า เมื่อเขามาบอกว่า ท่านผู้เจริญขอท่านจงทำพระปริตรให้แก่คนไข้ด้วยเถิด เช่นนี้ไม่ควรทำ แต่เมื่อเขาบอกว่านิมนต์สวดพระปริตรเถิดเจ้าข้า บอกเช่นนี้ควรทำให้เขา ถ้าภิกษุนั้นคิดได้ว่า ธรรมตามนุษย์ทั้งหลายเขาไม่ค่อยเข้าใจอะไรนัก เมื่อเราไม่ทำให้เขาจักเดือดร้อน เช่นนี้ก็ควรทำให้ เมื่อเขาเอาน้ำและด้ายมาแล้วบอกว่านิมนต์ทำน้ำพระปริตรด้วยเถิด นิมนต์ทำด้ายพระปริตรให้ด้วย ภิกษุก็ควรเอามือทำน้ำให้ไหว ๆ ลูบคลำด้ายแล้วให้เขาไป แต่ถ้าเอาน้ำในวัดให้ไปหรือเอาด้ายของตนเองให้ไป เป็นอาบัติทุกกฏ ถ้าพวกมนุษย์เขาเอาน้ำและด้ายของเขาเอง แล้วนั่งลงบอกว่า นิมนต์สวดพระปริตรให้ด้วย เช่นนี้ควรทำให้เขา ถ้าเขาไม่รู้ไม่เข้าใจ ก็ควรแนะนำเขา เมื่อเขาเอาน้ำและด้ายมาวางไว้ใกล้เท้าของภิกษุทั้งหลายที่นั่งกันอยู่ แล้วกล่าวว่า นิมนต์ทำพระปริตร นิมนต์สวดพระปริตรด้วยเถิด เช่นนี้ไม่ควรชักเท้าหนีเสีย เพราะวามมนุษย์ทั้งหลายย่อมมีความเดือดร้อนควรทำให้ เมื่อเขาส่งข่าวมาที่วัดขอให้สวดพระปริตรเพื่อประโยชน์ช่วยคนไข้ที่อยู่ในบ้าน ก็ควรสวดให้เขา เมื่อมีโรคหรือมีอุปัทวะเกิดขึ้น ในพระราชวัง ภายในบ้าน เป็นต้น เขามานิมนต์ให้ไปสวดพระปริตร ภิกษุก็ควรไปสวดพระปริตรมีอาฏานาฎิยสูตรเป็นต้นให้แก่เขา เมื่อพวกมนุษย์ส่งคนมาบอกว่า นิมนต์มาให้ศีล นิมนต์มากล่าวธรรมในพระราชวัง หรือในบ้านท่านอำมาตย์ ภิกษุควรไปให้ศีล ควรไปกล่าวธรรมตามที่เขามานิมนต์มา แต่ถ้าเขามาบอกว่า นิมนต์มาป้องกันคนตาย เช่นนี้ไม่ควรไป แต่ถ้าคิดว่าเมื่อไปแล้วได้เห็นศพในป่าช้า และได้เห็นอสุภะ เราจักได้มรณสติ เช่นนี้ก็ควรไป ด้วยมุ่งกัมมัญฐานเป็นสำคัญ ภิกษุพึงปฏิบัติในเรื่องพระปริตร ดังกล่าวนี้^{๗๑}

^{๖๙} มิลินทปณโท (ฉบับ Pali Text Society, P. 152)

^{๗๐} ส.ส.อ.(บาลี) ๑/๒๔๙/๓๒๔.

^{๗๑} วิ.อ.(บาลี) ๑/๑๘๕-๗/๕๑๑.

ท่านกล่าวว่า พระปรีตจะไม่คุ้มครองรักษา เพราะเหตุ ๓ ประการ^{๗๒} คือ

๑. เพราะกรรมเข้ามาขัดขวาง
๒. เพราะกิเลสเข้ามาขัดขวาง
๓. เพราะไม่เชื่อ

๑.๗ เป้าหมายในการสวดพระปรีต

การสวดพระปรีตมีประโยชน์ปัจจุบัน ในคัมภีร์อรรถกถามีปรากฏเรื่องอานุภาพพระปรีต คุ้มครองผู้สวดเช่นเรื่องพระโพธิสัตว์เสวยพระชาติเป็นนกยูงทอง พระองค์ได้หมั่นสาธยายโมรปรีตที่กล่าวถึงคุณของพระพุทธเจ้าเป็นประจำ ทำให้แคล้วคลาดจากบ่วงที่นายพรานดักไว้^{๗๓} และเรื่องในสมัยพุทธกาล มีภิกษุห้าร้อยรูปไปเจริญภาวนาในป่า ได้ถูกเทวดารบจนกระทั่งปฏิบัติธรรมไม่ได้ ต้องเดินทางกลับเมืองสาวัตถี ขณะนั้น พระพุทธเจ้าได้ตรัสสอนเมตตปรีตที่กล่าวถึงการเจริญเมตตา ครั้นภิกษุเหล่านั้นหมั่นเจริญเมตตาภาวนา เทวดาจึงไม่มีตรีจิตต่อบัว และช่วยพิทักษ์คุ้มครองให้ภิกษุหมั่นปฏิบัติธรรมได้โดยสะดวก^{๗๔}

นอกจากนี้ อานุภาพพระปรีตยังสามารถคุ้มครองผู้ฟังได้อีกด้วยดังที่มีปรากฏในคัมภีร์อรรถกถาว่า ในสมัยพุทธกาล เมื่อเมืองเวสาลีประสบภัย ๓ อย่างคือความอดอยากแร้นแค้น การเบียดเบียนจากอมนุษย์ และการแพร่ของโรคระบาด พระพุทธเจ้าได้รับนิมิตเสด็จไปโปรด พระองค์รับสั่งให้พระอานนทเถระสวดรัตนปรีตที่กล่าวถึงคุณของพระรัตนตรัย ภัยดังกล่าวในเมืองนั้นจึงได้สงบลง^{๗๕} ในอรรถกถาอีกคัมภีร์หนึ่งมีปรากฏว่า ในสมัยพุทธกาลมีเด็กคนหนึ่งจะถูกยักษ์จับกินภายใน ๗ วัน พระพุทธเจ้าจึงทรงแนะนำให้ภิกษุสวดพระปรีตตลอดเจ็ดคืน และพระองค์ได้เสด็จไปสวดด้วยพระองค์เองในคืนที่แปด เด็กนั้นสามารถรอดพ้นจากภัยพิบัติของอมนุษย์นั้นได้ มีอายุยืน ๑๒๐ ปี บิดามารดาจึงตั้งชื่อเด็กว่าอายุวัฒนกุมาร แปลว่า “เด็กผู้มีอายุยืน” เพราะรอดพ้นจากอันตรายดังกล่าว^{๗๖}

ส่วนประโยชน์อนาคต เมื่อพระพุทธเจ้าพระนามว่าพุมุตตระเสด็จไปโปรดโกสิยชฎิลที่ภูเขานิสะกะ ชฎิลตนนั้นได้พบพระองค์แล้วเกิดโสมนัสปราโมทย์ นาดอกไม้มาประดับเป็นอาสนะที่ประทับ พระพุทธเจ้าได้ประทับนั่งเข้าผลสมาบัติในที่นั้นตลอดเจ็ดวัน โกสิยชฎิลได้ยื่นประณมมือระลึกถึงพระพุทธคุณตลอดเจ็ดวันเช่นกัน กุศลที่เกิดจากการระลึกถึงพระพุทธคุณนี้ ทำให้โกสิยชฎิลเกิดเป็นเทพบุตรในสวรรค์ชั้นดาวดึงส์ ๓ หมื่นกับ เป็นท้าวสักกะจอมเทพ ๘๐ ชาติ เป็นพระเจ้าจักรพรรดิ ๑,๐๐๐ ชาติ เป็นพระราชานับชาติไม่ถ้วน ในระหว่างนี้เมื่อเกิดเป็นมนุษย์ก็เป็นเศรษฐีมีทรัพย์และไม่เคยไปเกิดในอบายภูมิ ในภพสุดท้ายได้ออกบวชเป็นพระภิกษุ ท่านปรากฏนามว่าพระสุภูติเถระ เป็นเลิศในการเจริญมานประกอบด้วยเมตตาและเป็นทักษิโณยบุคคล^{๗๗}

^{๗๒} มิลินท. ๑๓๑.

^{๗๓} ขุ.ชา.อ.(บาลี) ๓/๑๘/๓๔-๓๕.

^{๗๔} ขุ.สุ.อ.(บาลี) ๑/๑๕๒/๒๒๑-๒๒๒.

^{๗๕} ขุ.ขุ.อ.(บาลี) ๑๔๑-๔.

^{๗๖} ขุ.ธ.อ.(บาลี) ๔/๑๑๓-๖.

^{๗๗} ขุ.อป.(บาลี) ๓๒/๑-๕๑/๙๔-๙๙.

โบราณจารย์ได้รวบรวมอานิสงส์ของพระปริตรไว้ดังนี้ คือ

๑. เมตตปริตร ด้วยอานุภาพของการเจริญพระพุทธมนต์นี้ ทำให้เหล่าเทวดา เจ้าป่า เจ้าเขามิใจเมตตารักใคร่ต้อนรับเป็นอย่างดีทั้งยังช่วยให้ความอารักขาอีกด้วย ทุกอย่างสงบเรียบร้อยเป็นอย่างดี เป็นทางสงบ เจริญกัมมัญฐานได้เป็นอย่างดี ทำให้หลับเป็นสุข ตื่นเป็นสุข ไม่ฝันร้าย เป็นที่รักของมนุษย์และอมมนุษย์ทั้งหลาย เทพพิทักษ์รักษา ไม่มีภัยอันตราย จิตเกิดสมาธิง่าย ใบหน้าผ่องใส มีสิริมงคล ไม่หลงสติในเวลาเสียชีวิต และเกิดเป็นพรหมเมื่อบรรลุมุตตามาน

๒. ขันธปริตร ป้องกันภัยจากอสรพิษและสัตว์ร้ายอื่น ๆ เป็นมนต์ศักดิ์สิทธิ์ป้องกันชีวิตให้บุคคลที่มีใจมั่นคงก่อปรด้วยเมตตาจิตตั้งใจภาวนา พ้นจากการปีศาจของเหล่าภูติภูต สัตว์ร้าย ตลอดจนภูตผีที่ดุร้ายทุกสถาน

๓. โมรปริตร ป้องกันภัยจากผู้คิดร้าย เมื่อได้เจริญมนต์บทนี้เป็นประจำแล้ว จะไปที่ไหนย่อมแคล้วคลาดปราศจากภัยอันตรายทั้งมวล แม้ศัตรูจะมุ่งร้ายก็ไม่สำเร็จ ด้วยเหตุนี้ มนต์ของพญานกยูงจึงได้รับยกขึ้นเป็นมนต์สำหรับสวดประจำในงานพิธีทำบุญ ในพระบรมมหาราชวัง และในบ้านเรือนของพุทธศาสนิกชนทั่วไป เพื่อความสวัสดิภาพจากภัยอันตราย

๔. อาณานาฎิยปริตร ป้องกันภัยจากอมนุษย์ ทำให้มีสุขภาพดีและมีความสุข เพื่อป้องกันมิให้ภัยทั้งหลายเบียดเบียน คือเมื่อยักษ์จำพวกนี้ได้ยินมนต์บทนี้แล้ว จักหนีห่างไป ไม่มาเบียดเบียน เพราะเกรงเทวอาชญา

๕. โภชนังคปริตร ทำให้มีสุขภาพดี มีอายุยืน และพ้นจากอุปสรรคทั้งปวง นิยมให้สวดในงานมงคลถือเป็นเครื่องบำบัดโรค เจริญอายุให้ยืนนานด้วย

๖. ชัยปริตร ทำให้ประสบชัยชนะ และมีความสุขสวัสดิ์ สำหรับพุทธศาสนิกชนผู้ต้องการความสวัสดิมีชัย และเพื่อห่างไกลจากปัจจามิตร จึงนิยมให้สวดชัยปริตรและชยันโต ซึ่งเรียกว่าชัยมงคลคาถา สืบมาจนบัดนี้

๗. รัตนปริตร ทำให้ได้รับความสวัสดิ์และพ้นจากอุปสรรคอันตราย เป็นพระสูตรที่ทรงอานุภาพศักดิ์สิทธิ์พระสูตรหนึ่งใช้สวดเพื่อทำน้ำพระพุทธมนต์ไว้พรมตามที่ต่าง ๆ รอบพระนคร มนุษย์ที่กำลังประสบภัยจากปีศาจและโรค พอลูกหยดน้ำมนต์ที่พระเถระเจ้าพรมเท่านั้น ก็หายจากโรคภัย มีกำลัง สดชื่นขึ้นมาทันที

๘. วัฏฏกปริตร ทำให้พ้นจากอัคคีภัย นิยมให้พระสวดในงานขึ้นบ้านใหม่เปิดสถานที่ทำงานใหม่ เปิดโรงงานใหม่ เปิดฟาร์มใหม่ เปิดร้านใหม่ ถือเป็นมนต์ป้องกันอัคคีภัย

๙. มังคลปริตร ทำให้เกิดสิริมงคล และปราศจากอันตราย เป็นมงคลสูงสุด ผู้ที่กระทำมงคลให้ประจักษ์แล้ว จะไม่เป็นผู้พ่ายแพ้บรรลุลถึงความสวัสดิ์ในที่ทุกสถาน

๑๐. ธชัคคปริตร ทำให้พ้นจากอุปสรรคอันตรายและการตกจากที่สูง สามารถบำบัดความกลัว ความสะดุ้ง ขนพองสยองเกล้าของบุคคลผู้ระลึกรู้ถึงอยู่เสมอ

๑๑. อังคลิมาลปริตร ทำให้คลอดบุตรง่าย และป้องกันอุปสรรคอันตราย อานุภาพพระปริตรนี้ช่วยบำบัดทุกขเวทนาให้สตรีผู้ที่เจ็บครรภ์ได้ประสบความสวัสดิ์ในการคลอดบุตร สามารถทำให้คลอดบุตรง่ายตาย

๑๒. อภยปริตร ทำให้พ้นจากภัยพิบัติ และไม่ฝันร้าย

๑.๘ อานิสงส์การสวดพระปริตร ๘ ประการ

ทิสาสุ ปุชิต โหมิ
 สพเพ เทวานุวตตุนติ
 สุวณฺณวณฺโณ สพฺพตถ
 มิตตานิ อจโล โหมิ

ติกุขปลโย ภวามหิ
 อमितโภคํ ลภามหิ
 ปฏิกนฺโต ภวามหิ
 ยโส อพฺกุคฺคโต มม.^{๗๘}

ผู้ที่สวดพระปริตรอันเป็นการสวดมนต์ไหว้พระเป็นนิตย ย่อมประสบความสำเร็จและสิ่งที่ดีงาม โดยเฉพาะอย่างยิ่ง อานิสงส์ ๘ ประการเหล่านี้ คือ

๑. ได้รับความยกย่องบูชาในที่ทุกสถาน
๒. มีปฏิภาณญาณไหวพริบดีเยี่ยม
๓. มีเพื่อนแท้ทุกเส้นทาง
๔. ได้รับความเจริญรุ่งเรือง ถึงพร้อมด้วยโภคทรัพย์
๕. มีรูปสวย รูปร่าง ในทุกภพชาติ
๖. เป็นที่ยอมรับนับถือแก่ผู้พบเห็น
๗. เป็นที่รักของเพื่อนฝูงทุกคน
๘. มีชื่อเสียงฟุ้งขจรไปทั่วทุกหนแห่ง

ดังนั้น บุคคลคนทั่วไปควรสวดพระปริตรตอนเช้า ยามแสงอาทิตย์ส่องสว่าง มีอานุภาพป้องกันมิให้อุศลเกิด ตอนกลางวัน เสริมกำลังบารมีในการทำงาน ทำกุศลที่ยังไม่เกิดให้เกิดขึ้น และกุศลที่เกิดขึ้นแล้วก็ตั้งมั่นและพัฒนาให้เต็มบริบูรณ์ ตอนกลางคืน ยามสิ้นแสงอาทิตย์ ความมืดปกคลุมทั่วภาคพื้น ทำให้เกิดพลังการกำจัดปัดเป่าธุลี และสนิมในใจจากการพบเจอในแต่ละวัน โลกธรรม ความสมหวัง ความผิดหวัง เป็นฝุ่นทางอารมณ์ บ่อเกิดกลางร้าย การสวดพระปริตรและนำหลักธรรมมาพิจารณา นิमितร้ายก็หายไป ขจัดอกุศลที่เกิดขึ้นแล้ว นอนหลับสบาย ไม่ฝันร้าย ตื่นนอนก็สดชื่นแจ่มใส ใจเบิกบาน สดใส งดงาม พลอยให้การทำงานราบรื่น ลุล่วง สิ้นไหลไปด้วยดีซึ่งเป็นสิ่งที่น่าปรารถนาของประชาชนคนทั่วไป ดังนั้น การจะประสบผลดังกล่าวนั้นจะต้องมีองค์ประกอบหลักคือศรัทธาความเชื่อเป็นตัวนำให้เกิดการศึกษาหาความรู้ความเข้าใจที่ถูกต้องตรงตามหลักพุทธธรรมซึ่งบันไดขั้นต้นของการศึกษานั้นคือหลักภาษาบาลีในกลุ่มคัมภีร์สัทททาวิเสสที่จะได้กล่าวในบทต่อไป

^{๗๘} ขุ.อป.(บาลี) ๓๒/๑๑๕-๑๑๖/๑๐๖.

‘มนุษย์เท่านั้น ที่แบ่งชนชั้น
แต่หนังสือหาเป็นเช่นนั้นไม่’

‘อำนาจปิดบังความจริงได้
แต่ความจริงจะไม่มีทางหายสาบสูญไป’

บทที่ ๒

ประวัติความเป็นมาคัมภีร์บาลีสัททหาวิเสส

หลักธรรมคำสอนของพระพุทธเจ้าเป็นการสืบทอดบันทึกสืบ ๆ กันมาด้วยภาษาบาลีในรูปของคัมภีร์พระไตรปิฎก อรรถกถา ฎีกา อนุฎีกา เป็นต้น ดังนั้น ผู้สนใจที่จะศึกษาบาลีในพระไตรปิฎก อรรถกถา ฎีกา เป็นต้น ในเชิงวิเคราะห์วิจัยได้ทั้งอรรถและพยัญชนะที่สมบูรณ์นั้น จำเป็นต้องศึกษาหลักภาษาให้เข้าใจอย่างละเอียดลึกซึ้งตามคัมภีร์หลักกลุ่มสัททหาวิเสสให้ครบถ้วนเสียก่อน

คำว่า **สัททหาวิเสส**^๑ เป็นคำภาษาบาลีว่า สทฺทหาวิเสส แยกบทออกเป็น สทฺท กับ วิเสส คำว่า สทฺท แปลว่า เสียงหรือศัพท์ ในที่นี้แปลว่า ไวยากรณ์ เช่น **สทฺทานุสาสน** (คัมภีร์อธิบายไวยากรณ์) **สทฺทสตุถ** (คัมภีร์ไวยากรณ์) **สทฺทวิฑู** (ผู้รู้ไวยากรณ์) **สทฺทนิติ** (ระเบียบแห่งไวยากรณ์) ส่วนคำว่า วิเสส แปลว่า วิเศษ หรือ พิเศษ ดังนั้น คำว่า สทฺทหาวิเสส จึงแปลว่า ไวยากรณ์พิเศษ คือ กลุ่มไวยากรณ์ภาษาบาลีที่เป็นหลักสำคัญในการศึกษาเรียนรู้และวินิจฉัยคัมภีร์หลักธรรมในพระไตรปิฎก ความจริง ชื่อว่า สัททหาวิเสส คือกลุ่มคัมภีร์ไวยากรณ์เป็นหลัก แต่ยังมีคัมภีร์อื่นที่ว่าด้วยหลักภาษาซึ่งไม่จัดเป็นไวยากรณ์ เมื่อรวมกลุ่มคัมภีร์ทั้งหมดที่เป็นหลักในการศึกษาพระไตรปิฎก อาจแบ่งออกได้ ๔ ประเภท คือ

- ๑) กลุ่มคัมภีร์ที่เป็นไวยากรณ์แสดงหลักภาษา มีคัมภีร์กัจจายนะ คัมภีร์โมคคัลลานะ คัมภีร์สัททนิติ เป็นต้น
- ๒) กลุ่มคัมภีร์พจนานุกรมศัพท์ มีคัมภีร์อภิธานปิทีปิกา เอกกขรโกศ เป็นต้น
- ๓) กลุ่มคัมภีร์ฉันทลักษณ์ กฎเกณฑ์วางคำครุและลหุเป็นแบบต่าง ๆ มีคัมภีร์วุตโตทัย ฉันทโหมฏขรี เป็นต้น
- ๔) กลุ่มคัมภีร์อสังการ มีการตกแต่งเสียงและความหมายให้ภาษามีความไพเราะ มีคัมภีร์สุโพธาลังการ เป็นต้น

ฉะนั้น การจะนำบทพระบาลีในพระปริตรมาศึกษาวิเคราะห์ตามหลักคัมภีร์บาลีสัททหาวิเสส มีคัมภีร์กัจจายนะ ปทรูปสิทธิ เป็นต้น เพราะคัมภีร์เหล่านี้เป็นคัมภีร์ไวยากรณ์ขั้นพื้นฐานของการศึกษาภาษาบาลี และเป็นสิ่งที่ควรเรียนรู้ก่อนคัมภีร์อื่นทั้งหมด ตลอดจนได้รับการยอมรับจากนักไวยากรณ์เป็นจำนวนมาก อันเป็นคัมภีร์ที่ละเอียดบริบูรณ์ประกอบด้วยสูตรคือกฎระเบียบข้อบังคับให้ปฏิบัติตาม วุตติคือคำอธิบาย และอุทาหรณ์คือตัวอย่างต่าง ๆ มาก จึงขอนำประวัติความเป็นมาของคัมภีร์เหล่านี้มากล่าวโดยสังเขป ดังนี้

๒.๑ ประวัติคัมภีร์กัจจายนะและปทรูปสิทธิ

คัมภีร์กัจจายนะ^๒ เป็นคัมภีร์สัททหาวิเสสที่เก่าแก่ที่สุด เป็นผลงานของพระมหากัจจายนะเถระผู้เป็นเอตทัคคะ ประกอบด้วยปฏิสัมภิตา ๔ มีความเป็นเลิศในการขยายความย่อ ดังมีหลักฐานปรากฏในคัมภีร์อรรถกถาขุททกนิกาย อปาทาน ข้อความตอนหนึ่งว่าพระมหากัจจายนะได้กล่าววประการทั้งสาม คือ คัมภีร์กัจจายนะ คัมภีร์มหาวิรุติ และเนตติปกรณ์ และมีข้อความตอนหนึ่งในคัมภีร์จุฬคันถ

^๑ พระคันธสาราภิวังศ์. **ประวัติคัมภีร์สัททหาวิเสส**, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์ หจก. ไทยรายวันการพิมพ์, ๒๕๔๗), ๔๙.

^๒ ขุ.อป.อ.(ไทย) ฉบับมหายานิกฎา ๗๒/๒๒๖.

วงศ์^๓ ว่า พระมหากัจจายนะ ชาวชมพูทวีปซึ่งเป็นบุโรहितของพระเจ้าจันทรปัชโชติ ในกรุงอุชเชนี แคว้นอวันตี เห็นโทษแห่งกามทั้งหลาย ละเพศฆราวาสบวชในพระศาสนาของพระศาสดา แต่งคัมภีร์ ๖ คัมภีร์ คือ กัจจายนะ มหานิรุตติ จูฬนิรุตติ เนติปกรณัม เปฏโกปเทศ และวิณณนิตติ คัมภีร์กัจจายนะมีทั้งหมด ๖ กัณฑ์ รวมเป็น ๖๗๓ สุตระ

คัมภีร์ปทรูปสัทธิตี^๔ คือ คัมภีร์ที่นำสูตรของคัมภีร์กัจจายนะมาเรียงลำดับใหม่ให้ประกอบรูปศัพท์ง่าย มีคำสรุปสูตรอย่างเป็นระบบ มีลำดับบทที่เรียกว่า ปทมาลา ซึ่งส่งผลให้คัมภีร์นี้เป็นตำราเรียนง่าย คัมภีร์นี้เป็นผลงานของพระพุทธอัปปิยะ ชาวแคว้นโจฬะแถบอินเดียใต้ จึงปรากฏนามว่า “โจฬียพุทธอัปปิยะ” แต่งขึ้นราวพุทธศตวรรษที่ ๑๕-๑๖

ทัศนะต่าง ๆ เกี่ยวกับคัมภีร์สัททวิเสสนี้ สามารถศึกษาค้นคว้าได้จากหนังสือประวัติคัมภีร์สัททวิเสสของพระคันธสารากวีวงศ์และในหนังสือประวัติคัมภีร์ไวยากรณ์ของรองศาสตราจารย์ ดร.สุภาพรรณ ณ บางช้าง ได้

เนื้อหาในกลุ่มคัมภีร์สัททวิเสสที่เป็นคัมภีร์หลักไวยากรณ์ภาษาบาลีนั้น เมื่อว่าโดยสรุปแล้ว มีส่วนประกอบต่าง ๆ ที่เป็นหลักควรทำความเข้าใจเพื่อการศึกษาวิเคราะห์ ดังต่อไปนี้

๑. บทสนธิ

สนธิ คือ การนำศัพท์ตั้งแต่ ๒ ศัพท์ขึ้นไปมาเชื่อมเสียงให้กลมกลืนกัน เป็นวิธีการต่อศัพท์และอักษรให้เนื่องกันตามหลักไวยากรณ์ภาษาบาลีสันสกฤต เช่น พจน + อนุกรม = พจนานุกรม, ราช + อุปถัมภ์ = ราชูปถัมภ์ เป็นต้น มีรูปวิเคราะห์ว่า **สนธิยนต์ เอตถ ปทานิ ออกฺขรานิ จาติ สนธิ, สหิตตปท**^๕ ชื่อว่าสนธิ เพราะเชื่อมบทและอักษร ได้แก่บทที่ถูกเชื่อม อีกนัยหนึ่ง **ทวินนํ ปทานํ อนตรํ อทสเสตฺวา สมมา รียตฺติ สนธิ** ชื่อว่าสนธิ เพราะถูกเชื่อมไว้อย่างสนธิระหว่างบททั้งสอง

สนธินี้มี ๓ ประเภท คือ

๑.๑) สระสนธิ หมายถึง สนธิที่มีวิธีการเชื่อมโดยอาศัยสระหน้าของบทหลังเป็นนิमित คือการต่อสระเข้ากับสระด้วยกัน เช่น สทฺธา + อธิ เป็น สทฺธิธ เป็นต้น ตัวอย่างนี้มี อธิ ของ อธิ เป็นเหตุ

๑.๒) พยัญชนะสนธิ หมายถึง สนธิที่มีวิธีการเชื่อมโดยอาศัยพยัญชนะหน้าของบทหลังเป็นนิमित คือการต่อพยัญชนะเข้ากับพยัญชนะด้วยกัน เช่น ตํ + ทิ เป็น ตถฺททิ เป็นต้น ตัวอย่างนี้มีการเชื่อมโดยอาศัยพยัญชนะหน้าของบทหลังเป็นเหตุแล้วจึงเปลี่ยนนิคหิต เป็น ถ

๑.๓) วุตตสนธิ หมายถึงการสนธิที่มีการลบ การลงอาคมเพื่อต้องการรักษาภพของฉันทลักษณ์ และเพื่อต้องการทำให้ถ้อยคำเกิดความสละสลวย เช่น ยนต์ สนฺตํ เป็น ยนต์ สนฺตํ เป็นต้น ตัวอย่างนี้เป็นบทร้อยกรองของกรณีเมตตสูตร โดยลบบนิคหิตออกไปตัวหนึ่ง เนื่องจากทำให้ฉันทลักษณ์เสีย มิฉะนั้นแล้ว คาลานี้จะไม่เข้ากับภพเกณฑ์ของคาลาที่ต้องการได้

เมื่อว่าโดยสรุปแล้ว การทำสนธิ มีประโยชน์ ๓ ประการ คือ

^๓ พระนันท์ปัญญาจารย์. **จูฬคัมภีร์**. (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์ บริษัท ธนาเพรส แอนด์ กราฟฟิค จำกัด), ๒๐.

^๔ พระพุทธอัปปิยะ **ปทรูปสัทธิตี** มัชฌิมสูตร พระคันธสารากวีวงศ์แปลและอธิบาย. (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์ หจก. ไทยรายวันการพิมพ์, ๒๕๔๗) คำนำ.

^๕ พระญาณาลังการเถระ. **ปทวิจาร**, จำรูญ ธรรมดา (แปล), (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์พิทักษ์อักษร, ๒๕๔๗) ๙.

- ๑) ย่นอักษรให้น้อยลง
- ๒) เป็นอุปการะในการแต่งโคลง ฉันท กาศย์ กลอน
- ๓) ทำให้คำพูดสละสลวย

๒. บทนาม

นาม คือ สื่อกำหนดให้เข้าถึงความหมาย หรือให้ความหมายเข้ามาหาตน ได้แก่ คำที่สำหรับใช้เรียกคน สัตว์ สถานที่ และสิ่งของต่าง ๆ เป็นต้น มีรูปวิเคราะห์ว่า **อตถาภิมุขิ นมตีติ นามิ, อตตนิ จ อตถิ นามตีติ นามิ**^๖ ชื่อว่านาม เพราะน้อมไปหาความหมาย คือระบุดึงความหมายตามความประสงค์ผู้พูด และเพราะให้ความหมายน้อมเข้ามาหาตน คือทำให้เข้าใจความหมาย

ในคัมภีร์ปुरुสสัทธา นามกัณฑ์ สูตรที่ ๖๐ ได้จำแนกนามออกไปหลายประเภท เมื่อว่าโดยความหมาย มี ๒ ประเภท คือ

๑) อันวัตถนาม คือ นามตามความหมาย ได้แก่ นามที่มีความหมายตรงตามสภาพความเป็นจริง เช่น คนมีรูปร่างใหญ่ มีชื่อว่า นายใหญ่ หรือคนมีรูปร่างเล็ก มีชื่อว่า นายเล็ก ดังนี้ เป็นต้น คือสมชื่อตามรูปร่าง ถือว่ารูปร่างกับชื่อตรงกัน

๒) รูพทินาม คือ นามที่มีความหมายไม่ตรงกับสภาพความเป็นจริง เช่น คนชื่อว่า นายใหญ่ แต่มีรูปร่างเล็ก หรือคนมีชื่อว่า นายเล็ก แต่กลับเป็นคนมีรูปร่างใหญ่ ดังนี้ เป็นต้น คือ ชื่อกับรูปร่างไม่ตรงกัน ถือว่าเป็นคนละเรื่องไม่สมชื่อกัน

เมื่อว่าโดยเพศ มี ๓ ประเภท คือ

- ๑) ปุลงคิงนาม คือ นามที่สมมุติว่าเป็นเพศชาย เช่น ปุริส-บุรุษ เป็นต้น
- ๒) อิตถิลิงคิงนาม คือ นามที่สมมุติว่าเป็นเพศหญิง เช่น นารี-นาง เป็นต้น
- ๓) นปุลงคิงคิงนาม คือ นามที่สมมุติว่า ไม่ใช่ทั้งเพศชายและเพศหญิง เช่น ธน-ทรัพย์ เป็นต้น

เมื่อว่าโดยลักษณะ มี ๔ ประเภท คือ

๑) สามานยนาม คือนามที่เป็นชื่อทั่วไป โดยอาศัยการสมมุติแต่งตั้งบัญญัติขึ้นจากชาติกำเนิด เช่น รุกโข ต้นไม้ เป็นต้น

๒) คุณนาม คือนามที่แสดงลักษณะเฉพาะโดยอาศัยคุณธรรมหรือคุณสมบัติอย่างใดอย่างหนึ่งเป็นเหตุ เช่น ตปิฏโก ภิกษุผู้ทรงพระไตรปิฎก วินยธโร ภิกษุผู้ทรงพระวินัย เป็นต้น

๓) กิริยานาม คือนามที่แสดงอาการกิริยา โดยอาศัยการกระทำอย่างใดอย่างหนึ่งเป็นเหตุ เช่น ปาจโก ผู้หุง เป็นต้น

๔) ยทิจฉานนาม คือนามที่ผู้คนบัญญัติขึ้นตามความประสงค์ โดยไม่ได้อาศัยนิमितอย่างใดอย่างหนึ่ง กล่าวขึ้นมาลอย ๆ เท่านั้น เช่น ติสโส นายตีสสะ เป็นต้น

เมื่อว่าโดยวิณณะแล้ว มี ๘ ประเภท คือ

๑) อวิณณนตปกตินาม คือ (๑) นามที่ลงท้ายด้วยสระ อ เป็นรูปเดิม เช่น ปุริส เป็นคำนามที่มีสระ อ ลงท้าย และ (๒) นามที่ลงท้ายด้วยสระ อา เป็นรูปเดิม เช่น กณฺหา เป็นคำนามที่มีสระ อา ลงท้าย เป็นต้น

^๖ พระอัครคังสเถระ. **สัทธานิติ สุตตมาลา**, พระมหานิมิตร ธรรมสาร และ จำรูญ ธรรมดา (แปล) (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์ พิทักษ์อักษร, ๒๕๔๕), ๑๑๘๐.

๒) อิวันฉันตปกตินาม คือ (๓) นามที่ลงท้ายด้วยสระ อิ เป็นรูปเดิม เช่น มุณี เป็นคำนามที่มีสระ อิ ลงท้าย และ (๔) นามที่ลงท้ายด้วยสระ อี เป็นรูปเดิม เช่น เสฎฐี เป็นคำนามที่มีสระ อี ลงท้ายเป็นต้น

๓) อิวันฉันตปกตินาม คือ (๕) นามที่ลงท้ายด้วยสระ อุ เป็นรูปเดิม เช่น ครุ เป็นคำนามที่มีสระ อุ ลงท้าย และ (๖) นามที่ลงท้ายด้วยสระ อู เป็นรูปเดิม เช่น วิณญ เป็นคำนามที่มีสระ อู ลงท้ายเป็นต้น

๔) โอการันตปกตินาม คือ (๗) นามที่ลงท้ายด้วยสระ โอ เป็นรูปเดิม เช่น โค เป็นคำนามที่มีสระ โอ ลงท้ายเป็นต้น

๕) นิคคหัตถันตปกตินาม คือ (๘) นามที่ลงท้ายด้วยนิคหิต (◌) เป็นรูปเดิม เช่น กี เป็นคำนามที่ลงท้ายด้วยนิคหิตเป็นต้น

๓. บทอภัยศัพท์

อภัยศัพท์ ศัพท์ที่แจกด้วยวิภัติไม่ได้เหมือนนามศัพท์ทั่วไป เพราะไม่มีการเสียรูปศัพท์ไป เนื่องจากมีความคงที่ในเรื่องของลิงค์ วจนะ และวิภัติทั้งปวง ยกเว้นการทำสนธิ สมาส และตัดทิต ในคัมภีร์สัททนีติ สุตตมาลา แสดงว่า

สทิสฺ ติสฺ ลิงฺเคสุ

สพฺพาสฺ จ วิภตฺติสุ

วจเนสุ จ สพฺเพสุ

ยํ น เพยติ ตทพฺยยํ^๗

บทใด มีรูปเหมือนกันทั้งสามลิงค์ เหมือนกันทุกวิภัติ และเหมือนกัน

ทุกวจนะไม่เปลี่ยนแปลงไปเป็นอย่างอื่น บทนั้นชื่อว่าอภัยยะ

อภัยศัพท์ มี ๖ ประเภท คือ

๑) อุปสัค คือคำที่เติมไว้ข้างหน้าคำอื่น เพื่อให้คำนั้นเกิดความสละสลวย หรือมีความหมายแปลกออกไปจากเดิม สำหรับคำที่นำหน้าธาตุ เพื่อขยายความหมายของธาตุเป็นส่วนมาก หรือประกอบหน้าคำนาม เพื่อขยายคำนามบ้างเป็นบางครั้ง และเป็นคำที่ไม่มีการเปลี่ยนแปลงรูป ไม่ว่าจะโดยลิงค์ทั้ง ๓ หรือวิภัติทั้ง ๗ ในคัมภีร์กัจจายนวรรณนา สูตรที่ ๓๑๘ มีรูปวิเคราะห์ว่า **อุเปจฺจ อดฺถิ สขฺเชนฺตฺติ อุปสคฺคา** ชื่อว่าอุปสัค เพราะเข้าไปประกอบหน้าธาตุ เพื่อปรุงแต่งความหมายของธาตุ ในคัมภีร์ปทรุปลิทธิ สูตรที่ ๒๘๒ อธิบายว่า **อุเปจฺจ อดฺถิ สขฺเชนฺตฺติ อุปสคฺคา ทิ ปาทโย** ศัพท์ทั้งหลายมี ป ศัพท์เป็นต้น ชื่อว่าอุปสัค เพราะเข้าไปจัดแต่งเนื้อความ

ส่วนในคัมภีร์สัททนีติ สุตตมาลา จตุปทวิภาค อธิบายว่า

ธาตุวตฺถํ พาทเต

โกจิ โกจิ ตมนฺวตฺเต

ตเมวญฺเอย วิเสเสติ

อุปสคฺคตฺติ ติธา^๘

อุปสัค หรือที่เรียกว่าคติ จำแนกออกเป็น ๓ ประเภท คือ

(๑) ธาตวตถพาทกะ คือ อุปสัคที่เบียดเบียนความหมายของธาตุ คือทำให้ความหมายของธาตุมีความหมายตรงกันข้าม เช่น คจฺฉติ-ย่อมไป อาคจฺฉติ-ย่อมมา ขยติ-ย่อมชนะ ปราชยติ-ย่อมแพ้ เป็นต้น

^๗ พระอัครวงศเถระ. สัททนีติ สุตตมาลา, พระมหานิมิตร ธรรมสาโร และ จำรูญ ธรรมดา (แปล) (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์พิทักษ์อักษร, ๒๕๔๕), ๑๒๗๘.

^๘ เรื่องเดียวกัน. ๑๒๒๔.

(๒) ธาตวัตถานวุตตกะ คืออุปสรรคที่คล้อยตามความหมายของธาตุ หมายความว่าไม่ทำให้ความหมายของธาตุเปลี่ยนแปลงไปจากเดิม เช่น คจจติ-ยอมไป อนุคจจติ-ยอมไปตาม เสติ-ยอม นอน อธิเสติ-ยอมนอนทับ เป็นต้น

(๓) ธาตวัตถวิเสสกะ คืออุปสรรคที่ทำให้ความหมายของธาตุแปลกออกไปจากเดิม แต่ไม่ถึงกับตรงกันข้าม เช่น ภาติ ย่อมมี, อนุภาติ ย่อมเสวย เป็นต้น

๒) นิบาต คือคำที่ตั้งอยู่ข้างหน้า ท่ามกลาง และท้ายคำอื่น และเป็นคำที่ไม่มีมีการเปลี่ยนแปลงรูปไม่ว่าจะโดยลิงค์ทั้ง ๓ หรือวิภัตติทั้ง ๗ ในคัมภีร์กัจจายนวิภังคา สุตฺรที่ ๓๑๙ มีรูปวิเคราะห์ว่า **ปทานิ อาทิมชฌาวสาเนสุ นิปตฺนตฺติ นิปาตา** ซึ่งว่านิบาต เพราะวางไว้ข้างหน้า ตรงกลาง และท้ายบท ในคัมภีร์ปทฺรุปลิทธิ สุตฺรที่ ๒๘๒ อธิบายว่า **จาที ปทาติมชฌนเต นิปาตา นิปตฺนตฺติ** ศัพท์ทั้งหลายมี จ ศัพท์เป็นต้น ซึ่งว่านิบาต วางไว้ข้างหน้า ตรงกลางและท้ายบท

๓) อพยยิภาวสมาส คือสมาสที่มีพยยศัพท์ (อุปสรรคและนิบาต) อยู่หน้าและเป็นประธาน ไม่มีการเปลี่ยนแปลงเพราะลิงค์ วจนะ และวิภัตติทั้งปวง ในคัมภีร์กัจจายนวิภังคา สุตฺรที่ ๓๑๙ แสดงว่า **อุปฺสคฺคฺนิปาตปฺพโก อพยฺยิภาโว** นามศัพท์ที่มีอุปสรรคและนิบาตวางอยู่หน้า ซึ่งว่าอพยยิภาวสมาส ในคัมภีร์สัททนีติสุดตมาลา สุตฺรที่ ๖๙๖ แสดงว่า **อพยฺยปฺพโก อพยฺยิภาโว** สมาสที่มีอุปสรรคและนิบาต เป็นบทประธาน ซึ่งว่าอพยยิภาวสมาส เช่น นครสส สมิปิ อุปนฺครึ ที่ไกลันครึ นครสส พหิ พหินฺครึ ภายนอกแห่งนคร เป็นต้น

๔) อพยยัตถิต คือตถิตที่เป็นพยยศัพท์ หมายถึง ตถิตที่มีรูปศัพท์คงที่ไม่เปลี่ยนแปลงตามลิงค์และวิภัตติอย่างไร เช่น โส ปกาโร ตลา ประการนั้น ตํ ปการึ ซึ่งประการนั้น เตน ปกาเรน ตลา โดยประการนั้น เป็นต้น คำว่า ตลา เป็นพยยัตถิต ไม่มีการเปลี่ยนแปลงรูปไปตามประเภทของลิงค์ และวิภัตติ

๕) ปัจจัยใช้แทนวิภัตติ มี โต ตฺร ตฺถ ห ธิ หี หํ หิยจฺนํ ว ปัจจัยเป็นต้น

๖) อพยยปัจจัยกิตก์ คือ ปัจจัยกิตก์ที่เป็นพยยศัพท์มี ตูนาที่ปัจจัย เป็นต้น มีรูปเหมือนกันในลิงค์ วจนะ และวิภัตติทั้งปวง ไม่มีการเปลี่ยนแปลงรูปไปตามลิงค์ วจนะและวิภัตติ ดังแสดงไว้ในสังคหคาถาว่า

ทาตุ ทาตุณ ทตฺวาน

มารฺเธยฺยึ ปฺหาตเว

ทตฺวา ติกฺขตฺตฺมิจฺจาที

ลฺยิ อพยฺยนาภา.

ศัพท์มีอาทิว่า ทาตุ (เพื่อให้) ทาตุณ (ให้แล้ว) ทตฺวาน (ให้แล้ว)

มารฺเธยฺยึ ปฺหาตเว (เพื่อกำจัดบ่วงแห่งมาร) ทตฺวา (ให้แล้ว) ติกฺขตฺตฺ (สามครั้ง) ซึ่งว่าพยยศัพท์

๔. บทสมาส

สมาส^๙ คือการนำศัพท์ตั้งแต่ ๒ ศัพท์ขึ้นไปมาต่อกัน ให้เป็นศัพท์เดียวกันตามหลัก ไวยากรณ์ภาษาบาลีสันสกฤต เช่น สุนฺทร + พจนํ เป็นสุนฺทรพจนํ รัฐ + ศาสฺตรํ เป็น รัฐศาสฺตรํ อุดม + การณํ เป็นอุดมการณํ เป็นต้น ในคัมภีร์ปทฺรุปลิทธิ สุตฺรที่ ๓๓๑ มีรูปวิเคราะห์ว่า **สมฺสฺสฺเตติ สมฺาโส** ซึ่งว่าสมาส เพราะถูกเชื่อมให้เป็นบทเดียวกัน ในคัมภีร์สัททนีติสุดตมาลา สุตฺรที่ ๖๙๒ ให้ความหมายไว้ว่า

^๙ พระคัมภีร์สาราถิวค. สังวรรณนามัญชรี, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์พิทักษ์อักษร, ๒๕๔๕), ๒๘.

สมสนํ์ समाโส, ปทสงฺเขโป. อถวา สมลียติ สททวเสน วา อตถวเสน วา วิภตฺติโลปํ กตฺวา วา อกตฺวา วา เอกปทตฺตกรณน สงฺขิปยติติ समाโส, สมสฺลิตปทํ การย่อบท ชื่อว่าสมาส หมายถึงการย่อบท เป็นการย่อศัพท์หรือย่ออรรถให้กลายเป็นบทเดียวกันด้วยการลบวิภตฺติบ้าง ไม่ลบบ้าง

สมาสนั้น เมื่อว่าโดยลักษณะ มีลักษณะเดียว คือนำเอาบทนามตั้งแต่ ๒ บทขึ้นไปมาย่อเข้าด้วยกัน มี ๒ อย่าง คือ

๑) สัททสมาส สมาสที่มีการย่อศัพท์ เป็นการเชื่อมบทหลายบทให้กลายเป็นบทเดียว เพื่อให้พยัญชนะกระชับขึ้นกว่าเดิม มีในลุตตสมาส (สมาสที่มีการลบวิภตฺติ) เช่น คาโว ธนํ ยสฺสาติ โครโน ผู้มีทรัพย์คือว่า เป็นต้น

๒) อตฺถสมาส สมาสที่มีการย่อเนื้อความ เป็นการเชื่อมข้อความหลายอย่างในบทต่าง ๆ ให้กลายเป็นข้อความอันเดียวกัน เพื่อให้เนื้อความกระชับขึ้นกว่าเดิม มีในอลุตตสมาส (สมาสที่ไม่ได้ลบวิภตฺติ) เช่น อูรฺสี โลมานิ ยสฺสาติ อูรฺสีโลโม ผู้มีขนที่อก เป็นต้น

แต่เมื่อว่าโดยกิจ มี ๒ ประเภท คือ

๑) ลุตตสมาส สมาสที่มีการย่อโดยมีการลบวิภตฺติของบทหน้า เช่น รณฺโถ ปุตฺโต ราช-ปุตฺโต โอรสของพระราชา

๒) อลุตตสมาส สมาสที่มีการย่อโดยไม่มีการลบวิภตฺติของบทหน้า เช่น ทีปํ กโรตฺติติ ทีปฺงโร ชื่อว่า ทีปฺงกร เพราะทำที่พึง

เมื่อว่าโดยสภาวะ มี ๒ ประเภท คือ

๑) นิจฺจสมาส สมาสที่มีการย่อแน่นอน คือในพระบาลีมีปรากฏเป็นรูปสมาสเท่านั้นไม่ปรากฏเป็นอย่างอื่น เช่น กุมภํ กโรตฺติติ กุมภกาโร ชื่อว่า กุมภการ เพราะทำหม้อ

๒) อนิจฺจสมาส สมาสที่มีการย่อไม่แน่นอน คือในพระบาลีมีปรากฏเป็นได้ทั้งในรูปสมาสและไม่ใช้สมาส เช่น รณฺโถ ปุตฺโต ราชปุตฺโต พระโอรสของพระราชา

เมื่อว่าโดยย่อชื่อ มี ๖ ประเภท คือ

๑) อพยฺยัภาวสมาส สมาสที่มีอุปสรรคหรือนิบาตเป็นบทหน้า และเป็นประธาน เช่น นครสฺส สมเป ปวตฺตติ ทภา อิติ อุปนฺครํ คำพูดที่เกิดขึ้นใกล้นคร เรียกว่าอุปนฺครํ เป็นต้น

๒) กัมมธารยสมาส สมาสที่มีบทหน้าขยายบทหลัง และมีบทหลังเป็นประธาน เช่น มหนฺโต ปูริโส มหาปูริโส, มหนฺโต จ โส ปูริโส จาติ มหาปูริโส บุรุษผู้ประเสริฐ ชื่อว่ามหาบุรุษ, ประเสริฐด้วย ท่านเป็นบุรุษด้วย เพราะเหตุนี้ ชื่อว่ามหาบุรุษ เป็นต้น

๓) ทิคฺคสมาส สมาสที่มีบทหน้าเป็นสังขยาแสดงจำนวน บทหลังเป็นนามทั่วไป เช่น ตโย โลกา ติโลกํ ไตรโลก เป็นต้น

๔) ตํปฺปฺริสสมาส สมาสที่มีบทหน้าลงวิภตฺตินาม ๖ ประเภท มีหุตฺติยาวิภตฺติเป็นต้น และมีบทหลังเป็นประธาน เช่น สุขํ ปตฺโต สุขปฺปตฺโต ผู้มีความสุข เป็นต้น

๕) พหุพฺพีหิสมาส สมาสที่มีความหมายเป็นบทอื่น คือ ย ต ศัพท์เป็นต้น และระบุนถึงเป็นประธาน เช่น วีโต ราโค ยสฺมา โส วีตราโค (ภิกฺขุ) ผู้ปราศจากราคะ เป็นต้น

๖) ทวันทสมาส สมาสที่มีบททั้งสองเป็นประธาน และในรูปวิเคราะหฺ มี จ ศัพท์อยู่ด้วย เช่น สมฺโน จ พราหฺมณฺ จ สมณพราหฺมณา สมณะและพราหฺมณฺทั้งหลาย เป็นต้น

เมื่อว่าโดยประโยชน์ มี ๓ คือ

- ๑) ทำพากย์ในภาษาบาลีให้สละสลวยและขจัดความรุงรังด้วยวิภัตติ
- ๒) ทำศัพท์ให้น้อยลง คงความไว้เท่าเดิม
- ๓) ทำนามนามให้กลายเป็นคุณนามและเปลี่ยนลิงค์ได้

๕. บทศัพท์

ศัพท์ คือการเชื่อมคำนามกับปัจจัย เป็นการสร้างคำใหม่เพื่อให้กระชับกว่าการใช้นามล้วน ๆ หรือปัจจัยที่เป็นประโยชน์เกี่ยวแก่ความย่อ เป็นได้ทุกวิภัตติ และเป็นอภัยศัพท์ ในคัมภีร์ปทรูปสิทธิ ตัทธิดกัณฑ์ สูตรที่ ๓๖๑ มีรูปวิเคราะห์ว่า **เตส นามิกานิ หิตอุปการา ตทธิตา** ชื่อว่าศัพท์ เพราะเป็นปัจจัยที่มีอุปการะเกี่ยวแก่นามบทเหล่านั้น ในคัมภีร์สหพันธิสุตตมาลา ตัทธิดกัณฑ์สูตรที่ ๗๕๑ ให้ความหมายว่า **ตทธิตนติ อปจจาทิตถสฺส ปวตฺตานิ ณาทิจจยานิ นามิ ปริกปฺปาทิวเสน นิปฺพาเทตฺตพฺพสฺส วิธินฺปิ นามิ** ตัทธิดเป็นชื่อของกลุ่มปัจจัยมี ณ ปัจจัยเป็นต้นใช้ในความหมายว่า อปจจ เป็นต้น และวิธีการประกอบศัพท์โดยอาศัยการอนุมานตามหลักเหตุผลเป็นต้น

ตัทธิดนั้น เมื่อว่าโดยลักษณะทั่วไป มีอยู่ลักษณะอย่างเดียว คือใช้ปัจจัยแทนศัพท์ได้ทั่วไป เมื่อว่าโดยลักษณะเฉพาะ มีหลายประเภท ตามที่ท่านแสดงไว้ในคัมภีร์ปทรูปสิทธิ สูตรที่ ๔๒๓ ดังนี้ว่า

สามัญญุตติภาวตฺถา-	พฺยโต ตทธิตฺ ตธา
ตฺตราทิจจตฺตฺตฺต-	เนกตฺถสฺสตฺติสฺสขฺยโต.

ตัทธิด มี ๓ ประเภท คือ

๑) สามัญญุตติ (สามัญญุตติตัทธิด) ตัทธิดที่มีรูปศัพท์เป็นได้ทั้ง ๓ ลิงค์ และใช้ปัจจัยแทนศัพท์ได้ทั่วไป เช่น วสิฏฺฐสฺส อปจจ วสิฏฺฐโจ (วสิฏฺฐิ, วสิฏฺฐ) เหล่ากของวสิฏฺฐะ ชื่อว่าวสิฏฺฐะ เป็นต้น

๒) ภาวตัทธิด ตัทธิดที่ใช้ ตต ณฺย ตฺตน ตา ณ กณ ปัจจัย แทน ภาวศัพท์ลงกับนามนามคุณนาม นามกิตก์ กิริยาอาชยาด (อตฺถิ นตฺถิ)

๓) อภัยตัทธิด ตัทธิดที่ใช้อภัยศัพท์ ถา ถ ปัจจัยแทน ปการ (ประการ)

ในบรรดา ๓ ประเภทนั้น สามัญญุตติตัทธิด (ตัทธิดแรก) มี ๔ ประเภท คือ

๑) อปจจตัทธิด ตัทธิดที่ใช้ปัจจัยแทน อปจจ (เหล่ากอ) ศัพท์ เช่น วสิฏฺฐสฺส อปจจ วสิฏฺฐโจ เหล่ากอวสิฏฺฐะ เป็นการใช้ ณ ปัจจัยแทน อปจจ ศัพท์

๒) อนกัถตฺตตัทธิด ตัทธิดที่มีความหมายหลายประการ เช่น นาวาย ตฺรตฺติ นาวิกอ ผู้ข้ามด้วยเรือ เป็นการใช้ ณิ ก ปัจจัยแทน ตฺรติ (ข้าม) ศัพท์, กสาเวน รตฺต กาสาว ผักาสาวะ เป็นการใช้ ณ ปัจจัยแทน ราก (ยอม) ศัพท์ เป็นต้น

๓) อสสฺตติตัทธิด ตัทธิดที่ใช้ปัจจัยแทน อสสฺตติ (มี) ศัพท์ เช่น कुณ อสสฺ อตฺถิตฺติ คุณวาผู้มีคุณ เป็นการใช้ วนฺตฺ ปัจจัย แทน อสสฺตติ ศัพท์

๔) สنجฺยตฺตตัทธิด ตัทธิดที่มีการนำสงฺยาศัพท์มาย่อเข้าด้วยกัน เช่น ทส จ ทส จ วิสฺติ สิบกับสิบ เป็นยีสิบ เป็นต้น

ส่วนในคัมภีร์ปทวิจจาร แสดงว่า ตัทธิดเมื่อว่าโดยย่อมี ๓ ประเภท คือ

- ๑) สามัญญุตติ ตัทธิดที่มีรูปศัพท์เป็นได้ ๓ ลิงค์ เช่น วสิฏฺฐโจ, วสิฏฺฐิ, วสิฏฺฐ
- ๒) อภัยตัทธิด ตัทธิดที่มีรูปศัพท์ไม่เปลี่ยนแปลงตามลิงค์และวิภัตติ เช่น ตธา

๓) ภาวะตั้หิต ตั้หิตที่ลงในความหมายว่า ภาวะ (แปลว่า ความ, การ)
เมื่อว่าโดยพิสดาร สามัญญตั้หิต มี ๑๕ ประเภท คือ

- ๑) อปัจจตั้หิต ตั้หิตที่ไ้แทน อปัจจ (เหล่ากอ) ศัพท์
- ๒) ตร์ตยาหิตตั้หิต ตั้หิตที่ไ้แทน ตร์ติ (ข้าม) ศัพท์ เป็นต้น
- ๓) รากาหิตตั้หิต ตั้หิตที่ไ้แทน ราก (ย้อม) ศัพท์ เป็นต้น
- ๔) ชาตาหิตตั้หิต ตั้หิตที่ไ้แทน ชาต (เกิด) ศัพท์ เป็นต้น
- ๕) สมุหตั้หิต ตั้หิตที่ไ้แทน สมุห (หมู่) ศัพท์
- ๖) ถานตั้หิต ตั้หิตที่ไ้แทน ถาน (ที่ตั้ง) ศัพท์
- ๗) อุปมาตั้หิต ตั้หิตที่ไ้แทน อุปมา (ราวกะ, เพียงดั่ง) ศัพท์
- ๘) นิสสิตตั้หิต ตั้หิตที่ไ้แทน นิสสิตต (อาศัย) ศัพท์
- ๙) พหุลตั้หิต ตั้หิตที่ไ้แทน พหุล (มาก) ศัพท์
- ๑๐) วิเสสตั้หิต ตั้หิตที่ไ้แทน วิเสส (ยิ่งกว่า) ศัพท์
- ๑๑) อัสสถิตตั้หิต ตั้หิตที่ไ้แทน อัสสถิต (มี) ศัพท์
- ๑๒) ปกตตั้หิต ตั้หิตที่ไ้แทน ปกติ หรือ ปกต (ปกติ) ศัพท์
- ๑๓) ปุรณตั้หิต ตั้หิตที่ไ้แทน ปุรณ (ลำดับที่) ศัพท์
- ๑๔) สังขยาตั้หิต ตั้หิตที่ไ้แทน สังขยา (จำนวน) ศัพท์
- ๑๕) วิภาคตั้หิต ตั้หิตที่ไ้แทน วิภาค (จำแนก, แยกส่วน) ศัพท์

ภาวะตั้หิต มี ๕ ประเภท คือ

- ๑) ทั้พพะภาวะตั้หิต ตั้หิตที่ลงปัจจัยในความหมายของภาวะทั้พทั้พศัพท์ เช่น
วิสาณิสส ภาโว วิสาณิตต ความเป็นมาแห่งสัตว์ที่มีเขา ชื่อว่าวิสาณิตตะ เป็นต้น
- ๒) คุณภาวะตั้หิต ตั้หิตที่ลงปัจจัยในความหมายภาวะทั้พคุณศัพท์ เช่น สุกกสส ภาโว
สุกกตต ความเป็นมาแห่งโคสีขาว ชื่อว่าสุกกตตะ เป็นต้น
- ๓) กิริยาภาวะตั้หิต ตั้หิตที่ลงปัจจัยในความหมายภาวะทั้พกิริยาศัพท์ เช่น คนตุสส
ภาโว คนตุตต ความเป็นมาแห่งผู้ไป ชื่อว่าคนตุตตะ เป็นต้น
- ๔) ชาติภาวะตั้หิต ตั้หิตที่ลงปัจจัยในความหมายภาวะทั้พชาติศัพท์ เช่น โคตสส ภาโว
โคตต ความเป็นมาแห่งโค ชื่อว่าโคตตะ เป็นต้น
- ๕) นามภาวะตั้หิต ตั้หิตที่ลงปัจจัยในความหมายภาวะทั้พนามบัญญัติ เช่น จิตตสส
ภาโว จิตตตต ความเป็นมาแห่งจิตต ชื่อว่าจิตตตตะ เป็นต้น

๖. บทอาขยาต

อาขยาต คือคำที่เชื่อมธาตุ วิภตติ ปัจจัยเพื่อสร้างคำที่แสดงกิริยาหรือศัพท์ที่กล่าวกิริยา
เพื่อใช้เป็นกิริยาคุมพากย์ ในคัมภีร์สัททนีติสุดตมาลา สูตรที่ ๘๖๕ มีรูปวิเคราะห์ว่า **กิริย อาขยาตติ**
อาขยาต, กิริยาบท อาขยาตคือศัพท์ที่แสดงกิริยา (การกระทำ) ได้แก่ บทกิริยามี **ติ, อนติ, สิ, ถ, มิ, ม**
วิภตติ เป็นต้น เช่น **ปุริโส มคคฺ คจณติ บุรุษ ย่อมไปสู่นทาง เป็นต้น (คมฺ ธาตุ ติ วิภตติ)** ประกอบด้วย
ส่วนประกอบ ๘ อย่าง คือ **วิภตติ กาล บท วจนะ บุรุษ ธาตุ วาจก และปัจจัยใน ๘ อย่างนั้น ที่สำคัญ**
ที่สุด คือ

๑) วิภัตติ คือศัพท์ที่แจกแจงความหมายของธาตุ ทำหน้าที่ของตนได้โดยลำพังและเป็นที่อาศัยปรากฏขึ้นของ กาล บท วจนะ และบุรุษ

๒) ธาตุ เป็นมูลรากของกิริยา

๓) ปัจจัย เพราะทำหน้าที่ของตนได้โดยลำพัง และเป็นที่ยอาศัยปรากฏขึ้นของวาจก

วิภัตติ คือศัพท์ที่แจกแจงความหมายของธาตุ ในคัมภีร์ปทรูปสัทธิตี สูตรที่ ๔๒๔ มีรูปวิเคราะห์ว่า **กาลาทิวเสน ธาตุวตถ์ วิภขณตติ วิภตติโย** ชื่อว่าวิภัตติ เพราะแจกแจงความหมายของธาตุ โดยจำแนกเป็นกาลเป็นต้น ในคัมภีร์ปทวิจาร์^{๑๐} แสดงวิภัตติไว้ ๘ หมวด ดังนี้ คือ

๑) วัตตมานาวิภัตติ กาลหรือกิริยาที่กำลังเป็นไปอยู่ แต่ยังไม่เสร็จ เรียกว่าปัจจุบัน, มีวิภัตติว่า ติ, อนติ เป็นต้น ๑๒ ตัวซึ่งประกอบท้ายธาตุ โดยส่วนมากแปลว่า อยู่, ย่อม, จะ ส่วนในคัมภีร์กัจจายณะวิณณนาสูตรที่ ๔๑๔ มีรูปวิเคราะห์ว่า **วตตณตติ วตตมานา กาลสงฆาตา กิริยา วตตมานาโน กาลเติสสาติ วตตมานา** ชื่อว่าวัตตมานา เพราะกำลังเป็นไปอยู่ ได้แก่ กิริยาก็คือกาล กาลที่กำลังเป็นไปของกิริยานั้น เหตุุนั้น กิริยานั้น ชื่อว่าวัตตมานา

๒) ปัญจมีวิภัตติ การออกคำสั่งใช้ให้ผู้อื่นทำ เรียกว่าอาณัตติ การปรารภนาหรือการสวดมนต์อ่อนวอนให้เป็นอย่างนี้อย่างนั้น เรียกว่าอาสิญฐะ มีวิภัตติว่า ตู, อนตุ เป็นต้น ๑๒ ตัวซึ่งประกอบท้ายธาตุเพื่อแสดงอาณัตติและอาสิญฐะนั้น ท่านเรียกว่าปัญจมีวิภัตติ โดยส่วนมากแปลว่า จง...เกิด, ขอ...จง ส่วนในคัมภีร์สัททนิตีสุตตมาลา สูตรที่ ๘๘๐ แสดงว่า ปัญจมีวิภัตติ ใช้ในกาลที่ไม่เจาะจง เหล่านี้คือ ออกคำสั่ง, ความหวัง, การดำ, การสาปแช่ง, การขอ, การแนะนำหรือบอกวิธี, การนิมนต์, การร้องเรียก, การเชื้อเชิญ, การถาม และความปรารภนา

๓) สัตตมีวิภัตติ การหยั่งลงใจผู้อื่น เรียกว่าอนุมติ (ในที่อื่น หมายถึง การอนุญาตหรือการเห็นด้วย) การรำพึงกับตนเอง เรียกว่าปรักัปปะ มีวิภัตติว่า เอยย, เอยยุ เป็นต้น ๑๒ ตัว ซึ่งประกอบท้ายธาตุ เพื่อแสดงอนุมติและปรักัปปะนั้น เรียกว่าสัตตมีวิภัตติ โดยส่วนมากแปลว่า ควร..., พึง...,

๔) ปโรกขาวิภัตติ กาลหรือกิริยาที่สำเร็จไปแล้ว เรียกว่าอดีต มีวิภัตติว่า อ, อุ เป็นต้น ๑๒ ตัว ซึ่งประกอบท้ายธาตุ เพื่อแสดงกาลหรือกิริยาที่เป็นอดีตนั้น เรียกว่าปโรกขาวิภัตติ โดยส่วนมากแปลว่า...แล้ว

๕) หิยัตตนิวิภัตติ กาลหรือกิริยาที่ผ่านพ้นมาแล้วได้ ๑ วัน เรียกว่าหิโย (เมื่อวานนี้) มีวิภัตติว่า อา, อุ เป็นต้น ๑๒ ตัวซึ่งประกอบท้ายธาตุ เพื่อแสดงอดีตกาลนับตั้งแต่เมื่อวานนี้ เรียกว่าหิยัตตนิวิภัตติ โดยส่วนมากแปลว่า...แล้ว

๖) อัชชัตตนิวิภัตติ กาลหรือกิริยาที่เป็นไปโดยเริ่มต้นตั้งแต่เที่ยงคืนที่ผ่านไป จนถึงเที่ยงคืนที่กำลังจะมาถึง เรียกว่าอัชชะ (วันนี้) มีวิภัตติว่า อี, อุ เป็นต้น ๑๒ ตัวซึ่งประกอบท้ายธาตุ เพื่อแสดงอดีตที่เพิ่งทำเสร็จไปภายในวันนี้ เรียกว่าอัชชัตตนิวิภัตติ โดยส่วนมากกว่า...แล้ว

๗) ภวิสสันตนิวิภัตติ กาลหรือกิริยาที่ยังมาไม่ถึงเรียกว่าอนาคต มีวิภัตติว่า สสตี, สสนตี เป็นต้น ๑๒ ตัว ซึ่งประกอบท้ายธาตุ เพื่อแสดงอนาคตนั้น เรียกว่าภวิสสันตนิวิภัตติ โดยส่วนมากแปลว่า จัก..., จะ...,

๘) กาลาติปัตตนิวิภัตติ ความผิดหวังหรือความผิดพลาดที่ทำให้กิริยาบางอย่างไม่มีสิทธิที่จะเกิดขึ้นได้อีก เรียกว่ากิริยาติปนนะ มีวิภัตติว่า สสา, สสสุ เป็นต้น ๑๒ ตัว ซึ่งประกอบท้ายธาตุ เพื่อ

^{๑๐} พระญาณาลังการเถระ.ปทวิจาร์, จำรูณ ธรรมดา (แปล), ๒๐๐-๒.

แสดงความเป็นกิริยาตีป็นนั้น เรียกว่ากาลาตีปติวิวัตติ โดยส่วนมากแปลว่า จักได้...แล้ว

๗. บทกิตก์

กิตก์ คือคำเชื่อมธาตุกับปัจจัย เพื่อสร้างคำที่ทำหน้าที่เป็นผู้กระทำกิริยาเป็นต้น หมายความว่า เป็นชื่อของปัจจัยกลุ่มหนึ่งสร้างขึ้นมาโดยการนำเอาธาตุกับปัจจัยมาประกอบกัน เพื่อกำจัดความสงสัยในเรื่องสาธนะ ในคัมภีร์สัททตถภจินตาคาถาที่ ๓๔๖ มีรูปวิเคราะห์ว่า **ลิสฺसानํ กงฺขิ กิริตีติ กิโต** ณ ปัจจัยเป็นต้น ชื่อว่ากิตก์ เพราะกำจัดความสงสัยของศิษย์ทั้งหลาย (ลง ณฺ ปัจจัยเป็น กิตโก) คือทำให้เข้าใจหน้าที่ของศัพท์ได้อย่างถูกต้องว่า เป็นสาธนะไหน ดังนี้เป็นต้น เช่น ทายโก มาจาก ทา ธาตุ + ณฺ ปัจจัย แปลว่า ผู้ให้ เป็นกัตตฺสาธนะ, ทานํ มาจาก ทา ธาตุ + ณฺ ปัจจัย แปลว่า ทานที่ถูก ให้ เป็นกัมมสาธนะ ดังนี้เป็นต้น เป็นชื่อของปัจจัยกลุ่มหนึ่งที่กำจัดความสงสัยของศิษย์ในเรื่องสาธนะ ในคัมภีร์กัจจายนะสูตรที่ ๕๔๕-๕๔๖ ได้จำแนกกิตก์ปัจจัยออกเป็น ๒ ประเภท คือ

๑) กิจปัจจัย คือปัจจัยที่ใช้ในกัมมสาธนะและภาวสาธนะ มี ๕ ตัว คือ ตพฺพ, อนีเย, ณฺย, เตยฺย, ริจฺจ ปัจจัยเหล่านี้ สามารถแสดงความหมายว่า อรหะ (สมควร) และสักกะ (สามารถ) ท่านจึงบัญญัติให้แปลว่า ฟัง, ได้ เช่น กาทพฺพ (อันเขาฟังกระทำ, อันเขากระทำได้) เป็นต้น

๒) กิตปัจจัย คือปัจจัยที่มักใช้ในกัตตฺสาธนะ ได้แก่ กิตก์ปัจจัยทั้งหมดที่นอกจากกิจปัจจัย

โบราณจารย์บางท่านจำแนกกิตก์ปัจจัยออกเป็น ๓ ประเภท คือ

๑) กิจปัจจัย คือปัจจัยที่ใช้ในกัมมสาธนะและภาวสาธนะ

๒) กิตปัจจัย คือปัจจัยที่ใช้ในกัตตฺสาธนะ

๓) กิจกิตปัจจัย คือปัจจัยที่ใช้ในกัตตฺสาธนะ, กัมมสาธนะ, ภาวสาธนะ

ในคัมภีร์สัททตถภจินตาคาถาที่ ๓๔๗-๓๔๘ ได้ประพันธ์ประเภทของกิตก์ปัจจัยเป็นคาถาว่า (๓๔๗)

ปจฺจโย กิตฺเต กิจฺจ-

กิตฺเตเทน ทพฺพิโร

ปญฺจ ตพฺพาทโย กิจฺจา

กิตฺตฺถเณ ณฺนทิจฺจยา.

ปัจจัยในกิตก์มี ๒ ประเภท โดยจำแนกเป็นกิจปัจจัย และกิตปัจจัย, ปัจจัย ๕ ตัว มี ตพฺพ ปัจจัยเป็นต้น ชื่อว่ากิจปัจจัย (ส่วน) ปัจจัยอื่นมี ณ ปัจจัยเป็นต้น ชื่อว่ากิตปัจจัย

(๓๔๘)

ปจฺจโย ตพฺพิโร กิจฺจ-

กิตฺกิจฺจกิตฺตพฺพสา

ภาวกมฺเมสุ กตฺตวตฺเต

ตีสุ วาตฺยปร เวฬุ.

อีกนัยหนึ่ง บัณฑิตบางท่านกล่าวว่า ปัจจัยมี ๓ ประเภท โดยจำแนกเป็น กิจปัจจัย, กิตปัจจัยและกิจกิตปัจจัย กิจปัจจัยลงในภาวสาธนะและกัมมสาธนะ, กิตปัจจัยลงในกัตตฺสาธนะ, ส่วนกิจกิตปัจจัยลงในสาธนะทั้ง ๓

๒.๒ ประวัติคัมภีร์อภิธานพจนานุกรม

คัมภีร์อภิธานเป็นคัมภีร์ประเภทพจนานุกรมศัพท์บาลี และมีคัมภีร์ที่สำคัญ ๆ อธิบายขยายความเพิ่มเติม เช่น อภิธานปทีปิกาฎีกา อภิธานปทีปิกาสุจิ อภิธานปทีปิกานิสสยะ เป็นต้น เป็นคัมภีร์ที่แสดงนามบัญญัติของเนื้อหาทั้งในโลกสวรรค์ โลกมนุษย์ และโลกบาดาล เป็นผลงานของ

พระโมคคัลลานมหาเถระ ราชบัณฑิต ณ วัดมหาเชตะวัน เกาฬลังกา ราวพุทธศตวรรษที่ ๑๖-๑๗ ในรัชสมัยของพระเจ้าปรักกมพาทูที่ ๑

คัมภีร์อภิธาน ถือว่าเป็นคัมภีร์ที่มีคุณค่าด้านภาษาศาสตร์ที่สามารถให้ความรู้ต่อการศึกษาทางภาษาศาสตร์เพราะเป็นแหล่งรวมของ “พจน์” หรือคำพูดต่าง ๆ ที่ปรากฏอยู่ในปัจจุบันซึ่งเป็นสิ่งที่อนุชนจะต้องศึกษาและให้ความสำคัญกับการศึกษาในเชิงภาษาศาสตร์ด้วย คัมภีร์อภิธาน แบ่งออกเป็น ๓ กัณฑ์ใหญ่ คือ

๑. **สัตคกัณฑ์** แสดงชื่อศัพท์ที่มีความหมายเหมือนกันไว้เป็นกลุ่มเดียวกัน เช่น ศัพท์ที่เป็นพระนามของพระพุทธเจ้า ชื่อพระนิพพาน พระอรหันต์ และโลกสวรรค์ เป็นต้น

๒. **ภูกัณฑ์** แสดงศัพท์ที่เป็นชื่อของสถานที่ พื้นดิน ภูเขา ต้นไม้ แม่น้ำ และลำธาร เป็นต้น แบ่งออกเป็น ๗ วรรคย่อย คือ

- ๑) ภูมिवรรค แสดงชื่อศัพท์เกี่ยวกับแผ่นดิน
- ๒) ปุรวรรค แสดงชื่อศัพท์เกี่ยวกับเมืองและประเทศ
- ๓) นรวรรค แสดงชื่อศัพท์เกี่ยวกับคน
- ๔) จตุพพรรณวรรค แสดงชื่อศัพท์เกี่ยวกับวรรณะ ๔
- ๕) อรัญญวรรค แสดงชื่อศัพท์เกี่ยวกับป่าไม้
- ๖) เสลวรรค แสดงชื่อศัพท์เกี่ยวกับภูเขา
- ๗) ปาतालวรรค แสดงชื่อศัพท์เกี่ยวกับโลกบาดาล

๓. **สามัญญกัณฑ์** แสดงนามศัพท์และคุณศัพท์สามัญญ์ทั่ว ๆ ไป มีความดีงาม ความประเสริฐ การกระทำ เป็นต้น รวมทั้งศัพท์ที่เป็นนิบาตบทและอุปสัคบท แบ่งออกเป็น ๔ วรรคย่อย คือ

- ๑) วิเสสยาธินวรรค แสดงศัพท์ที่เป็นบทวิเสสณะที่เกี่ยวข้องกับลึงค์ทั้ง ๓
- ๒) สังกัณณวรรค แสดงศัพท์เบ็ดเตล็ดทั่วไป
- ๓) อเนกัตถวรรค แสดงศัพท์ที่มีความหมายหลายอย่าง
- ๔) อัพยยวรรค แสดงความหมายของอุปสัคและนิบาต

ในกัณฑ์ใหญ่ทั้ง ๓ นั้น ที่ประกอบด้วยวรรคย่อย มีภูมिवรรค และปุรวรรค เป็นต้น เมื่อรวมกับปณามคาถา ปฏิญญาคาถา ปริภาสาคาถา และนิคมนคาถา ทั้งหมดแล้ว มีจำนวนทั้งสิ้น ๑,๒๒๑ คาถาดด้วยกัน

ลักษณะการแสดงเนื้อหาคัมภีร์อภิธานนั้น เป็นการแสดงกลุ่มศัพท์ที่มีชื่อและลึงค์คล้ายตามพระบาลีพระไตรปิฎก ขอนำการแสดงลักษณะการอธิบายความตามนัยคัมภีร์อภิธานวรรณนาที่นำคาถาจากคัมภีร์อภิธานมาตั้งตามลำดับคาถาแล้วอธิบายแต่ละบทไป โดยแสดงบทแต่ละบทประกอบด้วย ศัพท์ รูปวิเคราะห์ และอุทาหรณ์ประกอบโดยสังเขป ดังนี้

พระนามพระพุทธเจ้า ๓๒ ศัพท์

พุทธโธ ทสพล สดถา	สพฺพณฺณ ทฺวิปฺตฺตโม;	(๑)
มุณินฺโท ภควา นาโถ	จกฺขุมงฺคิโร มุณี.	
โลกนาโถ'นธิวโร	มเหสิ จ วินายโก;	(๒)
สมนฺตจกฺขุ สุคโต	ภฺริปฺณโถ จ มารชิ.	
นรสีโห นรวโร	ธมฺมราชา มหามุณี;	(๓)

เทวเทโว โลกครุ	ธम्मสุสามี ตถาคโคโต.
สยมภู สมนมาสมพุทโธ	วรปณโณ จ นายโก; (๔)
ชีโน สกโก ตุ สิหุตโต	สุทโธทนิ จ โคตโม.
สกุยสีโห ตถา สกุย-	มุนิ จา'ทิจจพณฺธุ จ. (๕)

มีศัพท์ว่า พุทฺธ, ทสพล, สตถุ สพฺพณฺณ, ทวิปทุตฺตม, มุนินฺท, ภควนฺตุ, นาถ, จกฺขมฺนฺตุ, อังคีรส, มุนิ, โลกนาถ, อนธิวร, มเหสี, วินายก, สมนตจกฺขุ สุกต, ภูริปณฺณ, มารชิ, นรสีห, นรวร, ธมฺมราช, มหามุนิ, เทวเทว, โลกครุ, ธम्मสุสามี, ตถาคต, สยมภู, สมนมาสมพุทฺธ, วรปณฺณ, นายก และ ชิน โดยอธิบายตามลำดับศัพท์ดังต่อไปนี้

๑. พุทฺธ แปลว่า พระพุทฺธเจ้า, ผู้ตรัสรู้

รูปวิเคราะห์: พุทฺโธติ เกณฑฺเนน พุทฺโธ^{๑๑} ถามว่า คำว่า “พุทฺโธ” พระพุทฺธเจ้าทรงพระนามว่าพุทฺธะ เพราะอรรถว่าอย่างไร, ตอบว่า ทรงพระนามว่าพุทฺธะ เพราะมีอรรถวิเคราะห์ว่า

- ๑) พุชฺฌิตา สจฺจานีติ พุทฺโธ พระนามว่าพุทฺธะ เพราะทรงตรัสรู้สี่จรรรม
- ๒) โพธฺเตตา ปชายาติ พุทฺโธ พระนามว่าพุทฺธะ เพราะทรงให้หมู่สัตว์รู้ตาม
- ๓) สพฺพณฺณตฺตาย พุทฺโธ พระนามว่าพุทฺธะ เพราะทรงรู้ธรรมทั้งปวง
- ๔) สพฺพทสฺสาวิตาย พุทฺโธ พระนามว่าพุทฺธะ เพราะทรงเห็นแจ้งธรรมทั้งปวง
- ๕) อภิญฺเญยตฺตาย พุทฺโธ พระนามว่าพุทฺธะ เพราะทรงรู้ยิ่ง
- ๖) วิสฺวิตาย พุทฺโธ พระนามว่าพุทฺธะ เพราะทรงทำพระนิพพานให้แจ้ง
- ๗) ชีณาสวสงฺขาเตน พุทฺโธ พระนามว่าพุทฺธะ เพราะทรงสิ้นอาสวะ
- ๘) นิรุปกฺกิลฺเสสงฺขาเตน พุทฺโธ พระนามว่าพุทฺธะ เพราะทรงปราศจากอุปฺกิลฺเส
- ๙) เอกนตฺวีตราโคติ พุทฺโธ พระนามว่าพุทฺธะ เพราะทรงปราศจากราคะแนนนอน
- ๑๐) เอกนตฺวีตโทโสติ พุทฺโธ พระนามว่าพุทฺธะ เพราะทรงปราศจากโทสะแนนนอน
- ๑๑) เอกนตฺวีตโมโหติ พุทฺโธ พระนามว่าพุทฺธะ เพราะทรงปราศจากโมหะแนนนอน
- ๑๒) เอกนตฺนิกฺกิลฺโสติ พุทฺโธ พระนามว่าพุทฺธะ เพราะทรงสิ้นกิลฺเสแนนนอน
- ๑๓) เอกายนฺมคฺคํ คโตติ พุทฺโธ พระนามว่าพุทฺธะ เพราะเสด็จไปสู่ทางอันเอก
- ๑๔) เอโก อนุตฺตรํ สมนมาสมโโพธิ อภิสฺมพุทฺโธติ พุทฺโธ พระนามว่าพุทฺธะ เพราะตรัสรู้พระ

อนุตฺตรสํมาสัมโพธิญาณได้เพียงพระองค์เดียว

๑๕) อพุทฺธิวิหตฺตตา พุทฺธิปฏิลาภตฺตา พุทฺโธ พระนามว่าพุทฺธะ เพราะทรงกำจัดอวิชชาแล้วตรัสรู้วิชชา

๑๖) พุชฺฌิตีติ พุทฺโธ ผู้ตรัสรู้ พระนามว่าพุทฺธะ (พุธ อวคฺมเน=ตรัสรู้-รู้-บรรลุ + ต)

อุทาหรณ์: เตน สมเย พุทฺโธ ภควา เวรณฺชายํ วิหฺรติ นเพรฺจุจิมฺนฺทฺมฺเล มหฺตา ภิกฺขุสํเฆน สฺทฺธิ ปญฺจมตฺเตน ภิกฺขุสฺเตหิ^{๑๒} สมัยนั้น พระผู้มีพระภาคพุทฺธเจ้าประทับอยู่ ณ ควางตันสะเดาอันเป็นที่อยู่ของนเพรฺยักข์ เขตเมืองเวรฺณฺชชา พร้อมภิกฺขุสงฆ์ใหญ่ ประมาณ ๕๐๐ องค์

^{๑๑} ขุ.ม.(บาลี) ๒๙/๑๙๒/๓๘๘, ขุ.จ. (บาลี) ๓๐/๙๗/๒๐๗, ขุ.ป.(บาลี) ๓๑/๑๖๒/๑๘๕-๑๘๖.

^{๑๒} วิ.มทา.(บาลี) ๑/๑/๑.

อิติ พุทฺโธ อภิญญา อมมกขาสิ ภิกขุณฺํ ทุกขสฺสนตงฺโกโร สตถา จกฺขุมา ปรีนิพฺพุโต^{๑๓} ดังนั้น พระพุทธเจ้าจึงตรัสบอกธรรม แก่ภิกษุทั้งหลายเพื่อความรู้ยิ่ง พระศาสดา ทรงทำที่สุดแห่งทุกข์ มี พระจักขุ ปรีนิพพานแล้ว

อริยา วุจฺจนฺติ พุทฺธา จ พุทฺธสาวกา จ^{๑๔} พระพุทธเจ้าและสาวกของพระพุทธเจ้า เรียกว่า พระอริยะทั้งหลาย

อหิ พุทฺธมฺจ อมฺมมฺจ สํมมฺจ สรณํ คโต อูปาสกตฺตํ เทเสสิ สกฺยปฺุตตสฺส สาสเน^{๑๕} หม่อมฉันได้ถึงพระพุทธเจ้า พระธรรมและพระสงฆ์ ว่าเป็นสรณะที่พึ่งแล้ว ได้แสดงตนเป็นอุบาสก ในพระศาสนาแห่งพระศากยบุตรแล้ว

สาวกา จ ปจฺเจกพุทฺธา จ พุทฺธา จ อนฺุสฺสรนฺติ^{๑๖} พระสาวกทั้งหลาย พระปัจเจกพุทธเจ้าทั้งหลาย และพระพุทธเจ้าทั้งหลาย ย่อมทรงระลึกได้

พุทฺโธ จ โลเกติ อิทํ วิณา พุทฺธูปฺปาเพน สํมเกทสฺส อภาวทสฺสนตฺถิ วุตฺติ^{๑๗} บทว่า พุทฺโธ จ โลกนี้ สกวาที่กล่าวไว้เพื่อแสดงความไม่มีสังเกท โดยเว้นจากการอุปัติของพระพุทธเจ้า

อตฺถโต ปน ปารมิตาปริภาวิโต สยมภูยาณน สห วาสนาย วิทวิทฺธิสฺตินิรวเสสสิเกโส มหาคฺรุณาสพฺพลญฺตญฺยานาทือปริเมยฺยคฺคณาธาโร ขนธฺสนฺตานิ พุทฺโธ^{๑๘} ก็โดยความหมาย คือ พระพุทธเจ้า ผู้ทรงกำจัดกิเลสได้หมดสิ้นพร้อมทั้งวาสนา ด้วยพระสยัมภูญาณ เพราะทรงอบรมบ่มพระบารมีมาแล้ว ผู้มีพระขันธสันดานทรงไว้ซึ่งหมู่คุณอันนับประมาณไม่ได้มีพระมหาคฺรุณาธิคุณและพระสัพฺพญฺตญฺยานเป็นต้น

๒. ทสพล แปลว่า พระพุทธเจ้า, พระทศพล

รูปวิเคราะห์: ทานสฺลนฺตยาทโย จานาจฺานญฺยาทโย วา ทส พฺลานิ อสฺสตฺถิตฺติ ทสพลฺโล พระนามว่าทสพละ เพราะทรงมีกำลัง ๑๐ ประการ มี ทาน ศีลเป็นต้น หรือ จานาจฺานญฺยานเป็นต้น (ทส=๑๐ + พล=กำลัง)

กำลัง ๑๐ ประการ คือ ๑) จานาจฺานญฺยาน พระปริชาหยังรู้ฐานะและอฐานะ คือ ทรงรู้ว่าอะไรเป็นไปได้ และอะไรเป็นไปไม่ได้ รู้เหตุรู้ผล ๒) กัมมวิปากญฺยาน พระปริชาญาณหยั่งรู้ผลของกรรมดีและชั่ว ๓) สัพฺพตฺถคามินีปฺฏิปทาญฺยาน พระปริชาญาณหยั่งรู้ข้อปฏิบัติที่จะนำไปสู่สุคติ ทุกคติ หรือพ้นจากคติ รู้ประโยชน์ในปัจจุบัน ประโยชน์ในอนาคตและประโยชน์อันสูงสุด ๔) นานาธาตุญฺยาน พระปริชาญาณหยั่งรู้สภาวะของธรรมชาติทั้งฝ่ายอุปาทินนกสังขาร (สังขารที่กรรมยึดครอง) และฝ่ายอนุปาทินนกสังขาร (สังขารที่กรรมไม่ยึดครอง) ๕) นานาธิมุตฺติกญฺยาน พระปริชาญาณหยั่งรู้อัธยาศัย ความเชื่อถือ ความสนใจของสัตว์ทั้งหลาย ๖) อินทริยปโรปรียตฺตญฺยาน พระปริชาญาณหยั่งรู้ความยิ่งและความหย่อนแห่งอินทริยของสัตว์ทั้งหลายว่า มีศรัทธา วิริยะ สติ สมาธิ ปัญญา หย่อนหรือแก่กล้าเพียงไร ๗) ฌานาทิสังกิลเสทาทฺธิญฺยาน พระปริชาญาณหยั่งรู้ความเศร้าหมองและความผ่องแผ้วของการออกจากฌาน วิโมกข์

^{๑๓} ที.ม.(บาลี) ๑๐/๑๘๖/๑๐๙.

^{๑๔} อภิ.วิ.(บาลี) ๓๕/๕๘๘/๓๑๔.

^{๑๕} วิ.อ.(บาลี) ๑/๖๙.

^{๑๖} ที.ม.อ.(บาลี) ๒/๑/๒.

^{๑๗} อภิ.ปญจ.อ.(บาลี) ๖๕๔-๖๕๗/๒๖๖.

^{๑๘} สารตถ.ฎีกา (บาลี) ๑/๑๒-๑๓.

สมาธิ และสมาบัติทั้งหลาย ๘) ปุพเพนิวาสานุสสติญาณ พระปรีชาญาณหยั่งรู้ถึงภพอันเคยเป็นอยู่ในอดีต ๙) จุตูปปาตญาณ พระปรีชาญาณหยั่งรู้จุดและอุบัติของสัตว์ทั้งหลายผู้เป็นไปตามกรรมของตน ๑๐) อาสวักขยญาณ พระปรีชาญาณหยั่งรู้ความสิ้นไปแห่งอาสวะ^{๑๙}

อุทาหรณ์: มหคคธมโม ทสพล พลาคิพลปารคฺฐุ ธรณูปโม มหาวีโร โส เม พุทฺโธ นิมนฺตโต^{๒๐} พระพุทธเจ้าพระองค์นั้น ทรงมีพระธรรมล้ำเลิศ น่าบูชา เป็นพระทศพล ทรงถึงความ สำเร็จ พลธรรมเหนือพลธรรม (ของคนทั่วไป) เปรียบด้วยแผ่นดิน ทรงเป็นผู้มีความเพียรมาก ข้าพเจ้าทูลนิมนต์แล้ว

ทสทสสจกฺกฺวาเพ ปน เทวตา สพฺพาว สนฺตปิตฺตฺวา อชฺช ทสพล ปรีณิพฺพายติ อิตฺทานิ ปญฺจาย อนฺธการํ ภวิสฺสตีติ ปรีเทวนฺติ^{๒๑} ก็เทวดาในหมื่นจักรวาล ประชุมกันทั้งหมดพากันคร่ำครวญ ร่ำพันว่า “วันนี้ พระทศพลจะปรินิพพาน จำเดิมแต่นี้ไป จักมีแต่ความมืด”

ปาฏิหาริยญาณปิ สพฺพา ทฺวาทสโยชนิกา ปรีสา อนฺรุทฺธํ อุปลงฺกมิตฺวา กหํ ภนฺเต ทสพล จิตฺตํ ปุจฺฉิสฺสุ^{๒๒} แม้ในที่ทรงทำยมกปาฏิหาริย์ บริษัททั้งหมดประมาณ ๑๒ โยชน์ เข้าไปหาพระอนรุทระ ถามว่า “ท่านผู้เจริญ พระทศพลประทับอยู่ ณ ที่ไหน”

๓. สตถุ แปลว่า พระพุทธเจ้า, พระศาสดา, ผู้สอน

รูปวิเคราะห์: ทิฏฺฐธมฺมิกสมฺปรายิกปรมตฺเถหิ ยถารํ อนฺุสาสตีติ สตถา พระนามว่า สัตถุ เพราะทรงสั่งสอนสรรพสัตว์ด้วยประโยชน์ในปัจจุบัน ประโยชน์ในอนาคตและประโยชน์อันสูงสุด (สาส อนฺุสิฏฺฐิมฺหิ=แนะนำ-สั่งสอน + รตถุ) กิเลส สขติ วิสสชฺเชติ อนภาวํ คเมตีติ สตถา พระนามว่า สัตถุ เพราะทรงสละกิเลส (สชฺ อตฺตสชฺเชน=สละ-ปล่อย + รตถุ) กิเลส สาสโนทเกณ สิจฺจตีติ สตถา พระนามว่า สัตถุ เพราะทรงล้างกิเลสด้วยน้ำคือคำสอน (สิจฺจ เสงฺเณ=ไหล-รด-รด + รตถุ) กิเลส สขติ-สงฺขาทํ ปงฺกํ โสสาเปตีติ สตถา พระนามว่า สัตถุ เพราะทรงทำเปือกตมคือคมกิเลสให้แห้งไป (สฺสุ โสสเณ=แห้ง-ผาก-เหี่ยว + รตถุ) กิเลส สขติ หีสตีติ สตถา พระนามว่า สัตถุ เพราะเบียดเบียนกิเลส (สฺสุ หีสายํ=เบียดเบียน + รตถุ) สวติ อาสวติ ธมฺมกถํ โสตุ อิจฺจตีติ สตถา พระนามว่า สัตถุ เพราะทรงต้องการฟังธรรมกถา (สุ สวเน=ฟัง + รตถุ) สเมติ กิเลส อุปลเมตีติ สตถา พระนามว่า สัตถุ เพราะทรงทำกิเลสให้สงบ (สมฺ อุปลเม=สงบ-ระงับ + รตถุ)

อุทาหรณ์: โส สมณฺุทเทโส ภิกฺขุหิ เอวมสฺส วจฺนียํ อชฺชตคฺเค เต อาวุโส สมณฺุสฺสเทส น เจว โส ภควา สตถา อปฺทิสิตฺตฺโพ^{๒๓} สมณฺุทเทสนั้น อันภิกษุทั้งหลายฟังว่ากล่าวตักเตือนว่า สมณฺุทเทส ตั้งแต่วันนี้ เธอไม่ฟังอ้างพระผู้มีพระภาคเจ้าว่าเป็นศาสดา

โส โว มมจฺจเยน สตถา^{๒๔} พระธรรมวินัยนั้นจะเป็นศาสดาของพวกเขา เมื่อเราล่วงไปแล้ว กตมานิ ปญจ ? อธิ ภิกฺขเว ภิกฺขุโน สตถา ธมฺมํ เทเสติ อณฺฺยตโร วา ครุญฺจานียํ สพฺพหฺม-

^{๑๙} ม.ม. (บาลี) ๑๒/๑๔๘/๑๐๗-๑๑๐.

^{๒๐} ชุ.อป. (บาลี) ๓๒/๒๔๗/๔๔๗.

^{๒๑} อัง.เอกก.อ. (บาลี) ๑/๑๓๐/๘๒.

^{๒๒} อัง.เอกก.อ. (บาลี) ๑/๑๘๘/๑๑๓.

^{๒๓} วิ.ม. (บาลี) ๒/๔๒๙/๓๑๕.

^{๒๔} ที.ม. (บาลี) ๑๐/๒๑๖/๑๓๔.

จารี^{๒๕} ภิภุขุทงหลาย เหตุแห่งวิมุตติ ๕ ประการ ะไรบ้าง คือ ๑ ศาสดาหรือเพือนพรหมจารีในฐานะครู บางรูป แสดงธรรมแก่ภิภุขุในธรรมวินัยนี้

๔. สพพญญ แปลว่า พระพุทเจ้า, พระสัพพญญ, ผู้รู้ธรรมทงปวง

รูปวิเคราะห: สพพ ขานาตีติ สพพญญ พระนามว่าสัพพญญ เพราะทรงรู้ธรรมทงปวง สพพสงขตมสงขต อนวเสส ขานาตีติ สพพญญ พระนามว่าสัพพญญ เพราะทรงรู้สังขตธรรมและอสังขต- ธรรมทงปวง (สพพ + ญา อวโพธเน=รู้ + รุ)

สัพพญญ ๕ ประการ^{๒๖} คือ ๑) กมลสัพพญญ ทรงรู้จติและอุบัตทุกอยางของสัตว์ผู้เป็นไป ตามลำดับกรรม ๒) สกิงสัพพญญ ทรงรู้สภาวะธรรมชาติทุกอยางได้ในขณะญาณเดียว ๓) สตตสัพพญญ ทรงรู้สภาวะธรรมทุกอยางตามความเป็นจริง ๔) สัตตีสัพพญญ ทรงรู้สภาวะธรรมทุกอยางด้วยพระปรีชา สามารถ ๕) ญาตสัพพญญ ทรงรู้สภาวะธรรมทุกอยางด้วยพระปัญญาที่ทรงตรัสรู้อรียสัจ ๔ ในสัพพญญ ๕ อยางนี้ หมายถึงญาตสัพพญญ คือ ตรัสรู้อรียสัจ ๔

อุทาหรณ: เอว วุตเต มหานาม เต นิคณฐา ม เอตทโวจ นิคณโธ อาวุโส นาฏปุโต สพพญญ สพพทสสาวิ อปริเสส ญาณทสสน ปฏิกขานาตี^{๒๗} เมื่อเรากล่าวอยางนั้นแล้ว นิครนถ์เหล่านั้นได้ กล่าวกับเราว่า ท่านผู้มีอายุ นิครนถ์นาฏบุตร เป็นสัพพญญ เห็นสิ่งทงปวง ปฏิกขานาตีญาณทสสนะอยาง เบ็ดเสร็จ

ถถ ภควา สมนตจกขุนาปี วิวญจกขุ ? สมนตจกขุ วุจจติ สพพญญุตถาณ ภควา สพพญญุต ถาณเนน อุเปโต สมุเปโต อุปกโต สมุปกโต อุปปนโน สมุปนโน สมนนาคโต^{๒๘} พระผู้มีพระภาคเจ้ามี พระจักษุแจ่มแจ้งด้วยสมันตจกขุ เป็นอยางไร คือ พระสัพพญญุตถาณ ตรัสเรียกว่า สมันตจกขุ พระผู้มี พระภาคเจ้า ทรงประกอบพร้อมด้วยพระสัพพญญุตถาณ จึงทรงพระนามว่าพระสัพพญญ)

เตน ยถาวุตเตน การณเนน ตถาคโต สมนตจกขุ สพพญญุตติ วุตต โหติ^{๒๙} เพราะเหตุตามที่ กล่าวมานั้น พระตถาคตเจ้า จึงทรงพระนามว่าพระสมันตจกขุ พระสัพพญญ

๕. ทวิปทุตตม แปลว่า พระพุทเจ้า, ผู้ประเสริฐกว่าสัตว์สองเท้าคือมนุษย์และเทวดา

รูปวิเคราะห: ทวิปทาน อุตตโม ทวิปทุตตโม^{๓๐} พระนามว่าทวิปทุตตม เพราะประเสริฐ กว่าสัตว์สองเท้าทุกชนิด ทวิปทาน ทวิปเทสุ วา อุตตโม ทวิปทุตตโม บรรดาสัตว์สองเท้าคือมนุษย์และ เทวดาทงหลาย พระพุทเจ้าเป็นผู้ประเสริฐที่สุด จึงทรงพระนามว่าทวิปทุตตม (ทวิ + ปท + อุตตม)

อุทาหรณ: ปุจณามิ มุนี ปทุตตปณญ พุทธ อมมสสามี วิตตณห ทวิปทุตตม สารถินี ปวร กติ โลเก สมณา ตทิม พุทธิ^{๓๑} ข้าพระองค์ขอทูลถามพระพุทเจ้าผู้เป็นมุนี มีพระปัญญามาก ผู้เป็นเจ้าของ แห่งพระธรรม ผู้มีตณหาปราศจากไปแล้ว ผู้สูงสุคกว่าสัตว์ ผู้ประเสริฐกว่าสารถิทงหลายว่า สมณะใน โลกมีเท่าไร ขอพระองค์ตรัสบอกสมณะเหล่านั้นด้วยเถิด ฯ

^{๒๕} อ.ญ.ปญจก.(บาลี) ๒๒/๒๖/๑๘.

^{๒๖} ขุ.ม.อ.(บาลี) ๑๕๖/๓๙๐.

^{๒๗} ม.ม.ญ.(บาลี) ๑๒/๑๗๙/๑๔๐.

^{๒๘} ขุ.ม.(บาลี) ๒๙/๑๕๖/๒๙๙.

^{๒๙} ขุ.ม.อ.(บาลี) ๑๕๖/๓๙๑.

^{๓๐} ขุ.พุทท.อ.(บาลี) ๓๗/๗๑.

^{๓๑} ขุ.สุ.(บาลี) ๒๕/๘๓/๓๕๓.

ตัม เทวเทวี วนทามิ ปุตตนเต ทวิปทุตม อนุชาตัม มหาวีรํ นาคํ นาคสฺส โอสรรณตี^{๓๒} ข้าแต่ พระผู้มีภาคเจ้า ข้าพระองค์ขอกราบไหว้ท่านนิโครธกัปปกเถระ ผู้เป็นวิสุทธิเทพ เป็นอนุชาตบุตร มีความเพียรมาก เป็นผู้ประเสริฐ ทั้งเป็นพระโอรสของพระองค์ผู้ประเสริฐนั้น

ทวิปทุตโม ทวิปทานํ เทวพรหมมนุสฺसानํ อุตตโม เสฏฺโฐ^{๓๓} บรรดาเทวดา พรหมและ มนุษย์ผู้มีสองเท้า พระพุทธเจ้าเป็นผู้ประเสริฐที่สุด

๖. มุณินท แปลว่า พระพุทธเจ้า, พระมุณินท์

รูปวิเคราะห์: มุณินํ อินฺโท ราชา มุณินฺโท พระนามว่ามุณินทะ เพราะทรงยิ่งใหญ่กว่าพระ มุณีทั้งหลาย (มุณี + อินฺท)

พระมุณีมีกล่าวไว้ในอรรถกถาว่า มุณีติ หิ อคาริยมุณี อนคาริยมุณี เสกขมุณี อเสกขมุณี ปจฺเจกมุณี มุณีมุณีติ อเนกวิธา มุณโย^{๓๔} คำว่า มุณี ได้แก่ พระมุณีทั้งหลาย คือ ๑) *อคาริยมุณี* คฤหัสถ์ ผู้รักษาศีล เจริญภาวนา เป็นกัลยาณปุถุชน ๒) *อนคาริยมุณี* บรรพชิตผู้มีจาคูปาริสุทธิศีลสมบุรณ์ ๓) *เสกขมุณี* เสกขบุคคล ๗ จำพวก คือ คฤหัสถ์หรือบรรพชิตผู้บรรลุลหรรณชั้นโสดาปัตติมรรค โสดาปัตติ ผล สกทาคามีมรรค สกทาคามีผล อนาคามีมรรค อนาคามีผล และอรหัตตมรรค ๔) *อเสกขมุณี* คฤหัสถ์ หรือบรรพชิตผู้บรรลุลหรรณชั้นอรหัตตผล ๕) *ปจฺเจกมุณี* พระปัจเจกพุทธเจ้า ๖) *มุณีมุณี* พระพุทธเจ้า ใน จำนวนนั้น พระพุทธเจ้าเป็นใหญ่กว่ามุณีทั้ง ๕ ข้างต้น จึงทรงพระนามว่ามุณีมุณี หรือ มุณินทะ

อุทาหรณ์: สุทฺโธทโน มุณิวโร อภิทสฺสนาย อมจฺจปุตฺเต ทสฺธา อเปสฺยิ พลเนน สทฺธิ มหฺตา มุณินท สมโย มหาวีรํ องฺคิรฺसानํ^{๓๕} ข้าแต่พระจอมมุณี พระเจ้าสุทโธทนะมหาราช มีพระราชพระสงค์จะ ทรงพบพระจอมมุณี จึงทรงส่งบุตรอำมาตย์ พร้อมกองกำลังใหญ่มาถึง ๑๐ ครั้ง ข้าแต่พระมหาวีระ เป็น สมัยสมควรสำหรับพระอังคีรสแล้ว พระเจ้าข้า

ตัมทสฺสเนนพฺภุตฺตปีตราสี อุกิขฺขมานํ ทวิปทานมิณฺท์ โตเสหิ ตัม มุณินท คุณเสฏฺฐํ สมโย มหาวีรํ องฺคิรฺसानํ^{๓๖} ข้าแต่พระจอมมุณี ผู้มีกองปีติหน้าอัศจรรย์เพราะการเห็นพระองค์ ขอพระองค์ โปรดทรง ปลอดภัยเป็นเจ้าแห่งหมู่มนุษย์ ผู้มีพระคุณอันประเสริฐ ซึ่งตั้งพระเนตรรอคอยพระองค์นั้นด้วยเถิด ข้าแต่พระมหาวีระ เป็นสมัยสมควรสำหรับพระอังคีรสแล้ว พระเจ้าข้า

จิรํ ชาติ ฐมฺโม มุณินทสฺส โลเก^{๓๗} ขอให้ธรรมะของพระพุทธเจ้าจงดำรงมั่นคงตลอดกาลนาน

๗. ภควนตฺ แปลว่า พระพุทธเจ้า, พระผู้มีพระภาคเจ้า, ผู้มีโชค

รูปวิเคราะห์: ราคโทสโมหมานสฺส ภคฺคตฺตา ภคา อสฺส อตฺถิติ ภควา พระนามว่าพระผู้มี พระภาคเจ้า (ผู้มีโชค) เพราะทรงทำลายราคะ โทสะ โมหะ และมานะได้แล้ว (ภค + วนตฺ) ภคสงฺขาตา โลกียโลกุตฺตรสมปตฺติโย วนิ ภชิ เสวีติ ภควา พระนามว่าภควา เพราะทรงเสพสมบัติที่เป็นโลกียะและ โลกุตฺตระที่เรียกว่าภคะ (ภค + วนุ เสวายํ=เสพ-คบ + วนตฺ) โสมนสฺสกุมาเรตฺตภาวาทีสุ จริมตฺตภาเว จ ภคสงฺขาตํ สิริ อีสฺสรียํ ยสํ จ วมิ อุกฺคิรี เขพฺปิณฺท์ วิย อนเปกฺโข ฉทฺทยฺยิติ ภควา พระนามว่า ภควา

^{๓๒} ขุ.เถร.(บาลี) ๒๖/๑๒๘๘/๔๓๐.

^{๓๓} ขุ.อป.อ.(บาลี) ๑/๒๑๙/๒๗๐.

^{๓๔} ขุ.อิตฺ.อ.(บาลี) ๓๘/๑๗๒.

^{๓๕} ขุ.พุทธ.อ.(บาลี) ๖๐/๔๖.

^{๓๖} ขุ.พุทธ.อ.(บาลี) ๖๒/๔๖.

^{๓๗} ขุ.พุทธ.อ.(บาลี) ๑-๑๘/๔๓๕.

เพราะทรงคล้ายคือละไปไม่ยดในสิริ ความเป็นใหญ่ และเกียรติยศที่เรียกว่าภคะ เหมือนก้อนเขษะ ในคราวเสวยพระชาติเป็นโสมนัสสกุมากรเป็นต้น และในอัฐภาพสุดท้าย (ภค + วมุ อุกคิรณ=คายออก + วนตุ) สมั ปวดตตตา ภคสงขาเต สีนเรยุคนธอรุตรกรุหิมวนตาทีภาชนโลก วมิ ตนนินวาสี สดตาวาสสมติกกมนโต ตบปฏิพทุฉนทรากคปฺหาเนน ปชหิติ ภควา พระนามว่าภควา เพราะทรงคล้าย คือ ทรงละโอกาสโลกมีภูเขาสีเนรุ ภูเขายุคันธ อุตตรกรุทวีปและป่าหิมพานต์เป็นต้นที่เรียกว่าภคะ เพราะเป็นไปร่วมกับนักษัตร์ (ที่เรียกว่า ภะ) ด้วยการละฉนทรากคอันเนื่องด้วยโอกาสโลกนั้น เพราะล่วงที่อยู่ของเหล่าสัตว์ผู้อยู่ในโอกาสโลกนั้น (ภค + วมุ อุกคิรณ=คายออก + วนตุ)^{๓๘}

อุทาหรณ์: อิติปิ โส ภควา อรหิ สมมาสมพุทโธ^{๓๙} แม้เพราะเหตุนี้ พระผู้มีพระภาคเจ้าพระองค์นั้น เป็นพระอรหันต์ ตรัสรู้โดยชอบด้วยพระองค์เอง

เอก สมัย ภควา สวตถึย วิหริติ เขตเวเน อนาถปิณทิกัสส อารามะ^{๔๐} สมัยนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้า ประทับอยู่ที่เขตวันมหาวีหาร อารามของอนาถปิณทิกเศรษฐี ใกล้กรุงสาวัตถี

ภควาติ คารวาทิวจัน, อปิจ ภคคราโคติ ภควา, ภคคโทโสติ ภควา, ภคคโมโหติ ภควา, ภคคมาโนติ ภควา คำว่า ภควา เป็นพระนามที่พุทธบริษัทเรียกโดยเคารพ อนึ่ง ทรงพระนามว่าภควา เพราะทรงทำลายราคะ โทสะ โมหะ และมานะได้^{๔๑}

๘. นาท แปลว่า พระพุทธเจ้า, ผู้ทรงเป็นที่พึ่ง

รูปวิเคราะห์ว่า: เวเนยยานิ หิตสุโข นาทติ อาสีสตีติ นาโถ พระนามว่านาถะ เพราะทรงหวังประโยชน์สุขแก่เวไนยสัตว์ (นาถ อาสีสเน=ปรารถนา-หวัง + อ) ตํ ตํ หิตปฏิปัตตี นาทติ ยาจตีติ นาโถ พระนามว่านาถะ เพราะทรงปฏิบัติเพื่อประโยชน์นั้น ๆ (นาถ ยาจเน=ขอ-อ้อนวอน + อ) สพพ-สตัดเต นาทติ อภิภวตีติ นาโถ พระนามว่านาถะ เพราะทรงปกครองสรรพสัตว์ (นาถ อีสสุริเย=เป็นใหญ่ + อ) สดตานํ หิตสุโข นาทติ นิโยเซตีติ นาโถ พระนามว่านาถะ เพราะทรงบำเพ็ญประโยชน์สุขแก่สัตว์โลกทั้งมวล (นาถ นิโยเซเน=ประกอบ + อ) กิลเส นาทติ อุปตาเปตีติ นาโถ พระนามว่านาถะ เพราะทรงคุกคามกิเลสให้ร่าร้อน (นาถ อุปตาเป=ทำให้ร้อน + อ) นาโถติ โลกปฏิสรโณ โลกสामी โลกนายโกติ วุตตํ โหติ คำว่า นาโถ หมายถึง พระผู้ทรงเป็นที่พึ่งของชาวโลก เป็นเจ้าแห่งชาวโลก เป็นผู้นำของชาวโลก^{๔๒}

อุทาหรณ์: อุกกามุขปญฺโญ จ ขทิงการสนนิโภ วิชชูปโม มหาวิโร โส เม นาโถ นิมนตโต^{๔๓} พระพุทธเจ้าทรงมีรัศมีเรืองรองดูจก้านเพลิงไม้ตะเคียน กระทบปากเข้าทองคำ เปรียบด้วยสายฟ้า ทรงเป็นผู้มีความเพียรมาก พระองค์นั้น ข้าพเจ้าทูลนิมนต์แล้ว

กรวิกฺโรเท นาโถ พุทฺทมโฆโส ตถาคโต อุทฺธรรนโต มหาทุกฺขา วิปฺนญฺเฐ อนายเก^{๔๔} พระตถาคตเจ้า ผู้ทรงเป็นที่พึ่ง มีพระสุรเสียงไพเราะ เหมือนเสียงนกการเวก มีพระสุรเสียงก้องดังเสียงพรม

^{๓๘} นิตติ.ธ.๑. ๙๓๗.

^{๓๙} วิ.มหา.(บาลี) ๑/๑/๑.

^{๔๐} อ.ง.ส.ต.ต.ก.(บาลี) ๒๓/๒๘/๒๒.

^{๔๑} ชุ.ม.(บาลี) ๒๙/๕๐/๑๑๙.

^{๔๒} สารตถฎีกา (บาลี) ๑/๑๐.

^{๔๓} ชุ.อป.(บาลี) ๓๒/๒๔๐/๔๔๖.

^{๔๔} ชุ.อป.(บาลี) ๓๓/๖/๔๖.

ทรงถอนเวไนยสัตว์ผู้จะฉิบหายเพราะขาดผู้แนะนำขึ้นจากมหันตทุกข์

อด รุปา อรูปา จ สุขทุกข์า วิมุจจติ อิจเจว อภินิ นาโถ ติโลกสรโณ มุนีติ^{๔๕} เมื่อนั้น เขาย่อมพ้นจากรูปภพ อรูปภพ สุข และทุกข์ พระพุทธเจ้าผู้เป็นมุนี เป็นที่พึ่งของโลกทั้งสาม ได้ตรัสไว้ดังนี้ ด้วยประการฉะนี้

๙. จกขุมนตุ แปลว่า พระพุทธเจ้า, ผู้มีจักขุคือสัพพัญญุตญาณ

รูปวิเคราะห์ว่า: จกขุ ญาณจกขุ อสสถิติติ จกขุมา พระนามว่าจักขุมนตุ เพราะทรงมีปัญญาจักขุ พุทธมมสมนตญาณทิพพจกขุมีสจกขุสงขขาเตหิ ปญจหิ จกขุหิ สมณนาคตตตา จกขุมา พระนามว่าจักขุมนตุ เพราะทรงประกอบด้วยญาณจักขุ ๕ คือ พุทธจักขุ ธัมมจักขุ สมันตจักขุ ปัญญาจักขุ ทิพพจักขุ และมังสจักขุคือตาเนื้อ (จกขุ + มนตุ)

คำว่า จักขุ นี้มีขยายความว่า เทว จกขุนิ ญาณจกขุ เจว มีสจกขุ จ, ตตถ ญาณจกขุ ปญจวิธิ พุทธจกขุ ธมมจกขุ สมนตจกขุ ทิพพจกขุ ปญญาจกขุติ^{๔๖} จักขุ ๒ คือ ญาณจักขุ (หรือปัญญาจักขุ) และมังสจักขุ ในจักขุ ๒ อย่างนั้น ญาณจักขุมี ๕ คือ พุทธจักขุ ธัมมจักขุ สมันตจักขุ ทิพพจักขุ และปัญญาจักขุ

อุทาหรณ์: ทุกขสสนตงโร สตถา จกขุมา ปรีนิพพุโต^{๔๗} พระศาสดาทรงทำที่สุดแห่งทุกข์ มีพระจักขุ ปรีนิพพานแล้ว

สนตานุท เทวตา อากาเส ปรีวิสณณินโย เกเส ปกริย กนหนติ พาหา ปคคยห กนหนติ ฉินนปาหิ วิย ปตตนติ อวภูณนติ วิวภูณนติ อติชิปปิ ภควา ปรีนิพพายิสสตี อติชิปปิ สุกโต ปรีนิพพายิสสตี อติชิปปิ จกขุมา โลเก อนตรธายิสสตี^{๔๘} พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสตอบว่า มีเทวดาบางพวก เป็นผู้เนรมิตแผ่นดินขึ้นบนอากาศ สยายผมประคองแขนร้องไห้คร่ำครวญ ล้มเกลือกกิ้งไปมา เหมือนคนขาขาด เพื่อรำพันว่า พระผู้มีพระภาคเจ้าด่วนปรีนิพพาน พระสุคตเจ้าด่วนปรีนิพพาน พระจักขุมาของโลก จักด่วนปรีนิพพานไปแล้ว

อุปเปกจเจ พาหา ปคคยห กนหนติ ฉินนปาหิ วิย ปตตนติ อวภูณนติ วิวภูณนติ อติชิปปิ ภควา ปรีนิพพุโต อติชิปปิ สุกโต ปรีนิพพุโต อติชิปปิ จกขุมา โลเก อนตรหิตโต^{๔๙} ภิกษุบางพวกที่ยังมีราคะ พาประคองแขนร้องไห้คร่ำครวญ ล้มเกลือกกิ้งไปมา เหมือนคนขาขาด เพื่อรำพันว่า พระผู้มีพระภาคเจ้าด่วนปรีนิพพาน พระสุคตเจ้าด่วนปรีนิพพาน พระจักขุมาของโลก ด่วนปรีนิพพานไปแล้ว

๑๐. องคิรส แปลว่า พระพุทธเจ้า, พระอังกิรส, ผู้มีรัศมีแผ่ชานออกจากพระวรกาย

รูปวิเคราะห์ว่า: องคโต สรีโรติ นิคคตา รสมิ ยสส โส องคิโรโส^{๕๐} พระพุทธเจ้าพระนามว่า อังกิรส เพราะทรงมีพระรัศมีชานออกจากพระวรกาย สพพทา พยามปุปกาย กายโต นิฉจรณวเสน องคิโรโส พระนามว่าอังกิรส เพราะทรงมีพระรัศมีแผ่ชานออกจากพระวรกายตลอดเวลา องคิรสส อีสโน อปจจํ องคิโรโส พระนามว่าอังกิรส เพราะเป็นผู้สืบเชื้อสายของฤๅษีอังกิรส (องคิรส + ณ) องคุมหิ

^{๔๕} ขุ.อป.(บาลี) ๓๓/๒๒๐/๒๐๗.

^{๔๖} ส.สพ.,ม.อ. (บาลี) ๓/๑/๑.

^{๔๗} ที.ม.(บาลี) ๑๐/๑๘๖/๑๐๙.

^{๔๘} ที.ม.(บาลี) ๑๐/๒๐๐/๑๒๓.

^{๔๙} ที.ม.(บาลี) ๑๐/๒๒๔/๑๓๗.

^{๕๐} ขุ.อป.อ.(บาลี) ๒/๕๒/๘๑.

กาเย รโส รสิ ทิปเต ยสสาติ อังคีรโส พระนามว่าอังคีระสะ เพราะทรงมีพระรัศมีช่่านออกจากพระวรกาย (องค=ร่างกาย + อี + รส=รัศมี + ณ)

อุทาหรณ์: อังคีรสส นมตฺถุ สกฺยปฺตฺตสฺส สิริมโต^{๕๑} ขอนอบน้อมแด่พระพุทธเจ้า ผู้ศากยบุตร ผู้มีพระสิริ

อังคีรส ปสฺส วิโรจมานํ ตปฺนตฺมาทิจจมิวฺนตฺลิกฺเขตติ^{๕๒} ท่านจงดู พระพุทธเจ้าผู้ทรงรุ่งเรืองอยู่ ดุจดวงอาทิตย์รุ่งโรจน์อยู่ในอากาศ ฉะนั้น

เอวมปิ อังคีรส ตฺวํ มหามฺนิ อติโรจสิ ยสสา สพฺพโลกนฺติ^{๕๓} ข้าแต่พระมหามุนีอังคีรส พระองค์ทรงรุ่งเรืองล่งโลกทั้งหมดด้วยพระยศ แมฉนั้น

๑๑. มุนิ แปลว่า พระพุทธเจ้า, พระมุนี, ผู้รู้

รูปวิเคราะหฺว่า: อตฺตทิตถจฺจ ปฺรทิตถจฺจ มฺนาติ ชานาตีติ มฺนิ^{๕๔} พระนามว่ามุนิ เพราะทรงรู้ประโยชน์ตนและประโยชน์ผู้อื่น สพฺพมเม มฺนติ ชานาตีติ มฺนิ พระนามว่ามุนิ เพราะทรงรู้ธรรมทั้งปวง (มฺน ภาณ=รู้ + อี) ขนฺธาทิลเก ตฺลํ อโรเปตฺวา มิเณนโต วีย อิม อชฺมตฺติกา ขนฺธา อิม พาทิราติ อาทินา นเยน อฺโถ อตฺถ มฺนาตีติ มฺนิ ชื่อว่ามุนิ เพราะรู้ประโยชน์ทั้ง ๒ เหล่านี้ในโลกมีชั้นเป็นต้นเหมือนยกตราซึ่งขึ้นซึ่งอยู่โดยนัยเป็นต้นว่า ชั้นเหล่านี้เป็นภายใน เหล่านี้เป็นภายนอก โมนํ วุจฺจติ ภาณํ ภาณโมเนยยาทีสุ อณฺวตฺรํ วา ภาณหรือความเป็นผู้หนึ่งทางกายเป็นต้นอย่างใดอย่างหนึ่ง ท่านเรียกว่า โมนะ เตน สมฺนนาคตฺตา ปุคฺคโล มฺนิตี วุจฺจติ บุคฺคทฺทานเรียกวามฺนิ เพราะประกอบด้วยภาณหรือความเป็นผู้หนึ่งนั้น (สงบหนึ่งด้วยปัญญารู้เท่าทันกิเลส) โมนมสฺส อตฺถิตี มฺนิ ชื่อว่ามุนิ เพราะมีโมนะ (โมน=ภาณหรือความเป็นผู้หนึ่ง + อี) อตฺตโน จิตฺตํ มฺนาติ พนฺธติ รากโทสาทิวสํ คนฺตุ น เทตฺติ มฺนิ ชื่อว่ามุนิ เพราะผูกจิตของตนไม่ให้ตกไปสู่อำนาจของราคะและโทสะเป็นต้น (มฺ พนฺธเน=พัน-ผูก + นา + อี)

มฺนิเป็นได้ทั้งพระนามที่ใช้เรียกพระพุทธเจ้า และหมายถึงผู้รู้หรือนักปราชญ์ทั่วไปได้เช่นกัน ขึ้นอยู่กับบริบทของประโยคนั้น ๆ

มฺนิตี ทิ อคฺคาริยมฺนิ อนคฺคาริยมฺนิ เสกฺขมฺนิ อเสกฺขมฺนิ ปจฺเจกมฺนิ มฺนิมฺนิตี อเนกวิธา มฺนโย^{๕๕} คำว่า มฺนิ คือ ๑) *อคฺคาริยมฺนิ* กัลยาณปุถุชน ๒) *อนคฺคาริยมฺนิ* บรรพชิตผู้มีจาคูปาริสุทธิศีลสมบุรณ์ ๓) *เสกฺขมฺนิ* เสกขบุคคล ๗ จำพวกทั้งคฤหัสถ์หรือบรรพชิต ๔) *อเสกฺขมฺนิ* คฤหัสถ์หรือบรรพชิตผู้บรรลุตธรรมชั้นอรหัตตผล ๕) *ปจฺเจกมฺนิ* พระปัจเจกพุทธเจ้า ๖) *มฺนิมฺนิตี* พระพุทธเจ้า

อุทาหรณ์: พหุณฺนํ วต อตฺถาย โปธิมชฺชคา มฺนิ^{๕๖} พระพุทธเจ้าทรงตรัสรู้โพธิญาณ เพื่อประโยชน์แก่ชนหมู่มากหนอ

โมนเนยยธมฺสมฺนนาคเมน มฺนิ^{๕๗} พระนามว่ามุนิ เพราะทรงประกอบด้วยโมนเนยยธรรม (คือพระปัญญาญาณ)

^{๕๑} ที.ปา.(บาลี) ๑๑/๒๗๗/๑๗๐.
^{๕๒} ส.ส.(บาลี) ๑๕/๑๒๓/๔๗.
^{๕๓} ส.ส.(บาลี) ๑๕/๒๑๔/๒๓๖.
^{๕๔} ชุ.เปต.อ.(บาลี) ๓๗๐/๑๗๓.
^{๕๕} ชุ.อิตติ.อ.(บาลี) ๓๘/๑๗๒
^{๕๖} ส.ส.(บาลี) ๑๕/๒๒๐/๒๓๖.
^{๕๗} ชุ.อิตติ.อ.(บาลี) ๙๙/๓๖๐.

อสฺโสสิ โข ฤๅลนนาท ฤๅกษุณี อยฺเยน กิร มหาทสฺสเปน อยฺโย อานนฺโท เวเทหฺมุณี กุมารก-
วาเทน อปสาทิตฺติ^{๕๘} ฤๅกษุณฺณิฤๅลนนาทไฉนแล้วคิดว่า ทราบว่าพระอานนทฺผู้เป็นเจ้าของ ผู้เป็นมุณีปรารถ
เปรื่อง ฤๅกษุณฺณิฤๅลนนาทไฉนแล้วคิดว่า ทราบว่าพระอานนทฺผู้เป็นเจ้าของ ผู้เป็นมุณีปรารถ

มุณี ทณฺฑํ โอตฺถรํ ตตฺถ อนุญญาสิ^{๕๙} พระพุทธเจ้าทรงอนุญาตผ้ากรองน้ำมีขอบ ในที่นั้น

๑๒. โลกนาถ แปลว่า พระพุทธเจ้า, พระโลกนาถ, ผู้ทรงเป็นที่พึ่งของสัตว์โลก

รูปวิเคราะห์: โลกานํ โลเกสุ วา นาโถ โลกนาโถ พระนามว่าโลกนาถ เพราะทรงเป็นที่พึ่ง
ของชาวโลก (โลก + นาถ ยาจโนปตาศิสฺสริยาสิสาสุ=ขอรับรอง, ทำให้ร้อน, เป็นใหญ่, ปรารถนา + อ)

อุทาหรณ์: เตน วิตถาริกํ อาสิ โลกนาถสฺส สาสนํ^{๖๐} เพราะเหตุนี้ พระศาสนาของพระ
โลกนาถ จึงแผ่ไปอย่างกว้างขวาง

เอวํ โลกนาถสฺส ภรฺณาคุณิ อวาชิตฺวา กเถตพฺพ^{๖๑} ฤๅกษุควรรําลึถึงพระภรณาคุณของ
พระพุทธเจ้าอย่างนี้แล้ว พึงกล่าวเถิด

อจฺจนตฺสุขุมาลो โลกนาโถ เทววิมานสทิสํ คนธกุฏี ปหาย ตตฺถ ตตฺถ วิปฺปกิณฺณฉาริกาย
ภินฺนภาชนติณปฺลสทฺกุกฺกุฏฺสกรวจาทิสงฺกิลิฏฺชาย สงฺการภฺรณานสทิสาย กุมภการสาลา ย ตินสนถาร
สนถริตฺวา ปิสุกุลจิวรี ปณฺยเปตฺวา เทววิมานสทิสํ ทิพฺพคนธฺสุคนฺธํ คนธกุฏี วิสิตฺวา นิสินฺโต วิย
นิสิต^{๖๒} พระโลกนาถทรงสุขุมาลชาติอย่างยิ่ง ทรงละพระคันธกุฏีเป็นเช่นกับเทพวิมาน ทรงปลุกตสันถัด
คือหญ้า ในศาลาช่างหม้อ ซึ่งมีซี่เก้าเรียรดไปทั่ว สกปรกด้วยภาชนะแตก หญ้าแห้ง ซี้เก้ และซี่สูกรเป็น
ต้น เป็นเช่นกับที่ทิ้งขยะ ทรงบูบั้งสุกุลจิวรประทับนั่ง ดุจเสด็จเข้าพระมหาคันธกุฏีอันมีกลิ่นทิพย์เช่นกับ
เทพวิมานแล้วประทับนั่งฉะนั้น

มหาภินิหารโต ปญฺชาย ทิ ยาว มหาปรินิพฺพานา โลกหิตตฺถเมว โลกนาถา ติฏฺฐนฺติ^{๖๓} ตั้งแต่
เสด็จออกมหาภิเนษกรรมจนถึงมหาปรินิพพาน พระพุทธเจ้าทั้งหลายทรงดำรงอยู่เพื่อเกื้อกูลชาวโลก
เหมือนกัน

๑๓. อนธิวร แปลว่า พระพุทธเจ้า, ผู้ประเสริฐสุด

รูปวิเคราะห์: อจฺจนตฺวโร อธิวโร นาสฺส อตฺถิติ อนธิวโร, น ตโต อธิโก วโร อตฺถิติ วา
อนธิวโร, อนุตฺตโรติ อตฺโถ^{๖๔} พระพุทธเจ้าพระนามว่าอนธิวระ เพราะไม่มีใครยิ่งกว่า ได้แก่ ผู้ประเสริฐ
ที่สุด อตฺตโน อธิกสฺส กสฺสจि อภาวโต อนธิวโร พระนามว่าอนธิวระ เพราะไม่มีใครได้ประเสริฐยิ่งกว่า
พระองค์ (น + อธิวร)

อุทาหรณ์: พุรฺหมา จ โลกาทิปตี สหฺมปติ กตฺถชฺลี อนธิวโร อยาจถ สนฺติธ สตฺตา อปฺรชกฺข
ชาติกา เทเสหิ ธมฺมํ อนุภุมปิมี ปชํ^{๖๕} ท้าวสหัมบดีพรหมผู้เป็นประธานในโลกทั้ง ๓ ประณมอัญชลีกราบ

^{๕๘} ส.นิ.(บาลี) ๑๖/๑๕๔/๒๐๙.

^{๕๙} วิ.จู.(บาลี) ๗/๒๙๓/๕๔.

^{๖๐} ขุ.อป.(บาลี) ๓๓/๕/๔๖๗.

^{๖๑} วิ.อ.(บาลี) ๑/๕๕/๒๗๖.

^{๖๒} ม.อุ.อ.(บาลี) ๓/๓๔๒/๒๑๐.

^{๖๓} สารตฺถ ฎีกา (บาลี) ๑/๑๑.

^{๖๔} ขุ.พุทธ.อ.(บาลี) ๑/๑๗.

^{๖๕} ขุ.อป.(บาลี) ๓๓/๑/๔๓๕.

ทูลอาราธนาพระพุทธเจ้าว่า ในโลกนี้ เหล่าสัตว์ผู้เกิดมามีนัยน์ตาเปื้อนธุลีเพียงน้อยนิด มีอยู่ ขอพระองค์ ทรงอาศัยความเอ็นดูหมู่สัตว์นี้แล้ว โปรดทรงแสดงธรรมด้วยเถิด

ตสฺมา กายา อจฺจรา กามวณฺณินี อิทาคตา อนธิวโร นมสฺสิตฺตํ^{๖๖} ดิฉฺฉัน (เทพธิดาสิริมา) เป็น นางอัปสรซึ่งมีรูปร่างน่าพึงใจ ประสงค์จะนมัสการพระพุทธเจ้า จึงมายังโลกมนุษย์นี้

อิธ อนธิวรา พุทฺธา อภิสมพุทฺธา วิโรจนติ^{๖๗} ในสถานที่นี้ พระพุทธเจ้าทั้งหลายผู้ล้าเลิศ ตรัสรู้ด้วยพระองค์ ทรงรุ่งเรืองอยู่

๑๔. มเหสี แปลว่า พระพุทธเจ้า, ผู้ทรงแสวงหาคุณอันยิ่งใหญ่

รูปวิเคราะห์ว่า: มหนฺเต สีลสมาธิปญฺญาวิมุตติวิมุตติญาณทสฺสนกฺขนฺธ เอสี คเวสีติ มเหสี^{๖๘} พระพุทธเจ้าพระนามว่ามเหสี เพราะทรงแสวงหาศีลชั้น สสมาธิชั้น ปญฺญาชั้น วิมุตติชั้น และวิมุตติญาณทสฺสนกฺขนฺธอันยิ่งใหญ่ มหนฺตานิ สีลกฺขนฺธาทีนํ เอสนโต คเวสนโต มเหสี ทรงพระนามว่า มเหสี เพราะทรงแสวงหาคุณอันยิ่งใหญ่มีศีลชั้นเป็นต้น (มหนฺต + เอส คเวสเน=แสวงหา + อิ) มหนฺโต อีโส วิภูติ เอตฺสชาติ มเหสี พระนามว่ามเหสี เพราะทรงมีความเป็นใหญ่ยิ่ง (มหนฺต + อีส + อิ)

อุทาหรณ์: ตสฺส มเหสีโน สยมกฺกุสฺส จีวรตถาย โขมวตถํ มया ทินฺนํ^{๖๙} ข้าพเจ้าได้ถวายผ้า โขมะเพื่อทำจีวร แต่พระพุทธเจ้าผู้สยัมภูพระองค์นั้น

เตน โข ปน สมเยน มนุสฺสา อิมํ คากํ คายนฺติ ทณฺฑเณเก ทมยฺนติ องฺกุเสหิ กสาหิ จ อทณฺฑเณ อสฺตเถน นาโค ทนฺโต มहेสีนาติ^{๗๐} สมัยนั้น คนทั้งหลายพากันขับร้องคาถานี้ว่า คนฝึกช้าง และคนฝึกม้า บางพวกมีท่อนไม้ ขอบ และส้จิ้งจะฝึกได้ แต่พระพุทธเจ้าไม่ต้องใช้ท่อนไม้ ไม่ต้องใช้ ศัสตรา ทรงฝึกช้างได้เลย

๑๕. วินายก แปลว่า พระพุทธเจ้า, ผู้แนะนำ, ผู้นำสัตว์ไปสู่นิพพาน

รูปวิเคราะห์ว่า: พุทฺธิ วินยฺนูปาเยหิ สตเต วินติ ทเมตฺติ วินายโก^{๗๑} พระพุทธเจ้า พระ นามว่าวินายก เพราะทรงฝึกสัตว์ทั้งหลายด้วยอุบายเครื่องฝึกเป็นอันมาก หิตํ วินยติ อนุสาสตีติ วินายโก พระนามว่าวินายก เพราะทรงแนะนำประโยชน์แก่อกุล (วิ + นี ปาปุณฺเน=นำไป-ถึง + ญ)

อุทาหรณ์: ปพฺพชฺช โคตมี ยาจิ นานุญฺญาสิ ตถาคโต กปิลวตฺถุ เวสาลี อคมาสิ วินายโก^{๗๒} เรื่องพระนางโคตมีทูลขอบรรพชา พระตถาคตไม่ทรงอนุญาต และเรื่องพระพุทธเจ้าเสด็จจาก กรุงกบิลพัสดุ์ ไปยังกรุงเวสาลี

กปิลวตฺถุ เวสาลี อคมาสิ วินายโก^{๗๓} เรื่องพระพุทธเจ้าเสด็จจากกรุงกบิลพัสดุ์ ไปยังกรุง เวสาลี

^{๖๖} ขุ.วิ.(บาลี) ๒๖/๑๓๙/๒๑.

^{๖๗} ขุ.ชา.(บาลี) ๒๗/๖๙/๒๗๘.

^{๖๘} ขุ.อป.อ.(บาลี) ๒/๒๗/๗.

^{๖๙} ขุ.อป.อ.(บาลี) ๒/๒๗/๗.

^{๗๐} วิ.จู.(บาลี) ๗/๓๔๒/๑๓๕.

^{๗๑} ขุ.พุทธ.อ.(บาลี) ๙/๖๐.

^{๗๒} วิ.จู.(บาลี) ๗/๔๓๖/๒๖๙.

^{๗๓} วิ.จู.(บาลี) ๗/๖๑๓/๓๗๔.

ฉนโน ตัเบว อาปตตี ปฏิกาทุ น อิจฉติ อุกเขปนาปฏิกัมเม อาณาเปสิ วินายโก^{๗๔} พระฉนนะไม่ปรารถนาจะรู้เห็นอาบัติ พระพุทธเจ้าผู้อุดมรับสั่งให้ลงอุกเขปนียกรรม เพราะไม่เห็นว่าเป็นอาบัติในกรุงโกสัมพี

๑๖. สมณฑจกขุ พระพุทธเจ้า, ผู้ทรงมีพุทธญาณรอบทิศ

รูปวิเคราะห์ว่า: สมณฑจกขุสงขชาติ สัพพญุตญาณัน อสสาตถิติ สมณฑจกขุ พระพุทธเจ้า พระนามว่าสมันตจักขุ เพราะทรงมีพระสัพพัญญุตญาณคือพระสมันตจักขุ สมณฑจกขุ จุททส พุทธญาณานิ, ทุกเข ญาณ^{๗๕} พุทธญาณ ๑๔ ชื่อว่าสมันตจักขุ ได้แก่ ปัญญาเห็นทุกขสังข สมณฑจกขุ วุจจติ สัพพญุตญาณ^{๗๖} พระสัพพัญญุตญาณท่านเรียกว่าสมันตจักขุ สัพพมมทสสนสีลตาย สมณฑจกขุติ ลทธนาเมน สัพพญุตญาณเนน สมณนาคตตตา สมณฑจกขุ พระนามว่าสมันตจักขุ เพราะทรงมีปรกติเห็นธรรมทั้งปวง และเพราะทรงประกอบด้วยพระสัพพัญญุตญาณ (สมณฑ + จกขุ)

อุทาหรณ์: วิภูจฉโทสิ สมณฑจกขุ วิโรจสิ วิมโล สัพพโลเก^{๗๗} ข้าแต่พระพุทธเจ้า พระองค์ผู้มีกิเลสจตุหลังคาที่เปิดเผยแล้ว เป็นผู้ปราศจากมลทิน รุ่งโรจน์อยู่ในโลกทั้งปวง

ตํ สวากํ สกก มยมิปิ สัพเพ อณฺเฏตฺตุมิจฺฉาม สมณฑจกขุ^{๗๘} ข้าแต่พระพุทธเจ้าผู้ศากยะ แม้ข้าพระองค์ทั้งหมดปรารถนาจะทราบถึงพระสาวกรูปนั้น

๑๗. สุกต แปลว่า พระพุทธเจ้า, พระสุคตเจ้า, ผู้มีญาณอันงดงาม, ผู้เสด็จไปดีแล้ว

รูปวิเคราะห์ว่า: สุกโตติ โสภณคมนตตา สุนทรํ ฌานํ คตตตา, สมมาคตตตา สุกโต^{๗๙} คำว่า สุกโต มีความหมายว่า พระพุทธเจ้าพระนามว่าพระสุคต เพราะเสด็จไปดี เสด็จไปสู่ที่ดี เสด็จไปโดยชอบ อรหตตมคฺเคน เย กิเลสา ปหีนา เต กิเลสเน น ปุเนติ น ปจฺเจติ น ปจฺจาคจฺจตฺติ สุกโต^{๘๐} พระนามว่าสุคตะ เพราะทรงละกิเลสด้วยอรหัตตมรรคญาณแล้วไม่ทรงกลับมาสู่กิเลสนั้นอีก โสภณํ คตฺ ญาณมฺสฺสาติ สุกโต พระนามว่าสุคตะ เพราะทรงมีญาณอันงดงาม สํสารา สุญฺญํ อปฺนรฺวตฺติยา คตฺวาติ สุกโต พระนามว่าสุคตะ เพราะเสด็จไปจากสงสารแล้วไม่กลับมาอีก สปรสุขสิทฺธตฺถิ สมมา คตฺวาติ สุกโต พระนามว่าสุคตะ เพราะเสด็จไปเพื่อยังประโยชน์ตนและผู้อื่นให้สำเร็จด้วยดี (สุ + คมฺ คตฺมฺหิ=ไป + ต)

อุทาหรณ์: ติฏฺฐตุ สุกโต กปฺปิ พุทฺชนฺหิตาย พุทฺชนฺสุขาย โลกานุกมฺปาย อตฺถาย หิตาย สุขายเทวมฺนุสฺสานิ^{๘๑} ขอพระสุคตเจ้าโปรดดำรงพระชนม์ชีพอยู่ตลอดกับ เพื่อเกื้อกูลแก่ชนหมู่มาก เพื่อความสุขแก่ชนหมู่มาก เพื่ออนุเคราะห์ชาวโลก เพื่อประโยชน์ เพื่อเกื้อกูล เพื่อความสุขแก่เทวดาและมนุษย์ทั้งหลาย

๑๘. ฐิริปณฺณ แปลว่า พระพุทธเจ้า, ผู้มีปัญญามาก, ผู้มีปัญญากว้างดุจแผ่นดิน

รูปวิเคราะห์ว่า: ฐิริ ปหฺกา ปณฺณวา อสฺสาติ วา ฐิริสฺมา ปณฺณวา อสฺส อตฺถิติ ฐิริปณฺณโ

^{๗๔} วิ.จฺ.(บาลี) ๖/๗๔/๘๘.

^{๗๕} ขุ.ป.(บาลี) ๓๑/๑๒๑/๑๓๗., ๒๐๘/๒๔๖.

^{๗๖} ขุ.ม.(บาลี) ๒๙/๑๕๖/๒๙๙.

^{๗๗} ขุ.สุ.(บาลี) ๒๕/๓๘๑/๔๐๖.

^{๗๘} ขุ.เถร.(บาลี) ๒๖/๑๒๗๔/๔๒๗.

^{๗๙} ขุ.อุ.อ.(บาลี) ๑๐/๙๒.

^{๘๐} วิ.มหา.อ.(บาลี) ๑/๑/๑๐๘.

^{๘๑} วิ.จฺ.(บาลี) ๗/๔๔๓/๒๘๐.

พระพุทธเจ้าพระนามว่าภุริปัญญะ เพราะทรงมีปัญญามาก หรือทรงมีปัญญากว้างใหญ่ดุจแผ่นดิน (ภุริ + ปญญา + ณ) ภุริปญโณติ ภุริปญโณ มหาปญโณ ติกขปญโณ ปุญฺญปญโณ หาสปญโณ ชวนปญโณ นิพเพธิกปญโณ^{๘๒} คำว่า ภุริปญโณ ได้แก่ ผู้มีปัญญากว้างขวางดุจแผ่นดิน มีปัญญามาก มีปัญญาแก่กล้า มีปัญญาสูง มีปัญญาดี มีปัญญาเร็ว มีปัญญากำจัดกิเลส

อุทาหรณ์: อีโร ทเว สตตยัค ปุเนติ ยสมิ กุเล ชายติ ภุริปญโณ^{๘๓} พระพุทธเจ้าผู้เป็นนักปราชญ์ ทรงเกิดในตระกูลใด ย่อมทรงทำตระกูลนั้นให้บริสุทธิ์ถึง ๗ ชั่วคน

๑๙. มารชิ แปลว่า พระพุทธเจ้า, ผู้ชนะมารทั้ง ๕ มีกิเลสमारเป็นต้น

รูปวิเคราะห์ว่า: กิเลสาทิเก ปณจ มาเร ชิตวาติ มารชิ พระพุทธเจ้าพระนามว่ามารชิ เพราะทรงชนะมารทั้ง ๕ มีกิเลสमारเป็นต้น (มาร + ชิ ชย=ชนะ + กวิ)

อุทาหรณ์: เทวปุตโต กิเลส จ อภิสังขารमारโก ขนธमारโร มัจจमारโร มารโร ปญจวิโร มโต^{๘๔} นักปราชญ์รู้ว่ามารมี ๕ อย่าง คือ เทวบุตรมาร กิเลสमार อภิสังขารमार ขันธमार และมัจจमार

๒๐. นรสีห แปลว่า พระพุทธเจ้า, พระนรสีห์, ผู้ปกครองมนุษย์และเทวดา

รูปวิเคราะห์ว่า: นรานํ สีโห เสฏฺโฐ นรสีโห พระพุทธเจ้าพระนามว่านรสีหะ เพราะทรงประเสริฐกว่าเทวดาและมนุษย์ ปรปวาทสหณโต มททนโต นรสีโห พระนามว่านรสีหะ เพราะทรงหักล้างวาทะของเจ้าลัทธิอื่นได้ สีโห วิทยาติ สีโห สหสติ วา สีโห นโร จ โส สีโห จาติ นรสีโห พระนามว่านรสีหะ เพราะทรงเป็นดุจสีหะหรือทรงเป็นผู้ปกครอง นรานํ สีโห นรสีโห พระนามว่านรสีหะ เพราะทรงประเสริฐกว่าคนทั้งหลาย ยถา हि สีโห มิคราชา จตุหิ ทาธาหิ สพฺพสฺส เต หีสติ อภิวาติ ตถา ภควา สีลปญญาปุญฺญอิทฺสงฺขาเตหิ จตุหิ ฌมเมหิ สพฺพโลกํ หีสติ อภิวาติ พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงชนะชาวโลกด้วยธรรม ๔ ประการ คือ ศีล ปัญญา บุญ อิทธิปาฏิหาริย์ได้ เหมือนกับราชสีห์ชนะหมู่มสัตว์ ด้วยเขี้ยวทั้ง ๔ ของตนได้ ฉะนั้น (นร + สห ขนฺตยภิกฺขเวสุ=อดทน, ปกครอง-ครอบงำ + อ)

อุทาหรณ์: รสีขาลวิตโต นรสีโห เอส हि ตฺยหํ ปิตา นรสีโห^{๘๕} พระพุทธเจ้าผู้ทรงแผ่ชานไปด้วยพระชายแห่งพระรัศมี เพราะพระพุทธเจ้าพระองค์นี้ทรงเป็นพระชนกของพระองค์

นิโรธสมาปตฺติโย วุฏฺฐาย นรสีโห สีหํ โอลเกตฺวา ภิกฺขุสงฺฆเมปิสฺส จิตตฺตปฺปสาโท โหตุตฺติ สงฺโฆ อากจฺจตุตฺติ จินเตสึ^{๘๖} พระพุทธเจ้าเสด็จออกจากนิโรธสมาบัติแล้วทรงตรวจดูราชสีห์โพธิสัตว์แล้วทรงดำริว่า ขอราชสีห์นี้จึงมีจิตเลื่อมใสแม้ในหมู่สงฆ์ ขอสงฆ์จงมา

๒๑. นรวร แปลว่า พระพุทธเจ้า, ผู้ประเสริฐกว่าเทวดาและมนุษย์

รูปวิเคราะห์: นรานํ สพฺพปฺริสํ สฺเสฏฺฐตฺตา นรวโร, นรานํ วา เทวมนุสฺसानํ สฺเสฏฺฐตฺตา นรวโร พระพุทธเจ้าพระนามว่านรวระ เพราะทรงประเสริฐกว่านรชน หรือเพราะทรงประเสริฐกว่าเทวดาและมนุษย์ทั้งหลาย (นร + วร) นรศัพท์หมายถึงเทวดาและมนุษย์ เหมือนในสังยุตตนิคาย สคาถาวรรคว่า สีเล ปตฺติฏฺฐาย นโร สปญฺโณ^{๘๗} เทวดาและมนุษย์ผู้มีปัญญา ตั้งมั่นอยู่ในศีล

^{๘๒} ขุ.จ. (บาลี) ๓๐/๑๑๔/๒๒๙.

^{๘๓} ขุ.เถร. (บาลี) ๒๖/๕๓๓/๓๔๘.

^{๘๔} กจจายนฺสฺสุตตนิทฺเทศ [๕๒ : ๖๐]/๒๕.

^{๘๕} ขุ.ชา.อ. (บาลี) ๑/(๑-๒)/๑๓๑, สารตถ ฎีกา (บาลี) ๓/๑๐๕/๒๙๙.

^{๘๖} ขุ.พุทธ.อ. (บาลี) ๙/๒๖๓.

^{๘๗} ส.ส. (บาลี) ๑๕/๒๓/๑๖.

อุทาหรณ์: นรวโร จ โส อคฺคปฺคฺคตตฺตา ทมฺมานํ ทเมตพฺพานํ เวเนยฺยานํ นิพฺพานาภิมุขํ สารณโต ทมฺมสารถิ จาติ นรวรทมฺมสารถิ^{๘๘} พระผู้ทรงพระนามว่านรวรทัมมสารถิ เพราะทรงพระนามว่าพระพุทเจ้า เพราะทรงเป็นบุคคลผู้เลิศ และทรงพระนามว่าทัมมสารถิ เพราะทรงแนะนำเวไนยสัตว์ที่ควรฝึกให้มุ่งหน้าไปสู่พระนิพพาน

๒๒. ธรรมราชา แปลว่า พระพุทเจ้า, พระธรรมราชา

รูปวิเคราะห์ว่า: ธรรมสฺส ราชปวตตกตตฺตา ธรรมราชา พระพุทเจ้าพระนามว่าธรรมราชา เพราะทรงเป็นไปกับความยินดีในธรรม ธรรมโต สทฺเวกสฺส โลกสฺส ราชา ชาโต นาธมฺมโตติ ธรรมราชา พระนามว่าธรรมราชา เพราะทรงเป็นพระราชาของโลกพร้อมทั้งเทวโลก โดยธรรม หาใช่โดยธรรมไม่ ธรรมเมว ราชตีติ ธรรมราชา พระนามว่าธรรมราชา เพราะทรงให้ปวงชนยินดีด้วยธรรม ธรรมปาลโกติ ธรรมราชา พระนามว่าธรรมราชา ทรงเป็นพระราชาผู้รักษาความเที่ยงธรรม (ธรรม + ราช)

อุทาหรณ์: ยาว นุปรชชตี พุทฺโธ ธรรมราชา ปภงฺกโร ตาว อญฺเญ อปุเชสฺสุ ปุญฺญ สมณพฺราหมณเณ^{๘๙} ตราบใด พระพุทเจ้าผู้เป็นธรรมราชา ผู้ทำโลกให้สว่างไสว ยังมีได้อุบัติขึ้น ตราบนั้น คนทั้งหลายก็พากันบูชาสมณะและพราหมณ์เหล่านั้นจำนวนมาก

๒๓. มหามุนิ แปลว่า พระพุทเจ้า, พระมหามุนิ

รูปวิเคราะห์ว่า: มหนโต จ โส มุนิ จาติ มหามุนิ พระพุทเจ้าพระนามว่ามหามุนิ เพราะทรงเป็นมุนิและเป็นใหญ่ มุนินิ เสฏฺฐตตฺตา มหามุนิ พระนามว่ามหามุนิ เพราะทรงเป็นผู้ประเสริฐกว่ามุนิทั้งหลาย (มหนต + มุนิ)

อุทาหรณ์: เอมฺปิ อังคีรสฺส ตวํ มหามุนิ อติโรจสฺสิ ยสฺสา สพฺพโลกนฺติ^{๙๐} ข้าแต่พระมหามุนิ อังคีรส พระองค์ทรงรุ่งเรืองล่งโลกทั้งหมดด้วยพระยศ แม้นั้น

๒๔. เทวเทว แปลว่า พระพุทเจ้า, เทวดาของเทวดา

รูปวิเคราะห์ว่า: เทวานํ อติเทโวติ เทวเทโว พระพุทเจ้าพระนามว่าเทวเทวะ เพราะทรงเป็นเทวดาผู้ยิ่งใหญ่ของเทวดาทั้งหลาย เทวานํ อธิโก เทวเทโว พระนามว่าเทวเทวะ เพราะทรงเป็นเทวดาผู้เลิศของเทวดาทั้งหลาย (เทว + เทว)

อุทาหรณ์: มณฺเฑนํ สกฺกตฺติ เทวเทโว ตยา หิ ชาโต มุนิ สจฺจนามโ^{๙๑} ข้าพระองค์เข้าใจว่า พระองค์ทรงเป็นพระพุทเจ้า ย่อมทรงสามารถทำผู้อื่นให้บริสุทธิ์ได้ เพราะพระองค์ทรงอุบัติโดยพระอริยชาติ โดยสัจนามว่ามุนิ

๒๕. โลกครุ แปลว่า พระพุทเจ้า, ผู้เป็นครูของชาวโลก

รูปวิเคราะห์: โลกานํ ครุ อจฺริยติ โลกครุ โลกานํ ครุภาชนตฺตา วา โลกครุ พระพุทเจ้า พระนามว่าโลกครุ เพราะทรงเป็นครูสอนชาวโลก หรือเพราะทรงเป็นที่เคารพนับถือของชาวโลก (โลก + ครุ)

อุทาหรณ์: ภควาติ โลกครุทีปนิ^{๙๒} บทว่า ภควา เป็นบทแสดงถึงพระพุทเจ้า

^{๘๘} ขุ.วิ.อ.(บาลี) ๑๔๙/๙๓.

^{๘๙} ขุ.ชา.(บาลี) ๒๗/๑๕๕/๑๖๖.

^{๙๐} ส.ส.(บาลี) ๑๕/๒๑๙/๒๓๖.

^{๙๑} ขุ.เถร.(บาลี) ๒๖/๕๓๓/๓๔๙.

^{๙๒} ม.ม.อ.(บาลี) ๑/๑/๑๔.

โลกครุณา พุทฺธเณ "น คมิสสามีติ สีเส จาลิตะ"^{๙๓} เมื่อพระพุทธเจ้าผู้ทรงเป็นครูของโลก ทรงสายพระเศียร ด้วยทรงหมายว่า เราจักไม่ไป

๒๖. ฌมมสสามี แปลว่า พระพุทธเจ้า, เจ้าของธรรม

รูปวิเคราะห์: ฌมมสสามี ยถาวุตตนเณน ฌมมสสามี พระพุทธเจ้าพระนามว่าฌมมสสามี เพราะทรงเป็นเจ้าของแห่งธรรมตามที่กล่าวมาแล้ว (ฌมม + สามี)

อุทาหรณ์: อาคเมตฺ ฆนเต ภควา ฌมมสสามี^{๙๔} ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ขอพระผู้มีพระภาคเจ้าผู้ทรงเป็นเจ้าของแห่งธรรม โปรดรอก่อน

๒๗. ตถาคต แปลว่า พระพุทธเจ้า, พระตถาคตเจ้า

รูปวิเคราะห์: ตถา อากโตติ ตถาคโต พระพุทธเจ้าพระนามว่าตถาคตะ เพราะเสด็จมาแล้วอย่างนั้น ตถา คโตติ ตถาคโต พระนามว่าตถาคตะ เพราะเสด็จไปแล้วอย่างนั้น ตถลกฺขณฺนิ อากโตติ ตถาคโต พระนามว่าตถาคตะ เพราะตรัสรู้ลักษณะที่แท้จริง ตถธมฺเม ยถาวโต อภิสมฺพุทฺโธติ ตถาคโต พระนามว่าตถาคตะ เพราะตรัสรู้สัจธรรมตามความเป็นจริง ตถทสฺสิตาย ตถาคโต พระนามว่าตถาคต เพราะทรงเห็นสัจจะแท้จริง ตถาวาทิตาย ตถาคโต พระนามว่าตถาคตะ เพราะตรัสวาจาจริง ตถาการิตาย ตถาคโต พระนามว่าตถาคตะ เพราะทรงทำจริง อภิภวฺภูเณน ตถาคโต^{๙๕} พระนามว่าตถาคตะ เพราะทรงดำรงอยู่ในฐานะผู้ปกครอง ยถา ปุริมกา สมมาสมฺพุทฺธา สพฺพญญฺภาวํ คตา ตถา อยมฺปิ คโตติ ตถาคโต ตถา วา สมมา คตฺ ฌาณมฺสสาติ ตถาคโต พระนามว่าตถาคตะ เพราะทรงเป็นเหมือนพระสัมมาสัมพุทธเจ้าพระองค์ก่อน ๆ ที่ทรงถึงความเป็นพระสัมพัญญ มีพระปัญญาญาณงดงาม (ตถา + อากต, คต)

อุทาหรณ์: ตถาคโตปิ ภิกฺขเว อรหํ สมมาสมฺพุทฺโธ ปจฺวี ปจฺวีโต อภิชานาติ^{๙๖} ภิกฺษุทั้งหลาย แม้ตถาคตอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้า ก็รู้ยิ่งปฐวีโดยความเป็นปฐวี

๒๘. สยมญ แปลว่า พระพุทธเจ้า, พระสยัมญ, ผู้ตรัสรู้เอง

รูปวิเคราะห์: สยเมว สมมาสมฺพุทฺโธ อภิว อนุญญโฬโรติ สยมญ พระพุทธเจ้าพระนามว่าสยัมญ เพราะทรงตรัสรู้เป็นพระสัมมาสัมพุทธเจ้าเอง คือไม่มีผู้อื่นสอนให้ตรัสรู้ (สย + ญ สุตตาย=มี-เป็น + ญวิ)

อุทาหรณ์: ภควา สยมญ อนาจริโย ปุพฺเพ อนนฺนุสฺสฺเตสุ ฌมฺเมสุ สามิ สจฺจจานิ อภิสมฺพุชฺฌิ^{๙๗} พระผู้มีพระภาคเจ้าผู้ทรงเป็นพระสยัมญ ไม่มีครูอาจารย์ ได้ตรัสรู้สัจจะในธรรมที่ไม่เคยสดับมาก่อน

๒๙. สมมาสมฺพุทฺธ แปลว่า พระพุทธเจ้า, พระสัมมาสัมพุทธเจ้า

รูปวิเคราะห์: สมมา สามญจ สพฺพธมฺมานิ พุทฺธตฺตา สมมาสมฺพุทฺโธ^{๙๘} พระนามว่าสัมมาสัมพุทฺธะ เพราะตรัสรู้ธรรมทั้งปวงด้วยพระองค์เองโดยชอบ สมมา อวิปริเตน สํ อตฺตนาเยว สพฺพธมฺเม

^{๙๓} ขุ.ธ.อ.(บาลี) ๘/๖๔.

^{๙๔} ม.อ.(บาลี) ๑๔/๒๓๖/๒๐๒.

^{๙๕} ม.ม.อ.(บาลี) ๑/๑๒/๕๐.

^{๙๖} ม.ม.อ.(บาลี) ๑๒/๑๒/๗.

^{๙๗} ขุ.ม.(บาลี) ๒๙/๑๙๒/๓๘๘.

^{๙๘} ขุ.อ.(บาลี) ๓๙/๒๘๖.

อพุชฌิ พุชฌติ พุชฌิสสุตตีติ สมมาสมพุทโธ พระนามว่าสัมมาสัมพุทธะ เพราะตรัสรู้ธรรมทั้งปวงด้วยพระองค์เองโดยชอบ คือไม่วิปริตผิตพลาต (สมมา + ส + พุธ อวโพธเน=ตรัสรู้-รู้ + ต)

อุทาหรณ์: เต เว ธมเม วิรุหนติ สมมาสมพุทเทสิเต^{๙๙} นักปราชญ์เหล่านั้นแล ย่อมองงมงามในธรรมที่พระพุทธเจ้าทรงแสดงไว้แล้ว

๓๐. วรปณณ แปลว่า พระพุทธเจ้า, ผู้มีปัญญาประเสริฐที่สุด

รูปวิเคราะห์: เสฎฐปณณาย สมนนาคตตตา วรปณณโถ พระพุทธเจ้าพระนามว่าวรปัญญา เพราะทรงประกอบด้วยปัญญาอันประเสริฐที่สุด วรปณณา อสส อตถิติ วรปณณโถ พระนามว่าวรปัญญา เพราะทรงมีปัญญาอันประเสริฐ (วร + ปณณา + ณ)

อุทาหรณ์: สุตวาน ธมมํ สุขเตน เทสิตํ สงขาย เสเว วรปณณสาวโก^{๑๐๐} สาวกของพระพุทธเจ้าได้ฟังธรรมที่พระสุคตเจ้าทรงแสดงแล้ว ฟังใช้สอยโดยการพิจารณา

๓๑. นายก แปลว่า พระพุทธเจ้า, ผู้นำ

รูปวิเคราะห์: สํสารณณวโต นิพพานาปารี สตเต เนตติ นายโก พระพุทธเจ้าพระนามว่านายกะ เพราะทรงนำสัตว์ออกจากห้วงสมุทรคือสงสารไปสู่ฝั่งแห่งนิพพาน (นี นเย=นำไป + ญ)

อุทาหรณ์: ปทุมุตตรนายโก^{๑๐๑} พระพุทธเจ้าพระนามปทุมุตตร

๓๒. ชิน แปลว่า พระพุทธเจ้า, พระชินเจ้า, ผู้ชนะ

รูปวิเคราะห์: ชิตปณณมารตตา ชิโน พระพุทธเจ้าพระนามว่าชินะ เพราะทรงเป็นผู้ชนะมารทั้ง ๕ คือ เทวปุตตมาร กิเลสมาร อภิสังขารมาร ชันธมารและมัจจุมาร (ชิ ชเย=ชนะ + ยุ)

อุทาหรณ์: น จาปี ญตติ น จ ปน กมมวาจา น เจหิ ภิกขุติ ชิโน อโวจ^{๑๐๒} ญัตติก็ไม่ได้สวดกรรมวาจาก็ไม่ได้สวด พระพุทธเจ้าก็มิได้รับสั่งว่าเธอจงมาเป็นภิกษุเถิด

พุทโธติ วจันํ นตถิ ตาว นุปปชชเต ชิโน^{๑๐๓} คำว่า พระพุทธเจ้า ยังไม่มี トラบเท่าที่พระพุทธเจ้ายังไม่เสด็จอุบัติขึ้น

พระนามของพระพุทธเจ้าองค์ปัจจุบัน ๗ ศัพท์

๑. สกุก แปลว่า พระพุทธเจ้า, ผู้ทรงสามารถ

รูปวิเคราะห์: ปณณจ มาเร เขตตุ สกุกอติติ สกโก พระพุทธเจ้าพระนามว่าสักกะ เพราะทรงสามารถชนะมารทั้ง ๕ ได้ (สกุก สตติย=อาจ, สามารถ + อ)

อุทาหรณ์: ปณณจ มํ สกุก กถงกถาหิติ สกุกาติ สกโก ภควา สกุกกุลา ปพพิชิตติปิ สกโก อถวา อทโธ มหัทธโน ธนวาติปิ สกโก ตสสิมานิ ธนานิ เสยยถิํ สทธานํ สีลธนํ หิริธนํ โอตตปธนํ สุตธนํ จาคธนํ ปณณารณํ สติปญฺจานธนํ สมมปฺปธานธนํ อิทธิปาธนํ อินฺทริยธนํ พลธนํ โพชฌณฺคธนํ มคฺคธนํ ผลธนํ นิพพานธนํ^{๑๐๔} ชื่อว่า ข้าแต่พระองค์ผู้สามารถ ได้โปรดเปลื้องข้าพระองค์จากความสงสัยทั้งหลายเถิด คำว่า ผู้สามารถ หมายถึงพระผู้มีพระภาคเจ้าผู้เสด็จออกผนวชจากศากยตระกูล จึงชื่อว่าผู้

^{๙๙} ขุ.ม.(บาลี) ๒๙/๔๑/๑๐๔.

^{๑๐๐} ขุ.สุ.(บาลี) ๒๕/๓๙๔/๔๐๙.

^{๑๐๑} ขุ.อป.(บาลี) ๓๒/๔๔๖/๕๔.

^{๑๐๒} วิ.ป.(บาลี) ๘/๔๘๐/๔๔๒.

^{๑๐๓} ขุ.อป.(บาลี) ๓๒/๔๔๕/๕๔.

^{๑๐๔} ขุ.จู.(บาลี) ๓๐/๓๒/๙๘.

สามารถ, อีกประการหนึ่ง พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงมั่นคง มีพระราชทรัพย์มาก พระองค์ทรงมีทรัพย์เหล่านี้ ทรัพย์คือศรัทธา ทรัพย์คือศีล ทรัพย์คืออิทธิ ทรัพย์คือโอตตปัปะ ทรัพย์คือสุตะ ทรัพย์คือจาคะ ทรัพย์คือปัญญา ทรัพย์คือสติปัญญา ทรัพย์คือสัมมปปธาน ทรัพย์คืออิทธิบาท ทรัพย์คืออินทรีย์ ทรัพย์คือพละ ทรัพย์คือโพชฌงค์ ทรัพย์คือมรรค ทรัพย์คือผล ทรัพย์คือนิพพาน

๒. สิทธตถ พระพุทธเจ้า, พระพุทธเจ้าพระนามว่าสิทธตถะ

รูปวิเคราะห์: สัพพโลกสุส อตถสิทธิกรตตา สิทธตถโ^{๑๐๕} พระพุทธเจ้าทรงพระนามว่า สิทธตถะ เพราะทรงทำประโยชน์ให้สำเร็จแก่ชาวโลกทั้งปวง สัพพโส สิทธา อตถา เอเตน เหตุภูเตนาติ สิทธตถโ^{๑๐๖} พระนามว่าสิทธตถะ เพราะทรงเป็นเหตุสำเร็จประโยชน์โดยประการทั้งปวง อสสุ จ ชาติ สมณนตริ นิชโย รตนานิ จ อุปปนนานิตี สิทธตถโ^{๑๐๗} พระนามว่าสิทธตถะ เพราะประสูติพร้อมกับขุมทรัพย์ และรัตนะมากมาย (สิทธ + อตถ)

อุทาหรณ์: มหามายาย ปุตตสุส สิทธตถสุส สมณรณโ^{๑๐๘} เอต คชชิต^{๑๐๙} เสียงบันลือสีหนานาพนั้น เป็นของพระสมณราชาพระนามว่าสิทธตถะพระโอรสของพระนางมหายาย

คำว่า สิทธตถ เป็นพระนามพระพุทธเจ้าในอดีตก็มี เช่น สิทธตถโ^{๑๐๖} นาม ภควา อากจฉิ มม สนตติ^{๑๐๗} พระพุทธเจ้าพระนามว่าสิทธตถะ เสด็จมาสู่สำนักของเรา

๓. สุทโธทนิ แปลว่า พระพุทธเจ้า, พระราชาโอรสของพระเจ้าสุทโธทนะ

รูปวิเคราะห์: สุทธี โอทน อสสาติ สุทโธทโน พระราชาพระนามว่าสุทโธทนะ เพราะทรงเป็นผู้มีข้าวบริสุทธ์ สุทโธทนสสุ รณโ^{๑๑๐} อปจจ สุทโธทนิ พระพุทธเจ้าพระนามว่าสุทโธทนิ เพราะทรงเป็นพระโอรสของพระเจ้าสุทโธทนะนั้น (สุท + โอทน + นิ)

๔. โคตม แปลว่า พระพุทธเจ้า, พระสมณโคตม

รูปวิเคราะห์: โคตมวเส อุปปนตตา โคตมสสุ มุณีโน อปจจ โคตโม พระพุทธเจ้าพระนามว่าโคตมะ เพราะทรงเป็นพระโอรสของตระกูลที่เป็นศิษย์ของกบิลดาบส์โคตมโคตร เพราะทรงเกิดในวงศ์โคตมะ (โคตม + ณ)

อุทาหรณ์: ปาณาติปาตา ปฏิวิริโต สมโณ โคตโม นินิตทณโ^{๑๑๑} นินิตสสโ^{๑๑๒} ลขซี ทยาปนโน สัพพปาณภูตหิตานุกมปี วิหริตี^{๑๑๓} พระสมณโคตมทรงเว้นขาดจากการฆ่าสัตว์ วางทณทาธุและ ศัตราวุธ มีความละอาย มีความเอ็นดู มุ่งหวังประโยชน์เกื้อกูลต่อสรรพสัตว์อยู่

๕. สกยสีห แปลว่า พระพุทธเจ้า, พระศากยสีหะ, ผู้ประเสริฐกว่าเจ้าศากยะทุกพระองค์

รูปวิเคราะห์: สกยานิ เสฏฐตตา สกยสีโ^{๑๑๔} สกยานิ สีโ^{๑๑๕} เสฏฐโ^{๑๑๖} ติ วา สกยสีโ^{๑๑๗} พระพุทธเจ้าพระนามว่าศากยสีหะ เพราะทรงเป็นผู้ประเสริฐกว่าเจ้าศากยะทุกพระองค์ (สกย + สีห)

อุทาหรณ์: ปจเจกพุทเธหิ ชินะหิ ภาสิตา กถา อุพารา อภินิกขमितวา ตา สกยสีเห นนรุตตเมน ปกาสิตา ธมมวิชานนตถิ^{๑๑๘} พระดำรัสที่พระชินปักเจกพุทธเจ้าตรัสไว้แล้วอย่างยิ่งใหญ่ พระพุทธเจ้า ผู้เสด็จออกผนวช ได้ตรัสรู้แล้ว ทรงสูงส่งกว่านรชน ได้ทรงประกาศพระดำรัสเหล่านั้นไว้

^{๑๐๕} พุ.อป.อ.(บาลี) ๑/๔๙/๗๓.

^{๑๐๖} ม.ม.อ.(บาลี) ๒/๓๔๙/๒๔๒.

^{๑๐๗} พุ.อป.(บาลี) ๓๒/๑๑๒/๙๐.

^{๑๐๘} ที.สี.๙/๘/๔.

^{๑๐๙} พุ.อป.๓๒/๑๓๙/๒๑.

เพื่อให้เวไนยสัตว์ได้รู้แจ้งธรรม

๖. สกยมนิ แปลว่า พระพุทธเจ้า, พระศากยมนิ, ผู้เสด็จออกผนวชจากศากยสกุล

รูปวิเคราะห์: สกยกุลโต สกยกุลเล วา ชาโต มุนีติ สกยมนิ พระพุทธเจ้าพระนามว่าศากย-มนิ เพราะประสูติจากศากยสกุล หรือในศากยสกุล (สกย + มนิ)

อุทาหรณ์: องคิโรโส สกยมนิ สพพภูตานุภมโป สพพสตุตตโม สีโห ปิฎเเก ตีณิ เทสยิสุตตนต อภิธมมถจ วินยถจ มหาคุณ^{๑๑๐} พระอังกิรสศากยมนิ ทรงเป็นผู้อนุเคราะห์แก่สรรพสัตว์ทุกถ้วนหน้า ทรงอุดมกว่าสรรพสัตว์ดุจพญาสีหราช พระองค์ทรงแสดงพระไตรปิฎก คือ พระวินัย พระสูตร และพระอภิธรรมอันทรงคุณค่ามาก

อนตเรน ปโรปเทส สามเเยว สพพ เถยยธมม ปฏิวินิตวา สพพถนุต ปตโต สกยมนิ^{๑๑๑} พระพุทธเจ้าผู้ทรงรู้แจ้งเวไนยธรรมทั้งปวงด้วยพระองค์เองโดยปราศจากการแนะนำจากผู้อื่นและทรงบรรลुพระสัมพัญญุตญาณ

๗. อาทิจจพนธุ แปลว่า พระพุทธเจ้า, ผู้ทรงแผ่พระรัศมีไปถึงวิมานของสุริยเทพบุตร

รูปวิเคราะห์ว่า: สุริยเทวปุตตสส โสตาปนนตตา ภควา อาทิจจพนธุติ วุจจติ พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงถูกขนานพระนามว่าอาทิจจพนธุ เพราะทรงมีกระแสพระรัศมีส่องไปถึงวิมานของสุริยเทพบุตร อาทิจจสส พนธุถาตีติ อาทิจจพนธุ พระนามว่าอาทิจจพนธุ เพราะทรงเป็นญาติของพระอาทิตย์ (อาทิจจ + พนธุ)

อุทาหรณ์: ปุจฉามิ ต อาทิจจพนธุ วิเวก สนตปถถจ มหเสสิ กถ ทิสวา นิพพาทิ ภิกขุอนุปาเทียน โลกสมิ กิลยจิ^{๑๑๒} ข้าพระองค์ขอลุถามพระองค์ผู้ทรงเป็นเผ่าพันธุ์พระอาทิตย์ ผู้มีวิเวก มีสันติบท ทรงแสวงหาคุณอันยิ่งใหญ่ว่า ภิกษุเห็นอย่างไรจึงไม่ถ่อมมันอะไร ๆ ในโลก ดับไป

อาทิจโจ วุจจติ สุริโย สุริโย โคตโม โคตเตน ภควาปิ โคตโม โคตเตน ภควา สุริยสส โคตต-ถาตโก โคตตพนธุ ตสมา พุทโธ อาทิจจพนธุ^{๑๑๓} พระผู้มีพระภาคเจ้าผู้มีพระนามว่าโคตมะโดยพระโคตรทรงเป็นญาติโดยโคตรกับสุริยเทพบุตร เพราะฉะนั้น พระพุทธองค์จึงทรงพระนามว่าอาทิจจพนธุ

นอกจาก ๗ พระนามนี้ ยังมีพระนามอื่นอีก เช่น มายาเทวีสุต, มหาสมณ, กลีสาสน

๒.๓ ประวัติคัมภีร์วุตโตทัยฉันทลักษณ์

คัมภีร์วุตโตทัย เป็นฉันทลักษณ์บาลี มีที่มาตามรากศัพท์คือคำว่า วุตโตทัย^{๑๑๔} มาจากคำบาลีว่า วุตต + อุทย แปลว่า แผลงกำเนิดคาถา มีรูปวิเคราะห์ว่า สกสกนามานิ ครลหุนิ วา วุจจนเต อเนนาคิ วุตตติ คาถาเป็นเหตุกล่าวชื่อของตน ๆ หรือเป็นเหตุกล่าวครุและลหุ ชื่อว่าวุตตะ และ อุทยติ ปวตตเต เอตถาคิ อุทโย คัมภีร์ที่เป็นไปของคาถา ชื่อว่าอุทยะ จึงรวมเป็น วุตตานัง อุทโย วุตโตทัย คัมภีร์เป็นที่ไปของคาถา ชื่อว่าวุตโตทัย เป็นคัมภีร์แสดงฉันทลักษณ์บาลี ว่าด้วยกฎระเบียบในการวางศัพท์ที่เป็นครุและลหุ เป็นแบบต่าง ๆ ในการประพันธ์ที่เป็นร้อยกรอง ที่เรียกว่าปัชชะ โดยอาศัยคัมภีร์วุตตรัตนกรเป็นหลัก และเป็นฉันทลักษณ์บาลีฉบับแรกที่เป็นที่นิยมศึกษาท่องจำมากที่สุด เป็น

^{๑๑๐} วิ.ป.๘/๒๕๓/๑๙๔.

^{๑๑๑} นีติ.ปท. ๒๕๕.

^{๑๑๒} ขุ.ม.(บาลี) ๒๙/๑๕๐/๒๘๒.

^{๑๑๓} ขุ.ม.(บาลี) ๒๙/๑๕๐/๒๘๓., ขุ.จ.(บาลี) ๓๐/๙๙/๒๐๙.

^{๑๑๔} พระคันธสาราภิวงศ์.วุตโตทัยมัญชรี, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์พิทักษ์อักษร, ๒๕๔๕), ๖.

ผลงานของพระสังฆรักขิตะ พระเถระชาวสิงหลในราวพุทธศตวรรษที่ ๑๗ ท่านดำรงสมณศักดิ์ที่มหาสามี (สมเด็จพระสังฆราช) เป็นผู้เชี่ยวชาญพระปริยัติธรรมและภาษาบาลีสันสกฤต มีเกียรติศักดิ์เลื่องลือและเป็นพระราชครูของพระเจ้าปรากรมพาหุที่ ๑ (พ.ศ. ๑๖๙๖-๑๗๒๙) ท่านมีชีวิตรอยู่จนถึง พ.ศ. ๑๗๘๗ ในรัชสมัยพระเจ้าปรากรมพาหุที่ ๓ ท่านพักอยู่ที่วัดเขามะเตือ (อุทุมพรคิริวิหาร) ณ เมืองซัมพูโทณิ

เนื้อหาที่เป็นหลักในคัมภีร์วุตโตทัย มีคาถาแสดงไว้ ๑๐๘ ชนิดกับฉันท ๑๗ ประเภท แบ่งออกเป็น ๖ ปริจเฉท คือ

๑. สัญญาปริภาสานิเทศ ว่าด้วยชื่อและกฎทั่วไป มี ๑๖ คาถา
๒. มัตตาวุตตินิเทศ ว่าด้วยคาถามาตราพฤติ มี ๒๙ คาถา
๓. สมวุตตินิเทศ ว่าด้วยสมคาถา มี ๖๑ คาถา
๔. อัทสสมวุตตินิเทศ ว่าด้วยอัทสสมคาถา มี ๑๑ คาถา
๕. วิสมวุตตินิเทศ ว่าด้วยวิสมคาถา มี ๑๑ คาถา
๖. ฉัปปัจจยวิภาค ว่าด้วยนัย ๖ อย่าง มีปตถนัยเป็นต้น มี ๙ คาถา

ข้อความส่วนใหญ่ในคัมภีร์นี้เป็นทั้งสูตรและอุทาหรณ์ในคาถาเดียวกันมีคาถาทั้งหมด ๑๓๗ บท แสดงหลักการประพันธ์ประเภทหรือยกรองที่เรียกว่าปชชะ ประกอบด้วยคาถา ๒ ประเภท คือ

๑. มาตราพฤติ คือ คาถาที่นับมาตรา แต่งโดยกำหนดมาตราในแต่ละบาทคาถา มีทั้งหมด ๒๖ คาถา คือ อริยาชาติ ๖, คีติชาติ ๔, เวตาลีชาติ ๙ และมัตตาสมกชาติ ๗

๒. วรรณพฤติ คือ คาถาที่นับพยางค์ แต่งโดยกำหนดพยางค์ในแต่ละบาทคาถา มีทั้งหมด ๘๒ คาถา คือ สมคาถา ๖๑, อัทสสมคาถา ๑๑, วิสมคาถา ๑๐

คำว่า **มาตรา** ในมาตราพฤติ หมายถึงมาตราของสระเท่านั้น แม้จะประกอบด้วยพยัญชนะก็ให้นับเฉพาะสระ โดยนับตามสระสั้นและสระยาว คือ สระสั้นนับเป็น ๑ มาตรา, สระยาวนับเป็น ๒ มาตรา เช่น คำว่า ตถาคโคโต (ตะถาคะโต) นับเป็น ๑ ๒ ๑ ๒ มาตราตามเสียงสระ

คำว่า พยางค์ ในวรรณพฤติ หมายถึงพยางค์หนึ่ง ๆ ซึ่งอาจเป็นสระล้วน ๆ หรือสระที่ประกอบด้วยพยัญชนะ ถ้าเป็นพยางค์ที่มี ๑ มาตราหรือ ๑ มาตราครึ่ง ถือว่าเป็นสระสั้น, ถ้าเป็นพยางค์ที่มี ๒ มาตราหรือ ๒ มาตราครึ่ง ถือว่าเป็นสระยาว

คำว่า ฉันท คือ การกำหนดจำนวนพยางค์ในแต่ละบาทของคาถา ส่วนคาถา คือ การกำหนดจำนวนครุหลุเป็นแบบต่าง ๆ ตามกฎเกณฑ์ของฉันทนั้น ๆ ดังนั้น ฉันทจึงเป็นเหตุให้เกิดคาถา ส่วนคาถาเป็นผลของฉันท ดังมีหลักฐานปรากฏในคัมภีร์ต่าง ๆ เช่น

ในคัมภีร์สัททนีติ สุตตมาลา สูตรที่ ๑๕๗ กล่าววว่า

วณณนิยโม ฉนโท

ครุหลุณนิยโม ภเว วุตติ.

การกำหนดจำนวนพยางค์ ชื่อ ฉันท, การกำหนดจำนวนครุและหลุ ชื่อว่าคาถา ส่วนในคัมภีร์พาลาวตารกล่าววว่า

อกขรนิยโม ฉนโท

ครุหลุณนิยโม ภเว วุตติ

ทีโฆ สโยคาทิพุโพ

รลโส จ ครุ หลุ ตุ รลโส.^{๑๑๔}

การกำหนดพยางค์ ชื่อว่าฉันท ส่วนการกำหนดครุหลุ ชื่อว่าคาถา, สระยาวและสระสั้นต้นสัจโยคเป็นต้น ชื่อว่า ครุ, ส่วนสระสั้น ชื่อว่าหลุ

^{๑๑๔} พระธรรมกิตติมหาเถระ. พาลาวตาร, (ลำปาง : โรงพิมพ์จิตต์วัฒนาการพิมพ์, ๒๕๔๑), ๑๑.

แม้คัมภีร์ฉันทพหุติปิยคาถาที่ ๓ ก็กล่าวความต่างกันระหว่างฉันทกับคาถาไว้ว่า

เอกปาทกขรณว

นิยโม ฉนทลक्षण

จตุปปาทกขรณํ ตุ

นิยโม วุตติลक्षण

การกำหนดพยางค์ในบาทหนึ่ง ๆ เป็นลักษณะของฉันท ส่วนการ

กำหนดครุหลุในบาททั้ง ๔ เป็นลักษณะของคาถา

ฉะนั้น ลักษณะของฉันท คือการกำหนดพยางค์ในคาถาแต่ละบาทว่ามีพยางค์เท่าไรตั้งแต่

ฉันทที่มี ๑ พยางค์จนถึงฉันทที่มี ๒๖ พยางค์ ตามลำดับพยางค์ ดังนี้ คือ

๑) อุตตฉันท	ฉันท	๑	พยางค์
๒) อัจจตุตฉันท	ฉันท	๒	พยางค์
๓) มัชฌฉันท	ฉันท	๓	พยางค์
๔) ปติภูฏฉันท	ฉันท	๔	พยางค์
๕) สุปติภูฏฉันท	ฉันท	๕	พยางค์
๖) คายัตติฉันท	ฉันท	๖	พยางค์
๗) อุณทิกฉันท	ฉันท	๗	พยางค์
๘) อนุฏฐกาฉันท	ฉันท	๘	พยางค์
๙) พรหตีฉันท	ฉันท	๙	พยางค์
๑๐) ปันติฉันท	ฉันท	๑๐	พยางค์
๑๑) ติฏฐภาฉันท	ฉันท	๑๑	พยางค์
๑๒) ชคติฉันท	ฉันท	๑๒	พยางค์
๑๓) อติชคติฉันท	ฉันท	๑๓	พยางค์
๑๔) สักกรีฉันท	ฉันท	๑๔	พยางค์
๑๕) อติสักกรีฉันท	ฉันท	๑๕	พยางค์
๑๖) อัญฉันท	ฉันท	๑๖	พยางค์
๑๗) อัจฉฉันท	ฉันท	๑๗	พยางค์
๑๘) ธิติฉันท	ฉันท	๑๘	พยางค์
๑๙) อติธิติฉันท	ฉันท	๑๙	พยางค์
๒๐) กติฉันท	ฉันท	๒๐	พยางค์
๒๑) ปกติฉันท	ฉันท	๒๑	พยางค์
๒๒) อากติฉันท	ฉันท	๒๒	พยางค์
๒๓) วิกติฉันท	ฉันท	๒๓	พยางค์
๒๔) สังกติฉันท	ฉันท	๒๔	พยางค์
๒๕) อติกติฉันท	ฉันท	๒๕	พยางค์
๒๖) อุกกติฉันท	ฉันท	๒๖	พยางค์

ฉันท ๒๖ ประเภทเหล่านี้ มีใช้ในวรรณกรรมสันสกฤต แต่ในวรรณกรรมบาลีนิยมแต่งฉันท ๑๗ ประเภท คือตั้งแต่ฉันทที่มี ๖ พยางค์ คือคายัตติฉันท จนถึงฉันทที่มี ๒๒ พยางค์ คืออากติฉันท เท่านั้น รายละเอียดของฉันท ๒๖ ประเภทสามารถค้นคว้าเพิ่มเติมได้ในคัมภีร์วุตโตททยัมญูชรี

คณะในฉันทลักษณ์

คณะ คือ กลุ่มคำที่ท่านกำหนดด้วยครุและลหุ นับเป็นองค์ประกอบย่อยของบาทที่เป็นหนึ่งในสี่ของคาถา คณะฉันทในคาถาวรรณพฤติมีครุและลหุ คณะละ ๓ พยางค์ มี ๘ คณะ ส่วนคณะฉันทในคาถามาตราพฤติกำหนดด้วยคณะที่มี ๔ มาตรา มี ๕ คณะ คณะในคาถาวรรณพฤติทั้ง ๘ นั้นมีลักษณะดังต่อไปนี้ (หมายเลข ๒ = ครุ, ๑ = ลหุ)

๑) ม คณะ มีครูล้วน	๒ ๒ ๒
๒) น คณะ มีลหุล้วน	๑ ๑ ๑
๓) ภา คณะ มีครุหน้า	๒ ๑ ๑
๔) ย คณะ มีลหุหน้า	๑ ๒ ๒
๕) ช คณะ มีครุกลาง	๑ ๒ ๑
๖) ส คณะ มีครุหลัง	๑ ๑ ๒
๗) ร คณะ มีลหุกลาง	๒ ๑ ๒
๘) ต คณะ มีลหุหลัง	๒ ๒ ๑

ส่วนวิธีกำหนดครุลหุนั้น ท่านแสดงไว้ในคัมภีร์วุตโตทัย คาถาที่ ๗ ว่า

สโยคาคิ จ ทีโฆ จ นิคคหิตปโร จ โย
 ครุ วงโก ปาทนโต วา รสโสณโณ มตติโก ลุชฺ^{๑๑๖}

อักษรต้นของสังโยค, สระยาวและอักษรที่มีนิคหิตอยู่หลัง ชื่อว่า ครุ
 อักษรท้ายบาทคาถาที่ใช้เป็นรูปงอ ชื่อว่า ครุ บ้าง, สระสั้นที่มีหนึ่งมาตรา
 อื่นจากครุ ที่ใช้เป็นรูปตรง ชื่อว่า ลหุ

ฉะนั้น ในพระบาลีจึงมีครุ หรือ เสียงหนัก ๔ ประเภท คือ

- ๑) **สังโยคาคิครุ** ครุที่อยู่หน้าพยัญชนะสังโยค คือพยัญชนะที่ไม่มีสระคั่น ได้แก่ สระสั้น ๓ ตัว คือ อ อิ อุ หรือมีพยัญชนะประกอบร่วมกับสระสั้น เช่น กตวา, ทิสวา, สุตวา เป็นต้น
- ๒) **ทีฆะครุ** ครุที่เป็นสระยาว คือ อา อิ อู เอ โอ หรือพยัญชนะที่ประกอบกับสระยาว เช่น กา กิ กุ เก โก เป็นต้น
- ๓) **นิคคหิตปรรุ** ครุที่มีนิคหิตอยู่หลัง คือสระสั้นหรือพยัญชนะที่ประกอบด้วยนิคคหิต เช่น กิ กิ กุ เป็นต้น

๔) **ปาทนต์ครุ** ครุที่อยู่ท้ายบาทคาถา คือสระสั้น คือ อ อิ อุ ที่ประกอบกับพยัญชนะอยู่ท้ายบาทคาถา ปาทนต์ครุนี้ถือว่าเป็นครุพิเศษ มีใช้เฉพาะในคาถาเท่านั้น, และในคาถาวรรณพฤติ อยู่ท้ายบาทคาถาทั้ง ๔ ส่วนในคาถามาตราพฤติอยู่ท้ายเฉพาะสมบาท (บาทคู่) คือบาทที่ ๒ และบาทที่ ๔ เท่านั้น แตกต่างจากครุประเภทอื่น ๓ อย่างที่มีใช้ทั้งในคาถาและนอกคาถา

ฉันทกลุ่มมาตราพฤติ

มาตราพฤติ^{๑๑๗} คือคาถาที่นับมาตราเป็นหลักในการประพันธ์ มี ๔ ประเภท คือ

- ๑) อริยาคาถา มี ๖ ประเภท คือ อริยาสัมณ, ปฏฐยาอริยา, วิปุลสา, จปลา, มุขจปลา และชมนจปลา

^{๑๑๖} พระคันธสาราภิวงศ์, *วุตโตทยมัญชร*, ๒๔-๒๕.

^{๑๑๗} เรื่องเดียวกัน, คำนำ, ๒๒-๒๕.

อปรัทธะ (ครึ่งหลัง) มี ๔ ลักษณะ คือ

- ๑) คณะมี ๗ คณะ และมีครุฑท้าย
- ๒) คณะที่ ๖ เป็นลหุ
- ๓) คณะอื่นจากคณะที่ ๖ มี ๕ คณะ ๑ ใดคณะหนึ่ง
- ๔) ในวิสมคณะ ไม่มี ช คณะ

การกำหนดคาถาในมาตราพฤตินี้ คือหนึ่งคาถา มี ๔ บาท, บาทที่ ๑ และบาทที่ ๒ ครั้งแรกของคาถาเป็นบุพพัทธคาถา มี ๓๐ มาตรา, บาทที่ ๓ และบาทที่ ๔ ครึ่งหลังของคาถาเป็นอปรัทธคาถา มี ๓๐ มาตรา, บาทที่ ๑ และบาทที่ ๓ เป็นบาทคี คือวิสมบาท แต่ละบาท มี ๑๒ มาตรา, บาทที่ ๒ และบาทที่ ๔ เป็นบาทคู้ คือสมบาท แต่ละบาท มี ๑๘ มาตรา, เมื่อว่าโดยคณะทั้งในบุพพัทธคาถา และอปรัทธคาถา แต่ละคาถา มี ๗ คณะ ๑ ละ ๔ มาตรา เท่ากับ ๒๘ มาตราและครุ ๑ รวมเป็น ๓๐ มาตรา รวมเป็นหนึ่งคาถา มีทั้งหมด ๖๐ มาตรา

ตารางแสดงคณะในครึ่งคาถาแรก

ปจรม	ทุติย	ตติย	จตุตถ	ปญจม	ฉกฺข	สตตม	อนุต
ม	ม	ม	ม	ม		ม	
ส	ส	ส	ส	ส	ช	ส	ค
ภ	ช	ภ	ช	ภ	น	ภ	
น	ภ	น	ภ	น		น	
	น		น				
๔	๕	๔	๕	๔	๒	๔	๑

ตารางแสดงคณะในครึ่งคาถาหลัง

ปจรม	ทุติย	ตติย	จตุตถ	ปญจม	ฉกฺข	สตตม	อนุต
ม	ม	ม	ม	ม		ม	
ส	ส	ส	ส	ส	ล	ส	ค
ภ	ช	ภ	ช	ภ		ภ	
น	ภ	น	ภ	น		น	
	น		น				
๔	๕	๔	๕	๔	๑	๔	๑

จะแสดงตารางของคาถาที่แสดงการกำหนดคณะในอริยาคาถาพอเป็นอุทาหรณ์ดังต่อไปนี้
ตารางแสดงการกำหนดคณะในครั้งคาถาแรก

ปจรม	ทุติย	ตติย	จตุตถ	ปณจม	ฉฐ	สप्तตม	อนต
ม	น	ม	ส	ม	ช	ภ	ค
๒ ๒ ฉฐ	๑ ๑ ๑ ๑ ชิลลหุ	๒ ๒ โซ วา	๑ ๑ ๒ คยุตถ	๒ ๒ เถ ฉค	๑ ๒ ๑ คณา น	๒ ๑ ๑ โซ วิส	๒ เม
ม ส ภ น	ม ส ช ภ น	ม ส ภ น	ม ส ช ภ น	ม ส ภ น	ช น	ม ส ภ น	ค
๔	๕	๔	๕	๔	๒	๔	๑

ตารางแสดงกำหนดคณะในครั้งคาถาหลัง

ปจรม	ทุติย	ตติย	จตุตถ	ปณจม	ฉฐ	สप्तตม	อนต
ส	ม	ม	ม	ม	ล	ม	ค
๑ ๑ ๒ อริยา	๒ ๒ ยนตท	๒ ๒ เห โล	๒ ๒ ฉฐโจน	๒ ๒ เต โค	๑ ค	๒ ๒ ณา ฉณ	๒ เถ
ม ส ภ น	ม ส ช ภ น	ม ส ภ น	ม ส ช ภ น	ม ส ภ น	ล	ม ส ภ น	ค
๔	๕	๔	๕	๔	๑	๔	๑

ฉันท์กลุ่มวรรณพฤติ

ในคัมภีร์วุตโตทัยได้กล่าวถึงคาถาวรรณพฤติ คือ คาถาที่นับพยางค์ แต่งโดยกำหนดพยางค์ ในแต่ละบาทคาถา มีทั้งหมด ๘๒ คาถา คือ สมคาถา ๖๑, อัธสมคาถา ๑๑, วิสมคาถา ๑๐ จะขอนำมา กล่าวพอเป็นอุทาหรณ์ดังต่อไปนี้

๑. สมคาถา คือคาถาที่มีครุหลุเท่ากันทั้ง ๔ บาท มี ๑๗ ประเภท เริ่มตั้งแต่ฉันท์ ๖ พยางค์ จนถึงฉันท์ ๒๒ พยางค์ และคาถาในฉันท์เหล่านี้มีทั้งหมด ๖๑ คาถา ขอกล่าวเฉพาะฉันท์ ๖ พยางค์ ถึง ฉันท์ ๙ พยางค์ไว้เป็นอุทาหรณ์และสามารถค้นคว้าเพิ่มเติมได้จากคัมภีร์วุตโตทัยมัญชรี

ค้ายัตติฉันท์ ๖ พยางค์

คาถาที่ ๔๖ ว่า ตยา เจ ตนมชมา, ค้ายัตติ

คาถาที่มี ต ย คณะ ชื่อว่า ตนมชมา, เป็น ค้ายัตติฉันท์

ตยา	เจ	ต	นุ	มช	ฉา
๒	๒	๑	๑	๒	๒
ต			ย		

คำว่า ตยา เจ ตนมชฉา แสดงทั้งกฎและอุทาหรณ์ คือ ข้อความว่า “คาถาที่มี ต ย คณะชื่อว่าตนมชฉา” เป็นกฎ ส่วนคำบาลีว่า ตยา เจ ต (๒ ๒ ๑), นมชฉา (๑ ๒ ๒) เป็นอุทาหรณ์ของ ต ย คณะ

ตนมชฉาคาถา คือคาถาที่มี ต ย คณะทุกบาทของคาถา มีครุหลุเป็นรูปว่า ๒ ๒ ๑, ๑ ๒ ๒ ทั้งสี่บาท

มีอุทาหรณ์ว่า

เซโน ชินมุเล	ทิสวา ชนกาย
สัสสารนิมุคค์	สพพณุตมิจฉฉ.
หิตวา กรุเปต	โมกข์ ปณิธาน
วตเตลี ทยาฉา	โย ต มุณี วนเท.

พระมุนีชินสีห์ ทอดพระเนตรเห็นมหาชนผู้จมลงในสงสาร จึงปรารถนาพระสัพพัญญุตญาณด้วยกรุณาที่คำนึงพระทัย สละพระนิพพานที่เข้าใกล้พระหัตถ์ ตั้งความปรารถนา ณ พระบาทยุคของพระชินเจ้า(ที่ปังกร) ข้าพเจ้าขอน้อมไว้พระมุนีพระองค์นั้น

การตรวจคาถาบรรณพฤติมีวิธีตรวจตามลำดับดังนี้

๑) เมื่อพบคาถาใดคาถาหนึ่งให้นับพยางค์ในคาถานั้นว่ามีกี่พยางค์ แต่ละบาทมีพยางค์เท่ากันหรือไม่ ถ้าพยางค์ไม่เท่ากัน ให้ตรวจตามกฎของคาถามาตราพฤติก่อน ถ้าพยางค์เท่ากันก็ตรวจตามกฎของคาถาบรรณพฤติ

๒) ในกรณีที่แต่ละบาทมีพยางค์เท่ากัน ให้นับดูว่าเป็นฉันทกึ่งพยางค์

๓) สำหรับผู้ที่ท่องคัมภีร์วุตโตทัยได้ ก็ท่องคาถาที่แสดงกฎในฉันทกึ่งนั้น ๆ มาเทียบกับคาถาที่กำลังตรวจอยู่ ถ้ามีครุหลุตรงกันถือว่าเป็นคาถาที่แสดงกฎนั้น ถ้าไม่ตรงก็ว่าคาถาถัดไปในฉันทกึ่งเดียวกัน เช่น คำว่า เซโน ชิ มีครุหลุตรงกับคำว่า ตยา เจ ต, คำว่า นมุเล มีครุหลุตรงกับคำว่า นมชฉา

๔. ถ้าท่องคาถาแสดงกฎไม่ได้ ให้ตรวจดูครุหลุในคาถานั้นเทียบกับครุหลุในคาถาที่คัมภีร์วุตโตทัยแสดงไว้

อุณทิกาฉันท ๗ พยางค์

คาถาที่ ๔๗. ว่า กุมารลลิตา ชสุคา, อุณทิกา.

คาถาที่มี ช ส คณะ และครุ ชื่อว่า กุมารลลิตา, เป็นอุณทิกาฉันท

กุ	มา	ร	ล	ลิตี	ตา	ชสุคา
๑	๒	๑	๑	๑	๒	๒
ช				ส		ค

มีอุทาหรณ์ว่า

จنگเม มรุวิมติ โย ฉินทย์ กมิ รตนิเย
 อิทธิปาฏิหาริณกโร จกขุมม์ ตมภิปณเม.

พระพุทธเจ้าผู้เพียบพร้อมด้วยพุทธจักขุ ทรงกำจัดการความ
 กังขาของเทวดา แสดงอิทธิปาฏิหาริย์ เสด็จจงกรม ณ ที่จงกรม
 อันสำเร็จด้วยรัตนะ ข้าพเจ้าขอน้อมไว้พระพุทธเจ้าพระองค์นั้น

๒. **อัทธสมคาถา** คาถาที่มีคณะเหมือนกันครั้งคาถา คือ บาทที่ ๑ เหมือนกับบาทที่ ๓ ส่วนบาทที่ ๒ เหมือนกับบาทที่ ๔ ดังนั้น คาถาแสดงกฎที่เป็นทั้งอุทาหรณ์ จึงมี ๒ บาท คือ บาทที่ ๑ และบาทที่ ๒ ส่วนบาทที่ ๓ ให้ดูบาทที่ ๑ และบาทที่ ๔ ให้ดูบาทที่ ๒ เป็นตัวอย่าง ขอกล่าวไว้เป็นตัวอย่าง ๒ คาถา ดังต่อไปนี้

อุปจิตตคาถา

คาถาที่ ๑๐๗ ว่า วิสเม ยทิ สา สลคา สเม

ภตตโย ครุกา วูปจิตต์.

คาถาที่มี ส ส ส คณะ ลหุ และครุ ในบาทคือ ส่วนในบาทคู่
 มีครุ ๒ พยางค์ท้าย ภ ภ ภ คณะ ชื่อว่า อุปจิตตะ

บาทคือ

วิ	ส	เม	ย	ทิ	สา	ส	ล	คา	ส	เม
๑	๑	๒	๑	๑	๒	๑	๑	๒	๑	๒
ส			ส			ส			ล	ค

บาทคู่

ภต	ต	ย	โต	ค	รุ	กา	วู	ป	จิต	ต์
๒	๑	๑	๒	๑	๑	๒	๑	๑	๒	๒
ภ			ภ			ภ			ค	ค

อุปจิตตคาถา คือ คาถาที่ ส ส ส คณะ ลหุ และครุ ในบาทคือ มีครุลหุรูปว่า ๑ ๑ ๒, ๑ ๑ ๒, ๑ ๑ ๒, ๑ ๒ ส่วนบาทคู่มี ภ ภ ภ คณะและครุ ๒ พยางค์ มีครุลหุรูปว่า ๒ ๑ ๑ ๒ ๑ ๑ ๒ ๑ ๑ ๒ ๒ คาถานี้เป็นคาถา ๑๑ พยางค์ บาทคือของคาถานี้ไม่เหมือนกับคาถาที่เคยกล่าวมาก่อน ส่วนบาทคู่ตรงกับโทธกคาถาในติฎฐฎาฉันท์ ๑๑ พยางค์

มีอุทาหรณ์ว่า

ชิน เย ตว ปาทรโชนธา-
 ลิตตสิรา มนุชา จิรกาล
 อนุพนธกิเลสสมายโ
 นิมมลตฺ ตว เตมธิณณ

ข้าแต่พระชินเจ้า ขนเหล่าใดมีศียรเกลือกกลัวด้วยละออ
 รุสีพระบาทของพระองค์เป็นนิตย์ ขนเหล่านั้นแม้มีกิเลสที่ติดตาม
 มานานก็ถึงความปราศจากมลทินได้ นำอัสจรรยนัก

หุตม์ชฌาคาถา

คาถาที่ ๑๐๘ ว่า ภตตยโต ยทิ คา หุตมชฌา

ยทิ ปุนเรว ภวนติ นชา ชยา

คาถาที่มีครุ ๒ พยางค์ ทำย ภ ภ ภ คณะ ในบาทที่

ส่วนบาทคู่มี น ช ช ย คณะอีก ชื่อว่า หุตม์ชฌา

บาทที่

ภ	ต	ย	โต	ย	ทิ	คา	หุ	ต	มช	ฌา
๒	๑	๑	๒	๑	๑	๒	๑	๑	๒	๒
ภ			ภ			ภ			ค	ค

บาทคู่

ย	ทิ	ปุ	น	เร	ว	ภ	วน	ติ	น	ชา	ชยา
๑	๑	๑	๑	๒	๑	๑	๒	๑	๑	๒	๒
น			ช			ช			ย		

หุตม์ชฌาคาถา คือ คาถาที่มี ภ ภ ภ คณะ และครุ ๒ พยางค์ ในบาทที่ คือ มีครุรูปว่า ๒ ๑ ๑, ๒ ๑ ๑, ๒ ๑ ๑, ๒ ๒ ส่วนบาทคู่ มี น ช ช ย คณะ คือ มีครุรูปว่า ๑ ๑ ๑, ๑ ๒ ๑, ๑ ๒ ๑, ๑ ๒ ๒ บาทที่ของคาถานี้ตรงกับโทธกคาถาในติฎฐฎาฉันท ๑๑ พยางค์ ส่วนบาทคู่ตรงกับตามรสคาถาในชคตีฉันท ๑๒ พยางค์ คาถานี้จึงเป็นอุปชาติคาถาที่ผสมระหว่างโทธกคาถากับตามรสคาถา

มีอุทาหรณ์ว่า

รูปวิลาสวิเสสมเสส

วิวิธภีรวโจ สุวิลาส

โย วิสยิกรูเต มุณีโน โส

ชยติ มโนภวมารสเสน

นรชนใด กระทำพระรูปกายอันงามวิลาสทั้งหมดและพระดำรัส

หลากหลายลุ่มลึกไพเราะดีของพระมุณีให้เป็นอารมณ์ นรชนนั้นย่อมชนะ

มารพร้อมทั้งเสนาที่เกิดในใจได้

๓. **วิสมคาถา** คือ คาถาที่มีคณะไม่เหมือนกัน คือ บาททั้งสี่ในคาถาไม่จำกัดคณะที่แน่นอน คาถาชนิดนี้มีกำหนดคณะตรงพยางค์ที่ ๕ ๖ ๗ ในแต่ละบาทเท่านั้น พยางค์อื่นจากนี้มีการกำหนดคณะไว้ไม่ตายตัวจึงทำให้บาททั้งสี่ไม่เหมือนกัน

คาถาเหล่านี้มีบาทคาถาต่างกันอยู่ ๒ ลักษณะ คือ

๑) คาถาที่มี ๒ บาทเหมือนกัน คือ บาทที่ ๑ เหมือนกับบาทที่ ๓ และบาทที่ ๒ เหมือนกับบาทที่ ๔ เรียกว่า ทวิราวัตตียคาถา มี ๕ ชนิด คือ วัตตะ, ปุญญาวัตตะ, วิปริตปุญญาวัตตะ, จปลาวัตตะ และปิงคลวิปูลา

๒) คาถาบาทเดียว แต่มีลักษณะเหมือนกันทั้ง ๔ บาท เพิ่มให้ครบ ๔ บาท เรียกว่า จตุราวัตตียคาถา มี ๕ ชนิด คือ เสตวิปูลา, ภการวิปูลา, รการวิปูลา, นการวิปูลา และตการวิปูลา

อันละเอียดสุขุมพึงสดับ

คาถา ๘ พยางค์ทั้งหมดนี้ พยางค์แรกกับพยางค์ท้ายของทุกบาทจะเป็นครุหรือลหุก็ได้ ส่วนอีก ๖ พยางค์ตรงกลางแบ่งออกเป็น ๒ คณะ สำหรับคณะแรก (พยางค์ที่ ๒ ๓ ๔) ที่เว้น ส น คณะเรียกว่า สวามินีคณะ (คณะแม่บ้าน) จะเป็นคณะไหนก็ได้ใน ๖ คณะแน่นอนเหมือนแม่บ้านที่มีที่อยู่บ้าน เป็นนิตย ส่วนคณะที่ ๒ (พยางค์ที่ ๕ ๖ ๗) เรียกว่า นายกคณะ (คณะพ่อบ้าน) คณะนี้เป็นคณะหลักในการเรียกชื่อคาถาเหมือนพ่อบ้านที่เป็นผู้นำครอบครัว เช่น ถ้านายกคณะ (พยางค์ที่ ๕ ๖ ๗) ในบาททั้ง ๔ เป็น ย คณะทั้งหมด คาถานั้นเรียกว่า วัตตคาถา หรือถ้านายกคณะในบาทคือเป็น ย คณะและบาทคู่ เป็น ช คณะ คาถานั้นจะเรียกว่า ปัฐยาวัตตคาถา เป็นต้น มีตารางแสดงให้เห็นดังนี้

พยางค์แรก	หกพยางค์กลาง		พยางค์ท้าย
ค ล	สวามินีคณะ	นายกคณะ	ค ล
	ม	ไม่แน่นอน	
	ย		
	ร		
	ต		
	ช		
	ภ		

เมื่อเข้าใจสวามินีคณะว่าต้องเป็นคณะใดคณะหนึ่งใน ๖ คณะแน่นอน ส่วนนายกคณะ เปลี่ยนไปตามกฎของแต่ละคาถาแล้ว ดังนั้น ถ้านายกคณะเป็น ย คณะทั้ง ๔ บาท คาถานั้น จะเรียกว่า วัตตคาถา หรือถ้านายกคณะในบาทคือยังคงเป็น ย คณะ แต่ในบาทคู่เปลี่ยนเป็น ช คณะ คาถานั้น เรียกว่า ปัฐยาวัตตคาถา ดังนี้ เป็นต้น

ในกลุ่มคาถาที่มี ๘ พยางค์นั้น มีข้อความทางคัมภีร์ไวยากรณ์และฎีกาต่าง ๆ ได้อธิบายถึง พยางค์เกินมาได้ในคำดังต่อไปนี้ คือ อริย, จรียา, กิริยา, วิรีย, อาจริย, วิปริยาย, อรห เป็นต้น โดยให้รวม คำเหล่านั้นเป็นพยางค์สั้นกว่าเดิม คือ ถ้ามี ๔ พยางค์ก็ถือว่าเป็น ๓ พยางค์ หรือถ้ามี ๓ พยางค์ก็ถือว่าเป็น ๒ พยางค์ เป็นต้น ที่เป็นเช่นนี้คงเนื่องมาจากภาษาสันสกฤตใช้คำสั้นกว่าบาลี จึงอนุโลมตามภาษานั้น คำที่ยกมากล่าวมีรูปคำตามภาษาสันสกฤตสั้นกว่าบาลี ๑ พยางค์ ว่า อรย, จรยา, กิริยา, วิรย, อาจารย์, วิปริยาย, อรห ดังในสัททนีติ (สุตตมาลา หน้า ๔๙๒) กล่าวว่า

คาถาปเทสุ อริยารหจริยาทีโยเค อธิกฤษโรปี ปาโท อนุปวชโซ

ในบาทคาถา แม้บาทที่มีพยางค์เกิน (๘ พยางค์) เมื่อประกอบกับ อริย, อรห และ จรียา ศัพท์เป็นต้น ก็หาโทษมิได้

ในคัมภีร์ฎีกากล่าวไว้ว่า **กิริยารหาทีโยเค วิย จ อนุตรโยเค อธิกฤษรปาโท อนุปวชโซ**^{๑๑๘} อนึ่ง บาทที่มีพยางค์เกิน (๘ พยางค์) เมื่อประกอบกับ อนุตร ศัพท์ ย่อมไม่มีโทษ เหมือนเมื่อประกอบกับ กิริยา และ อรห ศัพท์เป็นต้น

^{๑๑๘} ที่.สี.ฎีกา (บาลี) (อภิทว). ๒/๓๐๔/๓๖๘.

ปาวจเน ทิ จริยาริยกิจริยารหาทโยคาสุ ปกตिकाถาสุ อุปชาตियญจาธิกขุโรปิ ปาโท
อนุปวชโซ^{๑๑๙} ที่จริงในพระพุทธรูป แม้บาทที่มีพยางค์เกิน (๘ พยางค์) ในคาถาทัวไปและอุปชาติคาถา
 เมื่อประกอบกับ จริยา, อริย, กิริยา และ อรห ศัพท์เป็นต้น ย่อมปราศจากโทษ

ขอนำอุทาหรณ์ที่ปรากฏในพระบาลีมาแสดงไว้โดยสังเขป ดังต่อไปนี้

ตโป จ พรหมจริยญจ	อริยสัจจान ทสสนั
๑ ๒ ๑ ๒ ๑ ๒ ๒ ๑	๒ ๑ ๒ ๒ ๑ ๒ ๑ ๒
นิพพานสัจฉิกิริยา จ	เอตมมงคสมุตตมัม
๒ ๒ ๑ ๒ ๑ ๒ ๒ ๑	๒ ๒ ๒ ๑ ๑ ๒ ๑ ๒

บาทที่ ๑-๓ ในคาถานี้ มี ๙ พยางค์ แต่ถือว่ามี ๘ พยางค์ คือคำว่า จริยญ นับรวมเป็น ๒
 ๒, คำว่า อริย นับรวมเป็น ๒ ๑, คำว่า กิริยา นับรวมเป็น ๒ ๒ คาถานี้จึงเป็นปัฐยาวัตตคาถาที่มี ย, ช,
 ย, ช คณะท้าย ๔ พยางค์แรกทุกบาท

การมีพยางค์เกินจำนวนที่กำหนดนี้ มีข้อสังเกต ๔ ลักษณะ คือ

๑) พยางค์ที่ถูกรวมกันมักถือว่าเป็นครุตามตัวอย่างที่นำมาแสดงข้างต้น

๒) การรวมพยางค์นี้ไม่จำกัดเฉพาะคำที่ใกล้เคียงกับภาษาสันสกฤตเหมือนคำว่า อริย
 เป็นต้น แม้คำทั่วไปก็อาจใช้กฎการรวมพยางค์ได้ เช่น

โส อิม วิชญเย ชญั
 ๒ ๑ ๒ ๒ ๑ ๒ ๑ ๒

คำว่า วิช นับรวมเป็นครุ ๑ พยางค์ บาทนี้ก็จะครบ ๘ พยางค์

สุโข ปถญาย ปฎิลาโก
 ๑ ๒ ๒ ๒ ๑ ๒ ๒ ๒
 สนนทโร ชตติโย ตปติ
 ๒ ๒ ๒ ๒ ๑ ๒ ๒ ๑
 น พราหมณสส ปทเรยย
 ๑ ๒ ๑ ๒ ๑ ๒ ๒ ๑
 ยตถ อรหันโต วิหรนติ
 ๒ ๑ ๒ ๒ ๒ ๒ ๒ ๑
 สพพปาปสส อกรณัม
 ๒ ๑ ๒ ๒ ๑ ๑ ๒ ๒
 สจิตตปริโยทปนัม
 ๑ ๒ ๑ ๒ ๒ ๑ ๑ ๒

๓) บางแห่งแม้จะมี อริย ศัพท์เป็นต้น ก็มีพยางค์ในบาทครบจำนวน เช่น

อริยา โนปปพภนติ	อสถญาปายภูมิสุ
เสสฎฐาเนสุ ลพภนติ	อริยานริยาปิ จ.

^{๑๑๙} กวส. ๒/๖๕.

๔) บางแห่งพยางค์ที่ถูกรวมกันก็ถือว่าเป็นลหุ เช่น

หริ อริ ติมิ กลิ พลิ ชลธิ คหปติ

๑๑ ๑๑ ๑๑ ๑๑ ๑๑ ๑๑๑ ๑๑๑

คำว่า คห นับรวมเป็นลหุ ๑ พยางค์ บาทนี้มีลหุล้วน ๑๖ มาตรา

สนธิธ สตตะตา อปปรชกขชาติกา

๒ ๒ ๑ ๒ ๒ ๑ ๑ ๒ ๑ ๒ ๑ ๒

คำว่า อป นับรวมเป็นลหุ ๑ พยางค์ บาทนี้มีลักษณะเหมือนอินทรวงศ์คาถา

ปัฐยาวัตตคาถา

คาถาที่ ๑๑๙ ว่า **สเมสุ สินรุโต เซน ปถยวตตํ ปกิตติตํ**

คาถาที่มี ช คณะท้าย ๔ พยางค์ในบาทคู่ เรียกว่า ปัฐยาวัตตะ

ลักษณะของปัฐยาวัตตคาถา

๑) มีคณะ ๖ คณะ คณะใดคณะหนึ่งอยู่พยางค์ที่ ๒ ๓ ๔ เว้น ๒ คณะคือ ส น คณะ

๒) มี ย คณะอยู่พยางค์ที่ ๕ ๖ ๗ ในบาทคี่ คือบาทที่ ๑ และ ๓

๓) มี ช คณะอยู่พยางค์ที่ ๕ ๖ ๗ ในบาทคู่ คือบาทที่ ๒ และ ๔

ตารางแสดงปัฐยาวัตตคาถา

ล	ร	ย	ล	ค	ม	ช	ค
๑	๒ ๑ ๒	๑ ๒ ๒	๑	๒	๒ ๒ ๒	๑ ๒ ๑	๒
ส	เมสุ สิน	รุโต เซ	น	ปถ	ยวตตํ	ปกิตติ	ตํ
ค ล	ม	ย	ค ล	ค ล	ม	ช	ค ล
	ย						
	ร						
	ต						
	ช						
ภ							
๒	๖	๑	๒	๒	๖	๑	๒

ปัฐยาวัตตคาถา คือ คาถาที่มี ย คณะอยู่พยางค์ที่ ๕ ๖ ๗ ในบาทคี่ และมี ช คณะอยู่พยางค์ที่ ๕ ๖ ๗ ในบาทคู่ จะเห็นว่าคำว่า รุโต เซ (๑ ๒ ๒) ในบาทแรกเป็น ย คณะ ส่วนคำว่า ปกิตติ (๑ ๒ ๑) ในบาทที่ ๒ เป็น ช คณะ

มีอุทาหรณ์ว่า

สุปปพุทธํ ปพฺพชมนฺติ

สทา โคตมสาวกา

เยสํ ทิวา จ รตโต จ

นิจจํ พุทฺธคตา สติ

สาวกของพระโคตมะผู้รำลึกถึงพระพุทธคุณเป็นนิตย์ ทั้งกลางวัน

กลางคืน ตื่นดีแล้วเสมอ

คาถาข้างต้นนี้ มี ย คณะอยู่พยางค์ที่ ๕ ๖ ๗ ในบาทคี่ คือ ปพฺพชมน (๑ ๒ ๒) จ รตโต (๑ ๒ ๒) และมี ช คณะในบาทคู่ คือ มสาว (๑ ๒ ๑) และ คตา ส (๑ ๒ ๑)

ปฐญาวัตตคานานี้มีเสียงไพเราะนุ่มนวลกว่าคานาอื่นในกลุ่มวัตตคานา เนื่องจากมีเสียงครุ และลหุอย่างละ ๖ พยางค์เท่ากันในนายกคณะ คือมี ย คณะ (๑ ๒ ๒) ๒ คณะอยู่พยางค์ที่ ๕ ๖ ๗ ใน บาทคี่ และ ช คณะ (๑ ๒ ๑) ๒ คณะอยู่พยางค์ที่ ๕ ๖ ๗ ที่บาทคู่ ส่งผลให้เสียงครุลหุเท่ากัน จึงก่อให้เกิดเสียงประสานนุ่มนวล ดังนั้น จึงเป็นที่นิยมแต่งในวรรณกรรมบาลีและสันสกฤต

วิปริตปฐญาวัตตคานา

คานาที่ ๑๒๐ ว่า โอเชสุ เชน สินรุโต ตเมว วิปริตาหิ

คานาที่มี ช คณะท้าย ๔ พยางค์ในบาทคี่นั้น

ชื่อว่าวิปริตปฐญาวัตตคานา

ลักษณะของวิปริตปฐญาวัตตคานา

- ๑) มีคณะ ๖ คณะ คณะใดคณะหนึ่งอยู่พยางค์ที่ ๒ ๓ ๔ เว้น ๒ คณะคือ ส น คณะ
- ๒) มี ช คณะอยู่พยางค์ที่ ๕ ๖ ๗ ในบาทคี่ คือ บาทที่ ๑ และ ๓
- ๓) มี ย คณะอยู่พยางค์ที่ ๕ ๖ ๗ ในบาทคู่ คือ บาทที่ ๒ และ ๔

ตารางแสดงวิปริตปฐญาวัตตคานา

ค	ร	ช	ค	ล	ภ	ย	ล
๒	๒ ๑ ๒	๑ ๒ ๑	๒	๑	๒ ๑ ๑	๑ ๒ ๒	๑
โอ	เชสุ เซ	น สินรุ	โต	ต	เมว วิ	ปริตา	หิ
ค ล	ม	ช	ค ล	ค ล	ม	ย	ค ล
	ย				ย		
	ร				ร		
	ต				ต		
	ช				ช		
	ภ				ภ		
๒	๖	๑	๒	๒	๖	๑	๒

วิปริตปฐญาวัตตคานา คือ คานาที่มี ช คณะอยู่พยางค์ที่ ๕ ๖ ๗ ในบาทคี่ และมี ย คณะอยู่พยางค์ที่ ๕ ๖ ๗ ในบาทคู่ จะเห็นว่าคำว่า น สินรุ (๑ ๒ ๑) ในบาทคี่เป็น ช คณะ ส่วนคำว่า ปริตา (๑ ๒ ๒) ในบาทคู่เป็น ย คณะ คานานี้เป็นคานาที่สลับคณะกันกับปฐญาวัตตคานาคือ ย, ช, ย, ช คณะ สลับเป็น ช, ย, ช, ย คณะ จึงเรียกว่า วิปริตปฐญาวัตตคานา (ปฐญาวัตตคานาที่สลับคณะกัน)

มีอุทาหรณ์ว่า

สมุฏฐานํ ปโยชนํ

ภาชนนญาปิ ปิณหตถํ

นิหธาเรตวาน ปณฺหิตโต

ตโต หาราทโย สํเส

บัณฑิตพึงแสดงสมุฏฐาน, ประโยชน์, ที่ตั้ง และใจความ หลังจากนั้น

พึงกล่าวหาระ (คำอธิบาย) เป็นต้น

คานาข้างต้นนี้ มี ช คณะอยู่พยางค์ที่ ๕ ๖ ๗ ในบาทคี่ คือ ปโยช (๑ ๒ ๑), น ปณฺหิต (๑ ๒ ๑) และมี ย คณะในบาทคู่ คือ ป ปิณหต (๑ ๒ ๒), ทโย สํ (๑ ๒ ๒)

จปลาวัตตคาถา

คาถาที่ ๑๒๑ ว่า นกาโร เจ ชลธิโต จปลาวตตมิจเจต

คาถาที่มี น คณะอยู่พยางค์ที่ ๕ ๖ ๗ ชื่อว่า จปลาวัตตะ

ลักษณะของจปลาวัตตคาถา

- ๑) มีคณะ ๖ คณะ คณะใดคณะหนึ่งอยู่พยางค์ ๒ ๓ ๔ เว้น ๒ คณะคือ ส น คณะ
- ๒) มี น คณะอยู่พยางค์ที่ ๕ ๖ ๗ ในบาทคือ คือ บาทที่ ๑ และ ๓
- ๓) มี ย คณะอยู่พยางค์ที่ ๕ ๖ ๗ ในบาทคู่ คือ บาทที่ ๒ และ ๔

ตารางแสดงจปลาวัตตคาถา

ล	ม	น	ค	ล	ย	ย	ค
๑	๒ ๒ ๒	๑ ๑ ๑	๒	๑	๑ ๒ ๒	๑ ๒ ๒	๒
น	กาโร เจ	ชลธิ	โต	จ	ปลาวต	ตมิจเจ	ต
ค ล	ม	น	ค ล	ค ล	ม	ย	ค ล
	ย						
	ร						
	ต						
	ช						
	ภ						
๒	๖	๑	๒	๒	๖	๑	๒

จปลาวัตตคาถา คือ คาถาที่มี น คณะอยู่พยางค์ที่ ๕ ๖ ๗ ในบาทคือ และมี ย คณะอยู่พยางค์ที่ ๕ ๖ ๗ ในบาทคู่ จะเห็นว่าคำว่า ชลธิ (๑ ๑ ๑) ในบาทคือ เป็น น คณะ ส่วนคำว่า ตมิจเจ (๑ ๒ ๒) ในบาทคู่ เป็น ย คณะ คาถานี้คล้ายกับวิปริตปฐิวาวัตตคาถาที่มี ช, ย, ช, ย คณะ โดยมี น คณะแทนช คณะ จึงมีลักษณะเป็น น, ย, น, ย คณะอยู่พยางค์ที่ ๕ ๖ ๗ ของแต่ละบาท

มีอุทาหรณ์ว่า

สมพุทฐัสมสมสม

อเนกคุณสมปนุ

พูชิตั ฐมม'มมล

คณุตตมณจ วนเทห

ข้าพเจ้าขอนมัสการพระสัมพุทธเจ้าผู้ทรงเสมอเหมือนกับพระพุทธเจ้า

ซึ่งไม่มีผู้เปรียบ ทรงถึงพร้อมด้วยคุณธรรมมากเป็นอเนก ขอนมัสการพระธรรม

อันพระสัมพุทธเจ้าทรงบูชาแล้วและขอนมัสการพระสงฆ์ผู้สูงสุด ปราศจากมลทิน

คาถาข้างต้นนี้ มี น คณะอยู่พยางค์ที่ ๕ ๖ ๗ ในบาทคือ คือ สมล (๑ ๑ ๑), มม (๑ ๑ ๑)

และมี ย คณะในบาทคู่ คือ ญสมปนุ (๑ ๒ ๒), จ วนเท (๑ ๒ ๒)

ปิงคลวิปูลาคาถา

คาถาที่ ๑๒๒ ว่า สเม โส สดตโม ยสุสา วิปูลา ปิงคลสุส สา

คาถาที่มีพยางค์ที่ ๗ ในบาทคู่ เป็นลหุ ชื่อว่า ปิงคลวิปูลา

ลักษณะของปิงคลวิปูลาคาถา

- ๑) มีคณะ ๖ คณะ คณะใดคณะหนึ่งอยู่พยางค์ ๒ ๓ ๔ เว้น ๒ คณะคือ ส น คณะ
- ๒) มี ย คณะอยู่พยางค์ที่ ๕ ๖ ๗ ในบาทคือ คือ บาทที่ ๑ และ ๓

๓) พยางค์ที่ ๗ ในบาทคู่ คือ บาทที่ ๒ และ ๔ เป็นลหุ (มี ๔ คณะ คือ ต ช ภา น คณะ)
 ตารางแสดงปิงคลวิปูลาคาถา

ล	ม	ย	ค	ล	ย	ช	ค
๑	๒ ๒ ๒	๑ ๒ ๒	๒	๑	๑ ๒ ๒	๑ ๒ ๑	๒
ส	เม โล สตุ	ตโม ยสุ	สา	วิ	ปูลา ปิง	คตสสุ	สา
ค ล	ม	ย	ค ล	ค ล	ม	ต ช ภ น	ค ล
	ย						
	ร						
	ต						
	ช						
	ภ						
๒	๖	๑	๒	๒	๖	๔	๒

ปิงคลวิปูลาคาถา มี ย คณะอยู่พยางค์ที่ ๕ ๖ ๗ ในบาทคู่ ส่วนในบาทคู่ เฉพาะพยางค์ที่ ๗ ต้องเป็นลหุ มี ๔ คณะที่สามารถประกอบได้ เพราะมีลหุที่พยางค์ที่ ๗ ได้แก่ ต คณะ (๒ ๒ ๑), ช คณะ (๑ ๒ ๑), ภา คณะ (๒ ๑ ๑) และ น คณะ (๑ ๑ ๑) จะเห็นว่าคำว่า ตโม ยสุ (๑ ๒ ๒) ในบาทคู่ เป็น ย คณะ ส่วนคำว่า คตสสุ (๑ ๒ ๑) เป็น ช คณะ หนึ่งใน ๔ คณะที่สามารถประกอบได้ซึ่งมีลหุอยู่ท้ายทำให้พยางค์ที่ ๗ ในบาทคู่เป็นลหุ

มีอุทาหรณ์ว่า

ทีฆา ชาครโต รตติ

ทีฆั สนตสสุ โยชนั

ทีโฆ พาลาน สัสาโร

สททมม อวิชานตั

ราตรีนานสำหรับคนนอนไม่หลับ ระยะทางโยชน์หนึ่งไกลสำหรับคน

อ่อนล้า สงสารยาวนานสำหรับคนพาลผู้ไม่รู้แจ้งพระสัทธรรม

คาถาข้างต้นนี้ มี ย คณะอยู่พยางค์ที่ ๕ ๖ ๗ ในบาทคู่ คือ รโต รต (๑ ๒ ๒), น สัสา (๑ ๒ ๒) และมีลหุที่พยางค์ที่ ๗ คือคำว่า “ช” ในบาทที่ ๒ และ “น” ในบาทที่ ๔ จึงเป็นปิงคลวิปูลาคาถา

คาถาที่เป็นปัญญาวัตตะทั้งหมดจัดอยู่ในปิงคลวิปูลานี้ แต่คาถานี้มีขอบเขตกว้างกว่าปัญญาวัตตะคาถา เพราะนายกคณะที่เป็นพยางค์ที่ ๕ ๖ ๗ ในบาทคู่เป็นได้ถึง ๔ คณะดังที่กล่าวมาแล้ว

กลุ่มคาถาบาทเดียว แต่มีลักษณะเหมือนกันทั้ง ๔ บาท เรียกว่า จตุรวัตตติยคาถา มี ๕ ชนิด คือ เสตววิปูลา, ภาการวิปูลา, รการวิปูลา, นการวิปูลา และตการวิปูลา ขอนำมากล่าวพอเป็นตัวอย่างไว้ ๑ คาถา คือ

เสตววิปูลาคาถา

คาถาที่ ๑๒๓ ว่า เสตวสุสาขิเลสวปี

คาถาที่มีพยางค์ที่ ๗ ในทุกบาทเป็นลหุ ชื่อว่าเสตววิปูลา

ลักษณะของเสตววิปูลาคาถา

๑) มีคณะ ๖ คณะ คณะใดคณะหนึ่งอยู่พยางค์ ๒ ๓ ๔ เว้น ๒ คณะคือ ส น คณะ

๒) พยางค์ที่ ๗ ของทุกบาท เป็นลหุ (มี ๔ คณะ คือ ต ช ภา น คณะ)

ตารางแสดงเสตววิปูลาคาถา ทั้ง ๔ บาทเหมือนกัน บาทละ ๘ พยางค์

๑	๒	๓	๔	๕	๖	๗	๘
ค	ย			ช			ล
๒ เส	๑ ต	๒ วสุ	๒ สา	๑ ชี	๒ เลส	๑ ว	๑ ปี
ค ล	ม			ต			ค ล
	ย			ช			
	ร			ภ			
	ต			น			
ช							
ภ							
๒	๖			๔			๒

เมื่อทบทวนว่า

ปรตถสมปาหนโต

ปฺญเณนาธิคเตนหิ

ปรตถสมปาหนโก

ภเวยฺยํ ชาตฺติชาติยํ

ด้วยบุญที่ได้รับจากการยังประโยชน์ของผู้อื่นให้สำเร็จ ขอให้ข้าพเจ้า

พึงเป็นผู้ทำประโยชน์แก่ผู้อื่นในทุกๆ ชาติ

คาถาข้างต้นนี้ มีลหุอยู่พยางค์ที่ ๗ คือคำว่า “น” ในบาทแรก คำว่า “น” ในบาทที่ ๒ คำว่า “น” ในบาทที่ ๓ และคำว่า “ติ” ในบาทที่ ๔ จึงเป็นเสตววิปูลาคาถา คาถานี้สามารถจัดเข้าในปิงคลวิปูลาคาถาที่กล่าวมาแล้ว เพราะพยางค์ที่ ๗ ในบาทคู่ก็เป็นลหุด้วย

รายละเอียดเกี่ยวกับฉันทลักษณ์ที่เหลือ ท่านผู้สนใจสามารถค้นคว้าเพิ่มเติมได้จากกลุ่มคัมภีร์สหทาวีสถมีคัมภีร์วุตโตทัย วุตโตทยมัญชุรีเป็นต้น

๒.๔ ประวัติคัมภีร์สุโพธาลังการ

คัมภีร์สุโพธาลังการ^{๑๒๐} เป็นผลงานของพระสังฆรักขิตะ เป็นพระเถระชาวลังกา ผู้ดำรงตำแหน่งมหาสามี (สมเด็จพระสังฆราช) และเป็นพระราชครูของพระเจ้าปราวกรมพาทูที่ ๑ ท่านเป็นผู้เชี่ยวชาญพระปริยัติธรรมทางด้านภาษาบาลีและสันสกฤต มีเกียรติศักดิ์เลื่องลือในสมัยราวพุทธศตวรรษที่ ๑๗ (พ.ศ. ๑๖๙๖ – ๑๗๒๙) มีชีวิตอยู่จนถึง พ.ศ. ๑๗๘๗ ในรัชสมัยพระเจ้าวิชัยพาทูที่ ๓ พำนักอยู่ที่อุทุมพรคิริวิหาร เนื้อหาของคัมภีร์ประกอบด้วยหลักการตกแต่งภาษาเพื่อให้ไพเราะชวนให้น่าฟังเสนาะโสตทั้งอรรถและพยัญชนะ

ลักษณะของบทประพันธ์

คำว่า **บทประพันธ์** มาจากคำบาลีว่า ปท + ปพณฺธ, ปท แปลว่า บท หรือข้อความ, ปพณฺธ แปลว่า เรียบเรียง หรือเกี่ยวเนื่องกัน รวมกันจึงได้ความหมายว่า บทหรือข้อความที่เรียบเรียงขึ้นหรือเกี่ยวเนื่องกัน หมายถึง คำและความหมายที่สัมพันธ์กัน ดังที่ท่านแสดงไว้ในคัมภีร์หรือลัทธิการว่า

^{๑๒๐} พระคณิศรสาราภิกวงศ์. สุโพธาลังการมัญชุรี. (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์ หจก. ไทยรายวันการพิมพ์, ๒๕๔๖), คำนำ, ๑๐-๑๑.

พนฺโธ จ นาม สทฺตถถา
ปชชคชชวิมิสถาน

สทิตา โทสวชชิตา
เภเทนายํ ตีธา ภเว^{๑๒๑}

คำและความหมายที่สัมพันธ์กัน ปรากฏจากโทษ ชื่อว่าบทประพันธ์
มี ๓ อย่าง โดยจำแนกเป็นร้อยกรอง, ร้อยแก้วและบทประพันธ์ผสม
ท่านแสดงลักษณะของบทประพันธ์ ๒ ประการ คือ

๑. มีคำและความหมายในพากย์สัมพันธ์กัน เช่น พุทฺธ วนฺทามิ สาทฺริ (ข้าพเจ้าขอน้อม
ไหว้พระพุทธเจ้าโดยเคารพ) ทั้งสามคำนี้สัมพันธ์กันโดย พุทฺธ เป็นกรรม, วนฺทามิ เป็นกิริยาคุมพากย์
และสาทฺริ เป็นกิริยาวิเสสนะ

๒. ปรากฏจากโทษของคำและความหมาย คือสอดคล้องกันตามความประสงค์
บทประพันธ์ จำแนกออกเป็น ๓ ประเภท คือ

๑. **ปชชช** ร้อยกรอง หรือคาถา เช่น มงคลสูตรเป็นต้นที่แต่งด้วยคาถาล้วน ๆ แบ่ง
ออกเป็น ๔ ประเภท คือ

๑.๑) มุตตกะ บทร้อยกรองที่จับความในคาถาเดียว หรือมีเพียง ๔ บาทเท่านั้น เช่น
คาถาในหมวดเอกกนิบาตของชาตก เถรคาถา เถรีคาถา เป็นต้น

๑.๒) กุลกะ บทร้อยกรองที่ไม่จับความเพียงคาถาเดียว ต้องมี ๒ ถึง ๕ คาถา เช่น
คาถาในหมวดปัญจกนิบาตของชาตก เถรคาถา เถรีคาถา เป็นต้น

๑.๓) โกสะ บทร้อยกรองที่มีคาถาตั้งแต่ ๖ บทขึ้นไป มีกระบวนการพรรณนาต่าง ๆ
ผสมกัน มีกิริยาคุมพากย์ต่างกัน เช่น คาถาในคัมภีร์อภิธานปทีปิกา เอกักรโกศและอมรโกศเป็นต้น

๑.๔) สังฆาตะ บทร้อยกรองที่มีคาถาตั้งแต่ ๖ บทขึ้นไปและมีกิริยาคุมพากย์ต่างกัน
เหมือนโกสะ แต่แสดงเรื่องราวโดยรวมกัน เช่น คาถาในคัมภีร์เมฆพุต หมวดฉักกนิบาตของชาตกเป็นต้น

๒. **คชชช** ร้อยแก้ว ความเรียง เรียกว่าจลนนิยะบ้าง เช่น สามัญญผลสูตรเป็นต้นที่ไม่มี
คาถา แบ่งออกเป็น ๒ ประเภท คือ

๒.๑) อาชยายิกะ เรื่องราวจริงที่แต่งกล่าวถึงเหตุการณ์อย่างใดอย่างหนึ่ง เช่น
ชีวประวัติเป็นต้น

๒.๒) กถา เรื่องที่แต่งจากจินตนาการ เช่น นวนิยาย นิทานพื้นบ้าน เป็นต้น

๓. **วิมิสสะ** บทประพันธ์ผสมกันทั้งร้อยกรองและร้อยแก้ว เช่น ธชัคคสูตรเป็นต้น

อลังการ^{๑๒๒} หมายถึง เครื่องตกแต่งบทประพันธ์ ได้แก่ สัททาลังการ (การตกแต่งเสียง)
และอรรถาลังการ (การตกแต่งความหมาย) มีรูปวิเคราะห์ **อลงฺกโรนฺติ อตฺตภาวมนฺนาติ อลงฺกาโร** หรือ
อลงฺกโรนฺติ พนฺธสรีรมนฺนาติ อลงฺกาโร อลังการ คือเครื่องตกแต่งบทประพันธ์ มี ๒ ประเภท ตามที่
แสดงไว้ในคัมภีร์สุโฆธาลังการ ปริจเฉทที่ ๑ คาถาที่ ๑๓ ว่า

ทวิปฺการา อลงฺการา
สทฺตถถา พนฺธนามาว

ตตถ สทฺตถถเภาโต
ตฺสชชิตตทาวลีส

อลังการ มี ๒ ประการ โดยจำแนกตามศัพท์และความหมาย, ศัพท์ และ
ความหมายของศัพท์ที่เรียงตกแต่งแล้วตามอลังการนั้นได้นามว่าบทประพันธ์

^{๑๒๑} เรื่องเดียวกัน, ๑๔.

^{๑๒๒} เรื่องเดียวกัน, ๒๑.

ดังนั้น **อลังการ** จึงจำแนกเป็น **๒ ประเภท** โดยถือเอาศัพท์และความหมายของศัพท์เป็นเกณฑ์ คือ

๑. สัททาลังการ การตกแต่งเสียง

๒. อรรถาลังการ การตกแต่งความหมาย

คัมภีร์สุไพเราะลึงการเป็นตำราที่แสดงหลักการแต่งเสียงและความหมายให้ภาษามีความไพเราะ มี ๓๖๗ บท ประกอบด้วยคำอธิบายและอุทาหรณ์โดยละเอียด แบ่งออกเป็น ๕ ปริจเฉท คือ

ปริจเฉทที่ ๑ โทสาวโพธะ แสดงข้อบกพร่อง มี ๖๗ คาถา เป็นการแสดงลักษณะของการประพันธ์ที่มีข้อบกพร่องของบท ๘ ประเภท ข้อบกพร่องของพากย์ ๙ ประเภท และแสดงโทษในความหมายของพากย์ ๖ ประเภท มีรายละเอียดดังนี้

ข้อบกพร่องของบท ๘ ประเภท คือ

๑) วิรุทธถันตรโทษ	มีความหมายอื่นแย้ง
๒) อัธยัตถโทษ	มีเนื้อความเกินความเป็นจริง
๓) กิลิฏฐโทษ	ไม่ชัดเจน
๔) วิโรธโทษ	ผิด
๕) เนยยโทษ	เพิ่มบทอื่น
๖) วิเสสนาเปกขโทษ	มองหาวิเสสนะ
๗) หีนัตถโทษ	มีความหมายทรมาน
๘) อนัตถโทษ	ไม่มีความหมาย

ข้อบกพร่องของพากย์ ๙ ประเภท คือ

๑) เอกัตถโทษ	มีความหมายเดียว
๒) ภัคครีตีโทษ	หักลำดับ
๓) พยาภิณณโทษ	สับสน
๔) คามมโทษ	ไม่สุภาพ
๕) ยติหีนโทษ	เว้นวรรคผิด
๖) กมัจจุตโทษ	เคลื่อนจากลำดับความ
๗) อติวุตตโทษ	พูดเกินความจริง
๘) อเปตัตถโทษ	ปราศจากความ
๙) พันธผลุสโทษ	มีเสียงกระด้าง

โทษในความหมายของพากย์ ๖ ประเภท คือ

๑) อปกกมโทษ	ปราศจากลำดับ
๒) โอจิตยหีนโทษ	ทรมานจากความเหมาะสม
๓) ภัคครีตีโทษ	หักลำดับ
๔) สสังสยโทษ	ชวนสงสัย
๕) คามมโทษ	ไม่สุภาพ
๖) ภูฏาลังกติโทษ	เสียอลังการ

ปริจเฉทที่ ๒ โทสปริหาราวโพธะ แสดงการแก้ไขข้อบกพร่อง มี ๔๘ คาถา โดยนำข้อบกพร่องจากปริจเฉทที่ ๑ มาแสดงวิธีแก้ไข คือ การแก้ไขข้อบกพร่องของบท ๘ ประเภท การแก้ไขข้อบกพร่องของพากย์ ๙ ประเภท และการแก้ไขข้อบกพร่องด้านความหมายของพากย์ ๖ ประเภท

ปริจเฉทที่ ๓ คุณาวโพธะ แสดงสัททาลังการ มี ๔๘ คาถา แสดงลักษณะการแต่งเสียงให้ไพเราะ เรียกว่าสัททาลังการ

สัททาลังการ^{๑๒๓} คือ การตกแต่งเสียง เพื่อใช้ประดับคาถาให้สมบูรณ์ด้วยพยัญชนะ (สพยณชน) มีเสียงไพเราะเพราะพริ้งชวนฟังน่าจับใจแก่ผู้ฟัง มีรูปวิเคราะหฺว่า **สทเท อลงฺกโรนฺติ สมฺภูสยณฺตฺติ สททาลงฺการา** อลังการที่ตกแต่งเสียง ชื่อว่าสัททาลังการ มี ๑๐ ประเภท คือ

๑. ปสาทคุณ ความแจ่มกระจ่าง คือมีบทสัมพันธ์อยู่ใกล้กันอ่านเข้าใจง่าย มีหลักใหญ่ ๒ ประการ คือ

๑) มีบทสัมพันธ์อยู่ใกล้กัน คือ บทกัตตาหรือกรรมเป็นต้น ได้วางไว้ใกล้กันในพากย์ ตามความที่จะสัมพันธ์กัน เป็นการแสดงความปราศจากพยากิณณโทษ คือโทษสับสน ที่วางบทไว้สับสนไม่เป็นระเบียบ เมื่อบทประพันธ์มีสัมพันธ์ไม่สับสน ก็จะเกิดความกระจ่างชัดเจนตามมาเอง

๒) มีเนื้อความชัดเจน คือ บทในพากย์มีเนื้อความสอดคล้องกับความเข้าใจของคนทั่ว ๆ ไป ไม่มีบทที่มีความเข้าใจยากเลย อ่านแล้วเข้าใจทันที ไม่ต้องใช้เวลานึกพิจารณาต่อไปอีก เป็นการแสดงความปราศจากกิณณโทษ คือโทษมัวหมองที่ประกอบบทที่เข้าใจยาก

๒. โอบุชคุณ ความซาบซึ้งตรึงใจ คือผูกบทหลาย ๆ บทเป็นสมาสยาว ๆ หรือกล่าวย่อข้อความยาวและขยายข้อความสั้น ๆ หมายความว่า การผูกบทหลายบทเป็นบทสมาสบทเดียว โดยลบลวิภัตติระหว่างบททำให้สั้น แต่จุนเนื้อความมาก เปรียบเสมือนชีวิตของร้อยแก้ว ทำให้ร้อยแก้วมีชีวิตชีวน่าสนใจติดตามอ่าน ถ้าไม่มีบทสมาสเลยจะทำให้ขาดรสชาติไป เหมือนกับการรับประทานอาหารโดยไม่มีเครื่องปรุง ดังจะเห็นได้จากพระอรธกถาจารย์มักจะทำคำลงท้ายคัมภีร์ด้วยบทสมาสยาว ๆ ว่า **ปรมวิสุทฺตสทฺธาพุทฺธิวิริยปฏิมณฺชิต** (ผู้ประดับด้วยศรัทธาความรู้และความเพียรอันหมดจดยิ่ง) เป็นต้น มีลักษณะเป็นที่สังเกตในฐานะ ๓ อย่าง คือ

- ๑) มีบทสมาสตลอดครั้งคาถา
- ๒) มีบทสมาสตลอดบาทใดบาทหนึ่ง
- ๓) มีบทสมาสในศัพท์ใดศัพท์หนึ่งของทุกบท

๓. มธฺรุตาคุณ ความอ่อนหวาน คือประกอบสระและพยัญชนะที่มีฐาน กรณฺ์และมาตรา เหมือนกันไว้ใกล้กัน หรือกล่าวซ้ำให้มีเสียงคล้องจองกัน หมายความว่า มีเสียงราบรื่นคล้องจองสัมผัส เป็นเสียงที่น่าฟัง มีรูปวิเคราะหฺว่า **มธฺรุตฺส ภาโว มธฺรุตฺตา มธฺรุตฺตา** คือความอ่อนหวาน บางแห่งเรียกว่า **มารุธิยะ** โดยลง ญย ปัจจัยแทน ตา ปัจจัย มี ๒ ประเภท คือ

๑) **ปทาสัตฺติ** มีเสียงคล้องจองกัน คือประกอบสระและพยัญชนะที่มีฐาน กรณฺ์และมาตราเหมือนกันไว้ใกล้กัน

๒) **อนุปปาสะ** กล่าวซ้ำเสียง คือ ออกเสียงซ้ำกันบ่อย ๆ ส่งผลให้เกิดความไพเราะเพราะพริ้ง

^{๑๒๓} เรื่องเดียวกัน, ๒๓๐-๒๓๒.

๔. สมตาคคุณ ความสม่ำเสมอในการเลือกอักษรมาเรียงลำดับ โดยมีพยัญชนะเสียงอ่อนฐานเดียวกันจำนวนมาก พยัญชนะเสียงแข็งฐานเดียวกันจำนวนมาก หรือพยัญชนะเสียงอ่อนผสมเสียงแข็งที่มีฐานเดียวกัน จำแนกออกเป็น ๓ ประเภท คือ

๑) เกวลมทุสมตาคคุณ ความสม่ำเสมอด้วยพยัญชนะเสียงอ่อนล้วน ทำให้เกิดความไพเราะด้วยเสียงอ่อน

๒) เกวลมภูสมตาคคุณ ความสม่ำเสมอด้วยพยัญชนะเสียงแข็งล้วน ทำให้เกิดความไพเราะด้วยเสียงแข็ง

๓) มิสสกสมตาคคุณ ความสม่ำเสมอด้วยพยัญชนะเสียงอ่อนผสมเสียงแข็งทำให้เกิดความไพเราะด้วยเสียงผสมกัน เหมือนปีและกลองมีเสียงไปคนละทาง แต่ผสมเข้ากันได้

๕. สุขุมาลตาคคุณ ความนุ่มนวลชัดเจน โดยมีพยัญชนะเสียงอ่อนมากกว่าเสียงแข็ง และไม่มีอักษรออกเสียงยาก คือ สนธิ समास และสังโยคที่ประกอบไว้ไม่ดี หรือเป็นความนุ่มนวลด้วยการประกอบคำที่สละสลวย โดยหลีกเลี่ยงจากความไม่สุภาพและไม่เหมาะสม มีลักษณะ ๓ อย่าง คือ

๑) มีพยัญชนะเสียงอ่อนจำนวนมาก

๒) ไม่มีพยัญชนะเสียงอ่อนล้วน ๆ โดยมีพยัญชนะเสียงแข็งอักษรอยู่บ้าง

๓) ปราศจากอักษรออกเสียงยากคือ สนธิ समास หรือสังโยคที่ประกอบไม่ดี

๖. ลีเลสคคุณ ความมีเสียงกลมกลืนกัน ด้วยบทสังโยคและพยัญชนะเสียงหนักและสระเสียงยาว ย่อมก่อให้เกิดความจับใจแก่ผู้ฟัง มีองค์ประกอบ ๒ อย่าง คือ

๑) มีบทสังโยคฐานเดียวกันอยู่ใกล้กัน ทำให้เกิดเสียงรับสัมผัสกันของสังโยค บทสังโยคดังกล่าวอาจเป็นสังโยคอักษรเหมือนกัน เช่น กุก หรือสังโยคอักษรต่างกัน เช่น กุข เป็นต้น

๒) มีอักษรเสียงหนัก คือ สระเสียงยาวและพยัญชนะเสียงแข็งรับสัมผัสกัน

๗. อุทารตาคคุณ ความสง่างามด้วยการแสดงถึงคุณธรรมต่าง ๆ อันสูงส่ง มีความเสียสละ เป็นต้น หรือใช้วิเสสณะที่เหมาะสม คือการแสดงคุณธรรมอันสูงส่งนำอัครจริยอย่างใดอย่างหนึ่ง เช่น การพลีชีพเป็นทาน การยอมสละชีวิตเพื่อรักษาศีล ความเพียรกล้าจนไม่คำนึงถึงชีวิต เป็นต้น

๘. กันตคคุณ ความน่าฟังใจ คือไม่พูดเกินความจริง สื่อความหมายตรงกับภาวะที่เป็นไปได้ หมายความว่า เป็นสิ่งที่คนทั้งปวงปรารถนาและไม่ใช้เป็นข้อที่เกินไปจากวิสัยของโลกถึงกับจะเป็นไปไม่ได้

๙. อัถพยัตตคคุณ มีความหมายชัดเจน ไม่ทำให้ตีความหมายได้หลายอย่าง กล่าวคือไม่มีข้อความที่ซ้อนเร้น ทุก ๆ ข้อความ ล้วนมีความหมายแจ่มแจ้งไม่คลุมเครือ อ่านแล้วฟังแล้วเข้าใจได้ทันที มี ๒ ประเภท คือ

๑) อัถพยัตตคคุณโดยศัพท์

๒) อัถพยัตตคคุณโดยอรรถ

๑๐. สมาริคคุณ กล่าวสิ่งที่ไม่จริงให้เหมือนมีจริง เช่น กล่าวสิ่งที่ไม่มีชีวิตให้เหมือนมีชีวิต หรือกล่าวถึงสิ่งที่ไม่มีรูปให้เหมือนมีรูป เป็นต้น ทั้งนี้เพื่อให้มีภาพพจน์ชัดเจน มี ๖ ประเภท คือ

๑) อัถพยัตตสมาริ การยกสภาพของสิ่งที่มีชีวิต เช่น การหลับเป็นต้นขึ้นไว้ในสิ่งที่ไม่มีชีวิต คือกล่าวถึงสิ่งที่ไม่มีชีวิตให้เหมือนมีชีวิต

๒) รูปธรรมสมาธิ การยกสภาพของสิ่งประกอบด้วยรูป เช่น การดำน้ำเป็นต้นขึ้นไว้ในสิ่งที่ปราศจากรูป คือกล่าวถึงสิ่งที่ปราศจากรูปให้เหมือนมีรูป

๓) รสธรรมสมาธิ การยกสภาพของสิ่งที่มีรส เช่น รสหวาน รสขมเป็นต้น ขึ้นไว้ในสิ่งที่ปราศจากรสมีจิตเป็นต้น คือกล่าวถึงสิ่งที่ปราศจากรสให้เหมือนมีรส

๔) ทรวดมธรรมสมาธิ การยกสภาพของสิ่งประกอบด้วยความเหลวขึ้นไว้ในสิ่งที่ไม่เหลว คือกล่าวถึงสิ่งที่ไม่เหลวให้เหมือนเป็นของเหลว

๕) กัตตุธรรมสมาธิ การยกสภาพของกัตตาที่ทำการได้ เช่น ความกระดากอายของคนเป็นต้น ขึ้นไว้ในสิ่งที่ไม่ใช่กัตตามีอาวูธเป็นต้น คือกล่าวถึงสิ่งที่ไม่ใช่กัตตาให้เป็นเหมือนกัตตา

๖) กฐินธรรมสมาธิ การยกสภาพของสิ่งที่แข็ง ที่เนื่องด้วยกิริยาการทำลาย เป็นต้น ขึ้นไว้ในสิ่งที่ไม่มีสรีระ คือกล่าวถึงสิ่งที่ไม่มีสรีระให้เหมือนสิ่งที่แข็ง ดังที่ท่านแสดงไว้ในคัมภีร์สุโพธา-ลังการ ปริจเฉทที่ ๓ คาถาที่ ๑๑๗ ว่า

ปสาโทโช มรุตตา

สมตา สุขุมาลตา

สิเลโสหารตา กนฺติ

อตฺถพฺยตฺติ สมารโย^{๑๒๔}

สัททาลังการมี ๑๐ อย่าง คือ ปสาทคุณ โอชคุณ มรุตตาคุณ สมตาคุณ

สุขุมาลตาคุณ สิเลสคุณ อุทารตาคุณ กันติคุณ อตฺถพฺยตฺติคุณ และสมาริคุณ

บรรดาสัททาลังการเหล่านี้ โอชคุณและอุทารตาคุณ เกี่ยวกับเสียงและความหมาย, สมาริคุณเกี่ยวกับความหมายโดยตรงและเนื่องด้วยเสียงโดยอ้อม ส่วนสัททาลังการ ๗ อย่างคือ ปสาทคุณ มรุตตาคุณ สมตาคุณ สุขุมาลตาคุณ สิเลสคุณ กันติคุณ และอตฺถพฺยตฺติคุณ เกี่ยวกับเสียง

ปริจเฉทที่ ๔ อตฺถาลังการาวโพธะ แสดงอตฺถาลังการ มี ๑๗๔ คาถา แสดงลักษณะการประพันธ์ที่มีเนื้อหาไพเราะ เรียกว่าอตฺถาลังการ

อตฺถาลังการ^{๑๒๕} คือ การตกแต่งความหมาย เพื่อใช้ประดับคาถาให้สมบูรณ์ด้วยอรรถะ (สาตถ์) ให้มีคุณสมบัติคือประกอบด้วยความหมายเป็นที่พอใจของผู้ฟัง มีรูปวิเคราะห์ว่า **อลงกโรนฺติพนฺธิ เอเตหิตติ อลงการา, อตฺถสฺส อลงการา อตฺถาลงการา** อตฺถาลังการ คือ เครื่องตกแต่งความหมาย มี ๒ ประเภท คือ

๑. สภาววุตติ คือ กล่าวโดยตรง ตามสภาวะของเนื้อหาเรื่องราว อันได้แก่

ชาติ (ประเภทเดียวกัน)

เช่น คน, นกเป็นต้น

คุณ (ลักษณะ)

เช่น ลักษณะของการสัมผัสเป็นต้น

กิริยา (อาการ)

เช่น การชนะเป็นต้น

ทััพพะ (รูปธรรมคือบุคคล, สิ่งของ)

เช่น พระโพธิสัตว์เป็นต้น

๒. ว่างวุตติ กล่าวโดยอ้อมคือพูดเชิงอุปมาเปรียบเทียบเป็นต้น มี ๓๕ ประเภท คือ

๑) อติสยวุตติ แสดงคุณอันพิเศษล้ำเลิศ

๒) อุปมา เปรียบเทียบ

๓) รูปกะ แสดงความเป็นสิ่งเดียวกันระหว่างอุปมานะและอุปมา

๔) อาวุตติ กล่าวซ้ำ

^{๑๒๔} เรื่องเดียวกัน, ๒๓๑.

^{๑๒๕} เรื่องเดียวกัน, ๓๔๒-๓๕๖.

๕) ทิปกะ	ส่องความตลอดทั้งประโยค
๖) อักเขปะ	กล่าวในเชิงปฏิเสธ แต่มีความหมายสุดดี
๗) อัตถันตรนยาสะ	ย้ำความอื่น
๘) พยติเรกะ	แสดงความพิเศษ
๙) วิภาวนา	แสดงเหตุอื่นจากเหตุที่ประจักษ์
๑๐) เหตุ	แสดงเหตุ
๑๑) กมะ	แสดงตามลำดับ
๑๒) ปยัตระ	กล่าวถึงความพึงพอใจยิ่ง
๑๓) समासुत्ति	กล่าวอุปมานะโดยย่อ แต่มุ่งให้หมายถึงอุปไมย
๑๔) ปริกัปปนา	คาดคะเนไปอีกทางหนึ่งจากความเป็นจริง
๑๕) समाहितะ	แสดงเหตุอื่นจากเหตุจริง
๑๖) ปริยายวุตติ	พูดโดยอ้อม
๑๗) พยาโซปวิณณนะ	กล่าวสุดดีในเชิงตำหนิ
๑๘) วิเสสวุตติ	แสดงความพิเศษโดยพูดถึงความบกพร่อง
๑๙) รุพหาหังการ	แสดงความอหังการ
๒๐) สีเสสะ	ซ้อนความ คือมีอรรถะแนบชิดกันเป็น ๒ นัย
๒๑) ตุลยโยคิตา	แสดงการประกอบรวมกันเป็นคู่ ๆ คือกล่าวเทียบเคียงเป็นคู่ ๆ เพื่อตำหนิหรือสรรเสริญ
๒๒) นิทัสสนะ	แสดงผลอื่นจากผลเดิม
๒๓) มหันตัตตะ	พรรณนาความยิ่งใหญ่ของสมบัติหรืออภิยาศัย
๒๔) วัณฺณนา	อำพรางข้อความที่จะกล่าวแล้วแสดงข้อความอื่น
๒๕) อัปปกตัตถุติ	ชมเชยสิ่งที่ไม่ได้
๒๖) เอกาวลี	มีลำดับอันเดียว คือบทหลังคล้องจองกับบทหน้า
๒๗) อัญญมัญญวิภูสนะ	แต่งเกื้อกูลกันโดยความเป็นสิ่งที่ต้องตกแต่ง และเครื่องตกแต่ง
๒๘) สหวุตติ	กล่าวกิริยาหรือคุณลักษณะร่วมกัน
๒๙) วิโรธิตา	แต่งแย้งกัน
๓๐) ปริวุตติ	แลกเปลี่ยน
๓๑) ภมมะ	แต่งหมุนความ คือกลับความไปเสียอีกอย่างหนึ่งจากข้อความที่เข้าใจกัน
๓๒) ภาวะ	แสดงจุดมุ่งหมายของผู้แต่ง
๓๓) มิสสะ	แต่งผสมกัน คือมีอรรถาถาการหลายอย่างระคนกัน
๓๔) อาสี	แสดงความปรารถนา
๓๕) รสี	มีอรรถรส คือแต่งให้เกิดรสต่าง ๆ มีรสรักเป็นต้น

ปริจเฉทที่ ๕ รสภาวะวโปธะ แสดงรสและอาการทางใจที่ก่อให้เกิดรส มี ๓๐ คาถา มี เนื้อหาประกอบด้วยคำอธิบายของภาวะ ฐายีภาวะ ๙ ประการ พยภิจารีภาวะ ๓๓ ประการ สาทติก- ภาวะ ๘ ประการ ความหมายของ วิภาวะ และอนภาวะ คำอธิบายของรส ๙ ประเภท

องค์ประกอบ ๓ ประการที่จะมีรสนั้นเป็นที่กินใจของผู้อ่านผู้ฟังได้นั้น มี ๓ อย่าง คือ

๑. ภาวะ อาการที่ปรากฏทางใจ แบ่งออกเป็น ๓ อย่าง ประกอบด้วย

๑.๑) ฐายีภาวะอาการทางใจที่เป็นประธาน เช่น รัก โกรธ เป็นต้น แบ่งออกเป็น ๙ ประการ คือ

(๑)รติ ความยินดี โดยสภาวะธรรม ได้แก่ ปิติเจตสิก

(๒)หาสะ ความขบขัน โดยสภาวะธรรม ได้แก่ โสมนัสเวทนา

(๓)โสกะ ความโศก โดยสภาวะธรรม ได้แก่ โทมนัสเวทนา

(๔)โกธะ ความโกรธ โดยสภาวะธรรม ได้แก่ โทสเจตสิกที่มีกำลังมาก

(๕)อุสสาหะ ความองอาจ โดยสภาวะธรรม ได้แก่ วิริยเจตสิก

(๖)ภยะ ความกลัว โดยสภาวะธรรม ได้แก่ โทสเจตสิกที่มีกำลังน้อย

(๗)ชัคจณา ความเกลียด โดยสภาวะธรรม ได้แก่ โทสเจตสิกที่เป็นไปด้วยอาการ รังเกียจ หรือโอตตปเจตสิกที่เป็นไปด้วยอาการสะดุ้งกลัวต่อผลบาป

(๘)วิมหะ ความพิศวง โดยสภาวะธรรม ได้แก่ ฉันทเจตสิกที่เป็นไปด้วยอาการ พิศวง

(๙)สมะ ความสงบ โดยสภาวะธรรม ได้แก่ กายปัสสัทธิและจิตตปัสสัทธิที่เป็นไป ด้วยอาการของกายและจิตในขณะเจริญเมตตาหรือกรุณา เป็นต้น

๑.๒) พยภิจารีภาวะ อาการปรากฏบางขณะ เช่น เบื่อหน่าย วิตกกังวล เป็นต้น เป็น อาการที่มาปรากฏเฉพาะหน้า มี ๓๓ ประการ คือ

(๑) นิพเพทะ ความเบื่อหน่าย

(๒) ตักกะ ความกังวล (ตรึก)

(๓) สังกา ความสงสัย

(๔) สมะ ความเหน็ดเหนื่อย

(๕) ธิติ ความพอใจ

(๖) ชพตา ความเขื่องขี้ม

(๗) ทินตา ความลำบาก

(๘) อุกคัตตะ ความโหดร้าย

(๙) อลสัตตะ ความเกียจคร้าน

(๑๐) สุตตะ ความนอน

(๑๑) ตาสะ ความตื่นตระหนก

(๑๒) คิลานี ความอ่อนแรง

(๑๓) อุสุกกะ ความชวนชวาย

(๑๔) หริสะ ความปลาบปลื้ม

(๑๕) สติ ความระลึกได้

(๑๖) อีสสา	ความริษยา
(๑๗) วิสาทะ	ความลำบากใจ
(๑๘) อพหิตถา	ความสำรวมระวัง
(๑๙) จินตา	ความครุ่นคิด
(๒๐) คัพพะ	ความเย่อหยิ่ง
(๒๑) อปมาระ	ความเพ้อคลั่ง
(๒๒) อมริสสะ	ความไม่อดทน
(๒๓) มทะ	ความมัวเมา
(๒๔) มติ	ความรู้
(๒๕) อุมมาทะ	ความบ้าคลั่ง
(๒๖) โมหะ	ความหลง
(๒๗) วิโพธะ	ความตื่น
(๒๘) นิททา	ความสับสน
(๒๙) อาเวคะ	ความรีบร้อน
(๓๐) พิฬา	ความอาย
(๓๑) มรณะ	ความตาย
(๓๒) จปลา	ความง่อนแง่น
(๓๓) พยาธิ	ความป่วยไข้

๑.๓) สาตติกภาวะ อาการผิดปกติทางกายหรือวาจา เช่น เหงื่อออก น้ำตาไหล เป็นต้น มี ๘ ประการ คือ

(๑) ถัมภะ	ความแข็งทื่อ เกิดจากความกลัว
(๒) ปลยะ	ความสลบไสล เกิดจากความกลัวหรือเสียใจ
(๓) โรมัญจะ	ความขนลุก เกิดจากความเลื่อมใสหรือกลัว
(๔) เสททะ	เหงื่อออก เกิดจากความปลื้มใจหรือตกใจ
(๕) อัสสุ	น้ำตาไหล เกิดจากความปลื้มใจหรือเสียใจ
(๖) เวปถุ	ความสั่นระรัว เกิดจากความกลัวหรือโกรธ
(๗) เววณณิยะ	ความผิตสี เกิดจากความกลัว เสียใจ หรือโกรธ เช่น หน้า

แดง เป็นต้น

(๘) วิสสรตา	ความผิตเสียง เกิดจากความกลัว เสียใจ หรือโกรธ เช่น
-------------	---

เสียงสั่น เป็นต้น

๒. วิภาวะ เหตุที่เป็นอารมณ์หรือสภาวะแวดล้อม แบ่งเป็น ๒ อย่าง ประกอบด้วย

๒.๑) อารัมมณวิภาวะ เหตุที่เป็นอารมณ์ เช่น ชายหนุ่มและหญิงสาวที่เป็นอารมณ์ของกันและกัน เป็นต้น

๒.๒) อุททีปนวิภาวะ เหตุที่เป็นสภาพแวดล้อม เช่น ดวงจันทร์ อุทยาน ป่าไม้ น้ำตก เป็นต้น

๓. **อนุภาวะ** ผลของอาการที่ปรากฏทางใจ คือการเปล่งวาจาประกาศของนักกวี หรืออาการทางกายและวาจาของนักแสดงที่แสดงท่าทางและกล่าววาจาชวนให้รักให้เศร้าโศกเป็นต้น ทำให้ผู้อื่นรับรู้อาการทางใจของตัวละครที่กวีกล่าวไว้หรือเป็นอาการทางใจที่เกิดขึ้นกับนักแสดง เพราะปรากฏทางประสาทสัมผัสที่ผู้อื่นสามารถรับรู้ได้

และในปริจเฉทนี้ กล่าวถึง รส ๙ ประการ ประกอบด้วย

	รส	ฐายีภาวะ	สภาวะธรรม
๑)	สิงคาระ	รติ	ปีติ
๒)	หัสสระ	หาสะ	โสมนัสเวทนา
๓)	กรรณา	โสกะ	โทมนัสเวทนา
๔)	รุตตะ	โกธะ	โทสะ
๕)	วีระ	อุสสาหะ	วีริยะ
๖)	ภยานกะ	ภยะ	โทสะ
๗)	พีภัจฉะ	ชิจุจฉา	โทสะ หรือ โอตตัปปะ
๘)	อัปภุตะ	วิมหยะ	ฉันทะ
๙)	สันตะ	สมะ	กายปัสสัทธิและจิตตปัสสัทธิ

ขอนำอุทาหรณ์ที่กล่าวไว้ในคัมภีร์สุโธธาหลังการ มาแสดงไว้เป็นแนวทางการศึกษาต่อไป

ดังนี้

วิรุทธัตถันตรโทษ

๒๑. **วิรุทธตนตรตี ตั หิ** **ยสสณณตโถ วิรุชมติ**
อธิปเปเต ยถา เมโธ **วิสโท สุขเย ชนั**

ความหมายอื่นของบทใด ย่อมผิดไปจากความหมายที่ต้องการ

บทนั้น เป็นวิรุทธัตถันตรโทษ เช่น “ฝนให้พิชย่อมทำคนให้เป็นสุข”

คถานี้แสดงเรื่องวิรุทธัตถันตรโทษ คือสื่อความหมายตรงกันข้ามกับความต้องการของผู้พูด ความจริงผู้พูดต้องการจะพูดให้ผู้ฟังเข้าใจอย่างหนึ่ง ครั้นพูดออกไปแล้วผู้ฟังกลับเข้าใจไปอีกอย่างหนึ่งไม่ตรงกับที่ต้องการ ทั้งนี้ เพราะคำที่นำมาพูดมีความหมายหลายอย่าง สามารถแย้งกันได้กับความหมายในทางอื่นซึ่งเด่นชัดกว่า ตามอุทาหรณ์จะเห็นว่า ผู้พูดต้องการพูดว่า “วิสโท สุขเย ชนั ฝนที่หลังน้ำทำให้คนมีความสุข” แต่บทว่า “วิสโท” แปลว่า “ให้น้ำ” หรือ “ให้พิช” ได้ทั้งสองอย่าง เพราะ วิส ศัพท์มีความหมาย ๓ อย่าง คือ พิช น้ำ และสายบัว แต่คำนี้ใช้ในความหมาย “พิช” ชัดกว่า ส่วนความหมายที่เหลือไม่ค่อยนิยมใช้ เมื่อนำมาใช้ ผู้ฟังจึงเข้าใจไปอย่างหนึ่ง ซึ่งขัดแย้งกับความหมายที่ต้องการ ดังนั้น คำว่า “วิสโท” จึงเป็นวิรุทธัตถันตรโทษ

การแก้ไขวิรุทธัตถันตรโทษ

๒๐. **วิณฑนต ปากสาสิน** **สาสิน ทสสนา สุข**
ตถ กถิ นาม เมโธ **วิสโท สุขเย ชนั**

ฝนนี้ หลังพิชให้ จะทำคนนั้นผู้ได้รับความสุขด้วยการเห็นข่าวสาสิน

มีรวงแก้ไขให้เป็นสุขได้อย่างไร

กาลานี้ไม่เป็นวิรุทธัตถันตรโทษ ด้วยการแต่งอธิบายขยายความ คือ ชาวนาที่ปลูกข้าวจะมีความสุขได้ก็เพราะเห็นข้าวที่ต้นหว่านออกรวงสุกเหลืองอร่าม เพราะอาศัยน้ำฝนที่ตกลงมาเกื้อกูลหล่อเลี้ยงต้นข้าว ชาวนาจึงได้เห็นรวงข้าวและมีความสุขได้ ถ้าฝนหลังพืชให้เสียแล้วจะทำให้เขาเป็นสุขได้อย่างไร ดังนั้น คำว่า “วิสโท (หลังพืชให้)” จึงไม่เป็นวิรุทธัตถันตรโทษเพราะมีคำแสดงคำถามว่า “ถณนาม (อย่างไร)” เข้าคุมทำให้ความหมายเปลี่ยนไป

รายละเอียดเกี่ยวกับบทประพันธ์ทั้งที่เป็นสัททาลังการและอรรถาลังการ ผู้สนใจสามารถศึกษาค้นคว้าเพิ่มเติมได้ในคัมภีร์กลุ่มสัททาวีเสส มีคัมภีร์สุโพธาลังการเป็นต้นได้

เมื่อทราบความเป็นมาของกลุ่มคัมภีร์สัททาวีเสสดังที่ได้กล่าวมาแล้ว ต่อไปนี้จะได้นำเสนอการศึกษาวิเคราะห์บทพระบาลีในมงคลปริตรตามแนวคัมภีร์สัททาวีเสส โดยจัดมงคล ๓๘ ประการเป็นระดับปฐมวัย มัชฌิมวัย และปัจฉิมวัย ในบทที่จะกล่าวต่อไป

บทที่ ๓

ศึกษาวิเคราะห์มงคลปริตรตามแนวคัมภีร์สัทททาวิเสส และหลักธรรมนำความเจริญดำเนินชีวิตในปฐมวัย

บทพระปริตรแต่ละบทมีความศรัทธาเป็นพลังศักดิ์สิทธิ์ มีเนื้อหาเกี่ยวกับพระพุทธพจน์ซึ่งสามารถใช้สวดเพื่อต้านทาน คุ้มครอง ป้องกันอุปัทวันตรายภัยพิบัติขจัดภูตผีปีศาจและเหล่าอมนุษย์ที่เลวร้าย ป้องกันภัยจากโจร ไฟ ปัดเป่าเสนียดจัญไรและความชั่วร้าย ลางร้าย ฝันร้าย ตลอดจนความเสี่ยงนรกที่ก่อความรำคาญ และนำความร่มเย็นเป็นสุข มีความเกษมสุขสวัสดิ์มีชัย ประสบสิ่งมิ่งมงคลเจริญด้วยอายุวรรณะ สุขะ พละ ด้วยมนต์คือพระปริตรนี้ ในบทนี้ จะกล่าวประวัติความเป็นมาของมงคลปริตรพร้อมทั้งคำแปล และศึกษาวิเคราะห์บทพระบาลีในมงคลปริตรนี้ตามแนวกลุ่มคัมภีร์สัทททาวิเสสโดยจัดเป็นปฐมวัย มัชฌิมวัย และปัจฉิมวัย ไปตามลำดับดังต่อไปนี้

๓.๑ ประวัติความเป็นมาและอาณาภาพมงคลปริตร

๓.๑.๑ ประวัติความเป็นมา

มงคลปริตร เป็นพระสูตรที่แนะนำวิธีการดำเนินชีวิตที่เป็นมงคลสูงสุดระดับชาวบ้าน จนถึงชีวิตที่เป็นมงคลสูงสุดแบบพระสงฆ์ พระพุทธเจ้าตรัสพระสูตรนี้กับเทวดาผู้ทูลถามสิ่งที่เป็นมงคล เหตุมาจากประชาชนประชุมกันที่สภาเพื่อฟังเรื่องราวต่าง ๆ โดยได้เชิญผู้มีความรู้ในแต่ละเรื่องมาแสดง ตามวาระ เรื่องที่แสดงนั้นบางเรื่องต้องใช้เวลานานถึง ๔ เดือนจึงจบลงได้

วันหนึ่ง มีการยกเรื่องราวเกี่ยวกับสิ่งที่เชื่อกันว่าเป็นมงคลสำหรับชีวิตขึ้นมาแสดง ณ สภาแห่งนั้น มีการถกเถียงกันอย่างกว้างขวาง จนไม่สามารถหาข้อยุติได้ ต่างคนต่างมีเหตุผลสนับสนุนแนวคิดของตน ปัญหาดังกล่าวมิใช่เพียงถกเถียงกันในหมู่ผู้คนเท่านั้น แต่ยังขยายวงกว้างออกไปจนถึงหมู่ทวยเทพ ความวุ่นวายจึงเกิดขึ้นจากเมืองผู้คนจนถึงเทวดา

สิ่งที่ผู้คนสมัยนั้นเชื่อกันว่าเป็นมงคลสูงสุดสำหรับชีวิตแยกออกเป็น ๓ กลุ่ม คือ

๑) กลุ่มที่ยึดถือสิ่งที่ตาเห็นว่าเป็นมงคล กลุ่มนี้เรียกว่า **มงคลทางเห็น** มีความเห็นว่าการได้เห็นสิ่งที่คนยอมรับกันอย่างกว้างขวางว่าดีนั่นเองเป็นมงคล ผู้คนในยุคนี้เห็นว่าเป็นสิ่งดี การได้เห็นสิ่งนั้นถือว่าเป็นมงคล เช่น คนในยุคนี้เห็นว่าเป็นดีที่ตนนอนลุกขึ้นแต่เช้าได้เห็นนกนางแอ่นบินกลาเล่นลม มะตูมสุกสีเหลืองสด หญิงมีครรภ์ เด็ก ๆ แต่งตัวสวยงามน่ารัก น้ำเต็มตุ่ม ปลาตะเพียนแดงสด ม้าอาชาไนย รดเทียมด้วยม้าอาชาไนย พ่อโค แม่โค โคแดง สรุปลือลือตาได้เห็นสิ่งที่ยอมรับว่าดีนั่นเองเป็นมงคล

๒) กลุ่มที่ยึดถือสิ่งที่หูได้ยินว่าเป็นมงคล กลุ่มนี้เรียกว่า **มงคลทางได้ยิน** มีความเห็นว่าได้ยินเสียงที่คนยอมรับกันอย่างกว้างขวางว่าดีนั่นเองเป็นมงคล เช่น ตื่นนอนลุกขึ้นแต่เช้าได้ยินเสียงให้พรว่าจำเริญ ๆ เกิด สิ่งนี้ ๆ เต็มบริบูรณ์ไม่ขาดตกบกพร่อง สิ่งนี้ ๆ ชาวสะอาดบริสุทธิ์ จิตใจดี เจริญศรีวันนี้ถูกขังยามยามดี มงคลดี สรุปลือลือหูได้ยินสิ่งที่ยอมรับว่าดีนั่นเองเป็นมงคล

๓) กลุ่มที่ยึดถือสิ่งที่จมูกดมกลิ่นว่าเป็นมงคล กลุ่มนี้เรียกว่า **มงคลทางรับรู้** มีความเห็นว่าการได้ดมกลิ่น ลิ้มรสที่คนยอมรับกันอย่างกว้างขวางว่าดีนั่นเองเป็นมงคล โดยยึดถือสิ่งที่ได้รับรู้ทางจมูกทางลิ้น ทางกาย คือ กลิ่น รส โผฏฐัพพะว่าดีงามเป็นมงคล เช่น ตื่นนอนลุกขึ้นแต่เช้าได้สูดดมกลิ่นหอมของมวลงบุปผา หรือได้แปรงพินให้ชาวสะอาด ได้สัมผัสแผ่นดินอันอบอุ่น ได้ยืนอยู่ท่ามกลางข้าวกล้าอันเขียวขจี ได้สัมผัสสมูลโคสด หมูเกวียนบรรทุกกา ได้ลูบไล้ดินสอพองของไถหา ได้นุ่งผ้าขาวและโพกผ้าขาว

สะอาด สรุปกคือจุมูกได้ดมกลิ่น ลิ่นได้ลิ้มรส และกายได้สัมผัสสิ่งที่ยอมรับว่าดีนั่นเองเป็นมงคล

เรื่องดังกล่าวนี้ได้ถกเถียงกันกินเวลานานถึง ๑๒ ปี ก็ยังหาข้อยุติไม่ได้ว่าอะไรเป็นมงคล จึงเกิดข้อถกเถียงขยายวงกว้างออกไปตั้งแต่หมู่ผู้คนจนถึงเหล่าเทวดาทั้งหลาย ในที่สุดพระอินทร์ได้มีบัญชาให้เทพบุตรองค์หนึ่ง เป็นตัวแทนเหล่าเทพไปเข้าเฝ้าพระพุทธเจ้าเพื่อทูลถามมงคล พระพุทธองค์ได้ตรัสมงคลสูงสุดสำหรับชีวิตตอบเทพบุตร เรื่องราวเกี่ยวกับสิ่งที่เป็นมงคลสำหรับชีวิตที่ถกเถียงกันมานานถึง ๑๒ ปี จึงยุติลงตั้งแต่นั้นมา

มงคลปริตรภาษาบาลี

เอวมเม สุตฺ. เอกํ สมยํ ภควา สาวตถึยํ วิหริติ เขตฺวเน อนาถปิณฺฑิกสฺส อารามเ. อถ โข
อณฺเฏตรา เทวตา อภิกฺกนฺตยา รตฺติยา อภิกฺกนฺตวณฺณา เกวลกปฺปิ เขตฺวานํ โสภาเสตฺวา, เยน ภควา
เตนุสฺสงฺกมิ; อฺุสฺสงฺกมิตฺวา ภควนฺตํ อภิวาเทตฺวา เอกมนฺตํ อฏฺฐาสิ. เอกมนฺตํ จิตฺตา โข सा เทวตา ภควนฺตํ
คากาย อชฺฌภาสิ.

๑.	พหู เทวา มนุสฺสา จ
อากงขมานา โสตถานํ	มงคลานิ อจินฺตยु
พฺรุหิ มงฺคฺลมฺตฺตมํ.
๒.	อเสวนา จ พาลานํ
ปุชา จ ปุชนียานํ	ปณฺชิตานญจ เสวนา
เอตมมงฺคฺลมฺตฺตมํ.
๓.	ปฏฺฐิรูปเทสวาโส จ
อตฺตสมมาปณฺธิ จ	ปุพฺเพ จ กตฺปุณฺณตา
เอตมมงฺคฺลมฺตฺตมํ.
๔.	พาหุสจฺจญจ ลิปฺปญจ
สุภาสิตา จ ยา วาจา	วินโย จ สุสิกฺขิโต
เอตมมงฺคฺลมฺตฺตมํ.
๕.	มาตาปิตุอฺุฏฺฐานํ
อนากุลา จ กมฺมนฺตา	ปุตฺตทารสฺส สงฺคโ
เอตมมงฺคฺลมฺตฺตมํ.
๖.	ทานญจ ฌมฺมจิริยา จ
อนวชฺชานิ กมฺมานิ	ถาตกานญจ สงฺคโ
เอตมมงฺคฺลมฺตฺตมํ.
๗.	อารตี วิรตี ปาปา
อปฺปมาโท จ ฌมฺเมสุ	มชฺชปาณา จ สลฺยโม
เอตมมงฺคฺลมฺตฺตมํ.
๘.	คารโว จ นิวาโต จ
กาเลน ฌมฺมสฺสวณํ	สนฺตุฏฺฐี จ กตฺถญฺจ
เอตมมงฺคฺลมฺตฺตมํ.
๙.	ขนฺตี จ โสวจสฺสตา
กาเลน ฌมฺมสากจฺจนา	สมณานญจ ทสฺสนํ
เอตมมงฺคฺลมฺตฺตมํ.
๑๐.	ตโป จ พรหมจิริยญจ
นิพฺพานสจฺฉิกิริยา จ	อริยสจฺจาน ทสฺสนํ
เอตมมงฺคฺลมฺตฺตมํ.
๑๑.	พฺุฏฺฐสฺส โลกธมฺเมหิ
อโสภํ วิรชํ เชมํ	จิตฺตํ ยสฺส น กมฺปติ
เอตมมงฺคฺลมฺตฺตมํ.

๑๒. เอตาทิสานี กตวาน
สพพตถ โสถถิ คจฉนติ

สพพตถมปราชิตา
ตนเตสํ มงคผลมุตตมนติ^๑

คำแปล

ข้าพเจ้า (พระอานนทเถระ) ได้สดับมาแล้วอย่างนี้ว่า สมัยหนึ่ง พระพุทธเจ้าเสด็จประทับอยู่ที่เขตวันวิหารอารามของอนาถบิณฑิกเศรษฐีใกล้เมืองสาวัตถี ครั้งนั้น เมื่อราตรียามต้นผ่านไปเทพดาองค์หนึ่งมีรัศมีงามยิ่งนัก ทำเขตวันทั้งวัดให้สว่างไสว เข้าไปเฝ้าพระพุทธเจ้าจนถึงที่ประทับ ครั้นเข้าไปเฝ้าแล้ว ถวายอภิวาทแล้วได้ยืนอยู่ ณ ที่สมควรข้างหนึ่งแล้วทูลพระพุทธเจ้า ด้วยคาถาว่า

หมู่เทพและมนุษย์เป็นจำนวนมาก ผู้หวังความสุขได้ดีได้พากันคิดหามงคลทั้งหลาย ขอพระองค์โปรดแสดงมงคลอันสูงสุด
พระพุทธเจ้าทรงแสดงมงคล ๓๘ ประการไว้เป็นหลักในการดำเนินชีวิต ประกอบด้วย

๑. ไม่คบคนพาล	๒. คบบัณฑิต
๓. บูชาบุคคลที่ควรบูชา	๔. อยู่ในถิ่นที่เหมาะสม
๕. เคยทำบุญมาก่อน	๖. การตั้งตนชอบ
๗. ความเป็นพหูสูต	๘. มีศิลปะ
๙. มีวินัย	๑๐. มีวาจาสุภาพ
๑๑. บำรุงบิดามารดา	๑๒. การสงเคราะห์บุตร
๑๓. การสงเคราะห์ภรรยา-สามี	๑๔. การทำงานไม่คั่งค้าง
๑๕. ทาน-การให้	๑๖. การประพฤติธรรม
๑๗. การสงเคราะห์ญาติ	๑๘. ทำงานไม่มีโทษ
๑๙. งดเว้นบาป	๒๐. การเว้นจากการดื่มน้ำเมา
๒๑. ไม่ประมาทในกุศลธรรม	๒๒. มีความเคารพ
๒๓. มีความถ่อมตน	๒๔. มีความสันโดษ
๒๕. มีความกตัญญู	๒๖. พึ่งธรรมตามกาล
๒๗. มีความอดทน	๒๘. เป็นคนว่าง่าย
๒๙. เห็นสมณะ	๓๐. สนทนารธรรมตามกาล
๓๑. การบำเพ็ญตบะ	๓๒. ประพฤติพรหมจรรย์
๓๓. เห็นอริยสัจ	๓๔. ทำนิพพานให้แจ้ง
๓๕. มีจิตใจไม่หวั่นไหวในโลกธรรม	๓๖. มีจิตไม่โศกเศร้า
๓๗. มีจิตปราศจากกิเลส	๓๘. มีจิตเกษม

มงคลทั้ง ๓๘ ประการนี้ละเอียดขึ้นไปโดยลำดับ มีจุดประสงค์เพื่อการพ้นทุกข์โศกโรคภัยในการดำเนินชีวิตอย่างชาวบ้านทั่ว ๆ ไป จนถึงการพ้นทุกข์ในวัฏฏสงสาร คือการเวียนว่ายตายเกิด พระพุทธเจ้าทรงแนะนำวิธีที่เป็นมงคลชีวิตอย่างชาวบ้านไปจนถึงมงคลชีวิตอย่างพระนั่นเอง

^๑ ขุ.ขุ.(บาลี) ๒๕/๑-๑๓/๓-๕.

๓.๑.๒ อานุภาพการป้องกัน

มงคลปริตร เป็นพระสูตรที่พระพุทธองค์ทรงแสดงหลักปฏิบัติเพื่อให้เกิดความเจริญในการดำเนินชีวิต การนำมงคลปริตรมาสวดก็เพื่อเป็นการน้อมนำเอามงคลต่าง ๆ ตามที่ปรากฏในพระสูตรมาแสดงให้เกิดเป็นมงคลขึ้นกับชีวิต นอกจากนั้น มงคลปริตรยังมีอานุภาพในการป้องกันภัยอันตรายจากความไม่เที่ยงธรรมของเหล่าคนพาลสันดานหยาบทั้งหลาย ผู้ที่ดำเนินชีวิตตามหลักมงคลทั้ง ๓๘ ประการตามที่พระพุทธองค์ทรงสั่งสอนนั้นเป็นชีวิตที่มีมงคล ย่อมมีความเจริญรุ่งเรืองเหมือนเปลวเทียนที่ส่องสว่าง ชีวิตเช่นนี้ไม่จำเป็นต้องไปแสวงหามงคลภายนอกที่ไหน เพราะเป็นชีวิตที่มีมงคลอยู่ในตัวแล้ว หากทำได้ก็จะปราศจากทุกข์โศกโรคภัยในการดำเนินชีวิตและถึงความพ้นทุกข์ได้ในที่สุด เหมือนเปลวเทียนที่มีความสว่างในตัวเอง

๓.๒ ศึกษาวิเคราะห์บทพระบาลีตามแนวคัมภีร์สหท้าววิเสส

๓.๒.๑ มงคลปริตร คาถาทเวตถากถาว

พหู เทวา มนุสสา จ

มจฺคลานิ อจินฺตย

อากงขมานา โสตุถานํ

พฺรหฺมิ มจฺคลมุตฺตมํ.

๑) การสร้างรูปศัพท์ตามหลักไวยากรณ์

การสร้างรูปศัพท์บทพระบาลีในพระปริตรตามหลักไวยากรณ์นี้ เป็นการนำวิธีการสร้างรูปศัพท์แต่ละศัพท์ทำให้สำเร็จเป็นบทพระบาลีที่ปรากฏในพระปริตรตามลำดับพระคาถาในมงคลสูตร โดยแสดงการอ้างอิงสูตรไวยากรณ์จากคัมภีร์สายกัจจายณะยึดตามลำดับคัมภีร์ปทรูปสิทธิเป็นหลัก กล่าวไว้พอเป็นแนวทางในการศึกษาค้นคว้าต่อไป ดังต่อไปนี้

พหู ศัพท์เป็นนามกิตก์ ใช้เป็นบทขยายของบทว่า **เทวา** และ **มนุสสา** มาจากรากศัพท์ว่า พห (วฺหฺธิยฺ=เจริญ) + อุ + โย

พห + อุ

ลง อุ ปัจจัย

กฺวจิ ชาติวิภตฺติ ฯลฯ

พห + อุ

ลปสฺระ อ ท้าย พห ชาติ

ชาติสฺสนโต โลโป ฯลฯ

พห + โย

ลง โย ปฐมวิภตฺติ

ลึงคฺตเถ ปจฺมา

พหุ + โย

ลป โย ปฐมวิภตฺติ

ชปโต จ โยนํ โลโป

พหู

ทำเสียงยาว อุ เป็น อุ

โยสุ กตฺนิกาโรเปสุ ฑิฆิ

สำเร็จรูปเป็น พหู = มาก ในที่นี้ หมายถึงทั้งเทพและมนุษย์จำนวนมาก มีรูป

วิเคราะห์ว่า พหฺติ วฺหฺธิ คจฺจตฺติ พหู ชื่อว่าพหู เพราะถึงความเจริญขึ้น

เทวา ศัพท์เป็นนามกิตก์ ใช้เป็นบทนาม มาจากรากศัพท์ว่า ทิว (กีฬาย=การเล่น, ปรี-กูชเน=ครวญ-กระหึ่ม) + ณ + โย

ทิว + ณ

ลง ณ ปัจจัย

วิสฺรุชฺปะทาฑิโต ณ

ทิว + ณ

ลปสฺระ อุ ท้าย ทิว ชาติ

ชาติสฺสนโต โลโป ฯลฯ

เทว + ณ

วฺหฺธิ อี เป็น เอ

อสฺสียคฺนตฺสฺส วฺหฺธิ การิเต

เทว + อ

ลป ณ (เฉพาะตัว ณ)

การิตานํ โณ โลโป

เทว

นำ ว ประกอบกับ อ

นเย ปรี ยุตฺเต

เทว + โย

ลง โย ปฐมวิภตฺติ

ลึงคฺตเถ ปจฺมา

เทว + อา

เปลี่ยน โย เป็น อา

สพฺพโยนินฺมาเอ

สำเร็จรูปเป็น เทวา = อุปัตติเทพ มีรูปวิเคราะห์ว่า ทิพพนติ ปรุจกามคุณาที่ทิกิพนตติ เทวา ชื่อว่าเทพ เพราะมีความเพลิตเพลินด้วยกามคุณทั้ง ๕

มนุสสา ศัพท์เป็นนามกิตก์ ใช้เป็นบหนาม มาจากรากศัพท์ว่า มน/มนุ (โพธเน=รู้-ตรัสรู้) + อุตส + โย

มน/มนุ + อุตส	ลง อุตส ปัจจัย	มนุปรุสุณาที่ทิกิ อุตสนุสิสสา
มนุ + อุตส	ลบสระ อ/อุ ท้าย มน/มนุ	ธาตฺสนฺโต โลโป ฯลฯ
มนุสส + โย	ลง โย ปฐมวิภัตติ	ลึงคตเถ ปจมา
มนุสส + อา	เปลี่ยน โย เป็น อา	สหพโยนินมาเอ

สำเร็จรูปเป็น มนุสสา = มนุษย์ทั้งหลาย มีรูปวิเคราะห์ว่า หิตาหิต มนติ ชานาตติ มนุสโส ชื่อว่ามนุสสะ เพราะรู้สิ่งที่เป็นประโยชน์และไม่เป็นประโยชน์

จ ศัพท์เป็นนิบาต มีอรรถ ๖ อย่าง สมุจยยะ การรวบรวม, สมหาหระ การประมวล, อันวาจยะ การรวบรวมภายหลัง, อิตริตระ การประกอบบทอื่น ๆ เข้ากัน, ปทปุรณมัตตะ สักว่าเป็นปทปุรณะ และ อวธารณะ การห้าม มีการสร้างรูปศัพท์ ดังนี้

จ + โย	ลง โย ปฐมวิภัตติ	ลึงคตเถ ปจมา
จ	ลบ โย ปฐมวิภัตติ	สหพาสมาวุโสปลศคฺ ฯลฯ

สำเร็จรูปเป็น จ ใช้ในอรรถสมุจยยะ คือ การรวบรวมทั้งเทพและมนุษย์ในสมัยนั้น

มจคลานิ เป็นนามกิตก์ ใช้เป็นบหนาม มาจากรากศัพท์ว่า มคิ (คตฺยตฺเถ=ไป-ถึง-บรรลุ) + อล + โย, มจค (มจคฺลเย=ความเป็นมจค) + อล + โย

มคิ + อล	ลง อล ปัจจัย	ปฎาที่หยล
มคฺ + อล	ลบสระ อิ ท้าย มคิ ธาตุ	ธาตฺสนฺโต โลโป ฯลฯ
มคฺ + อล	ลงนิคหิตอาคมที่ต้นธาตุ	นิคคหิตยจ
มจคฺ + อล	เปลี่ยนนิคหิตเป็น ญ	วคฺคนตฺ วา วคฺเค
มจคฺล + โย	ลง โย ทุตติยาวิภัตติ	กมมตเถ ทุตติยา
มจคฺล + นิ	เปลี่ยน โย เป็น นิ	อโต นิจจ
มจคฺลา + นิ	ทำเสียงยาว อ ท้าย มจคฺล	โยสุ กตนิการโลเปสุ ที่ขมิ

สำเร็จรูปเป็น มจคลานิ = ซึ่งมจคทั้งหลาย มีรูปวิเคราะห์ว่า อญญ มจคตติ มจคฺล ความดีที่ถึงโฆคลาก ชื่อว่ามจค. มจคฺนติ สตตะ เอเตน สุทฺธิ คจฺฉนตติ มจคฺล ความดีที่ช่วยสัตว์ให้ถึงความบริสุทธิ์ ชื่อว่ามจค

มจค + อล	ลง อล ปัจจัย	ปฎาที่หยล
มจคฺ + อล	ลบสระ อ ท้าย มจคฺ ธาตุ	ธาตฺสนฺโต โลโป ฯลฯ
มจคฺล + โย	ลง โย ทุตติยาวิภัตติ	กมมตเถ ทุตติยา
มจคฺล + นิ	เปลี่ยน โย เป็น นิ	อโต นิจจ
มจคฺลา + นิ	ทำเสียงยาว อ ท้าย มจคฺล	โยสุ กตนิการโลเปสุ ที่ขมิ

สำเร็จรูปเป็น มจคลานิ = ซึ่งมจคทั้งหลาย มีรูปวิเคราะห์ว่า มจคฺนติ วุทฺธิ คจฺฉนตติ เอเตนาติ มจคฺล ชื่อว่ามจค เพราะเป็นเครื่องถึงความเจริญ, ความเป็นมจค. มจคฺนติ สตตะ เอเตน ปสฺตเถน วุทฺฒิ คจฺฉนตติ มจคฺล ชื่อว่ามจค เพราะเป็นเครื่องถึงความเจริญด้วยความดีของเหล่าสัตว์

มงคลนี้คือเหตุให้บรรลุสมบัติทั้ง ๓ คือ มนุษย์สมบัติ สวรรคสมบัติ และนิพพานสมบัติ
อันนำมาซึ่งประโยชน์สุขแก่ประชาชนผู้นำไปประพฤติปฏิบัติตาม

อจินตย เป็นกิริยาอาชยาด มาจากรากศัพท์ว่า อ + จินต (จินตาย=คิด) + ฌย + อ
 จินต + ฌย ลง ฌย ปัจจัย จุราทโย ฌณยา
 จินต + ฌย + อ ลง อ วิภัตติ อชชตนี อี อู โอ ตถ ฯลฯ
 อ + จินต + ฌย + อ ลง อ อาคมตันธาด อการากโม หียยตตนี ฯลฯ
 อ + จินต + ฌย + อ ลบสระ อ ท้าย จินต ธาด ธาดุสสนโต โลโป ฯลฯ
 อ + จินต + อย + อ ลบ ญ (เฉพาะตัว ญ) การิตานํ โณ โลโป
 อ + จินต + อย + อ ลบสระ อ ที่ ย ของ อย สรโลโปมาเทศ ฯลฯ
 อ + จินต + อย + อ นำพยัญชนะประกอบสระ นเย ปริ ยุตเต
 สำเร็จรูปเป็น อจินตย = ได้คิดแล้ว

อากงขมานา เป็นกิริยาภิกตัก มาจากรากศัพท์ว่า อา + กงขา (อิจฉาสสเย=ปรารภณา,
สงสัย) อ + มาน + โย

อา + กงขา + อ + มาน ลง มาน ปัจจัย วตตมานเน มานนตา
 อา + กงข + อ + มาน ลบสระ อา ท้าย กงขา ธาด ธาดุสสนโต โลโป ฯลฯ
 อากงขมาน + โย ลง โย ปฐมาวิภัตติ ลิงคตเถ ปจมา
 อากงขมาน + อา เปลี่ยน โย เป็น อา สพพโยนินมาเอ
 สำเร็จรูปเป็น อากงขมานา = ผู้หวังอยู่

โสตถาน เป็นนามศัพท์ มาจาก โสตถิ + อ
 โสตถิ + อ ลง อ ทุตติยาวิภัตติ กมมตเถ ทุตติยา
 โสตถิ + อานํ เปลี่ยน อ เป็น อานํ อาทิสัพทนีใน พรหมตตสขา
 โสตถ + อานํ ลบสระ อ ท้าย โสตถิ สรโลโปมาเทศ ฯลฯ
 สำเร็จรูปเป็น โสตถาน = ซึ่งความสวัสดิ

พुरुหิ เป็นกิริยาอาชยาด มาจากรากศัพท์ว่า พुरु (เวียตติย วาจาญ=กล่าว-พูด) + อ + หิ
 พुरु + อ ลง อ ปัจจัย ภูวาทีโต อ
 พुरु + อ + หิ ลง หิ วิภัตติ ปญจมี ตู อนตุ หิ ถ มิ มา
 พुरु + อ + หิ ลบ อ ปัจจัย โลปญเจตตมกาโร
 สำเร็จรูปเป็น พुरुหิ = ขอจงกล่าว

มงคลมุตตม เป็นบทสนธิ ตັตบทเป็น มงคล + อุตตม
 มงคล + อุตตม เปลี่ยนนิคหิต(์)ที่ ล เป็น ม มทา สเร
 สำเร็จรูปเป็น มงคลมุตตม = มงคลอันสูงสุด

อุตตม ศัพท์เป็นนามศัพท์ มาจาก อ + ตม + อ
 อ + ตม + อ ลง อ ทุตติยาวิภัตติ กมมตเถ ทุตติยา
 อุตตม + อ ช้อน ต ประเทภาโว จาน
 อุตตม แยก ลบ รวม ปุพพา สรโลโปฯ นเย ปริฯ

สำเร็จรูปเป็น อุตตม = อันประเสริฐ, อันสูงสุด มีรูปวิเคราะห์ว่า อุพฺภูโต อตฺยตฺถ อุตตโม ชื่อว่าอุตตมะ เพราะมีความหมายที่ยิ่งกว่ายอด, อุกคตมตฺตา อุตตโม ชื่อว่าอุตตมะ เพราะเป็นผู้สูงสุด

๒) คำศัพท์ตามคัมภีร์อภิธานปิฎก

คัมภีร์อภิธานปิฎกเป็นคัมภีร์ประเภทพจนานุกรมที่รวบรวมเนื้อหาเกี่ยวกับชื่อของนามศัพท์ต่าง ๆ และลิงค์ที่คล้องตามบทพระบาลีคือพระไตรปิฎกที่จัดไว้เป็นหมวดหมู่ โดยรวบรวมบทพระบาลีในมงคลสูตรจำพวกศัพท์ ๆ เดียวที่มีความหมายหลายอย่างและศัพท์หลาย ๆ ศัพท์แต่มีความหมายอย่างเดียวกัน ทั้งนี้ขอกล่าวลักษณะของการอธิบายตามนัยของคัมภีร์อภิธานปิฎกาสุจิ, อภิธานปิฎกาสุภา และอภิธานวรรณนา^๒ ตามลำดับบทพระบาลีในพระคาถามงคลสูตร ดังต่อไปนี้

พหู ศัพท์ มีความหมาย ๒ อย่าง คือ

๑) **ตยาธิ** หมายถึง มีจำนวนตั้งแต่ ๓ ขึ้นไป อธิบายตามวจนะของภาษาสันสกฤต มี ๓ วจนะ คือ เอกวจนะ ทวิวจนะ และพหุวจนะ

๒) **วิบุละ** หมายถึง จำนวนมาก เช่น พหู เทวา มนุสสา จ เทพและมนุษย์เป็นจำนวนมาก

พหู ศัพท์ที่มีความหมายว่า มาก, ใหญ่, กว้างขวาง ตามคัมภีร์อภิธานมีศัพท์ที่ใช้ในความหมายเดียวกัน ๙ ศัพท์ ประกอบด้วย

๑) **พระหะ** แปลว่า ใหญ่, กว้างใหญ่, กว้างขวาง, มาก

รูปวิเคราะห์: พรหตฺติ พรหา ชื่อว่าพระหะ เพราะเป็นสิ่งที่เจริญ (พรห วุทธิย= สูงขึ้น-เจริญขึ้น-ใหญ่-โต + อ)

อุทาหรณ์: อสฺสกณฺโณ คิริ พรหา^๓ ภูเขาสกณณะกว้างใหญ่

๒) **มหันตะ** แปลว่า ใหญ่, กว้างใหญ่, กว้างขวาง, มาก

รูปวิเคราะห์: มหฺยเต ปุชฺยเตติ มหนฺโต ชื่อว่ามหันตะ เพราะเป็นผู้ที่เขายูชา (มหปูชาย=บูชา-นับถือ-เคารพ + อนาคต) มหฺติ วุฑฺฒตีติ มหนฺโต ชื่อว่ามหันตะ เพราะเป็นผู้เจริญ (มหวุฑฺฒย=เจริญ-ใหญ่-โต + อนาคต)

อุทาหรณ์: มหนฺโต อยฺ มจฺโฉ นายฺ มจฺโฉ ปรีตฺโต^๔ ปลาตัวใหญ่นี้ไม่ใช่ปลาตัวเล็ก

๓) **วิบุละ** แปลว่า ใหญ่, กว้างใหญ่, กว้างขวาง, มาก, ไพบูลย์

รูปวิเคราะห์: วิเสเสน ปฺลตีติ วิบุลฺ ชื่อว่าวิบุละ เพราะเป็นสิ่งที่ใหญ่เป็นพิเศษ (วิ + ปฺล มหนฺเต=ใหญ่-โต + อ) วิวิชา หุตฺวา อุลตี คจฺฉตีติ วิบุโล ชื่อว่าวิบุละ เพราะเป็นสิ่งที่ไปเป็นส่วนต่าง ๆ (วิ + อุล คมเน=ไป-ถึง-บรรลุ + อ, ลง ปุ อาคม)

อุทาหรณ์: วิบุลฺ ผลํ อธิคจฺเจยฺย^๕ พึงบรรลุผลอันไพบูลย์

๔) **วิสาละ** แปลว่า ใหญ่, กว้างใหญ่, กว้างขวาง, มาก, ไพบูล

^๒ พระมหาสมปอง มุทิโต, คัมภีร์อภิธานวรรณนา, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์ประยูรวงศ์ปรีณตั้ง, ๒๕๔๗).

^๓ วิ.มหา.(บาลี) ๑/๔๔๒/๓๓๑.

^๔ อัง.จตุกก.(บาลี) ๒๑/๑๙๒/๒๑๕.

^๕ ที.มหา.(บาลี) ๑๐/๔๓๗/๒๙๘.

รูปวิเคราะห์: วิเสเสน สลตีติ วิสาล์ ชื่อว่าวิสาละ เพราะเป็นสิ่งที่ขึ้นไปโดยพิเศษ
(วิ + สล คมนเน=ไป-ถึง-บรรลุ + ณ)

อุทาหรณ์: วิสาลาติ วิปูลา^๖ บทว่า วิสาลา คือกว้างใหญ่

๕) ปุถุละ ใหญ่, กว้างใหญ่, กว้างขวาง, มาก

รูปวิเคราะห์: ปุถียเต สงขยียเตติ ปุถุล์ ชื่อว่าปุถุละ เพราะเป็นสิ่งที่ถูกนับ (ปุถุ
สงขยานเน=นับ-คำนวณ + อุล) ปุถติ วิตถาเรตีติ ปุถุล์ ชื่อว่าปุถุละ เพราะเป็นสิ่งที่กว้างใหญ่ (ปุถุ
วิตถาเร=กว้างขวาง-มากมาย + อุล)

อุทาหรณ์: คมภีร์ ปุถุล์ อุทก^๗ น้ำทั้งลึกและกว้าง

๖) ปุถุ แปลว่า ใหญ่, กว้างใหญ่, กว้างขวาง, มาก

รูปวิเคราะห์: ปุถติ วิตถาเรตีติ ปุถุ ชื่อว่าปุถุ เพราะเป็นสิ่งที่กว้างใหญ่ (ปุถุ วิตถาเร
=กว้างขวาง-มากมาย + อุ)

อุทาหรณ์: ปุถุติ พหุ^๘ บทว่า ปุถุ คือมาก

๗) ครุ แปลว่า ใหญ่, กว้างใหญ่, กว้างขวาง, มาก

รูปวิเคราะห์: ครติ สิญจติ วิตถาเรตีติ ครุ ชื่อว่าครุ เพราะเป็นสิ่งที่กว้างออกไป (คร
เสจเน=รอด-รอด-ไป + อุ)

๘) อรุ แปลว่า ใหญ่, กว้างใหญ่, กว้างขวาง, มาก

รูปวิเคราะห์: มหนตภาว อรติ คจฉตีติ อรุ ชื่อว่าอรุ เพราะเป็นสิ่งที่ไปสู่ความกว้าง
ใหญ่ (อร คมนเน=ไป-ถึง-บรรลุ + อุ)

อุทาหรณ์: อรุสทโท เจตถ มหนตปริยาโย^๙ อรุศัพท์ในที่นี้เป็นปริยายของ มหนต
ศัพท์

๙) วิตถินณะ, วิตถินนะ แปลว่า ใหญ่, กว้างใหญ่, กว้างขวาง, มาก

รูปวิเคราะห์: วิเสเสน ตโนติ วิตถาเรตีติ วิตถินณฺ์ ชื่อว่าวิตถินณะ เพราะเป็น
สถานที่กว้างขวางมาก (วิ + ตนุ วิตถาเร=กว้างขวาง-มากมาย + ต)

อุทาหรณ์: ปุพเพ วิชขมานเมว มรียาทำ วิตถินณฺ์ กโรติ^{๑๐} ทำขอบเขตที่มีอยู่เดิมให้
กว้างออกไป

เทวะ ศัพท์ มีความหมาย ๕ อย่าง คือ

๑) วิสุทธิเทวาที คือ สมมุติเทพ อุปัตติเทพ และวิสุทธิเทพ ซึ่งมีความหมายดังนี้

(๑) สมมุติเทพ ได้แก่ พระราชา พระราชินี พระโอรส พระธิดา และพระ
ประยูรญาติ

รูปวิเคราะห์: ทิพพนติ กีพนติ อตตโน วิสเย อีสสรียํ กโรนตีติ เทวา, ราชาโน
ชื่อว่าเทพ เพราะเป็นผู้ผลิตเพลิน คือทำความเป็นใหญ่ในวิสัยของตน หมายถึง พระราชา

^๖ ขุ.ม.อ.(บาลี) ๓/๔๐.

^๗ ส.ส.พ.อ.(บาลี) ๓/๒๓๘/๖๖.

^๘ ส.ส.อ.(บาลี) ๑/๒๓๗/๒๘๘.

^๙ สารตถ.ฎีกา (บาลี) ๑/๑/๒๕๕.

^{๑๐} สารตถ.ฎีกา (บาลี) ๒/๑๐๔/๑๗๗.

อุทาหรณ์: เวสาลี เทว อิฑธา เจว ผีตา จ^{๑๑} ขอเดชะสมมุติเทพ พระนครไพสาลี เป็นบุรีมั่งคั่งและกว้างขวาง อยญหิ เทว กุมาโร^{๑๒} ข้าแต่พระองค์ผู้สมมุติเทพ ก็พระราชกุมารนี้

(๒) อุปัตติเทพ ได้แก่ เทวดาตั้งแต่ชั้นจาตุมหาราชิกาขึ้นไป

รูปวิเคราะห์: ทิพพุนติ กิพนฺติ ปณฺจหิ กามคฺเณหิ ปฏิปกฺเข วา วิเซตุ อิจฺฉนฺติ โวหารนฺติ จ โลกสฺส ยุตฺตายุตฺตํ โชตนฺติ ปรมาย สรรีชชุตฺติยา โภมียนฺติ ตพฺภาวตฺถิกเกหิ กามียนฺติ ทฏฺฐุ โสตุ จ โสภาวีเสสโยเคน คจฺฉนฺติ จ ยถิจฉิตฺตภูฏานํ ปฏิโสตนคฺมเนน สกโกณฺติ จ อานูภาวสมปตฺติยา ตํ ตํ กิจจํ นิปผาเทตฺตุนฺติ เทวา, จาตุมมหาราชิกาทโย ชื่อว่าเทพ เพราะเป็นผู้ผลิตเพลินด้วยกามคุณ ๕ หรือผู้ปรารถนาชนะศัตรู หรือผู้กล่าวตัดสินความสมควรและไม่สมควรแก่ชาวโลก หรือผู้รุ่งโรจน์ด้วยรัศมีใน สรีระที่ยอดเยี่ยม หรือผู้ควรยกย่องโดยผู้ปรารถนาภาวะของเทพนั้น หรือผู้ปรารถนาเพื่อเห็นและได้ยิน เพราะประกอบด้วยความงามพิเศษ หรือผู้ไปสู่สถานที่ต้องการได้โดยไม่มีสิ่งใดขัดขวาง หรือผู้สามารถ เพื่อทำกิจนั้น ๆ ให้สำเร็จด้วยความถึงพร้อมแห่งอานุภาพ หมายถึง เทพชั้นจาตุมมหาราชเป็นต้น

อุทาหรณ์: จาตุมมหาราชิกา เทวา ที่ชายูกา ฆณฺณวนฺโต สุขพฺพหฺลา^{๑๓} พวกเทพ ชั้นจาตุมมหาราชิกา มีอายุยืน มีผิวพรรณผุดผ่อง มีความสุขมาก ปณฺจหิ กามคฺเณหิ สมปปีโต สมงฺคิภูโต ปริจาเรติ เทโว มณฺเณ^{๑๔} แต่พระองค์ท่าน ทรงอิมเอบิพฺรังพร้อมบำเรออยู่ด้วยเบญจกามคุณดุจเทพเจ้า

(๓) วิสุทธิตเทพ ได้แก่ พระพุทธเจ้า พระปัจเจกพุทธเจ้า และพระอรหันต ชีณาสพ

รูปวิเคราะห์: ทิพพุนติ กิพนฺติ ปรมาย ฌานกฺกึฬาย วิเซตุ อิจฺฉนฺติ ปฏิปกฺข์ ปรมสุขุมณฺณวนิสัยํ อตฺถณฺจ โวหารนฺติ โชตนฺติ สพฺพกิลฺเสสโทสกลฺลสา ปรมวิสุทฺธิยา ฌานคฺคิตฺยา โภมียนฺติ จ ญาณตสภาวาหิ ปรมนิมมคฺคณฺวิเสสโยคโต กามียนฺติ จ อนุตฺตรปฺญญกฺเขตตตฺตาย ทฏฺฐุ โสตุ ปุชิตฺ จ คจฺฉนฺติ จ อมตฺมทานิพฺพานํ อปฺจจาคนฺนิยาย คคิตฺยา สกโกณฺติ จ จิตฺตาทจาร์ ญตฺวา เต เต สตเต หิตฺตนิโยเซตุ อมตฺมทานิพฺพานสุเข จ ปตฺติภูฏาเปตฺตุนฺติ เทวา, วิสุทฺธิเทวา ชื่อว่าเทพ เพราะเป็นผู้ผลิตเพลิน ด้วยความผลิตเพลินในฌานอันยอดเยี่ยม หรือผู้ปรารถนาชนะธรรมที่ตรงกันข้าม หรือผู้กล่าวถึง ข้อความอันเป็นวิสัยแห่งญาณพิเศษที่สุขุมยอดเยี่ยม หรือผู้รุ่งโรจน์ด้วยญาณรัศมีที่บริสุทธิ์ดีเลิศ เพราะปราศจากโทษปนัวคือกิเลสทั้งหมด หรือผู้ควรยกย่องโดยเป็นผู้รู้แจ้งสภาวะธรรม เพราะประกอบด้วย คุณวิเศษอันหมดจดดีเลิศ หรือผู้นำปรารถนาเพื่อเห็น ได้ยิน และบูชา เพราะเป็นนาบุญอันยอดเยี่ยม หรือผู้ไปสู่อมตมทานิพพานด้วยการไปที่ไม่หวนกลับ หรือผู้สามารถรู้ความเป็นไปแล้วประกอบเหล่าสัตว์ นั้น ๆ ไว้ในประโยชน์ และให้ดำรงอยู่ในสุขของอมตมทานิพพาน หมายถึงวิสุทธิตเทพ

อุทาหรณ์: วิสุทฺธิเทวา วุจฺฉนฺติ ตถาคตสวากา อรหนฺโต ชีณาสวา เย จ ปจฺเจก-สมพุทฺธา^{๑๕} พระอรหันตชีณาสพสาวกของพระตถาคต และพระปัจเจกพุทธเจ้า ชื่อว่าวิสุทธิตเทพ, วิสุทธิต

^{๑๑} วิ.ม.(บาลี) ๕/๓๒๗/๑๒๓-๑๒๔.

^{๑๒} ที.ม.(บาลี) ๑๐/๓๕/๑๕.

^{๑๓} ที.ปา.(บาลี) ๑๑/๓๓๗/๒๒๘.

^{๑๔} ที.สี.(บาลี) ๙/๑๘๓/๖๐.

^{๑๕} ขุ.จ. (บาลี) ๓๐/๓๒/๙๖.

เทวา นาม อรหันโต วุจจนตี^{๑๖} พระอรหันต์ทั้งหลาย ชื่อว่าวิสุทธิเทพ, เทวาติเทโว นรทมมสารี^{๑๗} ผู้เป็นเทพยิ่งกว่าเทพ ผู้เป็นดุจสารีผู้ฝึกนรชน

๒) เมฆะ แปลว่า เมฆ

อุทาทธรม์: เทโว สมมา ธารี อนุปปเวจจนตี^{๑๘} ฝนตกถูกต้องตามฤดูกาล เทโว จ เอก-เมกั ผุสายตี^{๑๙} ฝนตกถูกต้องนิตนน้อย ๆ

๓) มัจจุ แปลว่า พญามัจจุราช

อุทาทธรม์: อัย ปเนตถ วจนตโถ เทโวติ มัจจุ, ตสส ทูตาติ เทวทูตา ก็ในบทว่า เทวทูตานี นี้มีความหมายของคำดังต่อไปนี้ มัจจุชื่อว่าเทวะ, ทูตของเทวะนั้น ชื่อว่าเทวทูต. ชินณพยาธิมตา หิ สัเวคชนนญเณ ‘อิทาน เต มัจจุสมิปี คนตพพน’ติ โจเทนติ วีย, ตสสมา เทวทูตาติ วุจจนตี^{๒๐} อธิบายว่าคนแก่ คนเจ็บและคนตาย เรียกว่าเทวทูต เพราะเป็นเหมือนเตือนอยู่ว่า บัดนี้ ท่านกำลังเข้าไปใกล้ความตาย โดยมุ่งหมายจะให้เกิดความสังเวช

๔) นภะ แปลว่า ท้องฟ้า

อุทาทธรม์: วิทเธ วิคตวลาหเก เทเว^{๒๑} บนท้องฟ้าที่ปลอดโปร่งปราศจากเมฆบดบัง

๕) อีสสรูปคละ แปลว่า บุคคลผู้เป็นใหญ่

อุทาทธรม์: อหิ เทว สกลชมพุทีเป อณณสส รณโณ สนตเเก กิจจิจิ ภยั น ปสฺสามิ^{๒๒} ข้าแต่บุคคลผู้เป็นใหญ่ ข้าพเจ้าย่อมไม่เห็นภัยอะไรสักอย่างในสำนักของพระราชาอื่นทั่วทั้งชมพูทวีป

เทว ศัพท์ที่หมายถึง เทพ, เทวดา ตามคัมภีร์อภิชานมีศัพท์ที่ใช้ในความหมายเดียวกัน
๑๔ ศัพท์ ประกอบด้วย

๑) ดิทสสะ แปลว่า เทวดา, ดรีทศเทพ, หมู่เทวดา ๓๐ องค์, เทวดาบนสวรรค์ชั้นดาวดึงส์

รูปวิเคราะห้: ชาตีสตตาวินาสสงฆาตา ติสฺโส ทสา ปริมาณา เอเตสนติ ดิทสสา, เอเต หิ มนุสสาทโย วีย พุทธิวิปริณามขเยหิ น ยุชชนติ, ปณจวิสตีวสสุทเทสิยา เอเว อูปชชนติ สนติ วินสสนติ จ ชื่อว่าดิทสสะ เพราะเป็นเทวดาผู้มีสภาพ ๓ อย่าง คือ เกิดขึ้น สถิตอยู่ และสิ้นอายุชั้ยตามกฎเกณฑ์ หมายถึงเทวดาเหล่านี้ไม่ปรากฏว่าเสื่อมวัยเหมือนพวกมนุษย์เป็นต้น เพราะตั้งแต่เกิดจนถึงสิ้นอายุ เป็นเหมือนมียัย ๒๕ ปี นอกจากนี้ ดิทสศัพท์ มีความหมายว่าเทวดา ๓๐ องค์ก็มี

อุทาทธรม์: ดิทसानนติ ติกุขตตุ ทสนน^{๒๓} ของเทวดา ๓๐ องค์ จตตาวโร จ มหาราชา ดิทสสา จ ยสฺสสิโน^{๒๔} ทำวมหาราชทั้ง ๔ และทวยเทพชั้นดรีทศผู้มียศ ดิทสชาติ ดาวตีสถาวนา^{๒๕} คำว่า "ดิ

^{๑๖} อภ.วิ.(บาลี) ๓๕/๑๐๒๑/๕๑๔.

^{๑๗} ขุ.ชา.อ.(บาลี) ๖/๔๖๖/๘๖.

^{๑๘} อัง.จตุกก.(บาลี) ๒๑/๗๐/๘๖.

^{๑๙} ขุ.อ.(บาลี) ๒๕/๗/๔๘.

^{๒๐} อัง.ติก.อ.(บาลี) ๒/๓๖/๑๓๒.

^{๒๑} สัม.(บาลี) ๑๙/๑๔๖-๑๔๘/๔๑.

^{๒๒} ขุ.ชา.อ.(บาลี) ๙/๓๐๗.

^{๒๓} สัม.อ.(บาลี) ๑/๑๑/๓๐.

^{๒๔} สัม.อ.(บาลี) ๑๕/๒๖๔/๒๘๒.

^{๒๕} ขุ.อป.อ.(บาลี) ๑/๖๐๗/๓๖๑.

ทสา" หมายถึงเทวดาผู้สถิตอยู่บนสรวงสวรรค์ชั้นดาวดึงส์ ทิสสา โส จวิตวา มนุสสุตตํ คมิสสุติ^{๒๖} เทวดา
นั้นเมื่อเคลื่อนจากสวรรค์แล้วจะไปเกิดเป็นมนุษย์

๒) อมระ แปลว่า เทวดา, ผู้ไม่ตาย, อมรเทพ

รูปวิเคราะห์: มรณํ มโร, โส เยสํ นตถิ, เต อมรา ความตาย ชื่อว่าอมระ เทวดาที่ไม่มี
ความตายเหล่านั้น ชื่อว่าอมระ (น + มร ปาณจาเค=สละชีวิต + อ)

อุทาหรณ์: ตํ วิมานํ อภิขมาย อมรานํ สุเขสินํ อุโปสถํ อุปวสนโต เสมิ ววมิก-
มุทฺธินิ^{๒๗} เราปรารถนาวิมานของเหล่าเทวดาผู้สวดยสุขนั้น จึงเข้าไปจำอุโบสถศีล นอนอยู่บนจอมปลวก

๓) เทวะ แปลว่า เทวดา, เทพ, เทวะ (ทิว กิฬายํ=เล่น-เปล็ดเปล็น + อ)

อุทาหรณ์: จาตุम्मหาราชิกา เทวา ทีฆายุกา วณฺณวฺนโต สุขพฺพฺพลา^{๒๘} พวกเทพชั้น
จาตุम्मหาราชิกา มีอายุยืน มีผิวพรรณผุดผ่อง มีความสุขมาก

๔) วิพฺพะ แปลว่า เทวดา, ผู้ไม่หลับ

รูปวิเคราะห์: วิพฺพณฺนติ น สุปนฺตติ วิพฺพธา. อตีตนาคตชาติ วิพฺพณฺนตีติ วิพฺพธา ชื่อ
ว่าวิพฺพะ เพราะเป็นผู้ตื่นอยู่ ไม่รู้จักหลับ หมายถึงเทวดาผู้รู้แจ้งชาติในอดีตและอนาคต (วิ + พฺธ อว-
โพธเน=รู้ + อ)

๕) สุธาสิ แปลว่า เทวดา, ผู้กินของทิพย์, ผู้บริโภคสุธาโภชน

รูปวิเคราะห์: สุธาโภชนภฺนชนสิตตาย สุธาสิโน เทวดา ชื่อว่าสุธาสิ เพราะปรกติ
บริโภคสุธาโภชนคืออาหารทิพย์ (สุธา + อส ภกฺขเน=กิน + อี)

๖) สุระ แปลว่า เทวดา, ผู้มีความกล้าหาญ

รูปวิเคราะห์: สมฺพฺพฺพสุธา อตถิ เยสํ, เต สุธา ชื่อว่าสุระ เพราะเป็นผู้มีเครื่องตั้ง
มากมายดูจน่าในมหาสมุทร (สุธา + ณ) สุรนฺติ กิฬนฺตติ สุธา ชื่อว่าสุระ เพราะเป็นผู้สนุกสนานร่าเริง (สุร
กิฬายํ=เล่น-เปล็ดเปล็น + อ) สุเขน รมนฺตติ สุธา ชื่อว่าสุระ เพราะเป็นผู้ยินดีอยู่ด้วยความสุข (สุข + รม
กิฬายํ=เล่น-เปล็ดเปล็น-ยินดี + กฺวิ)

อุทาหรณ์: ชโย สุธานํ อสุธา ปราชิตา^{๒๙} พวกเทวดาชนะ พวกอสูรพ่ายแพ้

๗) มรฺ แปลว่า เทวดา, ผู้ตายตามอายุขัย

รูปวิเคราะห์: ทีฆายุกาปิ สมานา ยถาปริจฺเฉทํ สมปตฺตกาเล มรฺนฺติ สีเลนาคิ มรฺ ชื่อ
ว่ามรฺ เพราะเป็นเทวดาพวกที่มีอายุยืนยาว แต่เมื่อถึงกำหนดอายุก็ตายไปโดยปรกติ (มร ปาณจาเค=
สละชีวิต + อ)

อุทาหรณ์: ฉตฺตํ มรฺ ธาเรยฺยมฺนตฺติกฺเข^{๓๐} เหล่าเทวดาพากันกันฉัตรบนท้องฟ้า

๘) ทิวโวกะ แปลว่า เทวดา, ผู้อาศัยอยู่ในเทวโลก

รูปวิเคราะห์: ทิว เทวโลโก โอโก อาสโย เยสํ เต ทิวโวกา ชื่อว่าทิวโวกะ เพราะเป็น
เทวดาที่มีเทวโลกเป็นที่อยู่อาศัย (ทิว + โอก)

^{๒๖} ขุ.อป.(บาลี) ๓๒/๖๐๗/๗๐.

^{๒๗} ขุ.ชา.(บาลี) ๒๘/๘๑๐/๒๐๘.

^{๒๘} ที.ปา.(บาลี) ๑๑/๓๓๗/๒๒๘.

^{๒๙} ขุ.สุ.(บาลี) ๒๕/๖๘๗/๔๖๙.

^{๓๐} ขุ.สุ.(บาลี) ๒๕/๖๙๔/๔๗๐.

๙) **อมตปะ** แปลว่า เทวดา, ผู้ดื่มอมตรส

รูปวิเคราะห์: สุธาหารสส ปาตพพสสปี สมภวโต อมตํ ปิวนตติ อมตปา, อมโตสธํ
วา ปิวนตติ อมตปา ชื่อว่าอมตปะ เพราะดื่มน้ำอมฤตหรือดื่มนมตโอสถจากอาหารทิพย์ (อมต + ปา
ปาเน=ดื่ม + อ)

๑๐) **สักควาสี** แปลว่า เทวดา, ผู้อยู่บนสวรรค์

รูปวิเคราะห์: สคฺเค วสนสีลตฺตา สคฺควาสีโน ชื่อว่าสักควาสี เพราะมีปรกติดอยู่บน
สวรรค์ (สคฺค + วาสี)

๑๑) **นิชชระ** แปลว่า เทวดา, ผู้ไม่แก่

รูปวิเคราะห์: สทา ปณจวีสตีวสุสุเทสียตฺตา นิรากตา ชรา เอเตสนติ นิชชรา ชื่อว่า
นิชชระ เพราะเป็นผู้ไม่ปรากฏความแก่ เพราะดูเหมือนกับว่ามีวัยเบญจเพศตลอดไป (นิ + ชรา + ณ)

๑๒) **อนิมิสะ** แปลว่า เทวดา, ผู้ไม่หลับตา

รูปวิเคราะห์: น นิมิสนตติ อนิมิสา, ฃมุกา นิจจลํ กโรนตติตฺยตฺโต ชื่อว่าอนิมิสะ
เพราะเป็นผู้ไม่กระพริบตา คือไม่ทำให้ขนตาไหว (น + นิ + มิส นิมีลเน=กระพริบตา-หลับตา + อ)

๑๓) **ทิพพะ** แปลว่า เทวดา, ผู้อยู่บนสวรรค์

รูปวิเคราะห์: ทิเว วสนตติ ทิพพา ชื่อว่าทิพพะ เพราะเป็นผู้อยู่บนสวรรค์ (ทิว + วส
นิวาเส=อาศัย-อยู่ + กฺวิ)

อุทาหรณ์: สตต ทิพพา สตต มานุสา สตต ปิสาจา สตต สรา สตต ปวุฏา^{๓๑} เทวดา
๗ มนุษย์ ๗ ปีศาจ ๗ สระ ๗ ตาไม้ไผ่ ๗ ทิพพา เทวโลก ชาตา^{๓๒} เทวดาเกิดแล้วในเทวโลก

๑๔) **เทวดา, เทวดานิ** แปลว่า เทวดา (เทว + ตา, เทวดา + นิ)

เทวา เอว เทวดา, สกตฺเถ เทวสทฺทโต ตาปัจจโย เทวดา เอว เทวดานิ, สกตฺเถ
นิปัจจโย "อปุเม"ติ เอตถ ปรมสฺกตฺถิกวเสน อิตฺถิลิงฺคตฺตํ, ทุตฺติยสฺกตฺถิก วเสน นปุสฺกลิงฺคตฺตํ เวทิตฺตพฺพ,
ทุตฺติยสฺกตฺถิกวเสนว วา ทฺวลิงฺคตฺตํ, ตตฺถ อิตฺถิลิงฺคปฺกฺเช ยทาทินา นิการาเทโส รูปว "เทวดา" ลง ตา
ปัจจยฺหลังเทวศัพท์ในอรรถสํกตฺถะ (ไม่มีอรรถพิเศษ), รูปว "เทวดานิ" ลง นิ ปัจจยฺหลัง เทวดาศัพท์ใน
อรรถสํกตฺถะเหมือนกัน, คำว่า "อปุเม" นี้เป็นอิตฺถิลิงค์ ด้วยตาสกตฺถปัจจยฺครั้งแรก, เป็นนปฺงสฺกลิงค์ด้วย
นิ สกตฺถปัจจยฺครั้งที่สอง, อีกนัยหนึ่ง เทวดาศัพท์เป็นทั้งอิตฺถิลิงค์และนปฺงสฺกลิงค์ โดยการเปลี่ยน เทวดา
ในอิตฺถิลิงค์เป็น เทวดานิ ด้วยกัจจายนสูตรว "ยทฺนุปฺนนา นิปาตนา สิขณฺติ"^{๓๓}

ในคัมภีร์อมรโกสะกล่าวว "เทวดานิ ปุเม วา, วิกฺปฺเปน ปุสฺลลิงฺเก, นิจฺจํ นปุสฺเก เทว
ตานิ ศัพท์เป็นปฺงลึงค์ได้แต่มีใช้ไม่มาก ในนปฺงสฺกลิงค์มีใช้แน่นอน" คัมภีร์อมรโกสะฎีกาว "สกตฺถิกา
ปฺกตฺโต ลิงฺควจฺนานิ อติวตฺตฺนตฺติ ปุณฺนปุสฺกตฺตํ, ตตฺถ สกตฺถิกาทิ ทุตฺติยสฺกตฺถิกํ วุตฺตํ, ปกตฺโตติ ปรม-
สฺกตฺถิกํ. เตน วุตฺตํ "ปุณฺนปุสฺกตฺตฺน"ติ, อิตฺธา ตาปัจจยฺนตฺสส นิจฺจํ อิตฺถิลิงฺคตฺยา อิตฺถิลิงฺคตฺตฺเมว วเทย
ศัพท์ที่มีสกตฺถปัจจยฺประกอบอยู่ จะมีความพิเศษกว่าบทที่มีลึงค์ตามปรกติ จึงเป็นได้ทั้งปฺงลึงค์และ
นปฺงสฺกลิงค์, ในคํานี้ หมายถึงรูป เทวดานิ, คำว่าตามปรกติ คือรูปว เทวดา จึงกล่าววเป็นได้ทั้งปฺงลึงค์
และนปฺงสฺกลิงค์, นอกจากนี้ ศัพท์ที่มี ตาปัจจยฺอยู่ท้าย ทํานกล่าววเป็นอิตฺถิลิงค์แน่นอน

^{๓๑} ส.ข.(บาลี) ๑๗/๒๑๓/๑๗๔.

^{๓๒} ขุ.อป.(บาลี) ๑/๒๖/๑๒๗.

^{๓๓} กัจจายนสูตร.๓๙๑.

อุทาหรณ์: เทวดา ภควโต เอตมตถ์ อโรเจสุ^{๓๔} เทวดาทั้งหลายกราบทูลความนี้แด่ พระผู้มีพระภาคเจ้า อถ โข อถนตธา เทวดา^{๓๕} ครั้งนั้น เทวดาองค์หนึ่ง เทวดานิ อาคนตวา อโรจิต์ สุตวา^{๓๖} เทวดาทั้งหลายมาฟังเรื่องที่เขายก

ในอุทาหรณ์ที่ยกมานี้ เทวดาศัพท์เป็นอิตถิลิงค์, เทวดานิศัพท์เป็นนปุงสกลิงค์ ศัพท์ที่แปลว่าเทวดามีอีกมาก เช่น สุพพวา, สุมณา, ติทิเวสา, อาทิตยยา, ทิวิสทา, เลขา, อทิตินนทนา, อาทิจจา, ริภโว, อโสปปา, อมจจา, อมตาสนา, อคคิมุขา, หวิโภขนา, คิริพพาณา, ทานวารโย, พินหารกา, ปุชียา, จิรายุกา, สคคิโน, นโภสทา ทุกบทที่แปลว่าเทวดา ทั้ง ๓ ลิงค์ นิยมประกอบ วิภัตติฝ่ายพหูพจน์

มนุสสะ ศัพท์ที่หมายถึง มนุษย์, คน ตามคัมภีร์อภิธานมีศัพท์ที่ใช้ในความหมาย เดียวกัน ๖ ศัพท์ ประกอบด้วย

๑) มนุสสะ แปลว่า มนุษย์, คน

รูปวิเคราะห์: มโน อสฺโส อุตฺสนโน อสฺสาติ มนุสฺโส คนชื่อว่ามนุสสะ เพราะเป็นผู้มี ใจสูง (มน + อุตฺส) หิตาหิต มนติ ชานาตีติ มนุสฺโส ชื่อว่ามนุสสะ เพราะรู้สิ่งที่เป็นประโยชน์และไม่เป็น ประโยชน์ (มน โปนเน=รู้ + อุตฺส) มนุโน อปจฺจนติ มนุสฺโส ชื่อว่ามนุสสะ เพราะเป็นลูกหลานของนาย มนุ (มนุ + อุตฺส)

อุทาหรณ์: อสฺโสสุ โข ภิกฺขเว มนุสฺสา เย กิร โภ ปเรสฺส อทินฺนํ เถยยสงฺขาตํ อาทิ ยนติ เตสฺ ราชา ธนมนุปฺปะเทตีติ^{๓๗} ภิกษุทั้งหลาย คนทั้งหลายได้ฟังว่า ท่านผู้เจริญทั้งหลาย ได้ทราบว่า คนถือเอาสิ่งของของผู้อื่นไม่ได้ให้โดยอาการขโมย พระเจ้าแผ่นดินยังพระราชทานทรัพย์ให้อีก ตีหิ ภิกษเว จาเนหิ ชมฺพฺที่ปกา มนุสฺสา อุตฺตรกฺรุเก จ มนุสฺเส อธิคฺชนนฺติ เทเว จ ตาวตฺเส กตเมหิ ตีหิ สุรา สติมนฺโต อธิ พรหมจฺริยวาโส^{๓๘} ภิกษุทั้งหลาย มนุษย์ชาวชมพูทวีปเหนือกว่ามนุษย์ชาวอุตตรกฐทวีปและเทวดาชั้น ดาวดึงส์ ด้วยฐานะ ๓ ประการ คือ (๑) เป็นผู้แก้แล้วกล้า (๒) เป็นผู้มีความสติ (๓) เป็นผู้อยู่ประพฤติ พรหมจรรยาในชมพูทวีปนี้

๒) มานุสสะ แปลว่า มนุษย์, คน

รูปวิเคราะห์: มนุโน อปจฺจํ มานุโส คนชื่อว่ามานุสสะ เพราะเป็นลูกหลานของมนุ (มนุ + อุต) กุสลากุสเล ธมฺเม วา การณาการณํ วา อตถาอตถํ วา มนตีติ มานุโส ชื่อว่ามานุสสะ เพราะรู้ ธรรมที่เป็นกุศล อกุศล หรือ เหตุ สิ่งที่ไม่ใช่เหตุ หรือ ประโยชน์ สิ่งที่ไม่ใช่ประโยชน์ (มน โปนเน=รู้ + อุต)

อุทาหรณ์: มุตตาหํ ภิกฺขเว สพฺพปาเสหิ เย ทิพฺพา เย จ มานุสฺสา ตฺเมหิ ภิกฺขเว มุตตา สพฺพปาเสหิ เย ทิพฺพา เย จ มานุสฺสา จรธ ภิกฺขเว จาริกํ พหุชนหิตาย พหุชนสุขาย โลกานุกมฺปาย อตถาย หิตาย สุขาย เทวมนุสฺसान^{๓๙} ภิกษุทั้งหลาย เราพ้นแล้วจากบ่วงทั้งปวง ทั้งที่เป็นของทิพย์ ทั้งที่

^{๓๔} ที.ปา.(บาลี) ๑๑/๑๘/๑๑.
^{๓๕} ส.ส.(บาลี) ๑๕/๒๐/๑๐.
^{๓๖} ชุ.สุ.อ.(บาลี) ๒/๗๐๔/๓๒๒.
^{๓๗} ที.ปา.(บาลี) ๑๑/๙๒/๕๖.
^{๓๘} อภิ.ก.(บาลี) ๓๗/๒๗๑/๙๕.
^{๓๙} วิ.ม.(บาลี) ๔/๓๒/๒๗.

เป็นของมนุษย์ แม้พวกเธอก็พ้นแล้วจากบ่วงทั้งปวง ทั้งที่เป็นของทิพย์ ทั้งที่เป็นของมนุษย์ ภิกษุทั้งหลาย พวกเธอจงจาริกไป เพื่อประโยชน์สุขแก่ชนเป็นจำนวนมาก เพื่ออนุเคราะห์ชาวโลก เพื่อประโยชน์เกื้อกูลและความสุขแก่ทวพเทพและมนุษย์ ปหาย มานุสฺ เตหิ เทวกายิ ปริปุเรสสนติ^{๔๐} เหล่าชน ครั้นละกายมนุษย์ไปแล้ว จักทำให้หมู่เทพเจริญเต็มที

๓) มัจจะ แปลว่า มนุษย์, คน

รูปวิเคราะหฺ: มริตพพสภาวะตาย มจฺโจ คนชื่อว่ามัจจะ เพราะเป็นผู้จะต้องตายเป็นสภาพ มรตฺติ มจฺโจ ชื่อว่ามัจจะ เพราะจะต้องตายไป (มร ปาณจาเค= สละชีวิต-ตาย + ตย)

อุทาหรณ์: สทุธา ทุตติยา ปุริสสฺส โหติ ปญญา เจตํ ปสาสตี นิพพานาภริโต มจฺโจ สพพทุกฺขา ปมฺจุจติ.^{๔๑} ศรัทธาเป็นเพื่อนของบุรุษ ปัญญาย่อมปกครองบุรุษนั้น คนยินดีในนิพพานจึงพ้นจากทุกข์ทั้งปวงได้ โย มาตฺรํ ปิตฺรํ วา มจฺโจ ธมฺเมน โปสตี^{๔๒} คนใดเลี้ยงมารดาบิดา โดยชอบธรรม

๔) มานวะ, มาณวะ แปลว่า มนุษย์, มานพ, คน

รูปวิเคราะหฺ: มนฺโน อปฺจจํ มานโว คนชื่อว่ามานวะ เพราะเป็นลูกหลานของนายมนุ (มนุ + ณว)

อุทาหรณ์: โจทิตา เทวทูเตหิ เย ปมฺชชนฺติ มาณวา เต ทีฆรตฺตํ โสจฺนติ หีนกายูปคา นรา^{๔๓} คนเหล่าใดอันเทวทูตตักเตือนแล้ว ยังประมาทอยู่ คนเหล่านั้นเข้าถึงหมู่ที่เลว ย่อมเศร้าโศกตลอดกาลนาน

๕) มนุชะ แปลว่า มนุษย์, คน

รูปวิเคราะหฺ: มนฺมุหา ซาโต มนฺโซ คนชื่อว่ามนุชะ เพราะเกิดจากมนุ (มนุ + ชนชนเน=เกิด + กวิ)

อุทาหรณ์: ตํ เวยฺยณฺชนิกา สมากตา พหโว พยากํสุ นิปฺถนสมฺมตฺตา มนุชา^{๔๔} พวกมนุษย์ผู้ทำนัยลักษณะ ที่ยอมรับกันว่าเป็นผู้ละเอียดรอบคอบจำนวนมาก ประชุมกันแล้วทำนัยพระมหาบุรุษนั้น

๖) นระ แปลว่า มนุษย์, คน, นระ, นรชน

รูปวิเคราะหฺ: เนตฺติ นโร คนชื่อว่านระ เพราะเป็นผู้นำไป (นี นเย=นำไป + อร) นรติ เนตฺติ นโร ชื่อว่านระ เพราะเป็นผู้นำไป นริยติ สกน กมฺเมน นริยตฺติ นโร ชื่อว่านระ เพราะถูกกรรมอันเป็นของตนนำไป (นร นยเน=นำไป + อ) ภวากวํ นรติ คจฺฉตฺติ นโร ชื่อว่านระ เพราะไปสู่ภพน้อยภพใหญ่ (นร คติมฺหิ=ไป + อ)

อุทาหรณ์: เย วุฑฺฒมฺปจายนฺติ นรา ธมฺมสฺส โกวิทา^{๔๕} นรชนเหล่าใดฉลาดในธรรม ประพฤติอ่อนน้อมถ่อมตนต่อบุคคลผู้เจริญทั้งหลาย

^{๔๐} ที.ม.(บาลี) ๑๐/๓๓๒/๒๑๗.

^{๔๑} ส.ส.(บาลี) ๑๕/๕๙/๔๓.

^{๔๒} ส.ส.(บาลี) ๑๕/๒๐๕/๒๑๙.

^{๔๓} ม.อ.(บาลี) ๑๔/๒๗๑/๒๓๙.

^{๔๔} ที.ปา.(บาลี) ๑๑/๒๔๑/๑๕๔.

^{๔๕} วิ.จ.(บาลี) ๗/๓๑๑/๘๒.

มังคละ ศัพท มีความหมาย ๒ อย่าง คือ

๑) ความดี, ความเจริญ อุทาหรณ์: ปุชา จ ปุชานียานัน เอตมมงคลมุตตม^{๔๖} การบูชาผู้ควรบูชานี้เป็นมงคลอันประเสริฐสุด

๒) ตระกูลข้าง อุทาหรณ์: โสภณคณยุตตตาย มงคลโล ข้างชื่อว่ามังคละ เพราะเป็นข้างที่มีการเดินงดงาม

คำว่า มงคล นี้ เป็นชื่อของตระกูลข้างตระกูลหนึ่งใน ๑๐ ตระกูล^{๔๗} มี

(๑) **ข้างตระกูลกาหวกะ** สีกายดังสีปีกกา ข้างตระกูลนี้ ๑ เชือกเท่ากับกำลังบุรุษ ๑๐ คน

(๒) **ข้างตระกูลคังเคยยะ** สีกายดังสีอุทกวารี ข้างตระกูลนี้ ๑ เชือกเท่ากับกำลังข้างตระกูลกาหวกะ ๑๐ เชือก

(๓) **ข้างตระกูลป็นทระ** สีกายดังเขาไกรลาส คือ มีสีขาว เพราะเขาไกรลาสนั้นว่ากันว่ามิหิมะจับขาวไปหมด ข้างตระกูลนี้ ๑ เชือกเท่ากับกำลังข้างตระกูลคังเคยยะ ๑๐ เชือก

(๔) **ข้างตระกูลตัมพะ** สีกายทองแดง ข้างตระกูลนี้ ๑ เชือกเท่ากับกำลังข้างตระกูลป็นทระ ๑๐ เชือก

(๕) **ข้างตระกูลปิงคละ** สีกายเหลืองอ่อนดังสีตาแมว ข้างตระกูลนี้ ๑ เชือกเท่ากับกำลังข้างตระกูลตัมพะ ๑๐ เชือก

(๖) **ข้างตระกูลคันธะ** สีกายดังไม้กฤษณา ข้างตระกูลนี้ ๑ เชือกเท่ากับกำลังข้างตระกูลปิงคละ ๑๐ เชือก

(๗) **ข้างตระกูลมังคละ** สีกายดังสีดอกอัญชัญ ข้างตระกูลนี้ ๑ เชือกเท่ากับกำลังข้างตระกูลคันธะ ๑๐ เชือก

(๘) **ข้างตระกูลเหมะ** สีกายเหลืองดังทอง ข้างตระกูลนี้ ๑ เชือกเท่ากับกำลังข้างตระกูลมังคละ ๑๐ เชือก

(๙) **ข้างตระกูลอุโปสละ** สีกายดังสีทอง ข้างตระกูลนี้ ๑ เชือกเท่ากับกำลังข้างตระกูลเหมะ ๑๐ เชือก มีฤทธิ์เหาะไปในอากาศได้ เดินทางบกช้ากว่าข้างฉัททันต์ มีข้างสีเหลืองเป็นบริวาร อยู่ในป่าหิมพานต์ พญาข้างอุโปสละยอมจะนำเอาลูกมายุยกให้เป็นภรรยาพญาข้างฉัททันต์ และถือกันว่าพญาข้างอุโปสละนั้น สมควรเป็นพาหนะของพระมหาจักรพรรดิเท่านั้น

(๑๐) **ข้างตระกูลฉัททันตะ** สีกายขาวบริสุทธิ์ดุจสีเงินยวง ข้างตระกูลนี้ ๑ เชือกเท่ากับกำลังข้างตระกูลอุโปสละ ๑๐ เชือก มีฤทธิ์เดชมาก แม้นจะเหาะไปในอากาศก็ได้ ถ้าจะไปทางบกก็ไปได้รวดเร็ว คือในระยะทางสามล้านหกแสนหนึ่งหมื่นสามร้อยสิบโยชน์นั้น ข้างฉัททันต์ใช้เวลาเดินทางเพียง ๓ นาทีเท่านั้นเอง

มังคละ ศัพท ที่หมายถึง มงคล, ความดี, ความเจริญ, ความประเสริฐ ตามคัมภีร์อภิธาน มีศัพทที่ใช้ในความหมายเดียวกัน ๗ ศัพท ประกอบด้วย

๑) **ภัททะ** แปลว่า ความดี, ความเจริญ, ความประเสริฐ, มงคล

^{๔๖} พุ.พ. (บาลี) ๒๕/๓/๔.

^{๔๗} ส.นิ.อ. (บาลี) ๒/๒๒/๕๐.

รูปวิเคราะห์: ภาทตติ ภาททำ ความดีชื่อว่าภัททะ เพราะเจริญ (ภทิ กลยาณ=ดี-งาม + นิคคหิตาคม + อ)

อุทาหรณ์: สติมโต สทา ภาท^{๔๘} ความเจริญย่อมมีแก่คนผู้มีสติทุกเมื่อ ต่ เถรา ภิกขุ อาสเนน นิมนเตนติ เอหิ ภิกขุ โก นามาย ภิกขุ ภาทโก วตาย ภิกขุ สพรหมจาริกาโม วตาย ภิกขุ เอหิ ภิกขุ อิท อาสนิ นีสทาหิติ^{๔๙} ภิกษุทั้งหลายผู้เป็นเถระพากันนิมนต์ให้เธอนั่งด้วยคำว่า มาเถิดภิกษุ ภิกษุรูปนี้ชื่อไร ช่างเจริญจริงหนอ ประารถนาแต่เพื่อนพรหมจารีด้วยกันแท้ มาเถิดภิกษุ นี้อาสนะ นิมนต์ท่านนั่งเถิด

๒) เสยยะ แปลว่า ความดี, ความเจริญ, ความประเสริฐ, มงคล

รูปวิเคราะห์: ปสตถตตตตา เสยโย ความดีชื่อว่าเสยยะ เพราะเป็นความประเสริฐสุด (ปสตถ + อีย)

อุทาหรณ์: สติมโต สุเว เสยโย เวรา น ปริมุจจติ^{๕๐} ความดีย่อมมีแก่คนมีสติเป็นนิตย แต่คนมีสติยังไม่หลุดพ้นจากเวร

๓) สุภะ แปลว่า ความดี, ความงาม, ความประเสริฐ, มงคล

รูปวิเคราะห์: โสภตติ สุภ ความดีชื่อว่าสุภะ เพราะงดงาม (สุภ โสภณ=งาม + อ)

อุทาหรณ์: ยสมิ สมเย สุภ วิโมกข์ อุปสมปชช วิหริติ สุภนเตวว ตสมิ สมเย สมปชชานาติ^{๕๑} ในเวลาที่พระโยคาวจรเข้าวิโมกข์อันประเสริฐอยู่ ย่อมรู้ชัดแต่สิ่งที่งามเท่านั้น สหสสุตต์ตหยาหนํ สุภํ อารุหิมิ สนทนํ เนกจิตต^{๕๒} ท่านขึ้นรถเทียมด้วยม้า ๑,๐๐๐ ตัวเป็นพาหนะ งามวิจิตรอเนกประการ

๔) เขมะ แปลว่า ความดี, ความหมดจด, มงคล

รูปวิเคราะห์: ชียเตตถ อสุภนติ เขม ธรรมชื่อว่าเขมะ เพราะเป็นที่สิ้นไปแห่งความไม่งาม อสุขิ เขเปตติ เขม ชื่อว่าเขมะ เพราะทำให้ความทุกข์สิ้นไป เขมนํ นิรูปททวกรณตยาติ เขโม ชื่อว่าเขมะ เพราะทำให้ไม่มีอันตราย (ชีย เขย=สิ้นไป + ม) ชียนติ เอตถ อุปททวุปสคคาทโยติ เขโม ชื่อว่าเขมะ เพราะเป็นที่สิ้นไปแห่งอุปัทวะและอุปสัค (ชีย เขย=สิ้นไป + มน)

อุทาหรณ์: สุภูจจิกา ภวิสสติ ทพพภูจจิกา ภวิสสติ สุภิกข์ ภวิสสติ ทพภิกข์ ภวิสสติ เขม ภวิสสติ ภย ภวิสสติ^{๕๓} ฝนจะดี ฝนจะแล้ง จะหาภิกษาหารได้ง่าย จะหาภิกษาหารได้ยาก จะมีความสงบร่มเย็น จะมีภัย สมุหโต โข เม โภ โส ทุสสุขิโล โภโต สวีธานํ อาคมม มหา จ เม ราสีโก เขมภูจจิตา ชนปทา อกณฎกา อนุปปีฬา มนุสสา มุทา โมทมานา อุเร ปุตเต นจเจนตา อปารุตชรา มลฺลเว วิหรนติ อิจฉามหํ พราหมณ มหายณฺณํ ยชิตุ อนุสาสตุ มํ ภวํ ยมม อสส ทิฆรตตํ หิตาย สุขาย^{๕๔} ท่านผู้เจริญ เราได้กำจัดเลี่ยนหนามคือโจรจนหมดสิ้นด้วยวิธีการของท่าน และได้มีกองราชทรัพย์อย่างยิ่งใหญ่ บ้านเมือง

^{๔๘} ส.ส.(บาลี) ๑๕/๒๓๘/๒๕๐.

^{๔๙} ส.น.(บาลี) ๑๖/๑๕๑/๒๐๑.

^{๕๐} ส.ส.(บาลี) ๑๕/๒๓๘/๒๕๐.

^{๕๑} ที.ปา.(บาลี) ๑๑/๔๗/๒๙.

^{๕๒} ขุ.วิ.(บาลี) ๒๖/๑๐๑๕/๑๐๙.

^{๕๓} ที.สี.(บาลี) ๙/๒๕/๑๑.

^{๕๔} ที.สี.(บาลี) ๙/๓๓๘/๑๓๖.

อยู่ร่มเย็น ไม่มีเสี้ยนหนาม ไม่มีการเบียดเบียน ประชาชนต่างชื่นชมยินดีต่อกัน มีความสุขกับครอบครัว อยู่อย่างไม่ต้องปิดประตูบ้าน เราปรารถนาจะบูชามหาโยนิ ขอท่านผู้เจริญโปรดแนะนำวิธีบูชาโยนิที่จะ อำนวยประโยชน์สุขแก่เราตลอดกาลนาน

๕) **กัลยาณะ** แปลว่า ความดี, ความงาม, มงคล, ไพเราะ

รูปวิเคราะห์: กลยฺ โนโรคฺ อณฺติ คจฺจตฺติ กลยาณํ ความดีชื่อว่ากัลยาณะ เพราะถึงความปราศจากโรค กลยฺ หิตํ อณฺยติ ปาปยตฺติ กลยาณํ ชื่อว่ากัลยาณะ เพราะให้ถึงประโยชน์เกื้อกูล (กลย + อณ คมน=ไป-ถึง-บรรลุ + ณ)

อุทาหรณ์: อธิ ฆนฺเต เอกจฺโจ สจฺโจ จสฺส สทฺโธ จ น จ กุหโก น จ ลปโก น จ เนมิตฺติโก น จ นิปฺเปสิโก น จ ลาเภณ ลากํ นิชิตฺสนโก อินฺทริเยสุ คุตฺตทฺวาโร โภชนฺสุ มตฺตณฺณ สมการี ชาคริยานุโยคมนุยุตฺโต อตฺนทิตฺ อารทฺธวิริโย ฉายี สติมา กลยาณปฏิภาโน คติมา ธิติมา มติมา น จ กามฺเส คิทฺโธ สโต จ นิปโก จ^{๕๕} บุคคลบางคนในโลกนี้ เป็นคนมีสัจจะ มีศรัทธา ไม่พูดหลอกลวง ไม่พูดป้อยอ ไม่ทำนินทา ไม่พูดบิบบ้างคับ ไม่แสวงหาลาภด้วยลาภ คຸມครองทวารในอินทรีทั้งหลาย รู้จักประมาณในการบริโภค ทำพอเหมาะพอดี ประกอบความเพียรเครื่องตั้งอยู่เนื่อง ๆ ไม่เกียจคร้าน ปรารถนาความเพียร เฟื่องบาน มีสติ พุดมีปฏิภาณดี มีคติ มีปัญญาทรงจำ มีความรู้ไม่ติดอยู่ในกาม มีสติ มีปัญญาเครื่องรักษาตน

๖) **มังคละ** แปลว่า ความดี, มงคล

รูปวิเคราะห์: มงฺคฺติ ธณฺณนฺติ มงฺคลํ ความดีชื่อว่ามังคละ เพราะเป็นเหตุให้ถึงความเจริญ (มคฺ คตฺยตฺเถ=ไป-ถึง-บรรลุ + นิคฺคหิตาคม + อล) มงฺคนฺติ สตฺตา เอเตน สุทฺธิ คจฺจนฺตฺติ มงฺคลํ ชื่อว่ามังคละ เพราะเป็นเหตุให้เหล่าสัตว์ถึงความบริสุทธิ์ มงฺคํ ปาปํ ลุณาติ ฉินฺทตฺติ มงฺคลํ ชื่อว่ามังคละ เพราะเป็นเหตุตัดบาปที่ทำให้สัตว์ไปอบาย (มงฺค + ลฺ เณน=ตัด + อ)

อุทาหรณ์: สุนฺกขตฺตํ สุมงฺคลํ สุปภาตํ สุกฺกุจฺจิตฺ^{๕๖} เป็นฤกษ์ดี มงคลดี สว่างดี ลูกขึ้นด้วยดี มณี ปศุคฺยห มงฺคฺลยฺ สารุ วิตฺตํ มโนรมํ เสถํ พุณฺณชนสมฺปนฺนํ โก อิมํ มณฺนิมฺชคฺคา^{๕๗} แก้วมณีอันเป็นมงคล เป็นของดี เป็นเครื่องปลื้มใจ น่ารื่นรมย์ใจ เกิดแต่หิน สมบูรณ์ด้วยลักษณะที่ท่านถืออยู่นี้ ใครให้มา

๗) **สิวะ** แปลว่า ความดี, มงคล, ประเสริฐ

รูปวิเคราะห์: สเมติ ทุกฺขนฺติ สิวํ ความดีชื่อว่าสิวะ เพราะระงับความทุกข์ได้ (สมฺ อฺปสเม =เข้าไปสงบ-ระงับ + ว)

อุทาหรณ์: ปปฺปยุย สมฺโพธิมนฺตฺตรํ สิวํ^{๕๘} บรรลุสัมโพธิญาณอันยอดเยี่ยมประเสริฐสุดแล้ว

อุตฺตมะ ศัพท์ที่หมายถึง ประเสริฐ, สูงสุด, ประธาน ตามคัมภีร์อภิธานมีศัพท์ที่ใช้ในความหมายเดียวกัน ๒๖ ศัพท์ ประกอบด้วย

^{๕๕} ที.ปา.(บาลี) ๑๑/๑๕๓/๙๒.

^{๕๖} อง.ตฺก.(บาลี) ๒๐/๑๕๖/๒๘๗.

^{๕๗} ขุ.ชา.(บาลี) ๒๘/๘๒๑/๒๐๙.

^{๕๘} ส.ส.(บาลี) ๑๕/๒๐๔/๒๑๘.

๑) อุตตมะ แปลว่า ประเสริฐ, สูงสุด, ประธาน

รูปวิเคราะห์: อุพฺภูโต อุตฺยตฺถ อุตฺตโม สิ่งนี้ชื่อว่าอุตตมะ เพราะมีความหมายที่ยิ่งกว่ายอด (อุภ + ตม) อุกฺคตตมตฺตา อุตฺตโม ชื่อว่าอุตตมะ เพราะเป็นผู้ที่อยู่สูงสุด (อุ + ตม)

อุทาหรณ์: ราชา สมานิ ก็ ลภติ อคฺโค จ โหติ เสฏฺโฐ จ ปาโมกฺโข จ อุตฺตโม จ ปวโร จ กามโภคิน^{๕๙} เมื่อเป็นพระราชาก็ทรงได้อะไร เมื่อเป็นพระราชาก็เป็นผู้เลิศ เป็นผู้ประเสริฐ เป็นประมุข เป็นผู้สูงสุด เป็นผู้ดีกว่าหมื่นผู้บริโภคกาม

๒) ปวระ แปลว่า ประเสริฐ, สูงสุด, ประธาน

รูปวิเคราะห์: ปกาเรน วริตฺตโพ พตฺถตฺตโพติ ปวโร สิ่งนี้ชื่อว่าปวระ เพราะเป็นภาวะที่ควรปรารถนาโดยประการทั้งปวง (ป + วร พตฺถนํยา=ปรารถนา-อยากได้ + อ)

อุทาหรณ์: พุทฺโธ สมานิ ก็ ลภติ อคฺโค จ โหติ เสฏฺโฐ จ ปาโมกฺโข จ อุตฺตโม จ ปวโร จ สพฺพสฺตทานิ^{๖๐} เมื่อเป็นพระพุทธเจ้าจะทรงได้อะไร เมื่อเป็นพระพุทธเจ้า จะเป็นผู้เลิศ เป็นผู้ประเสริฐ เป็นประมุข เป็นผู้สูงสุด เป็นผู้ดีกว่าสรรพสัตว์

๓) เขมฺมฐะ แปลว่า ประเสริฐ, สูงสุด, ประธาน

รูปวิเคราะห์: สพฺเพ อิมะ วุฑฺฒา อยมิมะสํ วิเสเสน วุฑฺฒติ เขมฺมโฐ ผู้ที่ชื่อว่าเขมฺมฐะ เพราะเป็นผู้เจริญยิ่งกว่าคนทั้งปวง (วุฑฺฒ + อิมฺฐ)

อุทาหรณ์: สพฺพา จ ทิสฺสา วิโลเกติ อาสภิมฺภจ วาจํ ภาสติ อคฺโคหฺมสมฺมิ โลกสฺส เขมฺมโฐ หมสมฺมิ โลกสฺส เสฏฺโฐหฺมสมฺมิ โลกสฺส อยมนฺตฺมา ชาติ นตฺถิทานิ ปุนฺนภโวติ^{๖๑} พระโพธิสัตว์ทอดพระเนตรไปยังทิศทั้งปวง แล้วทรงเปล่งอาสภิวาจาว่า เราคือผู้เลิศของโลก เราคือผู้เจริญที่สุดของโลก เราคือผู้ประเสริฐที่สุดของโลก ชาตินี้เป็นชาติสุดท้าย บัดนี้ภพใหม่ไม่มีอีกต่อไป

๔) ปมุขะ แปลว่า ประเสริฐ, สูงสุด, ประธาน, ประมุข, หัวหน้า

รูปวิเคราะห์: ปกฺกฺฐ มฺขํ อารมฺภอ อสฺสาติ ปมุโข ผู้ชื่อว่าปมุขะ เพราะมีความเริ่มต้นที่ยิ่งใหญ่ ปธานภาเวน มฺโข ภวตฺติติ ปมุโข ชื่อว่าปมุขะ เพราะเป็นหัวหน้าโดยความเป็นประธาน (ป + มฺข)

อุทาหรณ์: อิทํ วตฺวาน มขฺวา เทวราชา สุขุมปติ ปุณฺนทิสฺสา นมสฺสิตฺวา ปมุโข รถมารุหิ^{๖๒} ทำวามขวาสุขุมปติเทวราช ผู้ทรงเป็นประมุข ครั้นตรัสตั้งนี้แล้ว ทรงนอบน้อมทิศทั้ง ๔ แล้วขึ้นราชรถกลับไป

๕) อนุตฺตระ ประเสริฐ, สูงสุด, ประธาน

รูปวิเคราะห์: นตฺถิ อุตฺตรโ ยสฺมา โส อนุตฺตรโ ผู้ชื่อว่าอนุตฺตระ เพราะไม่มีใครประเสริฐกว่า (น + อุตฺตร)

อุทาหรณ์: อหํ หิ อรหา โลเก อหํ สตฺถา อนุตฺตรโ เอโกมฺหิ สมนาสมฺพุทฺโธ สิตฺถุโตนฺนินฺพุโต^{๖๓} เพราะเราเป็นอรหันต์ เป็นศาสดาผู้ยอดเยี่ยม เป็นผู้ตรัสรู้ชอบเองเพียงผู้เดียว เป็นผู้

^{๕๙} ที.ปา.(บาลี) ๑๑/๒๑๒/๑๓๓.

^{๖๐} ที.ปา.(บาลี) ๑๑/๒๑๒/๑๓๓.

^{๖๑} ม.อุ.(บาลี) ๑๔/๒๐๗/๑๗๓.

^{๖๒} ส.ส.(บาลี) ๑๕/๒๖๕/๒๘๔.

^{๖๓} วิ.ม.(บาลี) ๔/๑๑/๑๑.

เยือกเย็น ดับกิเลสได้แล้วในโลก

๖) **วระ** แปลว่า ประเสริฐ, สูงสุด, ประธาน

รูปวิเคราะห์: วรติพโพ ปตเถตพโพติ วโร สิ่งซึ่งชื่อว่าวระ เพราะเขาปรารณากัน

(วร ปตถนาย=ปรารณา + อ)

อุทาหรณ์: ทนโต ทมยตฺ สญฺโฆ สนฺโต สมยตฺ อีสึ มุตฺโต โมจยตฺ อคฺโค ตินฺโน ตารยตฺ วโร^{๖๔} บรรดาบุคคลผู้ฝึกอยู่ ตถาคตผู้ฝึกแล้ว เป็นผู้ประเสริฐสุด บรรดาบุคคลผู้สงบอยู่ ตถาคตผู้สงบแล้ว เป็นผู้ประเสริฐสุด บรรดาบุคคลผู้พ้นอยู่ ตถาคตผู้พ้นแล้ว เป็นผู้เลิศ บรรดาบุคคลผู้ข้ามอยู่ ตถาคตผู้ข้ามพ้นแล้ว เป็นผู้ประเสริฐ

๗) **มุขยะ** แปลว่า ประเสริฐ, สูงสุด, ประธาน, หัวหน้า

รูปวิเคราะห์: มุขมิว มุโขย ผู้ซึ่งว่ามุขยะ เพราะเป็นเหมือนหน้า (มุข + ย)

อุทาหรณ์: อถวา สีหานนฺตออาทินํ ปทานํ สทิสกปฺปนาย วินา มุขยวเสเนว อตุโถ เวทิตพฺโพ^{๖๕} อีกอย่างหนึ่ง พึงทราบความหมายของบทว่า สีหานํ เป็นต้น ด้วยถือเอาเป็นข้อความหลัก ไม่ต้องเปรียบเทียบกับก็ได้ เตน มุขยเมว อนธภาวํ ทสเสติ^{๖๖} พระเถระแสดงถึงความเป็นคนบอดอันเป็นประธาน ด้วยคำว่า หตเนตฺโตสฺมิ นั้น

๘) **ปธานะ** แปลว่า ประเสริฐ, สูงสุด, ประธาน, หัวหน้า

รูปวิเคราะห์: ปทชาติติ ปธานํ ผู้ซึ่งว่าปธานะ เพราะดำรงอยู่โดยยิ่ง (ป + ธา ธาเรน=ทรงไว้ + ยุ) ปกฺกฺเจน ธาเรติ ปติฏฺฐาติติ ปธานํ ซึ่งว่าปธานะ เพราะดำรงอยู่ โดยเป็นผู้สูงสุด (ป + ธา ปติฏฺฐาย=ตั้งอยู่ + ยุ)

อุทาหรณ์: ปญฺจิเม ภิกฺขเว จงกเม อานิสฺสา กตเม ปญจ อทฺธานกฺขโม โหติ ปธานกฺขโม โหติ อปฺปาพาโธ โหติ อสิตํ ปิตํ ขายิตํ สายิตํ สมมาปริณามํ คจฺจติ จงกมาธิคฺโต สมาธิ จิรฺภูติโก โหติ^{๖๗} ภิกษุทั้งหลาย อานิสงส์ของการเดินจงกรม ๕ ประการเหล่านี้ คือ มีความอดทนต่อการเดินทางไกล มีความอดทนต่อการบำเพ็ญเพียร มีอาหารน้อย อาหารที่กิน ต้ม เคี้ยว ลิ้มแล้วย่อยได้ง่าย และสมาธิที่ได้เพราะการเดินจงกรมตั้งอยู่ได้นาน ปรสตตานนฺติ ปธานสตตานํ^{๖๘} คำว่าสัตว์อื่น หมายถึง สัตว์ที่เป็นหัวหน้าทั้งหลาย

๙) **ปาโมกษะ** แปลว่า ประเสริฐ, สูงสุด, ประธาน

รูปวิเคราะห์: ปมุขภาเว ติฏฺฐตีติ ปาโมกฺโข ผู้ซึ่งว่าปาโมกษะ เพราะดำรงอยู่ในความเป็นประธาน (ปมุข + ณ)

อุทาหรณ์: เตสุ อูรฺเวลกสฺสโป ชฺฉินฺโถ ปญฺจนฺนํ ชฺฉินฺสตานํ นายโก โหติ วินายโก อคฺโค ปมุโข ปาโมกฺโข^{๖๙} ในชฎิล ๓ คนนั้น ชฎิลอูรฺเวลกสฺสปะเป็นผู้นำ เป็นผู้ฝึก เป็นเลิศ เป็นหัวหน้า เป็นประธานของชฎิล ๕๐๐ คน

^{๖๔} ขุ.อิติ.(บาลี) ๒๕/๑๑๒/๓๓๓.

^{๖๕} ขุ.เถร.อ.(บาลี) ๑/๗.

^{๖๖} ขุ.เถร.อ.(บาลี) ๑/๙๕/๓๐๗.

^{๖๗} อจ.ปญจก.(บาลี) ๒๒/๒๙/๒๕.

^{๖๘} ม.ม.อ.(บาลี) ๑/๑๔๘/๓๕๐.

^{๖๙} วิ.ม.(บาลี) ๔/๓๗/๓๒.

๑๐) ประ แปลว่า ประเสริฐ, สูงสุด, ประธาน

รูปวิเคราะห์: ปกฏฐิ ราตีติ ปริ ผู้ชื่อว่าประ เพราะถือเอาความสูงสุด (ป + ราคหเน=ถือเอา + ณ)

อุทาหรณ์: สีลํ หิ อุตตมภูเจณ ปรนติ วุจจติ โย จ สมโณ ปริ ยงกิญจิ สตตํ วิหะยนโต ปรูปฆาตี โหติ อตตโน สีลวินาสโก โส ปพพิชิตो นาม น โหตีติ อตโต^{๗๐} เพราะศีลท่านกล่าว ว่าประเสริฐ โดยอรรถว่าสูงสุด อธิบายว่า ก็ผู้ใดเป็นสมณะเบียดเบียนสัตว์อื่นอย่างใดอย่างหนึ่ง ชื่อว่าเข้าไปทำร้ายผู้อื่น คือทำศีลของตนให้พินาศ ผู้นั้นไม่ชื่อว่าเป็นบรรพชิต

๑๑) อัคคัณฺฐะ แปลว่า ประเสริฐ, สูงสุด, ประธาน

รูปวิเคราะห์: อคฺคนฺติ ชานิตพฺพนฺติ อคฺคณฺถํ สิ่งชื่อว่อัคคัณฺฐะ เพราะเขารู้กันว่าประเสริฐ (อคค + ภา อวโพธเน=รู้ + อ) อคฺคนฺติ ปมานิตพฺพนฺติ อคฺคณฺถํ ชื่อว่อัคคัณฺฐะ เพราะเป็นสิ่งที่เขากำหนดว่าประเสริฐ

อุทาหรณ์: อหํ ภนฺเต ภควนฺตํ อุทฺทิสฺส วิหริสฺสามิ ภควา เม อคฺคณฺถํ ปญฺญเปสฺสตี^{๗๑} ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ข้าพระองค์จักอยู่อุทิศพระผู้มีพระภาคเจ้า (ถ้า) พระผู้มีพระภาคเจ้าจักประกาศสิ่งที่โลกสมมติว่าเลิศแก่ข้าพระองค์ อคฺคณฺถนฺติ โลกปญฺญตฺตี อิทํ นาม โลกสฺส อคฺคนฺติ เอวํ ชานิตพฺพํ อคฺคมรียาหํ น ตํ ปญฺญเปตีติ วทตี^{๗๒} คำว่า อคฺคณฺถํ คือ บัญญัติแห่งโลกที่พึงรู้อย่างนี้ว่า สิ่งนี้เป็นเลิศในโลก ได้แก่ความประเสริฐอันเลิศ พระราชาขุมารตรัสว่า พระผู้มีพระภาคเจ้าไม่บัญญัติสิ่งที่โลกสมมติว่าเลิศนั้น

๑๒) อุตฺตระ แปลว่า ประเสริฐ, สูงสุด, ประธาน

รูปวิเคราะห์: อุพฺภูโต อตฺยตฺถํ อุตฺตโร ผู้ชื่อว่าอุตฺตระ เพราะมีความหมายที่ยิ่งกว่า ยอด (อุภ + ตระ) อคฺคตฺมตฺตา อุตฺตโร ผู้ชื่อว่าอุตฺตระ เพราะเป็นผู้สูงสุด (อุ + ตระ)

อุทาหรณ์: โลกํ อปริยาปนฺนภาเวน โลกโต อุตฺตโรติ โลกุตฺตโร^{๗๓} ธรรมที่สูงสุกว่า โลก เพราะไม่นับเนื่องเข้าไปในโลก ชื่อว่าโลกุตฺตระ

๑๓) ปณฺธิตะ แปลว่า ประเสริฐ, สูงสุด, ประธาน, ประณีต

รูปวิเคราะห์: ปธานภาวํ นีตํ ปณฺธิตํ สิ่งชื่อว่ปณฺธิตะ เพราะนำไปสู่ความเป็น ประธาน (ป + นี นเย=นำไป + ต)

อุทาหรณ์: วิหีสฺสณฺถิ ปคฺณํ น ภาสี ธมฺมํ ปณฺธิตํ มนุเสสุ พฺรหฺเม^{๗๔} ท่านพรหม เพราะเราสำคัญว่าจะลำบาก จึงมิได้แสดงธรรมอันเลิศ อันประเสริฐ ในหมู่มนุษย์ ปณฺธิตฺนฺติ อุตฺตมํ เสฏฺฐิ อนุปกํ มนฺนาปํ^{๗๕} บทว่า ปณฺธิตํ คือประเสริฐ สูงสุด มิใช่น้อย นำพอใจ

^{๗๐} ที.ม.อ.(บาลี) ๒/๙๐/๗๕.

^{๗๑} ที.ปา.(บาลี) ๑๑/๕/๓.

^{๗๒} ที.ปา.อ.(บาลี) ๓/๕/๓.

^{๗๓} ขุ.ม.อ.(บาลี) ๑๓/๑๖๔.

^{๗๔} วิ.ม.(บาลี) ๔/๙/๙.

^{๗๕} ขุ.ขุ.อ.(บาลี) ๓/๑๔๙.

๑๔) ประมะ แปลว่า ประเสริฐ, สูงสุด, ประธาน

รูปวิเคราะห์: ปรี ปัจฉนิกั มาเรตีติ ปรมั สิ่งที่ชื่อว่าประมะ เพราะยังธรรมอันเป็น
ข้าศึกให้ตาย (ปร + มร ปาณจาเค=สละชีวิต-ตาย + กวิ) ปกฏฐภาเว รมตีติ ปรมั ชื่อว่าประมะ เพราะ
ยินดีในความยิ่งใหญ่ (ป + รมุ รมเน=ยินดี-รื่นรมย์ + ณ) ปรีติ อุตตโน อุตตมภาว ปาเลติ ปูเรติ วา ปรมั
ชื่อว่าประมะ เพราะรักษาหรือยังความสูงสุดของตนไว้ให้เต็ม (ปร ปาลนปุรณสุ=รักษา, ทำให้เต็ม + ม)

อุทาหรณ์: ขนฺตี ปรมั ตโป ตีติกุขา นิพพานั ปรมั วทนต์ พุทธา^{๗๖} ความอดทนคือ
ความอดกลั้นเป็นตบะอย่างยิ่ง พระพุทธเจ้าทั้งหลายตรัสว่านิพพานเป็นธรรมประเสริฐสุด

๑๕) เสยยะ แปลว่า ประเสริฐ, สูงสุด, ประธาน

รูปวิเคราะห์: สพเพ อิเม สปัตถา อยมิเมสั วิเสเสน ปสโตถติ เสยโย ผู้ชื่อว่าเสยยะ
เพราะเป็นผู้ประเสริฐกว่าผู้ประเสริฐทั้งปวง (ปสตถ + อัย)

อุทาหรณ์: เอโก จเร มาตงครณเณว นาโค เอกสส จริตฺ เสยโย นตถิ พาเล
สหายตา^{๗๗} เหมือนช้างมาตงคละทั้งโขลงอยู่เชือกเดียวในป่า ฉะนั้น การเที่ยวไปของบุคคลผู้เดียวเป็น
ความประเสริฐ เพราะคุณเครื่องความเป็นสหาย ไม่มีในคนพาล

๑๖) คามณิ, คามณิ แปลว่า ประเสริฐ, สูงสุด, ประธาน

รูปวิเคราะห์: คามั เนตีติ คามณิ, คามณิ ผู้ชื่อว่าคามณิและคามณิ เพราะเป็นผู้นำ
ชาวบ้าน (คาม + นี นเย=นำไป + ณิ)

อุทาหรณ์: ยถิ วา คามคามิกสส ยถิ วา ปุคคามณิกสส เย วา ปน กุเลสฺ ปจเจกา-
ธิปจจํ กาเรนติ วุฑฺฒิเยว ปาฎิกงขา โน ปรีหานิ^{๗๘} กุลบุตรคนใด เป็นผู้ใหญ่บ้านก็ตาม เป็นหัวหน้าคณะก็
ตาม เป็นใหญ่เฉพาะตระกูลก็ตาม มีธรรม ๕ ประการนี้ พึงหวังได้ความเจริญอย่างเดียว ไม่มีความเสื่อม
เลย

๑๗) เสฏฺฐะ แปลว่า ประเสริฐ, สูงสุด, ประธาน

รูปวิเคราะห์: สพเพ อิเม สปัตถา อยมิเมสั วิเสเสน ปสโตถติ เสฏฺโฐ ผู้ชื่อว่าเสฏฐะ
เพราะเป็นผู้ประเสริฐกว่าผู้ประเสริฐทั้งปวง (ปสตถ + อฏฺฐ)

อุทาหรณ์: อหฺมสมิ พุรหฺมา มหาพุรหฺมา อภิกฺขุ อนภิกฺขุโต อณฺณทตฺถุทโส วสวตฺตี อิสฺสโร
กตฺตา นิมฺมิตฺตา เสฏฺโฐ สขุชิตฺตา วสี ปิตา ภูตภพฺยานํ มยา อิเม สตฺตา นิมฺมิตฺตา^{๗๙} เราเป็นพรหม เป็นท้าว
มหาพรหม ผู้ยิ่งใหญ่ ไม่มีใครข่มเหงได้ เห็นถ่องแท้ เป็นผู้กุมอำนาจ เป็นอิสระ เป็นผู้สร้าง ผู้บันดาล ผู้
ประเสริฐ ผู้บงการ ผู้ทรงอำนาจ เป็นบิดาของสัตว์ผู้เกิดมาแล้วและกำลังจะเกิด เราบันดาลสัตว์เหล่านี้
ขึ้นมา

๑๘) สัตตมะ แปลว่า ประเสริฐ, สูงสุด, ประธาน

รูปวิเคราะห์: สนตตมตตาย สตตโม ผู้ชื่อว่าสัตตมะ เพราะเป็นผู้ประเสริฐ (สนต + ตม)

^{๗๖} ที.ม.(บาลี) ๑๐/๙๐/๔๓.

^{๗๗} ม.อ.(บาลี) ๑๔/๒๓๗/๒๐๔.

^{๗๘} อัง.ปณจก.(บาลี) ๒๒/๕๘/๗๒.

^{๗๙} ที.สี.(บาลี) ๙/๔๒/๑๘.

๑๙) วิสิษฐะ แปลว่า ประเสริฐ, สูงสุด, ประธาน

รูปวิเคราะห์: วิเสสัยเตติ วิสิฎโฐ ผู้ชื่อว่าวิสิฎฐะ เพราะเขาทำให้พิเศษ (วิ + สิส วิเสส เน =พิเศษ-ประเสริฐ + ต)

อุทาหรณ์: ยาวตา พุทธเขตตมหิ ฌปยิตวา มหามุณี ฐตคฺเณ วิสิฎโฐหํ สทิสเ เม น วิชชติ^{๘๐} ท้าวพุทธอาณาเขต ยกเว้นพระมหามุณีแล้ว เราได้เป็นผู้ประเสริฐในอุดมคุณ ไม่มีใครเทียบเท่า เรา आयสฺมา กิร อานนโท ภควนตํ ฌเปตวา อยโณ เอวรูปุ คฺณวิสิฎโฐ ปุคฺคโล นตถิติ คฺณพฺพฺมาเนน आयสมนตํ สาริปุตฺตํ อดิมมายติ^{๘๑} ได้ยินว่า ท่านพระอานนที่ย่อมนับถือท่านพระสารีบุตรโดยนับถือ ความมีคุณมากของพระสารีบุตรว่า เว้นพระผู้มีพระภาคเจ้าแล้ว บุคคลอื่นที่มีคุณพิเศษเห็นปานนี้ ไม่มีเลย

๒๐) อริยะ แปลว่า ประเสริฐ, สูงสุด, ประธาน, อริยบุคคล

รูปวิเคราะห์: กิเลสาร์โย หนตฺติ อโรโห, โส เอว อริโย ผู้ชื่อว่าอริยะ เพราะฆ่าข้าศึก คือกิเลส สปุปริเสหิ อริตพฺโพ อุปนตพฺโพติ อริโย ชื่อว่าอริยะ เพราะเป็นธรรมที่สัตบุรุษควรเข้าไปใกล้ อรติ อธิคฺจฉติ มคฺคผลธมฺเมติ อริโย ชื่อว่าอริยะ เพราะบรรลุมรรคธรรมและผลธรรม โลเกหิ อรณฺนิโย อุปนตพฺโพติ อริโย ชื่อว่าอริยะ เพราะเป็นผู้อันชาวโลกพึงเข้าถึง (อร คมเน=ไป + อี + ญย) กิเลสหิ อารกาติ อริโย ชื่อว่าอริยะ เพราะเป็นผู้ไกลจากกิเลส (เปลี่ยน อารก เป็น อริย ด้วยสูตร ยทฺหุ ป)

อุทาหรณ์: อริยสฺส ภิกฺขเว ปณฺจกิกฺกสฺส สมฺมาสมฺมาธิสฺส อโย ปจฺมา ภาวนา^{๘๒} ภิกฺขุ ทั้งหลาย นี่คือการเจริญสัมมาสมาธิที่ประกอบด้วยองค์ ๕ อันเป็นอริยะ ประการที่ ๑

๒๑) นาคะ แปลว่า ประเสริฐ, สูงสุด, ประธาน

รูปวิเคราะห์: นตถิ อคฺโค อสฺมาติ นาโค ผู้ชื่อว่านาคะ เพราะไม่มีผู้เลิศกว่า (น + อคฺค)

อุทาหรณ์: อถ อาคฺจเฉยฺย สโส วา พิฬารโ วา ตสฺส เอวมสฺส โก จาหํ โก จ หตถิ- นาคो ยนฺนุนาหํ อิมํ อุทฺรหฺหํ โอคฺคาเหตุวา กณฺณสนฺโธวิกิปี ชิจฺจํ กิเเพยฺย^{๘๓} ครั้นกระต่ายหรือเสือปลา มาถึงห้วยน้ำนั้นเข้า กระต่ายหรือเสือปลานั้นพินิจคิดอย่างนี้ว่า เราเป็นอะไรและข้างตัวประเสริฐเป็นอะไร ทางที่ดี เราควรจะลงสู่ห้วยน้ำนี้แล้ว ล้างหูเล่นบ้าง

๒๒) เอกะ แปลว่า ประเสริฐ, สูงสุด, ประธาน

รูปวิเคราะห์: เอกิภาวํ เอติ คฺจฉตฺติ เอโก ผู้ชื่อว่าเอกะ เพราะไปสู่ความเป็นหนึ่ง เดียว เอติ ปวตฺตตฺติ เอโก ชื่อว่าเอกะ เพราะไปลำพัง (อี คติย=ไป-ถึง + ญว) สทิสฺรหิตตาย เอกิภาเว เอติ ติฏฺฐตฺติ เอโก ชื่อว่าเอกะ เพราะดำรงอยู่ในความเป็นหนึ่งเดียวเพราะไร้ผู้เหมือนกัน (อี จิตฺย=ดำรง อยู่-ตั้งอยู่ + ญว)

อุทาหรณ์: วิตกฺกวิจฺจารนํ วุปสมฺมา อชฺมตฺตํ สมปสฺสาทนํ เจตโส เอโกทิภาวํ อวิตกฺกํ อวิจฺจารํ สมฺมาธิชํ ปิตฺติสฺสํ ทฺหุติยํ ฆานํ อุปสมฺปชฺช วิหาสิ^{๘๔} เพราะวิตกวิจาร์สงบระงับไปแล้ว เราบรรลุมุทิตย

^{๘๐} ชุ.เถร.(บาลี) ๒๖/๑๐๙๐/๔๐๕.

^{๘๑} วิ.อ.(บาลี) ๒/๔๖๐/๑๓๙.

^{๘๒} อง.ปณฺจก.(บาลี) ๒๒/๒๘/๒๑.

^{๘๓} อง.ทสก.(บาลี) ๒๔/๙๙/๑๖๓.

^{๘๔} วิ.มทา.(บาลี) ๑/๑๑/๕.

ฉาน มีความผ่องใสภายใน มีภาวะที่จิตเป็นเลิศผุดขึ้น ไม่มีวิตกไม่มีวิจารณ์ มีแต่ปิติและสุขอันเกิดจากสมาธิเท่านั้นอยู่ เอโก อุเทตีติ เอโกทิ วิตกวิจาราเท อณชฌารุพหตตา อคโค เสฏโฐ หุตวา อุเทตีติ อตุโธ เสฏโฐปิ ทิ โลเก เอโกติ วุจจติ^{๘๕} ชื่อว่าเอโกทิ เพราะเป็นธรรมอันเลิศ อธิบายว่า เป็นธรรมเลิศ คือ ประเสริฐผุดขึ้น เพราะไม่ถูกวิตกวิจารณ์ท่วมทับ ความจริง แม้ธรรมที่ประเสริฐ ท่านก็เรียกว่าเอกในโลก

๒๓) อาสภะ แปลว่า ประเสริฐ, สูงสุด, ประธาน

รูปวิเคราะห์: ปัจจุบันเก อุสสาเปตตีติ อาสภโ อผู้ชื่อว่าอาสภะ เพราะยังธรรมอันเป็นข้าศึกให้เร่าร้อน (อุส ทาเห=ร้อน-ทำให้ร้อน + อภ) อุสติ ปฏิปุกเข นิตทตีติ อาสภโ ชื่อว่าอาสภะ เพราะกำจัดข้าศึก (อุส อุปทาเห=แผดเผ-เบียดเบียน-ประหาร + อภ)

อุทาหรณ์: ตตถ ควสตเชฏฐโก อุสโภ ควสทสสเชฏฐโก นิสโภ ควสทสสเชฏฐโก นรานัน อาสภโ นราสภโ^{๘๖} ในโค ๓ พวกนั้น จำฝูงโค ๑๐๐ ตัว ชื่ออุสภะ จำฝูงโค ๑,๐๐๐ ตัว ชื่อนิสภะ จำฝูงโค ๑๐๐,๐๐๐ ตัว ชื่ออาสภะ คนที่ชื่อว่านราสภะ เพราะประเสริฐกว่านรชน

๒๔) อัคคะ แปลว่า ประเสริฐ, สูงสุด, ประธาน, เลิศ, ยอด

รูปวิเคราะห์: เสฏฐภาวํ อชติ คจจตีติ อคโค ผู้ชื่อว่าอัคคะ เพราะถึงความเป็นผู้ประเสริฐ (อช คมน=ไป-ถึง-บรรลุ + อ) ปญญเณน อชชียเตติ อคโค ชื่อว่าอัคคะ เพราะเป็นฐานะที่บุคคลถึงได้ด้วยบุญ (อชช คมน=ไป-ถึง + อ) กิเลส อสติ เขเปตีติ อคโค ชื่อว่าอัคคะ เพราะละทิ้งกิเลสทั้งหลาย (อสุ เขเป=ทิ้ง + ณ)

อุทาหรณ์: ตถาคโต เตสํ อคคมกขายติ อรหํ สมนาสมพุทโธ^{๘๗} ตถาคตอรหันต-สัมมาสัมพุทธเจ้าบังนิตกกล่าวว่เลิศกว่าสัตว์มีประมาณเท่านั้น

๒๕) โมกขะ แปลว่า ประเสริฐ, สูงสุด, ประธาน

รูปวิเคราะห์: หีนมชฌิมภาเวหิ มุจจตีติ โมกโข ผู้ชื่อว่าโมกขะ เพราะพ้นจากความต่ำต้อยและปานกลาง (มุจ โมจเน=หลุดพ้น + ต)

อุทาหรณ์: อัย อิเมสํ ปญจนัน อารณณิกานัน อคโค จ เสฏโฐ จ โมกโข จ อุตตโม จ ปวโร จ^{๘๘} บรรดาภิกษุผู้อยู่ป่าเป็นวัตร ๕ จำพวกนี้ ภิกษุผู้อยู่ป่าจำพวกที่ ๕ เป็นผู้เลิศ เป็นผู้ประเสริฐ เป็นประธาน เป็นผู้สูงสุด และเป็นผู้ประเสริฐสุด

๒๖) ปุงคะ แปลว่า ประเสริฐ, สูงสุด, ประธาน

รูปวิเคราะห์: ปธานภาวํ คจจตีติ ปุงคโว ผู้ชื่อว่าปุงคะ เพราะถึงความเป็นประธาน (ป + คมฺ คติมหิ=ไป-ถึง-บรรลุ + ว) ปุมมา จ โส โค (อธิปติ) จาติ ปุงคโว ชื่อว่าปุงคะ เพราะเป็นบุรุษที่ยิ่งใหญ่ (ปุม + โค + ส)

อุทาหรณ์: มม กम्मํ สริตวาน โคตโม สกยปุงคโว ภิกขุสงฆเ นิสีทิตวา อคคฺกุจฺจานเ จเปสิ มี^{๘๙} พระผู้มีพระภาคเจ้าโคตมศากยะผู้ประเสริฐ ทรงระลึกถึงกรรมของข้าพเจ้าแล้ว ประทับนั่งท่ามกลางหมู่ภิกษุ ทรงตั้งข้าพเจ้าไว้ในตำแหน่งอัครสาวก

^{๘๕} ชุ.ม.อ.(บาลี) ๑๐/๑๓๒.

^{๘๖} ชุ.อป.อ.(บาลี) ๑/๒๐๘/๒๖๘.

^{๘๗} ส.ม.(บาลี) ๑๘/๑๓๘/๔๐.

^{๘๘} อง.ปญจก.(บาลี) ๒๒/๑๘๑/๒๐๗.

^{๘๙} ชุ.อป.(บาลี) ๓๒/๓๗๑/๔๕.

๓) วิเคราะห์ตามหลักฉันทลักษณ์

คัมภีร์วุตโตทัยมีเนื้อหา ส่วนใหญ่เป็นทั้งสูตรและอุทาหรณ์ในคาถาเดียวกันที่แสดงหลักการประพันธ์ประเภทร้อยกรองที่เรียกว่า ปรัชชะ แบ่งเป็น ๒ ประเภท

๑) มาตรการพฤติ คาถานับจำนวนมาตรา มี ๒๕ ชนิด

๒) วรรณพฤติ คาถานับจำนวนพยางค์ มี ๘๓ ชนิด

คาถาในมงคลปริตรนี้ เป็นคาถาประเภทวรรณพฤติ เรียกว่าปัฐยาวัตตคาถา ก่อนอื่นขออ้างถึงหลักเกณฑ์ที่ท่านกล่าวไว้ในคัมภีร์วุตโตทัยที่เกี่ยวกับคาถาประเภทนี้ และในคาถาที่เทวดากล่าวนั้นเป็นคาถาประเภทตติยมการวิปูลาคาถา ซึ่งมีหลักเกณฑ์ดังต่อไปนี้

ปัฐยาวัตตคาถา

คาถาที่ ๑๑๙ ว่า สเมสุ สินธุโต เซน ปถยวตตํ ปกิตติตํ

คาถาที่มี ช คณะท้าย ๔ พยางค์ในบาทคู่ เรียกว่า ปัฐยาวัตตตะ

ลักษณะของปัฐยาวัตตคาถา

๑) มีคณะ ๖ คณะ คณะใดคณะหนึ่งอยู่พยางค์ที่ ๒ ๓ ๔ เว้น ๒ คณะคือ ส น คณะ

๒) มี ย คณะอยู่พยางค์ที่ ๕ ๖ ๗ ในบาทคี่ คือบาทที่ ๑ และ ๓

๓) มี ช คณะอยู่พยางค์ที่ ๕ ๖ ๗ ในบาทคู่ คือบาทที่ ๒ และ ๔

ตารางแสดงปัฐยาวัตตคาถา

ล	ร	ย	ล	ค	ม	ช	ค	
๑	๒ ๑ ๒	๑ ๒ ๒	๑	๒	๒ ๒ ๒	๑ ๒ ๑	๒	
ส	เมสุ สิน	ธุโต เซ	น	ปถ	ยวตตํ	ปกิตติ	ตํ	
ค	ม	ย	ค	ค	ม	ช	ค	
	ย				ย			
	ร				ร			
ล	ต		ล	ล	ต			ล
	ช				ช			
	ภ				ภ			
๒	๖	๑	๒	๒	๖	๑	๒	

ปัฐยาวัตตคาถา คือ คาถาที่มี ย คณะอยู่พยางค์ที่ ๕ ๖ ๗ ในบาทคี่ และมี ช คณะอยู่พยางค์ที่ ๕ ๖ ๗ ในบาทคู่ จะเห็นว่าคำว่า ธุโต เซ (๑ ๒ ๒) ในบาทคี่ คือบาทที่ ๑ เป็น ย คณะ ส่วนคำว่า ปกิตติ (๑ ๒ ๑) ในบาทคู่ คือบาทที่ ๒ เป็น ช คณะ

ลักษณะของตติยมการวิปูลาคาถา

๑) มีคณะ ๖ คณะ คณะใดคณะหนึ่งอยู่พยางค์ที่ ๒ ๓ ๔ เว้น ๒ คณะคือ ส น คณะ

๒) มี ย คณะอยู่พยางค์ที่ ๕ ๖ ๗ ในบาทคี่ คือบาทที่ ๑

๓) มี ม คณะอยู่พยางค์ที่ ๕ ๖ ๗ ในบาทคี่ คือบาทที่ ๓

๔) มี ช คณะอยู่พยางค์ที่ ๕ ๖ ๗ ในบาทคู่ คือบาทที่ ๒ และ ๔

ตารางแสดงตติยมการวิปูลาคาถา

ค	ม	ย คณะอยู่ บาทที่ ๑	ค	ค	ม	ช	ค
	ย				ย		
	ร				ร		
ล	ต	ม คณะอยู่ บาทที่ ๓	ล	ล	ต	ช	ล
	ช				ช		
	ภ				ภ		
๒	๖	๒	๒	๒	๖	๑	๒

คาถาเทวดากล่าว

พหู เทวา มนุสสา จ
อากขมานา โสตถานั

มงคลานิ อจินตย
พรุหิ มงคลมุตตม

เครื่องคาถาแรก							
ล	ม	ย	ล	ค	ช	ช	ค
๑	๒ ๒ ๒	๑ ๒ ๒	๑	๒	๑ ๒ ๑	๑ ๒ ๑	๒
พ	หุ เทวา	มนุสสา	จ	มง	คลานิ	อจินต	ย
เครื่องคาถาหลัง							
ค	ร	ม	ค	ค	ช	ช	ค
๒	๒ ๑ ๒	๒ ๒ ๒	๒	๒	๑ ๒ ๑	๑ ๒ ๑	๒
อา	กขมา	นา โสตถา	นั	พรุ	หิ มงค	ลมุตต	ม

คาถานี้เป็นอนุฎฐภาณันท์ ๘ พยางค์ ประเภท ตติยมการวิปูลาคาถา มี ย ช ม ช คณะอยู่ พยางค์ที่ ๕ ๖ ๗ คือ

เครื่องคาถาแรก

มี ย คณะอยู่พยางค์ที่ ๕ ๖ ๗ ในบาทที่ ๑ คือ มนุสสา (๑ ๒ ๒)

มี ช คณะอยู่พยางค์ที่ ๕ ๖ ๗ ในบาทที่ ๒ คือ อจินต (๑ ๒ ๑)

และไม่มี ส น คณะอยู่พยางค์ที่ ๒ ๓ ๔ ในบาทดังกล่าว

เครื่องคาถาหลังที่เป็นตติยมการวิปูลาคาถา

มี ม คณะอยู่พยางค์ที่ ๕ ๖ ๗ ในบาทที่ ๓ คือ นา โสตถา (๒ ๒ ๒)

มี ช คณะอยู่พยางค์ ๕ ๖ ๗ ในบาทที่ ๔ คือ ลมุตต (๑ ๒ ๑)

และไม่มี ส น คณะอยู่พยางค์ที่ ๒ ๓ ๔ ในบาทดังกล่าว

แต่ถ้านับคำว่า “นา” ตรงพยางค์ที่ ๕ ของบาทที่ ๓ เป็นลหุ คาถานี้ก็นับว่าเป็นปัฐยาวัตตคาถาโดยตรง ซึ่งท่านกล่าวไว้ในคัมภีร์วุตโตทยมัญชรีว่าถ้าออกเสียงเร็ว ทีฆะสระก็จัดเป็นลหุได้^{๙๐} และในมังคลัตถทีปนีเองก็แสดงไว้ว่าเป็นปัฐยาวัตตคาถาเหมือนกัน

^{๙๐} ดูเพิ่มเติม จากหนังสือวุตโตทยมัญชรี ปริเฉทที่ ๒ มัตตาวุตตินิเทศ, ๘๓-๘๖.

๔) วิเคราะห์ตามหลักอักษรร

คัมภีร์สุโขทัยหลังการเป็นคัมภีร์ที่แสดงหลักการแต่งเสียง เรียกว่าสัททาลังการ คือลักษณะการแต่งเสียงให้ไพเราะและแต่งความหมาย เรียกว่าอรรถาลังการ คือลักษณะการแต่งที่มีเนื้อหาไพเราะประกอบด้วยคำอธิบายและอุทาหรณ์โดยละเอียด ซึ่งจะได้นำมาศึกษาวิเคราะห์บทพระบาลีในพระคถามงคลสูตร ดังต่อไปนี้

คถานี้ประกอบด้วยสัททาลังการ ๕ อย่าง คือ

๑) ปสาทคุณ รสคำกระจำงชัดเจน มีองค์ประกอบ ๒ อย่าง คือ

ก. วางบทที่สัมพันธ์กันไว้ใกล้กัน คือ

คำว่า พหู เป็นบทวิเสสนะ วางไว้ใกล้บทวิเสสยะ คือ เทวา และ มนุสสา

คำว่า มงคลานิ เป็นบทอวุตตกัมมะ วางไว้ใกล้บทที่สัมพันธ์กัน คือ อจินตย

คำว่า โสตถานํ เป็นบทอวุตตกัมมะ วางไว้ใกล้บทที่สัมพันธ์กัน คือ อางขมานา

คำว่า อุตตมํ เป็นบทวิเสสนะ วางไว้ใกล้บทวิเสสยะ คือ มงคล

คำว่า มงคลํ เป็นบทอวุตตกัมมะ วางไว้ใกล้บทที่สัมพันธ์กัน คือ พรุหิ

ข. มีเนื้อความชัดเจนอ่านแล้วเข้าใจง่าย ไม่มีบทที่เข้าใจยาก

๒) มธรรตาคคุณ รสคำมีเสียงไพเราะอ่อนหวาน ในคถานี้เป็นปทาสดติมธรรตาค คือมีเสียงคล้องจองกัน โดยประกอบสระและพยัญชนะที่มีฐาน, วรรณ หรือมาตรา (เสียงยาว-สั้น) เหมือนกันไว้ใกล้กัน ดังนี้

บาทที่ ๑ ว่า พหู เทวา มนุสสา จ มีครุ ๖ ตัว คือ ห, เท, วา, นุส, สา อยู่ใกล้กัน, มีอักษรในบาทที่ ๑ นี้ ๑๗ ตัว ประกอบด้วย อักษรกัณฐฐาน ๗ ตัว คือ อ, ห, เอ, อา, อ, อ, อ อยู่ใกล้กัน, อักษรतालฐานตัวเดียวคือ จ, อักษรพันธุฐาน ๕ ตัว คือ ท, ว, น, ส, ส อยู่ใกล้กัน, อักษรโอรุฐาน ๔ ตัว คือ พ, อุ, ม, อ อยู่ใกล้กัน

บาทที่ ๒ ว่า มงคลานิ อจินตย มีครุ ๔ ตัว คือ มง, ลา, จิน, ย อยู่ใกล้กัน, มีอักษรในบาทที่ ๒ นี้ ๑๘ ตัว ประกอบด้วย อักษรกัณฐฐาน ๗ ตัว คือ อ, ง, ค, อ, อา, อ, อ อยู่ใกล้กัน, อักษรतालฐาน ๔ ตัวคือ อ, จ, อ, ย อยู่ใกล้กัน, อักษรพันธุฐาน ๔ ตัว คือ ล, น, น, ต อยู่ใกล้กัน, อักษรโอรุฐาน ๒ ตัว คือ ม, อ อยู่ใกล้กัน, อักษรนาสิกฐานตัวเดียวคือ -

บาทที่ ๓ ว่า อางขมานา โสตถานํ มีครุ ๗ ตัว คือ อา, กง, มา, นา, โสต, ถา, น อยู่ใกล้กัน, มีอักษรในบาทที่ ๓ นี้ ๑๘ ตัว ประกอบด้วย อักษรกัณฐฐาน ๑๑ ตัว คือ อา, ก, อ, ง, ข, อ, อา, อา, โอ, อา, อ อยู่ใกล้กัน, อักษรพันธุฐาน ๕ ตัว คือ น, ส, ต, ถ, น อยู่ใกล้กัน, มีอักษรโอรุฐานตัวเดียวคือ ม, อักษรนาสิกฐานตัวเดียวคือ -

บาทที่ ๔ ว่า พรุหิ มงคลมุตตมํ มีครุ ๔ ตัว คือ พรุ, มง, มุต, ม อยู่ใกล้กัน, มีอักษรในบาทที่ ๔ นี้ ๒๐ ตัว ประกอบด้วย อักษรกัณฐฐาน ๘ ตัว คือ ห, อ, ง, ค, อ, อ, อ อยู่ใกล้กัน, อักษรतालฐานตัวเดียวคือ อ, อักษรมูทฐานมีตัวเดียว คือ ร, อักษรพันธุฐาน ๓ ตัว คือ ล, ต, ต อยู่ใกล้กัน, อักษรโอรุฐาน ๖ ตัว คือ พ, อุ, ม, ม, อ, ม อยู่ใกล้กัน, อักษรนาสิกฐานตัวเดียวคือ -

๓) สมตาคคุณ รสคำมีความสม่ำเสมอในการเลือกอักษรมาเรียงลำดับ แบ่งเป็น ๓ ประเภท คือ

ก. เกวลมูทสมตาค มีพยัญชนะเสียงอ่อนฐานเดียวกันจำนวนมาก

ข. เกวลมูทสมตาค มีพยัญชนะเสียงแข็งฐานเดียวกันจำนวนมาก

- ค. มิสสกสมตา มีพยัญชนะเสียงอ่อนผสมเสียงแข็ง
 บาทที่ ๑ ว่า พหู เทวา มนุสสา จ เป็นเกวลมุทุสมตา
 บาทที่ ๒ ว่า มงคลานิ อจินตย เป็นเกวลมุทุสมตา
 บาทที่ ๓ ว่า อากงขมานา โสตถานํ เป็นเกวลมุทุสมตา
 บาทที่ ๔ ว่า พรุหิ มงคลมุตตมํ เป็นเกวลมุทุสมตา

จะเห็นได้ว่า ในคานานี้ มีอักษรเสียงอ่อนฐานเดียวกันจำนวนมากที่เป็นต้นฐาน (เกิดที่พื้น) คือ เทวา, นุสสา, ลานิ, นุต, นา, โสตถานํ, ล, ตต ดังนั้น คานานี้จึงจัดเป็นเกวลมุทุสมตาคคุณ แม้จะมีเสียงแข็งอยู่ ๒ พยางค์ คือ ข ใน อากงขมานา, ถ ใน โสตถานํ จะเป็นธนิธอักษรก็ไม่ผิดตามเกวลมุทุสมตา เพราะธนิธอักษรช่วยไม่ให้ขัดแย้งกับสิเลสคุณ เนื่องจากสิเลสคุณนี้เกี่ยวกับการใช้เสียงหนักในบทประพันธ์ คือถ้าบทสังโยคที่มีฐานเดียวกันอยู่มากในบทประพันธ์ และมีสระเสียงยาวพร้อมทั้งพยัญชนะธนิธบาทละ ๑ พยางค์เป็นอย่างน้อยก็จะทำให้มีเสียงหนักรับสัมผัสกัน ดังนั้น สิเลสคุณนี้จึงเป็นแดนเกิดแห่งคุณที่น่ารื่นรมย์ด้วยเสียงหนัก

๔) สุขุมาลตาคคุณ ความนุ่มนวลชดช้อย มี ๒ ประเภท ประกอบด้วย

ก. สัทสุขุมาลตาคคุณ รสความนุ่มนวลชดช้อย เพราะมีพยัญชนะเสียงอ่อนมากกว่าเสียงแข็ง, ไม่มีพยัญชนะเสียงอ่อนล้วน ๆ และปราศจากอักษรออกเสียงยาก คือ สนธิ สมาส และสังโยคที่ประกอบบทไว้ไม่ได้

ข. อัถลสุขุมาลตาคคุณ รสความนุ่มนวลชดช้อย เพราะใช้คำสละสลวย โดยหลีกเลี่ยงความไม่สุภาพและความไม่เหมาะสม

ในคานานี้เป็น สัทสุขุมาลตาคคุณ จะเห็นได้ว่า ในคานานี้มีเสียงนุ่มนวลเพราะทั้งคานามีพยัญชนะเสียงแข็งอยู่เพียง ๒ พยางค์ คือ ข ใน อากงขมานา, ถ ใน โสตถานํ ทั้งไม่มีสนธิหรือสังโยคที่ออกเสียงยาก คือบทสนธิในรูปว่า มงคลมุตตมํ (มงคลํ + อุตตม) แม้บทสังโยคในคานา คือ นุส, มง, จิน, กง, โสต, พรุ, มง และ มุต ออกเสียงง่าย จึงประดับด้วยสุขุมาลตาคคุณ มีเสียงนุ่มนวลชดช้อยชวนให้น่าฟังเสนาะโสด

๕) อัถลพัตติคุณ รัสคำมีความหมายชัดเจนเข้าใจง่าย ทุกบทล้วนมีความหมายแจ่มแจ้งไม่คลุมเครือ ไม่ทำให้ตีความหมายได้หลายอย่าง ทำให้ผู้ฟังสามารถเข้าใจได้ทันที มี ๒ ประเภทประกอบด้วย

ก. สัทอัทลพัตติคุณ อัถลพัตติคุณโดยศัพท์

ข. อัถลอัทลพัตติคุณ อัถลพัตติคุณโดยอรรถ

ในคานานี้เป็น สัทอัทลพัตติคุณ เพราะไม่มีข้อความซ่อนเร้นที่จะต้องนำมาแสดงโดยศัพท์

๓.๒.๒ มงคลปริตร คาถาที่ ๑

อเสวนา จ พาลานํ

ปณฺธิตานญจ เสวนา

ปูชา จ ปุชฌิยานํ

เอตมมมงคลมุตตมํ

๑) การสร้างรูปศัพท์ตามหลักไวยากรณ์

เสวนา ศัพท์เป็นนามกิตก์ มาจากรากศัพท์ว่า เสว (อาราธนาบุญชนอาสาเย = ยินดี, บริโภค, อาศัย-คบหา-เสพ) + ยู + สิ

เสว + ยุ	ลง ยุ ปัจจัย	สหทุกุชจล...รจาทิหิ ยุ
เสว + ยุ	ลบสระ อ ท้าย เสว ชาติ	ชาติสุสนโต โลโปเน ฯลฯ
เสว + อน	เปลี่ยน ยุ เป็น อน	อนกา อนุญัน
เสวน + อา	ลง อา ปัจจัยในอดีถ์ลิงค์	อดีถิมโต อาปจโย
เสวน + อา	ลบสระ อ ท้าย เสวน	สรโลโป มาเทศ ฯลฯ
เสวนา + สิ	ลง สิ, ลบ สิ	ลิงคตเถ ปจมา, เสสโต ฯ

สำเร็จรูปเป็น เสวนา = การคบ

อเสวนา ศัพท์เป็น นนิปาดปุพพบทกัมมธารยสมาส ตັตบหเป็น น + เสวนา

น + เสวนา	เปลี่ยน น เป็น อ	อตตํ นสส ตปุริเส
-----------	------------------	------------------

สำเร็จรูปเป็น อเสวนา = การไม่คบ

พาลานํ ศัพท์เป็นนามกิตก์ มาจากรากศัพท์ว่า พล (ปาณเน = เป็นอยู่) + ณ + นํ

พล + ณ	ลง ณ ปัจจัย	วิสรุชปทาทีโต ณ
พล + ณ	ลบสระ อ ท้าย พล ชาติ	ชาติสุสนโต โลโป ฯลฯ
พาล + ณ	วุทธิ อ ที่ พล ชาติ เป็น อา	อสิโยคนตสส วุทธิ การิตเต
พาล + อ	ลบ ณ (เฉพาะตัว ณ)	การิตานํ โณ โลปี
พาล + นํ	ลง นํ ฉัฏฐีวิภักตีในกรรม	หุติยาปถจมีนถจ
พาลา + นํ	ทำเสียงยาว อ ท้าย พาล	สุนํหิสฺ จ

สำเร็จรูปเป็น พาลานํ = ซึ่งคนพาลทั้งหลาย มีรูปวิเคราะห์ว่า พลติ อนติ อสสสิต-
ปสสสิตมตเตน ชีวิติ น ปถญาชีวิตินาติ พาลโ ซึ่งว่าพาล ที่สำเร็จรูปมาจาก พล ชาติ หมายถึง คนที่มี
ชีวิตอยู่เพียงหายใจเข้าออกให้เวลาหมดไปวัน ๆ โดยไม่มีปัญญาพิจารณาแล้วบำเพ็ญสิ่งที่ประโยชน์
และละสิ่งที่ไม่เป็นประโยชน์ เราท่านเมื่อพิจารณาความหมายของคำนี้ จงอย่าได้ประมาทในชีวิต

ทฺวิ + ลา (อาทาเน = ถือเอา) + อ + นํ, ทฺวิ + ลฺ (เอทเน = ตัด) + อ + นํ		
ทฺวิ + ลา/ลฺ + อ	ลง อ ปัจจัย	สพฺพโตณวุตฺวาวิ วา
พา + ลา/ลฺ + อ	เปลี่ยน ทฺวิ เป็น พา	วิสตฺทเสสฺส พา ทฺวิสส ตฺ
พา + ล/ลฺ + อ	ลบสระ อ/อุ ของ ลา/ลฺ ชาติ	สรโลโปมาเทศปุจจยา ฯ
พาล + นํ	ลง นํ ฉัฏฐีวิภักตีในกรรม	หุติยาปถจมีนถจ
พาลา + นํ	ทำเสียงยาว อ ท้าย พาล	สุนํหิสฺ จ

สำเร็จรูปเป็น พาลานํ = ซึ่งคนพาลทั้งหลาย มีรูปวิเคราะห์ว่า ทิฏฺฐธมฺมิกสมปฺรายิก
สงฺขาเต เทว อตฺเถ เทวทตฺตโกกาลิกาทโย วิย ลาคติ คณฺหาตีติ พาลโ. อตฺตตถปฺรตถสงฺขาเต เทว อตฺเถ
ลฺนาคติ ฉินฺทตีติ พาลโ ซึ่งว่าพาล ที่สำเร็จรูปมาจาก ลา ชาติ หมายถึง คนที่ยึดถือเอาสิ่งที่ไม่เป็น
ประโยชน์ในชาตินี้และชาติหน้า ส่วนที่สำเร็จมาจาก ลฺ ชาติ หมายถึง คนที่ตัดสิ่งที่เป็นประโยชน์ในชาตินี้
และชาติหน้า คิด พุต ทำแต่สิ่งที่ชั่วอันจะส่งผลให้ไปทุกติ

ปถจิตานถจ ตັตบหเป็น ปถจิตานํ + จ, ปถจิตานํ เป็นบทนามกิตก์ มาจากรูปศัพท์

ว่า ปติ (คตฺยํ = ไป) + ต + นํ

ปติ + ต	ลง ต ปัจจัย	พฺุชมาทิตฺเถ กตฺตริ
ปทฺ + ต	ลบสระ อิ ท้าย ปติ ชาติ	ชาติสุสนโต โลโป ฯลฯ

ปจฺ + ต	ลงนิคหิตอาคมตันธาดุ	นิคคหิตถญจ
ปณฺช + ต	เปลี่ยนนิคหิต เป็น ญ	วคคณฺตฺ วา วคฺเค
ปณฺช + อี + ต	ลง อี อาคม	ยถาคคมมิกาโร
ปณฺชิต + นํ	ลง นํ ฉัฏฐีวิภัติในกรรม	หุติยาปณฺจมีนญจ
ปณฺชิตา + นํ	ทำเสียงยาว อ ท้าย ปณฺชิต	สุนฺหิสฺสุ จ

สำเร็จรูปเป็น ปณฺชิตานํ = ซึ่งบัณฑิตทั้งหลาย มีรูปวิเคราะห์ว่า สฺมุเมสุปี อตฺเถสุ ปณฺชิติ คจฺฉติ ทุกฺขาทีนํ ปิฬนาทิกิปี อากาโร ชานาตีติ ปณฺชทา, ปณฺชทาย อีโต คโต ปวตฺโตติ ปณฺชิตโต ชื่อว่าบัณฑิต เพราะดำเนินไปในประโยชน์อันสุขุม คือทราบอาการมีการบีบคั้นของทุกขสังขเป็นต้น

ปณฺชทา + อี (คติมฺหิ = ไป) + ต + นํ		
ปณฺชทา + อี + ต	ลง ต ปัจจย	พฺุชฺคมาทิตฺเถ กตฺตริ
ปณฺช + อี + ต	ลบสระ อ ท้าย ปณฺชทา	สรโรโปมาเทส ฯลฯ
ปณฺชิต + นํ	ลง นํ ฉัฏฐีวิภัติในกรรม	หุติยาปณฺจมีนญจ
ปณฺชิตา + นํ	ทำเสียงยาว อ ท้าย ปณฺชิต	สุนฺหิสฺสุ จ

สำเร็จรูปเป็น ปณฺชิตานํ = ซึ่งบัณฑิตทั้งหลาย มีรูปวิเคราะห์ว่า สณฺชตา ปณฺชทา เอตฺสสาติ ปณฺชิตโต ชื่อว่าบัณฑิต เพราะมีปัญญาเกิดขึ้น

คำว่า บัณฑิต หมายถึง คนที่ยึดถือเอาสิ่งที่เป็นประโยชน์ในชาตินี้และชาติหน้า และดำเนินชีวิตด้วยปัญญา คิด พุท ทำแต่สิ่งที่ดีอันจะส่งผลให้ไปสุคติ

ปณฺชิตานํ + จ	เปลี่ยนนิคหิต (-) เป็น ญ	วคคณฺตฺ วา วคฺเค
สำเร็จรูปเป็น ปณฺชิตานญจ		

ปุชฺชา ศัพท์เป็นนามกิตก์ มาจากรากศัพท์ว่า ปุช (ปุชายํ = บูชา) + อ + สฺ

ปุช + อ	ลง อ ปัจจย	สพฺพโตณฺนวุตฺวาวิ วา
ปุช + อ	ลบสระ อ ท้าย ปุช ธาดุ	ธาดุสฺสนโต โลโป ฯลฯ
ปุช + อา	ลง อา ปัจจยในอิตถิลิงค์	อิตถิมโต อาปจฺจโย
ปุชชา + สฺ	ลง สฺ, ลบ สฺ	ลิงคฺคฺเถ ปจฺจมา, เสสโต ฯ

สำเร็จรูปเป็น ปุชฺชา = การบูชา

ปุชฺชนียานํ ศัพท์เป็นนามกิตก์ มาจากรากศัพท์ว่า ปุช (ปุชายํ = บูชา) + อนีย + นํ

ปุช + อนีย	ลง อนีย ปัจจย	ภาวกมฺเมสุ ตพฺพานียา
ปุช + อนีย	ลบสระ อ ท้าย ปุช ธาดุ	ธาดุสฺสนโต โลโป ฯลฯ
ปุชฺชนีย + นํ	ลง นํ ฉัฏฐีวิภัติในกรรม	หุติยาปณฺจมีนญจ
ปุชฺชนียา + นํ	ทำเสียงยาว อ ท้าย ปุชฺชนีย	สุนฺหิสฺสุ จ

สำเร็จรูปเป็น ปุชฺชนียานํ = ซึ่งผู้ควรบูชาทั้งหลาย

ปุชฺชน (ปุช + ญ) + อี + นํ		
ปุช + ญ	ลง ญ ปัจจย	นนทาทีหิ ญ
ปุช + ญ	ลบสระ อ ท้าย ปุช ธาดุ	ธาดุสฺสนโต โลโป ฯลฯ
ปุช + อน	เปลี่ยน ญ เป็น อน	อนกา ญณฺวณฺ
ปุชฺชน + อี	ลง อี ปัจจย ในอรรธว่า ควร อรฺหฺตฺเถ อีเยยฺยา (สัททนีติ)	

ปูชน + อีย ลบสระ อ ท้าย ปูชน สรโลโปมาเทศ ฯลฯ
 ปุชนีย + น ลง น ัญญวิภิตในกรรม ทุตติยาปณจมีนญจ
 ปุชนียา + น ทำเสียงยาว อ ท้าย ปุชนีย สุนฺหิสฺส จ
 สำเร็จรูปเป็น ปุชนียานํ = ซึ่งผู้ควรบูชาทั้งหลาย

เอตมมจฺจลุมตฺตมํ เป็นบทสนธิ ตัดบทเป็น เอต + มจฺจล + อุตฺตมํ เปลี่ยนนิคหิต (◌)
 ที่ ต เป็น ม ด้วยสูตรว่า วคฺคนตฺ วา วคฺเค, เปลี่ยนนิคหิต (◌) ที่ ล เป็น ม ด้วยสูตรว่า มทา สเร

๒) คำศัพท์ตามคัมภีร์อภิธานปทีปิกา

พาละ ศัพท์ มีความหมาย ๒ อย่าง

๑) พาละ แปลว่า เด็กเล็ก, ลูกน้อย, ลูกอ่อน

รูปวิเคราะห์: ทฺวิหิ มาตาปิตฺวฺหิ ลาตฺโพหฺติ พาลโ ซึ่งว่าพาละ เพราะเป็นผู้ที่มารดา
 และบิดาทั้ง ๒ พาไป (ทฺวิ + ลา คหเน=ถือ-จับ-ยึด + อ), พาลียเต สํวริยเตติ พาลโ ซึ่งว่าพาละ เพราะ
 เป็นผู้ที่มารดาบิดาคุ้มครอง (พล สํวเร=ระวัง-ป้องกัน + ณ)

อุทาหรณ์: พาลํ อาทาย โอตฺรี ปารฺกุเล จ เอกํ สาเยตฺวา พาลกํ ปุตฺตํ อิตฺร
 ตารณายหิ^{๑๑} ดิฉนํอุมฺบุตรนํอยํขํมไปที่ฝั่งโน้นคนเดียว ให้บุตรน้อยตีมนมแล้ว ประสงค์จะนำบุตรอีกคน
 ข้ามฝั่ง

๒) พาละ แปลว่า ผู้โง่, ผู้เขลา, ผู้มีปัญญาน้อย

รูปวิเคราะห์: พลตฺตีติ พาลโ, อสฺสาสิตฺปสฺสาสิตฺมตฺเตน ชีวฺติ, น ปณฺญาชีวฺเตนา-
 ตยตฺโถ ซึ่งว่าพาละ เพราะมีชีวิตอยู่ เพียงหายใจเข้าหายใจออก ไม่เป็นอยู่ด้วยปัญญา (พล ปาณเน=
 เป็นอยู่ + ณ) เทว อตฺเถ ลาตฺตีติ พาลโ ซึ่งว่าพาละ เพราะถือเอาสิ่งที่มีใช้ประโยชน์ (ความพินาศ) ๒
 อย่าง (ทฺวิ + ลา อาทาเน=ถือ-ยึด-จับ + อ) อตฺตตฺถปฺรตฺถสงฺขาเต เทว อตฺเถ ลฺนาตฺตีติ พาลโ ซึ่งว่าพาละ
 เพราะตัดประโยชน์ ๒ อย่าง คือ ประโยชน์ตนและประโยชน์คนอื่น (ทฺวิ + ลฺ ฉทฺเน=ตัด + อ)

อุทาหรณ์: เถโร ภิกฺขุ พาลโ โหติ อพฺยตฺโต^{๑๒} พระเถระเป็นผู้โง่ไม่ฉลาด

พาละ ศัพท์ ที่หมายถึง เด็กเล็ก, ลูกน้อย, ลูกอ่อน ตามคัมภีร์อภิธานมีศัพท์ที่ใช้ใน
 ความหมายเดียวกัน ๖ ศัพท์ ประกอบด้วย

๑) ปุถุกะ แปลว่า เด็กเล็ก, ลูกน้อย, ลูกอ่อน

รูปวิเคราะห์: อตฺตโน พาลภาวํ ปุถฺติ ปตฺถรตฺตีติ ปุถฺโก ซึ่งว่าปุถุกะ เพราะเผยความ
 เป็นเด็กของตนออกไป (ปุถฺ วิตฺถาเร=กว้างขวาง-มากมาย + อุก)

๒) ปิลลกะ แปลว่า เด็กเล็ก, ลูกน้อย, ลูกอ่อน

รูปวิเคราะห์: พาลภาวํ ปลฺติ คจฺจตฺตีติ ปิลฺลโก ซึ่งว่าปิลลกะ เพราะถึงความเป็นเด็ก
 (ปฺล คมฺเน=ไป-ถึง-บรรลุ + ญฺ)

อุทาหรณ์: อเถจฺเจ สามเณรํ สีเสปี กณฺเณสุปี พาหายปี คเหตุวา สยฺจาเลนฺตา ก็
 สามเณร ปิลลก น อุกฺกณฺจสีติ อาหํสุ^{๑๓} ครั้งนั้น ภิกษุบางพวก จับสามเณรที่ศีรษะบ้าง ที่หูทั้ง ๒ บ้าง ที่

^{๑๑} ขุ.เถร.อ.(บาลี) ๔๔๘/๑๔๕.

^{๑๒} วิ.ม.(บาลี) ๔/๑๕๕/๑๖๓.

^{๑๓} ขุ.ธ.อ.(บาลี) ๘/๙๗.

แขนข้าง พลางเขย่า กล่าววว่า ไม่กระสันหรือ สามเณรน้อย

๓) ฉาปะ แปลว่า เด็กเล็ก, ลูกน้อย, ลูกอ่อน

รูปวิเคราะห์: ฉุปตีติ ฉาโป ชื่อว่าฉาปะ เพราะเป็นผู้สัมผัส (ฉุป สมผัสเส=ถูกต้อง-สัมผัส + อ)

อุทาหรณ์: ยทาห้ สมมา ฉาโป โหมิ ฉมายั นิสิติตวา อิมสส นิโครธสส อคคงุรกกั ขาทามิ^{๙๔} เมื่อเรายังเป็นเล็ก เราเคยนั่งบนพื้นดินเคี้ยวกินยอดไทรต้นนี้

๔) กุมาระ แปลว่า เด็กเล็ก, ลูกน้อย, ลูกอ่อน

รูปวิเคราะห์: กุมารติ กีฬตีติ กุมารโ ชื่อว่ากุมาระ เพราะเป็นผู้กำลังสนุกสนาน (กุมาร กีฬายั=เล่น-เปลิดเพลิน + อ) กามียตีติ กุมารโ ชื่อว่ากุมาระ เพราะเป็นผู้ที่มารดาและบิดาปรารณา (กมุ อิจฉายั=ปรารณา-อยากได้ + อาร, เปลียน อ เป็น อุ) กุ ปลวี ขรติ วิเลขตีติ กุมารโ ชื่อว่ากุมาระ เพราะเป็นผู้ขีดเขียนพื้นดินเล่น (กุ + ขร วิเลขเน=ขีด-เขียน + ณ) กุยั ฎมียั รมตีติ กุมารโ ชื่อว่ากุมาระ เพราะชอบเล่นที่พื้นดิน (กุ + รมุ กีฬายั=เล่น-เปลิดเพลิน + ณ)

อุทาหรณ์: ราหุโล กุมารโ ภควนตั ปฎฐิติโต ปฎฐิติโต อนุพนธิ^{๙๕} พระราหุลราชกุมารตามเสด็จพระผู้มีพระภาคเจ้า

๕) พาละ แปลว่า เด็กเล็ก, ลูกน้อย, ลูกอ่อน (พล ปาณเน=เป็นอยู่ + ณ)

อุทาหรณ์: พาลั อาทาย โอตริ ปารกุเล จ เอกกั สาเยตวา พาลกั ปุตตั อิตริ ตารณายหิ^{๙๖} ดิฉันอุ้มบุตรน้อยข้ามไปที่ฝั่งโน้นคนเดียว ให้บุตรน้อยตีมนมแล้ว ประสงค์จะนำบุตรอีกคนข้ามฝั่ง

๖) โปตกะ แปลว่า เด็กเล็ก, เด็กน้อย, ลูกน้อย, ลูกอ่อน

รูปวิเคราะห์: ปุณียตีติ โปตโก ชื่อว่าโปตกะ เพราะเป็นผู้ที่มารดาและบิดาชำระล้าง (ปุ ปวเน=ชำระ-ทำให้สะอาด + ต + ก) ปุนาตีติ โปตโก ชื่อว่าโปตกะ เพราะเป็นผู้ที่ชำระล้างให้สะอาด สตถาทหิธิ โปเสตพโพติ ชื่อว่าโปตกะ เพราะเป็นผู้ที่มารดาและบิดาพรา้สอนด้วยตำราเป็นต้น (ปุส โปสเน=เลี้ยงดู-พรา้สอน + ณวุ)

อุทาหรณ์: สา โปตกั ชเนสิ^{๙๗} แม่ไถ่นั้น ฟักไข่เป็นลูกเจี๊ยบ ยทาห้ สมมา โปตโก โหมิ อิม นิโครธั อนุตรา สตถินี กริตวา อติกกุมามิ^{๙๘} เมื่อเรายังเล็ก เราเคยเดินคร่อมต้นไทรต้นนี้

ปณชิตะ ศัพท์ ที่หมายถึง บัณชิต, นักปราชญ์, ผู้รู้, คนฉลาด, ผู้มีปัญญา ตามคัมภีร์อภิธานมีศัพท์ที่ใช้ในความหมายเดียวกัน ๒๕ ศัพท์ ประกอบด้วย

๑) ปณชิตะ แปลว่า บัณชิต, นักปราชญ์, ผู้รู้, คนฉลาด, ผู้มีปัญญา

รูปวิเคราะห์: ปณชา พุทธิ สยชาตา อสสาติ ปณชิตโต คนชื่อว่าปณชิตะ เพราะเป็นผู้มีปัญญาเกิดขึ้น (ปชติ คติยั=ไป-ถึง-บรรลุ + ต) ปณชา วุจจติ ปณญา ตาย ปณชาย อิโต คโต ปวตโต ปณชิตโต ชื่อว่าปณชิตะ เพราะดำเนินไปด้วยปัญญา (ปณชา +อิ คติมิหิ=ไป-ถึง-บรรลุ + ต) พยตตภาว

^{๙๔} วิ.จ. (บาลี) ๗/๓๑๑/๘๒.

^{๙๕} วิ.ม. (บาลี) ๔/๑๐๕/๑๒๐.

^{๙๖} พุ.เถรี.อ. (บาลี) ๔๔๘/๑๔๕.

^{๙๗} วิ.จ. (บาลี) ๖/๓๔/๔๕.

^{๙๘} วิ.จ. (บาลี) ๗/๓๑๑/๘๒.

ปณฺหติ คจฺจตีติ ปณฺหิตโต ชื่อว่าปณฺหิตะ เพราะดำเนินไปสู่ความเป็นคนฉลาด ภาณคคิตยา ปณฺหติ คจฺจตีติ ปณฺหิตโต ชื่อว่าปณฺหิตะ เพราะดำเนินชีวิตด้วยธรรมเป็นเครื่องดำเนินไปคือปัญญา (ปชฺติ คคิตยํ=ไป-ถึง-บรรลุ + ต) อตฺเถ ปณฺหติ ชานาตีติ ปณฺหิตโต ชื่อว่าปณฺหิตะ เพราะรู้จักประโยชน์ (ปณฺห ภาณเ=รู้ + อิ + ต)

อุทาหรณ์: ตตรสส โทวาริโก ปณฺหิตโต วยตฺโต เมธาวิ อณฺญาตานิ นินฺวาเรตา ภาตานิ ปเวเสตา^{๙๙} นายประตูของเมืองนั้น เป็นคนเฉลียวฉลาด หลักแหลม ห้ามคนที่ไม่รู้จัก อนุญาตให้คนที่รู้จักเข้าไปได้

๒) พุระ แปลว่า บัณฑิต, นักปราชญ์, ผู้รู้, คนฉลาด, ผู้มีปัญญา

รูปวิเคราะห์: พุชฺมตีติ พุโร คนชื่อว่าพุระ เพราะเป็นผู้รู้ (พุธ อวโพธเ=รู้ + อ)

อุทาหรณ์: สทฺธาย อภินิภขมม นวปพฺพชิตโต นโว สงฺขสมิ วิหโร ภิกฺขุ สิกฺขเถ วินยํ พุโร^{๑๐๐} ภิกษุออกบวชใหม่ด้วยศรัทธา ยังใหม่อยู่ในหมู่สงฆ์ พึงเป็นผู้ฉลาดศึกษาพระวินัย

๓) วิทวะ, วิทวันตะ แปลว่า บัณฑิต, นักปราชญ์, ผู้รู้, คนฉลาด, ผู้มีปัญญา

รูปวิเคราะห์: วิทติ ชานาตีติ วิทวา คนชื่อว่าวิทวะ เพราะเป็นผู้รู้ (วิท ภาณเ=รู้ + ว, วิท + วนต)

อุทาหรณ์: อปฺปเมยฺยํ ปมฺินนโต โภธ วิทวา วิกปฺเปย อปฺปเมยฺยํ ปมายิโน นินฺวตฺ ตํ มณฺเณ ปุณฺชชน^{๑๐๑} ใครผู้ที่มีปัญญาในโลกนี้ จะพึงประเมินพระศีลาสนพผู้มีคุณอันประมาณมิได้ เราเห็นว่าผู้ที่มีปัญญาที่ยังเป็นปุณฺชชนอยู่ บังอาจประเมินพระศีลาสนพผู้มีคุณอันประมาณมิได้

๔) วิภาวี แปลว่า บัณฑิต, นักปราชญ์, ผู้รู้, คนฉลาด, ผู้มีปัญญา

รูปวิเคราะห์: อตฺเถ วิภาเวติ ปกาเสติ สีเลนาติ วิภาวี คนชื่อว่าวิภาวี เพราะรู้เนื้อความได้อย่างแจ่มแจ้งตามปกติ (วิ + ภู สตตาย=เกิด-เป็น + ณี)

อุทาหรณ์: ปณฺหิตโต จ วยตฺโต จ วิภาวี จ วิจฺกฺขโณ ชิปปิ โมเจสิ อตฺตานํ มา ภายิตถาคมิสฺสตี^{๑๐๒} วิธูรบัณฑิตเป็นคนฉลาดหลักแหลม สามารถแสดงประโยชน์และมีใช้ประโยชน์ได้ แจ่มชัด มีปัญญาเป็นเครื่องพิจารณา คงจะปลดเปลื้องตนได้ฉับพลัน ท่านทั้งหลายอย่ากลัวไปเลย วิธูรบัณฑิตปลดเปลื้องตนได้แล้วจักรีบกลับมา

๕) สันตะ แปลว่า บัณฑิต, นักปราชญ์, ผู้รู้, สัตบุรุษ, ผู้มีปัญญา

รูปวิเคราะห์: รากาทย สเมตีติ สนฺโต คนชื่อว่าสันตะ เพราะระงับราคะเป็นต้นได้ (สมฺ อุสเม=สงบ-ระงับ + ต) สุนฺทโร อนฺโต อวสานเมตฺสชาติ สนฺโต ชื่อว่าสันตะ เพราะมีที่สุตอันงดงาม (สุ + อนต)

อุทาหรณ์: สนฺโต นํ สทา ภาชนฺติ สยฺยตา พฺรหมจารโย^{๑๐๓} สัตบุรุษทั้งหลายผู้สงบ ผู้ส้ารวมอินทรีย์ ประพฤติพรหมจรรย์ ย่อมคบหาผู้ให้ทานนั้นทุกเมื่อ

^{๙๙} ที.ม.(บาลี) ๑๐/๑๔๖/๗๕.

^{๑๐๐} พุ.เถร.(บาลี) ๒๖/๒๕๐/๓๑๐.

^{๑๐๑} ส.ส.(บาลี) ๑๕/๑๗๙/๑๗๙.

^{๑๐๒} พุ.ชา.(บาลี) ๒๘/๑๕๔๘/๒๙๑.

^{๑๐๓} อจ.ปญจ.(บาลี) ๒๒/๓๕/๓๕.

๖) สัปปัญญา แปลว่า บัณฑิต, นักปราชญ์, ผู้รู้, คนฉลาด, ผู้มีปัญญา

รูปวิเคราะห์: สุนทรา ปณณา ยสส โส สปปญโณ คนชื่อว่าสัปปัญญา เพราะเป็นผู้มีปัญญาดี (ส + ปณณา + ณ) สห ปณณาย โย วตตตีติ สปปญโณ ชื่อว่าสัปปัญญา เพราะเป็นไปกับด้วยปัญญา (สห + ปณณา + ณ)

อุทาหรณ์: วิสุทฺธสีโล สปปญโณ จิตฺเตกคฺคฺมปิ วินฺทติ อวิกฺขิตฺตจิตฺโต เอกคฺโค สมฺมาจฺมมํ วิปสฺสตี^{๑๐๔} บัณฑิตผู้มีศีลบริสุทธิ์ มีปัญญา ย่อมได้รับเอกคคตาจิต ไม่ฟุ้งซ่าน มีอารมณ์เดียว ย่อมเห็นธรรมโดยธรรม

๗) โกวิทะ แปลว่า บัณฑิต, นักปราชญ์, ผู้รู้, คนฉลาด, ผู้มีความชำนาญ

รูปวิเคราะห์: กิณฺนาม น วินฺทตีติ โกวิทโ คนชื่อว่าโกวิทะ เพราะเป็นผู้ที่ไม่มีอะไรที่ไม่รู้ (กิ + วิท ญาณ=รู้ + อ) กุ ปาป วิทติ ชานาตีติ โกวิทโ ชื่อว่าโกวิทะ เพราะรู้ว่าบาป (กุ + วิท ญาณ=รู้ + อ) กุยฺยเต กลียฺยเต ชเนหีติ กุ กุ วาจํ วิทติ ชานาตีติ โกวิทโ ชื่อว่าโกวิทะ เพราะรู้ถ้อยคำที่ผู้คนกล่าวกัน

อุทาหรณ์: สุตฺวา จ โข อานนฺท อริยสวโก อริยานํ ทสฺสาวี อริยจฺมมสฺส โกวิทโ อริยจฺมเม สุวินีโต^{๑๐๕} อานนท ส่วนอริยสาวกผู้ได้ลำดับ ได้เห็นพระอริยะ ฉลาดในธรรมของพระอริยะ ได้รับการแนะนำในธรรมของพระอริยะ

๘) ธีมันตุ แปลว่า บัณฑิต, นักปราชญ์, ผู้รู้, คนฉลาด, ผู้มีปัญญา

รูปวิเคราะห์: ธี ปณฺณา อสฺสตีติ ธีมา คนชื่อว่าธีมันตุ เพราะเป็นผู้มีปัญญา (ธี + มนตุ)

อุทาหรณ์: วงฺคนตฺสฺส สฺโต ธีมา สาริยา โอรโส ปโย^{๑๐๖} ผู้นั้นจักเกิดในกำเนิดพราหมณ์ มีการศึกษา มีปัญญา เป็นบุตรสุดที่รักของวงศ์นตพราหมณ์กับนางสารีพราหมณี

๙) สุธี แปลว่า บัณฑิต, นักปราชญ์, ผู้รู้, คนฉลาด, ผู้มีปัญญา

รูปวิเคราะห์: โสภณํ ฌายตีติ สุธี คนชื่อว่าสุธี เพราะคิดใส่ใจเรื่องความดี (สุ + ฌ จินฺตฺยา=คิด + อ + อี) สุนทรา ธี อสฺสตีติ สุธี ชื่อว่าสุธี เพราะมีปัญญาดี (สุ + ธี)

อุทาหรณ์: ส กทาจิ มทาวีโร อนนฺตชนตํ สุธี เทเสติ มธฺรุ ฌมฺมํ จตฺสจฺจุปสฺสณฺหิตํ^{๑๐๗} บางครั้ง พระชินเจ้าพระองค์นั้น ผู้ทรงมีความเพียรมาก มีพระปัญญาดี ทรงแสดงธรรมที่ประกอบด้วยสัจจะ ๔ อันไพเราะ แก่หมู่ชนเป็นอนันต์

๑๐) กวิ, กวี แปลว่า บัณฑิต, นักปราชญ์, ผู้รู้, คนฉลาด, ผู้มีปัญญา

รูปวิเคราะห์: กวฺยติ กเถตีติ กวิ คนชื่อว่ากวี เพราะเป็นผู้กล่าว (กุ สทฺเท=เปล่งเสียง = อี) กวติ วณฺเณตีติ กวิ กวี จ ชื่อว่ากวีและกวี เพราะเป็นผู้เขียนบทประพันธ์ (กวิ วณฺเณ=สรรเสริญ + อี, อี) กวติ พนฺธตีติ กวิ กวี จ ชื่อว่ากวีและกวี เพราะเป็นนักประพันธ์ (กุ ปพนฺธสทฺเทสุ=ประพันธ์, เปล่งเสียง + ณ + อี, อี) กวติ วทติ เปมฺนียวจนํ สีเลนาคิ กวิ ชื่อว่ากวี เพราะกล่าวถ้อยคำที่

^{๑๐๔} วิ.จ. (บาลี) ๗/๒๘๒/๒๐๓.

^{๑๐๕} ม.ม. (บาลี) ๑๓/๑๓๑/๑๐๖.

^{๑๐๖} พ.อ.ป. (บาลี) ๓๒/๑๓๖/๑๔๗.

^{๑๐๗} พ.อ.ป. (บาลี) ๓๓/๑๖๘/๒๔๒.

น่ารักเป็นปกติ กนตฺ มนาปวจนํ กวตฺติ กวี ชื่อว่ากวี เพราะกล่าวถ้อยคำประทับใจ (กุ สทฺเท=เปล่งเสียง + อี)

อุทาหรณ์: ฉนโท นินทานํ คากานํ อกฺขรา ตาสํ วิยณฺชนํ นามสนฺนินฺสิตา คากา กวี คากานมาสโย^{๑๐๘} ฉนทฺเป็นต้นเหตุของคากา อักขระเป็นเครื่องปรากฏของคากาเหล่านั้น คากามีชื่อเป็นที่อาศัย นักกวีเป็นผู้ประพันธ์คากาทั้งหลาย

๑๑) พยัตตะ แปลว่า บัณชิต, นักปราชญ์, ผู้รู้, คนฉลาด, ผู้มีปัญญา

รูปวิเคราะห์: พยณฺชยตฺติ พยตฺโต คนชื่อว่าพยัตตะ เพราะเป็นคนฉลาด (วิ + อณฺช คตฺย=ไป-ถึง-บรรลุ + ต) วิสิญฺโฐ อตฺตา ยสฺสาติ พยตฺโต ชื่อว่าพยัตตะ เพราะมีตนประเสริฐสุด (วิ + อตฺต)

อุทาหรณ์: อมุกฺสส กุลสฺส กุมารโก อภิรุโป ทสฺสนิโย ปาสาทิโก ปณฺชิตโต พยตฺโต เมธาวิ^{๑๐๙} เด็ก ๆ ของตระกูลโน้นหน้าตาดี น่ารัก น่าเอ็นดู เป็นบัณชิต ฉลาด มีปัญญา ต่ โข ปน ฆานตฺ กุมารกสฺสปี เวกฺกยาโน กิตฺติสทฺโท อพฺกคฺคโต ปณฺชิตโต พยตฺโต เมธาวิ พหุสฺสุโต จิตฺตกฺกิ กฺลยาณ- ปฏิกฺกาณ วุทฺโธ เจว อรหา จ สาธุ โข ปน ตถารูปานํ อรหตฺ ทสฺสนํ โหตฺติ^{๑๑๐} ท่านสมณกุมารกัสสปะนั้น มีชื่อเสียงดังงามขจรไปอย่างนี้ว่า เป็นผู้ฉลาด ฉียบแหลม มีปัญญา เป็นพหูสูต กล่าวถ้อยคำไพเราะ ปฏิภาณดี เป็นผู้เจริญและเป็นพระอรหันต์ การได้เห็นพระอรหันต์เช่นนั้นเป็นการดีแท้

๑๒) วิจักขณะ แปลว่า บัณชิต, นักปราชญ์, ผู้รู้, คนฉลาด, ผู้มีปัญญา

รูปวิเคราะห์: วิเสเสน อตฺถํ จกฺขติ อจกฺขตฺติ วิจกฺขณฺ คนชื่อว่าวิจักขณะ เพราะเป็นผู้กล่าวอรรถได้อย่างชัดเจน (วิ + จกฺข วิยตฺติยํ วาจาญ=บอก-กล่าว + ยุ) วิจาเรตฺติ วิจกฺขณฺ ชื่อว่าวิจักขณะ เพราะเป็นผู้เห็น วิเสสโต อตฺถํ จกฺขตฺติ วิจกฺขณฺ ชื่อว่าวิจักขณะ เพราะเห็นเนื้อความอย่างแจ่มแจ้ง (วิ + จร ทสฺสเน=เห็น + ยุ)

อุทาหรณ์: เอวํ อิมานิ ตฺลยิตฺวา ปณฺจ ฆานานิ ธาเรยฺยตฺถํ วิจกฺขณฺ อาปตฺตี วา อนาปตฺตี วา ครุกํ วา ลหุกํ วา อาปตฺตี ยถาฆานเน จเปยฺยติ^{๑๑๑} พระวินัยธรผู้ฉลาด ฟังสอบสวนฐานะ ๕ เหล่านี้ อย่างนี้แล้วฟังทรงไว้ซึ่งอรรถคดี คือ ฟังตั้งไว้ซึ่งอาบัติ ครุกาบัติหรือลหุกาบัติ ในสถานที่ควรแล

๑๓) วิสารท แปลว่า บัณชิต, นักปราชญ์, ผู้รู้, คนฉลาด, ผู้มีปัญญา, ผู้ชำนาญ, ผู้องอาจ

รูปวิเคราะห์: วิคฺโต สารโท เอตฺสมาติ วิสารโท คนชื่อว่าวิสารท เพราะเป็นผู้ปราศจากความครั่นคร้าม (วิ + สารท)

อุทาหรณ์: สีนหาทณฺจ สมฺโณ โคตฺโม นทติ ปริสาสุ จ นทติ วิสารโท จ นทติ^{๑๑๒} พระสมณโคดมทรงบันลือสีนหาทและทรงบันลือในบริษัท พร้อมทั้งทรงบันลืออย่างองอาจ อิเมหิ โข

^{๑๐๘} ส.ส.(บาลี) ๑๕/๖๐/๔๓.

^{๑๐๙} วิ.มท.(บาลี) ๑/๒๙๖/๒๒๙.

^{๑๑๐} ที.ม.(บาลี) ๑๐/๔๐๗/๒๗๐.

^{๑๑๑} วิ.อ.(บาลี) ๑/๙๒/๓๓๒.

^{๑๑๒} ที.ส.(บาลี) ๙/๔๐๓/๑๗๓.

ภิกษุเว ปณจที พลลที สมณนาโคโต มาตุคาม วิสารโท อคาริ อชฌาวสติ^{๑๑๓} ภิกษุทั้งหลาย มาตุคาม ประกอบด้วยกำลัง ๕ ประการนี้แล ย่อมแก่ล้าก้าอยู่ครองเรือน

๑๔) เมธาวิ แปลว่า บัณชิต, นักปราชญ์, ผู้รู้, คนฉลาด, ผู้มีปัญญา

รูปวิเคราะห์: เมธา ธารณา มติ ปณญา อสสาติ เมธาวิ คนชื่อว่าเมธาวิ เพราะเป็นผู้มีปัญญา (เมธา + วิ) เมธาวิติ ฌมโมชปณญา สมณนาโคโต ปุคคโล ชื่อว่าเมธาวิ เพราะเป็นคนมีปัญญา มาแต่เกิด

อุทาหรณ์: ปณทิตโต จ โหติ เมธาวิ ปจโม วา ทุตโต วา สุขิ ปคณหนตานิ^{๑๑๔} เป็น บัณชิต มีปัญญาลำดับที่ ๑ หรือที่ ๒ ในบรรดาพราหมณ์ผู้รับการบูชา

๑๕) มติมันตุ แปลว่า บัณชิต, นักปราชญ์, ผู้รู้, คนฉลาด, ผู้มีปัญญา

รูปวิเคราะห์: อติสยมตียุตตตาย มติมา คนชื่อว่ามติมันตุ เพราะเป็นผู้มีปัญญามาก (มติ + มนตุ)

อุทาหรณ์: ซาครยานุโยคมนุญุตโต อตุนทิตโต อารทฐวิริโย ฉายี สติมา กลยาณ-ปฎิภาโณ คติมา ธิติมา มติมา น จ กาเมสุ คิโท สโต จ นิโปโก จ^{๑๑๕} บุคคลบางคนในโลกนี้ ประกอบ ความเพียรเครื่องตั้งอยู่เนื่อง ๆ ไม่เกียจคร้าน ปรรากความเพียร เฟงฉาน มีสติ พุดมีปฏิภาณดี มีคติ มี ปัญญาทรงจำ มีปัญญามาก ไม่ติดอยู่ในกาม มีสติ มีปัญญาเครื่องรักษาตน

๑๖) ปัญญา แปลว่า บัณชิต, นักปราชญ์, ผู้รู้, คนฉลาด, ผู้มีปัญญา

รูปวิเคราะห์: ปณญา ยโคโต ปณโย คนชื่อว่าปัญญา เพราะเป็นผู้ประกอบด้วย ปัญญา (ปณญา + ณ)

อุทาหรณ์: องคปจจกสมปนโน อโรหปริณาหวา วิสิฐจจโน ปณโย มคเค สคคสส ติฐฐติ^{๑๑๖} พระราชโอรสทรงถึงพร้อมด้วยองคภาพพ มีพระรูปสมบัติงดงามสมส่วน มีพระวาจา สละสลวย มีพระปัญญา ทรงดำรงอยู่ในทางสวรรค์

๑๗) วิญญู แปลว่า บัณชิต, นักปราชญ์, ผู้รู้, คนฉลาด, ผู้มีปัญญา

รูปวิเคราะห์: วิเสสึ ชานาติ สีเลนาติ วิญญู คนชื่อว่าวิญญู เพราะรู้สิ่งพิเศษเป็น ประกติ (วิ + ญา อวโธเน=รู้ + ฐ)

อุทาหรณ์: วิสสาสเย น จ น วิสเสยเย อสงกิตโต สงกิตโต จ ภาเวยเย ตถา ตถา วิญญู ประกุกเมยเย ยถา ยถา ภาโว ปโร น ชลญา^{๑๑๗} พึงทำตนให้ผู้อื่นวางใจ แต่ตนเองไม่พึงวางใจเขา ไม่พึงให้ ผู้อื่นระวางตน แต่ตนเองพึงระวางผู้อื่น วิญญูชนพึงพยายามโดยที่ผู้อื่นจะไม่รู้ความเป็นไปของตน

๑๘) วิฑูระ แปลว่า บัณชิต, นักปราชญ์, ผู้รู้, คนฉลาด, ผู้มีปัญญา

รูปวิเคราะห์: วิทติ ชานาตีติ วิฑูโร คนชื่อว่าวิฑูระ เพราะเป็นผู้รู้ (วิท ญาณ=รู้ + อูร)

^{๑๑๓} ส.ส.(บาลี) ๑๘/๓๐๔/๒๒๖.

^{๑๑๔} ที.ส. (บาลี) ๙/๓๑๒/๑๒๑.

^{๑๑๕} ที.ปา.(บาลี) ๑๑/๑๕๓/๙๒.

^{๑๑๖} พุ.ชา.(บาลี) ๒๘/๖๒/๑๓๒.

^{๑๑๗} พุ.ชา.(บาลี) ๒๗/๒๘๙/๔๑๗.

อุทาหรณ์: ต่ ต่ อสจจํ อวิภชช เสวินี ชานามิ มุพหํ วิฑูรานุปาตินี^{๑๑๘} เพราะฉะนั้น
 อตมาจิงรู้จักเธอว่า ไม่มีสัจจะ ไม่แยกคบคน เป็นคนงมง่าย ทำผู้รู้ให้ตกต่ำ

๑๙) วิฑู แปลว่า บัณฑิต, นักปราชญ์, ผู้รู้, คนฉลาด, ผู้มีปัญญา

รูปวิเคราะห์: วิฑิต ชานาตีติ วิฑู คนชื่อว่าวิฑู เพราะเป็นผู้รู้ (วิท ภาณ=รู้ + ฐ)

อุทาหรณ์: ปริมฺภูชา ปณฺฑิตา ภาสา วาจาโคจรภาณโน ยาวิจฺจนฺติ มุชายนํ เยน
 นีตา น ตํ วิฑู^{๑๑๙} พวกเธอขาดสติ แสดงตนว่าเป็นบัณฑิต เจ้าคารม พูดได้ตามที่ปรารถนา จะยื่นปากพูด
 ก็ไม่รู้ลึกถึงการทะเลาะ

๒๐) ธีระ แปลว่า บัณฑิต, นักปราชญ์, ผู้รู้, คนฉลาด, ผู้มีปัญญา

รูปวิเคราะห์: ธียา ปณฺณาย ตตฺตทเถ ราติ คณฺหาตีติ ธีโร คนชื่อว่าธีระ เพราะ
 ถือเอาประโยชน์นั้น ๆ ด้วยปัญญา (ธี + รา อุปาทาเน=ถือเอา + อ) ธีโยคา ธีโร ชื่อว่าธีระ เพราะ
 ประกอบด้วยปัญญา (ธี + ร)

อุทาหรณ์: โโก น สมฺโมหมาปาที โโกธ ธีโร สทา สโต^{๑๒๐} ใครบ้างไม่ถึงความหลงใหล
 ในโลกนี้ ใครเป็นผู้มีปัญญา เป็นผู้มั่งคั่งในกาลทุกเมื่อเล่า

๒๑) วิปัสสี แปลว่า บัณฑิต, นักปราชญ์, ผู้รู้, คนฉลาด, ผู้มีปัญญา

รูปวิเคราะห์: วิเสเสน ปสฺสตีติ วิปัสสี คนชื่อว่าวิปัสสี เพราะเป็นผู้เห็นโดยวิเศษ
 วิสิฏฺฐทสฺสนสึลตาย วิปัสสี ชื่อว่าวิปัสสี เพราะมีปรกติเห็นธรรมอันประเสริฐ (วิ + ทิส เพกฺขเน=เห็น +
 ณี)

อุทาหรณ์: ชาคโร จสฺส ภิกฺขเว ภิกฺขุ วิหเรยฺย สโต สมฺปชาโน สสมาหิตो ปมฺหิตโต
 วิปสฺสนโน จ ตตฺถ กาลวิปัสสี จ กุสฺเลสุ รมฺเมสุ^{๑๒๑} ภิกษุทั้งหลาย ก็ภิกษุพึงเป็นผู้มีความเพียรเป็นเครื่อง
 ตื่น มีสติสัมปชัญญะ มีจิตตั้งมั่น เบิกบาน ผ่องใส และพึงเป็นผู้เห็นแจ้งในกุศลธรรมทั้งหลายสมควรแก่
 กาลในการประกอบกรรมฐานนั้นเนื่อง ๆ อยู่เถิด

๒๒) โทสฺถัญญ แปลว่า บัณฑิต, นักปราชญ์, ผู้รู้, คนฉลาด, ผู้มีปัญญา

รูปวิเคราะห์: โทสฺ ชานาตีติ โทสฺถญฺญ คนชื่อว่าโทสฺถัญญ เพราะรู้โทษ (โทส + ญา
 อวโพธเน=รู้-ตรัสรู้ + ฐ)

๒๓) พุฑฺธะ แปลว่า บัณฑิต, นักปราชญ์, ผู้รู้, คนฉลาด, ผู้มีปัญญา

รูปวิเคราะห์: พุฑฺธตีติ พุฑฺโธ คนชื่อว่าพุฑฺธะ เพราะเป็นผู้ตรัสรู้ (พุธ อวโพธเน=รู้ +
 ต)

อุทาหรณ์: เตน สมเย พุฑฺโธ ภควา เวรฺยชาเย วิหฺรติ นเพรฺจิมฺนทฺมฺลเ มหฺตา ภิกฺขุ-
 สฺสเณน สทฺธี ปญฺจมตฺเตน ภิกฺขุสฺเตหิ^{๑๒๒} สมัยนั้น พระผู้มีพระภาคพุทธเจ้าประทับอยู่ ณ ฌวณตวันสะเดาอัน
 เป็นที่อยู่ของนเพรย์กัษ์ เขตเมืองเวรยฺชา พพร้อมภิกษุสงฆ์หมู่ใหญ่ ประมาณ ๕๐๐ องค์

^{๑๑๘} พุ.ชา.(บาลี) ๒๘/๒๔๐/๘๑.

^{๑๑๙} วิ.ม.(บาลี) ๕/๔๖๔/๒๔๖.

^{๑๒๐} ส.ส.(บาลี) ๑๕/๓๕/๒๘.

^{๑๒๑} พุ.สุ.(บาลี) ๒๕/๔๗/๒๖๘.

^{๑๒๒} วิ.มทา.(บาลี) ๑/๑/๑.

๒๔) ทัพพะ แปลว่า บัณฑิต, นักปราชญ์, ผู้รู้, คนฉลาด, ผู้มีปัญญา

รูปวิเคราะห์: ทุนาตีติ ทพโพ คนชื่อว่าทัพพะ เพราะเป็นผู้รู้ (ทุ คติย=ไป-ถึง-บรรลุ + อพพ) ทุญฺจ คจฉตีติ ทพโพ ชื่อว่าทัพพะ เพราะเป็นผู้รู้จักกฏศีลธรรม (ทุ คติย=ไป-ถึง-บรรลุ + พ)

อุทาหรณ์: ทพโพติ ทพพชาติโก ปณฺธิโต^{๑๒๓} คำว่า ทัพพะ ได้แก่บัณฑิตผู้มีชาติของผู้มีปัญญา

๒๕) วิททสุ แปลว่า บัณฑิต, นักปราชญ์, ผู้รู้, คนฉลาด, ผู้มีปัญญา

รูปวิเคราะห์: วิทติ ชานาตีติ วิททสุ คนชื่อว่าวิททสุ เพราะเป็นผู้รู้ (วิท ญาณ=รู้ + ทสุ)

อุทาหรณ์: ตสฺมา โลกณฺจ โทสณฺจ โมหณฺจปิ วิททสุ วิชฺช อุปปาทยํ ภิกฺขุ สพฺพา ทุคฺคตฺติโย ชฺເຫດ^{๑๒๔} เพราะฉะนั้น ภิกษุผู้รู้โทษ โทสะ และโมหะ จึงไม่ทำกรรมที่เกิด เพราะเมื่อทำวิชาให้เกิดขึ้นแล้ว ย่อมละทุกสิ่งที่ปวงได้

ปุชา ศัพท์ที่หมายถึง การบูชา, การทำพิธีกรรม ตามคัมภีร์อริยานมีศัพท์ที่ใช้ในความหมายเดียวกัน ๖ ศัพท์ ประกอบด้วย

๑) อปจิติ แปลว่า การบูชา, การทำพิธีกรรม

รูปวิเคราะห์: อปจายนํ อปจิติ การบูชา ชื่อว่าอปจิติ (อป + จิ จเย=สั่งสม + ติ)

อุทาหรณ์: กตํ อปจิติ ตยา^{๑๒๕} การบูชาที่ท่านทำแล้ว

๒) อัจจนา แปลว่า การบูชา, การทำพิธีกรรม

รูปวิเคราะห์: อจฺจยเตติ อจฺจนา การบูชา ชื่อว่าอัจจนา (อจฺจ ปุชฺชายํ=บูชา + ยุ +

อา)

๓) ปุชา แปลว่า การบูชา, การทำพิธีกรรม

รูปวิเคราะห์: ปุชนํ ปุชา การบูชา ชื่อว่าปุชา (ปุช ปุชฺชายํ=บูชา + อ + อา)

อุทาหรณ์: เทวมา ภิกฺขเว ปุชา กตฺมา เทว อามิสฺปุชา จ ธมฺมปุชา จ^{๑๒๖} ภิกษุทั้งหลาย การบูชา มี ๒ อย่าง อะไรบ้าง คือการบูชาด้วยสิ่งของและการบูชาด้วยธรรม

๔) อุปหาระ แปลว่า การบูชา, การทำพิธีกรรม

รูปวิเคราะห์: อปฺหรณํ อุปฺหาโร การบูชา ชื่อว่าอุปหาระ (อุป + หรฺ หารณ=นำไป +

ณ)

อุทาหรณ์: เจตฺยสฺส อุปฺหารํ เทถ อุปาสกา^{๑๒๗} อุบาสกและอุบาสิกาทั้งหลาย พวกท่านจงให้การบูชาเจตีย์เถอะ

๕) พลิ แปลว่า การบูชา, การทำพิธีกรรม

รูปวิเคราะห์: พลฺลียเตติ พลิ การบูชา ชื่อว่าพลิ (พล ปานปุชาสัวรณฺสุ=ตี๋ม, บูชา, ระวัง + อ) พลิ ทวีสุ พลิ ศัพท์ มีใช้ในปุงลิงค์และอิตถิลิงค์

^{๑๒๓} ส.ส.อ.(บาลี) ๑/๒๑๐/๒๕๗.

^{๑๒๔} อ.จ.ต.ก.(บาลี) ๒๐/๓๔/๑๓๑.

^{๑๒๕} พ.ช.า.(บาลี) ๒๗/๑๑๓/๙๐.

^{๑๒๖} อ.จ.ท.ก.(บาลี) ๒๐/๑๕๗/๘๙.

^{๑๒๗} วิ.อ.(บาลี) ๒/๘๓๖/๔๙๕.

อุทาหรณ์: ปณจ พลี กตดา โหติ ณาติพลี อติถิพลี ปุพฺพเปตพลี ราชพลี เทวตาพลี^{๑๒๘} เป็นผู้ทำพิธีกรรม ๕ อย่าง คือ พิธีกรรมแก่ญาติ พิธีกรรมแก่แขก พิธีกรรมแก่ญาติผู้ล่วงลับไปก่อนแล้ว พิธีกรรมแก่พระราชินี พิธีกรรมแก่เทวดา

๖) มานนา แปลว่า การบูชา, การทำพิธีกรรม

รูปวิเคราะห์: มานียเตติ มานนา การบูชา ชื่อว่ามานนา (มาน บูชายม์=บูชา + ยฺ +

อา)

อุทาหรณ์: สตถา อรหติ มานน^{๑๒๙} พระศาสดาย่อมสมควรซึ่งการบูชา

๓) วิเคราะห์ตามหลักฉันทลักษณ์

พระคาถาที่ ๑

อเสวนา จ พาลานํ
บูชา จ ปุชฌิยานํ

ปณฺชิตานญจ เสวนา
เอตมมจฺคลมุตฺตมํ

เครื่องคาถาแรก							
ล	ร	ย	ค	ค	ย	ช	ค
๑	๒ ๑ ๒	๑ ๒ ๒	๒	๒	๑ ๒ ๒	๑ ๒ ๑	๒
อ	เสวนา	จ พาลา	นํ	ปณ	ชิตานญ	จ เสว	นา
เครื่องคาถาหลัง							
ค	ร	ย	ค	ค	ต	ช	ค
๒	๒ ๑ ๒	๑ ๒ ๒	๒	๒	๒ ๒ ๑	๑ ๒ ๑	๒
ปุ	ชา จ ปุ	ชฌิยา	นํ	เอ	ตมมจค	ลมุตต	มํ

พระคาถานี้เป็นอนุสุภาฉันท ๘ พยางค์ ประเภท **ปัฐยวัตตคาถา** มี ย ช ย ช คณะอยู่ พยางค์ที่ ๕ ๖ ๗ คือ

เครื่องคาถาแรก

มี ย คณะอยู่พยางค์ที่ ๕ ๖ ๗ ในบาทที่ ๑ คือ จ พาลา (๑ ๒ ๒)

มี ช คณะอยู่พยางค์ที่ ๕ ๖ ๗ ในบาทที่ ๒ คือ จ เสว (๑ ๒ ๑)

และไม่มี ส น คณะอยู่พยางค์ที่ ๒ ๓ ๔ ในบาทดังกล่าว

เครื่องคาถาหลัง

มี ย คณะอยู่พยางค์ที่ ๕ ๖ ๗ ในบาทที่ ๓ คือ ชฌิยา (๑ ๒ ๒)

มี ช คณะอยู่พยางค์ที่ ๕ ๖ ๗ ในบาทที่ ๔ คือ ลมุตต (๑ ๒ ๑)

และไม่มี ส น คณะอยู่พยางค์ที่ ๒ ๓ ๔ ในบาทดังกล่าว

๔) วิเคราะห์ตามหลักอสังการ

พระคาถานี้ประกอบด้วยสัททาลังการ ๕ อย่าง คือ

๑) **ปสาทคุณ** รสคำกระจำงชัดเจน มีองค์ประกอบ ๒ อย่าง คือ

^{๑๒๘} อัง.จตุกก.(บาลี) ๒๑/๖๑/๗๗.

^{๑๒๙} ส.ส.(บาลี) ๑๕/๑๑๑/๗๙.

- ก. วางบทที่สัมพันธ์กันไว้ใกล้กัน คือ
 คำว่า อเสวนา เป็นประธาน วางไว้ต้นประโยค (ลิงค์ตัดละ/กัตตุวจาก)
 คำว่า พาลานํ เป็นฉัญญกรรม วางไว้ใกล้กับบทที่สัมพันธ์กัน คือ อเสวนา
 คำว่า ปณฺทิตานํ เป็นบทฉัญญกรรม วางไว้ใกล้กับบทที่สัมพันธ์กัน คือ เสวนา
 คำว่า ปุชฌิยานํ เป็นบทฉัญญกรรม วางไว้ใกล้กับบทที่สัมพันธ์กัน คือ ปุชา
 คำว่า เอตํ เป็นบทวิเสสนะของ ติวริทกมฺมํ
 คำว่า อุตฺตมํ เป็นบทวิเสสนะ วางไว้ใกล้กับบทวิเสสยะ คือ มงฺคลํ
 คำว่า มงฺคลํ เป็นวิกติกัตตาของ โทติ
 คำว่า จ ศัพท์เป็นปทสมุจจยัตถะนิบาตวางไว้ใกล้กับบทสัมพันธ์
- ข. มีเนื้อความชัดเจนอ่านแล้วเข้าใจง่าย ไม่มีบทที่เข้าใจยาก

๒) มรุตาคณ รสคำมีเสียงไพเราะอ่อนหวาน ในพระคาถานี้เป็นปทาสดติมรุตาค คือมีเสียงคล้องจองกัน โดยประกอบสระและพยัญชนะที่มีฐาน, วรรณ หรือมาตรา (เสียงยาว-สั้น) เหมือนกันไว้ใกล้กัน ดังนี้

บาทที่ ๑ ว่า **อเสวนา จ พาลานํ** มีครุ ๕ ตัว คือ เส, นา, พา, ลา, นํ อยู่ใกล้กัน, มีอักษรในบาทที่ ๑ นี้ ๑๖ ตัว ประกอบด้วย อักษรกัณฐฐาน ๘ ตัว คือ อ, เอ, อ, อา, อ, อา, อ, อ อยู่ใกล้กัน, อักษรतालฐานตัวเดียวคือ จ, อักษรทนต์ฐาน ๕ ตัว คือ ส, ว, น, ล, น อยู่ใกล้กัน, อักษรโอรุฐานตัวเดียวคือ พ, อักษรนาสิกฐานตัวเดียวคือ -

บาทที่ ๒ ว่า **ปณฺทิตานญจ เสวนา** มีครุ ๕ ตัว คือ ปณ, ตา, นญ, เส, นา มีอักษรในบาทที่ ๒ นี้ ๑๘ ตัว ประกอบด้วย อักษรกัณฐฐาน ๗ ตัว คือ อ, อา, อ, อ, เอ, อ, อา อยู่ใกล้กัน, อักษรतालฐาน ๒ ตัว คือ ญ, จ อยู่ใกล้กัน, อักษรมฺทฐาน ๒ ตัว คือ ญ, ฑ อยู่ใกล้กัน, อักษรทนต์ฐาน ๕ ตัว คือ ต, น, ส, ว, น อยู่ใกล้กัน, อักษรโอรุฐานตัวเดียวคือ ป

บาทที่ ๓ ว่า **ปุชา จ ปุชฌิยานํ** มีครุ ๖ ตัว คือ ปุ, ชา, ปุ, ฌิ, ยา, นํ อยู่ใกล้กัน, มีอักษรในบาทที่ ๓ นี้ ๑๗ ตัว ประกอบด้วย อักษรกัณฐฐาน ๕ ตัว คือ อา, อ, อ, อา, อ อยู่ใกล้กัน, อักษรतालฐาน ๕ ตัว คือ ช, จ, ช, อี, ย อยู่ใกล้กัน, อักษรทนต์ฐาน ๒ ตัว คือ น, น อยู่ใกล้กัน, อักษรโอรุฐาน ๔ ตัว คือ ป, อุ, ป, อุ อยู่ใกล้กัน, อักษรนาสิกฐานตัวเดียวคือ -

บาทที่ ๔ ว่า **เอตมมฺงคฺลมฺตฺตมํ** มีครุ ๕ ตัว คือ เอ, ตม, มง, มฺต, มํ อยู่ใกล้กัน, มีอักษรในบาทที่ ๔ นี้ ๑๙ ตัว ประกอบด้วย อักษรกัณฐฐาน ๙ ตัว คือ เอ, อ, อ, ง, ค, อ, อ, อ, อ อยู่ใกล้กัน, อักษรทนต์ฐาน ๔ ตัว คือ ต, ล, ต, ต อยู่ใกล้กัน, อักษรโอรุฐาน ๕ ตัว คือ ม, ม, ม, อ, ม อยู่ใกล้กัน, อักษรนาสิกฐานตัวเดียวคือ -

๓) สมตาคณ รสคำมีความสม่ำเสมอในการเลือกอักษรมาเรียงลำดับ แบ่งเป็น ๓ ประเภท คือ

- ก. เกวลมฺทสมตาค มีพยัญชนะเสียงอ่อนฐานเดียวกันจำนวนมาก
 ข. เกวลนฺญฐสมตาค มีพยัญชนะเสียงแข็งฐานเดียวกันจำนวนมาก
 ค. มิสสกสมตาค มีพยัญชนะเสียงอ่อนผสมเสียงแข็ง
- บาทที่ ๑ ว่า **อเสวนา จ พาลานํ** เป็นเกวลมฺทสมตาค
 บาทที่ ๒ ว่า **ปณฺทิตานญจ เสวนา** เป็นเกวลมฺทสมตาค
 บาทที่ ๓ ว่า **ปุชา จ ปุชฌิยานํ** เป็นเกวลมฺทสมตาค

บาทที่ ๔ ว่า **เอตมมมงคลมุตตม** เป็นเกวลมทุสมตา
จะเห็นได้ว่า ในพระคาถานี้ มีอักษรเสียงอ่อนฐานเดียวกันจำนวนมากที่เป็นต้นฐาน
(เกิดที่พื้น) คือ เสวนา, ลานัน, ตาน, เสวนา, นี, นั, ต, ล, ตต ดังนั้น พระคาถานี้จึงจัดเป็น**เกวลมทุสมตา**
คุณ

๔) **สุขุมาลตาคุณ** ความนุ่มนวลชดช้อย มี ๒ ประเภท ประกอบด้วย

ก. สัททสุขุมาลตาคุณ รสความนุ่มนวลชดช้อย เพราะมีพยัญชนะเสียงอ่อนมากกว่า
เสียงแข็ง, ไม่มีพยัญชนะเสียงอ่อนล้วน ๆ และปราศจากอักษรออกเสียงยาก คือ สนธิ สมาส และสังโยค
ที่ประกอบบทไว้ไม่ดี

ข. อัถฐสุขุมาลตาคุณ รสความนุ่มนวลชดช้อย เพราะใช้คำสละสลวย โดยหลีกเลี่ยง
ความไม่สุภาพและความไม่เหมาะสม

ในพระคาถานี้เป็น **สัททสุขุมาลตาคุณ** เพราะมีพยัญชนะเสียงอ่อนจำนวนมาก (เสียง
อ่อนทั้งหมด) แม้จะมีเสียงอ่อนทั้งหมดแต่ก็ไม่ควรถูกตำหนิว่ามีโทษ เพราะระเบียบบัญญัติของอสังการก็
เหมือนกฎ ไวยากรณ์ที่กล่าวถึงวิธีใช้เป็นส่วนใหญ่และมีข้อยกเว้นเสมอ หรืออีกนัยหนึ่ง พยัญชนะสังโยค
ก็ถือว่าเป็นธนิต่ออักษรได้บ้างเพราะมีเสียงหนัก พยัญชนะสังโยคในพระคาถานี้คือ ปณ, นณ, มง, มุต, ทั้ง
ไม่มีสนธิหรือสังโยคที่ออกเสียงยาก คือบทสนธิในรูปว่า ปณชิตานณจ (ปณชิตานัน + จ) และ เอตมมมงคล
มุตตม (เอต + มงคล + อุตตม) ออกเสียงง่าย จึงประดับด้วยสุขุมาลตาคุณ มีเสียงนุ่มนวลชดช้อยชวนให้
น่าฟังเสนาะโสต

๕) **อัถฐพยัตติคุณ** รสคำมีความหมายชัดเจนเข้าใจง่าย ทุกบทล้วนมีความหมายแจ่ม
แจ้งไม่คลุมเครือ ไม่ทำให้ตีความหมายได้หลายอย่าง ทำให้ผู้ฟังสามารถเข้าใจได้ทันที มี ๒ ประเภท
ประกอบด้วย

ก. สัททอัถฐพยัตติคุณ อัถฐพยัตติคุณโดยศัพท์

ข. อัถฐอัถฐพยัตติคุณ อัถฐพยัตติคุณโดยอรรถ

ในพระคาถานี้เป็น **สัททอัถฐพยัตติคุณ** เพราะไม่มีข้อความซ้อนเร้นที่จะต้องนำมาแสดง
โดยศัพท์

๓.๒.๓ มงคลปริตร คาถาที่ ๒

ปฏิรูปเทสวาโส จ

บุพเพ จ กตปุณญตา

อตุตสสมาปณิธิ จ

เอตมมมงคลมุตตม.

๑) การสร้างรูปศัพท์ตามหลักไวยากรณ์

ปฏิรูปเทสวาโส เป็นสัทตमितปปริสสมาส มีวิเสสนบุพพบทกัมมธารยสมาสเป็นสมาส
ห้อง แยกเป็น ปฏิรูป + เทส + วาโส มีรูปวิเคราะห์ว่า ปฏิคคหิโต รูปไป ปฏิรูปไป, ปฏิรูปไป จ โส เทโส จาติ
ปฏิรูปเทโส, ปฏิรูปเทเส วาโส ปฏิรูปเทสวาโส รูปลักษณะที่เขารับเอาได้ ชื่อว่าปฏิรูปปะ, ประเทศนั้นด้วย
อันสมควรด้วย ชื่อว่าปฏิรูปเทสะ, การอยู่ในประเทศอันสมควร ชื่อว่าปฏิรูปเทสวาสะ

ปฏิรูป ศัพท์เป็นนามกิตก์ มาจากรากศัพท์ว่า ปติ + รูป (ปกาสเน = ประกาศ-แสดง) +

อ

ปติ + รูป + อ

ลง อ ปัจจัย

สพฺพโต ญฺวตุวาวี วา

ปติ + รูป + อ

ลบ อ ท้าย รูป ธาตุ

ธาตฺสสนโต โลโป ฯลฯ

ปฏิ + รูป เปลี่ยน ปติ เป็น ปฏิ กวจิ ปฏิ ปติสส
 สำเร็จรูปเป็น ปฏิรูป มีความหมายเหมือนศัพท์ว่า อนุจฉวิก ที่แปลว่า เหมาะสม,
 สมควร อุทาหรณ์: น ชานาติ ปฏิรูป วา อปปฏิรูป วา^{๑๓๐} ย่อมไม่รู้ว่าจะสมควรหรือไม่สมควร

เทศ ศัพท์เป็นนามกิตก์ มาจากรากศัพท์ว่า ทิส (อติสชชเน = จัดแจง-ตระเตรียม.
 ปกาสเน = ประกาศ) + ณ / อ

ทิส + ณ	ลง ณ ปัจจัย	วิสรุชปทาทีโต ณ
ทิส + ณ	ลบสระ อ ท้าย ทิส ชาติ	ชาติสสนโต โลโป ฯลฯ
เทศ + ณ	วูทธิ อี ที่ ทิส ชาติ เป็น เอ	อสโยคนตสส วูทธิ การิตเต
เทศ + อ	ลบ ณ อนุพันธ์	การิตานํ โณ โลโป

สำเร็จรูปเป็น เทศ มีรูปวิเคราะห์ว่า อยํ อิตถนนาโมติ ทิสติ อปทิสตีติ เทโส ชื่อว่า
 เทศะ เพราะแสดงให้เห็นว่า สถานที่แห่งนี้ มีชื่ออย่างนี้

ทิส + อ	ลง อ ปัจจัย	สพฺพโต ญวฺตฺวาวิ วา
ทิส + อ	ลบสระ อ ท้าย ทิส ชาติ	ชาติสสนโต โลโป ฯลฯ
เทศ + อ	วูทธิ อี ที่ ทิส ชาติ เป็น เอ	อญฺเณสุ จ

สำเร็จรูปเป็น เทศ มีรูปวิเคราะห์ว่า ทิสติ อยํ กามภูมิ อยํ รูปภูมิติอาทินา นานป-
 ปการโต ปณฺยตีติ เทโส ชื่อว่าเทศะ เพราะแสดงให้เห็นโดยประการต่าง ๆ ว่า สถานที่นี้ เป็นกามภูมิ
 เป็นรูปภูมิ เป็นต้น

วาโส ศัพท์เป็นนามกิตก์ มาจากรากศัพท์ว่า วส (นิวาเส = อาศัย-อยู่. อจฺฉาพเน =
 ปกปิด) + ณ + ส

วส + ณ	ลง ณ ปัจจัย	วิสรุชปทาทีโต ณ
วส + ณ	ลบสระ อ ท้าย วส ชาติ	ชาติสสนโต โลโป ฯลฯ
วาส + ณ	วูทธิ อี ที่ วส ชาติ เป็น อา	อสโยคนตสส วูทธิ การิตเต
วาส + อ	ลบ ณ อนุพันธ์	การิตานํ โณ โลโป
วาส + ส	ลง ส ปรุมาวิภัตติ	ลึงคตฺเถ ปจฺมา
วาส + โอ	เปลี่ยน ส เป็น โอ	โส

สำเร็จรูปเป็น วาโส มีรูปวิเคราะห์ว่า วสนํ วาโส การอยู่อาศัย ชื่อว่าวาสะ, วสนติ
 เอตถาติ วาโส บ้านเป็นที่อยู่อาศัย ชื่อว่าวาสะ, วสียเต อจฺฉาพียเตติ วาโส ผ้าที่บุคคลนุ่งห่ม ชื่อว่าวาสะ

ปุพฺพ ศัพท์เป็นนามกิตก์ มาจากรากศัพท์ว่า ปุพฺพ (ปุรฺเณ=เต็ม-ทำให้เต็ม) + อ + สฺมี

ปุพฺพ + อ	ลง อ ปัจจัย	สพฺพโต ญวฺตฺวาวิ วา
ปุพฺพ + อ	ลบสระ อ ท้าย ปุพฺพ ชาติ	ชาติสสนโต โลโป ฯลฯ
ปุพฺพ	นำ พ รวมเข้ากับ อ	นเย ปริ ยุตฺเต
ปุพฺพ + สฺมี	ลง สฺมี สัตตมีวิภัตติ	โอภาเส สตตฺมี
ปุพฺพ + เอ	เปลี่ยน สฺมี เป็น เอ	สฺมาสมินํ วา
ปุพฺพ + เอ	ลบสระหน้า ปกตีสระหลัง	สรโลโปมาเทศ ฯลฯ

^{๑๓๐} วิ.มหา.(บาลี) ๒/๕๐๓/๑๖.

สำเร็จรูปเป็น ปุพเพ มีรูปวิเคราะห์ว่า ปุพฺพติ ปุรฺตติ ปุพฺโพ น้ำหนองที่เป่งขึ้น ชื่อว่า
 ปุพฺพะ ปุพฺพติ ปุรฺตติ ปุพฺพํ เบื้องแรกที่เต็ม ชื่อว่าปุพฺพะ

กตปุณฺณตา เป็นภาวตํหิต มีตติยาพหุพีหิสมาสอยู่ภายใน มีรูปวิเคราะห์ว่า กตํ
 ปุณฺณ เยน โส กตปุณฺโณ, กตปุณฺณสฺส ภาโว กตปุณฺณตา บุญ อันชนใด ทำแล้ว ชนนั้น ชื่อว่ากตปุณฺณตา,
 ความเป็นผู้มีบุญอันทำไว้แล้ว ชื่อว่ากตปุณฺณตา

กต ศัพท์เป็นกิริยาภิกตํ มาจากรากศัพท์ว่า กร (กรณ = ทำ) + ต

กร + ต	ลง ต ปัจจัย	ภาวกมเมสุ ต
กร + ต	ลบสระ อ ท้าย กร ธาตุ	ธาตฺสสนโต โลโป ฯลฯ
ก + ต	ลบ รุ ท้าย ธาตุ	รกาโร จ

สำเร็จรูปเป็น กต = อันทำแล้ว

ปุณฺณ ศัพท์เป็นนามภิกตํ มาจากรากศัพท์ว่า ปุ (ปวเน = ชำระ-ทำให้บริสุทธิ์) + ญย,
 ปุชฺช + ชน (ชนเน = เกิด-ให้เกิด) + ญย, ปุชิต + นี (ปาปุณเน = นำไป-ถึง) + ญย

ปุ + ญย	ลง ญย ปัจจัย	ญโย จ
ปุ + ญ + ญย	ลง ญ อาคม	ยวมทนตรลา จากมา
ปุ + ญ + ย	ลบ ญ อนุพันธ์	การิตานํ โณ โลโป
ปุ + ญ	เปลี่ยน ญย เป็น ญ	ยวตํ ตลณฺทฯ / เตสุ วุทฺธิฯ
ปุณฺ + ญ	ซ้อน ญ	ปรเทวภาโว จาเน

สำเร็จรูปเป็น ปุณฺณ มีรูปวิเคราะห์ว่า ปุณาตติ ปุณฺณ อตฺตโน การกํ ชนํ อตฺตสนฺตานํ
 วา ยตฺถ สยํ อูปฺปนํ ตํ สนฺตานํ ปุณาติ โสเธตติ ปุณฺณ ชื่อว่าบุญ เพราะเป็นธรรมชาติที่ชำระคนผู้ทำบุญ
 หรือสันทานที่เกิดในตนให้สะอาด, ชนํ อตฺตการํ ปุณาตติ ปุณฺณ ชื่อว่าบุญ เพราะเป็นธรรมชาติที่คอย
 ชำระล้างคนผู้ทำบุญให้สะอาด อเสสํ อปุณฺณํ ปุณาตติ ปุณฺณ ชื่อว่าบุญ เพราะเป็นธรรมชาติที่ขจัดบาปให้
 หมดไปโดยสิ้นเชิง

ปุชฺช + ชน + ญย	ลง ญย ปัจจัย	ญโย จ
ปุชฺช + ชน + ญย	ลบสระ อ ท้าย ชน ธาตุ	ธาตฺสสนโต โลโป ฯลฯ
ปุ + ชน + ญย	ลบ ชช ท้าย ปุชฺช ศัพท์	วณฺณาคโมฯ (นิรุตติที่ปนี)
ปุ + ญ + ญย	ลบ ชุ ต้นธาตฺ	เตสุ วุทฺธิฯ
ปุ + ญ + ย	ลบ ญ อนุพันธ์	การิตานํ โณ โลโป
ปุ + ญ	เปลี่ยน ญย เป็น ญ	ยวตํ ตลณฺทฯ / เตสุ วุทฺธิฯ
ปุณฺ + ญ	ซ้อน ญ	ปรเทวภาโว จาเน

สำเร็จรูปเป็น ปุณฺณ มีรูปวิเคราะห์ว่า ปรี ปุชฺชภาวํ ชเนตติ ปุณฺณ ชื่อว่าบุญ เพราะ
 ก่อให้เกิดภพที่น่าปรารถนาอย่างยิ่ง

ปุชิต + นี + ญย	ลง ญย ปัจจัย	ญโย จ
ปุชิต + ญ + ญย	ลบสระ อี ท้าย นี ธาตุ	ธาตฺฯ ในธาตฺสสนโต โลโปฯ
ปุ + ญ + ญย	ลบ ชิต ท้าย ปุชิต ศัพท์	วณฺณาคโมฯ (นิรุตติที่ปนี)
ปุ + ญ + ญย	ทำเสียงสั้น อู ของ ปุ เป็น อู	กฺวจากฺทิมชฺฌตฺตรานํ ทิฆมา
ปุ + ญ + ย	ลบ ญ อนุพันธ์	การิตานํ โณ โลโป

ปุ + ณ เปลี่ยน นย เป็น ณ ยวต์ ตลณทฯ / เตสุ วุทธิฯ
 ปุณ + ณ ซ้อน ณ ประเทวภาโว จาน
 สำเร็จรูปเป็น ปุณณ มีรูปวิเคราะห์ว่า สทา ปุซิด์ เนตติ ปุณณ ชื่อว่าบุณ เพราะนำ

ความนำบุชามาให้ตลอดกาลทุกเมื่อ

ปุณณตา ศัพท์เป็นภาวัตถิต มาจากรากศัพท์ ปุณณ + ตา

ปุณณ + ตา ลง ตา ปัจจัยในภาวัตถิต ญยตตตา ภาเว ตู
 สำเร็จรูปเป็น ปุณณตา = ความเป็นบุณ

อตตสมมาปณิธิ เป็นหุติยาตปุริสสมาส มีรูปวิเคราะห์ว่า อตตานิ สมมา ปณิธิติ อตต-
 สมมาปณิธิ การตั้งตนไว้โดยชอบ ชื่อว่าอตตสัมมาปณิธิ

อตต เป็นนามกิตก์ มาจากรากศัพท์ว่า อต (สาตจจคมเน = ไปติดต่อกัน) + ต, อท
 (ภกขณ = กิน) + ต, อสุ (เขปน = ชัดไป-ทิ้ง-ขวาง) + ต

อต + ต ลง ต ปัจจัย พุทธมาทิตเถ กตตริ

อต + ต ลบสระ อ ท้าย อต ธาตุ ธาตุสนโต โลโป ฯลฯ

สำเร็จรูปเป็น อตต มีรูปวิเคราะห์ว่า ภาวภาว ชาวนโต ซาติชรามรณาทีภท อเนก-
 วิหิต์ สสารทุกข์ อตติ สดต คจจติ ปาปุณาติ อธิคจจตีติ อตตตา ชื่อว่าตน เพราะท่องเที่ยวไปภพน้อยภพ
 ใหญ่ เสวยทุกข์ในสงสารมากมาย ต่างโดยชาติ ชรา และมรณะเป็นต้นติดต่อกัน

อท + ต ลง ต ปัจจัย พุทธมาทิตเถ กตตริ

อท + ต ลบสระ อ ท้าย อท ธาตุ ธาตุสนโต โลโป ฯลฯ

อต + ต เปลี่ยน ท เป็น ต จ ศัพท์ ใน โธ ทสส จ

สำเร็จรูปเป็น อตต มีรูปวิเคราะห์ว่า สุขทุกข์ อทติ ขาทตีติ อตตตา ชื่อว่าตน เพราะ
 เสวยทั้งสุขและทุกข์

อสุ + ต ลง ต ปัจจัย พุทธมาทิตเถ กตตริ

อสุ + ต ลบสระ อุ ท้าย อสุ ธาตุ ธาตุสนโต โลโป ฯลฯ

อ + ตต ลบ ส ท้ายธาตุ แล้วซ้อน ต ภูเขาที่มนโต โน ทวิ จ

สำเร็จรูปเป็น อตต มีรูปวิเคราะห์ว่า อสียเต ชิปิยเตติ อตโต อารุทที่เขายังไป ชื่อว่า
 อตตะ

สมมา ศัพท์ มาจากรากศัพท์ว่า สมุ (สมเน = สงบ) + อ + อา

สมุ + อ ลง อ ปัจจัย สัพพโตณวุตวาวิ วา

สม + อ ลบ อุ ท้าย สมุ ธาตุ ธาตุสนโต โลโป ฯลฯ

สมม + อ ซ้อน ม ประเทวภาโว จาน

สมม + อา ลง อา ปัจจัยในอิถิลิงค์ อิถิมโต อาปจจโย

สมมา แยก, ลบ, รวม ปุพพฯ สราฯ นย ปรีฯ

สำเร็จรูปเป็น สมมา มีรูปวิเคราะห์ว่า สเมนติ ยาย सा สมมา เครื่องสลัดแอก ชื่อว่า
 สัมมา

ปณิธิ ศัพท์เป็นนามกิตก์ มาจากรากศัพท์ว่า ป + นิ + ฐา (คตินิวตติย = หยุด-ยีน) + อิ

, ป + นิ + ฐา (ธารณ = ทรง-ตั้ง-รับ-วาง) + อิ

ป + นิ + ฐา + อี	ลง อี ปัจจัย	สญญา ย ทาธาโต อี
ป + ณี + ฐา + อี	เปลี่ยน น เป็น ณ	จ ศัพท์ในสูตร โท ฐสส จ
ปณิ + ฐา + อี	เปลี่ยน ฐ เป็น ฑ	จ ศัพท์ในสูตร โท ฐสส จ
ปณิธิ	แยก ลบ รวม	ปุพฺพฯ สรโลโปฯ นเย ปริฯ
สำเร็จรูปเป็น ปณิธิ มีรูปวิเคราะห์ว่า ปนิญฺญิตเต ปณิธิ การตั้งปณิธาน ชื่อว่าปณิธิ		
ป + นิ + ฐา + อี	ลง อี ปัจจัย	สญญา ย ทาธาโต อี
ป + ณี + ฐา + อี	เปลี่ยน น เป็น ณ	จ ศัพท์ในสูตร โท ฐสส จ
ปณิธิ	แยก ลบ รวม	ปุพฺพฯ สรโลโปฯ นเย ปริฯ
สำเร็จรูปเป็น ปณิธิ มีรูปวิเคราะห์ว่า ปนิเชติ ปณิธิ การตั้งปณิธาน ชื่อว่าปณิธิ		

เอตมมฺงคฺลมุตฺตมํ เป็นบทสนธิ ตัดบทเป็น เอตํ + มงฺคลํ + อุตฺตมํ เปลี่ยนนิกหิต (◌) ที่ ตํ เป็น ม ด้วยสูตรว่า วคฺคนตํ วา วคฺเค, เปลี่ยนนิกหิต (◌) ที่ ลํ เป็น ม ด้วยสูตรว่า มทา สเร

๒) คำศัพท์ตามคัมภีร์อภิธานปทีปิกา

เทสเส ศัพท์ มีความหมาย ๒ อย่าง คือ

๑) **ประเทศ, สถานที่, ท้องถิ่น, ภูมิภาค** อุทาหรณ์: เทโส วิจริโต มยา^{๑๓๑} ประเทศที่เราได้เที่ยวไปแล้ว, สเจ โส เทโส อุกลาโป โหติ โส เทโส สมมุชชิตพโพ^{๑๓๒} ถ้าสถานที่แห่งนั้นรก ภูมิภาคควรเก็บกวาดสถานที่นั้นเสีย

๒) **พื้นที่** อุทาหรณ์: พุทฺทโก เทโส สลิลปฺปาโย พื้นที่ที่มีน้ำขังอยู่มาก ชื่อว่า สลิลปฺปาเย นทฺยมพฺพชิวโน เทโส นทีมาติโก พื้นที่ที่ข้าวกล้าองงามด้วยน้ำจากแม่น้ำ ชื่อว่านทีมาติกะ

วาสะ ศัพท์ มีความหมาย ๓ อย่าง คือ

๑) **บ้าน, ที่อยู่** อุทาหรณ์: กุหิ คมิสฺสติ ภูมิภาค วาโส ภาวิสฺสติ^{๑๓๓} ภูมิภาคไปที่ไหน ที่อยู่จักมีที่ไหนหรือ

๒) **ผ้า, เครื่องนุ่งห่ม** อุทาหรณ์: วสียเต อจฺฉาฑิยเตติ วาโส ผ้าที่บุคคลนุ่งห่ม ชื่อว่า วาสะ

๓) **ของหอม** อุทาหรณ์: วสติ ทฺวคฺคนธฺนติ วาโส ของหอมที่ทำให้ลายกลิ่นเหม็นในร่างกาย ชื่อว่าวาสะ, น โภจิ ฯเปฯ จฺนทฺนํ วา กุญฺจุมํ วา กปฺปุริ วา วาสจฺจฺณนาที วา อณฺมุตฺตมปิ สฺวจิภาวํ ปสฺสตี^{๑๓๔} ใคร ๆ มองไม่เห็นแก่นจันทร์ หย้าฝรั้ง การบูร หรือผงของหอมแม้เล็กน้อยว่าเป็นของสะอาด

ปุพฺพะ ศัพท์ มีความหมาย ๓ อย่าง คือ

๑) **น้ำหนอง** อุทาหรณ์: เสหมํ ปุพฺพโพ โลหิตํ^{๑๓๕} เสลด น้ำหนอง เลือด

๒) **เบื้องแรก, เบื้องต้น, ก่อน, เก่า, ช้างหน้า** อุทาหรณ์: ปุพฺพกมฺมํ สริตฺวาน ติสฺสํ อฺปฺปชฺชตี^{๑๓๖} ข้าพเจ้าระลึกถึงกรรมเก่าแล้วจึงไปเกิดยังสวรรค์ชั้นไตรทิพย์

^{๑๓๑} พุ.ชา.(บาลี) ๒๗/๑๑๓/๕๗.

^{๑๓๒} วิ.ม.(บาลี) ๔/๖๖/๕๙.

^{๑๓๓} พุ.สุ.(บาลี) ๒๕/๔๑๕/๔๑๓.

^{๑๓๔} ส.สพ.ม.อ.(บาลี) ๓/๙๘๕/๓๔๕.

^{๑๓๕} ที.ม.(บาลี) ๑๐/๓๗๗/๒๕๑.

^{๑๓๖} พุ.อป.(บาลี) ๓๒/๔๐๕/๔๙.

๓) ทิศทาง, สถานที่, กาลเวลา ประกอบได้ทั้งสามลิงค์ คือ ปุพพ ที่เป็นสัพพนาม ดังข้อความว่า ตถา ทิ ปุพพปราปรทกขิมุตตรสททา ปุลลิ่งคตเต ยถารหํ กาลเทศาทิวจนา, อิติถิลิ่งคตเต ทิสาทิวจนา, นปุสกลิ่งคตเต ธานาทิวจนา จริงยอนันนํ ปุพพ พร อปร ทกขิม และ อุตตร ศัพท เมื่อใช้เป็นปุงลิงค์ ย่อมระบุดังกาลเวลาและสถานที่เป็นต้นตามสมควร, เมื่อใช้เป็นอิตถิลิ่งค์ ระบุดังทิศเป็นต้น, เมื่อใช้เป็นนปุสกลิ่งค์ ระบุดังสถานที่เป็นต้น^{๑๓๗}

บุญญะ ศัพท มีความหมาย ๓ อย่าง คือ

๑) กุศลธรรม เป็นนปุสกลิ่งค์ อุทาหรณ์: ททโต ปุณณํ ปวทตติ^{๑๓๘} บุญย่อมเจริญแก่ผู้ให้

๒) ความน่ายินดี เป็นได้สามลิงค์ อุทาหรณ์: ปริ ปุชชภวํ เชนตีติ ปุณณํ บุญญ คือ ธรรมชาติที่ก่อให้เกิดภพที่น่าปรารถนาอย่างยิ่ง, สทา ปุชิตํ เชนตีติ ปุณณํ บุญญคือธรรมชาติที่ก่อให้เกิดความน่าบูชาทุกเมื่อ

๓) ความสะอาด เป็นได้สามลิงค์ อุทาหรณ์: ชนํ อตตการํ ปุนาตีติ ปุณณํ บุญญคือ ธรรมชาติที่คอยชำระล้างคนที่ทำบุญให้สะอาด อเสสํ อปุณณํ ปุนาตีติ ปุณณํ ชื่อว่าบุญ เพราะเป็นธรรมชาติที่ขัดบาปให้หมดไปโดยสิ้นเชิง

บุญญะ ศัพท ที่หมายถึง บุญ, กุศล, กรรมดี ตามคัมภีร์อภิธานมีศัพทที่ใช้ในความหมายเดียวกัน ๖ ศัพท ประกอบด้วย

๑) กุสละ แปลว่า บุญ, กุศล, กรรมดี, ธรรม, ธรรมฝ่ายขาว

รูปวิเคราะห์: กุจฉิตานากาเรน สนตाने เสนตีติ กุสา รากาทยो กุเส ลุณาติ ฉินทตีติ กุสลํ กรรมชื่อว่ากุสละ เพราะตัดกิเลสมีรากจะเป็นต้นที่นอนเนื่องอยู่ในสันดาน โดยอาการน่ารังเกียจ (กุ + ลี สเย=นอน + อล = กุส + ลุ เฉทเน=ตัด + อ) กุจฉิต ปาปธมเม สลยติ จलयติ กมเปติ วิหุสเสตีติ กุสลํ ชื่อว่ากุสละ เพราะทำบาปธรรมอันน่ารังเกียจให้หวั่นไหว (กุ + สล จลเน=หวั่นไหว + อ) กุจฉิตํ อปายทวารํ สลนติ สัรวรณตี ปิทหนตี สาธโว เอเตนาติ กุสลํ ชื่อว่ากุสละ เพราะเป็นเครื่องปิดประตูอบายที่น่ารังเกียจของคนดี (กุ + สล สัรวรณ=สำรวม-ระวัง-ป้องกัน-ปิด + อ) กุ ปาปิ สาตี ตनु กรโตตี กุสํ ญาณํ เตน ลาดทพพิ คเหตุทพพิ ปวตเตตทพพตี กุสลํ ชื่อว่ากุสละ เพราะถือเอาได้ด้วยปัญญาที่ทำให้บาปเบาบาง กุจฉิตานํ วา สานโต ตนุกรรมโต กุสํ ญาณํ. เตน กุเสน ลาดทพพา คเหตุทพพา ปวตเตตทพพตี กุสลา. ชื่อว่ากุสละ เพราะทำกุศลอันน่าเกลียดให้เบาบางด้วยปัญญานั้น (กุส + ลา อาทาเน=ถือเอา + อ) กุโส วีย ปาปธมเม ลุณาตีติ กุสลํ ชื่อว่ากุสละ เพราะตัดบาปธรรมได้เหมือนหญ้าคา ยถา วา กุสา อุกย ภาคคตํ หตถปปเทสํ ลุณนตี เอวมิเมปิ อุปปนนานุปปนนาภาเวน อุกยภาคคตํ สงกิลสปกขํ ลุณนตี ตสฺมา กุสา วีย ลุณนตีติ กุสลา อิกนัยหนึ่ง หญ้าคาอย่าอ้อมบาดที่ส่วนมือทั้ง ๒ ข้าง ฉันโต กรรมเหล่านี้ ย่อมตัดอกุศลกรรมที่เป็นไปพร้อมกิเลสทั้ง ๒ ฝ่าย คือที่เกิดขึ้นแล้วและยังไม่เกิดขึ้น ฉันนํ เหตุฉันนํ กรรมที่ตัดอกุศลเหมือนกับหญ้าคา จึงชื่อว่ากุสละ (กุส + ลุ เฉทเน=ตัด + อ)

อุทาหรณ์: เอวํ วิหรรมาตาปี อโหระตตมตฺนทิตโต ภาวยํ กุสลํ ธรรม^{๑๓๙} ภิกษุมีความเพียรอยู่อย่างนี้ ไม่เกียจคร้านตลอดคืนและวัน ชื่อว่าบำเพ็ญกุศลธรรม อารทวิริโย วิหริติ อกุสลาณํ

^{๑๓๗} นีติ.ปท.๘๖๔-๘๖๕.

^{๑๓๘} ที.ม.(บาลี) ๑๐/๑๙๗/๑๒๐.

^{๑๓๙} อัง.จตุกก.(บาลี) ๒๑/๓๗/๔๕.

ธมมานิ ปหานาย กุสลานิ ธมมานิ อุปสมปทาย ภาษวา ทฬหปรกโกโม อนิกขิตตจฺโร กุสเลสุ ธมเมสุ^{๑๔๐} เป็นผู้ปรารภความเพียร เพื่อละอกุศลธรรม เพื่อให้กุศลธรรมเกิด มีความเข้มแข็ง มีความบากบั่นมั่นคง ไม่ทอดธุระในกุศลธรรมทั้งหลายอยู่

๒) สุกตะ แปลว่า บุญ, กุศล, กรรมดี

รูปวิเคราะห์: สุขิ กโรตีติ สุกตํ กรรมชื่อว่าสุกตะ เพราะทำให้มีความสุข โสภณิ กรรมมสฺสาติ สุกตํ ชื่อว่าสุกตะ เพราะทำให้ดีงาม (สุ + กร กรณ=ทำ + ต)

อุทาหรณ์: กตถจจ กมฺมิ สุกตํ ภเวยย^{๑๔๑} กรรมที่ทำแล้ว เป็นบุญ สุกตผลวิปาก-มนุโภสิ^{๑๔๒} มหาบุรุษเสวยวิบากอันเป็นผลบุญแล้ว

๓) สุกกะ แปลว่า บุญ, กุศล, ธรรมชา

รูปวิเคราะห์: สุขิ กโรตีติ สุกกํ กรรมชื่อว่าสุกกะ เพราะทำความสุขให้ (สุ + กร กรณ=ทำ + กวิ)

อุทาหรณ์: กมฺมิ สุกกํ สุกกวิปากํ กมฺมิ กณฺหสุกกํ กณฺหสุกกวิปากํ^{๑๔๓} กรรมชา มีวิบากชา กรรมทั้งดำทั้งขาว มีวิบากทั้งดำทั้งขาว

๔) ปุญญะ แปลว่า บุญ, กุศล, กรรมดี

รูปวิเคราะห์: ปุณาตีติ ปุณฺณํ กรรมชื่อว่าปุญญะ เพราะชำระคนผู้ทำให้สะอาด อุตตโน การกํ ชนํ อุตตสนฺตานํ วา ยตถ สยํ อุปฺปนฺนํ ตํ สนฺตานํ ปุณาติ โสเธตีติ ปุณฺณํ ชื่อว่าปุญญะ เพราะชำระคนผู้ทำหรือสันดานที่เกิดในตนให้สะอาด ชนํ อุตตการํ ปุณาตีติ ปุณฺณํ ชื่อว่าปุญญะ เพราะชำระคนผู้ทำให้สะอาด อเสสํ อปุณฺณํ ปุณาตีติ ปุณฺณํ ชื่อว่าปุญญะ เพราะขจัดบาปให้หมดไปไม่เหลือ (ปุ ปวเน=ชำระ-ทำให้หมดจด-สะอาด + นา + ญย) ปรี ปุชฺชภวํ ชเนตีติ ปุณฺณํ ชื่อว่าปุญญะ เพราะก่อให้เกิดภพที่น่าปรารถนาอย่างยิ่ง (ปุชช + ชน ชนเน=เกิด + ญย) สทา ปุชิตํ เนตีติ ปุณฺณํ ชื่อว่าปุญญะ เพราะนำความน่าบูชามาให้ตลอดกาลทุกเมื่อ (ปุชิต + นี ปาปุณเน=นำไป + ญย)

อุทาหรณ์: ททโต ปุณฺณํ ปวทตฺตติ^{๑๔๔} บุญย่อมเจริญแก่ผู้ให้

๕) ฐัมมะ แปลว่า ธรรม, บุญ, ความดี, กุศล

รูปวิเคราะห์: ฐรติ สพฺพนฺติ ธมฺมิ กรรมชื่อว่าฐัมมะ เพราะทรงไว้ซึ่งความดี (บุญ) ทุกอย่าง (ฐร ฐารณ=ทรงไว้ + รมม) อปาเยสฺวปตฺมาเน อธิคตฺมคฺคาทิกเก สตฺเต ฐาเรติ ฐรฺนฺติ เตนาติ วา สลฺกขณฺนิ ฐาเรติ ปจฺจเยทิจฺจ ฐรียตีติ วา ธมฺโม^{๑๔๕} ชื่อว่าฐัมมะ เพราะเป็นเครื่องป้องกันศัตรูผู้บรรลุมรรคเป็นต้น ไม่ให้ตกไปในอบาย หรือทรงไว้ซึ่งลักษณะของตน หรือถูกปัจจัยทรงไว้ อุตตานิ ฐาเรเนเต อปาเย วฏฺฏทุกฺเข จ อปตฺมาเน กตฺวา ฐาเรตีติ ธมฺโม ปรียตฺยาทิจฺจ^{๑๔๖} ชื่อว่าฐัมมะ เพราะทรงตน (ผู้มีธรรม) ไว้ไม่ให้ตกไปในอบายและทุกข์ในวัฏฏะ คือปรียติธรรมเป็นต้น ธมฺโมติ อเนกวิเธสุ ธมฺเมสุ โลกุตฺตโร

^{๑๔๐} อจ.ทสก.(บาลี) ๒๔/๑๑/๑๒.

^{๑๔๑} วิ.ป.(บาลี) ๘/๔๘๐/๔๔๓.

^{๑๔๒} ที.ปา.(บาลี) ๑๑/๒๐๘/๑๓๐.

^{๑๔๓} ที.ปา.(บาลี) ๑๑/๓๑๒/๒๐๕.

^{๑๔๔} ที.ม.(บาลี) ๑๐/๑๙๗/๑๒๐.

^{๑๔๕} ปทฺรฺอุปสฺสิทฺธิ ๕๘๘/๔๒๙.

^{๑๔๖} โมค.๗/๑๓๖.

อุปปาทีโต สจฉิกโต จ จตุสุ อปาเยสุ สัสราเร วา สดเต อปตมานเ ชาเรตีติ ฌโม. อถวา โสตาปนนาทีหิ อริเยหิ ฌารียติ น ปุณฺชเชเนหีติ ฌโม. จตุภูมิกโก ปน สกลกฺขณํ ชาเรตีติ ฌโม กกขพตตาทินา ผุสนาทินา สนตอาทินา สกสกาเวเน ปณฺทิตฺเตหิ ฌารียติ สลลกฺขียตีติปิ ฌโม. เตปิภูโก ปน ปาฬิฌโม สกตถ-ปรตถาทิเกเท อตถเ ชาเรตีติ ฌโม. เกจิจฺ ติ วิหุ “ปาปก อกฺุสเล ฌมเม ฐนาติ กมฺปติ วิหุสเสตีติ ฌโม”^{๑๔๗} คำว่า ฌมม หมายถึง โลกุตตรธรรมที่เกิดขึ้นและทำให้แจ้งในธรรมมีอเนกประการ มีวิเคราะหว่า ชื่อว่า ฌัมมะ เพราะทรงสัตว์ไว้ไม่ให้ตกไปในอบาย ๔ หรือในสงสาร ชื่อว่า ฌัมมะ เพราะพระอรียบุคคลมีพระโสตาบันเป็นต้นทรงไว้ มิใช่ปุณฺชชนทรงไว้, ส่วนธรรมที่มีอยู่ในภูมิ ๔ ทรงไว้ซึ่งลักษณะของตน ก็ชื่อว่า ฌัมมะ ชื่อว่า ฌัมมะ เพราะเป็นธรรมที่บัณฑิตสังเกตรู้ได้โดยมีสภาพของตน ๆ เป็นต้นว่า หยาบกระด้าง กระทบ สัมผัส และสงบ, ส่วนพระบาลีคือพระไตรปิฎกมีวิเคราะหว่า ชื่อว่า ฌัมมะ เพราะรักษาไว้ซึ่งพระพุทธานุชาณะ เพราะทรงไว้ซึ่งประโยชน์ต่างกัน มีประโยชน์ตนและประโยชน์ท่านเป็นต้น, ผู้รู้บางท่านกล่าวว่า ชื่อว่า ฌัมมะ เพราะกำจัดบาปอกุศล

อุทาหรณ์: มยํ ปาณาติปาตา วิรเมยยาม อิํ กุสลํ ฌมฺมํ สมหาทาย วตเตยยาม^{๑๔๘}
 พวกเราควรงดเว้นจากปาณาติบาต ควรสมาทานประพฤติกุศลธรรมนี้

๖) สุจริตะ แปลว่า บุญ, กุศล, ความสุจริต, กรรมดี

รูปวิเคราะห: สุนฺหริ จรณํ จริตมฺสสาติ สุจริตํ กรรมชื่อว่าสุจริตะ เพราะมีการประพฤดีที่ดี (สุ + จร จรณ=ประพฤดี + อิ + ต)

อุทาหรณ์: โส กาเยน สุจริตํ จริตวา วาจาเย สุจริตํ จริตวา มนสา สุจริตํ จริตวา กายสส เกทา ปรมฺมรณา สุกฺตี สคคํ โลกํ อุปฺปชฺเชยเย เทวานํ ตาวตีसानํ สหฺพยตี^{๑๔๙} เขาประพฤดีกายสุจริต วจิสฺสุจริต มโนสุจริต หลังจากตายไปจะพึงไปเกิดในสุคติโลกสวรรค จะพึงไปเกิดในหมู่เทพชั้นดาวดึงส์ เตน โส สุจริเตน สคฺคคมมาสิ^{๑๕๐} มหาบุรุษได้เสด็จไปสู่สวรรค เพราะกรรมที่เป็นบุญนั้น

อิตตะ คัพท์ มีความหมาย ๔ อย่าง คือ

๑) จิต อุทาหรณ์: อตฺตตา สฺุหนฺโต ปุริสสฺส โชติ^{๑๕๑} จิตที่ฝึกดีแล้ว เป็นความรุ่งเรืองของบุรุษ จิตดี หิ “อตฺตตา หิ กิริ ทฺุทฺุทฺุโม, โย เว จิตฺโต ตสฺรวํ อฺุชฺชุนฺติ จ “อตฺตสมฺมาปณฺธิตีติ จ เอวมาทีสุ อตฺตตาตี วุจฺจตี^{๑๕๒}” จริ่งอยู่ จิต เรียกว่า “ตน” ดุจในประโยคเป็นต้นว่า นัยว่าจิตแลฝึกได้ยาก, ผู้ใดแลมีจิตตั้งมั่นแล้วจะเป็นผู้ซึ่งอดตรงดุจกระสวยทอผ้า และดุจในประโยคเป็นต้นว่า ตั้งจิตไว้ชอบ

๒) ร่างกาย อุทาหรณ์: อตฺตโน อาสเนเยว อตฺตานํ ทสฺเสสิ^{๑๕๓} แสดงตัวบนอาสนะของตนนั่นเอง อตฺตภาโว หิ “อาหิโต อหฺมาโน เอตถาติ อตฺตตาตี วุจฺจตี^{๑๕๔}” ก็อิตภาพ เรียกว่าอิตตา เพราะเป็นที่ตั้งของความถือตัวว่าเรา อตฺตกิลฺมณานฺโยโคตี อตฺตโน กิลฺมณานฺโยโค, สรรีทุกฺขกรณฺนตี

^{๑๔๗} ปีติ.ธ.๓๓๖-๓๓๗.

^{๑๔๘} ที.ปา.(บาลี) ๑๑/๑๐๕/๖๓.

^{๑๔๙} ม.ม.(บาลี) ๑๓/๒๑๒/๑๘๗.

^{๑๕๐} ที.ปา.(บาลี) ๑๑/๒๐๘/๑๓๐.

^{๑๕๑} ส.ส.(บาลี) ๑๕/๑๙๕/๒๐๓.

^{๑๕๒} พุ.เถร.อ.(บาลี) ๑/๙.

^{๑๕๓} วิ.อ.(บาลี) ๑/๑๓.

^{๑๕๔} พุ.เถร.อ.(บาลี) ๑/๑๐.

อตโถ^{๑๕๕} บทว่า อตตกิลมณานุโยโค ได้แก่ การประกอบความเพียรในการทำตนให้ลำบาก คือ การทำร่างกายให้ลำบาก

๓) สภาวะ ถ้ามีความหมายว่า สภาวะ ต้องนำไปเข้าสมาคมกับบทใดบทหนึ่ง
อุทาหรณ์: อนโวสิตตต อุกคตตต เอกตตต จิตตตต ภาวิตตต มิจฉตตต ยตตตต และ สมมตตต

๔) ปริมาณ อุทาหรณ์: **อตตาทิ** “อตตา อตถิติ คหิตา สสสททิจฺฉิ นตถิ. **นิรตตาทิ** “อุจฉิซชตีติ คหิตา อุจฉททิจฺฉิ^{๑๕๖} บทว่า **อตตา** (ความเห็นว่ามีตน) ได้แก่ สสสททิจฺฉิที่ยึดถือว่า “อัตตามีอยู่” ย่อมไม่มี. บทว่า **นิรตตา** (ความเห็นที่ไม่มีตน) ได้แก่ อุจฉททิจฺฉิที่ยึดถือว่าขาดสูญ

ศัพท์ที่หมายถึง ตัวตน, วิญญาณ, อาตมัน, อัตตา ตามคัมภีร์อภิธานมีศัพท์ที่ใช้ในความหมายเดียวกัน ๓ ศัพท์ ประกอบด้วย

๑) ชีวะ แปลว่า ตัวตน, วิญญาณ, อาตมัน, อัตตา

รูปวิเคราะห์: ชีวนติ สตตา อเนนาติ ชีโว อัตตาทิชื่อว่าชีวะ เพราะเป็นเหตุทำให้สัตว์เป็นอยู่ (ชีวะ ปาณธารณ=ความมีอายุยืน + อ)

อุทาหรณ์: อิเธว ชีโว วิภวํ อุเปติ^{๑๕๗} อัตตาย่อมถึงความขาดสูญในภพนี้เท่านั้น
อิเธว ชีวติ ชีโว เปจจ เปจจ วินสสติ^{๑๕๘} อัตตาย่อมเป็นอยู่ในโลกนี้เท่านั้น ละไปแล้ว ล่วงลับไปแล้ว ย่อมพินาศ

๒) ปุริส แปลว่า ตัวตน, วิญญาณ, อาตมัน, อัตตา

รูปวิเคราะห์: ปุเรติ นิสสยสสาภิสสนติ ปุริโส อัตตาทิชื่อว่าปุริส เพราะทำความอยากของสิ่งที่อาศัยตนให้สมบูรณ์ (ปุริ ปุระณ=เต็ม-ทำให้เต็ม + อิส) ปุริ อุจเจ จาเน เสติ ปวตตตีติ ปุริโส ชื่อว่าปุริส เพราะเป็นไปในฐานะที่สูง (ปุริ + สี ปวตตเน=เป็นไป + อ)

๓) อัตตะ แปลว่า ตัวตน, ตน, วิญญาณ, อาตมัน, อัตตา

รูปวิเคราะห์: อตตนติ สตตํ คจฉนติ สตตวา อเนนาติ อตตวา ตัวตนชื่อว่าอัตตา เพราะทำให้สัตว์ดำเนินไปได้อย่างต่อเนื่อง ภาวภาวํ ธาวันโต ซาติซรามรณาภิเกทํ อเนกวิหิตํ สสารทุกขํ อตติ สตตํ คจฉนติ ปาปุณาติ อธิคจฉตีติ อตตวา ชื่อว่าอัตตา เพราะท่องเที่ยวไปภพน้อยใหญ่ ประสบทุกขในสังสารมากมายมีชาติ ชรา และมรณะเป็นต้น (อต สาทจฉคมน=ไปต่อเนื่อง + ต) อาหิตโต อหฺมาโน เอตถาติ อตตวา ชื่อว่าอัตตา เพราะเป็นที่ตั้งแห่งความถือตัวว่าเป็นเรา (อา + ธา ธารณ=ทรงไว้ + ต) สุขทุกขํ อหติ อนุภวตีติ อตตวา ชื่อว่าอัตตา เพราะเสวยทั้งสุขและทุกข (อห ภกฺขณ=กิน + ต) อาพาธา นิรนตรํ อตติ ปวตตตีติ อตตวา ชื่อว่าอัตตา เพราะมีอาพาธเป็นไปอย่างต่อเนื่อง (อต ปวตตเน=เป็นไป + ต) สุขทุกขํ อหติ ซาหตีติ อตตวา ชื่อว่าอัตตา เพราะกิน (รับ) สุขและทุกข ชาติซรามรณาภิ อาทียเต ภกฺขียเตติ อตตวา ชื่อว่าอัตตา เพราะถูกชาติ ชรา และมรณะเป็นต้นกิน (อห ภกฺขณ=กิน + ต)

อุทาหรณ์: ภิกฺขุ สเกน กาเยน อภฺภิณฺดา หรายณฺดา ชิคฺฉณฺดา อตตนาปิ อตตนาถิ ชีวตา โวโรเปติ^{๑๕๙} ภิกษุทั้งหลาย เกิดความรู้สึกอึดอัด เบื่อหน่าย รังเกียจร่างกายของตน จึงฆ่าตัวตาย

^{๑๕๕} ส.สพ.อ.(บาลี) ๓/๓๖๔/๑๗๐.

^{๑๕๖} พ.ม.อ.(บาลี) ๙๓/๓๕๐.

^{๑๕๗} พ.ช.า.(บาลี) ๒๗/๑๔๙/๓๐๙.

^{๑๕๘} พ.ช.า.(บาลี) ๒๘/๑๔๙/๒๑.

^{๑๕๙} วิ.มท.า.(บาลี) ๑/๑๖๒/๙๓.

เองบ้าง อาตุมา วุจจติ อตตาทา^{๑๖๐} ตัวเอง ตรัสเรียกว่าอตตาทา

สัมมา ศัพท์ มีความหมาย ๒ อย่าง คือ

๑) เป็นนิบาต ใช้ในความหมายของการยกย่องสรรเสริญ ที่ประกอบบทยาววิภัติ จึงแปลว่า โดยดี, ด้วยดี, โดยชอบ ใช้ได้ทุกลิงค์ ทุกวิภัติและทุกวจนะ อุทาหรณ์: สมมา โวหาโร, สมมา วาจา, สมมา วจน

๒) เครื่องสลักแอก, บ่วงแอก มาจากรากศัพท์ว่า สมุ (สมเน = สงบ) + อ + อา อุทาหรณ์: สมมเมตถ ปาสนตีสติ สมมาปาโส ทิวเส ทิวเส สมม ชิปิตวา^{๑๖๑} ชื่อว่าสัมมาปาสะ เพราะในยัญนี้ เขาโยนสลักแอกไป ทั้งสลักแอกทุก ๆ วัน

ปณิธิ ศัพท์ มีความหมายว่า ความปรารถนา, การอ้อนวอน, การตั้งปณิธาน ตามคัมภีร์ อภิธานมีศัพท์ที่ใช้ในความหมายเดียวกัน ๓ ศัพท์ ประกอบด้วย

๑) ปัตถนา แปลว่า ความปรารถนา, การอ้อนวอน, การตั้งปณิธาน

รูปวิเคราะห์: ปตเถตีสติ ปัตถนา อาการอ้อนวอน ชื่อว่าปัตถนา (ปตถ ยาจนาย = ปรารถนา-อยากได้-ขอ-ร้องขอ + ยู + อา)

อุทาหรณ์: อถ โข ภิกขเว ตสส ปุริสสส อารกาวสส เจตนา อารกาว ปัตถนา อารกา ปณิธิ^{๑๖๒} ภิกขุทั้งหลาย ทนใดนั้น บุรุษนั้นมีเจตนา ปรารถนา ตั้งใจจะไปให้ไกลจากหลุมถ่านเพลิง

๒) ปณิธานะ แปลว่า ความปรารถนา, การอ้อนวอน, การตั้งปณิธาน

รูปวิเคราะห์: ปณิธิยเต ปณิธาน การตั้งปณิธาน ชื่อว่าปณิธานะ (ป + นิ + ธา คติ นินุตตย = หยุด-ยืน-ตั้งอยู่, มี ป และ นิ นำหน้า ใช้ใน ปตถนาย = ปรารถนา + ยู)

อุทาหรณ์: เจตโส ปณิธานปจจา ตพินนุทติ ตพินนุทโท อนาคต ปฏิกงขติ^{๑๖๓} เพราะความตั้งจิตเป็นปัจจัย บุคคลจึงยินดีจักขุและรูปนั้น บุคคลเมื่อยินดีจักขุและรูปนั้น จึงชื่อว่าหวังสิ่งที่ยังมาไม่ถึง

๓) ปณิธิ แปลว่า ความปรารถนา, การอ้อนวอน, การตั้งปณิธาน

รูปวิเคราะห์: ปณิธิยเต ปณิธิ การตั้งปณิธาน ชื่อว่าปณิธิ (ป + นิ + ธา คตินินุตตย = หยุด-ยืน-ตั้งอยู่, มี ป และ นิ นำหน้า ใช้ใน ปตถนาย = ปรารถนา + อี)

อุทาหรณ์: อกาสิ ปณิธิ ตทา^{๑๖๔} เวลานั้นเราได้ตั้งความปรารถนาไว้ ปณิธานุ-ปฏฐานกุสโล โทติ^{๑๖๕} เป็นผู้ฉลาดในความไม่ตั้งไว้โดยปณิธิ

๓) วิเคราะห์ตามหลักฉันทลักษณ์

ลักษณะของตติยนการวิปูลาคาถา

๑) มีคณะ ๖ คณะ คณะใดคณะหนึ่งอยู่พยางค์ที่ ๒ ๓ ๔ เว้น ๒ คณะคือ ส น คณะ

๒) มี ย คณะอยู่พยางค์ที่ ๕ ๖ ๗ ในบาทคือ คือบาทที่ ๑

^{๑๖๐} พ.ม.(บาลี) ๒๙/๑๗/๕๖.

^{๑๖๑} อง.จตุกก.อ.(บาลี) ๒/๓๙/๓๔๐.

^{๑๖๒} ส.นิ.(บาลี) ๑๖/๖๓/๙๖.

^{๑๖๓} ม.อุ.(บาลี) ๑๔/๒๘๓/๒๕๓.

^{๑๖๔} พ.อ.ป.(บาลี) ๓๒/๕๐/๔๑๕.

^{๑๖๕} พ.ป.(บาลี) ๓๑/๒๐๕/๒๔๓.

๓) มี น คณะอยู่พยางค์ที่ ๕ ๖ ๗ ในบาทสี่ คือบาทที่ ๓

๔) มี ช คณะอยู่พยางค์ที่ ๕ ๖ ๗ ในบาทคู่ คือบาทที่ ๒ และ ๔

ตารางแสดงตติยการวิปูลาคาถา

ค	ม	ย คณะอยู่ บาทที่ ๑	ค	ค	ม	ช	ค
	ย				ย		
	ร				ร		
ล	ต	น คณะอยู่ บาทที่ ๓	ล	ล	ต	ช	ล
	ช				ช		
	ภ				ภ		
๒	๖	๒	๒	๒	๖	๑	๒

พระคาถาที่ ๒

ปฏิรูปเทสวาโส จ
อตตสมมาปณิธิ จ

ปุพเพ จ กตปุณณตา
เอตมมจคลมุตตมံ.

ครั้งแรก							
ล	ร	ย	ล	ค	ภ	ช	ค
๒	๒ ๑ ๒	๑ ๒ ๒	๑	๒	๒ ๑ ๑	๑ ๒ ๑	๒
ปฏิ	รูปเท	สวาโส	จ	ปุพ	เพ จ ก	ตปุณณ	ตา
ครั้งคาถาหลัง							
ค	ย	น	ล	ค	ต	ช	ค
๒	๑ ๒ ๒	๑ ๑ ๑	๑	๒	๒ ๒ ๑	๑ ๒ ๑	๒
อต	ตสมมา	ปณิธิ	จ	เอ	ตมมจค	ลมุตต	มံ

พระคาถานี้เป็นอนุฎฐาณันท์ ๘ พยางค์ ประเภท ตติยการวิปูลาคาถา มี ย ช น ช คณะอยู่พยางค์ที่ ๕ ๖ ๗ คือ

ครั้งแรก

มี ย คณะอยู่พยางค์ที่ ๕ ๖ ๗ ในบาทที่ ๑ คือ สวาโส (๑ ๒ ๒)

มี ช คณะอยู่พยางค์ที่ ๕ ๖ ๗ ในบาทที่ ๒ คือ ตปุณณ (๑ ๒ ๑)

และไม่มี ส น คณะอยู่พยางค์ ๒ ๓ ๔ ในบาทดังกล่าว

ครั้งคาถาหลังเป็นตติยการวิปูลาคาถา

มี น คณะอยู่พยางค์ที่ ๕ ๖ ๗ ในบาทที่ ๓ คือ ปณิธิ (๑ ๑ ๑)

มี ช คณะอยู่พยางค์ ๕ ๖ ๗ ในบาทที่ ๔ คือ ลมุตต (๑ ๒ ๑)

และไม่มี ส น คณะอยู่พยางค์ที่ ๒ ๓ ๔ ในบาทดังกล่าว

คำว่า “ปฏิ” ในคำว่า “ปฏิรูปเทสวาโส” เป็นครุหนึ่งพยางค์ได้ ที่จริงแล้วในพระพุทธพจน์ แม้บาทที่มีพยางค์เกินในคาถาทั่วไปและอุปชาติคาถาที่ประกอบกับ จริย, อริย, กิริยา และ อรห เป็นต้นก็ไม่มีโทษทางฉันทลักษณ์

๔) วิเคราะห์ตามหลักอักษรร

พระคาถานี้ประกอบด้วยสัททาลังการ ๕ อย่าง คือ

๑) ปสัทคุณ รสคำกระจำงชัดเจน มีองค์ประกอบ ๒ อย่าง คือ

ก. วางบทที่สัมพันธ์กันไว้ใกล้กัน คือ

คำว่า ปุพเพ เป็นบทอาธาระ วางไว้ใกล้บทที่สัมพันธ์กัน คือ ตา ปัจจัยในคำว่า กต

ปุลยตา

คำว่า เอตํ เป็นบทวิเสสนะของ ติวริกมมํ

คำว่า อุตตมํ เป็นบทวิเสสนะวางไว้ใกล้บทวิเสสยะ คือ มงคล

คำว่า มงคล เป็นวิกตีกัตตาของ โหติ

คำว่า จ ศัพท์เป็นปทสมุจจยัตถนิบาตวางไว้ใกล้กับบทสัมพันธ์

ข. มีเนื้อความชัดเจนอ่านแล้วเข้าใจง่าย แม้จะมีบทสมาส ๓ บท คือ ปฎิรูปเทส-
วาโส (อยู่ในถิ่นที่เหมาะสม) กตปุลยตา (เคยทำบุญมาก่อน) และ อตตสมมาปณิธิ (การตั้งตนชอบ) แต่
บทสมาสนี้ก็สั้นอ่านเข้าใจได้ง่าย ไม่มีบทที่เข้าใจได้ยาก

๒) มรุตาคคุณ รสคำมีเสียงไพเราะอ่อนหวาน ในคาถานี้เป็นปทาสดติมรุตาค คือมีเสียง
คล้องจองกัน โดยประกอบสระและพยัญชนะที่มีฐาน, วรรณ หรือมาตรา (เสียงยาว-สั้น) เหมือนกันไว้ใกล้
กัน ดังนี้

บาทที่ ๑ ว่า **ปฎิรูปเทสวาโส จ** มีครุ ๔ ตัว คือ รุ, เท, วา, โส อยู่ใกล้กัน, มีอักษร
ในบาทที่ ๑ นี้ ๑๘ ตัว ประกอบด้วย อักษรกัณฐฐาน ๗ ตัว คือ อ, อ, เอ, อ, อา, โอ, อ อยู่ใกล้กัน,
อักษรतालฐาน ๒ ตัว คือ อ, จ อยู่ใกล้กัน, อักษรมฺฐฐาน ๒ ตัว คือ ฎ, ฐ อยู่ใกล้กัน, อักษรทन्ฐฐาน ๓
ตัว คือ ท, ส, ส อยู่ใกล้กัน, โอฏฐฐาน ๔ ตัว คือ ป, อุ, ป, ุ อยู่ใกล้กัน

บาทที่ ๒ ว่า **ปุพเพ จ กตปุลยตา** มีครุ ๔ ตัว คือ ปุ, เพ, ปุ, ตา อยู่ใกล้กัน, มี
อักษรในบาทที่ ๒ นี้ ๑๘ ตัว ประกอบด้วย อักษรกัณฐฐาน ๗ ตัว คือ เอ, อ, ก, อ, อ, อ, อา อยู่ใกล้กัน,
อักษรतालฐาน ๓ ตัว คือ จ, ญ, ญ อยู่ใกล้กัน, อักษรทन्ฐฐาน ๒ ตัว คือ ต, ต อยู่ใกล้กัน, อักษรโอฏฐ
ฐาน ๖ ตัว คือ ป, อุ, พ, พ, ป, อุ อยู่ใกล้กัน

บาทที่ ๓ ว่า **อตตสมมาปณิธิ จ** มีครุ ๓ ตัว คือ อต, สม, มา, มีอักษรในบาทที่ ๓
นี้ ๑๗ ตัว ประกอบด้วย อักษรกัณฐฐาน ๖ ตัว คือ อ, อ, อ, อา, อ, อ อยู่ใกล้กัน, อักษรतालฐาน ๓ ตัว
คือ อ, อ, จ อยู่ใกล้กัน, อักษรมฺฐฐานตัวเดียว คือ ญ, อักษรทन्ฐฐาน ๔ ตัว คือ ต, ต, ส, ฐ อยู่ใกล้กัน,
อักษรโอฏฐฐาน ๓ ตัว คือ ม, ม, ป อยู่ใกล้กัน

บาทที่ ๔ ว่า **เอตมมงคลมุตตมํ** มีครุ ๕ ตัว คือ เอ, ตม, มง, มต, ม อยู่ใกล้กัน, มี
อักษรในบาทที่ ๔ นี้ ๑๙ ตัว ประกอบด้วย อักษรกัณฐฐาน ๙ ตัว คือ เอ, อ, อ, ง, ค, อ, อ, อ, อ อยู่ใกล้
กัน, อักษรทन्ฐฐาน ๔ ตัว คือ ต, ล, ต, ต อยู่ใกล้กัน, อักษรโอฏฐฐาน ๕ ตัว คือ ม, ม, ม, อุ, ม อยู่ใกล้
กัน, อักษรนาสิกฐานตัวเดียวคือ -

๓) สมตาคคุณ รสคำมีความสม่ำเสมอในการเลือกอักษรมาเรียงลำดับ แบ่งเป็น ๓
ประเภท คือ

ก. เกวลมฺฐสมตาค มีพยัญชนะเสียงอ่อนฐานเดียวกันจำนวนมาก

ข. เกวลมฺฐสมตาค มีพยัญชนะเสียงแข็งฐานเดียวกันจำนวนมาก

ค. มิสสกสมตาค มีพยัญชนะเสียงอ่อนผสมเสียงแข็ง

บาทที่ ๑ ว่า ปฏฺฐุปเทสวาโส จ เป็นเกวลมฺหุสมตา

บาทที่ ๒ ว่า ปุพฺเพ จ กตปุณฺณตา เป็นเกวลมฺหุสมตา

บาทที่ ๓ ว่า อุตฺตสมมาปณฺธิ จ เป็นเกวลมฺหุสมตา

บาทที่ ๔ ว่า เอตมมฺงคฺลมฺตตฺมํ เป็นเกวลมฺหุสมตา

พระคาถานี้ประกอบด้วยพยัญชนะเสียงอ่อนฐานเดียวกันจำนวนมาก คือ

ก. ทันตฐาน (เกิดที่ฟัน) คือ เท, ส, วา, โส, ต, ตา, ต, ต, ส, ต, ล, ต, ต

ข. โอฏฐฐาน (เกิดที่ริมฝีปาก) คือ ป, ป, ปุพ, เพ, ปุ, ม, มา, ป, ม, ม, ม, มี

ดังนั้น จึงจัดเป็นเกวลมฺหุสมตาคุณ แม้ ธิ อักษรในบาทที่ ๓ จะเป็นธนิธอักษรก็ไม่ผิดตามเกวลมฺหุสมตา เพราะธนิธอักษรช่วยไม่ให้ขัดแย้งกับสิเลสฺคุณ

๔) สุขุมาลตาคุณ ความนุ่มนวลชดช้อย มี ๒ ประเภท ประกอบด้วย

ก. สัทสุขุมาลตาคุณ รสความนุ่มนวลชดช้อย เพราะมีพยัญชนะเสียงอ่อนมากกว่าเสียงแข็ง, ไม่มีพยัญชนะเสียงอ่อนล้วน ๆ และปราศจากอักษรออกเสียงยาก คือ สนธิ สมาส และสังโยคที่ประกอบบทไว้ไม่ดี

ข. อัถสุขุมาลตาคุณ รสความนุ่มนวลชดช้อย เพราะใช้คำสละสลวย โดยหลีกเลี่ยงความไม่สุภาพและความไม่เหมาะสม

ในพระคาถานี้เป็น สัทสุขุมาลตาคุณ เพราะมีพยัญชนะเสียงอ่อนจำนวนมาก และไม่ใช่มีเสียงอ่อนทั้งหมด โดยมีธนิธอักษรอยู่บ้าง คือ บาทที่ ๓ มีธนิธอักษร ๑ พยางค์คือ ธิ ใน อุตฺตสมมาปณฺธิ, ทั้งไม่มีสนธิหรือสังโยคที่ออกเสียงยาก คือบทสนธิในรูปว่า เอตมมฺงคฺลมฺตตฺมํ (เอต + มงฺคฺล + อุตฺตม) ออกเสียงง่าย, แม้บทสมาสในพระคาถาคือ ปฏฺฐุปเทสวาโส (ปฏฺฐุป + เทส + วาโส) กตปุณฺณตา (กต + ปุณฺณตา) และ อุตฺตสมมาปณฺธิ (อุตฺต + สมมา + ปณฺธิ) ก็ออกเสียงง่าย จึงประดับด้วยสุขุมาลตาคุณ มีเสียงนุ่มนวลชดช้อยชวนให้น่าฟังเสนาะโสต

๕) อัถพยัตติคุณ รสคำมีความหมายชัดเจนเข้าใจง่าย ทุกบทล้วนมีความหมายแจ่มแจ้งไม่คลุมเครือ ไม่ทำให้ตีความหมายได้หลายอย่าง ทำให้ผู้ฟังสามารถเข้าใจได้ทันที มี ๒ ประเภทประกอบด้วย

ก. สัทอัถพยัตติคุณ อัถพยัตติคุณโดยศัพท์

ข. อัถอัถพยัตติคุณ อัถพยัตติคุณโดยอรรถ

ในพระคาถานี้เป็น สัทอัถพยัตติคุณ เพราะไม่มีข้อความซ้อนเร้นที่จะต้องนำมาแสดงโดยศัพท์

๓.๒.๔ มงคลปริตร คาถาที่ ๓

พาหุสจฺจนฺจ ลิปฺปณฺจ

วินโย จ สุสิขฺชิโต

สุภาสิตา จ ยา วาจา

เอตมมฺงคฺลมฺตตฺมํ.

๑) การสร้างรูปศัพท์ตามหลักไวยากรณ์

พาหุสจฺจนฺจ เป็นบทสนธิ ดัดบทเป็น พาหุสจฺจ + จ

พาหุสจฺจ ศัพท์เป็นภาวะตฺทิตฺติ มาจากศัพท์ว่า พาหุสฺสุต/ พาหุสฺสุต (พาหุ + สุ [สวณฺ = ฟัง-สดับ, อภิสเว = ผูก-ให้เกิด, คติวุธิสฺสุ = ไป-ถึง-บรรลฺ, เจริญ] + ต) + ณฺย + ลี

พาหุ + สุ + ต

ลง ต ปัจจย

พฺรคฺมาทิตฺเตฯ /อติเตฯ

พหุส + สุต	ซ้อน ส	ประเทวภาโว จานเน
พหุสสุต/พหุสสุต + ฌย	ลง ฌย ปัจจัยในภาวตทิต	ฌยตตตา ภาเว ตู
พหุสสุต/พหุสสุต+ฌย	วุทธิ อ ต้นศัพท์ เป็น อา	วุทธิธาติสรสส วาสีโยคฯลฯ
พหุสสุต/พหุสสุต + ย	ลบ ฌ อนุพันธ์	เตส โณ โลป
พหุสสุต/พหุสสุต + ย	ลบสระ อ ท้าย ต	อวณฺโณ เย โลปณจ
พหุสสุต/พหุสสุต + ย	เปลี่ยน อุ ท้าย ส เป็น อ	เตส วุทธิโลปาคมิกรฯ
พหุสสจ/พหุสสจ	เปลี่ยน ตย เป็น จ	ยวตฺ ตลนทการานฯ
พหุสสจจ/พหุสจจ	ซ้อน จ	ประเทวภาโว จานเน
พหุสสจจ/พหุสจจ+สิ	ลง สิ ปฐมาวิภัตติ	ลิงคตเถ ปจมา
พหุสสจจ/พหุสจจ+อ	เปลี่ยน สิ เป็น อ	สิ

สำเร็จรูปเป็น พหุสสจจ/พหุสจจ = ความเป็นผู้มีสุตะมาก มีรูปวิเคราะห์ว่า สุนาตติ สุต ผู้เชื่อฟัง ชื่อว่าสุตะ, สยเตติ สุต ผู้ที่มารดาบิดาให้เกิด ชื่อว่าสุตะ, สยยเตติ สุต ผู้ที่เขา รู้จัก ชื่อว่าสุตะ, พหุสสุตสส ภาโว พหุสสจจ ความเป็นผู้มีสุตะมาก ชื่อว่าพหุสจจจะ

พหุสจจ + จ เปลี่ยนนิคหิต (°) เป็น ฌ วคคนตฺ วา วคเค

สำเร็จรูปเป็น พหุสจจณจ

ลิปปณจ เป็นบทสนธิ ตตบทเป็น ลิปป์ + จ

ลิปป์ ศัพท์เป็นนามกิตก์ มาจากรากศัพท์ว่า สิ (สเย = นอน) + ป + สิ, สปป (คมนเน = ไป) + อ + สิ, สิ (เสวาย = เสพ, ศึกษา, เล่าเรียน) + ป + สิ

สิ + ป	ลง ป ปัจจัย	กวจิ ชาติวิภตติปปจจยานฯ
ลิปป์ + ป	ซ้อน ป	ประเทวภาโว จานเน
ลิปป์ + สิ	ลง สิ ปฐมาวิภัตติ	ลิงคตเถ ปจมา
ลิปป์ + อ	เปลี่ยน สิ เป็น อ	สิ
ลิปป์	แยก ลบ รวม	ปุพพมโฯ สรโลโปฯ นเยฯ

สำเร็จรูปเป็น ลิปป์ = วิชา, ศิลปะการแสดง

สปป + อ	ลง อ ปัจจัย	สพพโต ฌวุตวาวิ วา
สปป + อ	ลบสระ อ ท้าย สปป ชาติ	ชาติสสนโต โลโปฯ
ลิปป์ + อ	เปลี่ยน อ ต้นชาติ เป็น อี	กวจิ ชาติวิภตติปปจจยานฯ
ลิปป์ + สิ	ลง สิ ปฐมาวิภัตติ	ลิงคตเถ ปจมา
ลิปป์ + อ	เปลี่ยน สิ เป็น อ	สิ
ลิปป์	แยก ลบ รวม	ปุพพมโฯ สรโลโปฯ นเยฯ

สำเร็จรูปเป็น ลิปป์ มีรูปวิเคราะห์ว่า สปปติ อเนนาติ ลิปป์ เครื่องดำเนินชีวิต ชื่อว่า ศิลปะ คืออาศัยศิลปะเลี้ยงชีวิตเพื่อให้ชีวิตดำเนินไปได้

สิ + ป	ลง ป ปัจจัย	กวจิ ชาติวิภตติปปจจยานฯ
ลิปป์ + สิ	ลง สิ ปฐมาวิภัตติ	ลิงคตเถ ปจมา
ลิปป์ + อ	เปลี่ยน สิ เป็น อ	สิ
ลิปป์	แยก ลบ รวม	ปุพพมโฯ สรโลโปฯ นเยฯ

สำเร็จรูปเป็น สิบปี มีรูปวิเคราะห์ว่า อตตโน หิต อิจฉนเตหิ เสวียเตติ สิบปี ชื่อว่า ศิลปะ เพราะเป็นสิ่งที่ผู้ปรารถนาประโยชน์ตนเสพอาศัย คือ ถ้าต้องการประโยชน์อย่างใดอย่างหนึ่งแก่ตนก็ต้องอาศัยศึกษาเรียนรู้ศิลปะจนทำได้ทำเป็นแล้วใช้ศิลปะนั้นทำประโยชน์ให้เกิดตามต้องการ

สิบปี + จ เปลี่ยนนิกหิต (ิ) เป็น ญ วกคนตฺ วา วกเค

สำเร็จรูปเป็น สิบปณจ

วินโย ศัพท์เป็นนามกิตก์ มาจากรากศัพท์ว่า วิ + หนี (นเย = นำ, นำไป, ปาปณ = การให้ถึง) + อ + สิ

วิ + หนี + อ	ลง อ ปัจจัย	สพฺพโต ญวฺตุวารี วา
วิ + เน + อ	วฺทอิ อี ที หนี ธาตุ เป็น เอ	อณฺเณสุ จ
วิ + นย + อ	เปลี่ยน เอ เป็น อย	เอ อย
วินย	แยก ลบ รวม	ปุพฺพมโหฯ สรโลโปฯ นเยฯ
วินย + สิ	ลง สิ ปฐมาวิภัตติ	ลึงคตฺเถ ปจฺมา
วินย + โอ	เปลี่ยน สิ เป็น โอ	โส
วินโย	แยก ลบ รวม	ปุพฺพมโหฯ สรโลโปฯ นเยฯ

สำเร็จรูปเป็น วินโย มีรูปวิเคราะห์ว่า วินเติ สตเต เอตถ เอเตนาติ วา วินโย, ภาย-
วajan วิณยนโตปิ วินโย ชื่อว่าวินัย เพราะเป็นที่หรือเป็นเครื่องแนะนำเหล่าสัตว์ หมายถึงเป็นเครื่อง
ฝึกอบรมกาย วาจา ของสรรพสัตว์

สุสิกฺขิตโต ศัพท์เป็นกิริยาภิธาน มาจากรากศัพท์ว่า สุ + สิกฺข (วิชฺโชปาทาเน = ศึกษาเล่าเรียน) + อิ + ต + สิ

สุ + สิกฺข + ต	ลง ต ปัจจัย	ภาวกมฺเมสุ ต / พฺรคฺมาทีฯ
สุ + สิกฺข + ต	ลบสระ อ ท้าย สิกฺข ธาตุ	ธาตฺสฺสนโต โลโปฯ
สุ + สิกฺข + อิ + ต	ลง อิ อาคมหน้า ต ปัจจัย	ยถาคมฺมิกาโร
สุสิกฺขิต + สิ	ลง สิ ปฐมาวิภัตติ	ลึงคตฺเถ ปจฺมา
สุสิกฺขิต + โอ	เปลี่ยน สิ เป็น โอ	โส
สุสิกฺขิตโต	แยก ลบ รวม	ปุพฺพมโหฯ สรโลโปฯ นเยฯ

สำเร็จรูปเป็น สุกฺขิตโต = อันศึกษาดีแล้ว คือผู้มีการศึกษา อีกอย่างหนึ่ง สุกฺขิตโต
ใช้เป็นกัตตุวากก็มี ดังพระบาลีว่า อหํ โข ปน สุกฺขิตโต อนวโย สเก อจฺริยเก กุมฺภการกมฺเม^{๑๖๖} ก็เรานี้
แหละ เป็นผู้ศึกษามาดีแล้ว ไม่บกพร่อง เป็นผู้สำเร็จศิลปะในการปั้นหม้ออันเปรียบเสมือนด้วยอาจารย์
ของตน

วาจา ศัพท์เป็นนามกิตก์ มาจากรากศัพท์ว่า วจ (วียตฺติยํ วาจาญํ = พูด, กล่าว) + อ +
อา + สิ

วจ + อ	ลง อ ปัจจัย	สพฺพโต ญวฺตุวารี วา
วจ + อ	ลบสระ อ ท้าย วจ ธาตุ	ธาตฺสฺสนโต โลโปฯลาฯ
วาจ + อ	วฺทอิ อ ต้นธาตุ เป็น อา	อณฺเณสุ จ
วาจ + อา	ลง อาปัจจัยในอิตถิลิงค์	อิตถิมโต อาปจฺจโย

^{๑๖๖} นีติ.ธาตฺ.๖๖.

วาจา	แยก ลบ รวม	ปุพฺพมโหฯ สรโลโปฯ นเยฯ
วาจา + สิ	ลง สิ ปฐมาวิภัตติ	ลิงคตเถ ปจมา
วาจา	ลบ สิ ปฐมาวิภัตติ	เสสโต โลโป คสิปิ

สำเร็จรูปเป็น วาจา = คำพูด, วาจา มีรูปวิเคราะห์ว่า วุจฺเจเตติ วาจา คำที่คนพูดกัน

ชื่อว่าวาจา

สุภาสิตา ศัพท์เป็นกิริยาภิกตัม มาจากรากศัพท์ว่า สุ + ภาส (เวียตติยัม วาจาโย = พูด-กล่าว) + อิ + ต + อา + สิ

สุ + ภาส + ต	ลง ต ปัจจัย	ภาวกรรมเมสุ ต / พุคฺคมาทึฯ
สุ + ภาส + ต	ลบสระ อ ท้าย ภาส ธาตุ	ธาตฺตฺสนฺโต โลโปฯลาฯ
สุ + ภาส + อิ + ต	ลง อิ อากมหน้า ต ปัจจัย	ยถาคम्मิกาโร
สุภาสิต + อา	ลง อาปัจจัยในอิตถิลิงค์	อิตถิยฺมโต อาปจฺโย
สุภาสิตา	แยก ลบ รวม	ปุพฺพมโหฯ สรโลโปฯ นเยฯ
สุภาสิตา + สิ	ลง สิ ปฐมาวิภัตติ	ลิงคตเถ ปจมา
สุภาสิตา	ลบ สิ ปฐมาวิภัตติ	เสสโต โลโป คสิปิ

สำเร็จรูปเป็น สุภาสิตา = อันทกล่าวดีแล้ว

เอตมมจฺจลุมุตฺตมํ เป็นบทสนธิ ตัดบทเป็น เอตํ + มจฺจลํ + อุตฺตมํ เปลี่ยนนิกหิต (ˆ) ที่ ตํ เป็น ม ด้วยสูตรว่า วคฺคนตํ วา วคฺเค, เปลี่ยนนิกหิต (ˆ) ที่ ลํ เป็น ม ด้วยสูตรว่า มทา สเร

๒) คำศัพท์ตามคัมภีร์อภินันท์ปทีปิกา

พาหุสัจจะ ศัพท์ แปลว่า ความเป็นผู้มีสุตะมาก คำว่า สุตะ ที่มีอุปสรรคหน้าบ้าง ไม่มีบ้าง มีความหมาย ดังนี้

๑) **คมนะ** แปลว่า ไป อุทาหรณ์: เสนาย ปสฺโต^{๑๖๗} ผู้ดำเนินไปด้วยกองทัพ

๒) **วิสสุตะ** แปลว่า ปราภว อุทาหรณ์: สุตฺตมมสฺส ปสฺโต^{๑๖๘} ผู้มีธรรมอันปราภวแล้ว ผู้เห็นอยู่

๓) **ตินตะ** แปลว่า กำหนด, เปียกชุ่ม อุทาหรณ์: ภิกฺขุณี อวสฺสุตา อวสฺสุตฺตสฺส บุริส-ปุคฺคลสฺส^{๑๖๙} ภิกษุณีกำหนดแล้ว ยินดีการจับต้องของชายผู้กำหนด

๔) **นโยคะ** แปลว่า ขวนขวาย อุทาหรณ์: เย ฌานปฺปสุตา ธีรา^{๑๗๐} พระพุทธเจ้าทรงขวนขวายในฌาน ทรงมีปัญญา

๕) **อุปจิตะ** แปลว่า สัมสม อุทาหรณ์: ตุมฺเหหิ ปุณฺณํ ปสฺโต อนุปฺปกิ^{๑๗๑} พวกท่าน ได้พากันสัมสมบุญอันไพศาลไว้

^{๑๖๗} ส.ส.อ.(บาลี) ๑/๑/๕.

^{๑๖๘} วิ.ม.(บาลี) ๔/๕/๕.

^{๑๖๙} วิ.ภิกษุณี.(บาลี) ๓/๖๕๘/๕.

^{๑๗๐} ชุ.ธ.(บาลี) ๒๕/๑๘๑/๔๙.

^{๑๗๑} ชุ.ช.(บาลี) ๒๕/๑๒/๑๑.

๖) สัททะ แปลว่า เสียง อุทาหารณ์: ทิฏฐิ สุตฺ มุตฺ วิณณาท^{๑๗๒} รูปที่ให้เห็น เสียงที่ได้ยิน กลิ่น รส และสัมผัสที่ได้ทราบ และธรรมารมณที่รู้แจ้ง

๗) โสตทวารานุสสาธิตะ แปลว่า ธรรมที่รับรู้โดยค่อยตามโสตทวาร อุทาหารณ์: อานนโท หิ สาริปุตฺต พหุสสุโต โหติ สุตธโร สุตสนนิจโย^{๑๗๓} สารีบุตร ด้วยว่า อานนท เป็นผู้ที่มีธรรมที่ได้สดับมามาก ทรงธรรมที่ได้สดับมา สั่งสมธรรมที่สดับมา

๘) ทุตตะ แปลว่า ทูต อุทาหารณ์: วิตติ หิ มํ วินทติ สุต ทิสวา^{๑๗๔} ท่านทูตมาตลี ปลื้มใจยอมเกิดแก่เราเพราะได้เห็นเทวสมบัติ

ลิปปะ ศัพท์ มีอธิบายความเพิ่มเติมว่า วจฉายนสตะ วุตตา คีตวชชาทิกา วิชชา จตุ-
สมุจฺจิกิริยา ตถา อาลิจฺจนุมนมทิกา จ อพฺภนฺตรา จตุสมุจฺจิกิริยา กลาสทเทโนจฺเจเต การแสดงมีแสดง
กลาเป็นต้น อันเป็นศิลปะการแสดง ๖๔ อย่าง มีการพ็อนรำและการบรรเลงเป็นต้นและการแสดง
ท่าทาง ๖๔ อย่าง มีการจูป การกอด และความหลงใหลเป็นต้น ที่กล่าวไว้ในคัมภีร์วจฉายนะ ชื่อว่า
ลิปปะ (ศิลปะ) ลิปป์ เม อตฺถิ เตนปาหํ ชิวิสฺสามิ^{๑๗๕} ศิลปะของเรามีอยู่ เราจักเลี้ยงชีพด้วยศิลปะนั้น

ดังนั้น จึงหมายถึง ศิลปศาสตร์อันยิ่งใหญ่ ๑๘ ประเภท คือ

- ๑) สุตติ พระเวท
- ๒) สัมมตติ เวทาศาสตร์
- ๓) พยากรณ์ะ ไวยากรณ์
- ๔) ฉันโทวิจิติ ฉันทลักษณ์
- ๕) นิรุตติ คัมภีร์นิรุตติที่ว่าด้วยที่มาของศัพท์
- ๖) โขติสัตตะ ดาราศาสตร์
- ๗) ลิกขา คัมภีร์ศึกษาที่ว่าด้วยวิธีออกเสียงคำในพระเวทให้ถูกต้อง
- ๘) โมกขณณะ วิชาเวทมนต์ช่วยให้พ้นอันตราย
- ๙) กริยาวิธิ อลังการศาสตร์
- ๑๐) ธนุพเพทะ วิชายิงธนู
- ๑๑) หัตถิลิกขา วิชาดูลักษณะช้าง
- ๑๒) กามตันตะ กามศาสตร์
- ๑๓) อัสนลักษณะ วิชาดูลักษณะม้า
- ๑๔) ปุราณะ คัมภีร์รวบรวมเรื่องราวเก่าแก่โบราณเกี่ยวกับความรู้ทางศาสนา
ปรัชญา ฯลฯ
- ๑๕) อิติหาสะ เรื่องราวที่สืบต่อกันมา
- ๑๖) นีติ นิติศาสตร์, วิชากฎหมาย
- ๑๗) ตักกะ ตรรกศาสตร์
- ๑๘) เวชชกะ แพทยศาสตร์

^{๑๗๒} อัง.จตุกก.(บาลี) ๒๑/๒๔/๒๙.

^{๑๗๓} ม.ม.(บาลี) ๑๒/๓๓๙/๓๐๑.

^{๑๗๔} ขุ.ชา.(บาลี) ๒๘/๕๐๙/๑๗๙.

^{๑๗๕} วิ.มทา.(บาลี) ๑/๔๙/๓๓.

แต่ในทางพระพุทธศาสนาแล้ว แบ่งศิลปะ (ศิลป์) ออกเป็น ๒ อย่าง

๑) อคาริกศิลปะ/อาคารียศิลปะ คือ กิจกรรมของคนที่มีฝีมือในการสร้างสรรค์สิ่งประดิษฐ์ต่าง ๆ มีงานของช่างแก้วมณี ช่างทอง เป็นต้น ที่ปราศจากการทำร้ายชีวิตสัตว์อื่น เว้นจากอกุศลความชั่วมืดหมอง ชื่อว่าศิลป์ของคฤหัสถ์

๒) อนคาริกศิลปะ/อนคารียศิลปะ คือ กิจกรรมของพระที่มีฝีมือในการทำสมาธิ บริหารมีการกะและเย็บจีวร เป็นต้น ที่พระพุทธเจ้าทรงสรรเสริญไว้เป็นต้นว่า ภิกษุทั้งหลาย ภิกษุเพื่อนพรหมจารีมีความขยันหมั่นเพียรร่วมแรงร่วมใจกันทำสมาธิกิจไม่ว่าสูงหรือต่ำ และที่ตรัสว่าเป็นนาถกรรมธรรม^{๑๗๖} ธรรมทำที่พึง ๑๐ ประการ คือ

- ๑) ศิล ความประพฤติดีงามสุจริต รักษาระเบียบวินัย มีอาชีพะบริสุทธิ์
- ๒) พาหุสัจจะ ความเป็นผู้ได้ศึกษาเล่าเรียนมาก มีความรู้ความเข้าใจลึกซึ้ง
- ๓) กัลยาณมิตรตตา ความมีกัลยาณมิตร, การคบคนดี ได้ที่ปรึกษาและผู้แนะนำสั่งสอนที่ดี

๔) โสวัจัสสตา ความเป็นผู้ว่าง่ายสอนง่าย รับฟังเหตุผล
๕) กิงกรณียะสุ ทักขตา ความเอาใจใส่ช่วยชวนช่วยในกิจใหญ่น้อยทุกอย่างของเพื่อนร่วมหมู่คณะ รู้จักพิจารณาไตร่ตรอง สามารถจัดทำให้สำเร็จเรียบร้อย

๖) อัมมกามตา ความเป็นผู้ใคร่ธรรม คือ รักธรรม ใฝ่ความรู้ใฝ่ความจริง รู้จักพูด รู้จักฟัง ทำให้เกิดความพอใจ นำร่วมปรึกษาสนทนา ชอบศึกษา ยินดีปรีดาในหลักธรรมหลักวินัยที่ละเอียดลึกซึ้งยิ่ง ๆ ขึ้นไป

๗) วิริยารัมภะ ความขยันหมั่นเพียร คือ เพียรละความชั่ว ประกอบความดีมีใจแก่กล้า บากบั่นก้าวหน้า ไม่ย่อท้อ ไม่ทอดทิ้งธุระ

๘) สันตุภฐี ความสันโดษ คือ ยินดี มีความสุขความพอใจด้วยปัจจัย ๔ ที่หามาได้ด้วยความเพียรอันชอบธรรมของตน

๙) สติ ความมีสติ รู้จักกำหนดจดจำ ระลึกการทำคำที่พูดไว้ได้ ไม่มีความประมาท

๑๐) ปัญญา ความมีปัญญาหยั่งรู้เหตุผล รู้จักคิดพิจารณา เข้าใจภาวะของสิ่งทั้งหลายตามความเป็นจริง

นาถกรรมธรรมนี้ เรียกอีกอย่างหนึ่ง พหุการธรรม ธรรมมีอุปการะมาก เพราะเป็นกำลังหนุนในการบำเพ็ญคุณธรรมต่าง ๆ ทำประโยชน์ตนและประโยชน์ผู้อื่นให้สำเร็จได้อย่างกว้างขวาง ไพบูลย์ ชื่อว่าศิลป์ของบรรพชิต

วินยะ ศัพท์ หมายถึง กฎระเบียบสำหรับฝึกอบรมกาย วาจา ใจ แบ่งเป็น ๒ อย่าง คือ

๑) อคาริกวินัย/อาคารียวินัย กฎระเบียบสำหรับคฤหัสถ์ คือ การงดเว้นอกุศลกรรม ๑๐ แบ่งออกเป็น ๓ หมวด ดังนี้

(๑) กายกรรม ๓ ประการ

-ไม่ฆ่าหรือทำลายชีวิตผู้อื่น

^{๑๗๖} ที.ปา.(บาลี) ๑๑/๓๔๕, ๓๖๐/๒๓๖, ๒๗๗, อง.ทสก.(บาลี) ๒๔/๑๗/๒๐.

-ไม่ลักขโมย หรือยึดเอาทรัพย์สินของผู้อื่นมาเป็นของตน

-ไม่ประพฤติผิดในกาม

(๒) วชิกรรม ๔ ประการ

-ไม่พูดเท็จ

-ไม่พูดส่อเสียด

-ไม่พูดคำหยาบคาย

-ไม่พูดเพ้อเจ้อ

(๓) มโนกรรม ๓ ประการ

-ไม่โลภอยากได้ของคนอื่น

-ไม่คิดพยาบาทปองร้ายผู้อื่น

-เห็นชอบตามคลองธรรม

ชื่อว่าวินัยของคฤหัสถ์

๒) อนาคาริกวินัย/อนาคาริกวินัย กฎระเบียบสำหรับบรรพชิต คือ การไม่ต้องอาบัติ ๗ กอง มี ปาราชิก สังฆาทิเสส ฤทธัจจย ปาจิตตีย์ ปาฏิเทศนียะ ทุกกฐ และทุพภาสิต หรือปารีสุทธิศีล ๔ คือ

(๑) ปาฏิโมกขสังวรศีล ความสำรวมระวังในพระปาฏิโมกข์ งดเว้นข้อทรงห้าม ทำตามข้อทรงอนุญาต ประพฤติเคร่งครัดในสิกขาบททั้งหลาย

(๒) อินทริยสังวรศีล ความสำรวมอินทริย์ ระวังไม่ให้บาปอกุศลธรรมครอบงำ เมื่อรับรู้อารมณ์ด้วยอินทริย์ทั้ง ๖

(๓) อาชีวะปารีสุทธิศีล ความบริสุทธิ์แห่งอาชีวะ เลี้ยงชีวิตโดยทางที่ชอบ ไม่ประกอบด้วยการแสดงหาที่ผิดมีหลอกลวงเขาเลี้ยงชีพเป็นต้น

(๔) ปัจจยสันนิสิตศีล ศีลที่เกี่ยวกับปัจจัย ๔ ได้แก่ ปัจจัยปัจจเวกขณะ พิจารณาใช้สอยปัจจัยสี่ให้เป็นไปตามความหมายและประโยชน์ของสิ่งนั้น ไม่บริโภครด้วยตัณหา ชื่อว่าวินัยของบรรพชิต

วจา ศัพท์ ที่หมายถึงคำพูดตามคัมภีร์อภิธานมีศัพท์ที่ใช้ในความหมายเดียวกัน ๑๓ ศัพท์ ประกอบด้วย

๑) ภาสิตะ แปลว่า คำพูด, ภาสิต, ถ้อยคำ

รูปวิเคราะห์: ภาสิตพุนติ ภาสิตํ คำชื่อว่าภาสิตะ เพราะเป็นคำที่ควรพูด (ภาส วิยตติย วาจาย=กล่าว-พูดชัดเจน + อี + ต)

อุทาหรณ์: อดตมณา ปณจวคคิยา ภิกขุ ภควโต ภาสิตํ อภินนุ^{๑๗๗} ภิกษุปัญจวัคคีย์ ก็มีเจียนดี ขึ้นชมภาสิตของพระผู้มีพระภาคเจ้า ตโต กุมารา พยถิตา สุตวา ลุททสส ภาสิต^{๑๗๘} ลำดับนั้น พระกุมารทั้ง ๒ ได้สดับคำของชุกผู้หยาบข้ากัตกพระทัย

^{๑๗๗} วิ.ม.(บาลี) ๔/๒๔/๒๐.

^{๑๗๘} พุ.ชา.(บาลี) ๒๘/๒๑๑๒/๓๕๒.

๒) ลปิตะ แปลว่า คำพูด, ถ้อยคำ, การเจรจา

รูปวิเคราะห์: ลปิตพพนติ ลปิต์ คำชื่อว่าลปิตะ เพราะเป็นคำที่ควรพูด (ลป วจน= กล่าว-พูด-เจรจา + อี + ต)

อุทาหรณ์: ปุพเพ หสิตํ ลปิตํ กิฬิตํ สมณฺสุสรามิ^{๑๗๙} ข้าพเจ้าระลึกถึงการหัวเราะ การเจรจา การเล่น ในครั้งก่อน เอว์ ปริยายเทสิเต โข ภิกฺขเว มยา ฌมเม เย อณฺณมณฺณสฺส สุภาสิตํ สุลปิตํ สมณฺมณฺณิสฺสนฺติ สมฺนุขานิสฺสนฺติ สมฺนุโมทิสฺสนฺติ เตสํ เอตํ ปาฏิกฺกขํ สมคฺคา สมฺโมทมานา อวิวิท-มานา ซีโรทกฺกฺฤตา อณฺณมณฺณํ ปิยจกฺขุหิ สมปฺสสนฺตา วิหริสฺสนฺติ^{๑๘๐} ภิกษุทั้งหลาย เมื่อธรรมอันเรา แสดงไว้แล้วโดยบรรยายอย่างนี้ ชนเหล่าใดจักสำคัญ รู้ ชื่นชมตามคำที่เรากล่าวเจรจาดีแล้วแก่กันและกัน ชนเหล่านั้นพึงหวังได้ว่า จักพร้อมเพรียงกัน ชื่นชมกัน ไม่วิวาทกัน เหมือนน้ำนมกับน้ำ มองดูกันด้วยนัยน์ตาที่เปี่ยมด้วยความรักอยู่

๓) ภาสา แปลว่า คำพูด, ภาษา

รูปวิเคราะห์: ภาสียเตติ ภาสา คำชื่อว่าภาสา เพราะบุคคลพูด ภาสนฺติ อดถ์ เอตายาติ ภาสา ชื่อว่าภาสา เพราะเป็นเครื่องกล่าวเนื้อความ (ภาส วียตติยํ วาจาญ=กล่าว-พูดชัดเจน + อ + อา)

อุทาหรณ์: ตสฺส เจ อานนฺท ภิกฺขุโน อิมินา วิหารเณ วิหฺรโต ภาสาย จิตฺตํ นมตี^{๑๘๑} อานนท หากเมื่อภิกษุนั้นอยู่ด้วยวิหารธรรมนี้ จิตย่อมโน้มไปเพื่อการพูด มีลกฺขภาสาสุ วา อณฺณตร-ภาสาย ตมตถ์ วเทย^{๑๘๒} หรือภิกษุนั้น พึงกล่าวเนื้อความนั้นด้วยบรรดาภาษาของชนชาวมลัทธิภาษาใด ภาษาหนึ่ง

๔) โวหาระ แปลว่า คำพูด, โวหาร, ถ้อยคำ, สำนวน

รูปวิเคราะห์: โวหฺรียเตติ โวหาโร คำชื่อว่าโวหาระ เพราะบุคคลเรียก (วิ + อว + หร หรณ=นำไป-นำออก + ณ, วิ + หร วจน=กล่าว-พูด + อ) โวหฺรณฺติ เอเตนาติ โวหาโร ชื่อว่าโวหาระ เพราะเป็นเครื่องกล่าว วิเสเสน สตฺตานํ มนํ อวหฺรตีติ โวหาโร ชื่อว่าโวหาระ เพราะตั้งดูจิตใจเหล่าสัตว์

อุทาหรณ์: สโวหาเรณ ภิกฺขเว โสเจยฺย เวทิตพฺพํ ตณฺจ โข ทีฆเณ อทฺธฺนา น อิตฺตรํ มนสิกรฺโรตา โน อมนสิการา ปญฺจวตา โน ทุปฺปญฺเณนาติ อิติ โข ปเนตํ วุตฺตํ กิณฺเจตํ ปฏฺิจจ วุตฺตํ อธิ ภิกฺขเว ปุคฺคโล ปุคฺคเลน สหฺธิ สโวหฺรมาโน เอวฺ ชานาติ อณฺณถา โข อยฺมายสฺมา เอเกณ เอโก โวหฺรติ อณฺณถา ทฺวีหิ อณฺณถา ตีหิ อณฺณถา สมพฺพฺลฺลหิ โวกฺกมฺติ อยฺมายสฺมา ปุริมโวหารา ปจฺฉิมโวหารํ อปริ-สุทฺธโวหาโร อยฺมายสฺมา นายมายสฺมา ปริสุทฺธโวหาโร^{๑๘๓} ภิกษุทั้งหลาย เรากล่าวไว้เช่นนี้แล้ว ความบริสุทธิ์พึงรู้ได้ด้วยถ้อยคำ และความบริสุทธิ์นั้นพึงรู้ได้โดยใช้เวลานาน ไม่ใช่ชนิดน้อย ผู้มนสิการจึงรู้ได้ ผู้ไม่มนสิการหารู้ได้ไม่ ผู้มีปัญญาจึงรู้ได้ ผู้มีปัญญาทราทรู้ได้ไม่ เพราะอาศัยเหตุอะไร เราจึงกล่าวไว้เช่นนั้น คือ บุคคลในโลกนี้เมื่อสนทนากัน จึงรู้อย่างนี้ว่า ท่านผู้นี้พูดกันตัวต่อตัวเป็นอย่างหนึ่ง พูดกับคน

^{๑๗๙} วิ.ม.(บาลี) ๔/๔๗/๓๒.

^{๑๘๐} ส.สพ.(บาลี) ๑๘/๒๖๘/๒๑๐.

^{๑๘๑} ม.อุ.(บาลี) ๑๔/๑๘๙/๑๖๒.

^{๑๘๒} วิ.อ.(บาลี) ๑/๕๑/๒๖๕.

^{๑๘๓} อจ.จตุกก.(บาลี) ๒๑/๑๙๒/๒๑๓.

สองคนเป็นอย่างหนึ่ง พุดกับคนสามกันเป็นอย่างหนึ่ง พุดกับคนหลายคนเป็นอย่างหนึ่ง ท่านผู้นี้พุดคราวหลังต่างไปจากพุดคราวก่อน ท่านผู้นี้มีถ้อยคำไม่บริสุทธิ์ ห้ามมีถ้อยคำบริสุทธิ์ไม่

๕) วจนะ แปลว่า คำพุด, ถ้อยคำ, พจน

รูปวิเคราะห์: วุจเจติ วจนํ คำชื่อว่าวจนะ เพราะถูกกล่าว วุจเจติ อเนนาติ วจนํ ชื่อว่าวจนะ เพราะเป็นเครื่องกล่าว (วจ วียตติยํ วาจายํ=พุด-กล่าวชัดเจน + ยุ)

อุทาหรณ์: ภควโต วจนํ สุตวา ภิกขุ ชาเรสสนติ^{๑๘๔} ภิกขุทั้งหลาย ได้ฟังพระดำรัสของพระผู้มีพระภาคเจ้าแล้วจักได้ทรงจำไว้

๖) วจะ แปลว่า คำพุด, ถ้อยคำ

รูปวิเคราะห์: วุจเจติ วโจ คำชื่อว่าวจะ เพราะถูกกล่าว (วจ วียตติยํ วาจายํ=พุด-กล่าวชัดเจน + อ)

อุทาหรณ์: ปุน จปรํ อาวุโส ภิกขุ สุวโจ โหติ โสวสสกรณเหติ ฌเมเหติ สมณนาคโต ขโม ปทกขิมคคาหิ อนุสาสนี^{๑๘๕} ท่านผู้มีอายุทั้งหลาย ข้ออื่นยังมีอยู่อีก ภิกษุเป็นผู้ว่าง่าย ประกอบด้วยธรรมเป็นเครื่องทำให้เป็นผู้ว่าง่าย อดทน รับฟังคำปราศรัยโดยเคารพ พาวริสส วโจ สุตวา สิสสา โสฬสพราหมณา^{๑๘๖} ศิษย์ผู้เป็นพราหมณ์ทั้ง ๑๖ คน ได้ฟังคำพุดของพาวริพราหมณ์แล้ว

๗) อุตติ แปลว่า คำพุด, ถ้อยคำ

รูปวิเคราะห์: อุจเจติ อุตติ คำชื่อว่าอุตติ เพราะถูกกล่าว (วจ วียตติยํ วาจายํ=พุด-กล่าวชัดเจน + ตี)

๘) วาจา แปลว่า คำพุด, วาจา

รูปวิเคราะห์: วุจเจติ วาจา คำชื่อว่าวาจา เพราะถูกพุด (วจ วียตติยํ วาจายํ=พุด-กล่าวชัดเจน + อ + อา)

อุทาหรณ์: อปี นุ สุนกขตต ตถาคโต ตํ วาจํ ภาเสยย ยา สา วาจา ทวยคามินี^{๑๘๗} สุนักขัตตะ ตถาคตเคยกล่าววาจาที่เป็น ๒ นัยบ้างไหม

๙) คิรา แปลว่า คำพุด, ถ้อยคำ, วาจา

รูปวิเคราะห์: คิรนติ สทหายนติ ตนติ คิรา คำชื่อว่าคิรา เพราะบุคคลพุดคายิตพพาติ คิรา ชื่อว่าคิรา เพราะควรสวด (เค สทเท=ส่งเสียง-ออกเสียง + อิริ + อา)

อุทาหรณ์: ตา ปิณฑาย จริตวาน ภตตตถํ กรีย โธตาปตตาทโย รหิตมहि สุขินสิณา อีมา คิรา อพภาวเส^{๑๘๘} ทั้งสองรูปนั้นเที่ยวบิณฑบาต ฉ้นและล้างบาตรแล้ว ก็นั่งพักอย่างสบายในที่สงัดได้เปล่งถ้อยคำเหล่านี้ถามตอบกัน

๑๐) วาณิ แปลว่า คำพุด, ถ้อยคำ, คำพุดแทงใจ

รูปวิเคราะห์: วายเต สทหายเตติ วาณิ คำชื่อว่าวาณิ เพราะบุคคลพุด (วา สทเท=ส่งเสียง-ออกเสียง + ยู + อี) ปเรสํ มมมิชฌนตเถณ วาโณ วียาติ วาณิ ชื่อว่าวาณิ เพราะเป็นคำพุดที่

^{๑๘๔} ที.ม.(บาลี) ๑๐/๓/๒.

^{๑๘๕} ที.ป.(บาลี) ๑๑/๓๔๕/๒๓๖.

^{๑๘๖} พุ.สุ.(บาลี) ๒๕/๑๐๓๓/๕๒๘.

^{๑๘๗} ที.ป.(บาลี) ๑๑/๑๘/๑๑.

^{๑๘๘} พุ.เถรี.(บาลี) ๒๖/๔๐๔/๔๘๐.

เป็นเหมือนลูกศร เพราะอรรถว่าทิมแห่งของรักของผู้อื่นได้ (วณ + อี)

อุทาหรณ์: มุนินทวทนมโฆช คพภสมภวสุนทรี สรณํ ปาณินํ วาณิ มยหํ ปิณยตํ มน^{๑๘๘} ขอพระสัทธรรมอันงามบังเกิดในห้องแห่งบงกชคือพระโอษฐ์ของพระจอมมุนี ซึ่งเป็นที่พึงของ ปาณชาติทั้งหลาย จงยังใจของข้าพเจ้าให้เอิบอิม

๑๑) ภารตี แปลว่า คำพูด, ถ้อยคำ

รูปวิเคราะห์: ภารโต นาม สตถกาโร อีสึ ตสเสสา ภารตี คำชื่อว่าภารตี เพราะเป็น คำพูดของฤๅษีผู้แต่งคัมภีร์ชื่อว่าภรตตะ (ภรต + ณี)

๑๒) กถิตา แปลว่า คำพูด, ถ้อยคำ

รูปวิเคราะห์: กถียเตติ กถิตา คำชื่อว่ากถิตา เพราะบุคคลพูด (กถ กถเน=กล่าว-พูด + อี + ต + อา)

๑๓) วจี แปลว่า คำพูด, ถ้อยคำ, วาจา

รูปวิเคราะห์: วุจเจเตติ วจี คำชื่อว่าวจี เพราะบุคคลพูด (วจ วียตติย วาจาย=พูด-กล่าวชัดเจน + อ + อี)

อุทาหรณ์: ภายคุดโต วจีคุดโต อาหาเร อุทเร ยโต^{๑๘๙} เราคุ้มครองกาย คุ้มครอง วาจาได้แล้ว สำรวมในการบริโภคอาหาร ภาวาสวา ยสุส วจี ขรา จ^{๑๙๐} ภาวาสวะและวาจาอันหยาบคาย ของบุคคลใด

๓) วิเคราะห์ตามหลักฉันทลักษณ์

พระคาถาที่ ๓

พาหุสจจณจ สิปปลยจ
สุภาสิตา จ ยา วาจา

วินโย จ สุลิกขิโต
เอตมมงคฺลมุตฺตมํ.

ครึ่งคาถาแรก							
ค	ย	ย	ล	ล	ช	ช	ค
๒	๑ ๒ ๒	๑ ๒ ๒	๑	๑	๑ ๒ ๑	๑ ๒ ๑	๒
พา	หุสจจณ	จ สิปปล	จ	วิ	นโย จ	สุลิกขิ	โต
ครึ่งคาถาหลัง							
ล	ร	ย	ค	ค	ต	ช	ค
๑	๒ ๑ ๒	๑ ๒ ๒	๒	๒	๒ ๒ ๑	๑ ๒ ๑	๒
สุ	ภาสิตา	จ ยา วา	จา	เอ	ตมมงค	ลมุตต	มํ

พระคาถานี้เป็นอนุกรูภาฉันท ๘ พยางค์ ประเภท **ปัฐยาวัตตคาถา** มี ย ช ย ช คณะอยู่ พยางค์ที่ ๕ ๖ ๗ คือ

ครึ่งคาถาแรก

มี ย คณะอยู่พยางค์ที่ ๕ ๖ ๗ ในบาทที่ ๑ คือ จ สิปปลย (๑ ๒ ๒)

^{๑๘๘} สุโพธาลังการ.๑/๑.

^{๑๘๙} ส.ส.(บาลี) ๑๕/๑๙๗/๒๐๘.

^{๑๙๐} ขุ.สุ.(บาลี) ๒๕/๔๗๗/๔๒๓.

มี ช คณะอยู่พยางค์ที่ ๕ ๖ ๗ ในบาทที่ ๒ คือ สุสิขิ (๑ ๒ ๑)
และไม่มี ส น คณะอยู่พยางค์ที่ ๒ ๓ ๔ ในบาทดังกล่าว

ครึ่งคาถาหลัง

มี ย คณะอยู่พยางค์ที่ ๕ ๖ ๗ ในบาทที่ ๓ คือ จ ยา วา (๑ ๒ ๒)
มี ช คณะอยู่พยางค์ ๕ ๖ ๗ ในบาทที่ ๔ คือ สมุตต (๑ ๒ ๑)
และไม่มี ส น คณะอยู่พยางค์ที่ ๒ ๓ ๔ ในบาทดังกล่าว

๔) วิเคราะห์ตามหลักอঙ্กลการ

พระคาถานี้ประกอบด้วยสัททาลังการ ๕ อย่าง คือ

๑) ปสาทคุณ รศคำกระจ่างชัดเจน มีองค์ประกอบ ๒ อย่าง คือ

ก. วางบทที่สัมพันธ์กันไว้ใกล้กัน คือ

คำว่า สุสิขิโต เป็นบทวิเสสนะ วางไว้ใกล้กับบทวิเสสยะคือ วินโย

คำว่า สุภาสิตา เป็นบทวิเสสนะ วางไว้ใกล้กับบทวิเสสยะคือ วาจา

คำว่า เอตํ เป็นบทวิเสสนะของ จตุพพิชกมมํ

คำว่า อุตตมํ เป็นบทวิเสสนะ วางไว้ใกล้กับบทวิเสสยะคือ มงคล

คำว่า มงคล เป็นวิกติกัตตาของ โหติ

คำว่า จ ศัพท์เป็นปทสมุจจยัตถนิบาตวางไว้ใกล้กับบทสัมพันธ์

ข. มีเนื้อความชัดเจนอ่านแล้วเข้าใจง่าย แม้จะมีบทตัดทิต กิตก์ ๓ บท คือ

พาทุสจจํ (ความเป็นพหูสูต) สุสิขิโต (การมีวินัยที่ศึกษามาดีแล้ว) และสุภาสิตา (การมีวาจาสุภาสิต) แต่บทนี้ก็สั้นอ่านเข้าใจได้ง่าย ไม่มีบทที่เข้าใจได้ยาก

๒) มธรรตาคคุณ รศคำมีเสียงไพเราะอ่อนหวาน ในพระคาถานี้เป็นปทาสัตติมธรรตาค คือมีเสียงคล้องจองกัน โดยประกอบสระและพยัญชนะที่มีฐาน, กรณ หรือมาตรา (เสียงยาว-สั้น) เหมือนกันไว้ใกล้กัน ดังนี้

บาทที่ ๑ ว่า พาทุสจจณจ สิบปณจ มีครุ ๕ ตัว พา, สจ, จณ, สิบ, ปณ อยู่ใกล้กัน, มีอักษรในบาทที่ ๑ นี้ ๒๐ ตัว ประกอบด้วย อักษรกัณฐฐาน ๗ ตัว คือ อา, ห, อ, อ, อ, อ, อ อยู่ใกล้กัน, อักษรतालฐาน ๗ ตัว คือ จ, จ, ณ, จ, อิ, ณ, จ อยู่ใกล้กัน, อักษรทนต์ฐาน ๒ ตัว คือ ส, ส อยู่ใกล้กัน, อักษรโอฏฐฐาน ๔ ตัว คือ อุ, พ, ป, ป อยู่ใกล้กัน

บาทที่ ๒ ว่า วินโย จ สุสิขิโต มีครุ ๓ ตัว คือ โย, สิข, โต อยู่ใกล้กัน, มีอักษรในบาทที่ ๒ นี้ ๑๗ ตัว ประกอบด้วย อักษรกัณฐฐาน ๖ ตัว คือ อ, โอ, อ, ก, ข, โอ อยู่ใกล้กัน, อักษรतालฐาน ๕ ตัว คือ อิ, ย, จ, อิ, อิ อยู่ใกล้กัน, อักษรทนต์ฐาน ๕ ตัว คือ ว, น, ส, ส, ต อยู่ใกล้กัน, อักษรโอฏฐฐานตัวเดียวคือ อุ

บาทที่ ๓ ว่า สุภาสิตา จ ยา วาจา มีครุ ๕ ตัว คือ ภา, ตา, ยา, วา, จา อยู่ใกล้กัน, มีอักษรในบาทที่ ๓ นี้ ๑๖ ตัว ประกอบด้วย อักษรกัณฐฐาน ๖ ตัว คือ อา, อา, อ, อา, อา, อา อยู่ใกล้กัน, อักษรतालฐาน ๔ ตัว คือ อิ, จ, ย, จ อยู่ใกล้กัน, อักษรทนต์ฐาน ๔ ตัว คือ ส, ส, ต, ว อยู่ใกล้กัน, อักษรโอฏฐฐาน ๒ ตัว คือ อุ, ภา อยู่ใกล้กัน

บาทที่ ๔ ว่า เอตมมงคลมุตตมํ มีครุ ๕ ตัว คือ เอ, ตม, มง, มุต, ม อยู่ใกล้กัน, มีอักษรในบาทที่ ๔ นี้ ๑๙ ตัว ประกอบด้วย อักษรกัณฐฐาน ๙ ตัว คือ เอ, อ, อ, ง, ค, อ, อ, อ, อ อยู่ใกล้

กัน, อักษรต้นฐาน ๔ ตัว คือ ต, ล, ต, ต อยู่ใกล้กัน, อักษรโอษฐ์ฐาน ๕ ตัว คือ ม, ม, ม, อุ, ม อยู่ใกล้กัน, อักษรนาสิกฐานตัวเดียวคือ ิ

๓) สมตาคูณ รสคำมีความสม่ำเสมอในการเลือกอักษรมาเรียงลำดับ แบ่งเป็น ๓ ประเภท คือ

ก. เกวลมทุสมตา มีพยัญชนะเสียงอ่อนฐานเดียวกันจำนวนมาก

ข. เกวลฝุฏฐสมตา มีพยัญชนะเสียงแข็งฐานเดียวกันจำนวนมาก

ค. มิสสกสมตา มีพยัญชนะเสียงอ่อนผสมเสียงแข็ง

บาทที่ ๑ ว่า พาทุสจจณจ สิบปณจ เป็นเกวลมทุสมตา

บาทที่ ๒ ว่า วินโย จ สุกิขิโต เป็นเกวลมทุสมตา

บาทที่ ๓ ว่า สุภาสิตา จ ยา วาจา เป็นเกวลมทุสมตา

บาทที่ ๔ ว่า เอตมมจกมุตตม เป็นเกวลมทุสมตา

พระคานานี้ประกอบด้วยพยัญชนะเสียงอ่อนฐานเดียวกันจำนวนมาก คือ

ก. ทันฐาน (เกิดที่ฟัน) คือ ส, สิ, น, สุ, สิ, โต, สุ, สิ, ตา, ต, ล, ต, ต

ข. ตาลฐาน (เกิดที่เพดาน) คือ จ, จณ, จ, ณจ, โย, จ, จ, ยา

ค. โอษฐ์ฐาน (เกิดที่ริมฝีปาก) คือ พา, ปป, ภา, ม, ม, มุ, ม

ดังนั้น จึงจัดเป็นเกวลมทุสมตาคูณ แม้ ขิ อักษรในบาทที่ ๒ และ ภา อักษรในบาทที่ ๓ จะเป็นธนิธอักษรก็ไม่ผิดตามเกวลมทุสมตา เพราะธนิธอักษรช่วยไม่ให้ขัดแย้งกับสิเสศคุณ

๔) สุขุมาลตาคูณ ความนุ่มนวลชัดเจน มี ๒ ประเภท ประกอบด้วย

ก. สัทสุขุมาลตาคูณ รสความนุ่มนวลชัดเจน เพราะมีพยัญชนะเสียงอ่อนมากกว่าเสียงแข็ง, ไม่มีพยัญชนะเสียงอ่อนล้วน ๆ และปราศจากอักษรออกเสียงยาก คือ สนธิ สมาส และสังโยคที่ประกอบบทยาวไม่ได้

ข. อัถสุขุมาลตาคูณ รสความนุ่มนวลชัดเจน เพราะใช้คำสละสลวย โดยหลีกเลี่ยงความไม่สุภาพและความไม่เหมาะสม

ในพระคานานี้เป็น สัทสุขุมาลตาคูณ เพราะมีพยัญชนะเสียงอ่อนจำนวนมาก และไม่ใช้เสียงอ่อนทั้งหมด โดยมีธนิธอักษรอยู่บ้าง คือ บาทที่ ๒ มีธนิธอักษร ๑ พยางค์คือ ขิ ใน สุกิขิโต และบาทที่ ๓ มีธนิธอักษร ๑ พยางค์คือ ภา ใน สุภาสิตา ทั้งไม่มีสนธิหรือสังโยคที่ออกเสียงยาก คือบทสนธิในรูปว่า พาทุสจจณจ (พาทุสจจ + จ) สิบปณจ (สิปป + จ) เอตมมจกมุตตม (เอต + มจก + อุตตม) ออกเสียงง่าย แม้บทที่ติดในพระคานาคือ พาทุสจจ (พาทุส + จจ) ก็ออกเสียงง่าย จึงประดับด้วยสุขุมาลตาคูณ มีเสียงนุ่มนวลชัดเจนชวนให้น่าฟังเสนาะโสต

๕) อัถพยัตตาคูณ รสคำมีความหมายชัดเจนเข้าใจง่าย ทุกบทล้วนมีความหมายแจ่มแจ้งไม่คลุมเครือ ไม่ทำให้ตีความหมายได้หลายอย่าง ทำให้ผู้ฟังสามารถเข้าใจได้ทันที มี ๒ ประเภท ประกอบด้วย

ก. สัทอัถพยัตตาคูณ อัถพยัตตาคูณโดยศัพท์

ข. อัถอัถพยัตตาคูณ อัถพยัตตาคูณโดยอรรถ

ในพระคานานี้เป็น สัทอัถพยัตตาคูณ เพราะไม่มีข้อความซ้อนเร้นที่จะต้องนำมาแสดงโดยศัพท์

๓.๓ หลักธรรมนำความเจริญดำเนินชีวิตในปฐมวัย

หลักธรรมคำสอนของพระพุทธเจ้านั้น ถือได้ว่าเป็นเครื่องยึดเหนี่ยวและเป็นที่พักพิงทางใจให้กับสรรพชีวิตทั้งปวง ทั้งนี้เพื่อเป็นแบบแผนและแนวทางในการดำรงชีวิตอย่างถูกต้องและมีความสุข ความเจริญนั้น หากกล่าวถึงเรื่องหลักธรรมคำสอนแล้วเชื่อว่าหลาย ๆ ท่านคงเคยได้ยินคำว่า "มงคลชีวิต ๓๘ ประการ" ซึ่งเป็นคุณธรรมที่หากยึดถือปฏิบัติแล้วจะส่งผลให้ชีวิตพบเจอแต่ความสุขความเจริญ

คำว่า "มงคล" นั้นหมายถึงหลักธรรมนำความเจริญในการดำเนินชีวิต อันเป็นเหตุของความ สุขความก้าวหน้าของสรรพชีวิตซึ่งพระพุทธเจ้าได้ทรงแสดงไว้ให้พุทธศาสนิกชนได้พึงปฏิบัติ ปรากฏหลักฐานใน "มงคลสูตร" ที่เวทดาทุลถามถึงคุณธรรมอันเป็นเหตุให้ชีวิตประสบความเจริญ คุณธรรมนั้นคือ "มงคล ๓๘ ประการ

ความจริง มงคลสูตร ๓๘ ประการนั้น มีประโยชน์มากถ้านำไปปฏิบัติ จะเป็นมงคลแก่ผู้ ปฏิบัติตามอย่างแท้จริง พระพุทธเจ้าทรงแสดงเรียงลำดับมงคลไว้อย่างมีระเบียบดียิ่ง เพื่อให้เป็นหลัก ปฏิบัติตามลำดับอายุของผู้คน เริ่มตั้งแต่ ปฐมวัย มัชฌิมวัย และปัจฉิมวัย โดยขอยกมาอธิบายไว้ให้ท่าน ผู้อ่านเห็นดังต่อไปนี้

ปฐมวัย คือคนที่มีอายุไม่เกิน ๒๕ ปี เรียกว่าปฐมวัย ปกติเป็นวัยที่ยังไม่สมควรจะออก ครอบครองตามลำพังตน ควรเป็นวัยแห่งการศึกษาเล่าเรียน เป็นระยะเวลาของการเตรียมตัวที่จะออกไป ครอบครองในอนาคต มักจะอยู่ในความปกครองของบิดามารดา ท่านที่อยู่ในปฐมวัยควรปฏิบัติตามมงคล สูตรตั้งแต่มงคลข้อที่ ๑ ถึงมงคลข้อที่ ๑๐ อย่างเคร่งครัด คือ

๓.๓.๑ มงคลที่ ๑ ไม่คบคนพาล

คำว่า "พาล" ตามความหมายภาษาบาลี หมายถึงคนที่มีชีวิตอยู่เพียงหายใจเข้าออกให้ เวลาหมดไปวัน ๆ โดยไม่มีปัญญาพิจารณาแล้วบำเพ็ญสิ่งที่ประโยชน์และละสิ่งที่ไม่เป็นประโยชน์ หรือคนที่ยึดถือเอาสิ่งที่ไม่เป็นประโยชน์ในชาตินี้และชาติหน้า หมายถึงคนที่ตัดสิ่งที่เป็นประโยชน์ในชาติ นี้และชาติหน้า คิด พูด ทำแต่สิ่งที่ชั่วอันจะส่งผลให้ไปทุกข์ เป็นคนตัดประโยชน์ ๒ อย่าง คือ ประโยชน์ ปัจจุบันและประโยชน์อนาคต ดังนั้น คนที่ทำความชั่วปัจจุบันจึงเป็นคนตัดประโยชน์ในชาตินี้ เป็นเหตุ ทำให้ชีวิตของเขาไร้ประโยชน์เพราะไม่ทำความดีที่เป็นแก่นสาร และตัดประโยชน์ในอนาคต เพราะต้อง ได้รับผลกระทบที่เผ็ดร้อนรุนแรงในอนาคตต่อไป

คนพาล โดยรวมคือคนที่มีใจขุ่นมัวเป็นปกติ เป็นผลให้มีความเห็นผิด ยึดถือค่านิยมผิด ๆ และมีวิวินิจฉัยเสีย โดยไม่รู้ว่าจะไรดี อะไรชั่ว อะไรควร อะไรไม่ควร เช่น บัณฑิตเห็นว่า "เหล่า" เป็นของ ไม่ดี ทำให้ขาดสติ นำความเสื่อมมาให้หนานังการ แต่คนพาลกลับเห็นว่า "เหล่า" เป็นของประเสริฐ เป็น เครื่องกระชับมิตร หรือบัณฑิตเห็นว่า "การเล่นไพ่" เป็นอบายมุข เป็นสัญลักษณ์แห่งความฉิบหาย แต่ คนพาลกลับเห็นว่า "การเล่นไพ่" เป็นสิ่งดีทำให้เพลิดเพลิน เป็นการฝึกสมองซ่อมวิชาคำนวณ ดังนั้น

คนพาลมีจิตใจขุ่นมัวอยู่เสมอ ทำให้ไม่สามารถควบคุมจิตใจให้คิดไปในทางที่ถูกต้องได้ จึง มีลักษณะวิปริตผิดจากคนทั้งหลาย ๓ ประการ คือ^{๑๙๒}

^{๑๙๒} ข้อมูลหลักคัดมาจากหนังสือ มงคลชีวิต ฉบับทางก้าวหน้า ของพระมหาสมชาย ฐานวุฑฺโฒ

๑) **ทุจจินตจิตินตี** ชอบคิดชั่วเป็นปกติ คือการมีจิตคิดอยากได้ในทางทุจริต มีความพยายาม และมีฉันทิภูริ คือ เห็นผิดเป็นชอบ

๒) **ทุพพาลิตภาสี** ชอบพูดชั่วเป็นปกติ คือคำพูดที่ประกอบไปด้วยวจีทุจริต เช่น พูดเท็จ พูดส่อเสียด พูดคำหยาบ และพูดเพ้อเจ้อ

๓) **ทุกกฏมมการี** ชอบทำชั่วเป็นปกติ คือทำอะไรที่ประกอบด้วยกายทุจริต เช่น การฆ่าสัตว์ ลักขโมย ฉ้อโกง ฉุดคร่าอนาจาร ประพฤติผิดในกาม

การไม่คบคนพาล คือการไม่ยอมมีพฤติกรรมสัมพันธ์ใด ๆ กับคนพาล ถ้าเรายังคบคนพาลอยู่ ไม่ว่าจะในระดับไหนก็ตาม รับผิดชอบต่อตัวเองเสียโดยด่วน อย่าประมาท รับผิดชอบต่อสังคม มิฉะนั้นจะพลาดติดเชื้พาลโดยไม่รู้ตัว กลายเป็นพาลตามไปด้วย

การไม่คบคนพาลชื่อว่าเป็นมงคล เพราะเป็นเหตุให้ได้รับประโยชน์ของโลกทั้งสอง สาเหตุมาจากการป้องกันภัยมีภัยเกิดจากคบคนพาลเป็นปัจจัยเป็นต้น

มธฺว มณฺญตี พาลโ

ยว ปาปํ น ปจฺจติ

ยทา จ ปจฺจติ ปาป

อถ พาลโ ทุกฺโข นิคฺจจฺจติ ๑๔๓

ตลอดระยะเวลาที่บาปยังไม่ให้ผล คนพาลสำคัญบาปหวานปานน้ำผึ้ง
เมื่อใดบาปให้ผล เมื่อนั้นเขาย่อมได้รับทุกข์

๓.๓.๒ มงคลที่ ๒ คบบัณฑิต

คำว่า “บัณฑิต” ตามความหมายภาษาบาลี หมายถึงคนที่ยึดเอาสิ่งที่เป็นประโยชน์ในชาตินี้และชาติหน้า ดำเนินชีวิตด้วยปัญญา คิด พูด ทำแต่สิ่งที่ดีอันจะส่งผลให้ไปสู่คติ และดำเนินชีวิตในประโยชน์สูงสุดคือปฏิบัติสมณะและวิปัสสนากรรมฐาน โดยตามรู้ว่าการมีการบีบคั้นของทุกขสังขเป็นต้น

ดังนั้น คนที่เป็นบัณฑิต โดยรวมคือคนที่ม่ใจผ่องใสอยู่เป็นปกติ ทำให้มีความเห็นถูก ยึดถือค่านิยมที่ถูกต้อง สามารถดำเนินชีวิตอยู่ด้วยปัญญา

- **เป็นผู้รู้ดี** คือรู้ว่าอะไรดีอะไรชั่ว
- **เป็นผู้รู้ถูก** คือรู้ว่าอะไรถูกอะไรผิด
- **เป็นผู้รู้ชอบ** คือรู้ว่าอะไรบุญอะไรบาป

บัณฑิตที่แท้จริงย่อมเป็นผู้ตั้งใจละชั่ว ประพฤติชอบ ประกอบแต่ความดี ความถูกต้อง ความสุจริต สามารถป้องกันตนให้พ้นจากคุกตาราง และจากความทุกข์ทั้งปวงได้

บัณฑิตเป็นผู้มีจิตใจผ่องใส มีความเห็นถูกต้อง ดำเนินชีวิตอยู่ด้วยปัญญา ฉลาดในการสอดส่องหาเหตุผล จึงมีลักษณะพิเศษสูงกว่าคนทั้งหลาย ๓ ประการ คือ

๑) **สุจินตจิตินตี** ชอบคิดดีเป็นปกติ คือการไม่คิดละโมภ ไม่พยายามปองร้ายใคร รู้จักให้อภัย เชื่อเรื่องบาปบุญคุณโทษ ความกตัญญูรู้คุณ คิดเห็นถูกต้องตามความเป็นจริง เช่น เห็นว่าบุญบาปมีจริง พ่อแม่มีพระคุณต่อเราจริง เป็นต้น

๒) **สุภาสิตภาสี** ชอบพูดดีเป็นปกติ คือพูดคำจริง พูดคำสมานไมตรี พูดคำดีมีประโยชน์ พูดด้วยจิตที่ประกอบด้วยเมตตา และพูดถูกต้องตามกาลเทศะ

๑๔๓ พุ.ธ.(บาลี) ๒๕/๖๙/๒๙.

๓) **สูกตมมการี** ชอบทำดีเป็นปกติ คือ มีเมตตากรุณา ประกอบสัมมาอาชีวะ ทำบุญให้ทานเป็นปกติ รักษาศีล ทำสมาธิภาวนาอย่างสม่ำเสมอ

การคบบัณฑิตถือว่าเป็นมงคล เพราะเป็นเหตุแห่งนิพพานและสุคติ ดังนั้น พระพุทธเจ้าจึงตรัสมงคลทั้ง ๒ อย่างแรก คือ การไม่คบคนพาลและการคบบัณฑิตเพื่อให้คนเราอยู่ในสังคมได้อย่างมีประโยชน์และมีความสุขความเจริญในชีวิต

พาลสงคราม จาริ ทิ

ที่มมทาน โสจติ

ทุกุโข พาลเทหิ สวาโส

อมิตเตเนว สพพทา

ธีโร จ สุขสวาโส

ภาตินิว สมากโม ฯ

เพราะผู้คบคนพาล ย่อมเศร้าโศกนาน การอยู่ร่วมกับคนพาลมีแต่ความทุกข์ เหมือนอยู่ร่วมกับศัตรู การอยู่ร่วมกับนักปราชญ์มีแต่ความสุข เหมือนสมาคมของญาติ

ตสฺมา ทิ

ธีรณจ ปณณณจ พหุสฺสฺตณจ

โรรยหสิลพพตวนตมริย

ตนาทิสํ สปุริสํ สฺเมธ

ภเชถ นกขตตปลัว จนทิมมา ฯ^{๑๙๔}

เพราะฉะนั้น จึงควรประพฤติตามผู้เป็นปราชญ์ ผู้เฉียบแหลม ศึกษาเล่าเรียนมาก มีศีลาจารวัตรเรียบร้อย เป็นพระอริยะ เป็นสัตบุรุษ มีปัญญาดี เหมือนพระจันทร์ไปตามทางของกลุ่มนักษัตรฤกษ์

๓.๓.๓ มงคลที่ ๓ **บูชาบุคคลที่ควรบูชา**

คำว่า “บูชา” คนทั่วไปมักเข้าใจว่าเป็นการบูชาด้วยดอกไม้ น้ำ ข้าวสุก อาหาร และผลไม้ เป็นต้น แต่ความจริง การบูชานั้นยังหมายรวมถึงการสักการะ เคารพ นับถือ กราบไหว้ด้วยกิริยาอาการ สุภาพที่เราแสดงต่อผู้ที่ควรบูชาทั้งต่อหน้าและลับหลัง การแสดงต่อหน้า เป็นการแสดงให้ท่านทราบว่าเรามีความเคารพและตระหนักในคุณธรรมความดีที่มีอยู่ในตัวของท่านอย่างจริงใจ การแสดงลับหลังเป็นการเตือนใจตัวเราเอง ให้ผูกใจไว้กับคุณธรรมอันสูงส่งของท่าน ก่อให้เกิดความรู้สึกอยากจะทำตาม ใจเราจะได้ยกสูงขึ้นเสมอ ๆ ไม่เลื่อนไหลไปในทางชั่วร้าย

การบูชาเป็นกุศโลบายอย่างหนึ่ง สำหรับฝึกใจที่ยังหยาบกระด้าง เพราะไม่อาจยอมรับคุณธรรมความดีของผู้อื่นให้ละเอียดอ่อนลง ผู้ที่ยังด้อยปัญญา ยังไม่เข้าใจในคุณธรรมความดีของผู้ที่ควรบูชาสัก แต่หากได้เคยชินกับการบูชาแล้ว ย่อมสามารถเห็นถึงคุณธรรมความดีที่มีอยู่ในตัวของผู้ที่เราบูชาได้อย่างแจ่มชัด จนเกิดความเลื่อมใสกลายเป็นการบูชาอย่างแท้จริง อยากรู้ความดีตามท่านบ้าง ผู้ใหญ่จึงควรสอนบุตรหลานให้รู้จักสวดมนต์บูชาพระรัตนตรัย เป็นการปลูกศรัทธาให้รู้จักบูชาบุคคลที่ควรบูชาตั้งแต่เด็ก ๆ

^{๑๙๔} พุ.ธ.(บาลี) ๒๕/๒๐๗-๒๐๘/๕๓.

บุคคลที่ควรบูชาคือบุคคลที่มีคุณงามความดีควรค่าแก่การระลึกนึกถึง และยึดถือเป็นแบบอย่างในการปฏิบัติตาม ได้แก่ ผู้มีศีล สมาธิ ปัญญาสูงกว่าเรานั้นเอง ในภาษาไทยมีคำกล่าวที่ว่า อนันตคุณคือสิ่งที่มีคุณค่าหาที่สุดมิได้ ซึ่งประมวลสรุปได้ดังนี้

๑) พระพุทธเจ้า เป็นบัณฑิตที่ประเสริฐสุดในโลก ทรงไว้ด้วยพระปัญญาคุณ พระบริสุทธิคุณ พระมหากรุณาธิคุณ จัดเป็นบุคคลที่ควรบูชาของพุทธศาสนิกชนทั้งหลาย

๒) พระปัจเจกพุทธเจ้า เป็นบัณฑิตที่ประเสริฐสุดในโลก จัดเป็นบุคคลที่ควรบูชาของพุทธศาสนิกชนทั้งหลาย

๓) พระอริยสาวก ผู้ประพฤติดีปฏิบัติชอบก่อนแล้วจึงสอนให้ผู้อื่นประพฤติดี ปฏิบัติชอบตามอย่างบ้าง จัดเป็นบุคคลที่ควรบูชาของพุทธศาสนิกชน

๔) พระมหากษัตริย์ผู้ตั้งอยู่ในทศพิธราชธรรม เป็นธรรมราชา จัดเป็นบุคคลที่ควรแก่การบูชาของประชาชน

๕) บิดามารดาและญาติผู้ใหญ่ที่มีความประพฤติดี เป็นบัณฑิตที่อยู่ในฐานะสูงเกินกว่าจะคบ จัดเป็นบุคคลที่ควรแก่การบูชา หรือบูชาบุญคุณของบุตรหลาน

๖) ครูอาจารย์ที่มีความรู้ความสามารถ ความประพฤติดี เป็นบัณฑิตที่อยู่ในฐานะสูงเกินกว่าศิษย์จะคบหา จัดเป็นบุคคลที่ควรแก่การบูชาของศิษย์

สิ่งที่เนื่องด้วยท่านเหล่านี้ ก็จัดเป็นสิ่งที่ควรบูชาอีกเช่นกัน เพราะเมื่อเราบูชาสิ่งเหล่านี้ ก็ทำให้ระลึกนึกถึงคุณงามความดีของบุคคลที่สิ่งเหล่านี้มีความเกี่ยวข้องด้วย ตัวอย่างคือ

๑) สิ่งที่เนื่องด้วยพระพุทธเจ้า เช่น พระธรรมคำสอนของพระองค์ พระพุทธรูป พระบรมสารีริกธาตุ สิ่งเวชนียสถาน ฯลฯ

๒) สิ่งที่เนื่องด้วยพระสงฆ์สาวก เช่น พระธาตุ รูปพระสงฆ์สาวก ฯลฯ

๓) คำสั่งสอน รูปภาพของบิดามารดา ครูบาอาจารย์ ผู้บังคับบัญชา พระมหากษัตริย์ ซึ่งตั้งใจประพฤติธรรม เป็นบัณฑิต จัดเป็นสิ่งที่ควรบูชาทั้งสิ้น

การบูชาในทางปฏิบัติมี ๒ ประเภท คือ

๑) อามิสบูชา คือการบูชาด้วยสิ่งของ เช่น บุตรระลึกถึงคุณของบิดามารดา ศิษย์ระลึกถึงคุณของครูบาอาจารย์ จึงบูชาด้วยการนำทรัพย์สินเงินทองของใช้ ฯลฯ ไปมอบให้ เป็นต้น การบูชาพระรัตนตรัยด้วยดอกไม้ธูปเทียนก็จัดเป็นอามิสบูชาเช่นกัน

๒) ปฏิบัติบูชา คือการบูชาด้วยการตั้งใจประพฤติปฏิบัติตามคำสอน ตามแบบอย่างที่ดีของท่าน เช่น พยายามกำจัดความโลภ ความโกรธ ความหลง ด้วยการให้ทาน รักษาศีล เจริญภาวนาตามคำสอนของท่าน การปฏิบัติบูชานี้จัดเป็นการบูชาที่สูงที่สุด เพราะเป็นวิธีที่จะทำให้กาย วาจา ใจ ของเราใสสะอาด เป็นบัณฑิตตามท่านได้โดยเร็ว

การบูชาผู้ที่ควรบูชาถือว่าเป็นมงคล เพราะเป็นเหตุของการเข้าถึงสุคติและนิพพาน แม้เราจะบูชาพระพุทธเจ้าด้วยวิหาร อุโบสถ เจดีย์ แต่ถ้ามีผู้มีบรรลุนิพพานไม่ว่าจะเป็นบรรพชิตหรือคฤหัสถ์ บุคคลนั้นถือว่าได้ประกาศศาสนาของพระพุทธเจ้าอย่างแท้จริง เพราะเป็นพยานในการบรรลุนิพพานของพระพุทธเจ้า การปฏิบัติธรรมแล้วได้บรรลุเป็นพระอรหันต์ได้ นับว่าเป็นการบูชาพระพุทธเจ้าด้วยการปฏิบัติบูชาอย่างแท้จริงเป็นสิ่งที่ตรงตามพระพุทธประสงค์ในมงคลข้อการบูชาผู้ที่ควรบูชา

มาเส มาเส สหเสณ
เอกณจ ภาวิตตทานิ
สา เยว ปุชณา เสยโย

โย ยเชถ สติ สมิ
มุกุตตมปิ ปุชเย
ยณเจ วสุสสติ หุต^{๑๙๕}

การบูชาท่านผู้ฝึกตน แม้เพียงหนึ่งครั้ง บังเกิดผลมหาศาล ยิ่งกว่าสละ
ทรัพย์ บูชายุ้งเดือนละพัน เป็นเวลาติดต่อกันถึงร้อยปี การบูชาตลอด
ร้อยปี จะประเสริฐอะไรเล่า

๓.๓.๔ มงคลที่ ๔ อยู่ในถิ่นที่เหมาะสม

คำว่า “ปฏิรูปเทศ ถิ่นที่เหมาะสม” หมายถึงถิ่นที่สิ่งแวดล้อมดี ไม่เป็นพิษเป็นภัยแก่
สุขภาพกายและใจ ยิ่งไปกว่านั้น ยังสนับสนุนให้ผู้อยู่อาศัยสามารถประกอบกิจการงานในหน้าที่อันเป็น
สัมมาอาชีพให้เจริญก้าวหน้าได้โดยง่าย และสร้างสมคุณงามความดีได้ตลอด เป็นสถานที่ที่เราสามารถ
เรียนรู้วิชาความรู้ต่าง ๆ สถานที่เหมาะสมกับการใช้ชีวิต ซึ่งมีหมอและยาที่สามารถแสวงหาได้ง่าย มี
อากาศเหมาะสมต่อสุขภาพของเรา รวมไปถึงสถานที่ที่เราสามารถพัฒนาจิตและปัญญาได้

ถิ่นที่เหมาะสม มีความหมายกว้างครอบคลุมถึงถิ่นที่อยู่ของพุทธบริษัททุกระดับ เป็น
สถานที่ที่พระพุทธศาสนาเจริญรุ่งเรือง เพราะเป็นสถานที่ที่เปิดโอกาสให้ผู้คนได้ทำบุญสุนทรทานกัน
และสามารถเรียนรู้พระพุทธศาสนาเพื่อก่อให้เกิดปัญญาได้

การอยู่ในถิ่นที่เหมาะสม ได้รับความสุขกายสุขใจ มีความเจริญก้าวหน้าทั้งทางโลกและทาง
ธรรม มีโอกาสบำเพ็ญบุญทั้งทาน ศีล ภาวนา และได้อนุตตรियะ ๖^{๑๙๖} คือ

- ๑) ทสสนานุตตรियะ-ได้เห็นอย่างประเสริฐ คือ ได้เห็นพระรัตนตรัย
- ๒) สวานานุตตรियะ-ได้ฟังพระธรรมอันประเสริฐ คือ ได้ฟังคำสอนของพระพุทธเจ้า
- ๓) ลาภานุตตรियะ-ได้ลาภอันประเสริฐ คือ ได้ความศรัทธาในพระรัตนตรัย
- ๔) ลิกขานุตตรियะ-ได้การศึกษาอย่างประเสริฐ คือ ได้ศึกษาศีล สมาธิ ปัญญา
- ๕) ปาริจริยานุตตรियะ-ได้การบำรุงอันประเสริฐ คือ ได้บำรุงพระพุทธศาสนา
- ๖) อนุสสทานุตตรियะ-ได้ระลึกถึงอย่างประเสริฐ คือ มีใจระลึกถึงพระรัตนตรัย ไม่

ประมาทด้วยการปฏิบัติธรรม

ผู้ที่อยู่อาศัยในสิ่งแวดล้อมที่เหมาะสมเพื่อประกอบสัมมาอาชีพตามความถนัดของแต่ละ
บุคคลได้อย่างสะดวกสบาย เป็นบ้านเมืองที่สงบเรียบร้อยปราศจากภัยพิบัติอันตราย เป็นประชาธิปไตย
ประชาชนมีสิทธิเสรีภาพเท่าเทียมกัน การคมนาคมไปมาสะดวก เป็นประเทศที่ประดิษฐานพระพุทธ-
ศาสนาอย่างมั่นคง ผู้มีความมุ่งหมายจะประกอบอาชีพทางใด ก็สามารถดำเนินชีวิตให้เป็นไปทางนั้นตาม
ความประสงค์

ลักษณะของถิ่นที่เหมาะสม

๑) อาวาสเป็นที่สบาย หมายถึง เป็นที่ที่มีสภาพทางภูมิศาสตร์ดี เช่น ถ้าเป็นบ้าน ก็
ต้องมีต้นไม้มรณัน น้ำไฟสะดวก ถ้าเป็นโรงเรียน ก็ต้องมีสุขลักษณะดี มีอากาศถ่ายเทสะดวก ไม่มีเสียง

^{๑๙๕} ชุ.ธ.(บาลี) ๒๕/๑๐๖/๓๕.

^{๑๙๖} อง.ฉก.ก.(บาลี) ๒๒/๘/๒๗๕.

อีกทีก็ มีบริเวณกว้างขวาง การคมนาคมสะดวก ถ้าเป็นจังหวัดหรือภาค ก็ต้องเป็นบริเวณที่สภาพภูมิศาสตร์ดี เช่น ไม่ลุ่มไม่ดอนเกินไป ไม่หนาวไม่ร้อนจนเกินไป เป็นต้น

๒) อาหารเป็นที่สบาย หมายถึง เป็นบริเวณที่สามารถจัดหาอาหารได้สะดวก เช่น อยู่ใกล้ตลาด หรือบริเวณที่มีการเกษตรกรรมสามารถผลิตอาหารได้เองอย่างพอเพียง และเป็นที่ที่สามารถประกอบธุรกิจการงานหารายได้เลี้ยงตนเองและครอบครัวได้ดี

๓) บุคคลเป็นที่สบาย หมายถึง บริเวณที่อยู่นั้นต้องไม่มีนักเลงอันธพาล โจรผู้ร้ายไม่ชุกชุม คนส่วนใหญ่ในละแวกนั้นเป็นคนดี มีศีลธรรม มีวินัย ใฝ่หาความก้าวหน้า

๔) ธรรมะเป็นที่สบาย หมายถึง ความดีงาม ความเหมาะสม ใน ๒ ลักษณะ คือ

- ในทางโลก หมายถึงในถิ่นนั้นมีโรงเรียน สถานศึกษาสำหรับให้ความรู้ได้อย่างดีตลอดจนมีหลักการปกครอง การบริหารราชการบ้านเมืองที่ดีอีกด้วย

- ในทางธรรม หมายถึงในถิ่นนั้นมีพระภิกษุ หรือฆราวาสผู้รู้ธรรม เป็นบัณฑิตสามารถให้การอบรมสั่งสอนศีลธรรมได้อย่างดี หรือถิ่นที่พระพุทธศาสนาแผ่ไปถึง สามารถให้ทาน รักษาศีล ฟังเทศน์ เจริญสมณะและวิปัสสนาได้เป็นนิจ

๓.๓.๕ มงคลที่ ๕ เคยทำบุญมาก่อน

คำว่า “บุญ” หมายถึงคุณธรรมที่ชำระคนผู้ทำบุญหรือสันดานที่เกิดในตนให้สะอาด หรือเป็นคุณธรรมที่ขจัดบาปให้หมดไป หรือคุณธรรมที่ก่อให้เกิดภพที่น่าปรารถนา หรือคุณธรรมที่นำความนำบุญมาทำให้ตลอดกาล

ดังนั้น บุญ โดยรวมคือสิ่งซึ่งเกิดขึ้นในจิตใจแล้วทำให้จิตใจใสสะอาด ปราศจากความเศร้าหมองขุ่นมัว ก้าวขึ้นสู่ภูมิที่ดี เกิดขึ้นจากการที่ใจสงบทำให้เลือกคิดเฉพาะสิ่งที่ดี ที่ถูก ที่ควร ที่เป็นประโยชน์ แล้วพูดดี ทำดี ตามที่คิดนั้น

บุญ เมื่อเกิดขึ้นแล้วย่อมส่งผลปรุงแต่งจิตใจของเราให้มีคุณภาพดีขึ้น คือ ตั้งมั่นไม่หวั่นไหว บริสุทธิ์ผุดผ่องสว่างไสว โปร่งโล่ง ไม่อึดอัด อิมเอิบ ไม่กระสับกระส่าย ชุ่มชื่นเบาสบาย ผ่อนคลายไม่ตึงเครียด นุ่มนวลควรแก่การใช้งาน และบุญที่เกิดขึ้นนี้ยังสามารถสะสมไว้ในจิตใจได้อีกด้วย

บางคนแม้อยู่ในถิ่นที่เหมาะสม แต่หากไม่เคยสั่งสมบุญมาก่อนก็ไม่อาจประสบความสำเร็จได้ เพราะขาดวาสนาบารมีเก่าที่จะทำให้เจริญก้าวหน้าได้ จะเห็นได้ว่า คนจำนวนไม่น้อยที่อยู่ในชั้นเรียนวัด หรือสถานที่ทำงานเดียวกัน หรือมีโอกาสเรียนหนังสือร่วมกัน แต่ความสำเร็จของแต่ละคนแตกต่างกัน ทั้งนี้ก็เนื่องจากมงคลข้อที่ ๕ นี้ คือ **ปุพฺพเพตฺตปุณฺณตา-เคยทำบุญมาก่อน** ที่สั่งสมอบรมมาต่างกัน

บุญเก่าที่เราเคยสั่งสมไว้เปรียบเหมือนกับต้นไม้ที่เราปลูกไว้ก่อนแล้ว เมื่อมาถึงชาตินี้เราก็รดน้ำพรวนดินดูแลรักษาต้นไม้แห่งบารมีให้ผลิดอกออกผล เนื่องจากบุญที่เราทำในชาตินี้ทำหน้าที่ช่วยเหลือบุญเก่าให้ส่งผลเป็นหลัก แต่ถ้าเราไม่เคยปลูกต้นไม้แห่งบารมีมาก่อน แม้จะมารวมทำในชาตินี้ก็ยากจะประสบความสำเร็จเหมือนคนอื่นได้

คุณสมบัติของบุญ

๑) ทำให้กาย วาจา และใจ สะอาดได้

๒) นำมาซึ่งความสุข

๓) ติดตามไปได้ หมายถึง บุญจะติดตามเราไปได้ตลอดจนถึงชาติหน้า

๔) เป็นของเฉพาะตน หมายถึง ขอยืม หรือแบ่งกันไม่ได้ ทำเองได้เอง
 ๕) เป็นที่มาของโรคทรัพย์ทั้งหลาย คือบุญจะบันดาลให้เกิดขึ้นได้เองโดยไม่ได้หวังผล
 ๖) ให้นุชชยสมบัติ ทิพยสมบัติ และนิพพานสมบัติแก่เราได้ หมายถึง ความสมบูรณ์ตั้งแต่ทางโลกจนถึงทางธรรมคือนิพพาน

๗) เป็นเกราะป้องกันภัยในวิภวสังสาร หมายถึง ในวงจรการเวียนว่ายตายเกิดนั้น บุญจะคุ้มครองให้ผู้นั้นเกิดในที่ดี อยู่อย่างมีความสุข หรือตายอย่างไม่ทรมาน ขึ้นอยู่กับกำลังบุญที่สร้างสมมา

๘) เป็นปัจจัยให้ถึงนิพพาน ก็คือเป็นปัจจัยในการส่งเสริมให้บรรลุถึงนิพพานได้เร็วขึ้นเมื่อปฏิบัติ

การทำความดีทุกอย่างล้วนได้ผลออกมาเป็นบุญทั้งสิ้นแต่เพื่อให้ง่ายต่อการเข้าใจและนำไปปฏิบัติ พระพุทธเจ้าทรงแบ่งวิธีทำบุญออกเป็น ๑๐ ประการ เรียกว่าบุญกิริยาวัตถุ ๑๐^{๑๕๗} ได้แก่

- ๑) ทานมัย คือการบริจาคทรัพย์สิ่งของแก่ผู้สมควรให้
- ๒) สีลมัย คือการสำรวมกาย วาจาให้สงบ ไม่สร้างความเดือดร้อนแก่ตนและผู้อื่น
- ๓) ภวานามัย คือทำวัตรสวดมนต์ เจริญสมณะและวิปัสสนา
- ๔) อปจิติสหคต (อปจายนะ) คือการมีความเคารพอ่อนน้อมต่อผู้มีคุณธรรม
- ๕) เวยยาวจจสหคต คือการชวนช่วยเหลือในกิจที่ชอบ
- ๖) ปตตานุปุพทานิ (ปัตติทานะ) คือการอุทิศส่วนบุญแก่ผู้อื่น
- ๗) อพทานุโมทนิ (ปัตตานุโมทนา) คือการอนุโมทนาบุญที่ผู้อื่นทำ
- ๘) สวณมัย (ธัมมัสสวนะ) คือการฟังธรรม
- ๙) เทสนามัย (ธัมมเทสนา) คือการแสดงธรรม

๑๐) ธิกฺขุชุกฺกมมฺ คือการปรับปรุงความเห็นของตนให้ถูกต้อง
 บุญกิริยาวัตถุ ๑๐ นี้ สรุปลงได้เป็นบุญกิริยาวัตถุ ๓ ได้ดังนี้

- ๑) ทาน ได้แก่ ทาน ปัตติทานะ ปัตตานุโมทนา เป็นการฆ่าความตระหนี่ออกจากใจ
- ๒) ศิล ได้แก่ ศิล อปจายนะ เวยยาวัจจะ เป็นการป้องกันตนไม่ให้ทำชั่ว
- ๓) ภาวนา ได้แก่ ภาวนา ธัมมัสสวนะ ธัมมเทสนา ธิกฺขุชุกฺกมมฺ เป็นการฝึกตัวเองให้ฉลาด มีสติปัญญาดี

สำหรับธิกฺขุชุกฺกมมฺนั้น สงเคราะห์เข้าได้ทั้งใน ทาน ศิล และภาวนา

มามณเฑธ ปุณณสฺส

น มตฺตํ อากมฺิสฺสตี

อุทฺทินฺทฺนิปาเตน

อุทฺทุมฺโภปิ ปุริตี

อาปุริตี ธีโร ปุณณสฺส

โถกํ โถกมฺปิ อาจินํ ฯ^{๑๕๘}

อย่าดูถูกบุญเล็กน้อยว่าจักไม่สนองผล น้ำตกจากเวหาที่ละหยาด ๆ ยังเต็มตุ่มได้ นักปราชญ์สั่งสมบุญที่ละเล็กที่ละน้อย ย่อมเต็มด้วยบุญได้เช่นกัน

^{๑๕๗} อภ.สจ.อ.(บาลี) ๑๕๖-๑๕๙/๒๐๘-๒๑๐.

^{๑๕๘} พุ.ธ.(บาลี) ๒๕/๑๒๒/๓๘.

๓.๓.๖ มงคลที่ ๖ การตั้งตนชอบ

“การตั้งตนชอบ” คำว่า “ตน” หมายถึงทั้งร่างกายและจิตใจ ที่ต้องเกี่ยวไปในภพต่าง ๆ ประสบความทุกข์ในสงสารมีความเกิด ความแก่เป็นต้น การตั้งตนชอบ โดยความหมายก็คือการทำตัวเราจากคนที่ไม่มีศีลให้เป็นผู้ตั้งอยู่ในศีล จากคนที่ไม่มีศรัทธาให้ตั้งอยู่ในศรัทธา จากคนที่มีความตระหนี่ให้ตั้งอยู่ในการบริจาค จากคนที่ไม่มีปัญญาให้มีปัญญา จัดเป็นมงคล เพราะเป็นเหตุละแวกที่เป็นไปในปัจจุบันและกายภาคหน้าและประสบอนิสงส์ต่าง ๆ

ดังนั้น การตั้งตนชอบ หมายถึงการดำเนินชีวิตอย่างมีเป้าหมาย ด้วยความถูกต้องและสุจริตอยู่ในสัมมาอาชีวะ มีแผนการที่จะไปให้ถึงจุดหมายนั้นด้วยความไม่ประมาท มีการเตรียมพร้อม และมีความอดทนไม่ละทิ้งกลางคัน

การตั้งตนชอบเป็นสิ่งสำคัญมาก เป็นขั้นตอนแรกในการสร้างความสุข ความเจริญก้าวหน้าแก่ชีวิต เพราะถ้าใครตั้งเป้าหมายชีวิตไว้ผิด แล้วพยายามดำเนินชีวิตไปตามนั้น คน ๆ นั้นก็ไม่มีทางที่จะมีความสุขความเจริญก้าวหน้าได้ ถึงจะไปเสาะแสวงหาความรู้ความสามารถได้มากเพียงไร ก็ไม่เกิดประโยชน์อันใด เพราะความรู้ความสามารถนั้น ๆ ล้วนเป็นไปเพื่อทำความพินาศให้เกิดขึ้นแก่ตนเองและผู้อื่นทั้งสิ้น

ผู้ที่รักความก้าวหน้าทั้งหลาย จึงจำเป็นต้องตั้งเป้าหมายชีวิตให้ถูกต้องก่อน จากนั้นจึงไปเสาะแสวงหาความรู้ความสามารถ พากเพียรพยายามเพื่อบรรลุเป้าหมายชีวิตที่ถูกต้องนั้นให้ได้

เป้าหมายชีวิตของคนทุกคนแบ่งได้เป็น ๓ ระดับ ได้แก่

๑) วัตถุประสงค์ระยะ เป้าหมายชีวิตขั้นต้น คือการตั้งเป้าหมายชีวิตเพื่อประโยชน์ในชาตินี้ เป็นการตั้งเป้าหมายไว้ว่าจะต้องตั้งตัวสร้างฐานะให้ได้ ด้วยการประกอบอาชีพที่สุจริต ไม่ผิดกฎหมาย ไม่ผิดศีลธรรม จะเป็นอาชีพอะไรก็ตามแต่ความถนัดของแต่ละคน จะเป็นนักธุรกิจ แพทย์ วิศวกร ขาวนา ชาวไร่ หรืออื่น ๆ ได้ทั้งนั้น ขอเพียงให้เป็นอาชีพสุจริตก็พอ และเมื่อตั้งเป้าหมายชีวิตไว้แล้วก็มุ่งมั่นฝึกฝนตนเองสร้างตัวให้บรรลุเป้าหมายชีวิตนั้นให้ได้

๒) สัมปรายักษ์ระยะ เป้าหมายชีวิตชั้นกลาง คือการตั้งเป้าหมายชีวิตเพื่อประโยชน์ในชาติหน้า เป็นการตั้งเป้าหมายชีวิตไว้ว่า นอกจากจะพยายามสร้างฐานะของตนให้ได้แล้ว ก็ตั้งใจสร้างบุญกุศลในทุก ๆ โอกาสที่อำนวยให้ เพื่อสะสมเป็นทุนเป็นเสบียงในภพชาติต่อไป เพราะว่าสัตว์ทั้งหลายตายแล้วไม่สูญ ตราบใดที่ยังไม่หมดกิเลสก็ยังคงเกิดใหม่อีกอยู่รำไป

คนบางคนคิดแต่จะหาประโยชน์เฉพาะในชาตินี้ โดยไม่คำนึงถึงประโยชน์ชาติหน้าเลย คิดแต่จะหาทรัพย์จะสร้างฐานะให้ได้ โดยไม่ประกอบบุญทานการกุศล ชีวิตของคนประเภทนี้จะมีคุณค่าสักเพียงไร ตั้งแต่เกิดก็อาศัยพ่อแม่เลี้ยง พอโตขึ้นหน่อยก็เรียนหนังสือหาความรู้ ครั้นโตขึ้นอีกก็ทำงาน มีครอบครัวเลี้ยงลูกเลี้ยงหลาน ดิ้นรนหาสิ่งต่าง ๆ มาบำรุงบำเรอตน แล้วก็แก่เฒ่าตายไป ดูพวกนกกาตั้งแต่เล็กมันก็อาศัยพ่อแม่เลี้ยง สอนบินสอนให้รู้จักหาอาหาร โตขึ้นก็แย่งชิงไปมีครอบครัว หาอาหารมาเลี้ยงลูกเลี้ยงตัว หาความสุขตามประสานกกา แล้วก็แก่เฒ่าตายไปเหมือนกัน ถ้าคนเราเกิดมาแล้วมีชีวิตอยู่เพียงเท่านี้ก็มีคุณค่าไม่ต่างอะไรกับนกกา

แต่เราเป็นคน มีโครงสร้างทางร่างกายเหมาะแก่การใช้ทำความดีมากที่สุด ดังนั้น นอกจากความพยายามสร้างฐานะในชาตินี้ให้ได้แล้ว เราทุกคนจึงควรที่จะรู้จักสร้างคุณค่าให้แก่ชีวิตด้วย

การตั้งใจทำความดี ประกอบบุญทานการกุศลเพื่อไว้เป็นเสบียงในการเดินทางข้ามภพข้ามชาติ และเป็นปัจจัยในการบรรลุถึงเป้าหมายชีวิตขั้นสูงสุด

๓) ปรมัตถะ เป้าหมายชีวิตขั้นสูงสุด คือการตั้งเป้าหมายชีวิตเพื่อเป็นประโยชน์อย่างยิ่ง ได้แก่ การตั้งใจปฏิบัติธรรมเพื่อกำจัดกิเลสให้หมดสิ้นแล้วเข้านิพพานตามพระพุทธเจ้าและเหล่าพระอรหันต์ทั้งหลายจะได้มีแต่ความสุขอันเป็นอมตะไม่ต้องเวียนว่ายตายเกิดอีกต่อไป

โดยธรรมชาติ ทุกชีวิตเมื่อยังไม่หมดกิเลสก็ต้องทนรับทุกข์กันไปมาบ้างน้อยบ้างตามแต่กรรมที่ตนทำไว้ เราเวียนเกิดเวียนตายกันมานับภพนับชาติไม่ถ้วนแล้ว ถ้ามีใครสามารถเอากระดุกของเราทุกชาติมากองรวมกันเข้าก็จะสูงท่วมภูเขา ถ้าเอาน้ำตาของเราที่หลังไหลออกมาเพราะความทุกข์ทุก ๆ ชาติมารวมกันก็จะมากกว่าน้ำในมหาสมุทรเสียอีก ใครสามารถเข้านิพพานได้ก่อนก็หมดทุกข์ก่อนที่ยังอยู่ก็ต้องเวียนเกิดเวียนตายในทะเลทุกข์แห่งวัฏฏสงสารต่อไป

๓.๓.๗ มงคลที่ ๗ ความเป็นพหูสูต

คำว่า “พหูสูต” หมายถึงผู้ที่มีความรอบรู้ คือผู้ที่รู้จักเลือกเรียนในสิ่งที่ควรรู้ เป็นผู้ที่ได้ศึกษาเล่าเรียนมามาก ได้ยินได้ฟังได้อ่านมามาก ซึ่งคุณสมบัติเหล่านี้เป็นต้นทางของปัญญา ทำให้เกิดความรู้สำหรับบริหารงานชีวิต และเป็นกุญแจไขไปสู่ลาภ ยศ สุข สรรเสริญ และทุกสิ่งที่เราปรารถนา

พหูสูตนี้ เป็นมงคล เพราะเป็นเหตุให้ละอกุศล ทำให้กุศลเจริญ และเป็นเหตุให้ได้บรรลุปรมาตถส์จะไปตามลำดับ

พระพุทธเจ้าตรัสบุคคลไว้ ๓ ประเภท^{๑๙๙} คือ

๑) **อนโธ-คนตาบอด** หมายความว่า เขาไม่รู้จักประโยชน์ในปัจจุบันและในอนาคต ซึ่งก็หมายถึงคนที่ไม่มีความรู้ที่ตนเอง เขาไม่อาจแสวงหาทรัพย์ได้ในชาตินี้ จึงต้องอยู่ด้วยความลำบากยากไร้ และเขาไม่รู้จักประโยชน์ในอนาคต คือไม่ยอมให้ทาน ไม่รักษาศีล และไม่เจริญสมณะและวิปัสสนาเพื่อประโยชน์ในชาติต่อไป

๒) **เอกจกฺขุ-คนตาเดียว** หมายความว่า มองเห็นด้วยตาเพียงข้างเดียว ทำให้ไม่สามารถเห็นภาพในมุมกว้างได้เท่ากับคนที่มิดวงตาสองข้าง นั่นก็คือ เขาเรียนรู้วิชาความรู้เพียงเพื่อประกอบอาชีพการงาน และแสวงหาทรัพย์อันเป็นประโยชน์แก่ตนเอง ครอบครัว หรือญาติพี่น้อง แต่มีได้บำเพ็ญประโยชน์เพื่ออนาคต ซึ่งหมายถึงประโยชน์ในชาติต่อไป คนเช่นนี้สามารถดำรงชีวิตอยู่ในโลกได้เพียงแต่ไม่สมบูรณ์พร้อม และเขาก็จะประสบความทุกข์ในชาติต่อไป เพราะวัฏฏสงสารของเขาจะยาวนานและน่ากลัว โดยเฉพาะผู้ที่จะต้องเดินทางไกลแต่ไม่มีเสบียงติดตัวไป ต้องพบกับความลำบากยากไร้ในชาติต่อไป

๓) **ทวิจกฺขุ-คนตาคู่** หมายความว่า การมีตาคู่คือทั้งสองข้างทำให้มองเห็นภาพได้กว้างขึ้น นั่นก็คือ คนที่เข้าใจประโยชน์ในปัจจุบันและในอนาคต และไม่เพียงแต่เข้าใจอย่างเดียว เขายังต้องลงมือปฏิบัติด้วย จึงสามารถแสวงหาทรัพย์เพื่อเลี้ยงตน ครอบครัว และญาติพี่น้องในปัจจุบันได้ โดยที่ไม่น้อยหน้าผู้อื่นในสังคม และสามารถที่จะสร้างบารมีโดยเปลี่ยนโลกีย์ทรัพย์ของตนให้เป็นอริยทรัพย์ฝากไว้ในธนาคารบุญต่อไป

^{๑๙๙} อัง.ติก.(บาลี) ๒๐/๒๙/๑๒๓.

การมีวิชาความรู้มากนั้น โดยองค์ธรรมคือปัญญา พระพุทธเจ้าจึงตรัสว่า **ปัญญา นรานันรตน**^{๒๐๐} ปัญญาเป็นรัตนะของคนทั้งหลาย

ประเภทของพหูสูต มี ๒ อย่าง คือ

๑) อนาคติยพหูสูต บรรพชิตผู้ที่มีความรอบรู้ เป็นผู้ที่ได้ศึกษาเล่าเรียนมามาก ได้ยินได้ฟังได้อ่านมามากในหลักธรรมคำสอนของพระพุทธเจ้า

๒) อนาคติยพหูสูต คฤหัสถ์ผู้ที่มีความรอบรู้ เป็นผู้ที่ได้ศึกษาเล่าเรียนมามาก ได้ยินได้ฟังได้อ่านมามากในสรรพศิลปวิทยาและฉลาดในการนำไปประกอบสัมมาอาชีพโดยปราศจากโทษ

ลักษณะความรู้ที่สมบูรณ์ของพหูสูต

๑) รู้ลึก หมายถึงรู้เรื่องราวสาเหตุในอดีตได้ลึกซึ่งถึงความเป็นมา เช่น แพทย์เมื่อเห็นอาการคนป่วยก็บอกได้ว่าเป็นโรคอะไร รู้ไปถึงว่าเป็นโรคนี้อะไรเพราะเหตุใด หรือช่างเมื่อเห็นอาการเครื่องยนต์ที่เสียก็สามารถบอกได้ทันทีว่า เครื่องนั้นเสียที่ชิ้นส่วนไหน เป็นเพราะอะไร เป็นต้น

๒) รู้รอบ หมายถึงช่างสังเกต รู้สิ่งต่าง ๆ รอบตัว สภาพภูมิประเทศ ดินฟ้าอากาศ ผู้คนในชุมชนความเป็นไปของเหตุการณ์ต่าง ๆ รอบตัว สิ่งที่ต้องรู้ต้องรู้

๓) รู้กว้าง หมายถึงสิ่งรอบตัวแต่ละอย่างที่รู้จักก็รู้อย่างละเอียด รู้ถึงความเกี่ยวพันของสิ่งนั้นกับสิ่งอื่น ๆ ด้วย คล้ายรู้รอบแต่เก็บรายละเอียดมากขึ้น

๔) รู้ไกล หมายถึงมองการณ์ไกล รู้ถึงผลที่จะตามมาในอนาคต เช่น เห็นสภาพดินฟ้าอากาศ ก็รู้ทันทีว่าปีนี้พืชผลชนิดใดจะขาดแคลน เห็นพฤติกรรมของผู้ร่วมงานไม่น่าไว้วางใจ ก็รู้ทันทีว่าเขากำลังจะคิดไม่ซื่อ เห็นตนเองเริ่มย่อหย่อนต่อการปฏิบัติธรรม ก็รู้ทันทีว่าถ้าทิ้งไว้เช่นนี้ต่อไปตนก็จะเสื่อมจากกุศลธรรม ฯลฯ

ผู้ที่ประกอบด้วยความรู้ ๔ ประการนี้ ทั้งทางโลกและทางธรรมจึงจะเป็นพหูสูตที่แท้จริง

พระพุทธเจ้าทรงแสดงคุณสมบัติของผู้เป็นพหูสูตที่^{๒๐๑} ไว้ ๕ ประการ คือ

๑) **พหูสูต**-ความตั้งใจฟัง อ่านมาก ฟังมาก คือมีนิสัยชอบฟัง ชอบอ่าน ชอบค้นคว้า ยึดหลัก “เรียนจากครู ดูจากตำรับ สดับปาฐะ”

๒) **ธตา**-ความตั้งใจจำ จำได้แม่นยำ คือมีความจำดี รู้จักจับสาระสำคัญ จับหลักให้ได้ แล้วจำได้แม่นยำ คนที่ความจำไม่ดีเพราะภพในอดีตชอบพูดปด ตีมสุรามาก ฯลฯ ดังนั้น ถ้าในชาตินี้เล็ก ตีมสุรา เลิกพูดปดและพยายามท่องบ่อย ๆ หมั่นจดหมั่นเขียนบ่อย ๆ ไม่ซ้าก็จะเป็นผู้มีความจำดี

๓) **วจสา ปริจิตา**-ความตั้งใจท่อง ท่องได้คล่องปาก คือต้องฝึกท่องให้คล่องปากท่องจนขึ้นใจ จำได้คล่องแคล่วจัดเจนไม่ต้องพลิกตำรา โดยเฉพาะพระธรรมคำสอนของพระพุทธเจ้า ซึ่งเป็นความจริงแท้แน่นอนไม่เปลี่ยนแปลง ควรท่องไว้ให้ขึ้นใจทุกข้อกระทงความให้มากที่สุดเท่าที่จะทำได้ ส่วนวิชาการทางโลกยังมีการเปลี่ยนแปลงไปเรื่อย ๆ เพราะยังไม่มีใครรู้จริง จึงควรท่องเฉพาะที่สำคัญและหมั่นคิดหาเหตุผลด้วย

๔) **มนสานุเปกขิตา**-ความตั้งใจพิจารณา คือใส่ใจนึกคิดตรึกตรอง สวเหตุสวผลให้เข้าใจตลอด พิจารณาให้เจนจบ นึกถึงครั้งใดก็เข้าใจปรุปร่งหมด

^{๒๐๐} ส.ส.(บาลี) ๑๕/๕๑/๔๑.

^{๒๐๑} อ.จตุกก.(บาลี) ๒๑/๒๒/๒๗.

๕) **ทัญญิยา สุปปฏิวิฑฐา**-ความเข้าใจในปัญหา คือเข้าใจแจ่มแจ้งทั้งภาคทฤษฎีและปฏิบัติ ความรู้กับใจเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน คุณสมบัติข้อนี้จะเกิดได้ต้องเจริญภาวนาอย่างจริงจังจนเกิดปัญญา รู้เห็นสิ่งต่าง ๆ ตามความเป็นจริง

คนที่เป็นพหูสูตนั้นควรจะต้องมีศีลควบคู่กัน มิฉะนั้นแล้วจะเป็นผู้มีความรู้ที่ไม่เป็นคนดี ศีลทำให้เป็นคนดี พหูสูตทำให้เป็นคนมีปัญญา ทั้ง ๒ อย่างประกอบกันทำให้เป็นคนดีมีปัญญา เป็นประโยชน์แก่อุศลทั้งแก่โลกและแก่ธรรม

พหูสูตโตปิ เจ โทติ

สีเสสุ สุตมาหิโต

อุภเยน นํ ปัสสันติ

สีลโต จ สุตေန จ

พหูสูตํ ธมมธโร

สปปญญํ พุทฺธสวากํ

เนกขัม ชมโพทสเสว

โก ตํ นินทิตฺตมรหติ

เทวาปิ นํ ปัสสันติ

พฺรหฺมณาปิ ปัสสีโต ^{๒๐๒}

“ถ้าบุคคลมีสุตะมาก ตั้งมั่นอยู่ในศีล บัณฑิตทั้งหลายย่อมสรรเสริญเขา โดยส่วนสอง คือ ทั้งโดยศีล ทั้งโดยสุตะ ใครเล่า ควรจะติเตียนบุคคลผู้เป็นพหูสูต ผู้ทรงธรรม มีปัญญา เป็นพุทธสาวก ผู้เป็นประจักษ์แห่งทองชมพูนั้นได้ แม้เหล่าเทพเจ้าก็ย่อมชมเชย ถึงพรหมก็สรรเสริญ”

๓.๓.๘ มงคลที่ ๘ มีศิลปะ

คำว่า “ศิลปะ” ตามความหมายภาษาบาลี หมายถึงเครื่องดำเนินชีวิต ชื่อว่าศิลปะ คือ อาศัยศิลปะเลี้ยงชีวิต ทำให้ชีวิตดำเนินไปได้ และหมายถึงสิ่งที่ผู้ปรารถนาประโยชน์ตนเสพอาศัย คือ ถ้าต้องการประโยชน์อย่างใดอย่างหนึ่งแก่ตนก็ต้องอาศัยศึกษาเรียนรู้ศิลปะจนทำได้ทำเป็นแล้วใช้ศิลปะนั้นทำประโยชน์ให้เกิดตามต้องการ การทำเป็น พุดเป็น ทำและพุดให้สำเร็จประโยชน์ได้ตามต้องการ พหุสัจจะจะเป็นวิชาความรู้แต่ศิลปะเป็นการลงมือทำ ด้งานช่างต่าง ๆ มีช่างไม้เป็นต้นต้องมีศิลปะในการทำ

ศิลปะ มี ๒ อย่าง คือ

๑) **อนาคาริยศิลปะ** กิจกรรมของพระที่มีฝีมือในการทำสมณบริขารมีการกะและเย็บจีวรเป็นต้น ที่พระพุทธเจ้าทรงสรรเสริญไว้เป็นต้นว่า ภิกษุทั้งหลาย ภิกษุเพื่อนพรหมจารีมีความขยันหมั่น เพียรร่วมแรงร่วมใจกันทำสมณกิจไม่ว่าสูงหรือต่ำ และที่ตรัสว่า เป็นนาถรณธรรม ธรรมทำที่พึง ๑๐ ประการ ^{๒๐๓} คือ

(๑) **สีลวา** มีศีล ความประพฤติดีงามสุจริต รักษาระเบียบวินัย มีอาชีพะบริสุทธิ์

(๒) **พหูสูต** เป็นพหูสูตได้ศึกษาเล่าเรียนมาก มีความรู้ความเข้าใจลึกซึ้ง

(๓) **กल्याณมิตรโต** มีกัลยาณมิตร การคบคนดี ได้ที่ปรึกษาและผู้แนะนำสั่งสอนที่ดี

(๔) **สุวจ** เป็นผู้ว่าง่ายสอนง่าย รับฟังเหตุผล

(๕) **กักรณิเยสุ ทกโข** มีความเอาใจใส่ช่วยชวนช่วยในกิจใหญ่น้อยทุกอย่างของเพื่อนร่วมหมู่คณะ รู้จักพิจารณาไตร่ตรอง สามารถจัดทำให้สำเร็จเรียบร้อย

^{๒๐๒} อัง.จตุกก.(บาลี) ๒๑/๖/๙.

^{๒๐๓} ที.ปา.(บาลี) ๑๑/๓๔๕/๒๓๕-๒๓๗, ๓๖๐/๒๗๖-๒๗๗. อัง.ทสก.(บาลี) ๒๔/๑๗/๑๙-๒๑.

(๖) ธมฺมกาโม เป็นผู้ใคร่ธรรม คือ รักธรรม ใฝ่ความรู้ใฝ่ความจริง รู้จักพูดรู้จักฟัง ทำให้เกิดความพอใจ นำร่วมปรึกษาสนทนา ชอบศึกษา ยินดีปรีดาในหลักธรรมหลักวินัยที่ละเอียดลึกซึ้งยิ่ง ๆ ขึ้นไป

(๗) สนฺตฺฏโร มีความสันโดษ คือ ยินดี มีความสุขความพอใจด้วยปัจจัย ๔ ที่หามาได้ด้วยความเพียรอันชอบธรรมของตน

(๘) อารทฺธวิริโย มีความขยันหมั่นเพียร คือ เพียรละความชั่ว ประกอบความดีมีใจแก่กล้ากล้า บากบั่นก้าวหน้า ไม่ย่อท้อ ไม่ทอดทิ้งธุระ

(๙) สติมา มีสติ รู้จักกำหนดจดจำ ระลึกการที่ทำคำที่พูดไว้ได้ ไม่มีความประมาท

(๑๐) ปญฺญวา มีปัญญาหยั่งรู้เหตุผล รู้จักคิดพิจารณา เข้าใจภาวะของสิ่งทั้งหลายตามความเป็นจริง

นาถกรณธรรมนี้ เรียกอีกอย่างหนึ่ง พหุการธรรม ธรรมมีอุปการะมาก เพราะเป็นกำลังหนุนในการบำเพ็ญคุณธรรมต่าง ๆ ทำประโยชน์ตนและประโยชน์ผู้อื่นให้สำเร็จได้อย่างกว้างขวางไพบุลย์ ชื่อว่าศิลปะของบรรพชิต

๒) อาคาริยศิลปะ กิจกรรมของคนที่มีฝีมือในการสร้างสรรค์สิ่งประดิษฐ์ต่าง ๆ มีงานของช่างแก้วมณี ช่างทองเป็นต้น ที่ปราศจากการทำร้ายชีวิตผู้อื่น เว้นจากอกุศลความชั่วมัวหมอง ชื่อว่าศิลปะของคฤหัสถ์ คฤหัสถ์ผู้ฉลาดทำการช่างต่าง ๆ เช่น ช่างเย็บปักถักร้อย ช่างทอ ช่างเครื่อง ช่างวาด ช่างออกแบบ ช่างปั้น ช่างภาพ ช่างพิมพ์ รวมทั้งฉลาดในการทำอาชีพอื่น ๆ เช่น การทำสวน ทำไร่ ปลูกพืชผัก การเขียนหนังสือ การตรวจคนไข้ ตลอดจนจนถึงการยืนเดินนั่งนอนอย่างมีมารยาท การแต่งตัวให้เหมาะสม การต้อนรับแขก การแสดงความเคารพ การสำรวมกาย กิจจัดเป็นศิลปะทั้งสิ้น

สารุ โข สิปปกนฺนาม อปิ ยาหิสกิทิส^{๒๐๔}

“ศิลปะแม้เพียงอย่างใดอย่างหนึ่ง ก็ยังประโยชน์ให้สำเร็จได้”

๓.๓.๕ มงคลที่ ๕ วินัย

คำว่า “วินัย” ตามความหมายภาษาบาลี หมายถึงเป็นเครื่องแนะนำบุคคล โดยใช้เป็นเครื่องมือในการฝึกอบรมกาย วาจาของบุคคล เช่น ข้อกำหนด ข้อบังคับ กฎเกณฑ์เพื่อควบคุมให้มีความเป็นระเบียบนั่นเอง

พุทธบริษัทมีทั้งบรรพชิตและคฤหัสถ์ ดังนั้น วินัยทางพระพุทธศาสนาจึงมี ๒ ประเภท คือ

๑) อนาคาริยวินัย วินัยสำหรับบรรพชิต ได้แก่ วินัยของพระภิกษุ

จุดมุ่งหมายสูงสุดของบรรพชิต คือความหมดกิเลส ผู้จะหมดกิเลสได้ต้องมีปัญญาอย่างยิ่ง ผู้จะมีปัญญาอย่างยิ่งได้จะต้องมีสมาธิอย่างยิ่ง ผู้จะมีสมาธิอย่างยิ่งได้ จะต้องตั้งอยู่บนฐานของศีลอย่างยิ่ง คืออนาคาริยวินัย ๔ ประการ อันเป็นพื้นฐานของความบริสุทธิ์ ได้แก่

(๑) ปาฏิโมกขสังวร คือการสำรวมอยู่ในศีล ๒๒๗ ข้อ ที่พระพุทธรเจ้าทรงบัญญัติ เว้นข้อที่พระองค์ทรงห้าม ทำตามข้อที่พระองค์ทรงให้ปฏิบัติ

(๒) อินทริยสังวร คือความสำรวม ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ ไม่ให้เพลิดเพลนไปกับอารมณ์อันน่าใคร่ อันเกิดจากการเห็นรูป ฟังเสียง ดมกลิ่น ลิ้มรส สัมผัส และการรับรู้อารมณ์ทางใจ

^{๒๐๔} พุ.ชา.เอก.(บาลี) ๒๗/๑๐๗/๒๖.

อะไรที่ไม่ควรดูก็อย่าไปดู อะไรที่ไม่ควรฟังก็อย่าไปฟัง อะไรที่ไม่ควรดมก็อย่าไปดม อะไรที่ไม่ควรลิ้มชิมรสก็อย่าไปลิ้มชิม อะไรที่ไม่ควรถูกต้องสัมผัสก็อย่าไปถูกต้องสัมผัส และอะไรที่ไม่ควรคิดก็อย่าไปคิด

(๓) อาชีวปาริสุทธิ คือการหาเลี้ยงชีวิตในทางที่ชอบ ได้แก่ การบิณฑบาต สำหรับการหาเลี้ยงชีวิตในทางที่ผิดที่เรียกว่า อนินสนา เช่น การหาลาภสักการะด้วยการโบ้ย การเป็นหมอดู การเป็นพ่อสื่อแม่ชัก การประจบชาวบ้าน จัดเป็นการกระทำที่ผิดพระวินัย

(๔) ปัจจยปัจจเวกขณะ คือการพิจารณาก่อนที่จะบริโภคหรือใช้สอยปัจจัย ๔ ว่าสิ่งนั้นเป็นเพียงเครื่องหล่อเลี้ยงชีวิตให้อยู่ได้ เหมือนน้ำมันหยอดเพลารถให้รถแล่นไปได้เท่านั้น เมื่อเราพิจารณาดังนี้แล้วย่อมบรรเทาความหลง ความมัวเมาในอาหาร เครื่องนุ่งห่ม ที่อยู่อาศัยและยารักษาโรคได้ ทำให้กินเพื่ออยู่ ไม่ใช่อยู่เพื่อกิน

๒) อาคารยวินัย วินัยสำหรับคฤหัสถ์ ได้แก่ วินัยของชาวพุทธชายหญิงทั่ว ๆ ไป คือ กุศลกรรมบถ ๑๐ ประการ^{๒๐๕}

(๑) ไม่ฆ่าชีวิตคน หรือสัตว์ไม่ว่าใหญ่

(๒) ไม่ลักทรัพย์ ยักยอกเงิน สิ่งของมาเป็นของตัวเอง

(๓) ไม่ประพฤติผิดในกาม ผิดลูกผิดเมีย ช่มชู้นกระทำชำเรา

(๔) ไม่พูดโกหก หลอกลวงให้หลงเชื่อ หรือชวนเชื่อ

(๕) ไม่พูดส่อเสียด นินทาว่าร้าย ยุยงให้คนแตกแยกกัน

(๖) ไม่พูดจาหยาบค้าย ให้เป็นที่แสลงหูคนอื่น

(๗) ไม่พูดจาไร้สาระ หรือที่เรียกว่าพูดเพ้อเจ้อไม่มีสาระ เหตุผลหรือประโยชน์อันใด

(๘) ไม่โลภอยากได้ของเขา คือไม่มีความคิดอยากเอาของคนอื่นมาเป็นของเรา

(๙) ไม่คิดร้าย ผูกใจเจ็บ แค้น ปองร้ายคนอื่น

(๑๐) ไม่เห็นผิดเป็นชอบ เช่น เห็นว่าบิดามารดาไม่มีความสำคัญ บุญไม่มีจริง เป็นต้น

โดยสรุป วินัยสำหรับคฤหัสถ์ผู้ครองเรือนที่สำคัญคือ ศีล ๕

ศีล ๕ นี้มีชื่อว่า ปกตศีล เป็นศีลธรรมชาติของคนทั่วไปที่จะต้องรักษาไม่ล่วงละเมิดแน่นอน ไม่ขึ้นอยู่กับชนชาติ หรือศาสนาใด ๆ ไม่ว่าเขาจะเข้าใจหรือไม่เข้าใจเรื่องศีล สมาทานหรือไม่สมาทานก็ตาม เกิดเป็นคนหรือสัตว์เดรัจฉานถ้าละเมิดศีลก็ย่อมได้รับโทษเหมือนกันหมด แต่ถ้าเขารักษาศีลดี ก็จะได้รับอานิสงส์ คือ มีสุขภาพดี มีอายุยืน เป็นต้น ดังนั้น ศีลจึงเป็นวินัยทางธรรมเบื้องต้นของคน เป็นเครื่องจำแนกคนออกจากสัตว์ปกติของคนที่สำคัญมี ๕ ประการ ฉะนั้น เพื่อรักษาปกติของคนไว้ ศีลข้อที่ ๕ จึงเกิดขึ้นว่าคนจะต้องไม่เสพของมีนเมาให้โทษ

ศีลทั้ง ๕ ข้อ คือ

๑) ไม่ฆ่า ทำให้เราเคารพชีวิตของผู้อื่น ไม่เบียดเบียนทำร้ายผู้อื่น

๒) ไม่ลัก ทำให้เราเคารพทรัพย์ของผู้อื่น

๓) ไม่ประพฤติผิดในกาม ทำให้เราเคารพลูกเมียของผู้อื่น ไม่ล่วงเกินลูกเมียของใคร

๔) ไม่พูดเท็จ ทำให้เราเคารพผู้อื่น เพราะคนพูดเท็จเป็นการทำลายประโยชน์ของผู้อื่น

๕) ไม่เสพของมีนเมาให้โทษ เมื่อเรารู้แล้วอาจจะทำให้ล่วงละเมิดสิทธิของผู้อื่นได้

จึงเกิดขึ้นมาโดยสามัญสำนึก และเกิดขึ้นพร้อมกับโลกเพื่อรักษาความปกติสุขของโลกไว้

^{๒๐๕} วจ.ทสก.(บาลี) ๒๔/๑๗๖/๒๑๙-๒๒๑.

โรคที่เกิดขึ้นมี ๒ ประเภท

๑) โรคประจำสังขาร เช่น โรคชรา โรคจากเชื้อโรคที่ระบาดเป็นครั้งคราว

๒) โรคที่เกิดขึ้นจากการประทุติมิต เช่น

ขาดศีลข้อ ๑ ทำให้อายุสั้น เช่น บุคคลประเภทเจ้าพ่อทั้งหลาย ฆ่าคนมามาก ลงท้ายก็โดนเขาฆ่าเอาบ้าง

ขาดศีลข้อ ๒ ทำให้เกิดโรคประสาท เช่น โรคหวาดผวา โรคจิต

ขาดศีลข้อ ๓ ทำให้เกิดกามโรคหรือโรคเอดส์ได้ง่าย

ขาดศีลข้อ ๔ ทำให้เกิดโรคความจำเสื่อม ผู้ที่โกหกมาก ๆ เข้า ลงท้ายแม้กระทั่งตัวเองก็หลงลืมว่าเรื่องที่ตนพูดขึ้นนั้นเป็นเรื่องจริงหรือโกหก

ขาดศีลข้อ ๕ ทำให้เกิดพิษสุราเรื้อรัง โรคตับแข็ง ก่อการทะเลาะวิวาทได้ง่าย

ดังนั้นหากเรารักษาศีล ๕ ได้ ก็เหมือนได้ฉีดยาป้องกันสารพัดโรคไว้แล้ว

“อันสตรีไม่มีศีลก็สิ้นสวย

บุรุษด้วยไม่มีศีลก็สิ้นศรี

บรรพชิตไม่มีศีลก็สิ้นดี

ข้าราชการศีลไม่มีก็บรลีย์”

๓.๓.๑๐ มงคลที่ ๑๐ มีวาจาสุภาษิต

คำว่า “มีวาจาสุภาษิต” ในที่นี้ได้หมายถึงเพียงว่าต้องเป็นคำร้อยกรอง ร้อยแก้ว เป็นคำคมบาดใจมีความหมายลึกซึ้งเท่านั้น แต่รวมถึงคำพูดที่ดีมีประโยชน์ต่อผู้ฟัง คำพูดที่ผู้พูดได้กลั่นกรองไว้ดีแล้วด้วยใจที่ผ่องใส มิใช่สักแต่พูด ดังสุภาษิตไทยว่า “พูดดีเป็นศรีแก่ตัว พูดชั่วพาตัวให้อับจน”

พระพุทธเจ้าทรงแสดงองค์ประกอบของวาจาสุภาษิต^{๒๐๖} ไว้ ๕ อย่าง คือ

๑) กาเลน ภาสิตา-พูดถูกกาลเทศะ เหมาะแก่กาลที่ควรพูด แม้ใช้คำพูดที่ดี เป็นคำจริง เป็นคำสุภาพ เป็นคำพูดที่มีประโยชน์ และพูดด้วยจิตที่เมตตา แต่ถ้าผิดจังหวะ ไม่ถูกกาลเทศะ ผู้ฟังยังไม่พร้อมที่จะรับแล้ว จะก่อให้เกิดผลเสียได้ กลายเป็นประจานหรือจับผิดกันไป

- พูดถูกเวลา (กาล) คือรู้ว่าเวลาไหนควรพูด เวลาไหนยังไม่ควรพูด ควรพูดนานเท่าไร ต้องคาดผลที่จะเกิดขึ้นไว้ด้วย

- พูดถูกสถานที่ (เทศะ) คือรู้ว่าในสถานที่เช่นไร เหตุการณ์แวดล้อมเช่นไรจึงสมควรที่จะพูด หากพูดออกไปแล้วจะมีผลดีหรือผลเสียอย่างไร

๒) สจฺจา ภาสิตา-พูดคำจริง ไม่ใช่คำพูดที่ปั้นแต่งขึ้น เป็นคำพูดที่ไม่คลาดเคลื่อนจากความเป็นจริง ไม่บิดเบือนจากความจริง ไม่เสริมความ ไม่อำความ ต้องเป็นเรื่องจริง

๓) สณฺหา ภาสิตา-พูดคำสุภาพ เป็นคำพูดไพเราะ ที่กลั่นออกมาจากน้ำใจที่บริสุทธิ์ ไม่เป็นคำหยาบ คำด่า คำประชดประชัน คำเสียดสี คำหยาบฟังกี่ระคายหู แค่คิดถึงกี่ยะคายใจ

๔) อตฺถสฺยหิตา ภาสิตา-พูดแล้วก่อให้เกิดประโยชน์ เกิดผลดีทั้งแก่คนพูดและคนฟัง แม้คำพูดนั้นจะจริงและเป็นคำสุภาพ แต่ถ้าพูดแล้วไม่เกิดประโยชน์อะไร กลับจะทำให้เกิดโทษ ก็ไม่ควรพูด

๕) เมตฺตจิตฺเตน ภาสิตา-พูดด้วยจิตเมตตา พูดด้วยความปรารถนาดี อยากให้คนฟังมีความสุข มีความเจริญยิ่ง ๆ ขึ้นไป ในข้อนี้หมายถึงว่าแม้จะพูดจริง เป็นคำสุภาพ พูดแล้วเกิดประโยชน์

^{๒๐๖} อภ.ปญจก.(บาลี) ๒๒/๑๙๘/๒๒๙.

แต่ถ้าจิตยังคิดโกรธมีความริษยาที่ยังไม่สมควรพูด เพราะผู้ฟังอาจรับไม่ได้ ถ้อยคำที่กล่าวด้วยจิตขุ่นมัว แม้เพียงประโยคเดียวอาจก่อให้เกิดความเสียหายร้ายแรงอย่างไม่อาจประมาณได้

อีกอย่างหนึ่ง วาจาสุภาสิต มี ๔ อย่าง คือ

๑) **สุภาสิต**-พูดถ้อยคำที่เป็นสุภาสิต ถ้อยคำดีงาม คือไม่พูดถ้อยคำที่เป็นทุพภาสิตที่ก่อให้เกิดความแตกแยก

๒) **ธมม**-พูดถ้อยคำที่เป็นธรรม คือไม่พูดถ้อยคำที่ไม่เป็นธรรมที่เป็นการพูดเพื่อเจ้า เพราะไม่ก่อให้เกิดประโยชน์แก่ผู้ฟัง

๓) **ปิย**-พูดถ้อยคำไพเราะ ไม่พูดถ้อยคำที่หยาบคาย

๔) **สัจ**-พูดแต่คำสัตย์ ไม่กล่าวคำเหลวไหล หลีกเลี่ยงการพูดเท็จ^{๒๐๗}

สุนทรภู่กล่าวไว้ว่า

“อันอ้อยตาลหวานลิ้นแล้วสิ้นซาก

แต่ลมปากหวานหูไม่รู้หาย

แม้เจ็บอื่นหมื่นแสนพอลิ้นคลนคลาย

เจ็บจนตายเพราะเขาเหน็บให้เจ็บใจ”

ดังนั้น หากคนเราที่มีอายุอยู่ในช่วงไม่เกิน ๒๕ ปี ในปฐมวัยที่เป็นวัยแรกของชีวิตได้ปฏิบัติตามมงคลสูตรตั้งแต่มงคลข้อที่ ๑ ถึงมงคลข้อที่ ๑๐ อย่างเคร่งครัดแล้วก็จะเป็นคนดี เข้าไหนเข้าได้ เพราะสังคมต้อนรับ ปราศจากผู้รังเกียจ พระพุทธเจ้าทรงสอนเพื่อประโยชน์แก่สามัญชนคนทั่วไป เพราะเป็นมงคลที่เกี่ยวกับผู้ที่อยู่ในสังคมทั่วไป เพื่อให้เราปฏิบัติตนเป็นคนดี ดังนั้น จึงสมควรนำมงคลมาปฏิบัติอย่างจริงจัง เพื่อประโยชน์ในการดำรงชีวิตอันนับว่าเป็นมงคลแก่ตนเองเป็นอย่างยิ่ง

^{๒๐๗} ส.ส.(บาลี) ๑๕/๒๑๓/๒๒๘, ชุ.สุ.(บาลี) ๒๕/๔๕๓/๔๑๘.

บทที่ ๔

ศึกษาวิเคราะห์มงคลปริตรตามแนวคัมภีร์สัทททาวิเสส และหลักกรรมนำความเจริญดำเนินชีวิตในมัชฌิมวัย

มัชฌิมวัย คือคนที่มีอายุตั้งแต่ ๒๖ ปี ถึงอายุ ๕๐ ปี เรียกว่าอยู่ในช่วง “มัชฌิมวัย” เป็นวัยที่ต้องดำเนินชีวิตด้วยลำแข้งของตน ไม่ควรจะต้องพึ่งพิงบิดามารดาอีกต่อไป ต้องออกไปเผชิญกับเหตุการณ์ของสังคมโลก เป็นวัยที่จะต้องตั้งตัวสร้างหลักปักฐาน รับผิดชอบในการดำรงชีวิตในมัชฌิมวัย ควรปฏิบัติตามมงคลเพิ่มขึ้นอีก ๒๐ ข้อ คือตั้งแต่มงคลข้อที่ ๑๑ ถึงมงคลข้อที่ ๓๐ ซึ่งจะได้นำมาอธิบายขยายความดังต่อไปนี้

๔.๑ ศึกษาวิเคราะห์บทพระบาลีตามแนวคัมภีร์สัทททาวิเสส

๔.๑.๑ มงคลปริตร คาถาที่ ๔

มาตาปิตุอุภูฐานัน

ปุตุตทธารสส สงคโห

อนากุลา จ กมนนตา

เอตมมงคลมุตตมัม.

๑) การสร้างรูปศัพท์ตามหลักไวยากรณ์

มาตาปิตุอุภูฐานัน เป็นหุตยัตตปุริสสมาส มีวันทสมาสเป็นสมาสทอ้ง แยกศัพท์เป็น มาตุ + ปิตุ + อุภูฐานัน มีรูปวิเคราะห์ว่า มาตา จ ปิตา จ มาตาปิตโร, มาตาปิตุณฺ อุภูฐานัน มาตาปิตุ อุภูฐานัน

มาตุ ศัพท์เป็นนามกิตก์ มาจากรากศัพท์ว่า มาน (บุชาย=บุชา) + ราทฺ, ปา (รกฺษณ=รักษา-เลี้ยงดู-คุ้มครอง, ปาเน=ดื่ม) + ตฺ

มาน + ราทฺ

ลง ราทฺ ปัจจัย

มานาที่หิ ราทฺ

มานุ + ราทฺ

ลบสระ อ ท้าย มาน ธาตุ

ธาตฺสสนโต โลโป ฯลฯ

มา + อาตฺ

ลบ รุ พร้อม นุ ท้ายธาตฺ

รมหิ รนฺโต ราหิ โน

ม + อาตฺ

ลบสระหน้า ปกตีสระหลัง

สรโลโปมาเทศปฺจจยา

สำเร็จรูปเป็น มาตุ = แม่, มารดา มีรูปวิเคราะห์ว่า ธมฺเมน ปุตุตฺ มาเนตฺติ มาตา ชื่อว่ามารดา เพราะเหตุทวนบุตรโดยธรรม

ปา + ตฺ

ลง ตฺ ปัจจัย

สพฺพโต ญฺวตฺวาวิ วา

มา + ตฺ

เปลี่ยน ปุ เป็น ม

กฺวจิ ธาตุวิภตฺติปฺจจยานํฯ

สำเร็จรูปเป็น มาตุ = แม่, มารดา รูปวิเคราะห์: ปุตุตฺ ปาตฺติ มาตา, ปุตุตฺ ปาเยตฺติ

มาตา ชื่อว่ามารดา เพราะรักษาบุตร, เพราะให้บุตรดื่ม (นํานม)

ปิตุ ศัพท์เป็นนามกิตก์ มาจากรากศัพท์ว่า ปา (รกฺษณ=รักษา-เลี้ยงดู-คุ้มครอง) + ริดฺ,

ปี (ตฺปฺปนกนฺตฺสู=เอิบอ้อม-ยินดี-รัก-ใคร่) + ตฺ

ปา + ริดฺ

ลง ริดฺ ปัจจัย

ปาหิโต ริดฺ

ปา + อิตฺ

ลบ รุ อนุพันธ์

รมหิ รนฺโต ราหิ โน

ปฺ + อิตฺ

ลบสระหน้า ปกตีสระหลัง

สรโลโปมาเทศปฺจจยาฯ

สำเร็จรูปเป็น ปิตุ = พ่อ, บิดา มีรูปวิเคราะห์ว่า ปุตุตฺ ปาติ รกฺษตฺติ ปิตา ชื่อว่าบิดา

เพราะรักษาบุตร

ปี + ตฺ

ลง ตฺ ปัจจัย

สพฺพโต ญฺวตฺวาวิ วา

ปี + ตุ ทำเสียงสั้นจาก อี เป็น อี กวจากติมขมุตตรานํ ที่ขมา
สำเร็จรูปเป็น ปีตุ = พ่อ, บิดา มีรูปวิเคราะห์ว่า ปุตุตฺ ปิยายตีติ ปีตา ชื่อว่าบิดา
เพราะรักใคร่บุตร

มาตาปีตุ ศัพท์เป็นทวันทสมาส มีการเปลี่ยนเสียง อุ ของ มาตุ ศัพท์เป็น อา ด้วยสูตร
ว่า เตสุ วุทธิโลปาคมิการวิปริตาเทสา จ

อุปฏิฐานํ ศัพท์เป็นนามกิตก์ มาจากรากศัพท์ว่า อุป + ฐา (คตินิวตติย=หยุด-ยืน-
ตั้งอยู่) + ยุ + สอิ

อุป + ฐา + ยุ	ลง ยุ ปัจจัย	นนาทที่หิ ยุ
อุป + ฐา + อน	เปลี่ยน ยุ เป็น อน	อนกา ยุณฺฐานํ
อุป + ฐ + อน	ลบสระ อา ที่ ฐา ชาติ	สรา สเร โลปี
อุป + ฐ + อาน	ทำเสียงยาว อ ที่ อน เป็น อา	ที่ขม
อุปฏิ + ฐ + อาน	ซ้อน ฎ	วคฺเค โฆสาโฆसानํ ตติยา
อุปฏิฐาน + สอิ	ลง สอิ ปฐมวิภัตติ	ลิงคตเถ ปจมา
อุปฏิฐาน + อํ	เปลี่ยน สอิ เป็น อํ	สอิ
อุปฏิฐานํ	แยก ลบ รวม	ปุพฺพมโหฯ สรโลโปฯ นเยฯ

สำเร็จรูปเป็น อุปฏิฐานํ = การเข้าไปยืนใกล้ชิด, การบำรุงเลี้ยงดู

มาตาปีตุอุปฏิฐานํ การบำรุงเลี้ยงดูมารดาและบิดา, การเลี้ยงดูบิดามารดา

ปุตุตทการุส เป็นทวันทสมาส แยกเป็น ปุตุต + ทาร + ส มีรูปวิเคราะห์ว่า ปุตุโต จ
ทาโร จ ปุตุตทาโร

ปุตุต ศัพท์เป็นนามกิตก์ มาจากรากศัพท์ว่า ปุ/ปุ (ปวเน=ชำระ-ทำให้บริสุทธิ์, ปูรเน=
เต็ม-ทำให้เต็ม) + ต, ปุส (โปสเน=เลี้ยงดู) + ต, ปูร (ปูรเน=เต็ม-ทำให้เต็ม) + ต

ปุ/ปุ + ต	ลง ต ปัจจัย	ฉทาทิหิ ตฺตรณ
ปุ/ปุ + ต	ทำเสียงสั้น อุ ที่ ปุ เป็น อุ	กวจากติมขมุตตรานํ ที่ขมา
ปุตุ + ต	ซ้อน ต	ปรเทวภาโว ฐาเน

สำเร็จรูปเป็น ปุตุต = ลูก, บุตร มีรูปวิเคราะห์ว่า ปีโตร ปุณาติ โสเธติ อเนนาติ
ปุตุโต ชื่อว่าบุตร เพราะช่วยชำระมารดาบิดาให้สะอาด (จากการถูกตำหนิว่าไม่มีผู้สืบสกุล) อตตโน กุส
ปวติ โสเธตีติ ปุตุโต ชื่อว่าบุตร เพราะชำระคือทำตระกูลของตนให้บริสุทธิ์

ปุส/ปูร + ต	ลง ต ปัจจัย	ฉทาทิหิ ตฺตรณ
ปุส/ปูร + ต	ลบสระ อ ท้าย ปุส/ปูร ชาติ	ชาติสสนโต โลโป ๗ลฯ
ปุส/ปูร + ต	ทำเสียงสั้น อุ ที่ ปูร เป็น อุ	กวจากติมขมุตตรานํ ที่ขมา
ปุตุ + ต	ลบ ส/ร ท้ายชาติ แล้วซ้อน ต	คฺปาทีนณจ

สำเร็จรูปเป็น ปุตุต = ลูก, บุตร มีรูปวิเคราะห์ว่า โปสียเตติ ปุตุโต ชื่อว่าบุตร เพราะ
มารดาบิดาเลี้ยงดู อตตโน ปีตุ หนยํ ปูเรตีติ ปุตุโต ชื่อว่าบุตร เพราะทำหทัยของบิดาให้เต็ม

ทาร ศัพท์เป็นนามกิตก์ มาจากรากศัพท์ว่า ทร (วิทารเน=ทำลาย-แตก) + อ

ทร + อ	ลง อ ปัจจัย	สพฺพโต ญฺวตุวาวิ วา
ทร + อ	ลบสระ อ ท้าย ทร ชาติ	ชาติสสนโต โลโป ๗ลฯ

ทาร์ + อ วุทธิสระต้นธาตุเป็น อา อดฺยเลข จ

สำเร็จรูปเป็น ทาร์ = ภรรยา, แม่บ้าน มีรูปวิเคราะห์ว่า ทาร์ยนเต อนาคติ ทาโร
ชื่อว่าภรรยา เพราะทำให้สามแยกออก (จากครอบครัวเดิม)

ปุตตทาร์สส = ซึ่งบุตรและภรรยา

ปุตตทาร์ + ส ลง ส จตุตถิ/ฉฺฐฐิวิภัตติ สมปทาเน จตุตถิ / ทุติยาฯ

ปุตตทาร์สส ซ้อน ส สาคโม เส

สงคโห ศัพท์เป็นนามกิตก์ มาจากรากศัพท์ว่า ส + คห (อุปาทาเน=ถือ-จับ-ยึด-กุม) +

อ + ส

ส + คห + อ ลง อ ปัจจัย สพฺพโต ญวฺตฺวาวิ วา

ส + คห + อ ลบสระ อ ท้าย คห ธาตุ ธาตุสนฺโต โลโป ฯลฯ

สง + คห + อ เปลี่ยนนิคหิต เป็น ญ วคฺคนฺตฺ วา วคฺเค

สงคห + ส ลง ส ปฐมวิภัตติ ลิงคฺตฺเถ ปจฺมา

สงคห + โอ เปลี่ยน ส เป็น โอ โส

สงคโห แยก ลบ รวม ปุพฺพมโหฯ สรฺโลโปฯ นเยฯ

สำเร็จรูปเป็น สงคโห = การสงเคราะห์, การรวบรวม มีรูปวิเคราะห์ว่า สงฺเขเปน
คยฺหเต อนาคติ สงคโห เนื้อความที่ถือเอาโดยย่อ ชื่อว่าสังคหะ

อนากุลา ศัพท์เป็นนินิปาตปุพฺพบทกัมมธารยสมาส แยกเป็น น + อากุลา + โย มีรูป
วิเคราะห์ว่า น อากุลา อนากุลา การงานอันไม่อากุล ชื่อว่าอนากุละ

อากุลา ศัพท์เป็นนามกิตก์ มาจากรากศัพท์ว่า อา + กุล (สงฺขานะ=นับ-คำนวณ) + อ +

โย

อา + กุล + อ ลง อ ปัจจัย สพฺพโต ญวฺตฺวาวิ วา

อา + กุล + อ ลบสระ อ ท้าย กุล ธาตุ ธาตุสนฺโต โลโป ฯลฯ

อากุลา + โย ลง โย ปฐมวิภัตติ ลิงคฺตฺเถ ปจฺมา

อากุลา + อา เปลี่ยน โย เป็น อา สพฺพโยนินฺมาเอ

สำเร็จรูปเป็น อากุลา = อันอากุล, อันคั่งค้าง

อนากุลา

น + อากุลา เปลี่ยน น เป็น อนฺ สเร อน

กมมนฺตา ศัพท์เป็นนามกิตก์ มาจากรากศัพท์ว่า กร (กรณ=ทำ) + รम्म + อนฺต + โย

กร + รम्म ลง รम्म ปัจจัย ธราทีหิ รम्मโม

กร + รम्म ลบสระ อ ท้าย กร ธาตุ ธาตุสนฺโต โลโป ฯลฯ

ก + อम्म ลบ รุ ท้ายธาตฺ และ รุ อนุพันธ์ รุมฺหิ รนฺโต ราที โน

กम्म แยก ลบ รวม ปุพฺพมโหฯ สรฺโลโปฯ นเยฯ

กम्म + อนฺต ลง อนฺต ปัจจัย วัตตฺมานะ มานฺนฺตา

กम्मนฺต แยก ลบ รวม ปุพฺพมโหฯ สรฺโลโปฯ นเยฯ

กम्मนฺต + โย ลง โย ปฐมวิภัตติ ลิงคฺตฺเถ ปจฺมา

กम्मนฺต + อา เปลี่ยน โย เป็น อา สพฺพโยนินฺมาเอ

สำเร็จรูปเป็น กมมนดา = การงานทั้งหลาย มีรูปวิเคราะห์ว่า กรียเตติ กมม์ กรรมที่
คนทำ ชื่อว่ากัมมะ

เอตมมจฺคลมุตฺตมํ เป็นบทสนธิ ตัดบทเป็น เอตํ + มจฺคลํ + อุตฺตมํ เปลี่ยนนิกหิต (◌)
ที่ ตํ เป็น ม ด้วยสูตรว่า วคฺคนตํ วา วคฺเค, เปลี่ยนนิกหิต (◌) ที่ ลํ เป็น ม ด้วยสูตรว่า มทา สเร

๒) คำศัพท์ตามคัมภีร์อภิธานปทีปิกา

มาตุ ศัพท์ ที่หมายถึง มารดา, แม่ ตามคัมภีร์อภิธานมีศัพท์ที่ใช้ในความหมายเดียวกัน
๖ ศัพท์ ประกอบด้วย

๑) อัมมา แปลว่า มารดา, แม่

รูปวิเคราะห์: ปุตฺตธิตฺเรหิ อมฺมียเต ปุชฺชียเตติ อมฺมา มารดาชื่อว่าอัมมา เพราะเป็นผู้ที่
ยังบุตรและธิดาให้บูชา (อม ปุชายํ=บูชา + ม + อา) ปุตฺตเกสุ ปิยํ อเมติ ปวตฺเตตฺติ อมฺมา มารดาชื่อว่า
อัมมา เพราะเป็นผู้ยังความรักให้เป็นไปในบุตร (อม ปวตฺตเน=เป็นไป + ม + อา)

อุทาหรณ์: อมมา อมฺกสมิ คามเก เอตฺตสสา ภาตฺติกฺลํ ตตฺถ คนฺตวา วิจิณาถ^๑ แม่
ทั้งหลาย ที่หมู่บ้านโน้น มีตระกูลญาติของภิกษุณีนี้อยู่ ท่านทั้งหลายจงไปสืบทอดที่ตระกูลญาตินั้น

๒) อัมพา แปลว่า มารดา, แม่

รูปวิเคราะห์: ปุตฺตธิตฺเรหิ อมฺมียเต ปุชฺชียเตติ อมฺพา มารดาชื่อว่าอัมพา เพราะเป็นผู้ที่
บุตรและธิดาบูชา (อม ปุชายํ=บูชา + ม + อา)

๓) ชนนี แปลว่า มารดา, แม่

รูปวิเคราะห์: ชนยฺตฺติ ชนนี มารดาชื่อว่าชนนี เพราะเป็นผู้ให้กำเนิด (ชน ชนเน=
เกิด-ให้เกิด + ยุ + อี)

อุทาหรณ์: วิโยเคน จ เม ชายา ชนนี จ น ชีวตี^๒ ภรรยาและมารดาของเราคงอยู่
ไม่ได้เพราะการพลัดพราก ตตฺถ มาตาปิตุหิตฺติ ชนนีชนเก สนฺธาย วุตฺตม^๓ บรรดาบทเหล่านั้น คำว่า มาตา-
ปิตุหิตฺติ หมายถึง พระชนก พระชนนี

๔) มาตุ แปลว่า มารดา, แม่

รูปวิเคราะห์: รมเมน ปุตฺตํ มาเนตฺติ มาตา มารดาชื่อว่ามาตุ เพราะเป็นผู้เกิดทุน
บุตรโดยธรรม (มาน ปุชายํ=บูชา + ราตุ) ปุตฺตํ ปาตฺติ มาตา มารดาชื่อว่ามาตุ เพราะเป็นผู้รักษาบุตร
(ปา รกฺขเณ=รักษา + ตฺ, เปลี่ยน ป เป็น ม)

อุทาหรณ์: มาตา มิตฺตํ สเก ฆเร^๔ มารดาเป็นมิตรในเรือนของตน

๕) ชเนตฺติ แปลว่า มารดา, แม่

รูปวิเคราะห์: ชนยฺตฺติ ชเนตฺติ มารดาชื่อว่าชเนตฺติ เพราะเป็นผู้ให้กำเนิด (ชน
ชนเน=เกิด-ให้เกิด + เณ + ตฺ)

^๑ วิ.ภิกขุณี.(บาลี) ๓/๖๘๗/๒๔.

^๒ สารตถ.ฎีกา (บาลี) ๒/๑๗๘/๓๒๙.

^๓ วิ.อ.(บาลี) ๓/๑๐๕/๗๕.

^๔ ส.ส.(บาลี) ๑๕/๕๓/๔๑.

อุทาหรณ์: ชเนตติ ยาปี เต มาตา น ตํ อัจฉะยย ปสสิตฺ๕ มารดาบิดาบังเกิดเกล้าของ เจ้าคงไม่ปรารถนาที่จะเห็นเจ้าเลย

๖) ขนิกา แปลว่า มาตา, แม่

รูปวิเคราะห์: ชเนตติ ขนิกา มารดาชื่อว่าขนิกา เพราะเป็นผู้ให้กำเนิด (ชน ชนเน= เกิด-ให้เกิด + ญวฺ + อา)

อุทาหรณ์: อิมสส ขนิกา มาตา มายา นาม ภวิสสตี๖ พระมารดาบังเกิดเกล้าของ ดาบสนี้จักมีพระนามว่ามายา

ปิตุ ศัพท์ มีความหมาย ๒ อย่าง คือ

๑) พรหมะ พรหม อุทาหรณ์: สัพพโลกานํ ปิตุภูจฺยานียตฺตา ปิตา, สัพพโลกํ วา ปาติ รกฺขตฺติ ปิตา ชื่อว่าพรหม เพราะเป็นผู้ตั้งอยู่ในฐานะเป็นพ่อของชาวโลกทั้งปวง หรือผู้คุ้มครองโลกทั้ง ปวง

๒) ขนกะ พ่อ อุทาหรณ์:

มาตา ปิตา จ เม วุฑฺฒา	ชินฺณกา คตโยพฺพนา
เตสํ ตฺถุณฺฑเชน หาทฺตฺน	มฺฤญเจ ปุพฺพกตํ อิมฺ๗

พ่อแม่ของข้าพเจ้าแก่เฒ่า ผ่านวัยหนุ่มสาวไปแล้ว ข้าพเจ้าคาบรวงข้าวสาธิตไป เพื่อท่านทั้ง ๒ นั้น เพราะเหตุนั้น ข้าพเจ้าจึงชำระหนี้ที่ท่านได้ให้กู้ยืมไว้ในกาลก่อน

ปิตุ ศัพท์ ที่หมายถึง บิดา, พ่อ ตามคัมภีร์อภิธานมีศัพท์ที่ใช้ในความหมายเดียวกัน ๓ ศัพท์ ประกอบด้วย

๑) ตาตะ แปลว่า บิดา, พ่อ

รูปวิเคราะห์: ปุตุเต ตายตฺติ ตาโต บิดาชื่อว่าตาตะ เพราะเป็นผู้รักษาบุตร (ตา ปาลเน=รักษา + ต)

อุทาหรณ์: อิมานิ กิร มํ ตาโต กสฺสโก อนุสาสตี๘ เดิมที ท่านกัสสปะผู้เป็นบิดา ได้ พร่ำสอนถ้อยคำเหล่านี้กับเรา

๒) ขนกะ แปลว่า บิดา, พ่อ

รูปวิเคราะห์: ชเนตติ ชนโก บิดาชื่อว่าขนกะ เพราะเป็นผู้ให้กำเนิด (ชน ชนเน= เกิด-ให้เกิด + ญวฺ)

อุทาหรณ์: ปิตาติ โย โส ชนโก๙ คำว่า บิดา คือบุรุษผู้ให้กำเนิด

๓) ปิตุ แปลว่า บิดา, พ่อ

รูปวิเคราะห์: สัพพโลกํ ปาติ รกฺขตฺติ ปิตา บิดาชื่อว่าปิตุ เพราะเป็นผู้รักษาชาวโลก ทั้งปวง ปุตุตํ ปาติ รกฺขตฺติ ปิตา บิดาชื่อว่าปิตุ เพราะเป็นผู้รักษาบุตร (ปา รกฺขเน=รักษา + ริตุ) ปุตุตํ ปิยายตฺติ ปิตา บิดาชื่อว่าปิตุ เพราะเป็นผู้รักใคร่บุตร (ปี ตปฺปนกนฺตีสฺสู=อิม, รัก-ใคร่ + ตฺ)

๕ ขุ.ชา.(บาลี) ๒๗/๑๘๔/๔๐๕.

๖ ขุ.อป.(บาลี) ๓๓/๑๖๕/๑๒๑.

๗ ขุ.ชา.(บาลี) ๒๗/๑๐/๒๙๑.

๘ ขุ.ชา.(บาลี) ๒๗/๑๓๒/๔๔๒.

๙ ขุ.จู.(บาลี) ๓๐/๑๔๖/๒๙๓.

อุทาหรณ์: นตฺถิ อโย โลกโ นตฺถิ ปโร โลกโ นตฺถิ มาตา นตฺถิ ปิตา นตฺถิ^{๑๐} โลกนี้ไม่มี โลกหน้าไม่มี มารดาไม่คุณ บิดาไม่มีคุณ

อุปุฏฺฐานะ ศัพท์ แปลว่า การเลี้ยงดู, การรับใช้ ตามคัมภีร์อภิธานมีศัพท์ที่ใช้ในความหมายเดียวกัน ๓ ศัพท์ คือ

๑) **อุปาสนะ** แปลว่า การเลี้ยงดู, การอุปฐาก, การรับใช้

รูปวิเคราะห: อุปคนตฺวา อาสนิ อุปาสนํ การเข้าไปนั่งอยู่ใกล้ ๆ ชื่อว่าอุปาสนะ (อุป + อาส อุปเวสเน=นั่ง + ยุ)

อุทาหรณ์: เย จ สนฺเต อุปาสนติ^{๑๑} ส่วนชนเหล่าใด ย่อมเข้าไปหาสัตบุรุษ กสฺมา อุปาสโกติ รตนตฺตยํ อุปาสนโต โส หิ พุทฺธํ อุปาสตีติ อุปาสโก ตถา ฌมฺมํ สํขิ^{๑๒} เพราะเหตุไรจึงเรียกว่าอุปาสก เพราะนั่งใกล้พระรัตนตรัย จจริงอยู่ คนที่ชื่อว่าอุปาสกนั้น เพราะอรรถว่า นั่งใกล้พระพุทธเจ้า นั่งใกล้พระธรรม นั่งใกล้พระสงฆ์

๒) **สุสฺสุสา** แปลว่า การเลี้ยงดู, การอุปฐาก, การรับใช้

รูปวิเคราะห: โสตุมิจฺจา สุสฺสุสา ความต้องการรับฟัง ชื่อว่าสุสฺสุสา (สุ + สุ สวเน=ฟัง + ส + อา)

อุทาหรณ์: สุสฺสุสา เสฏฺฐา ภริยานิ^{๑๓} การดูแลของภรรยาประเสริฐสุด

๓) **ปาริจรียา** แปลว่า การเลี้ยงดูแล, การอุปฐาก, การรับใช้

รูปวิเคราะห: ปริจรณํ ปริจรียา การอุปฐาก ชื่อว่าปาริจรียา (ปรี + จร จรณ=ประพฤติ-เที่ยว + อิ + ฌย + อา)

อุทาหรณ์: มาตุคฺคาโม ปุริสฺสฺส ปาริจรียํ อุปเตติ^{๑๔} มาตุคามย่อมเข้าไปบ่าเรอบุรุษ

ปุตตะ ศัพท์ที่หมายถึง บุตร, ลูก ตามคัมภีร์อภิธานมีศัพท์ที่ใช้ในความหมายเดียวกัน ๗ ศัพท์ ประกอบด้วย

๑) **อปฺปิจฺจะ** แปลว่า บุตร

รูปวิเคราะห: ชาเตน นรเก น ปตฺนติ อเนนาติ อปฺปจํ บุตรชื่อว่าอปฺปิจฺจะ เพราะช่วยให้มารดาบิดาไม่ตกไปในนรกด้วยการเกิด (น + ปต ปตเน=ตก + ย) น ปตติ น วิจฺฉินฺหติ วิโส เอเตนาติ วา อปฺปจํ บุตรชื่อว่าอปฺปิจฺจะ เพราะช่วยให้วงศ์ตระกูลไม่ขาดสูญ (น + ปต ฉินฺหเต=ตัด-ขาด + ย) อปฺปจ ศัพท์ เป็น นปฺปฺสกลิงค์อย่างเดียว มีความหมายเป็นได้ทั้งบุตรชาย-บุตรสาว หลาน เหล่ากอและวงศ์วาน ผู้สืบเชื้อสาย

อุทาหรณ์: ภวนฺตเรปิ อปฺปจํ วา ทายาทำ วา น ลภนฺติ^{๑๕} คนเหล่านั้น ย่อมไม่ได้บุตรหรือทายาท แม้ในระหว่างแห่งภพ

^{๑๐} ม.ม.(บาลี) ๑๓/๙๔/๗๐.

^{๑๑} อง.ปณฺจก.(บาลี) ๒๒/๑๗๙/๒๐๒.

^{๑๒} ที.สี.อ.(บาลี) ๑/๒๕๐/๒๑๑.

^{๑๓} ส.ส.(บาลี) ๑๕/๑๔/๘.

^{๑๔} ส.สพ.(บาลี) ๑๘/๒๘๒/๒๒๐.

^{๑๕} ขุ.ชา.อ.(บาลี) ๘/๑๓๒/๑๑๖.

๒) บุตตะ แปลว่า บุตร

อุทาหรณ์: บุตโต เม อุตโตโร นาม สทฺโธ อาสิ อูปาสโก^{๑๖} ดิฉันมีลูกชายคนหนึ่งชื่อ
อุตตระ เป็นอุบาสกมีศรัทธา

ตาตาทิ บุตโต วทมานโน กมเปติ ทหยัง ปิตุ
ททยสฺส สทิสี วาจา ทหยัง สมม ทมมิ เต^{๑๗}

เมื่อลูกเรียกว่า พ่อ ใจพ่อก็หวั่นไหว คำพูดของท่านเช่นกับเนื้อหัวใจ
สหายเอ๋ย ข้าพเจ้าให้เนื้อหัวใจแก่ท่าน

๓) อัตตชะ, อัตรชะ แปลว่า บุตร, ลูกรัก

รูปวิเคราะห์: อตตโต ชาโต อตตโซ อตรโซ จ บุตรชื่อว่าอัตรชะและอัตรชะ เพราะ
เกิดจากตน (อตต + ชน ชนเน=เกิด-ให้เกิด + กวี)

อุทาหรณ์: โคโต เม อตรโซ บุตโต โย มยหิ ปริจารโก^{๑๘} ลูกรักของเราที่คอยดูแล
ปรนนิบัติเราก็อลลหายไปด้วย

๔) สุตตะ แปลว่า บุตร

รูปวิเคราะห์: สุตเตติ สุตโต บุตรชื่อว่าสุตตะ เพราะเป็นผู้ที่มารดาบิดาให้กำเนิด (สุ
สนทชนิสฺสเร=ไหลไป, เกิด-ให้เกิด, เป็นใหญ่ + ต) สฺมณาสิติ สุตโต บุตรชื่อว่าสุตตะ เพราะเป็นผู้เชื้อฟง (สุ
สวเน=ฟง + ต)

๕) ตนุชะ แปลว่า บุตร

รูปวิเคราะห์: ตนุมาหา ชาโต ตนุโซ บุตรชื่อว่าตานุชะ เพราะเป็นผู้เกิดจากกาย (ตฺนุ
+ ชน ชนเน=เกิด-ให้เกิด + กวี)

อุทาหรณ์: มาตาว บุตฺตํ ตฺรณํ ตนุชํ สมณฺสสตฺตา^{๑๙} เหมือนมารดาอดสัมผัสบุตรอ่อน
ผู้เกิดจากตน

๖) ตนยะ แปลว่า บุตร

รูปวิเคราะห์: ตนุมาหา ชาโต ตนโย บุตรชื่อว่าตนยะ เพราะเป็นผู้เกิดจากกาย (ตฺนุ
+ ชน ชนเน=เกิด-ให้เกิด + อ) อตตนิ เปมฺ ติโนตฺติ ตนโย บุตรชื่อว่าตนยะ เพราะเป็นผู้แผ่ความรักไว้ใน
ตน (ตฺนุ วิตถาเร=แผ่-ขยาย + อย)

อุทาหรณ์: รมมกุมารโ นามสฺส อติรมโม ตนโย อโหสิ^{๒๐} เขามีบุตรผู้น่ารักยิ่งชื่อว่า
รัมมกุมาร

๗) สุนุ แปลว่า บุตร

รูปวิเคราะห์: สฺยติ ปสวียตฺติ สุนุ บุตรชื่อว่าสุนุ เพราะเป็นผู้มารดาบิดาให้เกิด (สุ
ปสเว=ไหล + ญ)

^{๑๖} ขุ.เปต.(บาลี) ๒๖/๓๓๗/๑๘๙.

^{๑๗} ขุ.ชา.(บาลี) ๒๗/๕๙/๑๐๓.

^{๑๘} ขุ.ชา.(บาลี) ๒๗/๑๐/๒๓๘.

^{๑๙} ขุ.ชา.(บาลี) ๒๗/๒๘๒/๔๑๖.

^{๒๐} ขุ.พุทธ.อ.(บาลี) ๑๕/๒๖๔.

ทหาร ศัพท์ ที่หมายถึง ภรรยา, แม่บ้าน ตามคัมภีร์อภิธานมีศัพท์ที่ใช้ในความหมายเดียวกัน ๙ ศัพท์ ประกอบด้วย

๑) ทหาร แปลว่า ภรรยา, แม่บ้าน

อุทาหรณ์: เย คหภูธา ปุณณกรา สीलวนโต อุปาสกา
ธมเมน ทาร โปเสนติ เต นมสสามิ มาตลี^{๒๑}
มาตลี เรานอบน้อมคฤหัสถ์ผู้ทำบุญ มีศีล เป็นอุปาสก เลี้ยงดู
ภรรยาโดยชอบธรรม

๒) ขายา แปลว่า ภรรยา, แม่บ้าน

รูปวิเคราะห์: ขายติ ปุตโต ยายติ ขายา ภรรยาชื่อว่าขายา เพราะเป็นผู้ให้กำเนิดบุตร (ชน ชนเน=เกิด-ให้เกิด + ย + อา) ขยตีติ ขายา ภรรยาชื่อว่าขายา เพราะเป็นผู้ชนะ (ในเรือน) (ชียเย=ชนะ + ย + อา)

อุทาหรณ์: เขฏฐสส ภาคุโน ขายา อโหสิ สุปติพพตา^{๒๒} หม่อมฉันเป็นภรรยาของพี่ชายคนโต ปฏิบัติสามีอย่างดี

๓) กัลลัตตะ แปลว่า ภรรยา, แม่บ้าน

รูปวิเคราะห์: กเลติ ปริจฉินทตีติ กลตตํ ภรรยาชื่อว่ากัลลัตตะ เพราะเป็นผู้จัดแจง (ของใช้ในเรือน) (กล สงขยาเน=นับ-คำนวณ + ต)

๔) ขรณี แปลว่า ภรรยา, แม่บ้าน

รูปวิเคราะห์: ขร เนตตี ขรณี ภรรยาชื่อว่าขรณี เพราะเป็นแม่บ้าน (ขร + นี นเย=นำไป + อ + อี)

อุทาหรณ์: ขรณี นิเวสนทวาเร นิสินนา โหติ^{๒๓} หญิงแม่บ้าน นั่งอยู่ที่ประตูเรือน

๕) ภริยา แปลว่า ภรรยา, ภริยา, แม่บ้าน

รูปวิเคราะห์: ภริตพพโต ภริยา หญิงชื่อว่าภริยา เพราะเป็นผู้ที่สามีควรเลี้ยงดู (ภรเน=เลี้ยงดู + อี + ย + อา)

อุทาหรณ์: ชาตรุเปเน สยฉนนา ทาสีคณปุรกษตา องเคน ปุตตมาทาย ภริยา มีอุปาคมิ^{๒๔} ภรรยาแต่งตัวด้วยเครื่องประดับล้วนแต่เป็นทองคำ มีหมู่สาวใช้ห้อมล้อม ได้อุ้มลูกมาหาเรา

๖) ปิยา แปลว่า ภรรยา, แม่บ้าน

รูปวิเคราะห์: ปิยายิตพพโต ปิยา ภรรยาชื่อว่าปิยา เพราะเป็นผู้ที่สามีควรรักใคร่ (ปีตปนกนตีสู=อิม, ยินตี-ใคร่ + ย + อา)

อุทาหรณ์: เหว เทนตา สามิกสส ปิยา ภวิสสติ มนาปา จ^{๒๕} เมื่อเธอให้แบบนี้ จักเป็นภรรยาที่น่ารักน่าพอใจของสามี

^{๒๑} ส.ส.(บาลี) ๑๕/๒๖๔/๒๘๓.

^{๒๒} ชุ.อป.(บาลี) ๓๓/๒๗๙/๓๘๔.

^{๒๓} วิ.มหา.(บาลี) ๒/๖๐/๑๓๘.

^{๒๔} ชุ.เถร.(บาลี) ๒๖/๒๙๙/๓๑๗.

^{๒๕} วิ.มหา.(บาลี) ๑/๒๘๕/๒๑๓.

๗) **ปชาปติ** แปลว่า ภรรยา, แม่บ้าน

รูปวิเคราะห์: ปชั ปุตุตฺ ปาเลตีติ ปชาปติ ภรรยาชื่อว่าปชาปติ เพราะเป็นผู้ดูแลบุตร (ปชา + ปา ปาลเน=รักษา + ติ)

อุทาหรณ์: เตน กิร ปุริเสน อณฺเฎ ปชาปติ อาনীตา^{๒๖} ทราบข่าวว่า บุรุษนั้นได้พาหญิงอื่นมาเป็นภรรยา

๘) **ทุตติยา** แปลว่า ภรรยา, แม่บ้าน

รูปวิเคราะห์: ทวินันํ ปุณฺณิ ทุตติยา ภรรยาชื่อว่าทุตติยา เพราะเป็นคนที่สอง (ในเรือน) (ทวิ + ตีย + อา)

อุทาหรณ์: ปจฺโหม ภตฺตา สามิเป็นคนที่หนึ่ง (ในบ้าน)

๙) **ปาทปริจาริกา** แปลว่า ภรรยา, แม่บ้าน

รูปวิเคราะห์: สามิกสฺส ปาเท ปริจรตีติ ปาทปริจาริกา ภรรยาชื่อว่าปาทปริจาริกา เพราะเป็นผู้ปรนนิบัติแทบเท้าสามี (ปท + ปริ + จร จรเณ=ประพุดิ-เทียว + ณฺจ + อา)

อุทาหรณ์: สวา เซฏฺฐกทาสสฺส ปาทปริจาริกา อโหสิ ปณฺชิตา พยฺตุตา^{๒๗} ภรรยาของทาสผู้ใหญ่ที่สุดนั้น เป็นบัณฑิต ฉลาดหลักแหลม

กัมมะ/กัมมันตะ ศัพท์ ที่หมายถึง การกระทำ, การงานที่ควรทำ, กิจการ, หน้าที่ ตามคัมภีร์อริชานมีศัพท์ที่ใช้ในความหมายเดียวกัน ๕ ศัพท์ ประกอบด้วย

๑) **กริยะ, กริยา** แปลว่า การกระทำ, การงาน, กริยา

รูปวิเคราะห์: กรณียํ กริยํ กิจที่ควรทำ ชื่อว่ากริยะ กตตพฺพาติ กริยา กิจที่ควรทำ ชื่อว่ากริยา (กร กรเณ=ทำ + อิ + ณฺย + อา)

อุทาหรณ์: อหฺยจ โข อตฺตโน ปาปกริยํ อาวี รโห วาปี สเร น ชาตุ สงฺขาตชาตี-มรโณหฺมสมิ ยเถว เม อิธ ตถา ปฺรตฺถ^{๒๘} ก็เราระลึกไม่ได้สักนิดเดียวถึงการกระทำความชั่วของตนทั้งในที่แจ้งและที่ลับ เราเป็นผู้มีการเกิดและการตายตามกำหนด การพ้นจากความตายย่อมไม่มีในโลกนี้ฉันใดในโลกหน้าก็ฉันนั้น

๒) **กริยะ, กริยา** แปลว่า การกระทำ, การงาน, กริยา

รูปวิเคราะห์: กรณียํ กริยํ กิจที่ควรทำ ชื่อว่ากริยะ กตตพฺพาติ กริยา กิจที่ควรทำ ชื่อว่ากริยา (กร กรเณ=ทำ + ริย + อา)

อุทาหรณ์: สนฺตฺเยว โข ปน กริยํ นตฺถิ กริยาติ วาจํ ภาสตี สาสฺส โหติ มิจฺฉา-วาจา^{๒๙} การกระทำมีผล แต่เขากล่าวว่า การกระทำไม่มีผล วาจา นั้นของเขาจึงเป็นมิจฉาวาจา

๓) **กัมมะ** แปลว่า การกระทำ, หน้าที่การงาน, กรรม (กร กรเณ=ทำ + รम्म)

อุทาหรณ์: กมฺมํ นาม เทว กมฺมานิ หินฺนญจ กมฺมํ อุกฺกมฺมญจ กมฺม^{๓๐} ที่ชื่อว่าหน้าที่การงาน ได้แก่ หน้าที่การงาน ๒ อย่าง คือ หน้าที่การงานชั้นต่ำและหน้าที่การงานชั้นสูง

^{๒๖} วิ.มหา.(บาลี) ๒/๒๓๐/๒๒๖.

^{๒๗} ม.อุ.อ.(บาลี) ๓/๓๙๘/๒๔๕.

^{๒๘} พุ.ชา.(บาลี) ๒๗/๘๗/๓๙๓.

^{๒๙} ม.ม.(บาลี) ๑๓/๙๘/๗๔.

^{๓๐} วิ.มหา.(บาลี) ๒/๑๕/๑๑๑.

๔) กิจจะ แปลว่า หน้าที่, กิจการ, งานที่ควรทำ

รูปวิเคราะห์: กรณีย กิจจ หน้าที่อันควรทำ ชื่อว่ากิจจะ (กร กรณ=ทำ + ริจจ)

อุทาหรณ์: อณฺตร วา ปนสฺส กิจจํ โหติ กรณีย วา^{๓๑} ก็หรือว่าเรามีกิจหรือธุระที่ควรทำอย่างใดอย่างหนึ่ง

๕) กรณียะ แปลว่า หน้าที่, กิจการ, งานที่ควรทำ

รูปวิเคราะห์: กตตพฺพนฺติ กรณีย กิจที่ควรทำ ชื่อว่ากรณียะ (กร กรณ=ทำ + อนีย)

อุทาหรณ์: กตสฺส ปฏฺยโย นตฺถิ กรณียํ น วิชชตี^{๓๒} ย่อมไม่มีการสั่งสมกิจที่ทำแล้ว ทั้งไม่มีกิจที่ควรทำอีก

๓) วิเคราะห์ตามหลักฉันทลักษณ์

พระคาถาที่ ๔

มาตาปิตุอุฏฺฐานํ

อนาถา จ กมฺมนฺตา

ปุตฺตทารสฺส สงฺคโห

เอตมมจฺคลมุตฺตมํ.

ครึ่งคาถาแรก							
ค	ภ	ย	ค	ค	ย	ช	ค
๒	๒ ๑ ๑	๑ ๒ ๒	๒	๒	๑ ๒ ๒	๑ ๒ ๑	๒
มา	ตาปิตุ	อุฏฺฐาน	นํ	ปุต	ตทารส	ส สงค	โห
ครึ่งคาถาหลัง							
ล	ร	ย	ค	ค	ต	ช	ค
๑	๒ ๑ ๒	๑ ๒ ๒	๒	๒	๒ ๒ ๑	๑ ๒ ๑	๒
อ	นาถา	จ กมฺมน	ตา	เอ	ตมมจค	ลฺมุตต	มํ

พระคาถานี้เป็นอนุสุภาฉันท ๘ พยางค์ ประเภท ปัฐยาวัตตคาถา มี ย ช ย ช คณะอยู่ พยางค์ที่ ๕ ๖ ๗ คือ

ครึ่งคาถาแรก

มี ย คณะอยู่พยางค์ที่ ๕ ๖ ๗ ในบาทที่ ๑ คือ อุฏฺฐาน (๑ ๒ ๒)

มี ช คณะอยู่พยางค์ที่ ๕ ๖ ๗ ในบาทที่ ๒ คือ ส สงค (๑ ๒ ๑)

และไม่มี ส น คณะอยู่พยางค์ที่ ๒ ๓ ๔ ในบาทดังกล่าว

ครึ่งคาถาหลัง

มี ย คณะอยู่พยางค์ที่ ๕ ๖ ๗ ในบาทที่ ๓ คือ จ กมฺมน (๑ ๒ ๒)

มี ช คณะอยู่พยางค์ ๕ ๖ ๗ ในบาทที่ ๔ คือ ลมุตต (๑ ๒ ๑)

และไม่มี ส น คณะอยู่พยางค์ที่ ๒ ๓ ๔ ในบาทดังกล่าว

^{๓๑} วิ.ม.(บาลี) ๔/๑๘๙/๒๐๘.

^{๓๒} วิ.ม.(บาลี) ๕/๒๔๔/๘.

๔) วิเคราะห์ตามหลักอঙ্การ

คาถานี้ประกอบด้วยสัททาลังการ ๕ อย่าง คือ

๑) ปสาทคุณ รสคำกระจำงชัดเจน มีองค์ประกอบ ๒ อย่าง คือ

ก. วางบทที่สัมพันธ์กันไว้ใกล้กัน คือ

คำว่า ปุตุตทารสส เป็นฉัญฐีกัมมะ วางไว้ใกล้กับบทสัมพันธ์กันคือ สงคโ

คำว่า อนากุลา เป็นบทวิเสสนะ วางไว้ใกล้กับบทวิเสสยะคือ กมมนตา

คำว่า เอต เป็นบทวิเสสนะของ ติวริกมม, จตุพิธิกมม หรือ ปยจิวริกมม

คำว่า อุตตม เป็นวิเสสนะวางไว้ใกล้กับบทวิเสสยะคือ มงคล

คำว่า มงคล เป็นวิกตีกัตตาของ โหติ

คำว่า จ ศัพท์เป็นปทสมุจยัตถนิบาตรวางไว้ใกล้กับบทสัมพันธ์

ข. มีเนื้อความชัดเจนอ่านแล้วเข้าใจง่าย แม้จะมีบทสมาส ๒ บท คือ มาตาปีตุ-
อุปภูฐาน (การเลี้ยงดูมารดาบิดา) ปุตุตทารสส (ซึ่งบุตรภรรยา) แต่บทสมาสนี้ก็สั้น อ่านเข้าใจได้ง่าย ไม่มี
บทที่เข้าใจได้ยาก

๒) มรุตาคคุณ รสคำมีเสียงไพเราะอ่อนหวาน ในพระคาถานี้เป็นปทาสัตติมรุตาค คือมี
เสียงคล้องจองกัน โดยประกอบสระและพยัญชนะที่มีฐาน, กรณ หรือมาตรา (เสียงยาว-สั้น) เหมือนกัน
ไว้ใกล้กัน ดังนี้

บาทที่ ๑ ว่า **มาตาปีตุอุปภูฐาน** มีครุ ๕ ตัว คือ มา, ตา, ป, ฐา, นั อยู่ใกล้กัน, มี
อักษรในบาทที่ ๑ นี้ ๑๗ ตัว ประกอบด้วย อักษรกัณฐฐาน ๕ ตัว คือ อา, อา, อ, อา, อ อยู่ใกล้กัน,
อักษรतालฐานตัวเดียวคือ อิ, อักษรมูทฐาน ๒ ตัว คือ ภู, ฐ อยู่ใกล้กัน, อักษรทนต์ฐาน ๓ ตัว ต, ต, น
อยู่ใกล้กัน, อักษรโองฐฐาน ๕ คือ ม, ป, อุ, อุ, ป อยู่ใกล้กัน, อักษรนาสิกฐานตัวเดียวคือ -

บาทที่ ๒ ว่า **ปุตุตทารสส สงคโ** มีครุ ๕ ตัว คือ ปุ, ต, ทา, รส, สง, โ อยู่ใกล้กัน,
มีอักษรในบาทที่ ๒ นี้ ๑๙ ตัว ประกอบด้วย อักษรกัณฐฐาน ๑๐ ตัว คือ อ, อา, อ, อ, อ, ง, ค, อ, ห, โ
อยู่ใกล้กัน, อักษรมูทฐานตัวเดียวคือ ร, อักษรทนต์ฐาน ๖ ตัว คือ ต, ต, ท, ส, ส, ส อยู่ใกล้กัน, อักษร
โองฐฐาน ๒ ตัว คือ ป, อุ อยู่ใกล้กัน

บาทที่ ๓ ว่า **อนากุลา จ กมมนตา** มีครุ ๕ คือ นา, ลา, ก, ม, ม, ตา อยู่ใกล้กัน,
มีอักษรในบาทที่ ๓ นี้ ๑๗ ตัว ประกอบด้วย อักษรกัณฐฐาน ๙ ตัว คือ อ, อา, ก, อา, อ, ก, อ, อ, อา อยู่
ใกล้กัน, อักษรतालฐานตัวเดียวคือ จ, อักษรทนต์ฐาน ๔ ตัว คือ น, ล, น, ต อยู่ใกล้กัน, อักษรโองฐฐาน
๓ ตัว คือ อุ, ม, ม อยู่ใกล้กัน

บาทที่ ๔ ว่า **เอตมมมงคลมุตตม** มีครุ ๕ ตัว คือ เอ, ต, ม, ม, ม, ม อยู่ใกล้กัน, มี
อักษรในบาทที่ ๔ นี้ ๑๙ ตัว ประกอบด้วย อักษรกัณฐฐาน ๙ ตัว คือ เอ, อ, อ, ง, ค, อ, อ, อ, อ อยู่ใกล้
กัน, อักษรทนต์ฐาน ๔ ตัว คือ ต, ล, ต, ต อยู่ใกล้กัน, อักษรโองฐฐาน ๕ ตัว คือ ม, ม, ม, อุ, ม อยู่ใกล้
กัน, อักษรนาสิกฐานตัวเดียวคือ -

๓) สมตาคคุณ รสคำมีความสม่ำเสมอในการเลือกอักษรมาเรียงลำดับ แบ่งเป็น ๓
ประเภท คือ

ก. เกวลมูทสมตาค มีพยัญชนะเสียงอ่อนฐานเดียวกันจำนวนมาก

ข. เกวลมูทฐสมตาค มีพยัญชนะเสียงแข็งฐานเดียวกันจำนวนมาก

ค. มิสสกสมตาค มีพยัญชนะเสียงอ่อนผสมเสียงแข็ง

บาทที่ ๑ ว่า มาตาปีตอฎุฎฐานัน เป็นเกวลมุทุสมตา

บาทที่ ๒ ว่า ปุตตทารสส สงคโห เป็นเกวลมุทุสมตา

บาทที่ ๓ ว่า อนากุลา จ กมมนตา เป็นเกวลมุทุสมตา

บาทที่ ๔ ว่า เอตมมมงคลมุตตม เป็นเกวลมุทุสมตา

พระคาถานี้ประกอบด้วยพยัญชนะเสียงอ่อนฐานเดียวกันจำนวนมาก คือ

ก. ทันตฐาน (เกิดที่ฟัน) คือ ตา, ตุ, น้, ต, ต, ทา, ส, ส, ส, นา, ลา, น, ตา, ต, ล, ต,

ต

ข. โอฏฐฐาน (เกิดที่คอ) คือ มา, ปิ, ป, ปุ, ม, ม, ม, ม, ม, ม

ค. กัณฐฐาน (เกิดที่คอ) คือ ง, ค, โห, กุ, ก, ง, ค

ดังนั้น จึงจัดเป็น เกวลมุทุสมตาคุณ แม้ จา อักษรในบาทที่ ๑ จะเป็นธนิธอักษรก็ไม่ผิดตามเกวลมุทุสมตา เพราะธนิธอักษรช่วยไม่ให้ขัดแย้งกับสิเลสคุณ

๔) สุขุมาลตาคุณ ความนุ่มนวลชดช้อย มี ๒ ประเภท ประกอบด้วย

ก. สัทสุขุมาลตาคุณ รสความนุ่มนวลชดช้อย เพราะมีพยัญชนะเสียงอ่อนมากกว่าเสียงแข็ง, ไม่มีพยัญชนะเสียงอ่อนล้วน ๆ และปราศจากอักษรออกเสียงยาก คือ สนธิ สมาส และสังโยคที่ประกอบบทยังไม่ได้

ข. อัถสุขุมาลตาคุณ รสความนุ่มนวลชดช้อย เพราะใช้คำสละสลวย โดยหลีกเลี่ยงความไม่สุภาพและความไม่เหมาะสม

ในพระคาถานี้เป็น สัทสุขุมาลตาคุณ เพราะมีพยัญชนะเสียงอ่อนจำนวนมาก และไม่ใช่มีเสียงอ่อนทั้งหมด โดยมีธนิธอักษรอยู่บ้าง คือ บาทที่ ๑ มีธนิธอักษร ๑ พยางค์คือ จา ใน มาตาปีตอฎุฎฐานัน ทั้งไม่มีสนธิหรือสังโยคที่ออกเสียงยาก คือบทสนธิในรูปว่า เอตมมมงคลมุตตม (เอต + มงคล + อุตตม) ออกเสียงง่าย, แม้บทสมาสในพระคาถาคือ มาตาปีตอฎุฎฐานัน (มาตา + ปิตุ + อฎุฎฐานัน), ปุตตทารสส (ปุตต + ทารสส), อนากุลา (น + อากุลา) ก็ออกเสียงง่าย จึงประดับด้วยสุขุมาลตาคุณ มีเสียงนุ่มนวลชดช้อยชวนให้น่าฟังเสนาะโสต

๕) อัถพยัตติคุณ รสคำมีความหมายชัดเจนเข้าใจง่าย ทุกบทล้วนมีความหมายแจ่มแจ้งไม่คลุมเครือ ไม่ทำให้ตีความหมายได้หลายอย่าง ทำให้ผู้ฟังสามารถเข้าใจได้ทันที มี ๒ ประเภทประกอบด้วย

ก. สัทอัทถพยัตติคุณ อัถพยัตติคุณโดยศัพท์

ข. อัถอัทถพยัตติคุณ อัถพยัตติคุณโดยอรรถ

ในพระคาถานี้เป็น สัทอัทถพยัตติคุณ เพราะไม่มีข้อความซ้อนเร้นที่จะต้องนำมาแสดงโดยศัพท์

๔.๑.๒ มงคลปริตร คาถาที่ ๕

ทานญจ รัมมจริยา จ

ภาตกานญจ สงคโห

อนวชชานิ กมมานิ

เอตมมมงคลมุตตม.

๑) การสร้างรูปศัพท์ตามหลักไวยากรณ์

ทานญจ เป็นบทสนธิ ตัดบทเป็น ทาน + จ

ทานิ ศัพท์เป็นนามกิตก์ มาจากรากศัพท์ว่า ทา (ทาเน=ให้, อาทาเน=ถือ-ยึดถือ, ขณฺทาเน=ขาด-เป็นท่อน, สมาทาเน=สมาทาน-ถ้อมัน, หพฺยทาเน=การบูชาเทวดา, กุจฺฉิตฺตฺมเน=ไปอย่างน่าเกลียด, นิทฺทหาย=ความว่าง-ความหลับ, สุขณฺเน=ทำให้บริสุทธิ์-ความชำระ) + ยุ + สิ

ทา + ยุ	ลง ยุ ปัจจัย	นันทาที่หิ ยุ
ทา + อน	เปลี่ยน ยุ เป็น อน	อนกา ยุณฺวณฺ
ท + อน	ลบสระหน้า ปกติสระหลัง	สรโลโปมาเทศปฺจฺยยาฯ
ท + อาณ	ทำเสียงยาว อ เป็น อา	ที่หิ
ทาน + สิ	ลง สิ ปฐมวิภัตติ	ลิ่งคฺตฺเถ ปจฺมา
ทาน + อํ	เปลี่ยน สิ เป็น อํ	สี
ทานิ	แยก ลบ รวม	ปุพฺพมโหฯ สรโลโปฯ นเยฯ

สำเร็จรูปเป็น ทานิ = การให้, ทาน มีรูปวิเคราะห์ว่า ทียเตติ ทานิ การให้ ชื่อว่า ทาน, ตตฺถ ทานนฺติ ทาตพฺพิ ทนฺติ เอเตนาติ อตฺเถน เทยฺยธฺมโม ทายเจตนา จ วุจฺจติ บรรดาบทเหล่านั้น ชื่อว่าทาน คือ ไทยธรรมและทานเจตนา ที่เป็นสิ่งของที่จะให้และเป็นเครื่องมือในการให้

ตตฺถ ทานิ นาม ติวริํ จากเจตนาปิ วิรติปิ เทยฺยธฺมโมปิ สทฺธา หิริยํ กุสลฺลยฺจ ทานนฺติ อากตฺตฺภูฏาเน จากเจตนา ทานิ อภยํ เทตฺติติ อากตฺตฺภูฏาเน วิรติ ทานิ เทติ อนฺนํ ปานนฺติ อากตฺตฺภูฏาเน เทยฺยธฺมโม^{๓๓} ในเรื่องนั้น ชื่อว่าทาน มี ๓ อย่างคือ จากเจตนา วิรติ และไทยธรรม จากเจตนาชื่อว่าทาน อุทาหรณ์: “สทฺธา หิริยํ กุสลฺลยฺจ ทานิ ศรัทฺธา หิริ และทาน (จากเจตนา) ที่เป็นกุศล” วิรติชื่อว่าทาน อุทาหรณ์: “อภยํ เทติ พระอริยสาวกผู้เว้นขาดแล้วจากปาณาติบาต ชื่อว่าให้อภัย...แก่สัตว์หาประมาณมิได้” ไทยธรรมชื่อว่าทาน อุทาหรณ์: “ทานิ เทติ อนฺนํ ปานํ บุคคลยอมให้ทาน คือข้าว น้ำ เป็นต้น”

ในความหมายว่า ทานะ = ให้ อุทาหรณ์: ปญฺจิมานิ ภิกฺขเว กาลทานานิ กตฺมานิ ปญฺจ อากนฺตฺกสฺส ทานิ เทติ คมิกสฺส ทานิ เทติ คิลานสฺส ทานิ เทติ พุพฺพภิกฺขเว ทานิ เทติ ยานิ ตานิ นวสฺสทานิ นวผลานิ ตานิ ปจฺมํ สีลนฺตฺสฺส ปตฺติฏฺฐาเปติ^{๓๔} ภิกฺขุทั้งหลาย กาลทาน ๕ ประการนี้ กาลทาน ๕ ประการ อะไรบ้าง คือ ๑) ให้ทานแก่ผู้มาสู่ถิ่นของตน ๒) ให้ทานแก่ผู้เตรียมจะไป ๓) ให้ทานแก่ผู้เป็นไข้ ๔) ให้ทานในสมัยมีภิกษาหาได้ยาก ๕) ให้ข้าวอย่างดี และผลไม้ใหม่แก่ผู้มีศีล

ในความหมายว่า อาทานะ = ถือ-ยึดถือ อุทาหรณ์: ตํ ปุตฺตปฺสุสมมตฺตํ พฺยาสตฺต-มนสิ นริ สุตฺตํ คามิ มโหฺสฺว มจฺจุ อาทาย คจฺฉติ^{๓๕} มฤตยูได้นำพานรชนผู้มัวเมาในบุตรและปศุสัตว์ มีใจเกี่ยวข้องในอารมณ์ต่าง ๆ ไป เหมือนชาวบ้านผู้หลับไหลถูกห้วงน้ำพัดพาไป ฉะนั้น อิธาคิ ภนฺเต ปุพฺพพณฺหสมฺมํ นิวาเสตฺวา ปตฺตจิวฺรมาทาย ราชคหิ ปินทาย ปาวิสฺสี^{๓๖} พระพุทธเจ้าข้า เวลาเช้า ข้าพระองค์ครองสงฆ์ที่เวฬุวันนี้แล้ว ถือเอาบาตรจีวรเข้าไปกรุงราชคฤห์เพื่อบิณฑบาต

ในความหมายว่า อวชัณฺทนะ = ขาด-เป็นท่อน อุทาหรณ์: วิหิ ลฺลนาติ ทาตฺเตน^{๓๗} บุคคลยอมเกี่ยวข้องกับข้าวเปลือกด้วยเคียว

^{๓๓} อภ.ปญจ.อ.(บาลี) ๔๗๘/๒๒๓.

^{๓๔} อภ.ปญจก.(บาลี) ๒๒/๓๖/๓๖.

^{๓๕} ชุ.ธ.(บาลี) ๒๕/๒๘๗/๖๖.

^{๓๖} ชุ.ธ.อ.(บาลี) ๖/๒๐-๒๑.

^{๓๗} อภิธาน.สุจิ.๕๐๘.

ในความหมายว่า สมาทานะ = สมาทาน-ถือนั่น อุทาหรณ์: สมาทาย ลิกขติ ลิกขาปเทสุ^{๓๘} ภิกษุผู้นั้นย่อมสมาทานศึกษาในสิกขาบททั้งหลาย, ปิติสหคเตน จิตเตน ทานัง เทติ สิลัง สมาทียติ^{๓๙} บุคคลผู้มีจิตสหระคตด้วยปิติ ย่อมให้ทาน สมาทานศีล

ในความหมายว่า หักพยานะ = การบูชาเทวดา อุทาหรณ์: นารายณสสุ พลี ทาทติ เทวตา ปุชเนติ อตฺถโ, คนให้เครื่องพลีกรรมแก่พระนารายณ์ คือบูชาเทวดา

ในความหมายว่า กุจฉิตคมนะ = ไปอย่างน่าเกลียด อุทาหรณ์: ปรีหีสนาทิลุฑุทาจาร ทารุหรณาทิลุฑุทาจารกมฺมฺนา ลหุ ลหุ กุจฉิตากาเรน คจฺฉิตฺติ สฺทุโท, สฺทุทสฺส ภริยา สฺทุทึ ชื่อว่าสุทหะ (คนยากจน) เพราะรีบทำกรรมคือความประพฤติหยาบช้าทารุณมีการเบียดเบียนสัตว์อื่นเป็นต้นและกรรมคือความประพฤติเล็ก ๆ น้อย ๆ มีการฝ่าฝืนเป็นต้นจนดูไม่งาม ภรรยาของคนยากจน ชื่อว่าสุทหี

ในความหมายว่า นิททายะ = ความง่วง-ความหลับ อุทาหรณ์: นิททาพหุโล นิททายติ คนผู้มากไปด้วยความหลับ ย่อมนอนหลับ

ในความหมายว่า สุขฉณนะ = ชำระ-ทำให้บริสุทธิ์ อุทาหรณ์: พาโล อพยตฺโต น ปฏฺิ-พโล อนุยฺยชฺยมาโน อนุโยคํ ทาทฺตุ คนเขลา ไม่ฉลาด ถูกเขาชักถาม ไม่สามารถชี้แจงข้อซักถามให้กระจ่างได้ คือ ไม่อาจตอบหรือแก้ต่างได้ โส อาจริยสฺส อนุโยคํ ทตฺวา พาราณสี ปจฺฉาคจฺฉิ^{๔๐} ชี้แจงข้อซักถามของอาจารย์ให้กระจ่างคือตอบอาจารย์แล้ว ได้กลับไปเมืองพาราณสี

ทานัง + จ เปลี่ยนนิคหิต (-) เป็น ณ วคฺคนตํ วา วคฺเค
สำเร็จรูปเป็น ทานณจ

ธมฺมจริยา ศัพท์เป็นพุตติยาตปุริสสมาส แยกเป็น ธมฺม + จริยา + ลี มีรูปวิเคราะห์ว่า
ธมฺม จริยา ธมฺมจริยา

ธมฺม ศัพท์เป็นนามกิตฺก มาจากรากศัพท์ว่า ธร (ธารณ = ทรงไว้-ตั้ง-รับ-วาง) + รมฺ

ธฺ + รมฺ ลง รมฺ ปัจจัย ธราทิหิ รมฺโ

ธฺ + รมฺ ลบสระ อ ท้าย ธร ธาตุ ธาตุสนฺโต โลโป ฯลฯ

ธ + อมฺ ลบ ร ท้ายธาตฺ และ ร อนุพันธ์ รมฺหิ รมฺโต รมฺติ โน

ธ + อมฺ ลบสระหน้า ปกตฺสระหลัง สรฺโลโปมาเทศปุจฺจยาฯ

สำเร็จรูปเป็น ธมฺม = ธรรม, บุญ, ความดี, กุศล มีรูปวิเคราะห์ว่า ธรฺติ สพฺพนฺติ

ธมฺม ชื่อว่าธรรม เพราะทรงความดีทุกอย่างไว้ อปาเยสฺวปตฺมาเน อธิคตฺมคฺคาทิกเ สฺตเต ธาเรติ ธรฺติ เตนาคิ วา สลฺกขณํ ธาเรติ ปจฺจเยหิ ธรฺยตีติ วา รมฺโ^{๔๑} ชื่อว่าธรรม เพราะเป็นเครื่องป้องกันบุคคลผู้บรรลุมรรคเป็นต้นไม่ให้ตกไปในอบาย หรือที่ทรงลักษณะของตนไว้ หรือที่ถูกปัจจัยทรงไว้

อตฺตานํ ธาเรเนเต อปาเย วฏฺฏทฺทุกฺเข จ อปตฺมาเน กตฺวา ธาเรตีติ รมฺโ ปรียตฺ-
ยาทึ^{๔๒} ชื่อว่าธรรม เพราะทรงผู้มีธรรมไว้ไม่ให้ตกไปในอบายและทุกขีในวิภวาคือปริยัตติธรรมเป็นต้น

^{๓๘} อัง.เอกก.(บาลี) ๒๐/๘๗/๒๒๕.

^{๓๙} อภิ.ป.(บาลี) ๔๑/๓๓/๑๒๔.

^{๔๐} พุ.ชา.อ.(บาลี) ๕/๑๕๓/๒๑๘.

^{๔๑} ปทฺรูปสฺตี ๕๘๙/๒๘๗.

^{๔๒} โมค.๗/๑๓๖.

ธมฺโมติ อนนทวิเธสุ ธมฺเมสุ โลกุตฺตโร อูปาทิตฺโต สจฺฉิกิตฺโต จ จตฺตฺสุ อปาเยสุ สํสาเร วา สตเต อปตฺมานเณ ชาเรตีติ ธมฺโม. อถวา โสตาปนนาทึหิ อริเยหิ ชาเรยิตฺติ น ปุณฺณชเนหิตฺติ ธมฺโม. จตฺตฺมิมิโก ปน สกกลฺกขณฺมิ ชาเรตีติ ธมฺโม กกฺขพตฺตาทินา ผุสฺสนาทินา สนฺตืออาทินา สกสฺสกาเวณ ปณฺณชิตฺเตหิ ชาเรยิตฺติ สลลฺกขียตีติปิ ธมฺโม. เตปิฏฺโก ปน ปาฬิธมฺโม สกตฺถปฺรตฺถาทิเกเท อตฺถเณ ชาเรตีติ ธมฺโม. เกจฺติ ตฺว วิหุ “ปาปกเ อกฺกุสเล ธมฺเม ธฺนาติ กมฺปติ วิหุสฺเสตีติ ธมฺโม”^{๔๓} คำว่า “ธรรม” หมายถึง โลกุตตรธรรมที่เกิดขึ้น และธรรมอีกมากมายที่ต้องทำให้แจ้งชัด มีวิเคราะห์ว่า ชื่อว่าธรรม เพราะทรงสัตว์ไว้ไม่ให้ตกไปในอบาย ๔ หรือในสงสาร ชื่อว่าธรรม เพราะพระอรียบุคคลมีพระโสดาบันเป็นต้นทรงไว้ มิใช่ปุณฺณชนทรงไว้ ส่วน ธรรมที่มีอยู่ในภูมิ ๔ ทรงลักษณะของตนไว้ ชื่อว่า ธรรม ชื่อว่าธรรม เพราะบัณฑิตสังเกตเห็นได้โดยมีสภาพ ของตน ๆ เป็นต้นว่า หยาบกระด้าง กระบสัสมผัส และสงบ ส่วนพระบาทีคือพระไตรปิฎกมีวิเคราะห์ว่า ธรรมที่รักษาพระพุทธพจน์ไว้ ธรรมที่ทรงประโยชน์ต่างกันไว้ มีประโยชน์ตนและประโยชน์ท่านเป็นต้น ผู้รู้บางท่านกล่าวว่า ชื่อว่า ธรรม เพราะกำจัดบาปอกุศล

จริยา ศัพท์เป็นนามกิตก์ มาจากรากศัพท์ว่า จร (จรณ=ประพฤติ-เที่ยว) + อี + ฌย +
อา + ลี

จร + ฌย	ลง ฌย ปัจจัย	ฌโย จ
จร + ฌย	ลบสระ อ ท้าย จรฺ ชาติ	ชาติสุสนโต โลโป ฯลฯ
จร + อี + ฌย	ลง อี อาคม	ยถาคมมิกาโร
จร + อี + ย	ลบ ฌ อนุพันธ์	การิตานํ โณ โลป
จริย + อา	ลง อา ปัจจัยในอิตถิลิงค์	อิตถิมโต อาปจฺจโย
จริยา	แยก ลบ รวม	ปุพฺพมโหฯ สรโลโปฯ นเยฯ
จริยา + ลี	ลง ลี ปฐมวิภัตติ	ลึงคตฺถ ปจฺมา
จริยา	ลบ ลี วิภัตติ	เสสโต โลป คสิปิ

สำเร็จรูปเป็น จริยา = ความประพฤติ

ภาตกานญจ เป็นบทสนธิ ตัดบทเป็น ภาตกานํ + จ

ภาตกานํ ศัพท์เป็นนามกิตก์ มาจากรากศัพท์ว่า ภา (อวโพธเน=รู้-ตรัสรู้) + ตี + ก +
นํ

ภา + ตี	ลง ตี ปัจจัย	อิตถิมตฺยโว วา
ภาตี + ก	ลง ก ปัจจัย	กฺวจิ สฺมาสนฺคตฺตานฯ
ภาต + ก	เปลี่ยน อี ท้าย ภาตี เป็น อ	กฺวจิ ชาติวิภตฺติปจฺจยฺยานํฯ
ภาตก + นํ	ลง นํ ฌฎฐีวิภัตติ	หุติยาปญจมีนญจ
ภาตกา + นํ	ทำเสียงยาว อ ของ ก เป็น อา สุนฺหิสฺสุ จ	

สำเร็จรูปเป็น ภาตกานํ = ซึ่งญาติทั้งหลาย มีรูปวิเคราะห์ว่า ภายติ ชานียตีติ ภาตี
ชื่อว่าภาตี เพราะรู้จักกัน ภาตีเยว ภาตโก ญาตินั้นแหละ ชื่อว่าภาตกะ

ภาตกานํ + จ	เปลี่ยนนิคหิต (°) เป็น ญ	วคฺคนตํ วา วคฺเค
สำเร็จรูปเป็น ภาตกานญจ		

^{๔๓} นีติ.ชาติ.๓๓๖-๓๓๗.

สงคโห ศัพท์เป็นนามกิตก์ มาจากรากศัพท์ว่า ส + คห (อุปาทาเน=ถือ-จับ-ยึด-กุม) +

อ + ส

ส + คห + อ	ลง อ ปัจจัย	สหพโต ญวตุวาวิ वा
ส + คห + อ	ลบสระ อ ท้าย คห ธาตุ	ธาตุสสนโต โลโป ฯลฯ
สง + คห + อ	เปลี่ยนนิกหิต เป็น ง	วคคนต์ वा वक
สงคห + ส	ลง ส ปฐมวิภัติ	ลิงคตเถ ปจมา
สงคห + โอ	เปลี่ยน ส เป็น โอ	โส
สงคโห	แยก ลบ รวม	ปุพพมโหฯ สรโลโปฯ นเยฯ

สำเร็จรูปเป็น สงคโห = การสงเคราะห์, การรวบรวม มีรูปวิเคราะห์ว่า สงเขเปนคยหเต อนาคติ สงคโห เนื้อความที่ถือเอาโดยย่อ ชื่อว่าสังคหะ

อนวชานิ ศัพท์เป็นนนิปตปุพพบทพหุพีหิสมาส แยกเป็น น + อวชช + โย มีรูปวิเคราะห์ว่า นตถิ เอตสส อวชชานิ อนวชชานิ การงานอันไม่มีโทษ ชื่อว่าอนวัชชะ

วชชานิ ศัพท์เป็นนามกิตก์ มาจากรากศัพท์ว่า วท + (วียดติย วาจาญ=กล่าว-พูด) +

ณฺย + โย

วท + ณฺย	ลง ณฺย ปัจจัย	ณฺโย จ
วท + ณฺย	ลบสระ อ ท้าย วท ธาตุ	ธาตุสสนโต โลโป ฯลฯ
วท + ย	ลบ ณฺ อนุพันธ์	การิตานํ โณ โลป
วชช	เปลี่ยน ทฺย เป็น ชฺช	วทมทคมฺยฺชฺครหาฯ
วชช + โย	ลง โย ปฐมวิภัติ	ลิงคตเถ ปจมา
วชช + นิ	เปลี่ยน โย เป็น นิ	อโต นิจจํ

วชชชานิ ทำเสียงยาว อ ที่ วชช เป็น อา โยสุ กตนิการโลเปสุ ที่ขิ

สำเร็จรูปเป็น วชชานิ = อันมีโทษ, อันเป็นโทษ และใช้ศัพท์ว่า อวชชานิ ก็มี

น + อวชชานิ เปลี่ยน น เป็น อน สเร อน / เตสุ วุทธิฯ

สำเร็จรูปเป็น อนวชชานิ

กมฺมานิ ศัพท์เป็นนามกิตก์ มาจากรากศัพท์ว่า กร (กรณ=ทำ) + รम्म + โย

กร + รम्म	ลง รम्म ปัจจัย	ธราทีหิ รम्मโ
กร + รम्म	ลบสระ อ ท้าย กร ธาตุ	ธาตุสสนโต โลโป ฯลฯ
ก + อम्म	ลบ รฺ ท้ายธาตุ และ รฺ อนุพันธ์ รम्मหิ รนฺโต ราหิ โน	
กมฺม	แยก ลบ รวม	ปุพพมโหฯ สรโลโปฯ นเยฯ
กมฺม + โย	ลง โย ปฐมวิภัติ	ลิงคตเถ ปจมา
กมฺม + นิ	เปลี่ยน โย เป็น นิ	อโต นิจจํ

กมฺมา + นิ ที่ฆะ อ ที่ กมฺม เป็น อา โยสุ กตนิการโลเปสุ ที่ขิ

สำเร็จรูปเป็น กมฺมานิ = การงานทั้งหลาย มีรูปวิเคราะห์ว่า กรียเตติ กมฺมํ กรรฺมทํคนทำ ชื่อว่ากัมมะ

เอตมมฺงคฺลฺมฺตฺมํ เป็นบทสนธิ ตัดบทเป็น เอตํ + มงฺคลํ + อุตฺตมํ เปลี่ยนนิกหิต (°) ที่ ตํ เป็น ม ด้วยสูตรว่า วคคนต์ वा वक, เปลี่ยนนิกหิต (°) ที่ ลํ เป็น ม ด้วยสูตรว่า มทา สเร

๒) คำศัพท์ตามคัมภีร์อภิธานปิปปิกา

ทานะ ศัพท์ มีความหมาย ๖ อย่าง คือ

๑) จาคะ แปลว่า การให้, การบริจาค

อุทาหรณ์: ปุริโส ทานํ เทติ, ปุริโส ทานํ ทายติ บุรุษให้ทาน

๒) มหะ แปลว่า น้ำมันข้าง

อุทาหรณ์: ทียเตติ ทานํ (กริมเท) น้ำมันที่ข้างให้ ชื่อว่าทานะ

๓) สุทธะ แปลว่า ความสะอาด, ความบริสุทธิ์, การชำระ

อุทาหรณ์: อนุโยคํ ทาปนตถํ เพื่อยังการซักถามให้บริสุทธิ์, เพื่อตอบคำถาม, โวทานํ

ความสะอาด, ความหมดจด

๔) ขันชนะ แปลว่า การตัด, การขาด, ความเป็นท่อน, การบั่นรอน

อุทาหรณ์: ทียติ ทานํ ความขาดชื่อว่าทานะ, วิรติ อวชณชนตเถน ลวนตเถน จ ทานํ, สา หิ อุปุชชมานา ภยเถรวาทิสงขาตํ ทุสสีลยเจตณํ ชนเขตติ ลุณาติ จาติ ทานํ^{๔๔} การเว้น ชื่อว่า ทาน เพราะอรรถว่าบั่นรอนและตัด คือ การเว้นนั้น เมื่อเกิดขึ้น ย่อมบั่นรอน และตัดเจตนาทุกศีลมีความ กลัวและความขลาดเป็นต้น ดังนั้นจึงชื่อว่าทาน

๕) ลวนะ แปลว่า การเก็บเกี่ยว, การตัด

อุทาหรณ์: วาเมเน ภนเต หตเถเน ยวกลาปี คเหตุวา ทกขิณเนน หตเถเน ทาตตํ คเหตุวา ทกขิณหตเถเน ทาตเตเน ฉินฺหนติ^{๔๕} ท่านผู้เจริญ ชาวณากำเอาข้าวฟ่างด้วยมือซ้าย จับเคียวด้วย มือขวาแล้วเกี่ยวด้วยเคียวในมือข้างขวา

๖) ขยะ แปลว่า ความสิ้นไป, ความเสื่อมไป

ทานะ ศัพท์ ที่หมายถึง ทาน, การสละ, การให้ ตามคัมภีร์อภิธานมีศัพท์ที่ใช้ใน ความหมายเดียวกัน ๙ ศัพท์ ประกอบด้วย

๑) จาคะ แปลว่า ทาน, การสละ, การให้

รูปวิเคราะห์: อจชิตถ จชเต จชิสสเต จชนํ วา จาโค สละแล้ว กำลังสละ จะสละ หรือการสละ ชื่อว่าจาคะ (จช หานิมติ=เสื่อมไป-หมดไป + ณ)

อุทาหรณ์: เอตํ คหฺภูจฺานํ จาโค ปุณฺณํ ปวทตฺติ^{๔๖} บุญคือการบริจาคของคุณให้สัจนั้น ย่อมเพิ่มพูน

๒) วิสัชชนะ แปลว่า ทาน, การสละ, การให้, การแบ่งปัน

รูปวิเคราะห์: วิสชชียเต วิสชชนํ การสละ ชื่อว่าวิสัชชนะ (วิ + สช วิสสคเค=สละ- ปล่อย + ยุ)

อุทาหรณ์: อลงการภณชทาพนียโกชนียาทีนํ ทตฺวา วิสชชนํ^{๔๗} การสละให้วัตถุมี เครื่องประดับ ของขบเคี้ยว และของบริโภคเป็นต้น

^{๔๔} อภ.ปณจ.อ.(บาลี) ๔๗๘/๒๒๓.

^{๔๕} มลิตนท.๑/๘/๒๘.

^{๔๖} อจ.ฉก.ก.(บาลี) ๒๒/๔๕/๓๔๐.

^{๔๗} ที.ปา.อ.(บาลี) ๓/๒๗๑/๑๔๙.

๓) ทานะ แปลว่า ทาน, การสละ, การให้

รูปวิเคราะห์: ทียเตติ ทานํ การให้ ชื่อว่าทานะ (ทา ทานะ=ให้ + ยุ)

อุทาหรณ์: อคฺคสมิ ทานํ ททํ อคฺคํ ปุณฺณํ ปวทฺตมฺติ
 อคฺคํ อายุ จ วณฺโณ จ ยโส กิตฺติ สุขํ พลํ^{๔๘}

บุญอันเลิศ อายุ วรรณะ ยศ ชื่อเสียง ความสุข และกำลังที่เลิศ
 ย่อมเจริญ แก่ผู้ให้ทานในบุญเขตอันเลิศ

๔) โวสสัคคะ แปลว่า ทาน, การสละ, การให้

รูปวิเคราะห์: โวสชฺชนํ โวสสคฺโค การสละ ชื่อว่าโวสสัคคะ (อุ + สช วิสชเช=สละ-

ปล่อย + ณ)

อุทาหรณ์: โวสสคฺโค ทฺวิโร ปริจจาคโวสสคฺโค จ ปกฺขนฺทนโวสสคฺโค จ^{๔๙} การสละมี
 อยู่ ๒ อย่าง คือ การสละโดยการบริจาค และการสละโดยการหลีกเลี่ยงออกไป

๕) ปเทสนะ แปลว่า ทาน, การสละ, การให้

รูปวิเคราะห์: อติสชฺชนํ ทานํ ปโพนฺณจ อธิ ทานํ ปเทสนํ การสละ การให้ และ
 การให้รู้ในโลกนี้ ชื่อว่าปเทสนะ ปกาเรน ทิสฺยเตติ ปเทสนํ การสละโดยประการต่าง ๆ ชื่อว่าปเทสนะ (ป
 + ทิส อติสชฺชนะ=จัดแจง-ตระเตรียม + ยุ)

๖) วิสสาณนะ แปลว่า ทาน, การสละ, การให้

รูปวิเคราะห์: วิสณฺียเตติ วิสสาณนํ การให้ ชื่อว่าวิสสาณนะ (วิ + สณ ทานะ=ให้ +
 ยุ)

๗) วิตรณะ แปลว่า ทาน, การสละ, การให้

รูปวิเคราะห์: มจฺเจรโสตาติทุกฺกมเมตฺถาติ วิตรณํ ในที่นี้ การก้าวล่วงกระแสดความ
 ตระหนี่ ชื่อว่าวิตรณะ วิเสเสน ตรตีติ วิตรณํ อาการก้าวล่วงโดยพิเศษ ชื่อว่าวิตรณะ (วิ + ตร ปฺลวณ-
 ตรณฺสุ=ลอยไป, ข้ามไป + ยุ)

๘) วิหายิตะ แปลว่า ทาน, การสละ การให้

รูปวิเคราะห์: วิเสเสน หาดพฺโพติ วิหายิตอ อาการที่ควรสละอย่างยิ่ง ชื่อว่าวิหายิตะ
 (วิ + หา จาคะ=สละ + อี + ต)

๙) อปวัชชนะ แปลว่า ทาน, การสละ, การให้

รูปวิเคราะห์: อปวชฺชียเตติ อปวชฺชนํ การสละ ชื่อว่าอปวัชชนะ (อป + วชช วชฺชน
 =เว้น-ละ-งด + ยุ)

การบริจาคครั้งใหญ่, การบริจาคของผู้ประเสริฐ มี ๕ อย่าง

มหนฺเตหิ อุตฺตมปุริเสหฺว กโธ, มหนฺตานํ วา ปริจจาคโ คมหาปริจจาคโ มหตฺถํ วา พุทฺธ
 ภาวตฺถํ กโธ ปริจจาคโ คมหาปริจจาคโ กาบฺริเสหิ ทฺกฺกรตฺตา มหนฺโต วา เสฏฺโฐปริจจาคโติ ปญจ มหา-
 ปริจจาคโ นยฺนธฺนรชฺชปฺุตตพฺริจจาคโติ ปญจ มหาปริจจาคา^{๕๐} มหาปริจาคนี้ผู้ประเสริฐเท่านั้นทำได้
 หรือการบริจาคของผู้ประเสริฐ ชื่อว่ามหาปริจาคะ หรือการบริจาคที่บุคคลทำเพื่อประโยชน์อันยิ่งใหญ่

^{๔๘} อัง.จตุกก.(บาลี) ๒๑/๓๔/๔๐.

^{๔๙} ม.ม.อ.(บาลี) ๑/๒๗/๙๔.

^{๕๐} ขุ.อิติ.อ.(บาลี) ๘.

หรือเพื่อความเป็นพระพุทธรูปเจ้า ชื่อว่ามหาปริจจาคะ หรือการบริจาคนที่ประเสริฐสุด ชื่อว่ามหาปริจจาคะ เพราะเป็นการบริจาคนที่บุรุษผู้ต่ำต้อยทำได้ยาก มหาปริจจาคมี ๕ อย่าง คือ บริจาคดวงตา ทรัพย์ ราชสมบัติ บุตรธิดา และภรรยา

ทานวัตถุ ของสำหรับให้ทาน มี ๑๐ อย่าง อิธกจโจ ทานัน เทติ สมณสุส วา พราหมณสุส วา อนัน ปานัน วตถัน ยานัน มาลาคนธวิลปนัน เสยยาวสถปทีเปยย^{๕๑} บางคนในโลกนี้ถวายทานแก่พระสมณะหรือพราหมณ์ มีข้าว น้ำ เครื่องนุ่งห่ม ยานพาหนะ ดอกไม้ ของหอม เครื่องลูบไล้ ที่นอน ที่อยู่อาศัย และน้ำมันสำหรับประทีป

ตตร อนัน ปานวชชิตัน กิลจิจิ ขาหนียาทิกัน ปานัน ปาตพพ อุกกาทิจิ. ฆร วาตาตปาทิจิ-ปริสสยวิโนทนนัน ปฏิสสยัน. วตถัน นิवासนปารุพนาทิจจฉาหนัน. ยานัน หตถยาทิจิ อนตมโส อูปาหนัน อูปาทายคมนสาธนนัน. มาลา มาลยัน, ปุพพญจ. วิลปนัน ฉวีราครณัน, วิภูโต สุกนโร วา. คนโร ตพถญคนโร, เสยยาเสยยาคุคคณณ เจตถ อาสนมปิ คคิตัน. ปทีเปยยัน ปทีปสส หิตัน ยัน กิลจิจิ เตลาทิจิ, อิเม ทส ทานวตถุนัน นามสิย. เอตานิ ปน ทส ทานวตถุนัน สุตตุนตุนยณ กิตตานัน.

ในทานวัตถุ ๑๐ อย่างนั้น อันนะ ได้แก่ของกินทุกอย่างมีของขบเคี้ยวเป็นต้น ยกเว้นเครื่องดื่ม ปานะ ได้แก่ของที่ควรดื่มมีน้ำเป็นต้น ฆระ ได้แก่ที่อยู่อาศัยที่กำบังอันตรายมีลมและแดดเป็นต้น วัตถะ ได้แก่เครื่องปกปิดร่างกายมีผ้าห่มและผ้าห่มเป็นต้น ยานะ ได้แก่ ยานพาหนะมีช้างเป็นต้น และอุปกรณ์ที่ช่วยให้สำเร็จการไปทุกอย่างมีรองเท้าโดยที่สุด มาลา ได้แก่พวงมาลัยและดอกไม้, วิลปนนะ ได้แก่เครื่องย้อมผิวหรือเครื่องลูบไล้ที่มีกลิ่นหอม คันธะ ได้แก่ของหอมอย่างอื่นจากนั้น เสยยา ได้แก่ที่นอนและที่นั่ง ปทีเปยยะ ได้แก่วัตถุทุกอย่างที่เป็นประโยชน์แก่ประทีปมีน้ำมันเป็นต้น ทั้ง ๑๐ อย่างนี้ มีชื่อว่าทานวัตถุ ทานวัตถุ ๑๐ อย่างนั้น ท่านกล่าวตามนัยในพระสูตร

วินยเอ ปน จีวรปิณฑปาตเสนาสนเสสชชวเสน จตตาริ กิตตานัน, รูปาทิจิหารมมณทานวเสน อภิธมเม ฉ ทานวตถุนัน กิตตาติ.

ส่วนทานวัตถุที่ท่านกล่าวตามนัยในพระวินัยมี ๔ อย่าง คือ จีวร ปิณฑปาต เสนาสนะ และเภสัช ทานวัตถุที่ท่านกล่าวตามนัยในพระอภิธรรมมี ๖ อย่าง คือ การให้ที่มีอารมณ์ ๖ อย่าง มีรูปารมณเป็นต้น

ตตเถวมาจริยา วทนนติ “สุตตุนตุนยทานโต วินยทานเมว มหปผลัน กสมา อนุนาทิจิทานมตตวเสเนว ยสส กสสจิจิ ทุสสีลาทิจิกสส ทาตพพนนติ อนุขานิตวา ปิณฑปาตาทิจิกปิยโวหารวเสน สีลวนดาทิจิกสเสว จ ทาตพพนนติ อนุญญาตตตา. สามญญทานโต ทิ วิเสสทานเมว มหปผลัน ตโตปิ อภิธมมยทานเมว มหปผลัน กสมา รูปาทิจิสุ ปรมตถวเสเนว อภินิวีสิตวา ทานวเสน ตโตปิ อติสยทานตตา”

ในทานวัตถุตามนัยในพระสูตร พระวินัย และพระอภิธรรมนั้น อาจารย์ทั้งหลายกล่าวว่า “ทานในพระวินัยมีผลมากกว่าทานตามนัยในพระสูตร เพราะอะไร เพราะว่า พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงอนุญาตว่า ‘ควรให้ทานเพียงสักว่าข้าวเป็นต้น แก่ใคร ๆ มีผู้รู้สึกเป็นต้น’ และทรงอนุญาตว่า ‘ควรถวายทานแก่ผู้มีศีลเป็นต้น’ โดยทรงใช้โวหารที่สมควรว่าปิณฑปาตเป็นต้น ทานที่พิเศษกว่าทานธรรมดาย่อมมีผลมาก ทานตามนัยในพระอภิธรรมมีผลมากกว่าทานตามนัยในพระวินัย เพราะอะไร เพราะว่า เป็นทานที่ยิ่งกว่า โดยการยึดในอารมณ์ ๖ มีรูปารมณเป็นต้น ด้วยอำนาจแห่งปรมาตถแล้วจึงให้ทาน”

^{๕๑} ที.ปา.(บาลี) ๑๑/๓๓๗/๒๒๘.

ทานวัตถุตามนัยในพระสูตร พระวินัย และพระอภิธรรม หากเป็นทานที่ควรแก่ผู้รับที่เป็นเนื้อนาบุญ ย่อมมีผลมากด้วยกันทั้งนั้น

ธัมมะ ศัพท์ มีความหมาย ๑๘ อย่าง คือ

๑) สภาวะ แปลว่า สภาวะธรรม

อุทาหรณ์: กุสลา ธมมา อกุสลา ธมมา อพยากตา ธมมา^{๕๒} สภาวะธรรมที่เป็นกุศล สภาวะธรรมที่เป็นอกุศล สภาวะธรรมที่เป็นอัพยากฤต

๒) ปริยัตติ แปลว่า พระปริยัติธรรม

อุทาหรณ์: อิธ ภิกขเว ภิกขุ ธมมံ ปริยาปุณาตี สุตตัม เคยย เวชยากรรม คาลิ อุทานิ อิติวุตตกัม ชาตกัม อพภูตธมมัม เวทลลัม^{๕๓} ภิกขุทั้งหลาย ภิกขุในธรรมวินัยนี้ ย่อมเล่าเรียนปริยัติธรรม คือ สุตตะ เคยยะ เวชยากรรม คาลา อุทาน อิติวุตตกะ ชาตกะ อัพภูตธรรม เวทลละ

๓) ปัญญา แปลว่า ปัญญา

อุทาหรณ์: ยสฺเสเต จตุโร ธมมา สทฺธสฺส ฆรเมสิโน สจฺจํ ธมฺโม ธิติ จาโค ส เว เปจฺจน โสจติ^{๕๔} ธรรม ๔ ประการนี้ คือ สัจจะ ปัญญา ความเพียร การสละ มีอยู่แก่ผู้ใด ผู้มีศรัทธา ผู้แสวง เรือน ผู้นั้นแล ละไปแล้ว ย่อมไม่เศร้าโศก ยสฺเสเต จตุโร ธมมา วานรินท ยถา ตว สจฺจํ ธมฺโม ธิติ จาโค ทิฏฺฐิ โส อติวุตตติ^{๕๕} พญาวานร ผู้ใดมีธรรม ๔ ประการนี้ คือ สัจจะ ปัญญา ความเพียร การสละ เช่นกับ ทาน ผู้นั้น ย่อมล่วงพ้นศัตรูได้

๔) ฌายะ, ยุตติ แปลว่า ความสมควร

อุทาหรณ์: จตตาริ โสตาปตติยงคานิ สปปริสสเสโว สทฺธมฺมสฺสวานํ โยนิโสมนสิกาโร ธมฺมานุธมฺมปฏิปัตติ^{๕๖} องค์แห่งการบรรลุโสดาบัน ๔ คือ การคบหาสัตบุรุษ การฟังพระสัทธรรม การมนสิการโดยแยกกาย และการปฏิบัติตามสมควรแก่ธรรม เนส ธมฺโม มหาราช ยํ ตวํ คจฺเจยฺย เอกโก อหิปี เตน คจฺฉามิ เยน คจฺฉสิ ชตติย^{๕๗} ข้าแต่มหาราชผู้เป็นกษัตริย์ การที่พระองค์จะพึงเสด็จไปเพียง ลำพังพระองค์เดียวนั้น ไม่สมควร แม้หม่อมฉันก็จะตามเสด็จไปตามทางที่พระองค์เสด็จไป

๕) สัจจะ แปลว่า สัจจะ

อุทาหรณ์: อถ โข อายสฺมา อณฺญาโกณฺฑญฺโณ ทิฏฺฐธมฺโม ปตฺตธมฺโม วิทิตธมฺโม ปริโยคานุทมฺโม ตินฺณวิจิกิจฺโณ วิคตกถฺกโก เวสสารชฺชปตฺโต อปรปฺพจฺจโย สตฺถุสสาสน^{๕๘} ครั้งนั้น ท่านพระอัญญาโกณฺฑญฺเฐได้เห็นสัจธรรมแล้ว บรรลุธรรมแล้ว รู้แจ้งธรรมแล้ว หยั่งลงสู่ธรรมแล้ว ข้ามความสงสัยแล้ว ปราศจากความแคลงใจ ถึงความเป็นผู้แก้แล้ว ไม่ต้องเชื่อผู้อื่นในคำสอนของพระ ศาสตา

^{๕๒} อภิ.สง.(บาลี) ๓๔/๑/๑.

^{๕๓} อง.จตุกก.(บาลี) ๒๑/๑๙๑/๒๑๐.

^{๕๔} ชุ.สุ.(บาลี) ๒๕/๑๙๐/๓๗๐.

^{๕๕} ชุ.ชา.(บาลี) ๒๗/๕๗/๑๔.

^{๕๖} ที.ปา.(บาลี) ๑๑/๓๑๑/๒๐๒.

^{๕๗} ชุ.ชา.(บาลี) ๒๘/๑๗๑๖/๓๑๔.

^{๕๘} วิ.ม.(บาลี) ๔/๑๘/๑๖.

๖) ปกติ แปลว่า ปกติ, ธรรมดา

อุทาหรณ์: ชาตธมมานัน ภิภุชเว สุตตานัน เอรวิ อัจฉา อุปปชชติ อโห วัต มยัน ชาตธมมา อสสาม น จ วัต โน ชาติ อากจเฉยยาติ^{๕๙} ภิกษุทั้งหลาย ความปรารถนาย่อมเกิดขึ้นแก่เหล่าสัตว์ที่มีความเกิดเป็นธรรมดาอย่างนี้ว่า โอหนอ ขอเราพึงเป็นผู้ไม่มีความเกิดเป็นธรรมดาเถิด อนึ่ง ขอความเกิดอย่ามีมาถึงแก่เราเลยหนา ดังนี้

๗) บุญญะ แปลว่า บุญ

อุทาหรณ์: ธมโม ทเว รกขติ ธมมจารี ธมโม สุจิณฺโณ สุขมาวหาติ^{๖๐} บุญแล ย่อมรักษาบุคคลผู้บำเพ็ญบุญ บุญที่บุคคลบำเพ็ญดีแล้ว ย่อมนำมาสุขมาให้ น หิ ธมโม อธมโม จ อุโภ สมวิปากิโน อธมโม นิรยํ เนติ ธมโม ปาเปติ สุขคฺติ^{๖๑} เพราะบุญและบาปทั้งสองมีผลไม่เหมือนกัน บาปนำสัตว์ไปสู่นรก ส่วนบุญยังสัตว์ให้ถึงสุคติ

๘) เถยยะ แปลว่า เถยยธรรม ๕ อย่าง คือ สังขาร ลักษณะ นิพพาน วิการ และบัญญัติ

อุทาหรณ์: อตีตํ อนาคตํ ปจฺจุปปนฺนํ อุปาทาย สพฺเพ ธมมา สพฺพากาเรน พุทฺธสฺส ภควโต ญาณมุขเ อาปาถํ อากจฺฉนฺติ^{๖๒} เถยยธรรมทั้งปวงรวมทั้งที่เป็นอดีต อนาคตและปัจจุบัน ย่อมมาปรากฏชัดในญาณของพระผู้มีพระภาคเจ้า โดยอาการทุกอย่าง

๙) คุณะ แปลว่า คุณ

อุทาหรณ์: ภาคี วา ภควา ทสนนํ ตถาคตพลาณํ จตฺตุนนํ เวสสารชฺชานํ จตฺตุนนํ ปฏฺธิสมภิทานํ ฉนฺนํ อภิญฺยานํ ฉนฺนํ พุทฺธธมมานนฺติ ภควา^{๖๓} อีกอย่างหนึ่ง พระผู้มีพระภาคเจ้า ทรงเป็นผู้มีส่วนแห่งตถาคตพลาณ ๑๐ เวสาร์ชชญาณ ๔ ปฏฺธิสมภิทา ๔ อภิญญา ๖ พุทฺธคุณ ๖ จึงทรงพระนามว่าพระผู้มีพระภาคเจ้า น หิ ธมโม อธมโม จ อุโภ สมวิปากิโน อธมโม นิรยํ เนติ ธมโม ปาเปติ สุขคฺติ^{๖๔} เพราะบุญและบาปทั้งสองมีผลไม่เหมือนกัน บาปนำสัตว์ไปสู่นรก ส่วนบุญยังสัตว์ให้ถึงสุคติ

๑๐) อาจารย์ แปลว่า ความประพฤติ

๑๑) สมานี แปลว่า สมานี

อุทาหรณ์: เอรวิ สีลา เต ภควนฺโต อหฺเส อิติปิ เอรวิ ธมมา เต ภควนฺโต อหฺเส อิติปิ เอรวิ ปญฺญา เต ภควนฺโต อหฺเส อิติปิ^{๖๕} แม้ด้วยเหตุนี้ พระผู้มีพระภาคเจ้าเหล่านั้น จึงทรงมีศีลอย่างนี้ แม้ด้วยเหตุนี้ พระผู้มีพระภาคเจ้าเหล่านั้น จึงทรงมีสมาธิอย่างนี้ แม้ด้วยเหตุนี้ พระผู้มีพระภาคเจ้าเหล่านั้น จึงทรงมีปัญญาอย่างนี้ เอรวิธมมาติ เอตถ สมานีปุกฺขาวธมมา อธิปปเตตา มคฺคสมานีนา ผล-

^{๕๙} ที.ม.(บาลี) ๑๐/๓๙๘/๒๖๒.

^{๖๐} ชุ.เถร.(บาลี) ๒๖/๓๐๓/๓๑๘. ชุ.ชา.(บาลี) ๒๗/๑๐๒/๒๒๖.

^{๖๑} ชุ.เถร.(บาลี) ๒๖/๓๐๔/๓๑๘.

^{๖๒} ชุ.ม.(บาลี) ๒๙/๖๙/๑๔๙.

^{๖๓} ชุ.ม.(บาลี) ๒๙/๕๐/๑๑๙.

^{๖๔} ชุ.เถร.(บาลี) ๒๖/๓๐๔/๓๑๘.

^{๖๕} ที.ม.(บาลี) ๑๐/๑๓/๗.

สมาธินา โลกียโลกุตตรสมาธินา เอวสมาธิโนติ อตโถ^{๖๖} ในคำว่า เอวธมมา ท่านประสงค์เอาธรรมฝ่ายสมาธิ อธิบายว่า มีสมาธิอย่างนี้ โดยมรรคสมาธิ ผลสมาธิ โลกียสมาธิ โลกุตตรสมาธิ

๑๒) นิสัสัตตตา แปลว่า ความไม่ใช่สัตว์ไม่ใช่บุคคล **สุญญตา** แปลว่า ความว่างเปล่า

อุทาหรณ์: ธมเมสุ ธมมานุปัสสี วิหริติ อาตาปี สมปะชาโน สติมา วิเนยย โลกเอ อภิขณาโทมนสสุ^{๖๗} ภิกษุเป็นผู้มีปรกติตามเห็นธรรมในธรรมอยู่ เป็นผู้มีความเพียร มีสติสัมปชัญญะ มีสติอยู่ กำจัดอภิขณาและโทมนัสในโลกเสียได้ ตสมมี โข ปน สมเย ธมมา โหนติ^{๖๘} ก็สมัยนั้นแล ธรรมทั้งหลาย มีอยู่

๑๓) อาปัตติ แปลว่า อาบัติ

อุทาหรณ์: อุททิฏฐา โข อายสมนโต จตตารอ ปาราชิกา ธมมา^{๖๙} ท่านทั้งหลาย อาบัติปาราชิก ๔ ลิกขาบท ข้าพเจ้ายกขึ้นแสดงแล้ว อุททิฏฐา โข อายสมนโต เตรส สงฆาติเสสา ธมมา^{๗๐} ท่านทั้งหลาย อาบัติสังฆาติเสส ๑๓ ลิกขาบท ข้าพเจ้ายกขึ้นแสดงแล้ว

๑๔) การณะ, ปัจจัยะ แปลว่า เหตุ

อุทาหรณ์: เหตุมฺหิ ญาณํ ธมมปฏิสัมภิตา เหตุผล ญาณํ อตถปฏิสัมภิตา^{๗๑} ความรู้แตกฉานในเหตุ ชื่อว่าธัมมปฏิสัมภิตา ความรู้แตกฉานในผลของเหตุ ชื่อว่าอตถปฏิสัมภิตา

๑๕) วิการะ แปลว่า ความเปลี่ยนแปลง

อุทาหรณ์: ชาติธมมา สตฺตา ชาติยา ปริมฺจฺจฺนฺติ ชราธมมา สตฺตา ชราย ปริมฺจฺจฺนฺติ มรณธมมา สตฺตา มรณฺน ปริมฺจฺจฺนฺติ^{๗๒} สัตว์ทั้งหลาย ผู้มีความเปลี่ยนแปลงโดยความเกิด ย่อมพ้นจากความเกิด สัตว์ทั้งหลายผู้มีความเปลี่ยนแปลงโดยความแก่ ย่อมพ้นจากความแก่ สัตว์ทั้งหลายผู้มีความเปลี่ยนแปลงโดยความตาย ย่อมพ้นจากความตาย

๑๖) ปัจจยฺปปินฺนะ แปลว่า ผลที่เกิดจากเหตุ

อุทาหรณ์: อุปปาทา วา ตถาคตฺตานํ อนุปปาทา วา ตถาคตฺตานํ จิตฺตา ว สา ธาตุ ธมมฺภูจิตฺตา ธมมฺนियามตา^{๗๓} ตถาคตเกิดขึ้นก็ตาม ไม่เกิดขึ้นก็ตาม ธาตุนั้น คือความตั้งอยู่แห่งผล ความแน่นอนแห่งผล ก็ดำรงอยู่อย่างนั้น

๑๗) วิสยะ แปลว่า อารมณ

อุทาหรณ์: มนญจ ปฏิจฺจ ธมฺเม จ อุปปชฺชติ มโนวิญญานํ^{๗๔} เพราะอาศัยมโนและธรรมารมณ มโนวิญญานจึงเกิด

^{๖๖} ที.ม.อ.(บาลี) ๒/๑๓/๒๐.

^{๖๗} ที.ม.(บาลี) ๑๐/๑๖๐/๘๖.

^{๖๘} อภิ.สง.(บาลี) ๓๔/๑๒๑/๔๑.

^{๖๙} วิ.ม.ห.(บาลี) ๑/๒๓๓/๑๖๖.

^{๗๐} วิ.ม.ห.(บาลี) ๑/๔๔๒/๓๓๑.

^{๗๑} อภิ.วิ.(บาลี) ๓๕/๗๒๐/๓๖๐.

^{๗๒} อง.ทสก.(บาลี) ๒๔/๑๐๗/๑๗๕.

^{๗๓} ส.นิ.(บาลี) ๑๖/๒๐/๒๕.

^{๗๔} ม.อุ.(บาลี) ๑๔/๔๒๑/๓๖๒.

๑๘) นิพพานะ แปลว่า พระนิพพาน

อุทาหรณ์: สตถฺจ ฌมโม น ชฺร อูเปติ สนฺโต หเว สพฺภิ ปเวทยนฺติ^{๗๕} ธรรมของ สัตบุรุษไม่เข้าถึงความแก่ สัตบุรุษกับสัตบุรุษเท่านั้นจึงรู้จักกันได้

จริยา ศัพท์ที่หมายถึง ความประพฤติ ตามคัมภีร์อภิธานมีศัพท์ที่ใช้ในความหมาย เดียวกัน ๒ ศัพท์ ประกอบด้วย

๑) จริยา ความประพฤติ

๒) อาจารย์ ความประพฤติ

ญาติ ศัพท์ที่หมายถึง ญาติ, เฝ่าพันธุ์, พวกพ้อง ตามคัมภีร์อภิธานมีศัพท์ที่ใช้ใน ความหมายเดียวกัน ๖ ศัพท์ ประกอบด้วย

๑) พันธะ แปลว่า ญาติ, เฝ่าพันธุ์, พวกพ้อง

รูปวิเคราะห์: พันธุเยว พันธุโว เฝ่าพันธุ์นั้นแหละ ชื่อว่าพันธะ (พันธุ + อ)

อุทาหรณ์: น พันธุโว โน ปน เต สหาโย^{๗๖} อนึ่ง ดาบสนี่เป็นพระญาติ เป็นพระ สหายของพระองค์ก็หามิได้

๒) พันธุ แปลว่า ญาติ, เฝ่าพันธุ์, พวกพ้อง

รูปวิเคราะห์: พันธุตีติ พันธุ ญาติผู้เกี่ยวพันกัน ชื่อว่าพันธุ (พันธุ พันธุเน=ผูก-พัน + อ)

อุทาหรณ์: จตฺตาโร พันธุ ญาติพันธวปิ พันธุ โคตตพันธวปิ พันธุ มนตพันธวปิ พันธุ ลิปพันธวปิ พันธุ^{๗๗} ญาติมี ๔ จำพวก คือ ญาติที่เกี่ยวข้องกันโดยเป็นญาติ ญาติที่เกี่ยวข้องกันโดย โคตร ญาติที่เกี่ยวข้องกันด้วยการเรียนมนต์ และญาติที่เกี่ยวข้องกันด้วยวิชาความรู้

๓) สชนะ แปลว่า ญาติ, เฝ่าพันธุ์, พวกพ้อง

รูปวิเคราะห์: สสส อตฺตโน ชโน สชโน ญาติเป็นคนของตน ชื่อว่าสชนะ (ส + ชน)

๔) สโคตตะ แปลว่า ญาติ, เฝ่าพันธุ์, พวกพ้อง

รูปวิเคราะห์: สมานํ โคตตํ กุลํ อสสาติ สโคตโต ญาติผู้มีตระกูลเดียวกัน ชื่อว่า สโคตตะ (สมาน + โคตต)

อุทาหรณ์: โคตตรกฺขิตา นาม สโคตฺตา รกฺขนฺติ โคเปนฺติ อีสฺสรียํ กาเรนฺติ วสํ วัตเตนฺติ^{๗๘} หญิงที่อยู่ในความปกครองของญาติ ได้แก่ หญิงที่ญาติทั้งหลาย คอยระวังควบคุม ห้ามปราม ให้อยู่ในอำนาจ

๕) ญาติ แปลว่า ญาติ, เฝ่าพันธุ์, พวกพ้อง

รูปวิเคราะห์: ญาติ ชานียตีติ ญาติ ญาติผู้รู้จักกัน ชื่อว่าญาติ (ยา อวโพธเน=รู้ + ตี)

^{๗๕} ส.ส.(บาลี) ๑๕/๑๑๔/๘๖.

^{๗๖} ขุ.ชา.(บาลี) ๒๗/๒๕/๗๗.

^{๗๗} ขุ.ม.(บาลี) ๒๙/๔/๙.

^{๗๘} วิ.มหา.(บาลี) ๑/๓๐๔/๒๓๕.

อุทาหรณ์: อาโรคยปรมา ลาภา สนมภูสีปรม์ ธานี
 วิสุสาสปรมา ญาติ นิพพานั ปรม์ สุขี^{๗๙}
 ลาภามีความไม่มีโรคประเสริฐสุด ทรัพย์มีความสันโดษดีที่สุด
 ญาติมีความคุ้นเคยเป็นอย่างยิ่ง นิพพานเป็นสุขอย่างยิ่ง

๖) ญาติกะ แปลว่า ญาติ, เผ่าพันธุ์, พวกพี่น้อง

รูปวิเคราะห์: ญาติเยว ญาติโก ญาติินันแหละ ชื่อว่าญาติกะ (ญาติ + ก)

อุทาหรณ์: ญาติโก ปุริโส คามกา สาวตถิย อคมาสิ เกนจิเทว กรรมิเยน^{๘๐} ชายผู้เป็น
 ญาติ เดินทางจากหมู่บ้านไปกรุงสาวัดดีด้วยฐานะบางอย่าง

๓) วิเคราะห์ตามหลักฉันทลักษณ์

พระคาถาที่ ๕

ทานนจ รมมจริยา จ
 อนวชชานิ กมmani

ญาติกานนจ สงคโห
 เอตมมจคตมตม.

เครื่องศาถาแรก							
ค	ร	ย	ล	ค	ย	ช	ค
๒	๒ ๑ ๒	๑ ๒ ๒	๑	๒	๑ ๒ ๒	๑ ๒ ๑	๒
ทา	นจจ รม	มจริยา	จ	ภา	ตกานน	จ สงค	โห
เครื่องศาถาหลัง							
ล	ย	ย	ล	ค	ต	ช	ค
๑	๑ ๒ ๒	๑ ๒ ๒	๑	๒	๒ ๒ ๑	๑ ๒ ๑	๒
อ	นวชช	นิ กมmani	นิ	เอ	ตมมจค	ลมตต	ม

พระคาถานี้เป็นอนุสุภาฉันท ๘ พยางค์ ประเภท ปัฐยาวัตตศาถา มี ย ช ย ช คณะอยู่
 พยางค์ที่ ๕ ๖ ๗ คือ

เครื่องศาถาแรก

มี ย คณะอยู่พยางค์ที่ ๕ ๖ ๗ ในบาทที่ ๑ คือ มจริยา (๑ ๒ ๒)

มี ช คณะอยู่พยางค์ที่ ๕ ๖ ๗ ในบาทที่ ๒ คือ จ สงค (๑ ๒ ๑)

และไม่มี ส น คณะอยู่พยางค์ที่ ๒ ๓ ๔ ในบาทดังกล่าว

เครื่องศาถาหลัง

มี ย คณะอยู่พยางค์ที่ ๕ ๖ ๗ ในบาทที่ ๓ คือ นิ กมmani (๑ ๒ ๒)

มี ช คณะอยู่พยางค์ ๕ ๖ ๗ ในบาทที่ ๔ คือ ลมตต (๑ ๒ ๑)

และไม่มี ส น คณะอยู่พยางค์ที่ ๒ ๓ ๔ ในบาทดังกล่าว

คำว่า “จริ” ในคำว่า “มมจริยา” เป็นการรวม ลหุ ๒ พยางค์ให้เป็น ครุ ๑ พยางค์ เพราะ
 ถ้าไม่ทำอย่างนี้บาทที่ ๑ ของพระคาถานี้จะเป็น ๙ พยางค์ไป ซึ่งจะทำให้คาถานี้กลายเป็น สามัญคาถา
 หรือ อุปชาติคาถาไป

^{๗๙} ชุ.ธ.(บาลี) ๒๕/๒๐๔/๕๓.

^{๘๐} วิ.ภิกขุณี.(บาลี) ๓/๘๓๘/๙๑.

อนึ่ง ไวยากรณ์บาลีคัมภีร์ต่าง ๆ ก็อนุญาตให้มีพยางค์เกินมาได้ในที่ที่มีคำว่า อริย, จริยา, กิริยา, วีริย, อาจริย, วิปริยาย, อรห เป็นต้น โดยรวมคำที่กล่าวมานี้ให้มีพยางค์สั้นกว่าเดิม คือ ถ้ามี ๔ พยางค์ก็ถือว่าเป็น ๓ พยางค์ หรือถ้ามี ๓ พยางค์ก็ถือว่าเป็น ๒ พยางค์ เป็นต้น ที่เป็นเช่นนี้คงเนื่องมาจากภาษาสันสกฤตใช้คำสั้นกว่าบาลี จึงอนุโลมตามภาษานั้น รูปที่กล่าวมาแล้วมีรูปตามภาษาสันสกฤตสั้นกว่าบาลี ๑ พยางค์ว่า อรยุย, จรยา, กรียา, วีริย, อาจารย์, วิปริยาย, อรห ดังที่คัมภีร์สห-นิตฺตฺตมาลา ปาฬินยาที่สังคหะหน้า ๑๓๒๗ กล่าวไว้ว่า

คาถาปเทศุ อริยารหจริยาทีโยเค อธิกฤษโรปิ ปาโท อนุปวชฺโซ ในบาทคาถา แม้บาทที่มีพยางค์เกินเมื่อประกอบกับ อริย, อรห และ จริยา เป็นต้นก็ถือว่าไม่ผิด

มีข้อความเกี่ยวกับเรื่องนี้ในคัมภีร์ฎีกาต่าง ๆ ว่า

กิริยารหาทีโยเค วีย จ อนุตโรโยเค อธิกฤษรปาโท อนุปวชฺโซ อนึ่ง บาทที่มีพยางค์เกินในการประกอบกับ อนุตร ศัพท์ ย่อมไม่มีโทษ เหมือนในการประกอบกับ กิริยา และ อรห เป็นต้น

ปาวจเน ทิ จริยารียกิริยารหาทีโยคาสฺ ปกตคาถาสฺ อุปชาติยญจาทิกฤษโรปิ ปาโท อนุปวชฺโซ ที่จริงแล้วในพระพุทธพจน์ แม้บาทที่มีพยางค์เกินในคาถาทั่วไปและอุปชาติคาถาที่ประกอบกับ จริยา, อริย, กิริยา และ อรห เป็นต้น ย่อมปราศจากโทษ^{๘๑}

๔) วิเคราะห์ตามหลักอสังการ

คาถานี้ประกอบด้วยสัททาลังการ ๕ อย่าง คือ

๑) ปสาทคุณ รศคำกระจำงชัดเจน มีองค์ประกอบ ๒ อย่าง คือ

ก. วางบทที่สัมพันธ์กันไว้ใกล้กัน คือ

คำว่า ภาตกานํ เป็นฉุฎฐีกัมมะ วางไว้ใกล้กับบทที่สัมพันธ์กันคือ สงคโห

คำว่า อนนฺวชฺชานิ เป็นบทวิเสสนะ วางไว้ใกล้กับบทวิเสสยะคือ กมฺมานิ

คำว่า เอตํ เป็นบทวิเสสนะของ จตฺตฺพิธกมฺมํ

คำว่า อุตฺตมํ เป็นวิเสสนะวางไว้ใกล้กับบทวิเสสยะ คือ มงฺคลํ

คำว่า มงฺคลํ เป็นวิกตีกัตตาของ โหติ

คำว่า จ ศัพท์เป็นปทสมฺจยัตถนิบาตรวางไว้ใกล้กับบทสัมพันธ์

ข. มีเนื้อความชัดเจนอ่านแล้วเข้าใจง่าย แม้จะมีบทสมาส ๒ บท คือ ธรรมจริยา (การประพฤติธรรม) อนนฺวชฺชานิ (อันไม่มีโทษ) แต่บทสมาสนี้ก็สั้น อ่านเข้าใจได้ง่าย ไม่มีบทที่เข้าใจได้ยาก

๒) มรุตาคคุณ รศคำมีเสียงไพเราะอ่อนหวาน ในพระคาถานี้เป็นปทาสดติมรุตาค คือมีเสียงคล้องจองกัน โดยประกอบสระและพยัญชนะที่มีฐาน, กรณ หรือมาตรา (เสียงยาว-สั้น) เหมือนกันไว้ใกล้กัน ดังนี้

บาทที่ ๑ ว่า **ทานญจ ธรรมจริยา จ** มีครู ๕ ตัว คือ ทา, นญ, ญ, จริ (นับรวมเป็น ๑ พยางค์เป็นเสียงครู), ยา อยู่ใกล้กัน, มีอักษรในบาทที่ ๑ นี้ ๑๙ ตัว ประกอบด้วย อักษรกัณฐฐาน ๘ ตัว คือ อา, อ, อ, อ, อ, อ, อา, อ อยู่ใกล้กัน, อักษรतालฐาน ๖ ตัว คือ ญ, จ, จ, อิ, ย, จ อยู่ใกล้กัน,

^{๘๑} ดูข้อมูลเพิ่มเติมจากคัมภีร์วุตโตทัยมัณฑนวิ, ๓๑๓-๓๑๗.

อักษรมูลฐานตัวเดียวคือ ร, อักษรพันฐาน ๓ ตัว คือ ท, น, ฐ อยู่ใกล้กัน, อักษรโอษฐ์ฐาน ๒ ตัว คือ ม, ม อยู่ใกล้กัน

บาทที่ ๒ ว่า **ภาตกานญจ สงคโห** มีครุ ๕ ตัว คือ ภา, กา, นญ, สง, โห อยู่ใกล้กัน, มีอักษรในบาทที่ ๒ นี้ ๑๘ ตัว ประกอบด้วย อักษรกัมมฐาน ๑๒ ตัว คือ อา, อ, ก, อา, อ, อ, อ, ง, ค, อ, ห, โอ อยู่ใกล้กัน, อักษรतालฐาน ๓ ตัว คือ ญ, ญ, จ อยู่ใกล้กัน อักษรพันฐาน ๓ ตัว คือ ต, น, ส อยู่ใกล้กัน

บาทที่ ๓ ว่า **อนวชขานิ กมมานิ** มีครุ ๔ ตัว คือ วช, ขา, กม, มา อยู่ใกล้กัน, มีอักษรในบาทที่ ๓ นี้ ๑๗ ตัว ประกอบด้วย อักษรกัมมฐาน ๗ ตัว คือ อ, อ, อ, อา, ก, อ, อา อยู่ใกล้กัน, อักษรतालฐาน ๔ ตัว คือ ช, ช, อิ, อิ อยู่ใกล้กัน, อักษรพันฐาน ๔ ตัว คือ น, ว, น, น อยู่ใกล้กัน, อักษรโอษฐ์ฐาน ๒ ตัว คือ ม, ม อยู่ใกล้กัน

บาทที่ ๔ ว่า **เอตมมจกมุตตม** มีครุ ๕ ตัว คือ เอ, ตม, มจ, มุต, ม อยู่ใกล้กัน, มีอักษรในบาทที่ ๔ นี้ ๑๙ ตัว ประกอบด้วย อักษรกัมมฐาน ๙ ตัว คือ เอ, อ, อ, ง, ค, อ, อ, อ, อ อยู่ใกล้กัน, อักษรพันฐาน ๔ ตัว คือ ต, ล, ต, ต อยู่ใกล้กัน, อักษรโอษฐ์ฐาน ๕ ตัว คือ ม, ม, ม, อ, ม อยู่ใกล้กัน, อักษรนาสิกฐานตัวเดียวคือ -

๓) สมตาคุณ รสคำมีความสม่ำเสมอในการเลือกอักษรมาเรียงลำดับ แบ่งเป็น ๓ ประเภท คือ

- ก. เกวลมทุสมตา มีพยัญชนะเสียงอ่อนฐานเดียวกันจำนวนมาก
 - ข. เกวลมฏฐสมตา มีพยัญชนะเสียงแข็งฐานเดียวกันจำนวนมาก
 - ค. มิสสกสมตา มีพยัญชนะเสียงอ่อนผสมเสียงแข็ง
- บาทที่ ๑ ว่า **ทานญจ ธมมจิริยา จ** เป็นเกวลมทุสมตา
 บาทที่ ๒ ว่า **ภาตกานญจ สงคโห** เป็นเกวลมทุสมตา
 บาทที่ ๓ ว่า **อนวชขานิ กมมานิ** เป็นเกวลมทุสมตา
 บาทที่ ๔ ว่า **เอตมมจกมุตตม** เป็นเกวลมทุสมตา

พระคาถานี้ประกอบด้วยพยัญชนะเสียงอ่อนฐานเดียวกันจำนวนมาก คือ

- ก. พันฐาน (เกิดที่ฟัน) คือ ทา, น, ฐ, ต, น, ส, น, ว, นิ, นิ, ต, ล, ต, ต
- ข. तालฐาน (เกิดที่เพดาน) คือ ญ, จ, จ, ยา, จ, ญ, ญ, จ, ช, ขา
- ค. โอษฐ์ฐาน (เกิดที่ริมฝีปาก) คือ ม, ม, ม, มา, ม, ม, ม, ม

ดังนั้น จึงจัดเป็นเกวลมทุสมตาคุณ แม้ ฐ อักษรในบาทที่ ๑ จะเป็นธนิธอักษรก็ไม่ผิดตามเกวลมทุสมตา เพราะธนิธอักษรช่วยไม่ให้ขัดแย้งกับสิเลสคุณ

๔) สุขุมตาคุณ ความนุ่มนวลชัดเจน มี ๒ ประเภท ประกอบด้วย

ก. สัทสุขุมตาคุณ รสความนุ่มนวลชัดเจน เพราะมีพยัญชนะเสียงอ่อนมากกว่าเสียงแข็ง, ไม่มีพยัญชนะเสียงอ่อนล้วน ๆ และปราศจากอักษรออกเสียงยาก คือ สนธิ สมาส และสังโยคที่ประกอบบทรไว้ไม่ได้

ข. อัถสุขุมตาคุณ รสความนุ่มนวลชัดเจน เพราะใช้คำสละสลวย โดยหลีกเลี่ยงความไม่สุภาพและความไม่เหมาะสม

ในพระคาถานี้เป็น **สัทสุขุมตาคุณ** เพราะมีพยัญชนะเสียงอ่อนจำนวนมาก และไม่ใช้เสียงอ่อนทั้งหมด โดยมีธนิธอักษรอยู่บ้าง คือ บาทที่ ๑ มีธนิธอักษร ๑ พยางค์คือ ฐ ใน ธมมจิริยา

ทั้งไม่มีสนธิหรือสังโยคที่ออกเสียงยาก คือบทสนธิในรูปว่า ทานญจ (ทาน + จ) ภาตกานญจ (ภาตกาน + จ) เอตมมจกมุตตม (เอต + มจก + อุตตม) ออกเสียงง่าย แม้บทสมาสในพระคาถาคือ ธรรมจริยา (ธรรม + จริยา) อนวชชานิ (น + วชชานิ) ก็ออกเสียงง่าย จึงประดับด้วยสุขุมาลตาคุณ มีเสียงนุ่มนวลชัดเจน ช้อยชวนให้น่าฟังเสนาะโสต

๕) อัถพยัตติคุณ รสคำมีความหมายชัดเจนเข้าใจง่าย ทุกบทล้วนมีความหมายแจ่มแจ้งไม่คลุมเครือ ไม่ทำให้ตีความหมายได้หลายอย่าง ทำให้ผู้ฟังสามารถเข้าใจได้ทันที มี ๒ ประเภท ประกอบด้วย

ก. สัทอัถพยัตติคุณ อัถพยัตติคุณโดยศัพท์

ข. อัถออัถพยัตติคุณ อัถพยัตติคุณโดยอรรถ

ในพระคาถานี้เป็น **สัทอัถพยัตติคุณ** เพราะไม่มีข้อความซ่อนเร้นที่จะต้องนำมาแสดงโดยศัพท์

๔.๑.๓ มงคลปริตร คาถาที่ ๖

อารตี วิรตี ปาปา

มชชปาณา จ สณณโม

อปปมาโท จ ธรรมเมสุ

เอตมมจกมุตตม

๑) การสร้างรูปศัพท์ตามหลักไวยากรณ์

อารตี วิรตี ศัพท์เป็นนามกิตก์ มาจากรากศัพท์ว่า อา/วิ + รุม (กีฬาย=ยินดี-รื่นรมย์) + ตี + สี

อา/วิ + รุม + ตี

ลง ตี ปัจจัย

อิติยมติยโว วา

อา/วิ + รุม + ตี

ลง สระ อุ ท้าย รุม ชาติ

ชาติสุสนโต โลโป ฯลฯ

อา/วิ + ร + ตี

ลง ม ท้าย รุม ชาติ

คมชนนรมาทินมนโต

อารตี/วิรตี + สี

ลง สี ปฐมวิวัตติ

ลิงคตเถ ปจมา

อารตี/วิรตี

ลง สี วิวัตติ

เสสโต โลโป คสิปี

อารตี/วิรตี

ทำเสียงยาว อิ เป็น อี ในคาถา ที่ข

สำเร็จรูปเป็น อารตี, วิรตี = การงด, การเว้น

ปาปา ศัพท์เป็นนามกิตก์ มาจากรากศัพท์ว่า ปา (รกฺขณ=รักษา-เลี้ยง-คุ้มครอง) + ป + สฺมา, ป + อป (ปาปฺณเน=ถึง-บรรลุ-ได้-ประสบ) + อ + สฺมา, ป + เป (คติย=ไป-ถึง-เป็นไป) + ณ + สฺมา

ปา + ป

ลง ป ปัจจัย

กฺวจิ ชาติวิภตติปจฺจยำนฯ

ปาป + สฺมา

ลง สฺมา ปัญจมีวิวัตติ

อปาทาเน ปญจมี

ปาป + อา

เปลี่ยน สฺมา เป็น อา

สฺมาสมินฺ วา

ปาปา

แยก ลบ รวม

ปุพฺพมโหฯ สรฺโลโปฯ นเยฯ

สำเร็จรูปเป็น ปาปา = จากความชั่ว, จากบาป มีรูปวิเคราะห์ว่า ปานติ รกฺขณติ สุขนา อุตตานํ อสฺมาติ ปาปํ ชื่อว่าบาป เพราะคนดีทั้งหลายรักษาตนไว้ให้ออกห่าง อปายํ ปาติ รกฺขติติ ปาปํ ชื่อว่าบาป เพราะรักษาอบายภูมิไว้

ป + อป + อ

ลง อ ปัจจัย

สพฺพโต ญฺวุตฺตาวี วา

ป + อป + อ

ลง สระ อ ท้าย อป ชาติ

ชาติสุสนโต โลโป ฯลฯ

ป + อป	นำ ป ประกอบกับ อ ปัจจัย	นเย ปริ ยุตเต
ป + อป	ลบสระ อ ที่ ป อุปสัค	สรา สเร โลปี
ป + อาป	ทำเสียงยาว อ ต้น อป	ที่ขี
ปาป	นำ ป หน้าประกอบกับ อา	นเย ปริ ยุตเต
ปาป + สฺมา	ลง สฺมา ปัญจมีวิภัตติ	อปาทาเน ปญจมี
ปาป + อา	เปลี่ยน สฺมา เป็น อา	สมาสมินิ वा
ปาปา	แยก ลบ รวม	ปุพฺพมโหฯ สรโลโปฯ นเยฯ

สำเร็จรูปเป็น ปาปา = จากความซ้ำ, จากบาป มีรูปวิเคราะห์ว่า ทุกคนที่ ปาปนโต ปาปี ชื่อว่าบาป เพราะให้ถึงทุกติ ทุกคนที่ ปาเปตติ ปาปี ชื่อว่าบาป เพราะทำให้คนชั่วเข้าถึงทุกติ

ป + เป + ณ	ลง ณ ปัจจัย	วิสฺรุชฺปะทาทีโต ณ
ป + เป + อ	ลบ ณ อนุพันธ์	การิตานํ โณ โลปี
ป + ป + อ	ลบ เอ ที่ เป ธาตุ	สรโลโปมาเทศปฺปจฺยยาฯ
ป + ป	นำ ป ประกอบกับ อ	นเย ปริ ยุตเต
ปา + ป	ทำเสียงยาว อ ที่ ป อุปสัค	กฺวจาติมชฺฉนฺตฺตรานํ ที่ขฺฯ
ปาป + สฺมา	ลง สฺมา ปัญจมีวิภัตติ	อปาทาเน ปญจมี
ปาป + อา	เปลี่ยน สฺมา เป็น อา	สมาสมินิ वा
ปาปา	แยก ลบ รวม	ปุพฺพมโหฯ สรโลโปฯ นเยฯ

สำเร็จรูปเป็น ปาปา = จากความซ้ำ, จากบาป มีรูปวิเคราะห์ว่า ปิ อปายํ เปติ คจฺฉติ เอเตนาติ ปาปี ชื่อว่าบาป เพราะเป็นเหตุให้คนเข้าถึงอบาย

มชชปานา ศัพท์เป็นเหตุยัตปปริสสมาส แยกเป็น มชช + ปาน + สฺมา มีรูปวิเคราะห์ว่า มชฺชํ ปานํ มชชปานํ การดื่มน้ำเมา ชื่อว่ามชชปานะ

มชช ศัพท์เป็นนามกิตก์ มาจากรากศัพท์ว่า มท + (อุมมาเท=มัวเมา-ประมาท) + ฌย

มท + ฌย	ลง ฌย ปัจจัย	ฌโย จ
มท + ฌย	ลบสระ อ ท้าย มท ธาตุ	ธาตฺสสนโต โลโป ฯลฯ
มท + ย	ลบ ณ อนุพันธ์	การิตานํ โณ โลปี
มชช	เปลี่ยน ทฺย เป็น ชฺช	วทมทคฺมฺยฺชฺครหาฯ

สำเร็จรูปเป็น มชช = สุรา, เหล้า, ของมีเมา มีรูปวิเคราะห์ว่า มชชฺนเต อเนนาติ มชฺชํ เครื่องมีเมา ชื่อว่ามชชะ

ปานา ศัพท์เป็นนามกิตก์ มาจากรากศัพท์ว่า ปา (ปาเน = ดื่ม) + ยุ + สฺมา

ปา + ยุ	ลง ยุ ปัจจัย	นฺนทาทีหิ ยุ
ปา + อน	เปลี่ยน ยุ เป็น อน	อนกา ยุณฺวฺนํ
ป + อน	ลบสระ อา ที่ ปา ธาตุ	สรา สเร โปลิ
ป + อาน	ทำเสียงยาว อ ที่ อน	ที่ขี
ปาน	นำ ป ประกอบกับ อาน	นเย ปริ ยุตเต
ปาน + สฺมา	ลง สฺมา ปัญจมีวิภัตติ	อปาทาเน ปญจมี
ปาน + อา	เปลี่ยน สฺมา เป็น อา	สมาสมินิ वा

ปานา	แยก ลบ รวม	ปุพฺพมโหฯ สรโลโปฯ นเยฯ
สำเร็จรูปเป็น ปานา =	จากการติม	
สณฺณโม	ศัพท์เป็นนามกิตก์ มาจากรากศัพท์ว่า ส + ยมฺ (อุปรเม=งด-เว้น) + อ + สิ	
ส + ยมฺ + อ	ลง อ ปัจจัย	สพฺพโต ญฺวุตฺวาวิ วา
ส + ยม + อ	ลบสระ อกุ ท้าย ยมฺ ธาตุ	ธาดฺสสนฺโต โลโป ฯลฯ
ส + ฌม + อ	เปลี่ยนนิคหิต(-)กับ ย เป็น ฌ	ส เย จ
สณฺ + ฌม + อ	ซ้อน ฌ	ปรเทวภาโว จาน
สณฺณม	นำ ม ประกอบกับสระ อ	นเย ปริ ยุตฺเต
สณฺณม + สิ	ลง สิ ปฐมาวิภคฺติ	ลึงคฺตเถ ปจฺมา
สณฺณม + โอ	เปลี่ยน สิ เป็น โอ	โส
สณฺณโม	แยก ลบ รวม	ปุพฺพมโหฯ สรโลโปฯ นเยฯ
สำเร็จรูปเป็น สณฺณโม =	การสำรวม, การระวัง ในมงคลนี้ หมายถึง วิรติ-การเว้น	

อปฺปมาโท ศัพท์เป็นนนิปาทปุพฺพบทกัมมธารยสมาส แยกเป็น น + ปมาท + สิ มีรูปวิเคราะห์ว่า น ปมาโท อปฺปมาโท ความไม่ประมาท ชื่อว่าอปฺปมาทะ

ปมาโท ศัพท์เป็นนามกิตก์ มาจากรากศัพท์ว่า ป + มท (อุมมาเท=มัวเมา-ประมาท-เลินเล่อ) + ฌ + สิ

ป + มท + ฌ	ลง ฌ ปัจจัย	ภาเว จ
ป + มท + ฌ	ลบสระ อกุ ท้าย มท ธาตุ	ธาดฺสสนฺโต โลโป ฯลฯ
ป + มาท + ฌ	วุทธิ อ ต้น มท ธาตุ เป็น อา	อสฺยิยคฺนตฺสส วุทธิ การิเต
ป + มาท + อ	ลบ ฌ อนุพันธ์	การิตานํ โณ โลป
ปมาท	นำ ท ประกอบกับ อ	นเย ปริ ยุตฺเต
ปมาท + สิ	ลง สิ ปฐมาวิภคฺติ	ลึงคฺตเถ ปจฺมา
ปมาท + โอ	เปลี่ยน สิ เป็น โอ	โส
ปมาโท	แยก ลบ รวม	ปุพฺพมโหฯ สรโลโปฯ นเยฯ

สำเร็จรูปเป็น ปมาโท = ความประมาท, ความมัวเมา, ความเลินเล่อ มีรูปวิเคราะห์ว่า เยน สตฺโต สมาน โสย กตฺตพฺพํ น กโรติ โส ปมาโท ชื่อว่าปมาทะ เพราะคนที่มีความสามารถแต่ไม่ทำกิจที่ควรทำด้วยตนเอง

น + ปมาโท		
อ + ปมาโท	เปลี่ยน น เป็น อ	อตฺตํ นสฺส ตปฺปฺริเส
อ + ปฺปมาโท	ซ้อน ป	ปรเทวภาโว จาน

สำเร็จรูปเป็น อปฺปมาโท = ความไม่ประมาท, ความไม่มัวเมา, ความไม่เลินเล่อ

ธมฺเมสุ ศัพท์เป็นนามกิตก์ มาจากรากศัพท์ว่า ธร (ธารณ=ทรงไว้-ตั้ง-รับ-วาง) + รम्म + สฺ

ธร + รम्म	ลง รम्म ปัจจัย	ธราทฺธิ รมฺโม
ธรฺ + รम्म	ลบสระ อกุ ท้าย ธร ธาตุ	ธาดฺสสนฺโต โลโป ฯลฯ
ธ + อम्म	ลบ รุ ท้ายธาตุ และ ร อนุพันธ์ รุมฺหิ รนฺโต ราทฺธิ โน	

อ + อมม ลบสระหน้า ปกติสระหลัง สรโลโปมาเทศปจฺจยาฯ
 ฌมม + สุ ลง สุ สัตตมวิรัตติ โอภาเส สตตม
 ฌมเม + สุ เปลี่ยน อ ที่ ม เป็น เอ สุหิสฺสวกาโร เอ
 สำเร็จรูปเป็น ฌมเมสุ = ในธรรมทั้งหลาย คือในกุศลธรรมทั้งหลาย

เอตมมจฺจลมุตฺตม เป็นบทสนธิ ตัดบทเป็น เอต + มจฺจล + อุตฺตม เปลี่ยนนิกหิต (◌)
 ที่ ต เป็น ม ด้วยสูตรว่า วคฺคนตฺ วา วคฺเค, เปลี่ยนนิกหิต (◌) ที่ ล เป็น ม ด้วยสูตรว่า มทา สเร

๒) คำศัพท์ตามคัมภีร์อภิธานปิปปิกา

อารติ, วิรติ ศัพท์ที่หมายถึง การงดเว้น, การละเว้น ตามคัมภีร์อภิธานมีศัพท์ที่ใช้ใน
 ความหมายเดียวกัน ๓ ศัพท์ ประกอบด้วย

๑) **เวรมณ** แปลว่า การเว้น, การงด, การงดเว้น, การละเว้น

รูปวิเคราะห: วิรมณ เวรมณ การเว้น ชื่อว่าเวรมณ (วิ + รมุ อฺปรเม=งด-เว้น + ยุ +
 อี) เวม มณติ วินาเสตีติ เวรมณ ชื่อว่าเวรมณ เพราะทำเวรให้พินาศไป (เวร + มณ วินาเส=พินาศ + อ +
 อี)

อุทาหรณ: ปาณาติปาโต ครหิโต ปาณาติปาตา เวรมณิ ปสฺตถา^{๘๒} เราทำหนิการฆ่า
 สัตว์ สรรเสริญการงดเว้นจากการฆ่าสัตว์

๒) **วิรติ** การเว้น, การงด, วิรติ

รูปวิเคราะห: วิรมณ วิรติ การเว้น ชื่อว่าวิรติ (วิ + รมุ อฺปรเม=งด-เว้น + ติ)

อุทาหรณ: ตีหิปี กายทฺวจฺจริเตหิ อารติ วิรติ ปฏฺวิรติ เวรมณิ^{๘๓} การงด การเว้น การ
 เว้นขาด เจตนาเป็นเหตุงดเว้นจากกายทุจริต ๓ อย่าง

๓) **อารติ** แปลว่า การเว้น, การงด

รูปวิเคราะห: ทูโรโต วิรมณ อารติ การเว้นห่าง ชื่อว่าอารติ (อา + รมุ อฺปรเม=งด-
 เว้น + ติ)

อุทาหรณ: จตุหิปี วจฺิทฺจฺจริเตหิ อารติ วิรติ ปฏฺวิรติ เวรมณิ^{๘๔} การงด การเว้น การ
 เว้นขาด เจตนาเป็นเหตุงดเว้นจากวจีทุจริต ๔ อย่าง

ปาปะ ศัพท์ที่หมายถึง บาป, อกุศล, ความชั่ว ตามคัมภีร์อภิธานมีศัพท์ที่ใช้ในความ
 หมายถึงเดียวกัน ๑๒ ศัพท์ ประกอบด้วย

๑) **ปาปะ** แปลว่า บาป, อกุศล, ความชั่ว

รูปวิเคราะห: ปานติ รกฺขณติ สุขฺณา อตฺตานํ อสมฺมาติ ปาปี กรรมชื่อว่าปาปะ เพราะ
 เป็นแดนอกุศลที่คนดีพากันรักษาตนไว้ให้ออกห่าง อปายํ ปาติ รกฺขตีติ ปาปี ชื่อว่าปาปะ เพราะเป็น
 กรรมที่รักษาอบายญมิไว้ (ปา รกฺขเน=รักษา + ปอาคม + อ) ทุกฺคตี ปาปนโต ปาปี ชื่อว่าปาปะ เพราะ
 ให้ถึงทุกฺคตี (ป + อป ปาปุณฺเน=ถึง + อ) ทุกฺคตี ปาเปตีติ ปาปี ชื่อว่าปาปะ เพราะทำให้คนชั่วเข้าถึงทุกฺคตี

^{๘๒} วิ.ม.(บาลี) ๕/๒๕๕/๑๙-๒๐.

^{๘๓} ม.อ.ุ.(บาลี) ๑๔/๑๓๙/๑๒๕.

^{๘๔} ม.อ.ุ.(บาลี) ๑๔/๑๓๘/๑๒๔.

(ป + อป ปาปูนเน=ถึง + อ) ปสทโท เอตถ อปายวจน ปศัพทกล่าวหมายถึงอบาย ปี อปายั เปติ คจฉติ เอเตนาคติ ปาปิ ชื่อว่าปาปะ เพราะเป็นเหตุให้บุคคลเข้าถึงอบาย (ป + เป คติย=ไป + ณ)

อุทาหรณ์: ก็ ปน ตุมเห อาวุโส นิคณา ซานาถ เอวรูป วา เอวรูป วา ปาปกมม อกรรมหาคี^{๘๕} นิครนถผู้มีอายุทั้งหลาย ท่านทั้งหลายทราบหรือว่า พวกเราได้ทำบาปกรรมไว้อย่างนั้นบ้าง อย่างนี้บ้าง

๒) กิพพิสะ แปลว่า บาป, อกุศล, โทษ, ความผิด

รูปวิเคราะห์: กโรติ อนิภูณผลนติ กิพพิสั กรรมชื่อว่ากิพพิสะ เพราะสร้างผลอันไม่น่าปรารถนา (กร กรณ=ทำ + อิพพิส) กิลีเยเต สิลีสิ กรียเต อนเนนาคติ กิพพิสั ชื่อว่ากิพพิสะ เพราะเป็นเหตุให้ต่ำทราม (กิล กรณ=ทำ + อีส)

อุทาหรณ์: เวรี กตกิพพิสั นร น หิ นั โสธเย ปापกมมินิ^{๘๖} แม่น้ำจะพึงชำระคนมีผู้ทำกรรมหยาบช้า ผู้มีกรรมชั่วนั้น ให้บริสุทธิ์ไม่ได้เลย

๓) เวะระ แปลว่า บาป, อกุศล, เวร

รูปวิเคราะห์: วิรูเปเน อรติ คจฉติเต เวะรี กรรมชื่อว่าเววะระ เพราะเป็นไปโดยน่ารังเกียจ (วิ + อร คติมิ=ไป-ถึง-บรรลุ + อ)

อุทาหรณ์: มา โข ตวั ตาต ทีฆาธุ ทีฆิ ปสส มา รสสัน หิ ตาต ทีฆาธุ เวเรน เวราสมมุนติ อเวเรน หิ ตาต ทีฆาธุ เวรา สมมุนติ^{๘๗} พ่อทีฆาธุ เจ้าอย่าเห็นแก่ยาว อย่าเห็นแก่สั้น เวระยอมไม่ระงับด้วยการจงเวระ แต่ระงับได้ด้วยการไม่จงเวระ

๔) อหะ แปลว่า บาป, อกุศล, ความชั่ว

รูปวิเคราะห์: สาธุหิ น หนตพพุนติ อหิ กรรมชื่อว่าอหะ เพราะคนดีไม่ควรเข้าหา นหนติ ธณณนติ อหิ ชื่อว่าอหะ เพราะไม่ถึงโชคลาภ (น +หน คติย=ไป-ถึง-บรรลุ + อ)

อุทาหรณ์: ฉนทหิ อหิ ฉนทหิ ทุกุหิ ฉนทวินยา อหวินโย^{๘๘} บาปเกิดจากฉันทะ ทุกุหิ เกิดจากฉันทะ เพราะกำจัดฉันทะได้ จึงกำจัดบาปได้ สพเพ โภคา วินสสนนติ รณโย ตั วุจเจเต อหิ^{๘๙} โภคะทั้งปวงยอมพินาศ ชื่อนั้นท่านกล่าวว่า เป็นความทุกุหิของพระราชา

๕) ทุจจริตะ แปลว่า บาป, อกุศล, ทุจจริต, กรรมชั่ว

รูปวิเคราะห์: ทุ กุจฉิตั จริตัม ทุจจริตัม กรรมชื่อว่าตุจจริตะ เพราะเป็นความประพฤติน่ารังเกียจ (ทุ + จร จรณ=ประพฤติ-เที่ยว + อิ + ต) ทุจจุ จริตัม กิเลเสหิ วา ทุสิตัม จริตุนติ ทุจจริตัม^{๙๐} ชื่อว่าตุจจริตะ เพราะเป็นความประพฤติน่ารังเกียจ หรือที่บุคคลผู้ถูกกิเลสครอบงำแล้วประพฤติน่ารังเกียจ

อุทาหรณ์: ตปนียาหิ พราหมณ ปापเก อกุสเล ธมเม วทามิ กายตุจจริตัม วจิจุจจริตัม มโนตุจจริตัม^{๙๑} พราหมณ์ เรากล่าวถึงบาปอกุศลธรรมทั้งหลาย คือ กายตุจจริต วจิจุจจริต และมโนตุจจริตว่า

^{๘๕} ม.อ.(บาลี) ๑๔/๑/๒.

^{๘๖} ม.ม.(บาลี) ๑๒/๗๙/๕๒.

^{๘๗} วิ.ม.(บาลี) ๕/๔๖๓/๒๔๕.

^{๘๘} ส.ส.(บาลี) ๑๕/๓๔/๒๖.

^{๘๙} พุ.ชา.(บาลี) ๒๗/๓๓๕/๔๒๒.

^{๙๐} สารตถ.ฎีกา (บาลี) ๑/๙๔.

^{๙๑} วิ.มหา.(บาลี) ๑/๙/๔.

เป็นสิ่งที่ควรเผาผลาญ

๖) **ทุกกฐะ, ทุกกตตะ** แปลว่า บาป, อกุศล, ทุกกฐ, กรรมชั่ว

รูปวิเคราะห์: โอสถณิ กตฺ ทุกกฐํ กรรมชื่อว่าทุกกฐะ เพราะบุคคลทำไม่ดี (ทุ + กต) ทุ นิหนักิตฺ กรรมมสฺส ทุกกฐํ ชื่อว่าทุกกฐะ เพราะมีการกระทำอันน่าตีเดียยน (ทุ + กร กรณ=ทำ + ต)

อุทาหรณ์: ออกตฺ ทุกกตฺ เสโย ปจฺฉา ตปฺปติ ทุกกฐํ^{๑๒} ความชั่วไม่ทำเสียเลยดีกว่า เพราะทำแล้วย่อมเดือดร้อนในภายหลัง โส ปापกมโม มุเมโธ ชานํ ทุกกฐมฺตฺตโน^{๑๓} เขาผู้มีบาปกรรม มีปัญญาทรมารู้การทำชั่วของตน

๗) **อปุญญะ** แปลว่า บาป, อกุศล, ความชั่ว

รูปวิเคราะห์: น ปฺนาตีติ อปุณฺณํ กรรมชื่อว่าอปุญญะ เพราะไม่ชำระผู้ทำให้สะอาด (น + ปุ ปวเน=ชำระ-ทำให้หมดจด-สะอาด + น อาคม + ญ) ปุณฺณปฏิปกฺขํ อปุณฺณํ ชื่อว่าอปุญญะ เพราะเป็นสิ่งที่ตรงข้ามกับบุญ (น + ปุณฺณ)

อุทาหรณ์: พหุ วต มยา อปุณฺณํ ปสฺสุตํ โยหํ ภิกฺขุ สีลวฺนเต กลฺยาณธมฺเม ซีวิตา โวโรเปสี^{๑๔} เราสร้างบาปไว้มากที่ได้ฆ่าภิกษุผู้มีศีลมีกัลยาณธรรม อปุณฺณลาภํ น นิแกมเสยฺยํ นินฺทํ ตติยํ นิรยํ จตฺตถิ^{๑๕} ชายผู้ประมาท คบชู้ ย่อมถึงฐานะ ๔ อย่าง คือ ๑) ได้บาป ๒) ไม่ได้นอนตามต้องการ ๓) ถูกนินทา และ ๔) ตกนรก

๘) **อกุสละ** แปลว่า บาป, อกุศล, กรรมชั่ว

รูปวิเคราะห์: กุสลาณํ ปฏิปกฺขํ อกุสฺลํ กรรมชื่อว่าอกุสละ เพราะเป็นปฏิปักษ์ต่อกุศล (น + กุส) น กุสฺลํ อกุสฺลํ ชื่อว่าอกุสละ เพราะเป็นธรรมที่ไม่ใช่กุศล

อุทาหรณ์: ตถาคตฺสส โข พราหมณฺ ตปฺนียา ปापกา อกุสลา ธมฺมา ปหีนา อัจฉินฺน-มูลา^{๑๖} ตถาคตละบาปอกุศลธรรมต่าง ๆ ที่ควรเผาผลาญได้หมดสิ้น

๙) **กัณหา** แปลว่า บาป, อกุศล, ธรรมดำ

รูปวิเคราะห์: กํ สุขํ หนตีติ กณฺหํ กรรมชื่อว่ากัณหา เพราะเบียดเบียนความสุข (ก + หน หีสาย=เบียดเบียน + อ) อปภสฺสรภาวกรณตฺตา ปณฺชิตฺเตหิ กุจฺฉิตพฺพํ ครหิตพฺพนฺติ กณฺหํ ชื่อว่ากัณหา เพราะบัณฑิตรังเกียจ เหตุทำให้เศร้าหมอง (กุ กุจฉาย=นินทา-รังเกียจ-ชัง + ณา + อ)

อุทาหรณ์: กมฺมํ กณฺหํ กณฺหวิปากํ กมฺมํ กณฺหสุกฺกํ กณฺหสุกฺกวิปากํ^{๑๗} กรรมดำ มีวิบากดำ กรรมทั้งดำทั้งขาว มีวิบากทั้งดำทั้งขาว อหิริกญฺจ โอนตตฺตปฺปญฺจ อิเม โข ภิกฺขเว เทว ธมฺมา กณฺหา^{๑๘} ภิกษุทั้งหลาย ธรรมฝ่ายดำ ๒ ประการ คือ อหิริกะ ความไม่อายบาป และ โอนตตปปะ ความไม่กลัวบาป

^{๑๒} ส.ส.(บาลี) ๑๕/๘๙/๕๗.

^{๑๓} อัง.ฉก.ก.(บาลี) ๒๒/๔๕/๓๔๐.

^{๑๔} วิ.ม.ห.(บาลี) ๑/๑๖๓/๙๔.

^{๑๕} ชุ.ธ.(บาลี) ๒๕/๓๐๙/๗๐

^{๑๖} วิ.ม.ห.(บาลี) ๑/๙/๔.

^{๑๗} ที.ปา.(บาลี) ๑๑/๓๑๒/๒๐๕.

^{๑๘} อัง.ทุก.(บาลี) ๒๐/๗/๕๑.

๑๐) กลุสะ แปลว่า บาป, อุกุศล, โทษ, ความชั่ว

รูปวิเคราะห์: กลียเต อเนนาติ กลุสั กรรมชื่อว่ากลุสะ เพราะเป็นเครื่องตัดความสุข (กล เหนเน=ตัด + อุส) กั สุขุ ลุณนโต เสติ ปวตตตีติ กลุสั ชื่อว่ากลุสะ เพราะเฝ้าตัดความสุขไป (ก + ลุ เหนเน=ตัด + อุส)

อุทาหรณ์: วิตถกวิจารานั วูปสมมา อิทธิ สมปสาทนั น กิเลสกาลุสิยสส กิเลส-สงฆตสส กลุสสภาวสส วูปสมมา อิทธิ ฆานั สมปสาทนั^{๙๙} ทุติยฆานันนี้ ชื่อว่าสัมปสาทนนะ เพราะสงบวิตถก และวิจารณ์ได้ หาใช่เพราะความเข้าไปสงบความฟุ้งขึ้นแห่งโทษกล่าวคือกิเลสไม่

๑๑) ทูริตะ แปลว่า บาป, อุกุศล, ความชั่ว

รูปวิเคราะห์: ทู นิณทิตั อิตั คมนมสสาติ ทูริตั กรรมชื่อว่าทูริตะ เพราะมีความเป็นไปน่าตีเตียน (ทู + รุอาคม + อิ คติมติ=ไป-ถึง-บรรลุ + ต)

๑๒) อาคุ แปลว่า บาป, อุกุศล, ความชั่ว, โทษ, ความผิด

รูปวิเคราะห์: อคนตพพิ คจจติ เอเตนาติ อาคุ กรรมชื่อว่าอาคุ เพราะเป็นเหตุ นำไปสู่ที่ไม่ควรไป (น + คมฺ คติมติ=ไป-ถึง-บรรลุ + กวิ) อา ปิฬยั คจจตีติ อาคุ ชื่อว่าอาคุ เพราะเป็นกรรมที่ถึงความบีบคั้น (อา + คมฺ คติมติ=ไป-ถึง-บรรลุ + กวิ)

อุทาหรณ์: อยั เต เทว โจโร อาคุจาริ อิมสส ยั อิจฉสิ ตั ฏณฺฑิ ปณฺเฑ^{๑๐๐} ขอเดชะ ผู้นี้เป็นโจรประพฤติดิตต่อพระองค์ พระองค์ทรงประสงค์จะลงพระราชอาชญาสถานใดแก่โจรนั้น อาคุ วุจจติ ปาปกา อุกุสลา ฆมฺมา สงกิลสิกา โปโนพภวิกา สหฺรา ทุกฺขวิปากา आयตี ชาติชฺรามรณียา^{๑๐๑} บาปอกุศลธรรมทั้งหลายเป็นเหตุแห่งความเศร้าหมอง ก่อภพใหม่ มีความกระวนกระวาย มีทุกข์เป็นวิบาก เป็นที่ตั้งแห่งชาติ ชรา และมรณะต่อไป ตรัสเรียกว่าอาคุ (ความชั่ว)

มัชชะ ศัพท์ที่หมายถึง สุรา, เหล้า, ของมีนเมา, สิ่งเสพติด ตามคัมภีร์อภิธานมีศัพท์ที่ใช้ในความหมายเดียวกัน ๔ ศัพท์ ประกอบด้วย

๑) มทิตรา แปลว่า สุรา, เหล้า, ของมีนเมา

รูปวิเคราะห์: ชนา มชฺชนติ เอตยาติ มทิตรา สุราชื่อว่ามทิตรา เพราะทำให้คนมีนเมา (มท อุมมาเท=มัวเมา-ประมาท + อิร + อา)

อุทาหรณ์: โจรา วิย เวณิกตา มทิตรา วิย วิสทฺฐสา วาณิโช วิย วาจาสนนฺตุติโย^{๑๐๒} หลึงทั้งหลายโปกมเหมือนนพอกโจร มีพิษร้ายเหมือนสุราเจือยาพิษ พุดไอ้อวดเหมือนพ่อค้า

๒) วารุณี แปลว่า สุรา, เหล้า, ของมีนเมา

รูปวิเคราะห์: วรุณ นาม เอโก ชโน, เตเนว ปรมั ทิฏฺฐตฺตา วรุณโต ชายตีติ วารุณี ชายคนหนึ่ง ชื่อว่าวารุณะ, สุราที่เกิดจากนายวารุณะ เพราะเป็นผู้พบเห็นก่อน จึงชื่อว่าวารุณี (วารุณ + ณี) วรริตพพา อิจฉิตพพาติ วารุณี สุราชื่อว่าวารุณี เพราะเขาปรารถนาทั้ง (วร ปตถนาย=ปรารถนา-อยากได้ + ยุ + อี)

^{๙๙} วิ.อ.(บาลี) ๑/๑๔๕.

^{๑๐๐} ม.ม.(บาลี) ๑๓/๓๒๑/๓๐๒.

^{๑๐๑} ขุ.ม.(บาลี) ๒๙/๘๐/๑๖๗.

^{๑๐๒} ขุ.ชา.(บาลี) ๒๘/๒๙๒/๙๔.

อุทาหรณ์: เมรย์ วารุณี ชนตุ น ปิเว จิตโตโมหนี^{๑๐๓} บัณฑิตผู้เกิดขึ้นมาไม่พึงดื่มสุรา และเมรย์เครื่องยังจิตให้หลงไหล

๓) มัชชะ แปลว่า สุรา, เหล้า, ของมีนเมา

รูปวิเคราะห์: มชชนเต อเนนาติ มชช สุราที่ทำให้คนมีนเมา ชื่อว่ามัชชะ (มท อุมมาเท=มัวเมา-ประมาท + ย)

อุทาหรณ์: มชช น ปาตพพิ^{๑๐๔} ไม่พึงดื่มน้ำเมา

๔) สุรา แปลว่า สุรา, เหล้า, ของมีนเมา

รูปวิเคราะห์: สเวติ อภิสเวตีติ สุรา น้ำเมาที่ไหล (เข้าลำคอได้ ยกเว้นพระอรหันต์) ชื่อว่าสุรา (สุ อภิสเว=ไหล + ร + อา) สุราเปตีติ สุรา น้ำเมาที่จูงใจให้ดื่ม ชื่อว่าสุรา (สุ ปิเวเน=ดื่ม + ร + อา)

อุทาหรณ์: สุรา นาม ปิภูตสุรา ปูวสุรา โอทนสุรา กิณณปุกขิตตา สมถารสยุตตา^{๑๐๕} ที่ชื่อว่าสุรา ได้แก่ สุราที่ทำจากแป้ง สุราที่ทำจากขนม สุราที่ทำจากข้าวสุก สุราหมักแป้งเชื้อเหล้า และ สุราที่ผสมเครื่องปรุงหลายชนิด

ปานะ ศัพท์ มีความหมาย ๒ อย่าง คือ

๑) เปยยะ เครื่องดื่มมี น้ำ, น้ำปานะ เป็นต้น

๒) ปีติ การดื่ม

น้ำปานะ คือ เครื่องดื่มที่คั้นจากลูกไม้ หรือ น้ำคั้นผลไม้จัดเป็น "ยามกาลิก" ผู้ทำให้เกิด มีการดื่มน้ำปานะขึ้นเป็นท่านแรกคือ เกณียชฎิล^{๑๐๖} ซึ่งมีข้อความดังนี้

น้ำปานะ คือ เครื่องดื่ม หรือน้ำสำหรับดื่มที่คั้นจากผลไม้ที่พระพุทธเจ้าทรงอนุญาตไว้ ๘ ชนิด เรียกว่า น้ำอัฐฐาน ได้แก่ น้ำมะม่วง, น้ำชมพูหรือน้ำหว่า, น้ำกล้วยมีเมล็ด, น้ำกล้วยไม่มีเมล็ด, น้ำมะขางต้องเจือด้วยน้ำจึงจะควร, น้ำลูกจันทน์หรือองุ่น, น้ำเหง้าบัว และน้ำมะพร้าวหรือลิ้นจี่

วิธีทำน้ำปานะที่ท่านแนะไว้ คือปอกหรือคว้านผลไม้เหล่านี้ที่สุก เอาผ้าขาวบางห่อแล้ว บิดให้ตึง อัดเนื้อผลไม้ให้คายน้ำออกจากผ้า อย่าให้มีกาก จากนั้นเติมน้ำลงไปให้พอดี แล้วผสมกับ น้ำตาลและเกลือเป็นต้น เพื่อให้ได้รสที่ดีขึ้น แต่น้ำปานะดังกล่าวมีข้อจำกัดที่จะพึงทราบคือให้สุกด้วย แสงแดดเท่านั้น ห้ามให้สุกด้วยไฟ และน้ำปานะจัดเป็นยามกาลิก จึงควรเก็บไว้ฉันได้ตลอด ๑ วัน กับ ๑ คีนเท่านั้น เมื่อขึ้นอรุณของวันใหม่แล้วเป็นอันฉันไม่ได้

วัตถุดิบที่จะนำมาทำน้ำปานะนั้นต้องเป็นของที่สมควร เพื่อป้องกันการล่วงละเมิดพระ บัญญัติ ดังต่อไปนี้

(๑) น้ำปานะที่ไม่สมควรตามหลักพระวินัย ประกอบด้วย

-น้ำธัญชาติ (ข้าว) ๗ ชนิด คือ ข้าวสาลี ข้าวเปลือก ข้าวเหนียว ข้าวละมาน

ข้าวฟ่าง ลูกเดือย และหญ้ากับแก่

^{๑๐๓} อัง.ปญจก.(บาลี) ๒๒/๑๗๙/๒๐๑.

^{๑๐๔} ที.ม.(บาลี) ๑๐/๒๔๔/๑๕๑.

^{๑๐๕} วิ.มหา.(บาลี) ๒/๓๒๘/๒๗๑.

^{๑๐๖} วิ.ม.(บาลี) ๕/๓๐๐/๘๔.

-น้ำมหาผล (ผลไม้ใหญ่) ๙ ชนิด คือ ผลตาล มะพร้าว ขนุน สาเก น้ำเต้า ฟัก
เขียว แตงไทย แตงโม และฟักทอง

-น้ำอปรณชาติ คือ ถั่วชนิดต่าง ๆ มีถั่วเหลือง ถั่วเขียว ถั่วดำ และงา เป็น
ต้น แม้จะต้มจะกรองทำเป็นเครื่องดื่มชนิดต่าง ๆ เช่น นำนมถั่วเหลืองชนิดกล่องหรือชนิดขวดที่วางขาย
ตามท้องตลาด และนํานมข้าวเป็นต้น จัดเป็นน้ำปานะที่ไม่สมควรทั้งนั้น

(๒) น้ำปานะที่สมควรตามหลักพระวินัย ประกอบด้วย

-น้ำปานะ ๘ ชนิดข้างต้น

-น้ำปานะผลไม้เล็ก เช่น ลูกหวาย มะขาม มะงั่ว มะขวิด สะคร้อ และ
เล็บเหยี่ยว เป็นต้น

อัปมาทะ ศัพท์ แปลว่า ความไม่ประมาท, ความไม่พลั้งเผลอ รูปวิเคราะห์: สกโก
สมาโน สยํ กตตพฺพํ น กโรติ, โส ปมาโท ผู้มีความสามารถแต่ไม่ทำกิจที่ควรทำด้วยตนเอง ชื่อว่า
ประมาท, สกโก สมาโน สยํ กตตพฺพํ กโรติ, โส อปมาโท ผู้มีความสามารถและทำกิจที่ควรทำด้วย
ตนเอง ชื่อว่าไม่ประมาท, ปมตโตติ สติโอสสคฺเคน สมฺนนาโคโต^{๑๐๗} คำว่า ประมาท คือมีความพลั้งเผลอ

๓) วิเคราะห์ตามหลักฉันทลักษณ์

พระคาถาที่ ๖

อารตี วิรตี ปาปา

มชชปาณา จ สณฺณโม

อปฺปมาโท จ รมเมสุ

เอตมมจฺคฺลมุตฺตมํ.

ครึ่งคาถาแรก							
ค	ช	ย	ค	ค	ย	ช	ค
๒	๑ ๒ ๑	๑ ๒ ๒	๒	๒	๑ ๒ ๒	๑ ๒ ๑	๒
อา	รตี วิ	รตี ปา	ปา	มช	ชปาณา	จ สณฺณ	โม
ครึ่งคาถาหลัง							
ค	ย	ย	ล	ค	ต	ช	ค
๒	๑ ๒ ๒	๑ ๒ ๒	๑	๒	๒ ๒ ๑	๑ ๒ ๑	๒
อป	ปมาโท	จ รมเม	สุ	เอ	ตมมจค	ลมุตต	มํ

พระคาถานี้เป็นอนุญจสุภาฉันท ๘ พยางค์ ประเภท **ปัฐยาวัตตคาถา** มี ย ช ย ช คณะอยู่
พยางค์ที่ ๕ ๖ ๗ คือ

ครึ่งคาถาแรก

มี ย คณะอยู่พยางค์ที่ ๕ ๖ ๗ ในบาทที่ ๑ คือ รตี ปา (๑ ๒ ๒)

มี ช คณะอยู่พยางค์ที่ ๕ ๖ ๗ ในบาทที่ ๒ คือ จ สณฺณ (๑ ๒ ๑)

และไม่มี ส น คณะอยู่พยางค์ที่ ๒ ๓ ๔ ในบาทดังกล่าว

ครึ่งคาถาหลัง

มี ย คณะอยู่พยางค์ที่ ๕ ๖ ๗ ในบาทที่ ๓ คือ ปมาโท (๑ ๒ ๒)

^{๑๐๗} พุ.ธ.อ.(บาลี) ๖(๒)/๒๒๕/๑๒๖.

มี ข คณะอยู่พยางค์ ๕ ๖ ๗ ในบาทที่ ๔ คือ สมุตต (๑ ๒ ๑)
และไม่มี ส น คณะอยู่พยางค์ที่ ๒ ๓ ๔ ในบาทดังกล่าว

๔) วิเคราะห์ตามหลักอঙ্กลการ

คาถานี้ประกอบด้วยสัททาลังการ ๕ อย่าง คือ

๑) ปสาทคุณ รสคำกระจำงชัดเจน มีองค์ประกอบ ๒ อย่าง คือ

ก. วางบทที่สัมพันธ์กันไว้ใกล้กัน คือ

คำว่า อารตี, วิรตี, สลยโม, อปปมาโท เป็นบทประธานในประโยคสังคัตถะ

คำว่า ปาปา เป็นบทอุปาทานะ วางไว้ใกล้กับบทที่สัมพันธ์กัน คือ อารตี, วิรตี

คำว่า มชชปานา เป็นบทอุปาทานะ วางไว้ใกล้กับที่สัมพันธ์กัน คือ สลยโม

คำว่า ธมเมสุ เป็นบทภินนาธาระ วางไว้ใกล้กับบทที่สัมพันธ์กัน คือ อปปมาโท

คำว่า เอต เป็น วิเสสณะของ ตีวิธกมม

คำว่า อุตตม เป็นวิเสสณะวางไว้ใกล้กับวิเสสยะ คือ มงคล

คำว่า มงคล เป็นวิกตีกัตตาของ โหติ

คำว่า จ ศัพท์เป็นปทสมุจยัตถนิบาตวางไว้ใกล้กับบทสัมพันธ์

ข. มีเนื้อความชัดเจนอ่านแล้วเข้าใจง่าย แม้จะมีบทสมาส ๒ บท คือ มชชปานา (จากการตีมน้ำเมา), อปปมาโท (ความไม่ประมาท) แต่บทสมาสนี้ก็สั้น อ่านเข้าใจได้ง่าย ไม่มีบทที่เข้าใจได้ยาก

๒) มรุตาคคุณ รสคำมีเสียงไพเราะอ่อนหวาน ในพระคาถานี้เป็นปทาสดติมรุตาค คือมีเสียงคล้องจองกัน โดยประกอบสระและพยัญชนะที่มีฐาน, กรณ หรือมาตรา (เสียงยาว-สั้น) เหมือนกันไว้ใกล้กัน ดังนี้

บาทที่ ๑ ว่า อารตี วิรตี ปาปา มีครุ ๕ ตัว คือ อา, ตี, ตี, ปา, ปา อยู่ใกล้กัน, มีอักษรในบาทที่ ๑ นี้ ๑๕ ตัว ประกอบด้วย อักษรกัณฐฐาน ๕ ตัว คือ อา, อ, อ, อา, อา อยู่ใกล้กัน, อักษรतालฐาน ๓ ตัว คือ อี, อี, อี อยู่ใกล้กัน, อักษรมูทฐาน ๒ ตัว คือ ร, ร อยู่ใกล้กัน, อักษรทันตฐาน ๓ ตัว คือ ต, ว, ต อยู่ใกล้กัน, อักษรโองฐฐาน ๒ ตัว คือ ป, ป อยู่ใกล้กัน

บาทที่ ๒ ว่า มชชปานา จ สลยโม มีครุ ๕ ตัว คือ มช, ปา, นา, สย, โม อยู่ใกล้กัน, มีอักษรในบาทที่ ๒ นี้ ๑๘ ตัว ประกอบด้วย อักษรกัณฐฐาน ๘ ตัว คือ อ, อ, อา, อา, อ, อ, อ, โอ อยู่ใกล้กัน, อักษรतालฐาน ๕ ตัว คือ ช, ช, จ, ณ, ณ อยู่ใกล้กัน, อักษรทันตฐาน ๒ ตัว คือ น, ส, อักษรโองฐฐาน ๓ ตัว คือ ม, ป, ม อยู่ใกล้กัน

บาทที่ ๓ ว่า อปปมาโท จ ธมเมสุ มีครุ ๕ คือ อป, มา, โท, ธม, เม อยู่ใกล้กัน, มีอักษรในบาทที่ ๓ นี้ ๑๗ ตัว ประกอบด้วย อักษรกัณฐฐาน ๗ ตัว คือ อ, อ, อา, โอ, อ, อ, เอ อยู่ใกล้กัน, อักษรतालฐานตัวเดียวคือ จ, อักษรทันตฐาน ๓ ตัว คือ ท, ธ, ส อยู่ใกล้กัน, อักษรโองฐฐาน ๖ ตัว คือ ป, ป, ม, ม, ม, อุ อยู่ใกล้กัน

บาทที่ ๔ ว่า เอตมมงคลมุตตม มีครุ ๕ ตัว คือ เอ, ตม, มง, มุต, ม อยู่ใกล้กัน, มีอักษรในบาทที่ ๔ นี้ ๑๙ ตัว ประกอบด้วย อักษรกัณฐฐาน ๙ ตัว คือ เอ, อ, อ, ง, ค, อ, อ, อ, อ อยู่ใกล้กัน, อักษรทันตฐาน ๔ ตัว คือ ต, ล, ต, ต อยู่ใกล้กัน, อักษรโองฐฐาน ๕ ตัว คือ ม, ม, ม, อุ, ม อยู่ใกล้กัน, อักษรนาสิกฐานตัวเดียวคือ ˆ

๓) **สมตาคคุณ** รสคำมีความสม่ำเสมอในการเลือกอักษรมาเรียงลำดับ แบ่งเป็น ๓ ประเภท คือ

- ก. เกวลมทุสมตา มีพยัญชนะเสียงอ่อนฐานเดียวกันจำนวนมาก
 - ข. เกวลมทุสมตา มีพยัญชนะเสียงแข็งฐานเดียวกันจำนวนมาก
 - ค. มิสสกสมตา มีพยัญชนะเสียงอ่อนผสมเสียงแข็ง
- บาทที่ ๑ ว่า **อารตี วิรตี ปาปา** เป็นเกวลมทุสมตา
 บาทที่ ๒ ว่า **มชชปาณา จ สลลโม่** เป็นเกวลมทุสมตา
 บาทที่ ๓ ว่า **อปปมาโท จ ธมเมสุ** เป็นเกวลมทุสมตา
 บาทที่ ๔ ว่า **เอตมมมงคลมุตตม** เป็นเกวลมทุสมตา

พระคานานี้ประกอบด้วยพยัญชนะเสียงอ่อนฐานเดียวกันจำนวนมาก คือ

- ก. ทันตฐาน (เกิดที่ฟัน) คือ ตี, ตี, นา, ส, โท, ฐ, ล
 - ข. โอฏฐาน (เกิดที่ริมฝีปาก) คือ ปา, ปา, ม, ปา, โม่, ป, ป, มา, ม, เม, ม, ม, ม, ม
- ดังนั้น จึงจัดเป็น**เกวลมทุสมตาคคุณ** แม้ ธ อักษรในบาทที่ ๓ ในคำว่า ธมเมสุ จะเป็น

ธนิธอักษรก็ไม่ผิดตามเกวลมทุสมตา เพราะธนิธอักษรช่วยไม่ให้ขัดแย้งกับสิเลสคคุณ

๔) **สุขุมาลตาคคุณ** ความนุ่มนวลชดช้อย มี ๒ ประเภท ประกอบด้วย

ก. สัทสุขุมาลตาคคุณ รสความนุ่มนวลชดช้อย เพราะมีพยัญชนะเสียงอ่อนมากกว่าเสียงแข็ง, ไม่มีพยัญชนะเสียงอ่อนล้วน ๆ และปราศจากอักษรออกเสียงยาก คือ สนธิ สมาส และสังโยคที่ประกอบบทยังไม่ได้

ข. อัถลสุขุมาลตาคคุณ รสความนุ่มนวลชดช้อย เพราะใช้คำสละสลวย โดยหลีกเลี่ยงความไม่สุภาพและความไม่เหมาะสม

ในพระคานานี้เป็น **สัทสุขุมาลตาคคุณ** เพราะมีพยัญชนะเสียงอ่อนจำนวนมาก และไม่ใช่มีเสียงอ่อนทั้งหมด โดยมีธนิธอักษรอยู่บ้าง คือ บาทที่ ๓ มีธนิธอักษร ๑ พยางค์คือ ธ ใน ธมเมสุ ทั้งไม่มีสนธิหรือสังโยคที่ออกเสียงยาก คือบทสนธิในรูปว่า เอตมมมงคลมุตตม (เอต + มงคล + อุตตม) ออกเสียงง่าย แม้บทสมาสในพระคานาคือ มชชปาณา (มชช + ปาณา) อปปมาโน (น + ปมาโท) ก็ออกเสียงง่าย จึงประดับด้วยสุขุมาลตาคคุณ มีเสียงนุ่มนวลชดช้อยชวนให้น่าฟังเสนาะโสด

๕) **อัถลพัตติคุณ** รสคำมีความหมายชัดเจนเข้าใจง่าย ทุกบทล้วนมีความหมายแจ่มแจ้งไม่คลุมเครือ ไม่ทำให้ตีความหมายได้หลายอย่าง ทำให้ผู้ฟังสามารถเข้าใจได้ทันที มี ๒ ประเภท ประกอบด้วย

- ก. สัทอัถลพัตติคุณ อัถลพัตติคุณโดยศัพท์
- ข. อัถลอัถลพัตติคุณ อัถลพัตติคุณโดยอรรถ

ในพระคานานี้เป็น **สัทอัถลพัตติคุณ** เพราะไม่มีข้อความซ้อนเร้นที่จะต้องนำมาแสดงโดยศัพท์

๔.๑.๔ มงคลปริตร คาถาที่ ๗

คารโว จ นิวาโต จ	สนตุฎฐี จ กตณญตา
กาเลน ธมมสุสวณ	เอตมมมงคลมุตตม.

๑) การสร้างรูปศัพท์ตามหลักไวยากรณ์

คารโว ศัพท์เป็นภาวะตทิต มาจากศัพท์ว่า ครุ + ณ + ลี

ครุ ศัพท์เป็นนามกิตก์ มาจากรากศัพท์ว่า คิริ (นิคคิริณ=ไหลออก-คายออก, วมเน= คายออก) + ณฺ, คมฺ (คมเน=ไป-ถึง-บรรลุ) + ณฺ, คร (เสจเน=รด-ราด-โปรย) + ณฺ, คร (อุคฺคเม=ไปใน เบื้องบน-ขึ้นไป-อยู่สูง) + ณฺ, คร (วมเน=คายออก) + ณฺ

คิริ + ณฺ ลง ณฺ ปัจจัย กาลे วัตตमानาตีते ฯลฯ

คิริ + ณฺ ลบสระ อก ท้าย คิริ ธาตุ ธาตุสนโต โลโป ฯลฯ

คิริ + อุ ลบ ณฺ อนุพันธ์ การิตานं โณ โลปี

คร + อุ เปลี่ยน อิ ที่ คิ เป็น อ เตสุ วุทธิโลปาคมิการฯ

ครุ นำ รุ ประกอบกับ อุ นये परि युते

สำเร็จรูปเป็น ครุ = ปีกนก มีรูปวิเคราะห์ว่า คิริตีติ ครุ ปีกที่กระพือออก ชื่อว่าครุ, ครุ = ผู้ควรเคารพมีอาจารย์เป็นต้น วิเคราะห์ว่า คิริติ สิสเสสุ สิเนห์ วมตีติ ครุ ชื่อว่าครุ เพราะกายความรักในศิษย์ทั้งหลาย

คมฺ + ณฺ ลง ณฺ ปัจจัย กाले วัตตमानาตีते ฯ

คมฺ + ณฺ ลบสระ อุ ท้าย คมฺ ธาตุ ธาตุสนโต โลโป ฯลฯ

คมฺ + อุ ลบ ณฺ อนุพันธ์ การิตานं โณ โลปี

คร + อุ เปลี่ยน ม ที่ คมฺ เป็น ร เตสุ วุทธิโลปาคมิการฯ

ครุ นำ รุ ประกอบกับ อุ นये परि युते

สำเร็จรูปเป็น ครุ = ปีกนก มีรูปวิเคราะห์ว่า คจจตีติ ครุ ปีกที่บินไป ชื่อว่าครุ

คร + ณฺ ลง ณฺ ปัจจัย กाले วัตตमानาตีते ฯ

คร + ณฺ ลบสระ อก ท้าย คร ธาตุ ธาตุสนโต โลโป ฯลฯ

คร + อุ ลบ ณฺ อนุพันธ์ การิตานं โณ โลปี

ครุ นำ รุ ประกอบกับ อุ นये परि युते

สำเร็จรูปเป็น ครุ = ผู้ควรเคารพ มีรูปวิเคราะห์ว่า ครติ อุคฺคจจติ อุคฺคโต ปากโณ ภาวตีติ ครุ ชื่อว่าครุ เพราะเป็นผู้ไปสูง, ครติ สิญจติ ครติ วา วมติ สิสเสสุ สิเนหนติ ครุ ชื่อว่าครุ เพราะ รวดรหรือคายความรักในศิษย์ทั้งหลาย

ครุ + ณ ลง ณ ปัจจัย ในภาวตฺตีติ ณ วิสมาทีหิ

คารุ + ณ วุทธิ อ ที่ ค เป็น อา วุทธาติสรสสุ วาสโยฯ

คารุ + อ ลบ ณฺ อนุพันธ์ เตสํ โณ โลปี

การว + อ เปลี่ยน อุ เป็น อว จ ศัพท์ ใน โอ สเร จ

การว แยก ลบ รวม ปุพฺพมโหฯ สรโลโปฯ นเยฯ

การว + สิ ลง สิ ปรหมาวิภตฺติ ลิงคตฺเถ ปจฺมา

การว + โอ เปลี่ยน สิ เป็น โอ โส

การโว แยก ลบ รวม ปุพฺพมโหฯ สรโลโปฯ นเยฯ

สำเร็จรูปเป็น การโว = ความเคารพ มีรูปวิเคราะห์ว่า ครุโน ภาโว การโว ความเป็น บุคคลผู้หนักแน่น, ความเคารพ ชื่อว่าการว

นิวาโต ศัพท์เป็นนามกิตก์ มาจากรากศัพท์ว่า นิ + วา (คติคนธเนสุ=ไป, เบียดเบียน)

+ กต + สิ

นิ + วา + กต	ลง กต ปัจจัย	อาทิ ใน กาเล วตตมานาฯ
นิ + วา + ต	ลง กต อนุพันธ์	กวจิ ชาตุวิภตติปจฺจยानาฯ
นิวาต + สิ	ลง สิ ปฐมวิภตติ	ลึงคตฺเถ ปจฺมา
นิวาต + โส	เปลี่ยน สิ เป็น โส	โส
นิวาโต	แยก ลบ รวม	ปุพฺพมโหฯ สรโลโปฯ นเยฯ

สำเร็จรูปเป็น นิวาโต = ความเป็นผู้อ่อนน้อมถ่อมตน, มีคำอธิบายว่า นิวาโตติ นิจฺจุตติตา ชื่อว่านิวาตตะ เพราะมีความประพฤติกถ่อมตน นิวาโต นาม นิจฺจมนตา นิวาตฺจุตติตา ชื่อว่า นิวาตตะ เพราะมีใจลดต่ำ ไม่ประพฤติกถ่อมตน

สนตุญฺฐิ ศัพท์เป็นนามกิตก์ มาจากรากศัพท์ว่า ส + ตฺส (ปัตติย=ยินดี-แช่มชื่น) + ติ + สิ

ส + ตฺส + ติ	ลง ติ ปัจจัย	อิตฺถิมตฺติยโว วา
ส + ตฺส + ติ	ลง สฺระ อ ท้าย ตฺส ชาตุ	ชาตฺสสนโต โลโป ฯลฯ
ส + ตฺ + ญฺฐิ	เปลี่ยน สฺตฺ เป็น ญฺฐ	สาทิสฺสนต..หฺสาทฺธิ ญฺฐ
สน + ตฺญฺฐิ	เปลี่ยนนิคหิต (ํ) ที่ ส เป็น น วคฺคนตฺ วา วคฺเค	
สนตฺญฺฐิ + สิ	ลง สิ ปฐมวิภตติ	ลึงคตฺเถ ปจฺมา
สนตฺญฺฐิ	ลง สิ วิภตติ	เสสโต โลโป คสิปิ
สนตฺญฺฐิ	ทำเสียงยาว อิ เป็น อี ในคาถา ที่ข้	

สำเร็จรูปเป็น สนตฺญฺฐิ = ความยินดี, ความร่าเริง, ความพอใจ, สันโดษ มีรูปวิเคราะห์ว่า สนตฺสสน สนตฺญฺฐิ ความยินดี ชื่อว่าสนตฺญฺฐิ สนตฺญฺฐิ นาม อิตฺตฺรปจฺจยสนโตโส ชื่อว่า สนตฺญฺฐิ คือความยินดีพอใจปัจจัยตามมีตามได้

กตญฺญตา ศัพท์เป็นภวตฺทิตฺตฺต แยกเป็น กตญฺญ + ตา + สิ

กตญฺญ ศัพท์เป็นทุตฺติยาตฺปฺริสฺสมาส แยกเป็น กต + ญฺ และเป็นนามกิตก์ มาจากราก

ศัพท์ว่า กต (กร กรณ=ทำ + ต) + ญา (อวโพธเน=รู้-ตรัสรู้) + ฐ + สิ

กร + ต	ลง ต ปัจจัย	ภวทฺมเมสฺส ต
กร + ต	ลง สฺระ อ ท้าย กร ชาตุ	ชาตฺสสนโต โลโป ฯลฯ
ก + ต	ลง รุ ท้าย กร ชาตุ	รกาโร จ
สำเร็จรูปเป็น กต = อันเขาทำแล้ว		
กต + ญา + ฐ	ลง ฐ ปัจจัย	ภิกฺขาทฺธิโต จ
กต + ญา + อนุ	ลง อนุพันธ์	รมฺหิ รนฺโต ราทฺธิ โน
กต + ญ + อนุ	ลง สฺระ อา ที่ ญา ชาตุ	สรโลโปมาเทสฺปจฺจยฯฯ
กต + ญ	นำ ญ ประกอบกับสฺระ อนุ	นเย ปรี ญฺตฺเต
กตญ + ญ	ซ้อน ญ	ปรเทวภาโว จาน

สำเร็จรูปเป็น กตญฺญ = ผู้รู้อุปการะที่คนอื่นทำแล้ว มีรูปวิเคราะห์ว่า กตฺ ชานาตฺติ กตญฺญ ชื่อว่ากตฺญฺญ เพราะรู้อุปการะที่คนอื่นทำแล้ว

กตญฺญ + ตา	ลง ตา ปัจจัยในภวตฺทิตฺต	ณฺยตฺตตา ภเว ตฺ
กตญฺญ + ตา	ทำเสียงสั้นสฺระ อนุ เป็น อนุ	ภวจาทิมชฺณตฺตรานํ ที่ขฯ

สำเร็จรูปเป็น กตณฺฏตา = ความเป็นผู้รู้อุปการะที่ผู้อื่นทำแล้ว มีรูปวิเคราะห์ว่า กตณฺฏสฺส ภาโว กตณฺฏตา ชื่อว่ากตณฺฏตา เพราะมีความเป็นผู้รู้อุปการะที่คนอื่นทำแล้ว

กาลเณ ศัพท์เป็นนามกิตก์ มาจากรากศัพท์ว่า กล (สงฺขยาณ=นับ-คำนวณ, เขเป=สิ้นไป-หมดไป-น้อยลง) + ณ + นา

กล + ณ	ลง ณ ปัจจัย	วิสรุชฺปะทาทีโต ณ
กล + ณ	ลบสระ อ ท้าย กล ชาติ	ชาติสุสนโต โลโป ฯลฯ
กาล + ณ	วุทธิ อ ต้นชาติ เป็น อา	อสฺยคนตสฺส วุทธิ การิเต
กาล + อ	ลบ ณ อนุพันธ์	การิตานํ โณ โลโป
กาล	นำ ล ประกอบกับสระ อ	นเย ปรี ยุตเต
กาล + นา	ลง นา ตติยาวิภัตติ	กรณ ตติยา
กาล + เอน	เปลี่ยน นา เป็น เอน	อโต เณน
กาลเณ	แยก ลบ รวม	ปุพฺพมโหฯ สรโลโปฯ นเยฯ

สำเร็จรูปเป็น กาลเณ = ตามกาล, ตามเวลา มีรูปวิเคราะห์ว่า กลยเต สงฺขยายเต อายุปฺปมาณาทโย เอนนาติ กาลเณ ชื่อว่ากาลเณ เพราะเป็นเครื่องกำหนดนับอายุเป็นต้น สดฺตานํ อายุ กลยติ เขเปติ ทิวเส ทิวเส อปุปี อปุปี กโรตฺติติ กาลเณ ชื่อว่ากาลเณ เพราะทำให้อายุของสัตว์ทั้งหลายหมดไป คือทำให้เหลือน้อยลงไปเรื่อย

ธมฺมสฺสวณฺํ ศัพท์เป็นทุตติยาตฺปุริสสมาส แยกเป็น ธมฺม + สวณ + สิ

ธมฺม ศัพท์เป็นนามกิตก์ มาจากรากศัพท์ว่า ธร (ธารณ=ทรงไว้-ตั้ง-รับ-วาง) + รมฺม

ธร + รมฺม	ลง รมฺม ปัจจัย	ธราทีหิ รมฺโม
ธร + รมฺม	ลบสระ อ ท้าย ธร ชาติ	ชาติสุสนโต โลโป ฯลฯ
ธ + อมฺม	ลบ รุ ท้ายชาติ และ รุ อนุพันธ์ รฺมฺหิ รฺนโต ราหิ โน	
ธ + อมฺม	ลบสระหน้า ปกตฺติสฺระหลัง	สรโลโปมาเทสฺปุจฺจยาฯ

สำเร็จรูปเป็น ธมฺม = ธรรม

สวณฺํ ศัพท์เป็นนามกิตก์ มาจากรากศัพท์ว่า สุ (สวเน=สดับ-ฟัง) + ย + สิ

สุ + ย	ลง ย ปัจจัย	นฺนทาทีหิ ย
โส + ย	วุทธิ อุ ที่ สุ เป็น โอ	อณฺเณสุ จ
โส + อน	เปลี่ยน ย เป็น อน	อนกา ยฺญวณฺํ
สว + อน	เปลี่ยน โอ เป็น อว	โอ อว สเร
สวณ	ลบสระหน้า ปกตฺติสฺระหลัง	สรโลโปมาเทสฺปุจฺจยาฯ
สวณ + สิ	ลง สิ ปฐมวิภัตติ	ลิ่งคตฺเถ ปจฺจมา
สวณ + อํ	เปลี่ยน สิ เป็น อํ	สี
สวณฺํ	แยก ลบ รวม	ปุพฺพมโหฯ สรโลโปฯ นเยฯ

สำเร็จรูปเป็น สวณฺํ = การฟัง

ธมฺม + สวณฺํ

ธมฺมสุ + สวณฺํ

ช้อน สุ

ปรเทวภาโว จาเน

สำเร็จรูปเป็น ธรรมสรวน = การฟังธรรม มีรูปวิเคราะห์ว่า ธรรมสรวน สรวน ธรรมสรวน การฟังธรรม ชื่อว่าธรรมสรวน

เอตมมมงคลมุตตม เป็นบทสนธิ ตัดบทเป็น เอต + มงคล + อุตตม เปลี่ยนนิกหิต (◌) ที่ ต เป็น ม ด้วยสูตรว่า วคคตฺ วา วคเค, เปลี่ยนนิกหิต (◌) ที่ ล เป็น ม ด้วยสูตรว่า มหา สเร

๒) คำศัพท์ตามคัมภีร์อภิธานปทีปิกา

การวะ ศัพท์ แปลว่า ความเคารพ มาจาก ครู ศัพท์ที่ใช้ความหมายหลายอย่างตามที่ท่านรวบรวมไว้ในสัททนีติ ชาติมาลาว่า^{๑๐๘}

มาตาปิตาจริเยสุ	ทุชเชเร อลหุมหิ จ
มหนเต จุคคเต เจว	นิเนกาทิกเรสุ จ
ตถา วณณวิเสเสสุ	ครุสทโท ปวตตติ

ครู ศัพท์ย่อมาเป็นไปนมารดาบิดา, อาจารย์, สิ่งที่ทำไต่ยาก, ของหนัก, ของใหญ่, ความปรากฏ, ผู้เพียบพร้อมด้วยความฉลาด เป็นต้น, การกระทำ (ความเคารพ) และอักษรพิเศษ (เสียงหนัก)

ครู ศัพท์ที่มีความหมายว่า มารดาบิดา อุทาหรณ์: อิทมาสนํ อตฺร ภวํ นิสีทตุ ภาวณหิ เม อญตโร ครุณ^{๑๐๙} นี้อาสนะ เชิญท่านนั่งบนอาสนะนี้ เพราะท่านเป็นผู้เคารพคนหนึ่งของข้าพเจ้า และที่หมายถึงพระสัพพัญญูผู้เป็นครูของชาวโลกทั้งมวล อุทาหรณ์: สนรามโรโลกครุ^{๑๑๐} ผู้เป็นครูของชาวโลกคือมนุษย์และเทวดาทั้งมวล

สันตฎฐิ ศัพท์ที่หมายถึง ความยินดี, ความร่าเริง ตามคัมภีร์อภิธานมีศัพท์ที่ใช้ในความหมายเดียวกัน ๑๓ ศัพท์ ประกอบด้วย

๑) หาสะ แปลว่า ความยินดี, ความร่าเริง, ความสบายใจ

รูปวิเคราะห์: หสตี เยนาคี หาสเ ชื่อว่าหาสะ เพราะเหตุแห่งความยินดี (หส หาสะ = รื่นเรริง-ร่าเริง + ณ)

อุทาหรณ์: โก นุ หาสเ กิमानนโท นิจจํ ปชชลิเต สตี^{๑๑๑} เมื่อโลกสันนิวาสน อันไฟลุกโพล่งอยู่เป็นนิตย์ พวกเธอยังจะร่าเริงยินดีอะไรกันหนอ ตํ เม คิริ สุนนตสส หาสเ เม วิบุโล อหุ อุกคค-จิตโต สุมโน อภิสสิ ตทา อหิ^{๑๑๒} เมื่อข้าพเจ้าฟังพระดำรัสนั้น มีความหรรษาร่าเริงมาก คราวนั้นข้าพเจ้ามีใจยินดีเบิกบานรับพระดำรัส

๒) อตตมนตา แปลว่า ความยินดี, ความร่าเริง, ความมีใจเป็นของตน, ความสบายใจ

วิเคราะห์: อตตมา มโน ยสสาตี อตตมโน ชื่อว่าอตตมนะ เพราะเป็นผู้มีใจเป็นของตน ทุฏฐสสิ หิ มโน อตตมา นาม น โหตี, ตสส ภาโว อตตมนตา ปาโมชฺชึ เพราะว่ามีใจเสียแล้ว ย่อมไม่มี

^{๑๐๘} นีติ.ชาติ.๔๒๑.
^{๑๐๙} พุ.ชา.(บาลี) ๒๓/๑๖๔/๔๔๗.
^{๑๑๐} ที.สี.อ.(บาลี) ๑/๑.
^{๑๑๑} พุ.ขุ.(บาลี) ๒๕/๑๔๖/๔๓.
^{๑๑๒} พุ.วิ.(บาลี) ๒๖/๑๑๘๘/๑๓๓.

ใจเป็นของตน ชื่อว่าอัตตมตตา เพราะความเป็นผู้มีใจเป็นของตน คือความปราโมทย์ใจ (ออตตม + ตา)

อุทาหรณ์: ออตตมตตยจ อนตตมตตยจ ตตทุภย อภินิวชเชตวา อุเปกขโก วิหริติ สโตสมปชาโน^{๑๓๓} ตถาคตเวณความยินดีและความไม่ยินดีทั้ง ๒ อย่างนั้นแล้ว จึงเป็นผู้วางเฉย มีสติสัมปชัญญะอยู่ ยथा ปน มย ภาเนต ภควนต สุนาม มคเรหิ กาสีสู จาริกํ ปกุกนโตติ โหติ โน ตสมี สมเย ออตตมตตา โหติ โสมนสสํ อาสนเน โน ภควาติ^{๑๓๔} ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ อนึ่ง เมื่อใด ข้าพระองค์ทั้งหลาย ได้ทราบข่าวพระผู้มีพระภาคเจ้าว่า ได้เสด็จจาริกจากแคว้นมคธมาแคว้นกาสีแล้ว เมื่อนั้น ข้าพระองค์ทั้งหลายก็ดีใจและปลื้มใจว่า พระผู้มีพระภาคเจ้าได้อยู่ใกล้เราทั้งหลาย

๓) ปิตติ แปลว่า ความยินดี, ความร่าเริง, ปิตติ

รูปวิเคราะห์: ปิเณติ ตปเปตติ ปิตติ ชื่อว่าปิตติ เพราะยินดี (ปิ ตปเปเน=อิมใจ + ติ)

อุทาหรณ์: ตสสา เม ตทนุสสรนติยา ปามุชชํ ชายิสสตี ปมุทิตาย ปิตติ ชายิสสตี ปิตติมนาย กาโย ปสสมภิสสตี ปสสททกาया สุขํ เวหยิสสามิ สุขินิยา จิตตํ สมายิยิสสตี^{๑๓๕} เมื่อหม่อมฉันระลึกถึงบุญกุศลนั้นก็เกิดความรู้สึก เมื่อหม่อมฉันปลื้มใจก็เกิดอิมใจ เมื่ออิมใจ ภายจะสงบ หม่อมฉันมีกายสงบจะมีความสุข จิตของผู้มีความสุขจะตั้งมั่น เตปิ ตตถ โหนติ มโนมยา ปิตติภกขา สยมปภา อนตติภจจรา สุภญาโยโน จิริ ทิฆมทธานํ ติฏฐนติ^{๑๓๖} แม้สัตว์พวกนั้นนึกคิดอะไรก็สำเร็จได้ตามปรารถนา มีปิตติเป็นอาหาร มีรัศมีชานออกจากร่างกาย เทียวสัจจจรไปในอากาศ อยู่ในวิมานอันงดงาม สถิตอยู่นานแสนนาน

๔) วิตติ แปลว่า ความยินดี, ความร่าเริง

รูปวิเคราะห์: วินทติ สุขํ เอตายาติ วิตติ ชื่อว่าวิตติ เพราะเป็นเหตุให้ได้ความสุข (วิท ลาเภ=ได้ + ติ)

อุทาหรณ์: ภาตินํ ปุพเพเปตานิ ทิฏฐเฐ รมเม จ ชีวิตํ สมณานิ พุราหมณานิ เทวตานถจ ปณตโต วิตติสยชนโน โหติ รมเมน ฆรรมาวสํ^{๑๓๗} กุลบุตรผู้เป็นบัณฑิตเมื่ออยู่ครองเรือนโดยธรรม ทำความยินดีให้เกิดขึ้นแก่ญาติทั้งหลายแล้วและยังมีชีวิตอยู่ แก่สมณะ พุราหมณ์และเทวดา ปิตติ ยา ปณจกามคุณปฏิสญญตตยา ปิตติ ปามุชชํ อาโมทนา ปโมทนา หาโส ปหาโส วิตติ ตุฏฐิ โอทคย ออตตมตตา อภิปุรณตา จิตตสส^{๑๓๘} คำว่า ปิตติ คือ ความอิมเอิบ ความปราโมทย์ ความเบิกบาน ความบันเทิง ความร่าเริง ความรื่นเริง ความปลื้มใจ ความยินดี ความมีใจสูง ความมีใจแช่มชื่น ความเต็มใจ ที่ประกอบด้วยกามคุณ ๕

๕) ตุฏฐิ แปลว่า ความยินดี, ความร่าเริง, ความสบายใจ

รูปวิเคราะห์: โตสนํ ตุฏฐิ ความยินดี ชื่อว่าตุฏฐิ ตุสสนติ เอตายาติ ตุฏฐิ ชื่อว่าตุฏฐิ เพราะเหตุแห่งความยินดี (ตุส ปิติมหิ=เอมอิม-ยินดี + ติ)

^{๑๓๓} ม.อุ.(บาลี) ๑๔/๓๑๑/๒๘๕.

^{๑๓๔} ส.ม.(บาลี) ๑๙/๑๐๐๒/๓๐๒.

^{๑๓๕} วิ.ม.(บาลี) ๕/๓๕๑/๑๕๖.

^{๑๓๖} ที.ส.ี.(บาลี) ๙/๔๑/๑๘.

^{๑๓๗} อง.ปณจก.(บาลี) ๒๒/๕๘/๓๒.

^{๑๓๘} ขุ.ม.(บาลี) ๒๙/๑/๒.

อุทาหรณ์: ตฤจฺจ โหติ สุขาวหา ทุลลภา ภควา ยทิทฺ ตฤจฺจ^{๑๑๙} ความยินดี ย่อมนำสุขมาให้ ข้าแต่พระผู้มีพระภาคเจ้า สิ่งที่ได้ยากนี้ คือ ความยินดี (สันโดษ)

๖) อานันทะ แปลว่า ความยินดี, ความร่าเริง

รูปวิเคราะหฺ: อากุโส นนฺทยตฺติ อานนฺโท ชื่อว่าอานันทะ เพราะเป็นสิ่งที่บุคคลยินดีเนื่อง ๆ (อา + นนฺท ตฤจฺจินนฺท=อ้อมใจ, ยินดี + อ)

อุทาหรณ์: โก นุ หาสฺ กิमानนฺโท นิจจํ ปชฺชลิเต สติ^{๑๒๐} เมื่อโลกสันนิวาสน อันไฟลูกโพลงอยู่เป็นนิตย์ พวกเธอยังจะร่าเริงยินดีอะไรกันหนอ อานนฺทนฺติ เอเตนาติ อานนฺโท ปิตฺติยา เอตํ อธิวจฺนํ^{๑๒๑} คำว่า อานนฺโท มีวิเคราะหฺว่า เป็นเหตุมายินดีแห่งใจ คำนี้เป็นชื่อของปิตติ

๗) ปมฺพท แปลว่า ความยินดี, ความร่าเริง

รูปวิเคราะหฺ: ปมฺพทนฺเต เอเตนาติ ปมฺพโท ชื่อว่าปมฺพท เพราะเป็นเหตุแห่งความร่าเริง (ป + มฺพท หาสฺ=ยินดี + อ)

อุทาหรณ์: ตสฺสา เม ตพฺพสฺสรนฺติยา ปามฺพชฺชํ ชายิสฺสตี ปมฺพทิตาย ปิตฺติ ชายิสฺสตี ปิตฺติ-มนาย กาโย ปสฺสมภิสฺสตี ปสฺสทุทกาเย สุขํ เวทยิสฺสามิ สุขินิยา จิตฺตํ สมายิยิสฺสตี^{๑๒๒} เมื่อหม่อมฉันระลึกถึงบุญกุศลนั้นก็เกิดความปลื้มใจ เมื่อหม่อมฉันปลื้มใจก็จะเกิดอ้อมใจ เมื่ออ้อมใจ ภายจะสงบหม่อมฉันมีกายสงบจะมีความสุข จิตของผู้มีความสุขจะตั้งมั่น

๘) อาโมท แปลว่า ความยินดี, ความร่าเริง

รูปวิเคราะหฺ: อาโมทนฺเต อเนนาติ อาโมโท ชื่อว่าอาโมท เพราะเหตุแห่งความร่าเริง (อา + มฺพท หาสฺ=ยินดี + อ)

อุทาหรณ์: สุภิกฺขวาโจ บุริโส สพฺพภูตานุภมฺปโก อาโมทมาโน ปกิเรติ เทถ เทถาติ ภาสตี^{๑๒๓} บุรุษผู้มีวาจาว่าภิกษชาติ ผู้อนุเคราะห์สัตว์ทั่วหน้า มีใจยินดีประดุจไพร่ไทยธรรมกล่าวอยู่ว่าจงให้ ๆ ดังนี้

๙) สันโตส แปลว่า ความยินดี, ความร่าเริง, ความพอใจ, สันโดษ

รูปวิเคราะหฺ: สนฺตุสฺสนํ สนฺโตโส ความยินดี ชื่อว่าสันโตส (สํ + ตฺส ตฤจฺจฺยิ=เอิบอ้อม-ยินดี + ณ)

อุทาหรณ์: ปจฺจยฺสนฺโตสวเสน สนฺตุจฺจ โหติ^{๑๒๔} เป็นผู้สันโดษด้วยความยินดีในปัจจัย เหตุดาวตาศปี จ สนฺโตสํ อกฺตวา อจฺริเย ปยิริปาสิตฺวา วินิจฺฉโย เวทิตฺพฺโพ^{๑๒๕} แต่ไม่ควรทำความยินดีแม้ด้วยคำอธิบายเพียงเท่านี้ ฟังเข้าไปหาอาจารย์ทั้งหลายแล้วทราบข้อวินิจฉัยแล

^{๑๑๙} ส.ส.(บาลี) ๑๕/๘๗/๕๕.

^{๑๒๐} พุ.พ.(บาลี) ๒๕/๑๔๖/๔๓.

^{๑๒๑} ที.สี.อ.(บาลี) ๑/๖/๕๓.

^{๑๒๒} วิ.ม.(บาลี) ๕/๓๕๑/๑๕๖.

^{๑๒๓} พุ.อิตฺติ.(บาลี) ๒๕/๗๕/๒๙๐.

^{๑๒๔} ที.ปา.อ.(บาลี) ๓/๓๐๙/๒๐๕.

^{๑๒๕} วิ..อ. (บาลี) ๑/๙๔/๓๔๘.

๑๐) นันทิ แปลว่า ความยินดี, ความร่าเริง

รูปวิเคราะห์: นนทน์ นนทิ ความร่าเริง ชื่อว่านันทิ (นนท ตูฏจลินนเท=อิมใจ, ยินดี +อ)

อุทาหรณ์: อถ โข อภิญญาตานํ อภิญญาตานํ โยธานํ เอตทโทสิ มยํ โข ยุทธาภินนทโน คจจณตา ปาปญจ กम्मํ กโรม พหุญจ อปุณณํ ปสวาม เกณ นุ โข มยํ อูปาเยน ปาปา จ วิรเมยยาม กลยาณญจ กเรยยามาติ^{๑๒๖} ขณะนั้น พวกทหารที่มีชื่อเสียงต่างมีความปรวิตกว่า พวกเรา ยินดีในการรบ จะไปทำบาปกรรม และจะประสพสิ่งมิใช่บุญเป็นอันมาก ด้วยอุบายอย่างไรหนอ พวกเราจะพึงเว้นจากกรรมชั่ว และทำกรรมดีได้แล้ว

๑๑) สัมมท แปลว่า ความยินดี, ความร่าเริง

รูปวิเคราะห์: สมโมทน์ สมมโท, สมมทา ความเบิกบาน ชื่อว่าสัมมทและสัมมทา (สํ + มุท หาส=ยินดี + อ)

อุทาหรณ์: เสยยถาปี อานนท คหปติสส วา คหปติปุตตสส วา มนุญญํ โภชนํ ภูตตาวิสส ภูตตสมมโท โหติ^{๑๒๗} เหมือนคหบดีหรือบุตรคหบดี ผู้บริโภคโภชนะที่ชอบใจแล้วก็ย่อมยินดี ในรสอาหาร ฉะนั้น ภูตตสมมทวิโนทนต์ถํ สยิต^{๑๒๘} หลับแล้ว เพื่อจะบรรเทาความยินดีในอาหาร

๑๒) ปาโมชชะ แปลว่า ความยินดี, ความร่าเริง, ความเบิกบานใจ, ความปราโมทย์

รูปวิเคราะห์: ปโมทิตสส ปุคคสส จิตตสส วา ภาโว ปาโมชชํ ชื่อว่าปาโมชชะ เพราะเป็นบุคคลผู้ยินดีหรือจิตที่ยินดี ปกฏโจ โมโท ปโมโท โสเยว ปาโมชชํ ความยินดียิ่ง ชื่อว่าปโมทะ ปโมทะนั้นแหละ ชื่อว่าปาโมชชะ (ป + มุท หาส=ยินดี + ญ)

อุทาหรณ์: โส ตโตนิทานํ ลเถถ ปาโมชชํ อธิจเฉยย โสมนสส^{๑๒๙} เพราะความไม่มี หนี่นั้นเป็นเหตุ เขาจึงได้รับความเบิกบานใจและความสุขใจ ตสสิเม ปญจ นีวรณ ปทีเน อตตนิ สมฺนุ-ปสสโต ปาโมชชํ ชายติ ปมุทิตสส ปิติ ชายติ ปิติมนสส กาโย ปสสมภติ ปสสทุทธาโย สุขํ ปฐิสเวเทติ สุขิโน จิตตํ สมายิต^{๑๓๐} เมื่อภิกษุนั้นพิจารณาเห็นนิวรณ ๕ ที่ตนละได้แล้ว ย่อมเกิดความเบิกบานใจ เมื่อเบิกบานใจก็ย่อมเกิดปิติ เมื่อใจมีปิติ กายย่อมสงบ เธอมีกายสงบ ย่อมได้รับความสุข เมื่อมีความสุข จิตย่อมตั้งมั่น

๑๓) ปโมทะ แปลว่า ความยินดี, ความร่าเริง

รูปวิเคราะห์: ปกฏโจ โมโท ปโมโท ความยินดียิ่ง ชื่อว่าปโมทะ (ป + มุท หาส= ยินดี + ญ)

อุทาหรณ์: อคคสส ทาตา เมธาวิ อคคธมสมมาหิตโต เทวภูโต มนุสโส วา อคคป-ปตโต ปโมทิต^{๑๓๑} นักปราชญ์ผู้ตั้งมั่นในธรรมที่เลิศ ให้ทานแก่ท่านผู้เลิศ เกิดเป็นเทวดาหรือมนุษย์ก็ตาม ย่อมถึงความเป็นผู้เลิศ บันเทิงอยู่ ภาวนาย ปุพเพนาปริ วิเสสภาวทสสเนน จิตตสส ปโมทาปนวเสน

^{๑๒๖} วิ.ม.(บาลี) ๔/๙๐/๑๐๗.

^{๑๒๗} ที.ม.(บาลี) ๑๐/๒๖๙/๑๖๘.

^{๑๒๘} พุ.เถร.อ.(บาลี) ๑/๒๒/๑๑๙.

^{๑๒๙} ที.สี.(บาลี) ๙/๒๑๘/๗๓.

^{๑๓๐} ที.สี.(บาลี) ๙/๒๒๕/๗๔.

^{๑๓๑} อจ.จตุกก.(บาลี) ๒๑/๓๔/๔๐.

สุภุช ปหฺเสสิ^{๑๓๒} พระพุทธเจ้าทรงให้ร่าเริงด้วยดี โดยทำจิตให้เบิกบาน ด้วยการแสดงภาวะแห่งภวานามี
คุณวิเศษทั้งเบ้งตันและเบ้งปลาย

กาละ ศัพท์ มีความหมาย ๒ อย่าง คือ

๑) **สมยะ** กาลเวลา อุทาหรณ์: เอตถ กาลโถติ สมโยปี มจฺจูปิ. ตตฺร สมโย เตสฺ เตสฺ
สตุตฺตานํ อายุ กาลยติ เขเปติ ทิวเส ทิวเส อปปิ อปปิ กโรตฺติติ กาลโถติ วุจฺจติ^{๑๓๓} ใน กล ชาติที่มีความหมาย
ว่า เขปะ=ทั้ง-สละ นี้ กาลเวลาก็ดี ความตายก็ดี ชื่อว่ากาล บรรดาความหมายทั้งสองนั้น กาลเวลา ชื่อ
ว่ากาล เพราะสละทั้งอายุของสัตว์เหล่านั้น ๆ คือ ทำให้น้อยลง ๆ ทุก ๆ วัน

วุตฺตมปิ เจตฺ สมจฺริงดิงพระดำรัสที่พระพุทธเจ้าตรัสไว้ว่า

กาลโถ ฆสฺติ ภูตานิ สพฺพาเนว สหตฺตนา
โย จ กาลมฺโส ภูโต ส ภูตฺปนฺนํ ปจฺจ^{๑๓๔}

กาลเวลาย่อมกินสัตว์ทั้งปวงพร้อมทั้งตนเอง ส่วนผู้ใดกินกาลเวลาได้
ผู้นั้นชื่อว่าเผาตัดมหาที่เผาเหล่าสัตว์ได้แล้ว

๒) **มัจจุ** ทำกาละหรือตาย อุทาหรณ์: อฏฺฐกถาจรียา กาลโถติ มจฺจ กาลยติ สตุตฺตานํ
ชีวิตํ นาเสตฺติติ กาลโถ กาลเณ มจฺจุนา กโต นาสิโตติ กาลกโตติ^{๑๓๕} เพราะเหตุนี้ พระอรธกถาจารย์
ทั้งหลาย จึงได้กล่าวว่า บทว่า กาลโถ ได้แก่ ความตาย ชื่อว่ากาล เพราะสละทั้งคือทำลายชีวิตของเหล่า
สัตว์ สัตว์ถูกความตายย่ำยีแล้ว เพราะเหตุนี้ จึงชื่อว่ากาลกตะ (ผู้ถูกความตายย่ำยี) อาพาโธ วา อภิ-
วพฺทิสฺสสฺติ กาลกิริยา วา ภวิสฺสสฺติ^{๑๓๖} อาพาธจักกำเริบหนัก หรือจักถึงมรณภาพ

กาละ ศัพท์ที่หมายถึง กาล, เวลา ตามคัมภีร์อภิธานมีศัพท์ที่ใช้ในความหมายเดียวกัน
๔ ศัพท์ ประกอบด้วย

๑) **กาละ** แปลว่า กาล, เวลา

รูปวิเคราะหฺ: กลียนเต สงฺขยาณเต อายุบุปฺมานาทโย อนเณนติ กาลโถ เวลาเป็น
เครื่องกำหนดนับอายุเป็นต้น ชื่อว่ากาละ (กล สงฺขยาเน=นับ-ค่านวน + ณ) กรณํ วา กาลโ, ภาเว โณ,
โส เอว กาลโ การกระทำ ชื่อว่าการะ ลง ณ ปัจจัยในภาวะ การกระทำนั้นแหละ เป็นกาละ (กร กรเณ=
ทำ + ณ, เปลี่ยน ร เป็น ล) คำว่า "กาละ" หมายถึงการกระทำทั้งที่เป็นอดีต ปัจจุบัน และอนาคต

อุทาหรณ์: กาลโถ โภ โคตม นิฏฺฐิตํ ภาตฺต^{๑๓๗} ท่านพระโคตมผู้เจริญ ถึงเวลาแล้ว
ภัตตอาหารเสร็จแล้ว อดีตเต กาลเ นิพฺพตฺตต^{๑๓๘} สำเร็จแล้วในอดีตกาล

๒) **อัทธา** แปลว่า กาล, เวลา, กาลนาน

รูปวิเคราะหฺ: สตุตฺตานํ ชีวิตํ อสฺติ เขเปตฺติติ อทฺธา เวลาละทั้งชีวิตของสัตว์ไป ชื่อว่า
อัทธา (อส เขเปเน=ช้ดไป-ขวาง-ทั้ง + ต + อา) อทฺธาศัพท์นี้เป็นอาการันต์ปุงลิงค์

^{๑๓๒} พุ.อุ.อ.(บาลี) ๓๓/๒๕๗.

^{๑๓๓} นิติ.ธาตุ.๘๘๐-๘๘๑.

^{๑๓๔} พุ.ชา.(บาลี) ๒๗/๑๙๐/๗๑.

^{๑๓๕} นิติ.ธาตุ.๘๘๐-๘๘๑.

^{๑๓๖} วิ.ม.(บาลี) ๔/๑๖๔/๑๗๐.

^{๑๓๗} วิ.ม.หา.(บาลี) ๑/๒๒/๑๓.

^{๑๓๘} พุ.อุ.อ.(บาลี) ๔๓/๓๑๐.

อุทาหรณ์: ตโย อทธา อตีโต อทธา อนาคตโต อทธา ปจจุปปนโน อทธา^{๑๓๙} กาลมี ๓
อย่าง คือ อดีตกาล อนาคตกาล และปัจจุบันกาล ตโย อทธาติ ตโย กาลา^{๑๔๐} คำว่า "ตโย อทธา" แปลว่า
กาลมี ๓ อย่าง

๓) สมยะ แปลว่า กาล, เวลา, สมัย, ครั้ง, คราว

รูปวิเคราะห์: ปุณปุณฺเ อตตีติ สมโย เวลาที่ผ่านไปเรื่อย ๆ ชื่อว่าสมยะ (สั + อิ
คติมฺหิ=ไป + ณ)

อุทาหรณ์: ยสมึ สมเย สมมุขาวินเยน จ เยภุยฺยสีกาย จ อธิกรณํ รูปสมมติ^{๑๔๑} เวลา
โต อธิกรณํสงบได้ด้วยสัมมุขาวินัยและเยภุยฺยสีกา

๔) เวลา แปลว่า กาล, เวลา

รูปวิเคราะห์: วินาสํ ลาสตีติ เวลา กาลที่กำหนดความเสื่อม ชื่อว่าเวลา (วิ + ลา
อาทาเน=ถือ-จับ-ยึด + ณ)

อุทาหรณ์: เวลา ตาสํ น วิชชติ^{๑๔๒} เวลาย่อมไม่มีแก่พวกเธอ

สวณะ ศัพท์ มีความหมาย ๔ อย่าง คือ

๑) โสตะ แปลว่า หู

๒) ยชนะ แปลว่า การบูชา

๓) สุตติ แปลว่า การรับฟัง

๔) สวณะ แปลว่า กลุ่มดาว **อุทาหรณ์:** สวติ สุภาสุภผลเมเตนาคี สวโน, สวณํ ดาวที่
ช่วยให้ผลดีและไม่ดีไหลออก ชื่อว่าสวณะ (ชื่อเดือน ๙ ระหว่างสิงหาคม-กันยายน เป็นราศีสิงห์)

สวณะ ศัพท์ ที่หมายถึง หู ตามคัมภีร์อภิชานมีศัพท์ที่ใช้ในความหมายเดียวกัน ๕ ศัพท์
ประกอบด้วย

๑) โสตะ แปลว่า หู, โสต

รูปวิเคราะห์: สุณาคี เอเตนาคี โสตํ หูเครื่องฟังเสียง ชื่อว่าโสตะ (สุ สวเน=ฟัง + ต)

อุทาหรณ์: อถ โข ปณจวคคิยา ภิกขุ ภควนตํ สุตฺตํ โสตํ โอททิสฺสุ^{๑๔๓} ลำดับนั้น
ภิกษุปัญจวัคคีย์ยอมเชื่อฟังพระผู้มีพระภาคเจ้า เจียโสตสตัดบ

๒) สัททคคหะ แปลว่า หู, เครื่องรับเสียง

รูปวิเคราะห์: สทฺโท คยฺหเต อเนนาคี สทฺทคคโ หูเครื่องช่วยให้ได้ยินเสียง ชื่อ
ว่าสัททคคหะ (สทฺท + คห อุปาทาเน=ถือ-จับ-ยึด-กุม + อ)

๓) กัณณะ แปลว่า หู, กรรณ, หูภาษาชนะ, มุม

รูปวิเคราะห์: กณฺณติ สุณาคี เอเตนาคี กณฺณโน หูเครื่องฟังเสียง ชื่อว่ากัณณะ
(กณฺณ สวเน=ฟัง + อ)

^{๑๓๙} ที.ปา.(บาลี) ๑๑/๓๐๕/๑๙๔.

^{๑๔๐} ที.ปา.อ.(บาลี) ๓๐๕/๑๘๖.

^{๑๔๑} วิ.ป.(บาลี) ๘/๓๐๕/๒๓๗.

^{๑๔๒} ขุ.ชา.(บาลี) ๒๗/๖๑/๑๕.

^{๑๔๓} วิ.ม.(บาลี) ๔/๑๒/๑๓.

อุทาหรณ์: อนุชานามิ ภิกษเว กณณเณ พนธิตุนติ กณโณ ชีรติ ภควโต เอตมตถ์ อโรเจสุ^{๑๔๔} ภิกษุทั้งหลาย เราอนุญาตให้ผูกมมจิวรไว้ มมจิวรชำระ ภิกษุทั้งหลายจึงกราบทูลความนั้น แต่พระผู้มีพระภาคเจ้า

๔) สวณะ แปลว่า หู, การฟัง

รูปวิเคราะห์: สุณาติ เอเตนาติ สวณํ หูเครื่องฟังเสียง ชื่อว่าสวณะ (สุ สวเน=ฟัง + ยู)

อุทาหรณ์: อตเถตํ ภิกษเว สวณํ เนตํ นตถิติ วทามิ^{๑๔๕} ภิกษุทั้งหลาย การฟังนี้มีอยู่ เราไม่กล่าวว่ามี

๕) สุตติ แปลว่า หู

รูปวิเคราะห์: สุณาติ อเนนาติ สุตติ หูเครื่องฟังเสียง ชื่อว่า สุตติ (สุ สวเน=ฟัง + ตติ)

โสตะ ศัพท์มีความหมายมากมาย ในที่นี้ขอนำมากล่าวไว้ ๗ ความหมาย คือ

๑) มังสโสตะ แปลว่า หู หมายถึงอวัยวะที่มีหน้าที่ฟัง ไม่เกี่ยวกับความรู้สึก เหมือนคนหลับมีมังสโสตะคงที่ แต่วิญญาณลงสู่ภวังค์จึงไม่สำเร็จการได้ยิน อุทาหรณ์: โสตายตณฺ, โสตา-ธาตุ, โสตินทริย^{๑๔๖} โสตายตณะ, โสตาธาตุ, โสตินทริย

๒) โสตวิญาณ แปลว่า ความรู้ทางหู คือตัววิญญาณที่แล่นทางหู อุทาหรณ์: โสเตน สททํ สุตวา^{๑๔๗} ฟังเสียงด้วยโสตวิญาณ

๓) ญาณโสตะ แปลว่า ทิพยโสตญาณ ความรู้พิเศษชนิดหนึ่งเกิดในจิตให้สำเร็จ เหมือนได้ยินด้วยโสตทิพย์ อุทาหรณ์: โส ทิพพาย โสตาธาตุยา วิสุธาธา อติกนตมานุสสิกาย อุโภ สทเท สุณาติ ทิพเพ จ มานุเส จ^{๑๔๘} ภิกษุนั้น ได้ยินเสียง ๒ ชนิด คือเสียงทิพย์และเสียงมนุษย์ทั้งที่อยู่ไกลและ ใกล้ด้วยหูทิพย์อันบริสุทธิ์เหนือมนุษย์

๔) กิเลสโสตะ แปลว่า กระแสกิเลสมีต้นตอเป็นต้น อุทาหรณ์: สวณติ สพพิ โสตาติ โสตาติ ตณหาโสโต ทิฏฐิโสโต กิเลสโสโต พุจจริตโสโต อวิชชาโสโต^{๑๔๙} คำว่า กระแสทั้งหลาย ใน คำว่า กระแสทั้งหลายย่อมไหลไปในที่ทั้งปวง ได้แก่ กระแสต้นตอ กระแสทิวฏฐิ กระแสกิเลส กระแส พุจจริต กระแสอวิชชา

๕) อุทกธारा แปลว่า กระแสน้ำ อุทาหรณ์: อททสา โข ภควา มหนตํ ทารุกขนธํ คงคาย นทียา โสเตน วุฬหมานํ^{๑๕๐} พระผู้มีพระภาคเจ้าได้ทอดพระเนตรเห็นขอนไม้ใหญ่ ลอยมาตาม กระแสน้ำคงคา

๖) อริยมัคคะ แปลว่า พระอริยมรรค อุทาหรณ์: โสโต โสโตติ ทิทํ สาริปุตต วุจจติ

^{๑๔๔} วิ.ม.(บาลี) ๕/๓๔๔/๑๔๗.

^{๑๔๕} อัง.ฉก.ก.(บาลี) ๒๒/๓๐/๓๑๓.

^{๑๔๖} อภิ.วิ.(บาลี) ๓๕/๑๕๗/๘๐.

^{๑๔๗} ม.ม.(บาลี) ๑๒/๒๙๕/๒๕๘.

^{๑๔๘} ที.ส.(บาลี) ๙/๒๔๑/๘๐.

^{๑๔๙} พุ.จ.(บาลี) ๓๐/๓/๓๐.

^{๑๕๐} ส.ส.(บาลี) ๑๘/๒๔๑/๑๖๗.

กตโม นุ โข สาริปุตต โสโตติ อยเมว หิ ภนเต อริโย อฏฺฐจกโก มคฺโค โสโต^{๑๕๑} สาริปุตฺร ที่เรียกว่า “โสตะโสตะ” โสตะ เป็นอย่างไร ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ อริยมรรคมีองค์ ๘ นี้แล ชื่อว่าโสตะ

๗) **จิตตสันตติ** แปลว่า ความสืบทอดของจิต อุทาหรณ์: ปุริสสฺส จ วิญญานโสต้ปชานาติ อุกฺยโต อพฺโพจฉินฺนํ อธิ โลเก ปตฺติภูจิตฺตจฺจ ปโรโลเก ปตฺติภูจิตฺตจ^{๑๕๒} ย่อมรู้กระแสจิตของบุรุษโดยไม่ขาดสาย ทั้งที่อยู่ในโลกนี้และที่อยู่ในโลกหน้า

๓) วิเคราะห์ตามหลักฉันทลักษณ์

ลักษณะของตติยภการวิปุลาคาถา

๑) มีคณะ ๖ คณะ คณะใดคณะหนึ่งอยู่พยางค์ที่ ๒ ๓ ๔ เว้น ๒ คณะคือ ส น คณะ

๒) มี ย คณะอยู่พยางค์ที่ ๕ ๖ ๗ ในบาทคือ คือบาทที่ ๑

๓) มี ภ คณะอยู่พยางค์ที่ ๕ ๖ ๗ ในบาทคือ คือบาทที่ ๓

๔) มี ช คณะอยู่พยางค์ที่ ๕ ๖ ๗ ในบาทคู่ คือบาทที่ ๒ และ ๔

ตารางแสดงตติยภการวิปุลาคาถา

ค	ม	ย คณะอยู่ บาทที่ ๑	ค	ค	ม	ช	ค
	ย				ย		
	ร				ร		
ล	ต	ภ คณะอยู่ บาทที่ ๓	ล	ล	ต	ช	ล
	ช				ช		
	ภ				ภ		
๒	๖	๒	๒	๒	๖	๑	๒

พระคาถาที่ ๗

คารโว จ นิวาโต จ
กาเลน รมมสฺสวณฺ

สนตฺถุสี จ กตณฺณฺดา
เอตมมฺงคฺลมฺตฺตมฺ

ครึ่งคาถาแรก							
ค	ช	ย	ล	ค	ต	ช	ค
๒	๑ ๒ ๑	๑ ๒ ๒	๑	๒	๒ ๒ ๑	๑ ๒ ๑	๒
คา	รโว จ	นิวาโต	จ	สน	ตฺถุสี จ	กตณฺณ	ตา
ครึ่งคาถาหลัง							
ค	ย	ภ	ค	ค	ต	ช	ค
๒	๒ ๑ ๒	๒ ๑ ๑	๒	๒	๒ ๒ ๑	๑ ๒ ๑	๒
กา	เลน รม	มสฺสว	น	เอ	ตมมฺงค	ลมฺตฺต	ม

พระคาถานี้เป็นอนุสุภาฉันท ๘ พยางค์ ประเภท ตติยภการวิปุลาคาถา มี ย ช ภ ช คณะอยู่พยางค์ที่ ๕ ๖ ๗ คือ

^{๑๕๑} ส.ม.(บาลี) ๑๙/๑๐๐๑/๓๐๐.

^{๑๕๒} ที.ปา.(บาลี) ๑๑/๑๔๙/๙๐.

ครั้งคาถาแรก

มี ย คณะอยู่พยางค์ที่ ๕ ๖ ๗ ในบาทที่ ๑ คือ นิวาโต (๑ ๒ ๒)

มี ช คณะอยู่พยางค์ที่ ๕ ๖ ๗ ในบาทที่ ๒ คือ กตณฺญ (๑ ๒ ๑)

และไม่มี ส น คณะอยู่พยางค์ ๒ ๓ ๔ ในบาทดังกล่าว

ครั้งคาถาหลังเฉพาะบาทที่ ๓ เป็นตติยภการวิปุลาคาถา คือ

มี ภ คณะอยู่พยางค์ที่ ๕ ๖ ๗ ในบาทที่ ๓ คือ มสฺสว (๒ ๑ ๑)

มี ช คณะอยู่พยางค์ ๕ ๖ ๗ ในบาทที่ ๔ คือ ลมฺตต (๑ ๒ ๑)

และไม่มี ส น คณะอยู่พยางค์ที่ ๒ ๓ ๔ ในบาทดังกล่าว

๔) วิเคราะห์ตามหลักอঙ্กลการ

คาถานี้ประกอบด้วยสัททาลังการ ๕ อย่าง คือ

๑) ปสาทคุณ รสคำกระจ่างชัดเจน มีองค์ประกอบ ๒ อย่าง คือ

ก. วางบทที่สัมพันธ์กันไว้ใกล้กัน คือ

คำว่า การโว, นิวาโต, สนตฺถุจฺจ, กตณฺญตา, รมมสฺสวณฺํ เป็นประธานประโยคคล้องคัตถะ

คำว่า กาเลน เป็นบททรรณะ วางใกล้กับบทที่สัมพันธ์กัน คือ รมมสฺสวณฺํ

คำว่า เอตํ เป็นบทวิเสสณะของ ปญฺจวิธกมฺม

คำว่า อุตฺตมํ เป็นบทวิเสสณะวางไว้ใกล้กับบทวิเสสยะ คือ มงฺคลํ

คำว่า มงฺคลํ เป็นบทวิทิตกัตตาของ โหติ

คำว่า จ ศัพท์เป็นปทสมุจจยัตถนินาตวางไว้ใกล้กับบทสัมพันธ์

ข. มีเนื้อความชัดเจนอ่านแล้วเข้าใจง่าย แม้จะมีบทสมาส ตัทธิต ๒ บท คือ รมมสฺสวณฺํ (การพึงธรรม) กตณฺญตา (มีความกตัญญู) แต่บทสมาส ตัทธิตนี้ก็สั้น อ่านเข้าใจได้ง่าย ไม่มีบทที่เข้าใจได้ยาก

๒) มรุตาคคุณ รสคำมีเสียงไพเราะอ่อนหวาน ในพระคาถานี้เป็นปทา สัตติมรุตาค คือมีเสียงคล้องจองกัน โดยประกอบสระและพยัญชนะที่มีฐาน, กรณฺ์ หรือมาตรา (เสียงยาว-สั้น) เหมือนกันไว้ใกล้กัน ดังนี้

บาทที่ ๑ ว่า **การโว จ นิวาโต จ** มีครุ ๔ ตัว คือ คา, โว, วา, โต อยู่ใกล้กัน, มีอักษรในบาทที่ ๑ นี้ ๑๖ ตัว ประกอบด้วย อักษรกัณฐฐาน ๘ ตัว คือ ค, อา, อ, โอ, อ, อา, โอ, อ อยู่ใกล้กัน, อักษรतालฐาน ๓ ตัว คือ จ, อิ, จ อยู่ใกล้กัน, อักษรมฺทฐานมีตัวเดียว คือ ร, อักษรทนต์ฐาน ๔ ตัว ว, น, ว, ต อยู่ใกล้กัน

บาทที่ ๒ ว่า **สนตฺถุจฺจ จ กตณฺญตา** มีครุ ๕ ตัว คือ สน, ตฺถุ, จฺจ, ตณ, ตา อยู่ใกล้กัน, มีอักษรในบาทที่ ๒ นี้ ๑๙ ตัว ประกอบด้วย อักษรกัณฐฐาน ๖ ตัว คือ อ, อ, ก, อ, อ, อา อยู่ใกล้กัน, อักษรतालฐาน ๔ ตัว คือ อี, จ, ณ, ณ อยู่ใกล้กัน, อักษรมฺทฐาน ๒ คือ ฎ, ฐ อยู่ใกล้กัน, อักษรทนต์ฐาน ๕ ตัว ส, น, ต, ต, ต อยู่ใกล้กัน, อักษรโอรุฐาน ๒ ตัว คือ อุ, อุ อยู่ใกล้กัน

บาทที่ ๓ ว่า **กาเลน รมมสฺสวณฺํ** มีครุ ๕ ตัว คือ กา, เล, รม, มส, ํ อยู่ใกล้กัน, มีอักษรในบาทที่ ๓ นี้ ๑๙ ตัว ประกอบด้วย อักษรกัณฐฐาน ๙ ตัว คือ ก, อา, เอ, อ, อ, อ, อ, อ, อ อยู่ใกล้กัน, อักษรทนต์ฐาน ๗ ตัว ล, น, ฐ, ส, ส, ว, น อยู่ใกล้กัน, อักษรโอรุฐาน ๒ ตัว คือ ม, ม อยู่ใกล้กัน, อักษรนาสิกฐานตัวเดียวคือ ํ

บาทที่ ๔ ว่า **เอตมมงคฺลุมุตฺตมํ** มีครุ ๕ ตัว คือ เอ, ตม, มง, มุต, ม อยู่ใกล้กัน, มีอักษรในบาทที่ ๔ นี้ ๑๙ ตัว ประกอบด้วย อักษรกัมมฐาน ๙ ตัว คือ เอ, อ, อ, ง, ค, อ, อ, อ, อ อยู่ใกล้กัน, อักษรทนต์ฐาน ๔ ตัว คือ ต, ล, ต, ต อยู่ใกล้กัน, อักษรโอฏฐฐาน ๕ ตัว คือ ม, ม, ม, อุ, ม อยู่ใกล้กัน, อักษรนาสิกฐานตัวเดียวคือ -

๓) สมตาคุณ รสคำมีความสม่ำเสมอในการเลือกอักษรมาเรียงลำดับ แบ่งเป็น ๓ ประเภท คือ

ก. เกวลมฺหุสมตฺตา มีพยัญชนะเสียงอ่อนฐานเดียวกันจำนวนมาก

ข. เกวลมฺหุสมตฺตา มีพยัญชนะเสียงแข็งฐานเดียวกันจำนวนมาก

ค. มิสสกสมตฺตา มีพยัญชนะเสียงอ่อนผสมเสียงแข็ง

บาทที่ ๑ ว่า **คารโว จ นิวาโต จ** เป็นเกวลมฺหุสมตฺตา

บาทที่ ๒ ว่า **สนตฺถุสฺสึ จ กตฺถณฺตุตา** เป็นเกวลมฺหุสมตฺตา

บาทที่ ๓ ว่า **กาเลน ฌมฺมสฺสวณฺํ** เป็นเกวลมฺหุสมตฺตา

บาทที่ ๔ ว่า **เอตมมงคฺลุมุตฺตมํ** เป็นเกวลมฺหุสมตฺตา

พระคาถานี้ประกอบด้วยพยัญชนะเสียงอ่อนฐานเดียวกันจำนวนมาก คือ

ก. ทนต์ฐาน (เกิดที่ฟัน) คือ โว, นิ, วา, โต, สน, ต, ต, ตา, เลน, ฌ, สสวณ, ต, ล, ตต

ข. โอฏฐฐาน (เกิดที่ริมฝีปาก) คือ ม, ม, ม, ม, ม, ม

ดังนั้น จึงจัดเป็น**เกวลมฺหุสมตาคุณ** แม้มี ๖ อักษรในบาทที่ ๒ และ ๖ อักษรในบาทที่ ๓ จะเป็นธนิธอักษรก็ไม่ผิดตามเกวลมฺหุสมตาคุณ เพราะธนิธอักษรช่วยไม่ให้ขัดแย้งกับสิเลสฺคุณ

๔) สุขุมาลตาคุณ ความนุ่มนวลชัดเจน มี ๒ ประเภท ประกอบด้วย

ก. สัททสุขุมาลตาคุณ รสความนุ่มนวลชัดเจน เพราะมีพยัญชนะเสียงอ่อนมากกว่าเสียงแข็ง, ไม่มีพยัญชนะเสียงอ่อนล้วน ๆ และปราศจากอักษรออกเสียงยาก คือ สนธิ สมาส และสังโยคที่ประกอบบทร่วไม่ได้

ข. อัถถสุขุมาลตาคุณ รสความนุ่มนวลชัดเจน เพราะใช้คำสละสลวย โดยหลีกเลี่ยงความไม่สุภาพและความไม่เหมาะสม

ในพระคาถานี้เป็น **สัททสุขุมาลตาคุณ** เพราะมีพยัญชนะเสียงอ่อนจำนวนมาก และไม่ใช่มีเสียงอ่อนทั้งหมด โดยมีธนิธอักษรอยู่บ้าง คือ บาทที่ ๒ มีธนิธอักษร ๑ พยางค์คือ จี ใน สนตฺถุสฺสึ และบาทที่ ๓ มีธนิธอักษร ๑ พยางค์คือ ฌ ใน ฌมฺมสฺสวณฺํ ทั้งไม่มีสนธิหรือสังโยคที่ออกเสียงยาก คือบทสนธิในรูปว่า **เอตมมงคฺลุมุตฺตมํ** (เอต + มงคฺล + อุตฺตม) ออกเสียงง่าย แม้บทสมาส ตัทธิธในพระคาถาคือ **ฌมฺมสฺสวณฺํ** (ฌม + สวณ) **กตฺถณฺตุตา** (กตฺถณ + ตา) ก็ออกเสียงง่าย จึงประดับด้วย**สุขุมาลตาคุณ** มีเสียงนุ่มนวลชัดเจนชวนให้น่าฟังเสนาะโสต

๕) อัถถพยัตติคุณ รสคำมีความหมายชัดเจนเข้าใจง่าย ทุกบทล้วนมีความหมายแจ่มแจ้งไม่คลุมเครือ ไม่ทำให้ตีความหมายได้หลายอย่าง ทำให้ผู้ฟังสามารถเข้าใจได้ทันที มี ๒ ประเภทประกอบด้วย

ก. สัททอัถถพยัตติคุณ อัถถพยัตติคุณโดยศัพท์

ข. อัถถอัถถพยัตติคุณ อัถถพยัตติคุณโดยอรรถ

ในพระคาถานี้เป็น **สัททอัถถพยัตติคุณ** เพราะไม่มีข้อความซ้อนเร้นที่จะต้องนำมาแสดงโดยศัพท์

๔.๑.๕ มงคลปริตร คาถาที่ ๘

ขนต์ จ โสวจสสุตา
กาเลน ธมฺมสากัจฉา

สมณานนฺจ ทสสนํ
เอตมฺมงฺคฺลมุตฺตมํ.

๑) การสร้างรูปศัพท์ตามหลักไวยากรณ์

ขนต์ ศัพท์เป็นนามกิตก์ มาจากรากศัพท์ว่า ขมฺ (สหเน=อดทน-อดกลั้น) + ตี + สติ

ขมฺ + ตี	ลง ตี ปัจจัย	อิตฺถิมตฺยโว วา
ขมฺ + ตี	ลบสระ อุ ท้าย ขมฺ ธาตุ	ธาตฺสสนโต โลโป ฯลฯ
ข + ขนต์	เปลี่ยน ตี เป็น ขนต์ และลบ น จ ศัพท์ใน ปกฺกมาทฺตีหิ จ	
ขนต์ + สติ	ลง สติ ปฐมาวิภัตติ	ลิ่งคฺตเถ ปจฺมา
ขนต์	ลบ สติ วิภัตติ	เสสโต โลโป คฺสิปิ
ขนต์	ทำเสียงยาว อิ ที่ ตี เป็น อี	กฺวจาทิมฺขณฺนุตฺตรานํ ทิฆมา

สำเร็จรูปเป็น ขนต์ = ความอดทน, ความอดกลั้น มีรูปวิเคราะห์ว่า ขมนํ สหนํ ขนต์

ความอดทน ชื่อว่าขนต์

โสวจสสุตา ศัพท์เป็นภาวตัทธิต แยกเป็น โสวจสสุ (สฺวจ [สฺ + วจ + อ] + สฺ อากม + ญย) + ตา + สติ

สฺวจ ศัพท์เป็นนามกิตก์ มาจากรากศัพท์ว่า สฺ + วจ (วียตฺตฺยํ วาจาญํ=กล่าว-พูด) + อ

สฺ + วจ + อ	ลง อ ปัจจัย	สพฺพโต ญฺวตฺวาวิ วา
สฺ + วจ + อ	ลบสระ อ ท้าย สฺ ธาตุ	ธาตฺสสนโต โลโป ฯลฯ
สฺวจ	นำ จ ประกอบกับ อ	นเย ปริ ญฺตเต

สำเร็จรูปเป็น สฺวจ = ผู้ว่าง่าย มีรูปวิเคราะห์ว่า ปทกฺขินคฺคาทิกาย สฺขํ วโจ อสฺมินฺติ

สฺวโจ ชื่อว่าสฺวจะ เพราะมีความว่าง่ายสอนง่าย รั้งฟังเหตุผล

สฺวจ + ญย	ลง ญย ปัจจัย	ญยตฺตตา โยคฺวิภาค-ญยตฺฯ
โสวจ + ญย	วุทธิ อุ ที่ สฺ เป็น โอ	วุธาทิสฺรสฺส วาสฺโยคฺ ฯ
โสวจ + ย	ลบ ญ อนุพันธ์	เตสํ โณ โลโป
โสวจ + สฺ + ย	ลง สฺ อากม	เตสฺ วุทธิโลปาคมฺวิการฺฯ
โสวจ + ส	เปลี่ยน สย เป็น ส	การศัพท์ใน ยวตฺ ตฺลนทา
โสวจ + สฺส	ซ้อน ส	ปรเทวภาโว จาน

สำเร็จรูปเป็น โสวจสสุ = กรรมของผู้ว่าง่าย มีรูปวิเคราะห์ว่า สฺวจสฺส กมฺมํ โสวจสฺส

ชื่อว่าโสวจสฺส เพราะเป็นกรรมของผู้ว่าง่าย

โสวจสฺส + ตา	ลง ตา ปัจจัยในภาวตัทธิต	ญยตฺตตา ภาเว ตู
โสวจสฺสตา + สติ	ลง สติ ปฐมาวิภัตติ, ลบ สติ	ลิ่งคฺตเถฯ เสสโต โลโป คฺสิปิ

สำเร็จรูปเป็น โสวจสฺสตา = ความเป็นกรรมของผู้ว่าง่าย, ความเป็นคนว่าง่าย มีรูป

วิเคราะห์ว่า โสวจสฺสสฺส ภาโว โสวจสฺสตา ชื่อว่าโสวจสฺสตา เพราะความเป็นกรรมของผู้ว่าง่าย

สมณานนฺจ ศัพท์เป็นบทสนธิ ตัดบทเป็น สมณานํ + จ

สมณานํ ศัพท์เป็นนามกิตก์ มาจากรากศัพท์ว่า สมฺ (อุปฺสเม=สงบ-ระงับ) + ญฺ + นํ

สมฺ + ญฺ	ลง ญฺ ปัจจัย	กตฺตุกรณฺปเทเสสุ จ
----------	--------------	--------------------

สม + ยุ	ลบสระ อุ ท้าย สมุ ธาตุ	ธาตุสสนโต โลโป ฯลฯ
สม + อน	เปลี่ยน ยุ เป็น อน	อนกา ยุณฺวณฺ
สม + อณ	เปลี่ยน น ของ อน เป็น ณ	รหาทิโต ณ
สมณ	นำ ม ประกอบกับ อ	นเย ปริ ยุตเต
สมณ + นั	ลง นั ฉัฏฐีวิภัตติในอรรถกรรรม	ทุตติยาปณจมีนณจ
สมณา + นั	ทำเสียงยาว อ ที่ ณ เป็น อา	สุนฺหิสฺ จ

สำเร็จรูปเป็น สมณานํ = ซึ่งสมณะทั้งหลาย, มีรูปวิเคราะห์ว่า สมมติ ปาปํ อเนนาติ
สมโณ ชื่อว่าสมณะ เพราะเป็นผู้ให้บาปสงบ สมมติ สนฺตจิตฺโต ภวตฺติ สมโณ ชื่อว่าสมณะ เพราะเป็นผู้
สงบคือมีจิตสงบแล้ว กิเลส สมมติ อุปสมตฺติ สมโณ ชื่อว่าสมณะ เพราะทำให้กิเลสสงบ

สมณานํ + จ		
สมณานณ + จ	เปลี่ยนนิกหิต (ิ) เป็น ณ	วคฺคณฺตํ วา วคฺเค
สำเร็จรูปเป็น สมณานณจ		

ทสสนํ ศัพท์เป็นนามกิตก์ มาจากรากศัพท์ว่า ทิส (เพกฺขณ=เห็น-ดู-ฟัง) + ยุ + สติ

ทิส + ย	ลง ยุ ปัจจัย	นนฺทาทิหิ ยุ
ทิส + ยุ	ลบสระ อ ท้าย ทิส ธาตุ	ธาตุสสนโต โลโป ฯลฯ
ทิส + อน	เปลี่ยน ยุ เป็น อน	อนกา ยุณฺวณฺ
ทสส + อน	เปลี่ยน ทิส เป็น ทสส	กฺวจิ ธาตุวิภตฺติปจฺจยानํ
ทสสน	แยก ลบ รวม	ปุพฺพมฺโหฯ สรฺโลโปฯ นเยฯ
ทสสน + สติ	ลง สติ ปฐฺมาวิภัตติ	ลิจฺคตฺเถ ปจฺมา
ทสสน + อํ	เปลี่ยน สติ เป็น อํ	สฺ
ทสสนํ	แยก ลบ รวม	ปุพฺพมฺโหฯ สรฺโลโปฯ นเยฯ

สำเร็จรูปเป็น ทสสนํ = ความเห็น, การเห็น มีรูปวิเคราะห์ว่า ทสฺสียเต ทสสนํ
ความเห็น ชื่อว่าทสสนะ

กาลณ ศัพท์เป็นนามกิตก์ มาจากรากศัพท์ว่า กล (สงฺขยาณ=นับ-คำนวณ, เขเป=สั้น
ไป-หมดไป-น้อยลง) + ณ + นา

กล + ณ	ลง ณ ปัจจัย	วิสฺรุชฺปะทาทิโต ณ
กลุ + ณ	ลบสระ อ ท้าย กล ธาตุ	ธาตุสสนโต โลโป ฯลฯ
กาล + ณ	วุทธิ อ ต้นธาตุ เป็น อา	อสฺสียคฺคณฺตสฺส วุทธิ การิเต
กาล + อ	ลบ ณ อนุพันธ์	การิตานํ โณ โลโป
กาล	นำ ล ประกอบกับสระ อ	นเย ปริ ยุตเต
กาล + นา	ลง นา ตติยาวิภัตติ	กรณฺ ตติยา
กาล + เอน	เปลี่ยน นา เป็น เอน	อโต เนน
กาลณ	แยก ลบ รวม	ปุพฺพมฺโหฯ สรฺโลโปฯ นเยฯ

สำเร็จรูปเป็น กาลณ = ตามกาล, ตามเวลา

ธมฺมสากจฺฉา ศัพท์เป็นทุตติยาตฺปุริสสมาส แยกเป็น ธมฺม + สากจฺฉา + สติ

ธมม ศัพท์เป็นนามกิตก์ มาจากรากศัพท์ว่า ธร (ธารณ=ทรงไว้-ตั้ง-รับ-วาง) + รम्म

ธร + รम्म	ลง รम्म ปัจจัย	ธราทีหิ รम्मโ
ธร + รम्म	ลบสระ อ ท้าย ธร ธาตุ	ธาสฺสสนโต โลโป ฯลฯ
ธ + อมม	ลบ รุ ท้ายธาตุ และ ร อนุพันธ์	รุมหิ รนโต ราหิ โน
ธ + อมม	ลบสระหน้า ปกติสระหลัง	สรโลโปมาเทศปจฺจยาฯ

สำเร็จรูปเป็น ธมม = ธรรม

สากัจฉา ศัพท์เป็นนามกิตก์ มาจากรากศัพท์ว่า สั + กถ (กถเน=กล่าว-แสดง) + ญย +

อา + ลี

สั + กถ + ญย	ลง ญย ปัจจัย	ญโย จ
สั + กถ + ญย	ลบสระ อ ท้าย กถ ธาตุ	ธาสฺสสนโต โลโป ฯลฯ
สั + กถ + ย	ลบ ญ อนุพันธ์	การิตานํ โณ โลป
สา + ก + จฉ	เปลี่ยน สัเป็นสา, ญยเป็นจฉ	วชาทีหิ ปพฺพชฺชาหโย ฯ
สากจฉ + อา	ลง อา ปัจจัยในอิตถิลิงค์	อิตถิมโต อาปจฺจโย
สากจฉา	แยก ลบ รวม	ปุพฺพมโหฯ สรโลโปฯ นเยฯ
สากจฉา + ลี	ลง ลี ปฐมวิภัตติ	ลิงคตฺถ ปจฺมา
สากจฉา	ลบ ลี วิภัตติ	เสสโต โลป คสิปิ

สำเร็จรูปเป็น สากัจฉา = การสนทนา, การพูดด้วยดีมีเหตุผล มีรูปวิเคราะห์ว่า สหสมมา วา อวิโรธเนน กถา สากัจฉา การพูดกันด้วยดี หรือไม่ขัดแย้งกัน ชื่อว่าสากัจฉา

ธมม + สากัจฉา

สำเร็จรูปเป็น ธมมสากัจฉา = การสนทนาธรรม มีรูปวิเคราะห์ว่า ธมมสส สากัจฉา ธมมสากัจฉา การสนทนาธรรม ชื่อว่าธมมสากัจฉา

เอตมมจฺจกฺลฺมฺตฺตมํ เป็นบทสนธิ ตัดบทเป็น เอตํ + มจฺจกฺลฺ + อุตฺตมํ เปลี่ยนนิกหิต (◌) ที่ ตํ เป็น ม ด้วยสูตรว่า วคฺคนตํ วา วคฺเค, เปลี่ยนนิกหิต (◌) ที่ ลํ เป็น ม ด้วยสูตรว่า มทา สเร

๒) คำศัพท์ตามคัมภีร์อภิธานันปทีปิกา

ขันติ ศัพท์ที่หมายถึง ความอดทน, ความอดกลั้น ตามคัมภีร์อภิธานันปทีปิกาที่ใช้ในความหมายเดียวกัน ๔ ศัพท์ ประกอบด้วย

๑) **ตติฏฺขา** แปลว่า ความอดทน, ความอดกลั้น

รูปวิเคราะห์: ตติฏฺขณํ ขมณํ ตติฏฺขา ความอดทน ชื่อว่าตติฏฺขา (ติช ขนฺติยํ=อดทน + ข + อา)

อุทาหรณ์: ขนฺติ ปรมํ ตโป ตติฏฺขา^{๑๕๓} ความอดทนเป็นตบะอย่างยอดเยี่ยม

๒) **ขันติ** แปลว่า ความอดทน, ความอดกลั้น, ขันติ

รูปวิเคราะห์: ขมณํ สหณํ ขนฺติ ความอดทน ชื่อว่าขันติ (ขม สหเน=อดทน + ติ)

^{๑๕๓} ที.ม.(บาลี) ๑๐/๙๐/๔๓.

อุทาหรณ์: ยา ขนติ ขมนตา อธิวาสนตา อจณทิกกั อนสุโรโป อตตมนตา จิตตสส อัย วุจจติ ขนติ^{๑๔๔} ความอดทน ความอดกลั้น ความยับยั้ง ความไม่ดูร้าย ความไม่ปากร้าย ความแหม่ชื่นใจ นี้เรียกว่าขันติ

๓) **ขมนะ** แปลว่า ความอดทน, ความอดกลั้น

รูปวิเคราะห์: ขมียเต ขมนั ความอดทน ชื่อว่าขมนะ (ขม สหเน=อดทน + ญ)

อุทาหรณ์: ยเทตฺ ขาติโคตตาทิหีนสส วจัน ขมนั เอตฺ ขนตี อุตตมนติ โปราณก-
ปณทิตา วทนต์^{๑๔๕} โบราณบัณฑิตทั้งหลายกล่าวความอดทนต่อคำพูดของคนเลวโดยชาติและตระกูล
เป็นต้น ว่าเป็นความอดทนอย่างยอดเยี่ยม

๔) **ขมา** แปลว่า ความอดทน

รูปวิเคราะห์: ขมนั สหณั ขมา ความอดทน ชื่อว่าขมา (ขม สหเน=อดทน + อ +
อา)

อุทาหรณ์: ปุน จปริ ภิกขเว ภิกขุ สุวจา โหนติ โสวจสสรณหิ ธมเมหิ สมณนาคตา
ขมา ปทกขินคคาหิโน อนุสาสนี^{๑๔๖} ภิกษุทั้งหลาย ข้ออื่นยังมีอยู่อีก คือ ภิกษุเป็นผู้ว่าง่าย ประกอบด้วย
ธรรมเครื่องทำความเป็นผู้ว่าง่าย อดทน รับคำพราเสอนโดยเคารพ

สมณะ ศัพท์ที่หมายถึง ภิกษุ, สมณะ, บรรพชิต ตามคัมภีร์อภิธานมีศัพท์ที่ใช้ใน
ความหมายเดียวกัน ๕ ศัพท์ ประกอบด้วย

๑) **ตปัสสี** แปลว่า ภิกษุ, สมณะ, บรรพชิต, ผู้บำเพ็ญเพียร

รูปวิเคราะห์: ตโปกมมํ อสสตุถิติ ตปัสสี ผู้มีการบำเพ็ญเพียร ชื่อว่าตปัสสี (ตป +
สี)

อุทาหรณ์: ปพพชิตो निजं तपस्सीं सीलवा तपनिसित्तो गोโหติ บรรพชิตผู้บำเพ็ญเพียร
ผู้มีศีล เป็นผู้อาศัยตบะเป็นนิจ

๒) **ภิกขุ** แปลว่า ภิกษุ, สมณะ, บรรพชิต

รูปวิเคราะห์: ภิกขตฺติติ ภิกขุ ผู้ขอ (ด้วยกายวิญญูติ) ชื่อว่าภิกขุ (ภิกข ยาจเน=ขอ +
ฐ) ภยํ อิกขตฺติติ ภิกขุ ผู้เห็นภัย ชื่อว่าภิกขุ (ภย + อิกข ทสสเน=เห็น + ฐ) กิเลสเส ภินทตฺติติ ภิกขุ ผู้ทำลาย
กิเลสทั้งหลายได้ ชื่อว่าภิกขุ (ภิท วิหารเน=ทำลาย + ฐ) อมตรสํ ภกขติ ภูณชตฺติติ ภิกขุ ผู้บริโภคอมตรส
(คืออินพพาน) ชื่อว่าภิกขุ (ภกข อทเน=กิน + ฐ)

อุทาหรณ์: ภิกขุติ ภิกขโกติ ภิกขุ ภิกขาจริยํ อชฌูปคโตติ ภิกขุ ภินนปฏจโรติ ภิกขุ
สามณณาย ภิกขุ ปฏินณาย ภิกขุ เอหิภิกขุติ ภิกขุ ตีหิ สรณคมเนหิ ออุปสมปนโนติ ภิกขุ ภาโรติ ภิกขุ
สาโรติ ภิกขุ เสโขติ ภิกขุ อเสโขติ ภิกขุ สมคฺเคน สงเขเน ฌตติจตุตเถเน กมเมเน ออุปเปเน จานารเเน
ออุปสมปนโนติ ภิกขุ^{๑๔๗} คำว่า ภิกษุ มีอธิบายว่า ชื่อว่าภิกษุ เพราะเป็นผู้ขอ ชื่อว่าภิกษุ เพราะอาศัยการ
เที่ยวขอ ชื่อว่าภิกษุ เพราะใช้ผืนผ้าที่ถูกทำลายให้เสียราคา ชื่อว่าภิกษุ เพราะเรียกกันโดยชื่อ ชื่อว่าภิกษุ
เพราะการปฏิญญาตน ชื่อว่าภิกษุ เพราะพระพุทธเจ้าทรงบวชให้ ชื่อว่าภิกษุ เพราะเป็นผู้อุปสมบทด้วย

^{๑๔๔} อภิ.สง.(บาลี) ๓๔/๑๓๔๘/๓๐๒.

^{๑๔๕} พุ.ชา.อ.(บาลี) ๗/๖๖/๓๐๑.

^{๑๔๖} อง.จตุกก.(บาลี) ๒๑/๑๖๐/๑๖๘.

^{๑๔๗} วิมทา.(บาลี) ๑/๔๕/๓๐.

ไตรสรณคมน์ ชื่อว่าภิกษุ เพราะเป็นผู้เจริญ ชื่อว่าภิกษุ เพราะเป็นผู้มีสาระ ชื่อว่าภิกษุ เพราะเป็นผู้ยังต้องศึกษา (คือพระอรหันต์บุคคล ๗ จำพวกเบื้องต้น) ชื่อว่าภิกษุ เพราะเป็นผู้ไม่ต้องศึกษา (คือบรรลุประอรหันต์ผลแล้ว) ชื่อว่าภิกษุ เพราะเป็นผู้ที่สงฆ์พร้อมเพรียงกันอุปสมบทให้ด้วยญัตติจตุตถกรรมที่ถูกต้องสมควรแก่ฐานะ

๓) สมณะ แปลว่า ภิกษุ, สมณะ, บรรพชิต

รูปวิเคราะห์: สมมติติ สมโน ผู้สงบ ชื่อว่าสมณะ (สม อุปสม=สงบ-ระงับ + ยุ)

อุทาหรณ์: อิธกัจจิม โสโมณ วา พราหมโณ วา อิทธิ กุสลนติ ยถาภูตํ นปฺปชานาติ^{๑๕๘}
สมณะหรือพราหมณ์บางคนในโลกนี้ไม่รู้ชัดตามความเป็นจริงว่า สิ่งนี้เป็นบุคคล

๔) ปัพพชิตะ แปลว่า ภิกษุ, สมณะ, บรรพชิต

รูปวิเคราะห์: ปพฺพชา สณฺชาตา อสฺสชาติ ปพฺพชิตฺ ชื่อว่าปัพพชิตะ เพราะเป็นผู้มีการบรรพชาเกิดขึ้นแล้ว (ปพฺพชา + อิ + ต) เสฏฺฐตฺตํ วชฺสตีติ ปพฺพชิตฺ ชื่อว่าปัพพชิตะ เพราะเป็นผู้ไปสู่ความเป็นผู้ประเสริฐที่สุด (ป + วช คมน=ไป + อิ + ต)

อุทาหรณ์: น หิ ปพฺพชิตฺ ปรูปชชาติ^{๑๕๙} ผู้เบียดเบียนผู้อื่นไม่ชื่อว่าเป็นบรรพชิต

๕) ตโปธนะ แปลว่า ภิกษุ, สมณะ, บรรพชิต

รูปวิเคราะห์: ตโปกมฺมํ ธนํ อสฺสชาติ ตโปธโน ผู้มีการบำเพ็ญเพียรเป็นทรัพย์ ชื่อว่าตโปธนะ (ตป + ธน)

ทัสสนะ ศัพท์ มีความหมาย ๖ อย่าง คือ

๑) ทิฏฺฐะ แปลว่า รูปารมณฺ์ อุทาหรณ์: ทสฺสนนฺติ จกฺขุวิญญานํ, ตํ หิ รูปํ ปสฺสตีติ ทสฺสนํ จกฺขุวิญญานํ ชื่อว่าทัสสนะ ก็ จักขุวิญญานนั้น เรียกว่าทัสสนะ เพราะเป็นสภาวะเห็นรูปารมณฺ์

๒) อาทิมัคคะ แปลว่า โสดาปัตติมรรค อุทาหรณ์: ทสฺสเนน ปหาตพฺพา ธมฺมา^{๑๖๐} ธรรมทั้งหลายอันโสดาปัตติมรรคพึงละ

๓) ญาณะ แปลว่า ปัญญาญาณ อุทาหรณ์: ญาณทสฺสนนฺติ มคฺคญาณปิ วุจฺจติ ผล- ญาณปิ สพฺพญฺญตฺตญาณมฺปิ ปจฺจเวกฺขณญาณมฺปิ วิปสฺสนาญาณมฺปิ^{๑๖๑} มรรคญาณก็ดี ผลญาณก็ดี สัพพัญญุตญาณก็ดี ปัจจเวกขณญาณก็ดี ชื่อว่าญาณทัสสนะ

ญาณทัสสนะ มีความหมาย ๖ อย่าง คือ

(๑) ทิพพจักขุ แปลว่า ทิพพจักขุญาณ อุทาหรณ์: อุปปมตฺโต สมานो ญาณ- ทสฺสนํ อาราธตี^{๑๖๒} บุคคลเป็นผู้ไม่ประมาทแล้วยังทิพพจักขุญาณยอมให้สำเร็จ

(๒) วิปัสสนา แปลว่า วิปัสสนาญาณ อุทาหรณ์: ญาณทสฺสนาย จิตฺตํ อภิ- นีหริตี อภินินฺนาเมตี^{๑๖๓} ภิกษุยอมโน้มจิตไปเพื่อวิปัสสนาญาณ

^{๑๕๘} ที.สี.(บาลี) ๙/๖๒/๒๕.

^{๑๕๙} ที.ม.(บาลี) ๑๐/๙๐/๔๓.

^{๑๖๐} อภิ.สง.(บาลี) ๓๔/๘/๒.

^{๑๖๑} ที.สี.อ.(บาลี) ๑/๒๓๔/๑๙๘.

^{๑๖๒} ม.ม.(บาลี) ๑๒/๓๑๐/๒๗๗.

^{๑๖๓} ที.สี.(บาลี) ๙/๒๓๕/๗๗.

(๓) มัคคะ แปลว่า มรรค อุทาหรณ์: อภัพพา เต ฌาณทสสนาย อนุตตราย สมโพธาย^{๑๖๔} สมณะพราหมณ์เหล่านั้น เป็นผู้ไม่สมควรเพื่อมรรค เพื่อการหยั่งรู้อันยอดเยี่ยม กินนุโข อาวุโส ฌาณทสสนวิสุทธตถ์ ภควติ พรหมจรรย์ วุสสตี^{๑๖๕} ท่านผู้มีอายุ ท่านประพฤติพรหมจรรย์ในพระผู้มีพระภาคเจ้าเพื่อความหมดจดแห่งมรรคญาณหรือ

(๔) ผละ แปลว่า ผล อุทาหรณ์: อยมณโณ อุตตริ มนุสฺสธมมา อลมรีย- ฌาณทสสนวิเสโส อธิคโต ฆาสุวิหาโร^{๑๖๖} คุณวิเศษนี้คือผลอันประเสริฐ สามารถทำความเป็นพระ อริยบุคคลอันยิ่งกว่าธรรมของมนุษย์ ซึ่งเป็นเครื่องอยู่อย่างผาสุกอย่างอื่นที่ข้าพระองค์ได้บรรลุแล้ว

(๕) ปัจจเวกขณญาณะ แปลว่า ปัจจเวกขณญาณ อุทาหรณ์: ฌาณณจ ปน เม ทสสนํ อุทปาติ, อกุปปา เม วิมุตติ, อยมนติมา ชาติ, นตฺถิทานิ ปุนพฺภโว^{๑๖๗} อนึ่ง ญาณรู้เห็นได้ เกิดขึ้นแล้วแก่เราว่า อรหัตผลของเราไม่วิบัติ ชาตินี้เป็นชาติสุดท้าย ภพใหม่ไม่มีอีกต่อไป

(๖) สัพพัณฺณุตถญาณะ แปลว่า สัพพัณฺณุตถญาณ อุทาหรณ์: ภควโตปิ โข ฌาณํ อุทปาติ สตฺตาหาลกโต อาพาโร กาลาโมติ^{๑๖๘} แม้พระผู้มีพระภาคเจ้าก็ได้เกิดญาณขึ้นว่า อาหารดาบส กาลามโคตรสิ้นชีพได้ ๗ วันแล้ว

๔) อักขิ แปลว่า ดวงตา

๕) อักขณะ แปลว่า การดูการเห็น

อุทาหรณ์: สาธุ โข ปน ตถารูปานํ อรหตํ ทสสนํ โหติ^{๑๖๙} การเห็นพระอรหันต์ อย่างนั้นเป็นความดี

๖) ลัทธิ แปลว่า ทักษณคติ

ทัสสนะ ศัพท์ที่หมายถึง ความเห็น, ลัทธิ, ความเชื่อถือ ตามคัมภีร์อภิธานมีศัพท์ที่ใช้ในความหมายเดียวกัน ๕ ศัพท์ ประกอบด้วย

๑) ทัสสนะ แปลว่า ความเห็น, ลัทธิ, ความเชื่อถือ, ความนิยม

รูปวิเคราะห์: ทสฺสียเต ทสสนํ ความเห็น ชื่อว่าทัสสนะ (ทิส เพกฺขเน=เห็น + ยุ)

อุทาหรณ์: สีลวา ทสฺสเนน สมฺปนฺโน^{๑๗๐} มีศีล สมบูรณ์ด้วยความเห็นถูก

๒) ทิฏฺฐิ แปลว่า ความเห็น, ลัทธิ, ความเห็นผิด, ทิฐิ

รูปวิเคราะห์: ทสฺสนํ ทิฏฺฐิ ความเห็น ชื่อว่าทิฐิ (ทิส เพกฺขเน=เห็น + ติ)

อุทาหรณ์: สีลณฺจ สุวิสุทฺธิํ ทิฏฺฐิ อุกฺกา^{๑๗๑} ศีลบริสุทธิ์ดีและความเห็นก็ตรง

^{๑๖๔} ม.ม. (บาลี) ๑๒/๓๗๕/๓๓๗.

^{๑๖๕} ม.ม. (บาลี) ๑๒/๒๕๗/๒๑๘.

^{๑๖๖} ม.ม. (บาลี) ๑๒/๓๒๙/๒๙๓.

^{๑๖๗} วิ.ม. (บาลี) ๔/๑๖/๑๕.

^{๑๖๘} วิ.ม. (บาลี) ๔/๑๐/๑๐.

^{๑๖๙} วิ.ม. (บาลี) ๑/๑/๑.

^{๑๗๐} ขุ.ขุ. (บาลี) ๒๕/๑๐/๑๔.

^{๑๗๑} ส.ม. (บาลี) ๑๙/๓๖๙/๑๒๕.

๓) ลัทธิ แปลว่า ความเห็นผิด, ลัทธิ, ความเชื่อถือ, ความนิยม

รูปวิเคราะห์: ลกิตพพาติ ลหุธิ มิจฉาทิฏฐิยเมว ความเห็นที่บุคคลได้รับ ชื่อว่าลัทธิ
ได้แก่มิจฉาทิฐิเท่านั้น (ลก ลาเภ=ได้ + ติ)

อุทาหรณ์: มม ลหุธิ อนิยานิกา สารวิริตา^{๑๗๒} ความเห็นผิดของเราไม่ควรนำไป
ไม่มีสาระ

๔) สิทธันตะ แปลว่า ความเห็น, ลัทธิ, ความเชื่อถือ, หลักการ

รูปวิเคราะห์: จิตปกโข สิทธนโต ความเห็นที่เป็นฝ่ายมั่นคง ชื่อว่าสิทธันตะ สิทธิ
อนโต อเนนาติ สิทธนโต ความเห็นที่ให้สำเร็จ (ซึ่งการยอมรับ) ในที่สุด ชื่อว่าสิทธันตะ (สิทธิ + อนต)

๕) สมยะ แปลว่า ความเห็น, ลัทธิ, ทิฐิ

รูปวิเคราะห์: สมนตโต ออยน คติ สมโย ทศนะที่เป็นไปโดยครอบคลุม ชื่อว่าสมยะ
(สม + อี คติย=ไป-ถึง-บรรลุ + อ)

ทัสสนะ ศัพท์ที่หมายถึง การดู, การเห็น, การมอง, การจ้อง, การเพ่ง, ความเข้าใจ
ตามคัมภีร์อภิธานมีศัพท์ที่ใช้ในความหมายเดียวกัน ๔ ศัพท์ ประกอบด้วย

๑) อาโลกะ แปลว่า การดู, การเห็น, การมอง, การจ้อง, การเพ่ง, ความเข้าใจ

รูปวิเคราะห์: อาโลกิยเตติ อาโลกนํ การดู ชื่อว่าอาโลกนะ (อา + โลก ทสฺสเน=เห็น
+ ยุ)

อุทาหรณ์: เย หิ จกฺขุณี อุมมิเลตฺวา อาโลกเนน อุตฺตานมุขา โหนฺติ น เต มนฺท-
มนฺทา^{๑๗๓} ก็ภิกษุเหล่าใด เป็นผู้มึหน้าตาเบิกบาน ด้วยการสืมาทั้ง ๒ ข้าง มองดู ภิกษุเหล่านั้น ชื่อว่าไม่
เป็นคนอ่อนแอและอ่อนเปียก

๒) นิชฌานะ แปลว่า การดู, การเห็น, การมอง, การจ้อง, การเพ่ง, ความเข้าใจ

รูปวิเคราะห์: นิชฌายเตติ นิชฌานํ การเพ่ง ชื่อว่านิชฌานะ (นิ + ฌ จินฺตาย=คิด
+ ยุ)

อุทาหรณ์: ตถาคตฺตปเวทิตา จสฺส ฌมฺมา ปญฺญา มตฺตโส นิชฌานํ ขมนฺติ^{๑๗๔} อนึ่ง
ธรรมทั้งหลายที่ตถาคตประกาศแล้ว ย่อมทนการเพ่งพินิจพอประมาณด้วยปัญญาของผู้นั้น

๓) อิกขนะ แปลว่า การดู, การเห็น, การมอง, การจ้อง, การเพ่ง, ความเข้าใจ

รูปวิเคราะห์: อิกฺขียเตติ อิกฺขนํ การเห็น ชื่อว่าอิกขนะ (อิกฺข ทสฺสนงฺเกสุ=เห็น-ดู,
กำหนด-หมาย + ยุ)

อุทาหรณ์: ภิกฺขุติ สํสาเร ภยสฺส อิกฺขนโต ภินฺนภิเลสฺตาย จ ภิกฺขุ^{๑๗๕} คำว่า ภิกษุ
ความว่า ชื่อว่าภิกษุ เพราะเห็นภัยในวิภูฏสงสาร และเพราะทำลายกิเลสได้แล้ว

๔) ทัสสนะ แปลว่า การดู, การเห็น, การมอง, การจ้อง, การเพ่ง, ความเข้าใจ

รูปวิเคราะห์: ทิสฺสียเต ทสฺสนํ ความเห็น ชื่อว่าทัสสนะ (ทิสฺส เปกฺขเน=เห็น + ยุ)

^{๑๗๒} ที.ปา.อ.(บาลี) ๑๖๔/๙๕.

^{๑๗๓} วิ.อ.(บาลี) ๒/๔๓๑/๑๒๖.

^{๑๗๔} ม.ม.(บาลี) ๑๓/๑๘๒/๑๕๗.

^{๑๗๕} ขุ.เถร.อ.(บาลี) ๑/๑๔๓/๖๙.

อุทาหรณ์: อาโลกิเตนาติ ปุโรโต ทสฺสเนน วิโลกิเตนาติ อีโต จิตฺตํ จ ทสฺสเนน^{๑๗๖} คำว่า อาโลกิเตน-แล คือการมองดูไปข้างหน้า คำว่า วิโลกิเตน-เหลียว คือการดูข้างโน้นข้างนี้บ้าง

สากัจฉา ศัพท์ที่หมายถึง การสนทนา ตามคัมภีร์อภิธานมีศัพท์ที่ใช้ในความหมายเดียวกัน ๒ ศัพท์ ประกอบด้วย

๑) **สากัจฉา** แปลว่า การสนทนา

รูปวิเคราะห์: สห สมมา วา อวิโรเชน กถา สากัจฉา การพูดกันด้วยดี หรือไม่ขัดแย้งกัน ชื่อว่าสากัจฉา (สห + กถ กถเน=กล่าว + ฉ + อา) สหฺธิ กถนฺติ สากัจฉา การกล่าวร่วมกัน ชื่อว่าสากัจฉา (สํ + กถ กถเน=กล่าว + ญ + อา)

อุทาหรณ์: ปุพฺเพปิ จ อิมสฺมิ ปเท มหาเถรานํ สากัจฉา อโหสิ^{๑๗๗} แม้ในกาลก่อนพระมหาเถระทั้งหลายก็พากันสนทนาในบพนี้

๒) **สังกถา** แปลว่า การสนทนา

รูปวิเคราะห์: สมมา อวิโรเชน กถา สังกถา การพูดกันด้วยดีหรือไม่ขัดแย้งกัน ชื่อว่าสังกถา (สํ + กถ กถเน=กล่าว + อ + อา)

๓) **วิเคราะห์ตามหลักฉันทลักษณ์**

ลักษณะของปรมชการวิปุลาคาถา

- ๑) มีคณะ ๖ คณะ คณะใดคณะหนึ่งอยู่พยางค์ที่ ๒ ๓ ๔ เว้น ๒ คณะคือ ส น คณะ
- ๒) มี ช คณะอยู่พยางค์ที่ ๕ ๖ ๗ ในบาทคือ คือบาทที่ ๑
- ๓) มี ย คณะอยู่พยางค์ที่ ๕ ๖ ๗ ในบาทคือ คือบาทที่ ๓
- ๔) มี ช คณะอยู่พยางค์ที่ ๕ ๖ ๗ ในบาทคู่ คือบาทที่ ๒ และ ๔

ตารางแสดงปรมชการวิปุลาคาถา

ค	ม	ช คณะอยู่ บาทที่ ๑	ค	ค	ม	ช	ค
	ย				ย		
	ร				ร		
ล	ต	ย คณะอยู่ บาทที่ ๓	ล	ล	ต	ช	ล
	ช				ช		
	ภ				ภ		
๒	๖	๒	๒	๒	๖	๑	๒

พระคาถาที่ ๘

ขนฺตี จ โสวจสฺสตา
กาเลน รมฺมสากัจฉา

สมณานนฺจ ทสฺสนํ
เอตมมฺงคฺลมฺตมฺ.

^{๑๗๖} วิ.อ.(บาลี) ๒/๔๓๑/๑๒๔.

^{๑๗๗} ที.ม.อ.(บาลี) ๒/๓๗๓/๓๖๐.

ครึ่งคาถาแรก							
ค	ร	ช	ค	ล	ภ	ช	ค
๒	๒ ๑ ๒	๑ ๒ ๑	๒	๑	๑ ๒ ๒	๑ ๒ ๑	๒
ข	ตี จ โส	ว จ ส	ตา	ส	มณานณ	จ ท ส	น
ครึ่งคาถาหลัง							
ค	ร	ย	ค	ค	ต	ช	ค
๒	๒ ๑ ๒	๑ ๒ ๒	๒	๒	๒ ๒ ๑	๑ ๒ ๑	๒
กา	เลน ธม	ม ส ก จ	ฉา	เอ	ต ม ม ง ค	ล ม ต ต	ม

พระคาถานี้เป็นอนุญจภูษณันท์ ๘ พยางค์ ประเภท **ปรมชการวิปูลาคาถา** มี **ช ช ย ช** อยู่ พยางค์ที่ ๕ ๖ ๗ คือ

ครึ่งคาถาแรกเฉพาะบาทที่ ๑ เป็นปรมชการวิปูลาคาถา

มี **ช** คณะอยู่พยางค์ที่ ๕ ๖ ๗ ในบาทที่ ๑ คือ **ว จ ส** (๑ ๒ ๑)

มี **ช** คณะอยู่พยางค์ที่ ๕ ๖ ๗ ในบาทที่ ๒ คือ **จ ท ส** (๑ ๒ ๑)

และไม่มี **ส น** คณะอยู่พยางค์ ๒ ๓ ๔ ในบาทดังกล่าว

ครึ่งคาถาหลัง

มี **ย** คณะอยู่พยางค์ที่ ๕ ๖ ๗ ในบาทที่ ๓ คือ **ม ส ก จ** (๑ ๒ ๒)

มี **ช** คณะอยู่พยางค์ ๕ ๖ ๗ ในบาทที่ ๔ คือ **ล ม ต ต** (๑ ๒ ๑)

และไม่มี **ส น** คณะอยู่พยางค์ที่ ๒ ๓ ๔ ในบาทดังกล่าว

อีกนัยหนึ่งถ้านับ “**ส**” ในคำว่า “**โสวจสสตา**” เป็น **ครุ** คาถานี้ก็จัดเป็นปฐยาวัตตคาถาได้

๔) วิเคราะห์ตามหลักอঙ্กลการ

คาถานี้ประกอบด้วยสัททาลังการ ๕ อย่าง คือ

๑) **ปสาทคุณ** รสคำกระจำงชัดเจน มีองค์ประกอบ ๒ อย่าง คือ

ก. **วางบทยที่สัมพันธ์กันไว้ใกล้กัน** คือ

คำว่า **ข** นตี, **โ** สว จ ส ส ตา, **ท** ส ส น และ **ธ** ม ม ส ก จ ฉา เป็นประธานในประโยคสังคัตถะ

คำว่า **ส** มณาน เป็นฉฐฐิกัมมะ วางไว้ใกล้กับบทยที่สัมพันธ์กัน คือ **ท** ส ส น

คำว่า **กา** เลน เป็นบทรณะ วางไว้ใกล้กับบทยที่สัมพันธ์กัน คือ **ธ** ม ม ส ก จ ฉา

คำว่า **เอ** ต เป็นบทยเสสณะของ **จ** ต พ พ ิ ธ ก ม ม

คำว่า **อ** ต ต ม เป็นบทยเสสณะ วางไว้ใกล้กับบทยเสสณะ คือ **ม** ง ค ล

คำว่า **ม** ง ค ล เป็นบทยวิกิตัดตาของ **โ** ห ต

คำว่า **จ** ศัพท์เป็นปทสมุจยัตถนิบาตรวางไว้ใกล้กับบทยสัมพันธ์

ข. มีเนื้อความชัดเจนอ่านแล้วเข้าใจง่าย แม้จะมีบทสมาส ตัทธิธิต ๒ บท คือ **ธ** ม ม

ส ก จ ฉา (การสนทนาธรรม) **โ** สว จ ส ส ตา (ความเป็นผู้ว่าง่าย) แต่บทสมาส ตัทธิธิตนี้ก็สั้น อ่านเข้าใจได้ง่าย ไม่มีบทที่เข้าใจได้ยาก

๒) **มธุรตาคูณ** รสคำมีเสียงไพเราะอ่อนหวาน ในพระคาถานี้เป็นปทาสดติมธุรตาคูณ คือมีเสียงคล้องจองกัน โดยประกอบสระและพยัญชนะที่มีฐาน, วรรณ หรือมาตรา (เสียงยาว-สั้น) เหมือนกันไว้ใกล้กัน ดังนี้

บาทที่ ๑ ว่า **ขนฺติ จ โสวจสฺสตา** มีครุ ๖ ตัว คือ ขน, ตี, โส, จส, ตา อยู่ใกล้กัน, มีอักษรในบาทที่ ๑ นี้ ๑๘ ตัว ประกอบด้วย อักษรกัณฐฐาน ๘ ตัว คือ ข, อ, อ, โอ, อ, อ, อ, อา อยู่ใกล้กัน, อักษรतालฐาน ๓ ตัว คือ อี, จ, จ อยู่ใกล้กัน, อักษรทนต์ฐาน ๗ ตัว คือ น, ต, ส, ว, ส, ส, ต อยู่ใกล้กัน

บาทที่ ๒ ว่า **สมณานญจ ทสฺสนํ** มีครุ ๔ ตัว คือ ณา, นญ, ทส, นํ อยู่ใกล้กัน, มีอักษรในบาทที่ ๒ นี้ ๑๙ ตัว ประกอบด้วย อักษรกัณฐฐาน ๘ ตัว คือ อ, อ, อา, อ, อ, อ, อ, อ อยู่ใกล้กัน, อักษรतालฐาน ๒ ตัว คือ ญ, จ อยู่ใกล้กัน, อักษรมฺทฐานมีตัวเดียวคือ ญ, อักษรทนต์ฐาน ๖ ตัว ส, น, ท, ส, ส, น อยู่ใกล้กัน, อักษรโองฐฐานมีตัวเดียว คือ ม, อักษรนาสิกฐานตัวเดียวคือ -

บาทที่ ๓ ว่า **กาเลน ธมฺมสากจฺฉา** มีครุ ๖ ตัว คือ กา, เล, ธม, सा, กจ, ฉา อยู่ใกล้กัน, มีอักษรในบาทที่ ๓ นี้ ๑๘ ตัว ประกอบด้วย อักษรกัณฐฐาน ๑๐ ตัว คือ ก, อา, เอ, อ, อ, อ, อา, ก, อ, อา อยู่ใกล้กัน, อักษรतालฐาน ๒ ตัว คือ จ, ฉ อยู่ใกล้กัน, อักษรทนต์ฐาน ๔ ตัว ล, น, ฐ, ส อยู่ใกล้กัน, อักษรโองฐฐาน ๒ ตัว คือ ม, ม อยู่ใกล้กัน

บาทที่ ๔ ว่า **เอตมมฺงคฺลมฺตตมํ** มีครุ ๕ ตัว คือ เอ, ตม, มง, มฺต, มํ อยู่ใกล้กัน, มีอักษรในบาทที่ ๔ นี้ ๑๙ ตัว ประกอบด้วย อักษรกัณฐฐาน ๙ ตัว คือ เอ, อ, อ, ง, ค, อ, อ, อ, อ อยู่ใกล้กัน, อักษรทนต์ฐาน ๔ ตัว คือ ต, ล, ต, ต อยู่ใกล้กัน, อักษรโองฐฐาน ๕ ตัว คือ ม, ม, ม, อ, ม อยู่ใกล้กัน, อักษรนาสิกฐานตัวเดียวคือ -

๓) **สมตาคูณ** รสคำมีความสม่ำเสมอในการเลือกอักษรมาเรียงลำดับ แบ่งเป็น ๓ ประเภท คือ

- ก. เกวลมฺทุสมตา มีพยัญชนะเสียงอ่อนฐานเดียวกันจำนวนมาก
- ข. เกวลญฺฐสมตา มีพยัญชนะเสียงแข็งฐานเดียวกันจำนวนมาก
- ค. มิสสกสมตา มีพยัญชนะเสียงอ่อนผสมเสียงแข็ง

บาทที่ ๑ ว่า **ขนฺติ จ โสวจสฺสตา** เป็นเกวลมฺทุสมตา

บาทที่ ๒ ว่า **สมณานญจ ทสฺสนํ** เป็นเกวลมฺทุสมตา

บาทที่ ๓ ว่า **กาเลน ธมฺมสากจฺฉา** เป็นเกวลมฺทุสมตา

บาทที่ ๔ ว่า **เอตมมฺงคฺลมฺตตมํ** เป็นเกวลมฺทุสมตา

พระคาถานี้ประกอบด้วยพยัญชนะเสียงอ่อนจำนวนมาก คือ

- ก. ทนต์ฐาน (เกิดที่ฟัน) คือ น, ตี, โส, ว, สสตา, ส, น, ทสสนํ, เลน, ฐ, สา, ต, ล,

ตต

- ข. โองฐฐาน (เกิดที่ริมฝีปาก) คือ ม, ม, ม, ม, ม, ม, ม

ดังนั้น จึงจัดเป็นเกวลมฺทุสมตาคูณ แม้มี ข อักษรในบาทที่ ๑ ฐ และ ฉ อักษรในบาทที่ ๓ จะเป็นธนิธอักษรก็ไม่ผิดตามเกวลมฺทุสมตา เพราะธนิธอักษรช่วยไม่ให้ขัดแย้งกับสิเลสคูณ

๔) **สุขุมาลตาคูณ** ความนุ่มนวลชดช้อย มี ๒ ประเภท ประกอบด้วย

ก. สัททสุขุมาลตาคุณ รสความนุ่มนวลชดช้อย เพราะมีพยัญชนะเสียงอ่อนมากกว่าเสียงแข็ง, ไม่มีพยัญชนะเสียงอ่อนล้วน ๆ และปราศจากอักษรออกเสียงยาก คือ สนธิ สมาส และสังโยคที่ประกอบบทไว้ไม่ได้

ข. อัถลสุขุมาลคุณ รสความนุ่มนวลชดช้อย เพราะใช้คำสละสลวย โดยหลีกเลี่ยงความไม่สุภาพและความไม่เหมาะสม

ในพระคานานี้เป็น **สัททสุขุมาลตาคุณ** เพราะมีพยัญชนะเสียงอ่อนจำนวนมาก และไม่ใช่มีเสียงอ่อนทั้งหมด โดยมีธนิธอักษรอยู่บ้าง คือ บาทที่ ๑ มีธนิธอักษร ๑ พยางค์คือ ข ใน ขนดี บาทที่ ๓ มีธนิธอักษร ๒ พยางค์คือ ฐ และ ฉ ใน ฐมมสากจฉา ทั้งไม่มีสนธิหรือสังโยคที่ออกเสียงยาก คือบทสนธิในรูปว่า สมณานนจ (สมณาน + จ) เอตมมจกมลุตตม (เอต + มจกมล + อุตตม) ออกเสียงง่าย แม้บทสมาส ตัทธิธในพระคานาคือ ฐมมสากจฉา (ฐมม + สากจฉา) โสวจสสตา (โสวจสส + ตา) ก็ออกเสียงง่าย จึงประดับด้วยสุขุมาลตาคุณ มีเสียงนุ่มนวลชดช้อยชวนให้น่าฟังเสนาะโสต

๔) อัถลพยัตติคุณ รสคำมีความหมายชัดเจนเข้าใจง่าย ทุกบทล้วนมีความหมายแจ่มแจ้งไม่คลุมเครือ ไม่ทำให้ตีความหมายได้หลายอย่าง ทำให้ผู้ฟังสามารถเข้าใจได้ทันที มี ๒ ประเภทประกอบด้วย

ก. สัททอัถลพยัตติคุณ อัถลพยัตติคุณโดยศัพท์

ข. อัถลอัถลพยัตติคุณ อัถลพยัตติคุณโดยอรรถ

ในพระคานานี้เป็น **สัททอัถลพยัตติคุณ** เพราะไม่มีข้อความซ้อนเร้นที่จะต้องนำมาแสดงโดยศัพท์

๔.๒ หลักธรรมนำความเจริญดำเนินชีวิตในมัชฌิมวัย

๔.๒.๑ มงคลที่ ๑๑ บำรงบิดามารดา

บิดามารดา คือ ผู้เทิดทูน, ดูแล, รักใคร่บุตรโดยชอบธรรม พระพุทธเจ้าตรัสอุปมาว่า ถ้าบุตรจะพึงวางบิดามารดาไว้บนบ่าทั้งสองของตน ประคับประคองท่านอยู่บนบ่านั้น ป้อนข้าวป้อนน้ำและให้ท่านถ่ายอุจจาระปัสสาวะบนบ่านั้นเสร็จ แม้บุตรจะมีอายุถึง ๑๐๐ ปี และปรนนิบัติท่านไปจนตลอดชีวิต ก็ยังนับว่าตอบแทนพระคุณท่านไม่หมด^{๑๗๘}

ยังมีผู้อุปมาไว้ว่า หากเราใช้ท้องฟ้าแทนกระดาศ ยอดเขาพระสุเมรุแทนปากกา น้ำในมหาสมุทรแทนหมึก เขียนบรรยายคุณบิดามารดา จนท้องฟ้าเต็มไปด้วยอักษร ภูเขาสีกกร้อนจนหมดน้ำในมหาสมุทรเหือดแห้ง ก็ยังบรรยายคุณบิดามารดาไม่หมด

บิดามารดานั้น ได้ชื่อว่าเป็นทั้งพรหม เทวดาคนแรก ครูคนแรก และเป็นพระอรหันต์ของบุตร ซึ่งอธิบายได้ดังนี้

- บิดามารดาเป็นพรหมของบุตร เพราะเหตุที่มีพรหมวิหารธรรม ๔ ประการ ได้แก่
 - ๑) มีเมตตา คือมีความปรารถนาดีต่อบุตรไม่มีที่สิ้นสุด
 - ๒) มีกรุณา คือห่วงใยในความทุกข์ของบุตร และคอยช่วยเหลือเสมอไม่ทอดทิ้ง
 - ๓) มีมุทิตา คือเมื่อบุตรมีความสุขสบาย ก็มีความปลาบปลื้มยินดีด้วยความจริงใจ

^{๑๗๘} ข้อมูลหลักคัมมาจากหนังสือ **มงคลชีวิต ฉบับทางก้าวหน้า** ของพระมหาสมชาย ฐานวุฑฺโฒ

๔) มีอุเบกขา คือเมื่อบุตรมีครอบครัวสามารถเลี้ยงตนเองได้แล้ว ก็ไม่ห่วงวายเป็นชีวิตครอบครัวบุตรจนเกินงามและหากบุตรผิดพลาดก็ไม่ซ้ำเติม แต่กลับคอยเป็นที่ปรึกษาให้เมื่อบุตรต้องการ

- บิดามารดาเป็นเทวดาคนแรก (บุรพเทพ) ของบุตร เพราะคอยปกป้องคุ้มกันภัยเลี้ยงดูบุตรมาก่อนผู้มีความปรารถนาดีคนอื่น ๆ

- บิดามารดาเป็นพระอรหันต์ของบุตร เพราะมีคุณธรรม ๔ ประการ ได้แก่

๑) เป็นผู้มิอุปการคุณต่อบุตร คือ อุปการะเลี้ยงดูมาด้วยความเหน้อยยาก กว่าจะเติบโตเป็นผู้ใหญ่ ไม่ถือสาในความผิดของบุตร แม้ว่าบางครั้งจะพลาดพลั้งล่วงเกิน ก็ให้อภัยเสมอ

๒) เป็นผู้มีพระเดชพระคุณต่อบุตร คือ ให้ความอบอุ่นเลี้ยงดู ปกป้องจากภยันตรายต่าง ๆ นานา ปรารถนาประโยชน์แก่บุตรเสมอ ไม่ว่าบุตรจะเป็นอย่างไร ก็ยังคงปรารถนาให้บุตรดี มีความสุข

๓) เป็นทักษิณียบุคคล เป็นเนื่อนาบุญของบุตร เป็นผู้ที่บุตรควรทำบุญต่อตัวท่าน คือ บุตรเป็นส่วนหนึ่งของกรรมดีที่บิดามารดาได้ทำไว้ และเป็นผู้รับผลบุญที่บิดามารดาได้สร้างไว้แล้วทางตรง

๔) เป็นอาหุเนยยบุคคล เป็นผู้ควรแก่การรับของค่านับ และการกราบไหว้ของบุตร คือ เป็นเหมือนพระที่ควรแก่การเคารพนับถือและรับของบูชา เพื่อเทิดทูนไว้เป็นแบบอย่าง

บุญคุณของบิดามารดานั้นถือว่าเป็นหนี้ศักดิ์สิทธิ์ที่บุตรธิดาจะต้องชดใช้ การตอบแทนบิดามารดาจึงเป็นหน้าที่อันสำคัญยิ่ง สามัญชนคนทั่วไปอาจเข้าใจว่าการทำชั่วเป็นบาป แต่ความเข้าใจเช่นนี้ยังไม่ถูกต้องทั้งหมด เพราะแม้การไม่ทำสิ่งที่ควรทำก็เป็นบาปเช่นกัน ดังเช่นในเรื่องนี้ ถ้าบุตรธิดาไม่เลี้ยงดูบิดามารดา ไม่ตอบแทนบุญคุณท่าน ก็เป็นการทำชั่วอย่างหนึ่ง เพราะเป็นการไม่ทำสิ่งที่ควรทำ ดังนั้น การตอบแทนบุญคุณบิดามารดาหรือผู้มีบุญคุณต่อเรา จึงถือว่าเป็นหน้าที่ที่สำคัญอย่างหนึ่ง เป็นสิ่งที่เราจะต้องทำ ถ้าไม่ทำก็นับว่าเป็นการทำบาปเช่นกัน เหมือนคนติดหนี้แล้วไม่ชดใช้หนี้

คนที่ไม่รู้จักรักบุญคุณของบิดามารดามักเบียดเบียนคนอื่นเพื่อผลประโยชน์ของตน เขา นับว่าเป็นภัยของสังคมและประเทศชาติอย่างยิ่ง

การทดแทนพระคุณบิดามารดา สามารถทำได้ดังนี้

เมื่อท่านยังมีชีวิตอยู่ ก็เลี้ยงดูท่านเป็นการตอบแทน ช่วยเหลือเป็นธุระเรื่องการทำงานให้ท่าน ดำรงวงศ์ตระกูลให้สืบไปไม่ทำเรื่องเสื่อมเสีย รวมทั้งประพฤติตนให้ควรแก่การเป็นทายาทสืบทอดมรดกจากท่าน ครั้นเมื่อท่านล่วงลับไปแล้ว ก็ทำบุญอุทิศกุศลให้ท่าน^{๑๗๙}

ส่วนการเป็นบุตรกตัญญูต่อบิดามารดา พระพุทธเจ้าตรัสว่าไว้ดังนี้^{๑๘๐}

๑) อสสุเท สทุธาสมปทาย สมาทเปติ ถ้าท่านยังไม่มีศรัทธา ให้ท่านถึงพร้อมด้วยศรัทธา คือพยายามให้ท่านมีความศรัทธาในพระพุทธศาสนา เชื่อในเรื่องการทำดี

๒) ทุสสิเล สีสสมปทาย สมาทเปติ ถ้าท่านยังไม่มีศีล ให้ท่านถึงพร้อมด้วยศีล คือพยายามให้ท่านเป็นผู้รักษาศีล ๕ ให้ได้

๓) มจฺฉรี จาคสมปทาย สมาทเปติ ถ้าท่านเป็นคนตระหนี่ ให้ท่านถึงพร้อมด้วยการให้ ท่าน คือพยายามให้ท่านรู้จักการให้ด้วยเมตตาโดยไม่หวังผลตอบแทน

^{๑๗๙} ที.ปา.(บาลี) ๑๑/๒๖๗/๑๖๔.

^{๑๘๐} อัง.ทุก.(บาลี) ๒๐/๓๔/๖๑.

๔) **ทูปฺปถฺเว ปถฺญาสมปทาย สมทเปติ** ถ้าท่านยังมีปัญหา ให้ท่านถึงพร้อมด้วยปัญหา คือพยายามให้ท่านฝึกเจริญสมณะและวิปัสสนาให้ได้

ตาย นํ ปาริจรียาย

มาตาปิตุสุ ปณฺฑิตา

อิเธว นํ ปสฺสนนฺติ

เปจฺจ สคฺเค ปโมทติ^{๑๘๑}

“เพราะการปรนนิบัติในบิดามารดานั้นแล บัณฑิตทั้งหลายย่อมสรรเสริญเขาในโลกนี้เอง เขาละไปแล้ว ย่อมบันเทิงในสวรรค์”

๕.๒.๒ มงคลที่ ๑๒ การสงเคราะห์บุตร

ความหวังของสามัญชนคนทั่วไปซึ่งเป็นความหวังของบิดามารดาผู้ต้องการมีบุตร เพราะมีความหวังอยู่ในใจ ๕ ประการนี้ คือ

- ๑) บุตรที่เราเลี้ยงมาแล้วจักเลี้ยงตอบแทน
- ๒) บุตรที่เราเลี้ยงมาแล้วจักรับทำกิจการแทนเรา
- ๓) วงศ์ตระกูลของเราจักดำรงอยู่ได้ยั่งยืน
- ๔) บุตรจักปกครองทรัพย์มรดกแทนเรา
- ๕) เมื่อเราตายไปแล้ว บุตรจักบำเพ็ญบุญอุทิศให้

เพราะปรารถนาฐานะ ๕ ประการนี้ บิดามารดาจึงอยากได้บุตร

คำว่า บุตฺต แปลว่า บุตร, ลูก รวมทั้งบุตรและธิดา มีความหมาย ๒ ประการ คือ

- ผู้ทำตระกูลให้บริสุทธิ์
- ผู้ทำหัวใจของบิดามารดาให้เต็มอิ่ม

ประเภทของบุตรแบ่งโดยความดีในตัวได้เป็น ๓ ชั้น ดังนี้

๑) **อภิชาตบุตร** คือบุตรที่ดีมีคุณธรรมสูงกว่าบิดามารดา เป็นบุตรชั้นสูง สร้างความเจริญแก่วงศ์ตระกูล

๒) **อนุชาตบุตร** คือบุตรที่มีคุณธรรมเสมอบิดามารดา เป็นบุตรชั้นกลาง พอรักษาวงศ์ตระกูลไว้ได้

๓) **อวชาตบุตร** คือบุตรที่เลว มีคุณธรรมต่ำกว่าพ่อแม่ เป็นบุตรชั้นต่ำ นำความเสื่อมเสียมาสู่วงศ์ตระกูล

การสงเคราะห์ คือ การยกย่อง และการสงเคราะห์ด้วยทาน-การให้ ปิยวาจา-พูดน่ารัก อรรถจริยา-การบำเพ็ญประโยชน์ เช่น การให้เสบียงอาหารในวันอุโบสถ การให้คูกานนักขัตฤกษ์ การทำมงคลในวันมงคล การให้โอวาทสั่งสอนเรื่องที่เป็นประโยชน์ทั้งในปัจจุบันและเป็นไปในภายภาคหน้า

อติชาตํ อนุชาตํ

ปุตฺตมิจฺจนฺติ ปณฺฑิตา

อวชาตํ น อิจฺจนฺติ

โย โหติ กุลคนฺธโนฯ

เอเต โข ปุตฺตา โลกสฺมี

โย จ ภวานฺติ อฺปาสภา

สทฺธา สึเลน สมปฺนนา

วทญฺญ วีมจฺจรา

จณฺโท วพฺภณนา มุตฺโต

ปริสาสุ วิโรจเรฯ^{๑๘๒}

^{๑๘๑} พุ.ชา.(บาลี) ๒๘/๑๘๓/๕๖.

^{๑๘๒} พุ.อิติ.(บาลี) ๒๕/๗๔/๒๘๙.

“บัณฑิตทั้งหลาย ย่อมปรารถนาอภิชาติบุตร อนุชาติบุตร (แต่) ไม่ปรารถนา
อวชาติบุตรผู้ตัดสกุล บุตรเหล่านี้แล มีพร้อมอยู่ในโลก บุตรเหล่าใดเป็นอุบาสก
มีศรัทธา ถึงพร้อมด้วยศีล รู้ถ้อยคำ ปราศจากความตระหนี่ บุตรเหล่านั้น ย่อม
รุ่งโรจน์ในบริษัททั้งหลาย เหมือนพระจันทร์พ้นจากก้อนเมฆแล้วรุ่งโรจน์อยู่ฉะนั้น”

บิดามารดามีหน้าที่ที่ต้องสั่งสอนดูแลบุตร คือ

- ๑) ห้ามไม่ให้ทำความชั่ว
- ๒) ปลุกฝัง แนะนำ สนับสนุนให้ทำความดี
- ๓) ให้ศึกษาศิลปวิทยาหาความรู้
- ๔) ประกอบพิธีแต่งงานหาคู่ครองที่ดีให้เมื่อถึงวัยอันควร
- ๕) มอบทรัพย์สมบัติให้ในเวลาอันควร

๔.๒.๓ มงคลที่ ๑๓ การสงเคราะห์ภรรยา-สามี

ความหมายของสามี – ภรรยา

สามี แปลว่า ผู้เลี้ยง; ผู้

ภรรยา แปลว่า ผู้ควรเลี้ยง; เมีย ทาระ แปลว่า ผู้ทำให้สามีแยกออกจากครอบครัวเดิม

คำทั้งสองนี้ เป็นคำที่แฝงความหมายอยู่ในตัวและเป็นคำคู่กัน ผู้ชายที่ได้ชื่อว่าสามีก็เพราะ
เลี้ยงดูภรรยา ผู้หญิงที่จะได้ชื่อว่าภรรยาก็เพราะทำตัวเป็นคนน่าเลี้ยง

ภรรยาทั้งหลายในโลกนี้ แบ่งได้เป็น ๗ ประเภท^{๑๘๓} คือ

๑) **วรก समा ภริยา** ภรรยาเสมอด้วยเพชรฆาต คือภรรยาที่มีใจคิดล้างผลาญชีวิตสามี
พยายามฆ่าสามี ยินดีในชายอื่น ตบตี แชงด่าสามี

๒) **โจริ समा ภริยา** ภรรยาเสมอด้วยโจร คือภรรยาที่ชอบล้างผลาญทรัพย์สามี ใช้ทรัพย์
ไม่เป็นบ้าง ยกยอทรัพย์เพื่อความสุขส่วนตัวบ้าง สร้างหนี้สินให้ตามใจบ้าง

๓) **ออย समा ภริยา** ภรรยาเสมอด้วยนาย คือภรรยาที่ชอบล้างผลาญศักดิ์ศรีสามี ไม่
สนใจช่วยการงาน เกียจคร้าน กินมาก ปากร้าย กล่าวคำหยาบ ชอบข่มสามีซึ่งขยันขันแข็ง เหมือน
เจ้านายข่มข้า ภูมิใจที่ข่มสามีได้

๔) **มาตุ समा ภริยา** ภรรยาเสมอด้วยมารดา คือภรรยาที่มีความรัก เมตตาสามีไม่มีที่
สิ้นสุด เหมือนมารดารักบุตร เช่น สามีจะตกต่ำหมดบุญวาสนา จะป่วยจะพิการตลอดชีวิตก็ไม่ทอดทิ้ง
ไม่พูด ไม่ทำให้สะเทือนใจ แม้อย่างตายจากไปตั้งแต่ตนยังสาวก็ไม่ยอมมีสามีใหม่

๕) **ภคินี समा ภริยา** ภรรยาเสมอด้วยน้องสาว คือภรรยาที่เคารพสามี มีความรักยั่งยืน
แต่มีขัดใจกันบ้าง ทั้งชน ทั้งงอน ทั้งขี้ขลาด ทั้งขี้แยะ ต้องทั้งชูทั้งปลอบ ประเดี๋ยวจะเที่ยวประเดี๋ยวจะกิน
จะแต่งตัว แต่ก็ซื่อสัตย์ต่อสามี

๖) **สขี समा ภริยา** ภรรยาเสมอด้วยเพื่อน คือภรรยาที่มีรสนิยม มีความชอบเหมือนสามี
ถูกคอกัน เป็นคนมีศีลธรรม มีความประพฤติดี แต่อาจมีความทะนงตัวโดยถือว่าเสมอกัน หากฝ่ายตรง
ข้ามขาดเหตุผลก็ไม่ยอมกันก็เป็นได้

^{๑๘๓} อ.ส.ต.ต.ก.(บาลี) ๒๓/๖๓/๗๖.

๗) **ทาสีสมา ภริยา** ภรรยาเสมอด้วยคนใช้ คือภรรยาที่ทำตัวเหมือนคนใช้ ถึงสามีจะเข็ญตี ตูต่า ชูตะคอก ก็ไม่คิดพิโรธโกรธตอบสามี อดทนได้ อยู่ในอำนาจสามี

พื้นฐานอันมั่นคงที่จะทำให้สามีภรรยาครองชีวิตกันยืนยาว มีความสุข คือคู่สามีภรรยาต้องมีสมชีวิธรรม^{๑๘๔} อันเป็นคุณสมบัติของคู่สร้างคู่สมได้แก่

๑) **สมสัทธา** มีศรัทธาเสมอกัน ได้แก่ มีหลักการ มีความเชื่อมั่นในพระพุทธศาสนา มีเป้าหมายชีวิตเหมือนกัน

๒) **สมศีลา** มีศีลเสมอกัน ได้แก่ ความประพฤติศีลธรรมจรรยา กิริยามารยาทอบรมมาดีเสมอกัน

๓) **สมจาคา** มีจาคะเสมอกัน ได้แก่ มีนิสัยเสียสละช่วยเหลือ ไม่เห็นแก่ตัว ใจกว้างเสมอกัน

๔) **สมปัญญา** มีปัญญาเสมอกัน ได้แก่ มีเหตุผล มีความคิดสร้างสรรค์ ไม่ต่อต้านตันทุรัง เข้าใจกัน เห็นอกเห็นใจกัน พุดกันรู้เรื่อง

พระพุทธเจ้าตรัสเรื่องมงคลสมรสไว้สั้น ๆ เพียงคำเดียวว่า สังคหะ แปลว่า การสงเคราะห์กัน และให้ปฏิบัติตามหลักสังคหัตถุ ๔^{๑๘๕} เพื่อเป็นการยึดเหนี่ยวน้ำใจกัน ดังนี้

๑) **ทานิ**-การให้ปันแก่กัน คนเราถ้ารักที่จะอยู่ด้วยกันต้องปันกันกิน ปันกันใช้ หามาได้แล้วควรรวมกันไว้เป็นกองกลางแล้วจึงแบ่งกันใช้ หากไม่เอามารวมกัน อาจเกิดการระแวงกันได้ ที่ใดที่ปราศจากการให้ ที่นั้นย่อมแห้งแล้งเหมือนทะเลทราย การปันกันนี้รวมทั้งการปันทุกข์กันในครอบครัวด้วย เมื่อฝ่ายหนึ่งฝ่ายใดมีความทุกข์ มีปัญหา ก็ควรนำมาปรึกษากัน อีกฝ่ายก็ต้องรับรู้จักรับฟังและปลอบให้กำลังใจ

๒) **เปยยวชฺซี** (ปิยวาจา)-พุดกันด้วยวาจาไพเราะอ่อนหวาน แม้การตักเตือนกันก็ต้องระมัดระวังคำพุด ถ้าถือเป็นกันเองมากเกินไปอาจจะเกิดทิฐิ ทำให้ครอบครัวไม่สงบสุข โดยถือหลักว่าก่อนแต่งงานเคยพุดไพเราะอย่างไร หลังแต่งงานก็พุดให้ไพเราะอย่างนั้น

๓) **อตถจริยา**-การประพฤติฝึกฝนตนให้เป็นประโยชน์ คือมีความรู้ความสามารถ แล้วนำความรู้ความสามารถที่มีอยู่นั้นมาช่วยเหลือกัน ประพฤติตนเป็นประโยชน์ต่อกันในทุกด้าน เมื่อรู้ว่าอะไรดีหรือไม่ดี ควรหรือไม่ควร ก็นำมาเล่าสู่กันฟัง พยายามศึกษาหาความรู้ทางธรรม เอาใจมาเกาะกับธรรมให้มาก สามีภรณานั้นเมื่อทะเลาะกันมักจะโยนความผิดให้อีกฝ่ายหนึ่ง ซึ่งแท้จริงแล้วย่อมมีความผิดด้วยกันทั้งคู่ อย่างน้อยก็ผิดที่ไม่หาวิธีที่เหมาะสมแนะนำตักเตือนกัน ปลอบให้อีกฝ่ายหนึ่งทำความผิด

๔) **สมานตตตา**-วางตัวให้เหมาะสมกับที่ตัวเป็นโดยเท่าเทียมกัน เป็นพ่อบ้านก็ทำตัวให้สมกับเป็นพ่อบ้าน เป็นแม่บ้านก็ทำตัวให้สมกับเป็นแม่บ้าน ต่างก็วางตัวให้เหมาะสมกับหน้าที่ที่ได้รับมอบหมายทั้งในบ้านและนอกบ้าน

โดยสรุป คือปฏิบัติตนตามหลักทาน การให้ปันสิ่งของ รักษาศีลเพื่อให้มีคำพุดที่ไพเราะ และเพื่ออดข้อบกพร่องของตนจะได้เป็นคนมีประโยชน์ เจริญภาวณา คือการฟังธรรมและฝึกสมณะและวิปัสสนาเพื่อให้ใจผ่องใสเกิดปัญญาจะได้วางตัวได้เหมาะสมกับที่ตัวเป็น

^{๑๘๔} อัง.จตุกก.(บาลี) ๒๑/๕๕/๗๐.

^{๑๘๕} อัง.จตุกก.(บาลี) ๒๑/๓๒/๓๗.

หน้าที่ของสามีต่อภรรยา^{๑๘๖}

๑) สมมานนาย-ยกย่องให้เกียรติ คือยกย่องว่าเป็นภรรยา ไม่ปิด ๆ บัง ๆ หากทำดี ก็ชมเชยด้วยใจจริง หากทำผิดก็เตือน แต่ไม่ตำหนิต่อหน้าสาธารณชนหรือคนในบ้าน เพราะจะเสียอำนาจการปกครอง สิ่งใดเป็นเรื่องส่วนตัว เช่น การเลี้ยงเพื่อน พบปะญาติมิตร ควรให้อิสระตามสมควร

๒) อวมานนาย-อย่าดูหมิ่น ไม่เหยียบหยามว่าต่ำกว่าตน ไม่ดูถูกเรื่องตระกูล ทรัพย์ ความรู้ การแสดงความคิดเห็น ไม่กระทำเรื่องที่เกี่ยวข้องกับครอบครัวโดยไม่ปรึกษาหารือ และห้ามทุบตีตำหนิต่อหน้า

๓) อนติจริยาย-ไม่นอกใจ ไม่ไปยุ่งเกี่ยวกับหญิงอื่นในฐานะเป็นภรรยาเหมือนกัน เพราะเป็นการดูหมิ่นความเป็นหญิงของภรรยา ให้เอาใจเข้ามาใส่ใจเรา ภรรยาทุกคนจะปลื้มใจที่สุด ถ้าสามีรักและซื่อตรงต่อตนเพียงคนเดียว

๔) อีสสรียโวสสคเคน-มอบความเป็นใหญ่ให้ คือมอบให้เป็นผู้จัดการภาระทางบ้าน ไม่เข้าไปก้าวก่ายในเรื่องการครัว การปกครองภายใน นอกจากเรื่องใหญ่ ๆ ซึ่งภรรยาไม่อาจแก้ปัญหาได้

๕) อลงการานุปทาเนน-ให้เครื่องแต่งตัว ขึ้นชื่อว่าผู้หญิงล้วนชอบแต่งตัว สนใจเรื่องสวย ๆ งาม ๆ ถ้าได้เสื้อผ้าเครื่องแต่งตัวสวย ๆ งาม ๆ แล้วจะชื่นใจ ถึงจะโกรธเท่าโกรธ ถ้าได้เครื่องแต่งตัวถูกใจ ประเดี๋ยวก็หาย สามีก็ต้องตามใจบ้าง

หน้าที่ของภรรยาต่อสามี^{๑๘๗}

๑) สุตวิหิตกมมุนตา-จัดการงานดี จัดบ้านให้สบายน่าอยู่ จัดอาหารให้ถูกปากและทันตามความต้องการ จัดเสื้อผ้าเครื่องใช้ให้สะอาดอยู่เสมอดูแลบุตรธิดาให้ความรักความอบอุ่น ให้บุตรธิดาเติบโตขึ้นมาด้วยสุขภาพแข็งแรงและเป็นคนดี

๒) สุตสภคหิตปริชชา-สงเคราะห์ญาติข้างสามี ด้วยการเอื้อเฟื้อ กล่าววาจาไพเราะ ให้ความช่วยเหลือตามฐานะที่จะทำได้

๓) อนติจารินี-ไม่นอกใจ จงรักภักดี ซื่อสัตย์ต่อสามีเพียงผู้เดียว

๔) สมภต อนุรกขติ-รักษาทรัพย์ให้ดี ไม่ฟุ่มเฟือย แต่ก็ไม่ตระหนี่ รู้จักใช้ทรัพย์ให้เป็น

๕) ทกขา อนลสา สพพกัจเจสุ-ขยันทำงาน ขยันขันแข็งทำงานบ้าน ไม่เอาแต่กินนอนเที่ยว หรือเล่นการพนัน

โอวาทวันแต่งงาน เป็นโอวาทที่ธัญญชัยเศรษฐี ให้แก่นางวิสาขาผู้เป็นธิดาในวันแต่งงาน มี ๑๐ ข้อ^{๑๘๘} ดังนี้

๑) อนโตนคฺคิ พหิ น นีหริตพฺโพ-ไฟในอย่านำออก หมายถึงไม่นำเรื่องราวปัญหาความร้อนใจต่าง ๆ ในครอบครัวไปเปิดเผยแก่คนทั่วไปภายนอก

๒) พหิอคฺคิ อนโตน ปเวเสตพฺโพ-ไฟนอกอย่านำเข้า หมายถึงไม่นำเรื่องราวปัญหาต่าง ๆ ภายนอกที่ร้อนใจเข้ามาในครอบครัว

๓) ททนต์สเสว ทาทพฺพ-ให้แก่ผู้ให้ หมายถึงผู้ใดที่เราให้ความช่วยเหลือ ให้หยิบยืมสิ่งของแล้ว เมื่อถึงกำหนดก็นำมาส่งคืนตามเวลา เมื่อเรามีความจำเป็นต้องขอความช่วยเหลือ หากไม่

^{๑๘๖} ที.ปา.(บาลี) ๑๑/๒๖๙/๑๖๕.

^{๑๘๗} ที.ปา.(บาลี) ๑๑/๒๖๙/๑๖๕.

^{๑๘๘} พุ.ธ.อ.(บาลี) ๓/๕๗.

เกินความสามารถของเขา เขาก็ยินดีช่วยเหลืออย่างเต็มที่ บุคคลเช่นนี้ภายหลังถ้ามาขอความช่วยเหลือเราอีก ก็ให้ช่วย

๕) **อททนต์ส น ทาทพพ์**-ไม่ให้แก่ผู้ที่ไม่ให้ หมายถึงผู้ใดที่เราให้ความช่วยเหลือให้หยิบยืมสิ่งของแล้ว ไม่ส่งคืนตามกำหนดเวลา เมื่อเรามาเรื่องขอความช่วยเหลือ แม้ไม่เกินความสามารถของเขา และเป็นเรื่องถูกศีลธรรมเขาก็ไม่ยอมช่วย คนอย่างนี้ ภายหลังถ้ามาขอความช่วยเหลือเราอีกอย่าช่วย

๕) **ททนต์สสาปี อททนต์สสาปี ทาทพพ์**-ให้แม่ไม่ให้ก็ให้ หมายถึงถ้าญาติพี่น้องเราที่ตกระกำลำบากอยู่ มาขอความช่วยเหลือ แม้บางครั้งไม่ส่งของที่ยืมตามเวลา ภายหลังเขามาขอความช่วยเหลืออีกก็ให้ช่วย เพราะถึงอย่างไรก็เป็นญาติพี่น้องกัน

๖) **สุขํ นิสิตทพพ์**-นั่งให้เป็นสุข หมายถึงรู้จักที่สูงที่ต่ำ เวลานั้นก็ไม่นั่งสูงกว่าบิดามารดาของสามี จะได้นั่งอย่างมีความสุข ไม่ต้องกังวล ไม่ถูกตำหนิ

๗) **สุขํ ภุชิตทพพ์**-กินให้เป็นสุข หมายถึงให้จัดการเรื่องอาหารการกินในครอบครัวให้ดี ปรนนิบัติบิดามารดาของสามีในเรื่องอาหารอย่าให้บกพร่อง ถ้าทำได้อย่างนี้ ตัวเราเองเวลากินก็จะกินอย่างมีความสุข ไม่ต้องกังวล

๘) **สุขํ นิปะชิตทพพ์**-นอนให้เป็นสุข หมายถึงดูแลเรื่องที่หลับที่นอนให้ดี และยึดหลักตื่นก่อนนอนที่หลัง ก่อนนอนก็จัดการธุระการงานให้เรียบร้อยเสียก่อน จะได้นอนอย่างมีความสุข

๙) **อคคิ ปริจริตพโพ**-บูชาไฟ หมายถึงเวลาที่บิดามารดาของสามีหรือตัวสามีเองกำลังโกรธ เปรียบเสมือนไฟกำลังลุก ถ้าดูทำอะไรเรา ก็ให้นิ่งเสียอย่าไปต่อล้อต่อเถียงด้วย เพราะในช่วงเวลานั้น ถ้าเราไปเถียงเข้าเรื่องราวก็จะยิ่งลุกลามใหญ่โตไม่มีประโยชน์ คอยหาโอกาสเมื่อท่านหายโกรธ แล้วจึงค่อยชี้แจงเหตุผลให้ฟังอย่างนุ่มนวลจะดีกว่า

๑๐) **อนโตเทวดา นมสสิตพพา**-บูชาเทวดา หมายถึงเวลาที่บิดามารดาของสามีหรือตัวสามีเองทำความดีก็พยายามส่งเสริมสนับสนุน พุดให้กำลังใจให้ทำความดีให้ยิ่ง ๆ ขึ้นไป

๕.๒.๕ มงคลที่ ๑๔ การทำงานไม่คั่งค้าง

ในคัมภีร์อรรถกถาท่านได้กล่าวถึงลักษณะการทำงานที่ดีไม่คั่งค้าง^{๑๘๙} ไว้ ๕ อย่าง คือ

๑) **กาลถนุตา**-ทำงานถูกกาล คือเวลาไหนควรทำอะไรก็ทำสิ่งนั้น รู้จักสร้างโอกาสเมื่อมันมาไม่ถึง หากโอกาสมาแล้วก็ต้องรู้จักรักษาไว้ รวมทั้งถ้าโอกาสยังไม่มาและไม่ใช้เวลาที่เหมาะสม ก็ต้องรอโอกาสที่เหมาะสมกว่า

๒) **ปติรูปการิตา**-ทำอย่างเหมาะสม คือทำสมควรแก่กิจการนั้น ๆ ไม่น้อยเกินไป ไม่มากเกินไป ทำให้เหมาะกับตัวเอง เช่น คนที่อยู่ทะเลทรายจะประกอบอาชีพเพาะปลูกก็ไม่เหมาะสม

๓) **อนลस्ता**-ไม่เกียจคร้าน คือคนเกียจคร้านชอบผัดวันประกันพรุ่งหรือหาเหตุต่าง ๆ นานามาอ้าง เช่น รอฤกษ์รอยาม พระพุทธเจ้าตรัสว่า ถ้าเราจะทำความดีเมื่อไร ฤกษ์ก็ดีเมื่อนั้น ไม่ต้องรอ ทำไปได้เลย ประโยชน์ย่อมเป็นฤกษ์ของประโยชน์เอง

๔) **อุฏฐานวิริยสมปทา**-มีความขยันหมั่นเพียร คือทำงานด้วยความใส่ใจ ถ้าทำงานด้วยความเอาใจใส่และมีความฉลาดรอบรู้ งานนั้นก็จะไม่สับสนยุ่งเหยิงต่อไป

^{๑๘๙} พุ.ข.อ.(บาลี) ๖/๑๒๑.

๕) **อพยสนียตา**-ทำให้งานไม่เสียหาย คือ การไม่ทำงานหรือทำงานไม่ดี นับว่าเป็นการทำให้งานเสียหาย สาเหตุมาจากอบายมุข-ความเสื่อมที่พระพุทธเจ้าตรัสไว้มีการเป็นนักเลงสตรีเป็นต้น แม้เราทำงานเป็นอย่างดี แต่ถ้าเราเป็นนักเลงเหล่านี้ งานของเราก็อาจจะเสียหายก็ได้

ดังนั้น จึงต้องรู้จักทำงานให้ถูกกาล เหมาะสม และขยัน การงานทั้งหลายจึงจะไม่คั่งค้าง

นกขตต์ ปฏิมานนต์

อตโถ พาล์ อัจจกา

อตโถ อตถสส นกขตต์

กั กริสสนติ ตารกาฯ^{๑๙๐}

“ประโยชน์ย่อมล่วงเลยคนโง่ ผู้มีวรรอฤกษ์ยามอยู่ ประโยชน์

เป็นฤกษ์ของประโยชน์เอง ดวงดาวจักทำอะไรได้”

พระพุทธเจ้าตรัสหลักอทิบาท ๔ อันเป็นวิธีทำงานให้เสร็จไว้ ได้แก่

๑) **ฉนท**-ความรักงาน จะเกิดขึ้นได้ต่อเมื่อเราเล็งเห็นผลของงานว่า ถ้าทำงานนี้แล้วจะได้อะไร เช่น เรียนหนังสือแล้วจะได้วิชาความรู้ไปประกอบอาชีพเมื่อรู้อย่างนี้แล้ว เราก็จะเกิดความเต็มใจทำ

๒) **วิริย**-ความพากเพียร ความไม่ท้อถอย เป็นคุณธรรมทางใจ เรียกความรู้สึกนี้ว่า ความกล้า ความกล้านั้นแม้จะมีอุปสรรคเพียงใดก็จะมีใจทำและจะมีความเพียรขึ้นมาได้ จำเป็นต้องละเว้นจากอบายมุขให้ได้เสียก่อน “ฐานะ ๕ อย่างคือ **นิททาสิลตา**-ความชอบนอน **สภาสิลตา**-ความชอบคุย **อนญฺฐานสิลตา**-ความไม่หมั่น **อลสตา**-ความเกียจคร้าน และ **โกธปญฺญาณตา**-ความโกรธง่าย พระผู้มีพระพุทธเจ้าตรัสว่า เป็นทางแห่งความเสื่อม เพราะคนถึงพร้อมด้วยฐานะ ๕ อย่างนั้น เป็นคุณหัตถ์ที่ไม่ถึงความเจริญของคุณหัตถ์ เป็นบรรพชิตที่ไม่ถึงความเจริญของบรรพชิต ย่อมเสียหายถ่ายเดียว ย่อมเสื่อมถ่ายเดียวแน่แท้”^{๑๙๑}

๓) **จิตต**-ความเอาใจใส่ หรือ ความตั้งใจทำ คนมีจิตตะเป็นคนไม่ปล่อยปละละเลยกับงานของตน คอยตรวจตรางานของตนเองอยู่เสมอ ทั้งที่ทำแล้วและยังไม่ได้ทำ

๔) **วิมฺสา**-ความเข้าใจทำ วิธีทำงานให้สำเร็จอยู่ในอทิบาทข้อสุดท้ายนี้ วิมฺสา แปลว่าการพิจารณาพิเคราะห์ หมายความว่า ทำงานด้วยปัญญา ด้วยสมองคิด ไม่ใช่สักแต่ว่าทำ คนเราแม้จะรักงานแค่ไหน บากบั่นปานใด หรือเอาใจจดจ่ออยู่ตลอดเวลา แต่ถ้าขาดการใช้ปัญญาพิจารณางานด้วยแล้ว ผลที่สุดงานก็คั่งค้างจนได้ เพราะแม้ว่าขั้นตอนการทำงานจะสำเร็จไปแล้วแต่ผลงานก็ไม่เรียบร้อย ต้องทำกันใหม่ซ้ำไป

คนที่ทำงานด้วยปัญญานั้นจะต้อง

- ทำให้ถูกกาล ไม่ทำก่อนหรือหลังเวลาอันควร
- ทำให้ถูกลักษณะของงาน

โยธ สิตถจ อญฺทญจ

ติณฯ ภียโย น มญฺยติ

กรั ปุริสกิจฺจานิ

โส สุขา น วิหายติ ฯ^{๑๙๒}

“บุคคลใดไม่คำนึงถึงหนาวร้อน อดทนให้เหมือนหญ้า กระทำกิจที่ควรทำด้วยเรี่ยวแรงของลูกผู้ชาย บุคคลนั้นย่อมไม่เสื่อมจากสุข”

^{๑๙๐} พุ.ชา.(บาลี) ๒๗/๔๙/๑๒.

^{๑๙๑} พุ.สุตฺต.อ.(บาลี) ๑/๙๖/๑๗๓.

^{๑๙๒} ที.ปา.(บาลี) ๑๑/๑๕๓/๑๖๑.

๔.๒.๕ มงคลที่ ๑๕ ทาน-การให้

คำว่า “ทาน” ในภาษาบาลีหมายถึงความตั้งใจบริจาคทานวัตถุ ๑๐ มีข้าวเป็นต้น ซึ่งมีความรู้ดีเป็นหลัก เรียกว่าวัตถุทาน และมีความไม่โลภที่ประกอบด้วยจาคเจตนา นั้น เรียกว่าเจตนาทาน โดยสรุป จึงหมายถึงการสละสิ่งของตนเพื่อเป็นประโยชน์แก่ผู้อื่นด้วยความเต็มใจ

การให้ทานนี้ไม่ใช่เรื่องง่าย เราต้องยินยอมสละทรัพย์ที่หามาได้ด้วยความเหน้อยยากให้กับคนอื่น ดังที่พระพุทธเจ้าในตรัสไว้ว่า “ทานญจ ยุทธญจ สมานมาหุ”^{๑๙๓} บัณฑิตทั้งหลายกล่าวว่า การให้ทานกับการรบเสมอกัน” เพราะฉะนั้น ผู้ที่จะเข้าสู่สนามรบแล้วคิดว่าจะรักษาชีวิต ย่อมเป็นไปได้ เมื่อตั้งใจว่าจะเข้าสู่สนามรบแล้ว จะต้องยอมสละชีวิต จึงจะเข้าสู่สนามรบได้ ฉนใด ผู้ให้ทานก็เช่นเดียวกัน หากคิดว่าจะรักษาทรัพย์ของตนเอง และจะให้ทาน ก็ย่อมเป็นไปได้ ในขณะที่ให้ทาน ผู้ให้ทานได้เปลี่ยนโลกิยทรัพย์ให้เป็นอริยทรัพย์เป็นเสบียงทิพย์ที่จะติดตามตัวเราต่อไป แม้จะเห็นว่าทรัพย์ของเราหมดสิ้นไป แต่ความเป็นจริงเราได้ฝากไว้ในธนาคารบุญเพื่ออนาคตของเราเองโดยแท้

การให้เป็นพื้นฐานความดีของมนุษยชาติและเป็นสิ่งที่ขาดเสียมิได้ในการจรรโลงสันติสุข

บิดามารดา ถ้าไม่ให้ คือไม่เลี้ยงเรามา เราเองก็ตายเสียตั้งแต่เกิดแล้ว

สามีภรรยา หากทรัพย์มาได้ไม่ปันกันใช้ ก็บ้านแตก

ครูอาจารย์ ถ้าไม่ให้ คือไม่ถ่ายทอดวิชาความรู้แก่เรา เราก็งงัดกดาน

คนเรา ถ้าโกรธแล้วไม่ให้อภัยกัน โลกนี้ก็เป็นกสิยุค

ชีวิตของคนเราจึงดำรงอยู่ได้ด้วยทาน เราโตมาได้ก็เพราะทาน เรามีความรู้ในด้านต่าง ๆ ก็เพราะทาน โลกนี้จะมีสันติสุขได้ก็เพราะทาน ทานจึงเป็นสิ่งจำเป็นและมีคุณประโยชน์อย่างใหญ่หลวงต่อมนุษยชาติ

ทานนั้น มี ๓ ประเภท คือ

๑) อามิสทาน คือการให้วัตถุสิ่งของ

๒) ธรรมทาน คือการให้ความรู้ ถ้าเป็นความรู้ทางโลกมิให้ศิลาปะวิทยาการต่าง ๆ เรียกว่าวิทยาทาน ถ้าเป็นความรู้ทางธรรม มีการสอนให้ละชั่ว ประพฤติดี ทำใจให้ผ่องใส เรียกว่าธรรมทาน

๓) อภัยทาน คือการสละอารมณ์โกรธเป็นทาน ให้อภัย ไม่จองเวร สละอารมณ์โกรธ พยาบาทให้ขาดออกจากใจ

การให้ธรรมะถือว่าการให้ที่ได้บุญสูงสุด มีคุณค่ากว่าการให้ทั้งปวง เพราะทำให้ผู้รับมีปัญญารู้เท่าทันโลก เท่าทันกิเลส สามารถนำไปใช้ได้ไม่รู้จักจบสิ้น ทั้งชาตินี้และชาติต่อ ๆ ไป ส่วนทานชนิดอื่น ๆ ผู้รับได้รับแล้วไม่ซำกัหมดสิ้นไป

“สพพทานํ ธรรมทานํ ชินาติ

สพพรส์ ธรรมโรโส ชินาติ

สพพตรี ธรรมมติ ชินาติ

ตณฺหุขโย สพพทุกฺโข ชินาติ^{๑๙๔}

การให้ธรรม ชนะการให้ทั้งปวง

^{๑๙๓} ส.ส.(บาลี) ๑๕/๓๓/๒๔.

^{๑๙๔} พ.ธ.(บาลี) ๒๕/๓๕๔/๗๘.

รสแห่งธรรม ชะรสทั้งปวง
 ความยินดีในธรรม ชะความยินดีทั้งปวง
 ความสันตติมหา ชะทุกข์ทั้งปวง.

การทำทานให้ได้บุญมาก ต้องถึงพร้อมด้วยองค์ ๓ คือ

๑) วัตถุบริสุทธิ ของที่จะให้ต้องเป็นของที่ตนได้มาโดยสุจริตชอบธรรม ไม่ได้คดโกงหรือเบียดเบียนใครมา การให้ด้วยน้ำพริกผักต้มที่ได้มาโดยบริสุทธิ ได้กุศลมากกว่าให้อาหารโตะจิ้นราคาตั้งพันด้วยเงินทองที่ได้มาโดยไม่บริสุทธิ

๒) เจตนาบริสุทธิ คือมีเจตนาเพื่อกำจัดความตระหนี่ของตน ทำเพื่อเอาบุญ ไม่ใช่เอาหน้าเอาชื่อเสียง ไม่ใช่เอาความเด่น ความดัง ความรัก จะต้องมีเจตนาบริสุทธิทั้ง ๓ ขณะ คือ

- **บุพพเจตน์** ก่อนให้ก็มีใจเลื่อมใสศรัทธาเป็นทุนเดิม เต็มใจที่จะทำบุญนั้น
- **มุขจนเจตน์** ขณะให้ก็ตั้งใจให้ ให้ด้วยใจเบิกบาน
- **อปรเจตน์** หลังจากให้ก็มีใจแช่มชื่น ไม่นึกเสียตายสิ่งที่ให้ไปแล้ว

๓) บุคคลบริสุทธิ คือเลือกให้แก่ผู้รับที่เป็นผู้มีศีลบริสุทธิ มีความสงบเรียบร้อย ตั้งใจประพฤติธรรม โดยทั่วไปแล้วพระพุทธเจ้าทรงสอนว่า พระสงฆ์เป็นเนื้อนาบุญของโลก แต่ถึงกระนั้นก็ทรงสอนให้เลือก ถ้าจะนิมนต์พระเฉพาะเจาะจง ก็ให้นิมนต์พระที่เคร่งครัดในสิกขาวิสัยนำเลื่อมใส ถ้าจะนิมนต์พระไม่เฉพาะเจาะจง ให้สมภารจัดให้ก็ให้เลือกนิมนต์จากหมู่สงฆ์ที่ประพฤติสิกขาวิสัยเคร่งครัด สำหรับผู้ให้คือตัวเราเองก็ต้องมีศีลบริสุทธิจึงจะได้บุญมาก จะเห็นว่าทุกครั้งที่เราจะถวายสังฆทาน พระท่านจะให้ศีลก่อน อย่างน้อยที่สุดในขณะนั้นเรายังมีศีล ๕ ครบ จะได้านิสงส์ของบุญกุศลอย่างมาก

ทานเป็นเรื่องของความชุ่มเย็น ผู้ที่ให้อยู่เสมอย่อมมีใจผ่องใสเยือกเย็น หมุ่ชนที่นิยมการให้ย่อมไม่มีความเดือดร้อนใจ เนื่องจากต่างคนต่างมีอภัยอาศัยไมตรีถ้อยที่ถ้อยอาศัยกัน อนึ่ง ผลบุญจากการให้จะสะสมอยู่ในใจของเรา ทำให้มีอำนาจมีพลังสามารถดึงดูดทรัพย์ได้ ถ้าใครสั่งสมการให้และการเสียสละมามากจะมีพลังดึงดูดทรัพย์มาก ถ้าใครมีใจตระหนี่มีความโลภมาก จะมีพลังดึงดูดทรัพย์น้อย โบราณท่านจึงกล่าวไว้ว่าคนทำทานมามากจะทำให้รวย แม้พระพุทธเจ้าก็ยังทรงยกย่องทานไว้หลายลักษณะดังนี้

ทเทยย ปุริโส ทานํ คนควรให้ในสิ่งที่ควรให้^{๑๙๕}

วิเจยย ทานํ สุกตปสตุถิ การเลือกให้พระสุคตสรรเสริญ^{๑๙๖}

พาลา หเว นปปลีสนฺติ ทานํ คนพาลเท่านั้นที่ไม่สรรเสริญการให้^{๑๙๗}

นตฺถิ จิตฺเต ปสนฺนํ เมื่อมีจิตเลื่อมใสแล้วทักษิณาทานหาชื่อว่า
 เป็นของน้อยไม่^{๑๙๘}

ททโต ปุณฺณํ ปวตฺตติ บุญของผู้ให้ย่อมเจริญก้าวหน้า^{๑๙๙}

^{๑๙๕} พุ.ชา.สตุตท.(บาลี) ๒๗/๔๔/๑๖๗.

^{๑๙๖} พุ.ชา.อฎฐก.(บาลี) ๒๗/๗๓/๑๙๒.

^{๑๙๗} พุ.ธ.(บาลี) ๒๕/๑๗๗/๔๘.

^{๑๙๘} พุ.วิ.(บาลี) ๒๖/๘๐๔/๘๐.

^{๑๙๙} พุ.อุ.(บาลี) ๒๕/๗๕/๒๑๙.

ทพ มิตรานิ คนถติ ผู้ให้ยอมผูกไมตรีไว้ได้^{๒๐๐}
 พหุโน ชนสส ทพมานิ ปิโย โหติ มนาโป ผู้ให้ยอมเป็นที่รักของคนหมู่มาก^{๒๐๑}
 สุขสส ทาตา เมธาวิ สุข โส อธิจจติ ผู้มีปัญญาให้ความสุขยอมได้รับความสุข^{๒๐๒}
 อนนโท พลโท โหติ ผู้ให้อาหารชื่อว่าให้กำลัง
 วตถโท โหติ วณณโท ผู้ให้ผ้าชื่อว่าให้วรรณะ
 ยานโท สุขโท โหติ ผู้ให้ยานพาหนะชื่อว่าให้ความสุข
 ทิปโท โหติ จกขุโท ผู้ให้ประทับโคมไฟชื่อว่าให้จักขุ
 โส จ สพพโท โหติ โย ทพาทิ อุปสสย ผู้ให้ที่พักอาศัยชื่อว่าให้ทุกสิ่งทุกอย่าง
 อมตณพโท จ โส โหติ โย ธมมมนุสสติ ผู้ให้ธรรมชื่อว่าให้อมฤตธรรม^{๒๐๓}
 มนาปทายี ลภเต มนาปี ผู้ให้ของที่พอใจ ย่อมได้ของที่พอใจ
 อคคสส ทาตา ลภเต ปุนคัค ผู้ให้ของที่เลิศ ย่อมได้ของที่เลิศ
 วรสส ทาตา วรลาภี จ โหติ ผู้ให้ของที่ดี ย่อมได้ของที่ดี
 เสฏฐนทโท เสฏฐมเปติ จานี ผู้ให้ของที่ประเสริฐ ย่อมเข้าถึงฐานะอันประเสริฐ
 โย อคคทายี วรทายี เสฏฐทายี จ โย นโร คนใดให้ของที่เลิศ ของที่ดี และของที่ประเสริฐ
 ที่ขาย ยสวา โหติ ยตถ ยตถูปปชชติ คนนั้นจะเกิด ณ ที่ใด ๆ ย่อมมีอายุยืน มียศ ณ ที่

นั้น ๆ^{๒๐๔}

ดังนั้น จึงมีคำกล่าวไว้ว่า

“การให้เป็นยาเสน่ห์ ความตระหนี่เป็นยาให้คนเกลียดชัง
 การให้เป็นยาให้ไต่ยศ ความตระหนี่เป็นยาให้กำพร้าพวกพ้อง”

“ทรัพย์คนดีมีน้อยพลอยได้พึง
 เหมือนน้ำบึงน้ำบ่อพออาศัย
 ทรัพย์คนชั่วมากมีตระหนี่ใน
 ต้มไม่ได้ น้ำสมุทรมันสุดเค็ม”

๔.๒.๖ มงคลที่ ๑๖ การประพฤติธรรม

การประพฤติธรรม คือการประพฤติตนให้อยู่ในกรอบของความถูกต้องและความดีงาม ทั้งปรับปรุงพฤติกรรมของตนให้ดีสมกับที่เกิดเป็นคนและให้มีความเที่ยงธรรม ไม่ลำเอียง ดังนั้น ก่อนทำงานเพื่อส่วนรวมจึงต้องประพฤติธรรม เพื่อเป็นการปรับปรุงตนให้พร้อมที่จะอยู่ร่วมกันในสังคมอย่างผาสุก ไม่นำความเดือดร้อนมาหาตนเองและผู้อื่น ซึ่งได้แก่การประพฤติปฏิบัติตน ๒ ลักษณะควบคู่กันไป ได้แก่

๑) ประพฤติเป็นธรรม

^{๒๐๐} ส.ส.(บาลี) ๑๕/๒๔๖/๒๕๕.

^{๒๐๑} อจ.ปญจก.(บาลี) ๒๒/๓๕/๓๕.

^{๒๐๒} อจ.ปญจก.(บาลี) ๒๒/๓๗/๓๗.

^{๒๐๓} ส.ส.(บาลี) ๑๕/๔๒/๓๖.

^{๒๐๔} อจ.ปญจก.(บาลี) ๒๒/๔๔/๔๖.

๒) ประพฤติตามธรรม

ประพฤตินั้นธรรม คือมีความเที่ยงธรรม เป็นความถูกต้องและเป็นความดี ความมั่นคงและความสงบเรียบร้อยของสังคมนั้น ขึ้นอยู่กับหลักธรรมอย่างหนึ่งคือ “ความเป็นธรรม” สังคมใดก็ตามแม้จะมีข้าวปลาอาหารสมบูรณ์มั่งคั่งบริบูรณ์ แต่ถ้าขาด “ความเป็นธรรม” เสียอย่างเดียว สังคมนั้นก็จะมีแต่ความเดือดร้อนวุ่นวาย

เพราะขาดความเป็นธรรม ครอบครัวจึงแตกสลาย

เพราะขาดความเป็นธรรม บ้านเมืองจึงเกิดปฏิวัติรัฐประหาร

เพราะขาดความเป็นธรรมธรรม สงครามระหว่างประเทศจึงเกิดขึ้น

ความเป็นธรรม คือการกระทำที่ชอบด้วยเหตุผล เป็นสิ่งจำเป็นสำหรับทุกหนทุกแห่ง เป็นสิ่งที่มนุษย์ทุกคนจะต้องให้แก่กัน

เราจึงต้องฝึกตนเองให้เป็นคนปฏิบัติต่อผู้อื่นอย่างชอบด้วยเหตุผล ความเป็นธรรมไม่ลำเอียงเพราะอคติ ๔ ประการ ดังต่อไปนี้

๑) **ฉนหาคติ**-ไม่ลำเอียงเพราะรัก ไม่เห็นแก่หน้า รวมถึงการไม่เป็นคนโลก ไม่รักทรัพย์สมบัติมากจนยอมเสียความเป็นธรรม

๒) **โทสาคติ**-ไม่ลำเอียงเพราะชัง คือถึงจะเกลียดหรือไม่ชอบใครเป็นเรื่องส่วนตัวก็ไม่นำมาปนกับงานซึ่งเป็นเรื่องส่วนรวม หากเขาทำความดีก็ต้องปูนบำเหน็จรางวัลให้เช่นเดียวกับคนอื่น ไม่เลือกที่รักมักที่ชัง

๓) **โมหาคติ**-ไม่ลำเอียงเพราะหลง คือเป็นคนมีปัญหา หูตากร้างไกล รู้เท่าทันคน ไม่โง่ใคร ๆ ไม่สามารถหลอกหลวงได้ ไม่เป็นผู้ใหญ่ชนิดลงโทษผู้น้อยโดยที่ไม่ได้ไต่สวนความผิดให้ชัดเจนก่อนเป็นต้น

๔) **ภยาคติ**-ไม่ลำเอียงเพราะกลัวภัย คือมีใจอาจหาญไม่หวั่นไหว ไม่เกรงต่ออิทธิพลมืดใด ๆ ถึงจะถูกขู่ทำร้ายก็ไม่ยอมเสียความเป็นธรรม เพราะมีความรักธรรมยิ่งกว่าชีวิต

คุณสมบัติทั้ง ๔ ประการนี้ คนทุกคนจำเป็นต้องมี มิฉะนั้น โลกนี้ก็จะวุ่นวาย โดยเฉพาะผู้นำทุกท่านจะต้องปลูกฝังคุณสมบัติดังกล่าวนี้ให้เกิดขึ้นในใจตนอย่างเต็มเปี่ยม เพื่อไม่ให้เป็นที่ติฉินได้ในภายหลัง

ฉนหา โทสา ภยา โมหา

โย ธมมံ นาติวตตติ

อาปุริติ ตสฺส ยโส

สุกุกปกฺเขว จนฺทิมานา ๒๐๕

ผู้ใดไม่ละเมิดความยุติธรรม เพราะความรัก ความซิง ความใจเขลา

และความกลัว ยศของผู้นั้น ย่อมเด่นดุจดวงจันทร์ เปล่งแสงสว่าง

ข้างขึ้นทุกค่ำคืน

ประพฤตินั้นธรรม คือการประพฤติปฏิบัติตนตามธรรมะที่พระพุทธเจ้าทรงสอน ฝึกฝนอบรมตนเองให้คุณธรรมในตัวสูงขึ้นประณีตขึ้นตามลำดับ ได้แก่ การปฏิบัติตามหลักกุศลกรรมบถคือทางแห่งความดี ๑๐ ประการ^{๒๐๖} ดังนี้

^{๒๐๕} อัง.จตุกก.(บาลี) ๒๑/๑๘/๒๑.

^{๒๐๖} อัง.ทสก.(บาลี) ๒๔/๑๗๖/๒๑๙-๒๒๑.

๑) **ปาณาติปาตา ปฏิวิโร-**เว้นจากการฆ่าสัตว์ คือไม่ฆ่าสัตว์ นับตั้งแต่ฆ่าคนทั่วไป ฆ่าสัตว์ที่มีคุณ และฆ่าสัตว์อื่น ๆ เจตนารมณ์ของกุศลกรรมบถข้อนี้ต้องการให้ทุกคนรู้จักแก้ปัญหาโดยสันติวิธี ไม่ใช่โดยวิธีฆ่าอีกฝ่ายหนึ่งเสีย เพราะการฆ่านั้น ผู้ฆ่าย่อมเกิดความทราฐุนโหดร้ายขึ้นในใจ ทำให้ใจเศร้าหมองและตนก็ต้องรับผลกระทบต่อไปและต้องคอยหวาดระแวงว่าญาติพี่น้องเขาจะมาทำร้ายตอบเป็นการแก้ปัญหาซึ่งจะสร้างปัญหาอื่น ๆ ต่อมาโดยไม่จบสิ้น

๒) **อทินนาทานา ปฏิวิโร-**เว้นจากการลักทรัพย์ คือไม่แสวงหาทรัพย์มาโดยทางทุจริต เจตนารมณ์ของกุศลกรรมบถข้อนี้ ต้องการให้ทุกคนทำมาหาเลี้ยงชีพโดยสุจริต ซึ่งจะทำให้ใช้ทรัพย์ได้เต็มอ้อมไม่ต้องหวาดระแวงว่าจะมีใครมาทวงคืน

๓) **กาเมสุ มิจฉาจารา ปฏิวิโร-**เว้นจากการประพฤติดิฉิตในกาม คือไม่กระทำผิดในทางเพศ ไม่ล่วงอำนาจแก่ความกำหนด เช่น การเป็นชู้กับสามีภรรยาคนอื่น การข่มขืน การฉุดคร่าอนาจาร เจตนารมณ์ของกุศลกรรมบถข้อนี้ ต้องการให้ทุกคนมีจิตใจสูง เคารพในสิทธิของเพื่อนมนุษย์ด้วยกันเป็นการรักษาความสงบเรียบร้อยในสังคม

๔) **มุสาวาธา ปฏิวิโร-**เว้นจากการพูดเท็จ คือต้องไม่เจตนาพูดให้ผู้ฟังเข้าใจผิดไปจากความเป็นจริง ซึ่งรวมถึงการทำเท็จให้คนอื่นหลงเชื่อ

การเว้นจากพูดเท็จต่าง ๆ เหล่านี้ หมายถึง

- ไม่ยอมพูดคำเท็จเพราะเหตุแห่งตน กลัวภัยจะมาถึงตนจึงโกหก
- ไม่ยอมพูดคำเท็จเพราะเหตุแห่งคนอื่น รักเขาอยากให้เขาได้ ประโยชน์จึงโกหก หรือเพราะเกลียดเขา อยากให้เขาเสียประโยชน์จึงโกหก
- ไม่ยอมพูดเท็จเพราะเห็นแก่อำมีสินบน เช่น อยากได้ทรัพย์สิน เงินทองสิ่งของ จึงโกหก

เจตนารมณ์ของกุศลกรรมบถข้อนี้ ต้องการให้ทุกคนมีความสัตย์จริงกล้าเผชิญหน้ากับความจริงเยี่ยงสุภาพชน ไม่หนีปัญหา หรือหาประโยชน์ใส่ตัวด้วยการพูดเท็จ

๕) **ปิสุณาย วาจาเย ปฏิวิโร-**เว้นจากการพูดส่อเสียด คือไม่เก็บความข้างนี้ไปบอกข้างโน้น เก็บความข้างโน้นมาบอกข้างนี้ ด้วยเจตนาจะยุแหยให้เขาแตกกัน ควรกล่าวแต่ถ้อยคำที่ทำให้เกิดความสมัคสมานสามัคคี เจตนารมณ์ของกุศลกรรมบถข้อนี้ ต้องการไม่ให้คนเราหาความชอบด้วยการประจบสอพลอ ไม่เป็นข้างซ้าย ต้องการให้หมู่คณะสงบสุขสามัคคี

๖) **ผรุสย วาจาเย ปฏิวิโร-**เว้นจากการพูดคำหยาบ คือไม่พูดคำซึ่งทำให้คนฟังเกิดความระคายใจ ครุดหู และส่อว่าผู้พูดเองเป็นคนมีสกุลต่ำ เจตนารมณ์ของกุศลกรรมบถข้อนี้ ต้องการให้ทุกคนเป็นสุภาพชน รู้จักสำรวมวาจาของตน ไม่ก่อความระคายใจแก่ผู้อื่นด้วยคำพูด

๗) **สมผุปลาปา ปฏิวิโร-**เว้นจากการพูดเพ้อเจ้อ คือไม่พูดเหลวไหล ไม่พูดพล่อย ๆ สักแต่ว่ามีปากอยากพูดก็พูดไปหาสาระมิได้ แต่พูดถ้อยคำที่มีสาระ มีหลักฐาน มีที่อ้างอิง ถูกกาลเวลา มีประโยชน์ เจตนารมณ์ของกุศลกรรมบถข้อนี้ ต้องการให้ทุกคนมีความรับผิดชอบต่อถ้อยคำของตน

๘) **อนภิชฌาสุ-**ไม่โลภอยากได้ของเขา คือไม่เพ่งเล็งที่จะเอาทรัพย์ของคนอื่นในทางทุจริต เจตนารมณ์ของกุศลกรรมบถข้อนี้ ต้องการให้คนเราเคารพในสิทธิข้าวของของผู้อื่น มีจิตใจสงบไม่ฟุ้งซ่านไหวระเพื่อไปเพราะความอยากได้ทรัพย์ของผู้อื่น ทำให้มีใจฟุ้งแผ่ว มีความเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่พร้อมที่จะสร้างประโยชน์ให้แก่ส่วนรวม

๙) **อพฺยาปนฺนจิตฺโต**-ไม่พยาบาทปองร้ายเขา คือไม่ผูกใจเจ็บ ไม่คิดอาฆาตล้างแค้น ไม่จองเวร มีใจเบิกบาน แจ่มใสไม่ขุ่นมัว ไม่เกลือกกลั้วด้วยโทสจริต เจตนารมณ์ของกุศลกรรมบถข้อนี้ ต้องการให้คนเรารู้จักให้อภัยทาน ไม่คิดทำลาย ทำให้จิตใจสงบผ่องแผ้วเกิดความคิดสร้างสรรค์

๑๐) **สมฺมาทิฏฺฐิโก**-ไม่เห็นผิดจากคลองธรรม คือไม่คิดแย้งกับหลักธรรม เช่น มีความเห็นที่เป็นสัมมาทิฏฐิ ๑๐ ประการ คือ

(๑) **อตฺถิ ทินฺนํ** เห็นว่าการให้ทานดีจริง ควรทำ

(๒) **อตฺถิ ยิฏฺฐ** เห็นว่าภัยที่บูชาแล้วมีผล คือ เห็นว่าการสงเคราะห์ช่วยเหลือบุคคลอื่นเป็นสิ่งดี ควรทำ

(๓) **อตฺถิ หุตํ** เห็นว่าการบูชาบุคคลที่ควรบูชาดีจริง ควรทำ

(๔) **อตฺถิ สุกตฺทุกฺกตํ กมฺมานํ ผลํ วิปาโก** เห็นว่าผลแห่งกรรมดีกรรมชั่วดีจริง

(๕) **อตฺถิ อัย โลก** เห็นว่าโลกนี้มีจริง

(๖) **อตฺถิ ปโร โลก** เห็นว่าโลกหน้ามีจริง

(๗) **อตฺถิ มาตา** เห็นว่ามารดามีพระคุณต่อเราจริง

(๘) **อตฺถิ ปิตา** เห็นว่าบิดามีพระคุณต่อเราจริง

(๙) **อตฺถิ สุตฺตา โอปปาติกา** เห็นว่าสัตว์ที่เป็นโอปปาติกะมีจริง (นรกสวรรค์มีจริง)

(๑๐) **อตฺถิ โลเก สมณพฺราหฺมณา สมฺมคฺคา สมฺมาปฏิปนฺนา** เห็นว่าสมณะ

พราหมณ์ผู้ประพฤติดีปฏิบัติชอบหมดกิเลสแล้วสอนผู้อื่นให้รู้แจ้งตามมีจริง

เจตนารมณ์ของกุศลกรรมบถข้อนี้ ต้องการให้คนเรามีจิตใจดีมีมาตรฐานความคิดที่ถูกต้อง ยึดถือค่านิยมที่ถูกต้อง มีวินัยฉัยถูก มีหลักการ มีแนวความคิดที่ถูกต้องส่งผลให้ความคิดในเรื่องอื่น ถูกต้องตามไปด้วย

“**นาหํ ภิกฺขเว อญฺญํ เอกธมฺมํปิ สมฺนุสฺสํสามิ, เยน อนุปฺปนฺนา วา กุสลา ธมฺมา อุปฺปชฺชนฺติ, อุปฺปนฺนา กุสลา ธมฺมา ภิกฺขโวยวาย เวปฺลลาเย สํวตฺตฺนฺติ** ยถิทํ ภิกฺขเว **สมฺมาทิฏฺฐิ**^{๒๐๗}”

เราไม่เห็นธรรมอื่นแม้สักอย่าง ซึ่งจะเป็เหตุให้กุศลธรรมที่ยังไม่เกิดได้เกิดขึ้น หรือกุศลธรรมที่เกิดขึ้นแล้ว เพิ่มพูนไพบูลย์ยิ่งขึ้นเหมือนอย่างสัมมาทิฏฐินี้เลย”

คุณธรรมทั้ง ๑๐ ประการนี้ คนทุกคนจำเป็นต้องฝึกให้มีในตน โดยเฉพาะผู้นำ ผู้ที่จะบำเพ็ญประโยชน์แก่สังคมส่วนรวม จะต้องฝึกให้มีในตนจึงจะทำงานได้ผลดี

“**ธมฺมจาริํ สุขํ เสติ** การประพฤติธรรม นำสุขมาให้”^{๒๐๘}

๔.๒.๗ มงคลที่ ๑๗ การสงเคราะห์ญาติ

พระพุทธเจ้าตรัสไว้ว่า **น โส ภิกฺขเว สุตฺโต สฺลฺภโรโป โย น มาตาภูตฺพุทฺโธ อิมินา ทีฆเณ อทฺธุนา**^{๒๐๙} ภิกษุทั้งหลาย สัตว์ผู้ไม่เคยเป็นมารดาโดยกาลนานนี้ มิใช่หาได้ง่าย

คนที่ไม่เคยเกิดเป็นบิดามารดากันนั้น เป็นคนที่หาได้ยากมากในวัฏสงสารอันยาวนานนี้ แม้คนที่ไม่เคยเกิดเป็นพี่น้องกันเป็นต้น ก็หาได้ยากเช่นเดียวกัน ด้วยเหตุนี้ พระพุทธเจ้าจึงตรัสมงคล คือ

^{๒๐๗} อ.เอก.(บาลี) ๒๐/๒๙๙/๓๒.

^{๒๐๘} ชู.ธ.(บาลี) ๒๕/๑๖๙/๔๗.

^{๒๐๙} ส.นิ.(บาลี) ๑๖/๑๓๗/๑๘๑.

การสงเคราะห์ญาติที่หมายรวมถึงเพื่อนร่วมโลกด้วย

ในอรรถกถาตีฎัจฉชาดกได้กล่าวถึงญาติ ๔ ประเภท

จตุตถาโร พนธโว ญาติพนธวาทิ พนธฺ โคตตพนธวาทิ พนธฺ ปุตตพนธวาทิ พนธฺ ลิปตพนธวาทิ พนธฺ, ปุตตพนธวาทิ พนธฺวโคตตพนธวาทิ พนธฺเวสุ อภยตโรปิ น โหติ^{๒๑๐} ญาติมี ๔ จำพวก คือ ญาติที่เกี่ยวข้องกันโดยเป็นญาติ ญาติที่เกี่ยวข้องกันโดยโคตร ญาติที่เกี่ยวข้องกันโดยเป็นบุตร และญาติที่เกี่ยวข้องกันด้วยวิชาความรู้

คำว่า ญาติ นี้แปลว่า คนคุ้นเคย คนใกล้ชิด หมายถึง บุคคลที่คุ้นเคยและวางใจกันได้ มี ๒ ประเภท ได้แก่

๑) ญาติทางโลก แบ่งได้เป็น ๒ พวก คือ

- ญาติโดยสายโลหิต เช่น ทวด ปู่ ย่า ตา ยาย ลุง ป้า น้า อา พี่ น้อง หลาน ฯลฯ

- ญาติโดยความใกล้ชิดคุ้นเคย เช่น เป็นเพื่อนสนิทสนมกับเราโดยตรงหรือสนิท

สนมกับญาติทางสายโลหิตของเรา

๒) ญาติทางธรรม หมายถึง ผู้เป็นญาติเพราะเหตุ ๔ ประการ คือ

- เป็นญาติเพราะบวชให้เป็นภิกษุ

- เป็นญาติเพราะบวชให้เป็นสามเณร

- เป็นญาติเพราะให้นิสสัย (พิธีกรรมของสงฆ์ที่พระอุปัชฌาย์ให้แก่ศิษย์)

- เป็นญาติเพราะสอนธรรมะให้

เวลาที่ควรสงเคราะห์ญาติ

๑) **โภคปาริชูณเณน** เมื่อยากจนหาที่พึ่งไม่ได้ ขาดทุนทรัพย์ค้าขาย ขาดยานพาหนะ ขาดอุปกรณ์ทำกิน

๒) **พยาธิปาริชูณเณน** เมื่อเจ็บไข้ได้ป่วย

การสงเคราะห์ญาติทางโลก เป็นความมุ่งหมายเพื่อผูกความสามัคคีรวมน้ำใจญาติให้เป็นปึกแผ่นโดยใช้หลักสังคหวัตถุ ๔ ดังนี้

๑) **ทาน-การให้** หมายถึงการเอื้อเฟื้อแบ่งกันกินแบ่งกันใช้ ให้ของฝากยามเยี่ยมเยียน ให้ของขวัญยามมงคล ให้ของกินของใช้ยามตรุษยามสารท ตลอดจนให้ทุนรอนทำมาหากิน โดยควรจะต้องบังกลางไว้สำหรับสงเคราะห์ญาติโดยเฉพาะ และเมื่อแบ่งปันให้ญาติไปแล้ว ก็ไม่คิดจะทวงคืน แต่ถ้าเขานำมาคืนเองก็ควรเก็บสำรองไว้ในงบบกลางนี้ อีก สำหรับสงเคราะห์ญาติคนอื่น ๆ ที่เดือดร้อนต่อไป

๒) **ปิยวาจา-พูดจาต่อกันด้วยคำสุภาพอ่อนโยน** เรียกสรรพนามตามศักดิ์ เช่น เรียกลุง ป้า น้า อา อันเป็นภาษาของคนรักใคร่เคารพนับถือกันถึงจะโกรธเคืองขัดใจก็ไม่แข่งขันหักกระดูกหรือนินทาว่าร้าย

๓) **อตถจริยา-ทำตัวให้เป็นประโยชน์แก่ญาติ** คือช่วยเหลือเมื่อมีธุระ การงาน เช่น แต่งงาน บวชนาค เจ็บป่วย เป็นความ งานศพ และอื่น ๆ อย่างน้อยก็ให้กำลังใจ

๔) **สมานตตตา-วางตัวกับญาติให้เหมาะสมกับฐานะ ตำแหน่ง เหตุการณ์ สิ่งแวดล้อม** เคารพญาติผู้ใหญ่ เคารพญาติผู้น้อย เสมอต้นเสมอปลาย ร่วมทุกข์ร่วมสุขไม่ทอดทิ้งกัน

^{๒๑๐} พุ.ชา.อ.(บาลี) ๒๗/๒๕/๔๘.

การสงเคราะห์ญาติทางธรรม คือชักชวนญาติให้รู้จักประกอบการบุญการกุศล ชักนำให้ได้ ทำทาน รักษาศีล เจริญภาวนา ให้ตั้งอยู่ในศรัทธา สอนธรรมะให้ ชักนำให้บวช ชักนำให้ปฏิบัติธรรม

๔.๒.๘ มงคลที่ ๑๘ ทำงานไม่มีโทษ

งานไม่มีโทษ คือ งานสุจริตทางกาย วาจา และใจ เป็นงานที่ไม่มีเวรไม่มีภัย ไม่เบียดเบียนใคร แต่เป็นประโยชน์ทั้งแก่ตนและผู้อื่น เช่น การสมათานรักษาศีลอุโบสถ การชวนช่วยในการทำบุญ การปลูกสวนและป่า และสร้างสะพานที่เป็นสาธารณประโยชน์ เป็นต้น

การทำงานที่ไม่มีโทษอย่างใดอย่างหนึ่งในโทษ ๔ ประการ^{๒๑๑} คือ

๑) **อตตานุวาทภัย-โทษ**คือการตำหนิตนเอง คือเมื่อเราทำผิดศีล จะทำให้เราตำหนิตนเอง แม้คนอื่นไม่รู้ไม่เห็น แต่เรารู้เห็นเอง และไม่เคียดแค้นเองเพราะการทำผิดศีล

ศีลเป็นพื้นฐานของการทำความดีทุกอย่าง แม้ในไตรสิกขา ซึ่งถือเป็นหัวใจของพระพุทธศาสนาก็กล่าวไว้ว่า

ศีล เป็นพื้นฐานของสมาธิ

สมาธิ ทำให้เกิดปัญญา

ปัญญา เป็นเครื่องบรรลุนิพพาน

ดังนั้น ผู้ที่คิดจะสร้างความดีโดยไม่นำพาในการรักษาศีลเลย จึงเป็นการคิดสร้างวิมานในอากาศ

พระพุทธเจ้าตรัสว่า “กจฺจि นฺ โข เม อตฺตา สีลโต น อุปวทตฺติ ปพฺพชิตฺเตน อภินฺหํ ปจฺจเวกฺขิตพฺพํ ฯ กจฺจิ นฺ โข มํ อนุวิจฺจ วิญญู สพฺรหมจาริ สีลโต น อุปวทตฺติ ปพฺพชิตฺเตน อภินฺหํ ปจฺจเวกฺขิตพฺพํ”^{๒๑๒} เธอพึงพิจารณาเนือง ๆ ว่า ตัวเราเองตำหนิตัวเราเองโดยศีลได้หรือไม่ เธอพึงพิจารณาเนือง ๆ ว่า ผู้รู้ ใครควรดูแลเตือนเราโดยศีลได้หรือไม่”

๒) **ปรานุวาทภัย-โทษ**คือการตำหนิของคนอื่น คือเมื่อคนอื่นรู้แล้วก็จะตำหนิเราต่ออีก

๓) **ทณฺทภัย-โทษ**คืออาชญา เป็นการทำผิดกฎหมาย กฎหมายเป็นระเบียบข้อบังคับซึ่งทุกคนต้องปฏิบัติตาม การทำผิดกฎหมายทุกอย่างจัดเป็นงานมีโทษทั้งสิ้น แม้บางอย่างจะไม่ผิดศีลธรรมข้อใดเลย

๔) **ทุคฺติภัย-โทษ**คือการเกิดในอบายภูมิ ๔ มี นรก เปรต อสุรกาย หรือสัตว์เดรัจฉาน เป็นการประพตติผิดธรรม ธรรมคือความถูกต้องความดี ในการปฏิบัติงานทุกครั้ง ต้องคำนึงถึงข้อธรรมที่พระพุทธเจ้าตรัสไว้ให้ถี่ถ้วน เพราะงานบางอย่างแม้จะไม่ผิดกฎหมาย ไม่ผิดศีล แต่อาจผิดหลักธรรมได้ดังเช่น

การผูกโกรธคิดพยาบาท ผิดหลักกุศลกรรมบถ

การเกียจคร้าน ผิดหลักอิทธิบาท

การเป็นนักร้องการพนัน เจ้าชู้ ผิดหลักการละอบายมุข

ดังนั้น เมื่อเราทำงาน ไม่ว่าจะป็นงานทางกาย ทางวาจา หรือทางใจก็ตาม เราต้องทำให้ถูกต้องตามกฎหมาย ศีล และธรรม จึงจะได้ชื่อว่าเป็นคนทำงานไม่มีโทษ

^{๒๑๑} อก.จตุกก.(บาลี) ๒๑/๑๒๑/๑๓๘.

^{๒๑๒} อก.ทสก.(บาลี) ๒๔/๔๘/๖๙.

พระพุทธศาสนาสอนเรื่องการทำงานไว้ว่า “นิสम्मกรณํ เสโย โครครวญฺญุก่อน แล้วจึงลงมือทำดีกว่า” คนทำงานสมัยนี้มีคติว่า “อย่าดมก่อนเห็น อย่าเซ็นก่อนอ่าน” ซึ่งเป็นการปฏิบัติ ตามหลักธรรมนั่นเอง

ประเภทของงานไม่มีโทษ อันเป็นงานที่เราทำนั้นแบ่งได้เป็น ๒ ประการ คือ

- ๑) งานที่ทำเพื่อประโยชน์ตนเอง
- ๒) งานที่ทำเพื่อประโยชน์ส่วนรวม

ผู้ที่ทำงานไม่มีโทษก็หมายถึง ผู้ที่ทำงานทั้ง ๒ ประการนี้อย่างถูกต้อง และสมบูรณ์ตามองค์ประกอบทั้ง ๔ ประการดังได้กล่าวมาแล้ว

งานที่ทำเพื่อประโยชน์ตนเอง คือการทำมาหาเลี้ยงชีพต่าง ๆ เช่น ทำนา ทำสวน ค้าขาย เป็นครู เป็นช่างไม้ ช่างยนต์ ฯลฯ ซึ่งในเรื่องการประกอบอาชีพนี้ **พระพุทธเจ้าตรัสว่า** อาชีพต้องห้ามต่อไปนี้พุทธศาสนิกชนไม่ควรทำ^{๒๓๓} ได้แก่

- ๑) **สตถวณิชชา**-การค้าอาวุธ มีปืน อาวุธเคมี ระเบิด นิวเคลียร์ อาวุธอื่น ๆ เป็นต้น
- ๒) **สตตวณิชชา**-การค้าสัตว์ คือการค้าขายมนุษย์ การค้าเด็ก การค้าทาส เป็นต้น
- ๓) **มंसวณิชชา**-การค้าสัตว์เป็น สำหรับฆ่าเพื่อเป็นอาหาร
- ๔) **มขชวณิชชา**-การค้าน้ำเมา สุรา ยาเสพติด เป็นต้น
- ๕) **วิสวณิชชา**-การค้ายาพิษ

ใครก็ตามที่ประกอบอาชีพ ๕ ประการข้างต้นนี้ ได้ชื่อว่าทำงานมีโทษ และก่อให้เกิดโทษแก่ตนเองมากมายสุดประมาณ แม้จะร่ำรวยเร็วก็ไม่คุ้มกับบาปกรรมที่ก่อไว้

งานที่ทำเพื่อประโยชน์ส่วนรวม คือการทำงานสังคมสงเคราะห์ช่วยเหลือคนข้างเคียง และช่วยเหลืองานที่เป็นประโยชน์ต่อสังคมส่วนรวม เช่น สร้างสะพาน ทำถนน สร้างศาลา ที่พักอาศัย ข้างทาง ฯลฯ

“อุฏฺฐานวโต สติมโต
 สัจจิมมสฺส นิสम्मการิโน
 สลฺลตสฺส จ ธมฺมชีวิโน
 อปฺมตฺตสฺส ยโสภิวฑฺฒติ^{๒๓๔}
 ยศฺยอุมเจริญฺญแก่ผู้มีความหมั่น มีสติ
 มีกรงานสะอาด โครครวญฺญุก่อนแล้วจึงทำ
 สำรวมแล้ว เป็นอยู่โดยธรรม ไม่ประมาท”

๔.๒.๕ มงคลที่ ๑๕ งดเว้นบาป

บาป คือ

- อกุศลที่คนดีพากันป้องกันรักษาตนไว้ให้ออกห่าง
- อกุศลที่รักษาอบายภูมิไว้
- อกุศลที่使人ชั่วเข้าถึงทุกติ

^{๒๓๓} อัง.ปญจก.(บาลี) ๒๒/๑๗๗/๑๘๗.

^{๒๓๔} พุ.ธ.(บาลี) ๒๕/๒๔/๒๐.

-อกุศลที่เป็นเหตุให้บุคคลเข้าถึงอบาย

บาปเป็นสภาวะที่ทำให้คนทำตกต่ำ คือในขณะที่ทำบาป จิตของเรารู้สึกเศร้าหมอง ต่ำหนืดตนเอง และเป็นตำหนิของคนอื่นผู้รู้ได้เห็นเรื่องนั้น นอกจากนั้น หลังจากตายไปแล้วก็ยังไปตกอบายได้รับทุกข์อีก เพราะฉะนั้น จึงจัดเป็นอาการเสียของจิต คือ จิตเศร้าหมอง จิตเหลวไหล ใจร้าย ใจดำ ใจขุนมัว ฯลฯ แล้วแต่จะบอกอาการทางไหน คำว่า เศร้าหมอง เหลวไหล ต่ำทราม เป็นต้นเป็นคำบอกวาจาจิตเสีย ซึ่งสิ่งที่ทำให้จิตเสียนี้ ทางพระพุทธศาสนาท่านใช้คำสั้นๆ ว่า “บาป” คำว่าบาป จึงหมายถึงสิ่งที่ทำให้จิตเสีย คือมีคุณภาพต่ำลงนั่นเอง ไม่ว่าจะเสียในแง่ไหนก็เรียกว่าบาปทั้งสิ้น

พระพุทธเจ้าทรงเห็นและรู้จักธรรมชาติของกิเลสอันเป็นต้นเหตุแห่งบาปทั้งหลายได้อย่างถูกต้องตามความเป็นจริง และสามารถกำจัดกิเลสเหล่านั้นออกไปได้โดยสิ้นเชิงและเด็ดขาด พระองค์ได้ตรัสสรุปเรื่องการทำเนียดของบาปไว้อย่างชัดเจนว่า

“นตฺถิ ปาปํ อกุพฺพโต^{๒๑๕} บาปย่อมไม่มีแก่บุคคลผู้ไม่ทำบาป”

“อตฺตนา ว กตํ ปาปํ

อตฺตนา สงฺกิลิสฺสตี

อตฺตนา อกตํ ปาปํ

อตฺตนา ว วิสุขมฺตี^{๒๑๖}

ใครทำบาป คนนั้นก็เศร้าหมองเอง ใครไม่ทำบาป คนนั้นก็บริสุทธิ์”

พระพุทธดำรัสนี้เป็นเครื่องยืนยันการค้นพบของพระองค์ว่า บาปเป็นเรื่องเฉพาะตัว ไม่ใช่สิ่งติดต่อกันได้ ใครทำบาปคนนั้นก็ได้บาป ใครไม่ทำบาปก็รอดตัวไป ดังนั้น ตามความเห็นของพระพุทธศาสนา บาปจึงเกิดที่ตัวคนทำเองคือเกิดที่ใจของคนทำ ใครไปทำชั่ว บาปก็กัฏกร่อนใจของคนนั้นให้เสียคุณภาพ เศร้าหมองขุนมัวไป ทำให้เกิดความทุกข์ทรมานไป ไม่เกี่ยวกับคนอื่น

พระพุทธเจ้าตรัสสอนว่า

“สุทฺธิ อสุทฺธิ ปจฺจตฺตํ

นาณฺโถ อณฺณํ วิโสธเย^{๒๑๗}

ความบริสุทธิ์หรือไม่บริสุทธิ์ เป็นเรื่องเฉพาะตัว ใครจะเถ่บาป ทำให้คนอื่นบริสุทธิ์ไม่ได้”

อารติ-งต วิรติ-เวณ จากบาป หมายความว่า

อารติ-งต หมายถึง คนที่ไม่มีใจยินดีที่จะทำบาปเพราะเห็นโทษของบาปนั้น

วิรติ-เวณ หมายถึง คนที่เว้นจากการทำบาปทั้งทางกายและวาจา มี ๓ อย่าง

๑) สัมปัตตวิรติ (เว้นสิ่งประจวบเฉพาะหน้า, เว้นเมื่อประสบซึ่งหน้า หรือเว้นได้ทั้งที่ประจวบโอกาส) คือ ไม่ได้ตั้งใจก่อน ไม่ได้สมาทานสิกขาบทไว้เลย แต่เมื่อประสบเหตุที่จะทำชั่วนึกคิดพิจารณาขึ้นได้ในขณะนั้นว่า ตนมีชาติตระกูล วยหรือคุณวุฒಿಯ่างนี้ ไม่สมควรกระทำความผิดเช่นนั้นแล้วงดเว้นเสียได้ไม่ทำผิดศีล

๒) สมาทานวิรติ (เว้นด้วยการสมาทาน) คือ ตนได้ตั้งใจก่อน โดยได้รับศีล คือสมาทานสิกขาบทไว้แล้ว กังตเว้นตามที่ได้สมาทานนั้น

๓) สมุจเฉทวิรติ หรือ เสตฺขมาตวิรติ (เว้นด้วยตัดขาดหรือด้วยชักระพานตัดตอนเสีย, เว้นได้เด็ดขาด) คือ การงดเว้นความชั่วของพระอริยะทั้งหลาย อันประกอบด้วยอริยมรรคซึ่งขจัดกิเลสที่

^{๒๑๕} พุ.ธ.(บาลี) ๒๕/๑๒๔/๓๙.

^{๒๑๖} พุ.ธ.(บาลี) ๒๕/๑๖๕/๔๖.

^{๒๑๗} พุ.ธ.(บาลี) ๒๕/๑๖๕/๔๖.

เป็นเหตุแห่งความชั่วนั้น ๆ เสร็จสิ้นแล้ว ไม่เกิดมีแม้แต่ความคิดที่จะประกอบกรรมชั่วนั้นเลย

การงดเว้นจากบาป จึงหมายความว่า การกระทำใดก็ตามทั้ง กาย วาจา ใจ ที่เป็นความชั่ว ความร้ายกาจ ทำให้ใจเศร้าหมอง ถ้าเคยทำอยู่ก็จะงดเสีย ที่ยังไม่เคยทำก็จะเว้นไม่ยอมทำโดยเด็ดขาด

สิ่งที่เว้นบาป คือออกุศลกรรมบถ ๑๐ ประการ^{๒๑๘} ได้แก่

- ๑) ปาณาติปาตี-ฆ่าสัตว์ เช่น ฆ่าคน ยิงนกตกปลา รวมถึงฆาตกรรมสัตว์
- ๒) อทินนาทาทยี-ลักทรัพย์ เช่น ลักขโมย ปล้น ฉ้อโกง หลอกหลวง คอร์รัปชั่น
- ๓) กาเมสุ มิจฉาจารย์-ประพฤตินิดในกาม เช่น เป็นชู้ ฆูดคร่า อนาคต
- ๔) มุสาวาที-พูดเท็จ เช่น พูดโกหก พูดเสริมความ ทำหลักฐานเท็จ
- ๕) ปิสุนวาโจ-พูดส่อเสียด เช่น พูดยุยงให้เขาแตกกัน ใส่ร้ายป้ายสี
- ๖) ผรุสวาโจ-พูดคำหยาบ เช่น ด่า ประชด แข่งชกหักกระดูก ว่ากระเทย
- ๗) สมณฺพปลापि-พูดเพ้อเจ้อ เช่น พูดพล่าม พูดเหลวไหล พูดโอ้อวด
- ๘) อภิขณฺลาสุ-คิดโลภมาก เช่น อยากได้ในทางทุจริต เฟ่งเล็งทรัพย์คนอื่น
- ๙) พยาปนฺนจิตโต-คิดพยาบาท เช่น คิดอาฆาต คิดแก้แค้น คิดปองร้าย
- ๑๐) มิจฉาทิฏฐิโก-มีความเห็นผิด เช่น เห็นว่าบุญบาปไม่มี เห็นว่าบิดามารดาไม่มี

พระคุณ เห็นว่าตายแล้วสูญ เห็นว่ากฎแห่งกรรมไม่มี

ผู้ที่ปรารถนาหาความสุขความก้าวหน้าทั้งหลาย ต้องฝึกใจตนเองให้งดเว้นบาปซึ่งทำได้โดย ต้องฝึกให้ใจมีหิริโอตตปปะเสียก่อน

หิริ คือความละอายบาป ถึงไม่มีใครรู้แต่นึกแล้วกินแค้นแกล้งใจ ไม่สบายใจเป็นความรู้สึก รังเกียจ ไม่อยากทำบาป เห็นบาปเป็นของสกปรก จะทำให้ใจของเราเศร้าหมอง จึงไม่ยอมทำบาป

โอตตปปะ คือความเกรงกลัวผลของบาป เป็นความรู้สึกกลัว กลัวว่าเมื่อทำไปแล้ว บาปจะส่งผลเป็นความทุกข์ทรมานแก่เรา จึงไม่ยอมทำบาป

หิริโอตตปปะสมปณฺนา

สุกฺกธมฺมสมาหิตา

สนฺโต สปุริสา โลก

เทวธมฺมาติ วุจฺจเร ฯ^{๒๑๙}

สัตบุรุษ ผู้สงบระงับ ประกอบด้วยหิริโอตตปปะ ตั้งมั่นอยู่ในธรรมชา

ท่านเรียกว่า ผู้มีธรรมของเทวดาในโลก

เหตุที่ทำให้เกิดหิริ

๑) คำนี้ถึงความเป็นคน หรือชาติตระกูล “เรานี้มีบุญอุตสาห์ได้เกิดเป็นคนแล้ว ทำไมจึงจะมาฆ่าสัตว์ ทำไมต้องมาขโมยเขากิน นันมันเรื่องของสัตว์เดียรัจฉาน ทำไมต้องมาแย่งผิวแย่งเมียเขา ไม่ใช่หมูหมาไกในฤดูผสมพันธุ์นี้ เรานี้มันชาติคน เป็นมนุษย์สูงกว่าสัตว์ทั้งหลายอยู่แล้ว” พอคำนี้ถึงชาติตระกูล หิริก็เกิดขึ้น

๒) คำนี้ถึงอายุ “เราก็ก่อนแล้ว จะมานั่งเกี้ยวเด็กสาว ๆ คราวลูกคราวหลานอยู่ ได้อย่างไร เราก็ก่อนแล้วจะมาขโมยของเด็กรุ่นลูกหลานได้อย่างไร” พอคำนี้ถึงวัย หิริก็เกิดขึ้น

^{๒๑๘} อ.ทสก.(บาลี) ๒๔/๑๗๖/๒๑๗-๒๑๘.

^{๒๑๙} พ.ชา.(บาลี) เอก.๒๗/๖/๒.

๓) คำนี้ถึงความดีที่เคยทำ “เราก็เคยมีความองอาจกล้าหาญ ทำความดีมาก็มากแล้ว ทำไมจะต้องมาทำความชั่วเสียตอนนี้ละ ไม่เอาละ ไม่ยอมทำความชั่วละ” พอคำนี้ถึงความดีเก่าก่อน หิริก็เกิดขึ้น

๔) คำนี้ถึงความดีที่เป็นพหูสูต “เราก็มีความรู้ขนาดนี้แล้ว รู้ว่าอะไรดี อะไรชั่ว รู้ว่าอะไรควรทำ อะไรไม่ควรทำ รู้สารพัดจะรู้แล้วจะมาทำความชั่วได้อย่างไร” พอคำนี้ถึงความดีที่เป็นพหูสูต หิริก็เกิดขึ้น

๕) คำนี้ถึงพระศาสดา “เราเองก็ถูกพระพุทธเจ้า พระองค์ผู้ทนเหน้อยยาก ตรัสรู้ธรรม แล้วทรงสั่งสอนอบรมพวกเราต่อ ๆ กันมา เราจะละเลยคำสั่งสอนของพระองค์ไปทำชั่วได้อย่างไร” พอคำนี้ถึงพระศาสดา หิริก็เกิดขึ้น

๖) คำนี้ถึงครูอาจารย์ สถานศึกษา “เราก็ศึกษามีครูเหมือนกัน ครู อาจารย์ผู้อบรมสั่งสอนมาชื่อเสียงสถาบันของเราโด่งดังเป็นที่ยกย่องสรรเสริญ แล้วเราจะมาทำชั่วได้อย่างไร” พอคำนี้ถึงครูอาจารย์ สำนักเรียน หิริก็เกิดขึ้น

เหตุที่ทำให้เกิดโอดตปปะ

๑) กลัวคนอื่นติ “ถ้าเราขึ้นไปขโมยของเขาเข้า คนอื่นรู้คงเอาไปพูดกันทั่ว ชื่อเสียงที่เราอุตสาหะสร้างมาอย่างดี คงพังพินาศหมดคราวนี้เอง” เมื่อกลัวว่าคนอื่นเขาจะติเอา โอดตปปะก็เกิดขึ้น จึงไม่ยอมทำบาป

๒) กลัวการลงโทษ “อย่าดีกว่า ขึ้นไปฆ่าเขาเข้า บาปกรรมตามทัน ตำรวจจับได้ มีหวังติดคุกตลอดชีวิตแน่” เมื่อกลัวว่าบาปจะส่งผลให้ถูกลงโทษ โอดตปปะก็เกิดขึ้น จึงไม่ยอมทำบาป

๓) กลัวการเกิดในทุกข์ “ไม่เอาละ ขึ้นไปขโมยของเขาอีกหน้อยต้องไปเกิดเป็นสัตว์นรก สัตว์เดียรัจฉาน เป็นเปรต เป็นอสุรกาย ไม่ทำดีกว่า” เมื่อกลัวว่าจะต้องไปเกิดในทุกข์ โอดตปปะก็เกิดขึ้นจึงไม่ยอมทำบาป

นิริยสุ ภัย ทิสวา

อริยธมฺมํ สมาทาย

น ทิเส ปาณญทานิ

มุสา จ น ภณฺเณ ชานํ

เสหิ ทาเรหิ สนตฺถุโจ

เมरยํ วารุณิ ชนฺตุ

ปาปานิ ปริวชฺชเย

ปณฺทิตฺโต ปริวชฺชเย ฯ

วิชฺชมาเน ปรกกฺกเม

อทินฺนํ น ปรามเส ฯ

ปรทารณฺจ อารเม

น ปิเว จิตฺตโมทนี ฯ^{๒๒๐}

บัณฑิตเห็นภัยในนรกทั้งหลายแล้ว พึงงดเว้นบาปทั้งหลายเสีย พึงสมათาน อริยธรรมแล้วงดเว้น เมื่อความบากบั่นมีอยู่ ชนไม่พึงเบียดเบียนสัตว์ และรู้อยู่ ไม่พึงพูดมุสา ไม่พึงหยิบฉวยของที่เขาไม่ให้ พึงเป็นผู้ยินดีด้วยภรรยาของตน พึงงดภรรยาของคนอื่น และไม่พึงดื่มเมรัยสุราอันยังจิตให้หลง

๔.๒.๑๐ มงคลที่ ๒๐ การเว้นจากการดื่มน้ำเมา

มชฺช-น้ำเมา โดยทั่วไปหมายถึงเหล้า แต่ในที่นี้หมายถึงของมีนเมาให้โทษทุกชนิด ไม่ว่าจะเป็นน้ำหรือแห้ง รวมทั้งสิ่งเสพติดทุกชนิด

^{๒๒๐} อัง ปญจก.(บาลี) ๒๒/๑๗๙/๒๐๑.

ปาน-การดื่ม ในที่นี้หมายถึงการทำให้ซึมซาบเข้าไปในร่างกาย ไม่ว่าจะโดยวิธี ดื่ม ตม อัด นัตถ์ สูบ ฉีด ก็ตาม

สยโม หมายถึงระมัดระวังและเว้นขาด ในมงคลนี้หมายถึง วิตติ คือ การเว้นจากการดื่มน้ำเมา โดยสรุปล คือการเว้นขาดจากการเสพสิ่งเสพติดให้โทษทุกชนิดไม่ว่าโดยวิธีใดก็ตาม

พระพุทธเจ้าทรงสรุปโทษของการดื่มสุราไว้ ๖ ประการ^{๒๒๑} คือ

๑) **ธนขานี**-ทำให้เสียทรัพย์ เพราะไหนจะต้องซื้อเหล้ามาดื่มเอง ไหนจะต้องเลี้ยงเพื่อน งานการก็ไม่ได้ทำ ดังนั้นแม้เป็นมหาเศรษฐี ถ้าติดเหล้าก็อาจจะล่มจมได้

๒) **กลหุปวพตฺตนี**-ทำให้เกิดการทะเลาะวิวาท เพราะดื่มเหล้าแล้วขาดสติไม่สามารถควบคุมตนเองได้ จะเห็นได้ว่าในวงเหล้ามักจะมีเรื่องชกต่อยตีรันฟันแทงอยู่เสมอ เพื่อนรักกันพอเหล้าเข้าปาก ประเดี๋ยวเดียวก็ทะเลาะกัน ชกกันเสียแล้ว

๓) **โรคนัน อายตฺน**-ทำให้เกิดโรคในร่างกาย ทั้งโรคตับแข็ง โรคกระเพาะ โรคหัวใจ โรคเส้นโลหิตในสมองแตก โรคทางระบบประสาท ฯลฯ

๔) **อกิตติสยขณนี**-ทำให้เสียชื่อเสียง เพราะไปทำสิ่งที่ไม่ดีเข้า ใครรู้ว่าเป็นคนขี้เมา ก็จะถูกเหยียดหยาม ไม่มีใครไว้วางใจ

๕) **หิริโกปินนิทฺตสนี**-ทำให้ล้มตัวไม่รู้จักกายด้วยการแสดงอวัยวะที่ไม่เหมาะสม พอเมาแล้วอะไรก็ไม่กล้าทำ ก็ทำได้ จะนอนอยู่กลางถนน จะอะอะไว้วาย จะถอดเสื้อผ้าในที่สาธารณะ ทำได้ทั้งนั้น

๖) **ปณณาย ทุพฺพลีกรณ**-ทำให้ทอนกำลังปัญญา ทำให้สติปัญญาเสื่อมถอย พอเมาแล้วจะคิดอะไรก็คิดไม่ออก อ่านหนังสือก็ไม่ถูก พูดจาจargon พอดื่มหนัก ๆ เข้าอีกหน่อยก็กลายเป็นคนหลงลืม ปัญญาเสื่อม

การดื่มเหล้าหรือใช้สารเสพติดทุกชนิดจึงเป็นสิ่งที่พึงหลีกเลี่ยง เนื่องจากเหตุผลดังกล่าวมานี้ และที่สำคัญคือ หนึ่งในศีล ๕ ที่เป็นศีลประจำโลกนั้น ข้อสุดท้ายคือไม่ดื่มเหล้าและสิ่งเสพติด เพราะนำมาซึ่งความประมาท อันถือเป็นข้อที่สำคัญที่สุดในศีล ๕ ข้อนั้นด้วย ดังนั้น การไม่ดื่มเหล้าและสารเสพติดจึงถือเป็นมงคลสูงสุดประการหนึ่ง

๔.๒.๑๑ มงคลที่ ๒๑ ไม่ประมาทในกตลธรรม

ความไม่ประมาท คือการมีสติกำกับตัวอยู่เสมอ ไม่ว่าจะคิด จะพูด จะทำอะไร ๆ ไม่ยอมถลาลงไปในทางที่เสื่อม และไม่ยอมพลาดโอกาสในการทำความดี ตระหนักดีถึงสิ่งที่ต้องทำ ถึงกรรมที่ต้องเว้น ใส่ใจสำนึกอยู่เสมอในหน้าที่ ไม่ปล่อยปละละเลย กระทำอย่างจริงจังและดำเนินรุดหน้าตลอดเวลา

ความไม่ประมาทเป็นคุณธรรมที่สำคัญยิ่ง กล่าวได้ว่าคำสอนในพระพุทธศาสนาทั้งหมดเมื่อสรุปแล้วก็คือคำสอนให้เราไม่ประมาท ดังจะเห็นได้จากปัจฉิมโอวาทของพระพุทธเจ้า คือ

“หนุททานิ ภิกขเว อามนฺตยามิ โว วยธฺมา สงฺขารา อปฺปมาเทน สมฺปาเทถ”^{๒๒๒}

^{๒๒๑} ที.ปา.(บาลี) ๑๑/๒๔๘/๑๕๘.

^{๒๒๒} ที.ม.(บาลี) ๑๐/๒๑๘/๑๓๕.

ภิกษุทั้งหลาย บัดนี้เราจะเตือนเธอทั้งหลาย สังฆารทั้งหลายเป็นของไม่เที่ยง มีความเสื่อมไปเป็นธรรมดา เธอทั้งหลายจงยังความไม่ประมาทให้ถึงพร้อมเถิด”

คำว่า “ธรรม” ในที่นี้หมายถึง กุศลธรรมทั้งหลาย มีการให้ การรักษาศีล ความสำรวมอินทรี การรู้จักประมาณในโภชนะ การประกอบความเพียรอยู่ประจำ การเจริญวิปัสสนา เป็นต้น อันเป็นต้นเหตุที่จะให้เกิดผลต่อไป ข้อธรรมคำสอนของพระพุทธเจ้าทุกข้อ ถ้าดูให้ดีแล้วล้วนแต่เป็นคำบอกเหตุทั้งสิ้นคือ บอกว่าถ้าทำเหตุอย่างนี้แล้ว จะเกิดผลอย่างนั้น เช่น ความขยันหมั่นเพียรเป็นเหตุให้เกิดความเจริญ ความเกียจคร้านเป็นเหตุให้เกิดความเสื่อม

ดังนั้น ไม่ประมาทในกุศลธรรมทั้งหลาย คือไม่ประมาทในเหตุ ให้มีสติรอบคอบ ตั้งใจทำเหตุที่ดี เพื่อให้บังเกิดผลดีตามมานั่นเอง

พระพุทธเจ้าตรัสถึงความประมาทคือ การปล่อยจิตให้ตกไปในกายทุจริต วจีทุจริต มโนทุจริต เบญจกามคุณ และตรัสว่า การไม่ทำโดยเคารพ ไม่ทำให้ติดต่อ หยุดทำ ประพฤติย่อหย่อน หมัดความพอใจ ทอดธุระ ไม่ตั้งมั่น ไม่สองเสพ ไม่เจริญ ไม่ทำให้มากในการบำเพ็ญกุศลธรรม ชื่อว่าความประมาท โดยสรุปแล้ว มีลักษณะ ดังนี้

๑) พวกกุสึตะ คือพวกไม่ทำเหตุดีแต่จะเอาผลดี เป็นพวกเกียจคร้าน

๒) พวกทุจริตะ คือพวกทำเหตุเสียแต่จะเอาผลดี เป็นพวกทำอะไรตามอำเภอใจ แต่อยากได้ผลดี

๓) พวกสธิละ คือพวกทำเหตุดีเล็กน้อยแต่จะเอาผลดีมาก ๆ เป็นพวกค้ำกำไรเกินควร

รวมความแล้วผู้ที่ยังประมาทอยู่มี ๓ จำพวก คือพวกไม่ทำเหตุดีแต่จะเอาผลดี พวกทำเหตุเลวแต่จะเอาผลดี พวกทำเหตุเล็กน้อยแต่จะเอาผลดีมาก ส่วนผู้ไม่ประมาทในกุศลธรรม มีคุณสมบัติตรงข้ามกับคน ๓ จำพวกดังกล่าว คือจะต้องไม่เป็นคนดูเบาในการทำเหตุ ต้องทำแต่เหตุที่ดีและทำให้สมผล ผู้ที่ไม่ประมาททุกคนจะต้องมีสติอยู่เสมอ

สติ คือความระลึกรู้ได้ถึงความผิด-ชอบ-ชั่ว-ดี เป็นสิ่งกระตุ้น เตือนให้คิดพูดทำในสิ่งที่ถูกต้อง ทำให้ไม่ลืมตัว ไม่เผลอตัว ใช้ปัญญาพิจารณา ใคร่ครวญสิ่งต่าง ๆ ได้

ธรรมชาติของจิตมีการนึกคิดอยู่ตลอดเวลา ถ้าไม่มีสติกำกับก็จะกลายเป็นความคิดฟุ้งซ่านไปตามอารมณ์ต่าง ๆ ใช้ประโยชน์อะไรไม่ได้ แต่ถ้ามีสติกำกับแล้ว จะทำให้ไม่เผลอ ควบคุมความนึกคิดได้ ไม่ปล่อยใจให้เลื่อนลอยไป ไม่ปล่อยอารมณ์ให้เป็นไปตามสิ่งที่มากระทบ ฉะนั้นหน้าที่ของสติ คือ

๑) สติเป็นเครื่องทำให้เกิดความระมัดระวังตัว ป้องกันภัยที่จะมาถึงตัว คือระแวงในสิ่งที่ควรระแวง และระวังป้องกันภัยที่จะมาถึงในอนาคต

๒) สติเป็นเครื่องยับยั้ง เตือนไม่ให้ตกไปในทางเสื่อม ไม่ให้มัวเมาลุ่มหลง ไม่ให้เพลิดเพลินไปในสิ่งที่เบียดเบียนโทษต่อตนเอง เช่น เพื่อนชวนไปดื่มเหล้า ก็มีสติยับยั้งตัวเองไว้ว่าอย่าไป เพราะเป็นโทษต่อตัวเอง ฯลฯ

๓) สติเป็นเครื่องกระตุ้นเตือนให้ชวนชวยในการสร้างความคิดดี ไม่แช่เขื่อนหยุดอยู่กับที่ไม่ทอดธุระ ไม่เกียจคร้าน ป้องกันโรค “นอนบิดติดเสื่อ งานการเปื้อนทำไม่ไหว ข้าวปลากินได้ร่อยดี”

๔) สติเป็นเครื่องเร่งเร้าให้มีความขะมักเขม้น คือเมื่อเตือนตัวเองให้ทำความดีแล้วก็ให้ทำอย่างเอาจริงเอาจัง ไม่อืดอาดยืดเยื้อ ไม่ทำแบบเรื่อย ๆ เฉื่อย ๆ

๕) สติเป็นเครื่องทำให้เกิดความสำนึกในหน้าที่ที่อยู่เสมอ ตระหนักถึงสิ่งที่ควรทำและไม่ควรทำ ตระหนักถึงสิ่งที่ทำแล้วและยังไม่ได้ทำ

๖) สติเป็นเครื่องทำให้เกิดความละเอียดรอบคอบในการทำงาน ไม่สะเพร่า ไม่ชะล่าใจว่าสิ่งนั้น ๆ เป็นเรื่องเล็กน้อยไม่เป็นไร

คำอุปมาเปรียบเทียบเกี่ยวกับสติ มีดังนี้

สติเหมือนเสาหลัก เพราะปักแน่นในอารมณ์ คือคนที่มีสติเมื่อจะไตร่ตรองคิดในเรื่องใด ใจก็ปักแน่นคิดไตร่ตรองในเรื่องนั้นอย่างละเอียดถี่ถ้วน ไม่คิดฟุ้งซ่านไปเรื่องอื่น คิดไตร่ตรองจนเข้าใจแจ่มแจ้ง ทะลุปรุโปร่ง ท่านจึงเปรียบสติเหมือนเสาหลัก

สติเหมือนนายประตู คือเพราะสติจะทำหน้าที่เสมือนนายประตู คอยเฝ้าดูสิ่งต่าง ๆ ที่จะผ่านเข้ามากระทบใจ ทางตา หู จมูก ลิ้น กาย ตลอดจนเฝ้าดูถึงอารมณ์ที่ใจคิด ถ้าสิ่งใดเกิดขึ้นสติก็จะใคร่ครวญทันทีว่า ควรปล่อยให้ผ่านไปหรือไม่ หรือควรหยุดไว้ก่อน ปรับปรุงแก้ไขให้เสียก่อน

สติเหมือนขุนคลัง เพราะคอยตรวจตราอยู่ทุกเมื่อ ว่าของที่ได้เข้ามาและใช้ออกไปมีเท่าไร บัญชีบัญชีของเราเป็นอย่างไร ตรวจตราดูอย่างละเอียดถี่ถ้วน ไม่ยอมให้ตัวเองเป็นหนี้บาป

สติเหมือนหางเสือ เพราะสติจะเป็นตัวควบคุมเส้นทางดำเนินชีวิตของเราให้มุ่งตรงไปสู่ความสำเร็จ ตามเป้าหมายที่วางไว้ ไม่หลงไปทำในสิ่งที่ไม่ควรเหมือนคอยระมัดระวังไม่ให้เรือไปเกยตื้น

สตินั้นเป็นคุณธรรมที่สำคัญต้องให้ประกอบกับทุกกิจการงานที่ทำ มีประโยชน์ดังนี้

๑) ควบคุมรักษาสภาพจิตให้อยู่ในภาวะที่เราต้องการ โดยการตรวจตราความคิด เลือกรับสิ่งที่ต้องการไว้ กันสิ่งที่ไม่ต้องการออกไป ตรึงกระแสความคิดให้เข้าที่ ทำให้จิตเป็นสมาธิได้ง่าย

๒) ทำให้ร่างกายและจิตใจอยู่ในสภาพเป็นตัวของตัวเอง ไม่เป็นทาสของอารมณ์ต่าง ๆ เช่น ความโกรธเคือง ความลุ่มหลงมัวเมา จึงมีความโปร่งเบา ผ่อนคลาย เป็นสุข โดยสภาพของมันเอง พร้อมทั้งจะเผชิญความเป็นไปต่าง ๆ และจัดการกับสิ่งทั้งหลายที่เกิดขึ้นอย่างถูกต้องเหมาะสม

๓) ทำให้ความคิดและการรับรู้ขยายวงกว้างออกไปได้โดยไม่มีสิ้นสุด เพราะไม่ถูกบีบคั้นด้วยกิเลสต่าง ๆ จึงทำให้ความคิดเป็นอิสระมีพลัง แต่มีสติควบคุม เสมือนเรือที่มีหางเสือควบคุมอย่างดี ย่อมสามารถแล่นตรงไปใน ทิศทางที่ต้องการได้โดยไม่วอกวน

๔) ทำให้การพิจารณาสืบค้นด้วยปัญญาดำเนินไปได้ เพราะมีความคิดที่เป็นระเบียบ และมีใจซึ่งมีพลังเข้มแข็ง จึงเป็นการเสริมสร้างปัญญาให้บริบูรณ์

๕) ชำระพฤติกรรมทุกอย่าง ทั้งกาย วาจา ใจ ให้บริสุทธิ์ เพราะมีสติจึงไม่ปล่อยให้เกลือกกลั้วบาปอกุศลกรรม ทำให้พฤติกรรมต่าง ๆ เป็นไปด้วยปัญญาหรือเหตุผลที่บริสุทธิ์

การฝึกสติให้เป็นคนไม่ประมาท คือ

๑) มีสติระลึกถึงการละเว้นทุจริตทางกาย วาจา ใจ อยู่เนือง ๆ มิได้ขาด จะไปทำชั่วทำบาปอะไรเข้า ก็มีสติระลึกได้ทันทีว่าสิ่งที่กำลังจะทำนั้นเป็นบาปหรือไม่ ถ้าเป็นบาปก็ไม่ยอมทำโดยเด็ดขาด

๒) มีสติระลึกถึงการประพฤติสุจริตทางกาย วาจา ใจ อยู่เนือง ๆ มิได้ขาด จะทำอะไรก็มีสติระลึกได้เสมอว่า สิ่งที่กำลังจะทำนั้นเป็นบุญเป็นกุศลหรือไม่ ถ้าเป็นกุศลจึงทำ

๓) มีสติระลึกถึงความทุกข์ในอบายภูมิอยู่เนื่อง ๆ มิได้ขาด มีสติระลึกได้เสมอว่า การเกิดในอบายภูมิ เป็นสัตว์นรก เปรต อสุรกาย สัตว์เดียรัจฉาน นั้นมีทุกข์มากเพียงไร เมื่อระลึกได้เช่นนี้แล้วก็ย่อมไม่ยอมทำชั่วเลย เพราะกลัวว่าจะต้องไปเกิดในอบายภูมิเช่นนั้น

๔) มีสติระลึกถึงความทุกข์อันเกิดจากการเวียนว่ายตายเกิดของสัตว์ในวัฏสงสารอยู่เนื่อง ๆ มิได้ขาด มีสติระลึกได้ว่าถ้าเรายังต้องเวียนว่ายตายเกิดอยู่อย่างนี้ ก็ต้องมีการเกิด แก่ เจ็บ ตาย เป็นทุกข์อยู่รำไป จึงหาโอกาสปฏิบัติธรรมเพื่อให้เข้านิพพานให้ได้เร็วที่สุดจะได้หมดทุกข์ เมื่อระลึกเช่นนี้บ่อย ๆ ย่อมไม่หลงในอารมณ์อันเป็นที่ตั้งแห่งความหลง ไม่กำหนดในอารมณ์อันเป็นที่ตั้งแห่งความกำหนด ไม่ขัดเคืองในอารมณ์อันเป็นที่ตั้งแห่งความขัดเคืองได้ในที่สุด

๕) มีสติระลึกถึงกรรมฐานภาวนาที่จะละระคาละ โทสะ โมหะ ให้ขาดจากสันดานอยู่เนื่อง ๆ มิได้ขาด มีสติระลึกได้ว่า การที่เราจะทำดีหรือทำชั่วนั้น ขึ้นอยู่กับใจของเราเป็นสำคัญ ว่าใจของเราจะเข้มแข็งทรงพลัง เอาชนะความทะยานอยากต่าง ๆ ได้หรือไม่ และวิธีที่จะฝึกใจได้ดีที่สุดคือ การเจริญสมณะและวิปัสสนาอย่างสม่ำเสมอ

สิ่งที่ไม่ควรประมาทอย่างยิ่ง

๑) ไม่ประมาทในเวลา มีสติเตือนตนอยู่เสมอว่า “วันคืนล่วงไป ๆ บัดนี้เรากำลังทำอะไรอยู่” อย่ามัวเมาทำในสิ่งไร้สาระ เช่น เล่นไพ่ คุยโม้ คุยแพชั่น ให้เร่งรีบทำงานให้เต็มที่แข่งกับเวลา เพราะเวลา มีน้อย เมื่อกลิ้งกินชีวิตไปแล้วก็เรียกกลับคืนไม่ได้

๒) ไม่ประมาทในวัย มีสติเตือนตนอยู่เสมอว่า “อย่าคิดว่าตัวยังเป็นเด็กอยู่ จึงเที่ยวเล่นเพลิดเพลินไปวัน ๆ หนึ่ง เพราะถ้านับอายุตั้งแต่ชาติแรก ๆ จนถึงบัดนี้ แต่ละคนต่างมีอายุคนละหลายกัปแล้ว”

๓) ไม่ประมาทในความไม่มีโรค มีสติเตือนตนอยู่เสมอว่า “อย่าคิดว่าเราจะแข็งแรงอยู่อย่างนี้ตลอดไป ถ้ากรรมชั่วในอดีตตามมาทันอาจป่วยเป็นโรค ไม่สบายเมื่อไรก็ได้ เพราะฉะนั้น ในขณะที่สุขภาพยังดีอยู่ ต้องรีบชวนชววยสร้างชาติไว้”

๔) ไม่ประมาทในชีวิต มีสติเตือนตนอยู่เสมอว่า “อย่าคิดว่าเรายังมีชีวิตอยู่สุขสบายดี เราจะมีชีวิตอยู่อีกนาน เพราะจริง ๆ แล้วเราอาจจะตายเมื่อไรก็ได้ มัจจุราชไม่มีเครื่องหมายนำหน้า จึงเร่งรีบชวนชววยในการละความชั่ว สร้างความดีและทำจิตใจให้ผ่องใสทุกรูปแบบ ทุกโอกาส”

๕) ไม่ประมาทในการงาน มีสติเตือนตนอยู่เสมอว่า “จะทำงานทุกอย่างที่มาถึงมือให้ดีที่สุด ทำอย่างทุ่มเทไม่ออมมือ ทำงานไม่ให้คั่งค้าง ไม่ทอดยอ ไม่ผัดวันประกันพรุ่ง”

๖) ไม่ประมาทในการศึกษา มีสติเตือนตนอยู่เสมอว่า “จะชวนชววยหาความรู้ใส่ตัว อะไรที่ควรอ่านควรท่องก็จะรีบอ่านรีบท่องโดยไม่แชะเชื่อน ตระหนักถึงคุณค่าและความสำคัญของการศึกษาหาความรู้ ซึ่งจะเป็นบุญแจไขปัญหาชีวิต”

๗) ไม่ประมาทในการปฏิบัติธรรม มีสติเตือนตนอยู่เสมอว่า “จะปฏิบัติธรรมอย่างสม่ำเสมอไม่ย่อท้อ โดยเริ่มตั้งแต่บัดนี้ ไม่ใช่อรจนแก่ค่อยเข้าวัด จะฟังเทศน์ก็หูตึงฟังไม่ถนัด จะนั่งสมาธิเจริญกรรมฐานก็ปวดเมื่อยขัดยอกไปหมด ลูกก็โอย นังก็โอย เมื่อระลึกได้เช่นนี้จึงมีความเพียรใส่ใจในการปฏิบัติธรรม เพราะทราบดีว่าการปฏิบัติธรรมนั้น ทำให้เกิดความสุขแก่ตนทั้งโลกนี้และโลกหน้า และเป็นวิธีการเดียวเท่านั้นที่ทำให้เราสามารถบรรลุเป้าหมายอันสูงสุดแห่งชีวิตคือนิพพาน”

อุปมาโท อมตฺ ปทํ

ความไม่ประมาท เป็นเหตุแห่งความไม่ตาย ความประมาท เป็นเหตุแห่งความตาย

ปมาทํ อุปฺปมาเทน

ปณฺญาปาสาทมารุหุห

ปพฺพตฺถุจฺจว ภูมมฺภูเจ

เมื่อใด บัณฑิตก็ทนความประมาทด้วยความไม่ประมาท เมื่อนั้น เขานับว่าได้ขึ้นสู่ปราสาท คือปัญญา ไร้ความเศร้าโศก สามารถมองเห็นประชาชนผู้เริงเริงตา ผู้ยังต้องเศร้าโศกอยู่ เสมือนคนยืนอยู่บนยอดเขามองลงมาเห็นหมู่ชนที่ยืนอยู่บนพื้นดินฉะนั้น

ปมาโท มจฺจุโน ปทํ^{๒๒๓}

ยถา นุทฺติ ปณฺฑิตโต

อโสโก โสภินี ปทํ

ธีโร พาเล อเวกฺขติ ฯ^{๒๒๔}

ความไม่ประมาทมีคุณานิสงส์มากมายดังพรรณนามาจะนี้ พระพุทธเจ้าจึงตรัสว่า ความไม่ประมาทในกุศลธรรมทั้งหลายเป็นมงคลสูงสุดประการหนึ่ง

๔.๒.๑๒ มงคลที่ ๒๒ มีความเคารพ

ความเคารพ หมายถึงความตระหนักรู้ถึงคุณความดีที่มีอยู่จริงของคนอื่น ยอมรับนับถือความดีของเขาด้วยใจจริง แล้วแสดงความอ่อนน้อมถ่อมตนอย่างเหมาะสมทั้งต่อหน้าและลับหลัง

คนทั้งหลายในโลกต่างก็มีคุณความดีในตัวเอง กันไป มากบ้างน้อยบ้างไม่เท่ากัน ผู้ใดทราบถึงคุณความดีของบุคคลทั้งหลายได้ตามความเป็นจริง ก็จะเป็นประโยชน์ ทำให้มีโอกาสที่จะถ่ายทอดคุณความดีนั้น ๆ จากผู้อื่นมาสู่ตนเอง แต่การที่จะสามารถรู้เห็นถึงคุณความดีของผู้อื่นก็ทำได้ยากยิ่งกว่าการรู้คุณสมบัติของวัตถุต่าง ๆ เพราะมีกิเลสมาบังใจ เช่น มีความคิดลบหลู่คุณท่านบ้าง ความไม่ใส่ใจบ้าง ความทะนงตัวบ้าง ทำให้มองคนอื่นก็คน ๆ ก็ไม่เห็นมีใครดี คนนั้นก็ไม่ได้ คนนี้ก็ไม่ได้ คนไหนก็ไม่ได้ ไม่เห็นมีใครดีสักคน

คนพวกนี้เป็นพวกตาไม่มีแวว คือตาก็ใส ๆ ดี แต่ไม่เห็นเพราะขาดความสังเกต มองคุณความดีของคนอื่นไม่ออก เมื่อมองความดีของเขาไม่ออก ก็ไม่สนใจที่จะถ่ายทอดเอาความดีของเขาเข้ามาสู่ตัวเอง

ดังนั้น คนที่มีปัญญามากจนกระทั่งตระหนักรู้ถึงคุณความดีของผู้อื่น จึงจัดเป็นคนพิเศษจริง ๆ เพราะใจของเขาได้ยกสูงขึ้นไปแล้ว พ้นจากความถือตัวต่าง ๆ เปิดกว้างพร้อมที่จะรองรับความดีจากผู้อื่นเข้าสู่ตน คนชนิดนี้คือคนที่มีความเคารพ

สิ่งที่ควรเคารพอย่างยิ่ง ในโลกนี้มีคน สัตว์ สิ่งของ เหตุการณ์ การงาน และอื่น ๆ อีกมากมายจนนับไม่ถ้วนที่เกี่ยวข้องกับตัวเรา แต่พระพุทธเจ้าทรงแนะนำให้คนเรามีความเคารพ ไม่ดูเบาตระหนักรู้ในสิ่งที่มีคุณค่าที่สำคัญ ๗ ประการ^{๒๒๕} ได้แก่

๑) สตถุคารวตา-ให้มีความเคารพในพระพุทธเจ้า

๒) ธมฺมคารวตา-ให้มีความเคารพในพระธรรม

^{๒๒๓} พุ.ธ.(บาลี) ๒๕/๒๑/๑๙.

^{๒๒๔} พุ.ธ.(บาลี) ๒๕/๒๘/๒๐.

^{๒๒๕} อัง.สตตก.(บาลี) ๒๓/๓๒/๒๖.

- ๓) สงขการวตา-ให้มีความเคารพในพระสงฆ์
- ๔) ลิกขการวตา-ให้มีความเคารพในการศึกษา
- ๕) สมานการวตา-ให้มีความเคารพในสมาน
- ๖) อปฺปมาทการวตา-ให้มีความเคารพในความไม่ประมาท
- ๗) ปฏิสณธารการวตา-ให้มีความเคารพในการต้อนรับแขก

ความเคารพในพระพุทธเจ้า คือตระหนักถึงพระคุณความดีอันมีอยู่ในพระองค์ ซึ่งกล่าวโดยย่อได้แก่ พระปัญญาคุณ พระบริสุทธิคุณ และพระมหากรุณาธิคุณ แล้วแสดงความเคารพ ดังนี้ สมัยเมื่อพระพุทธองค์ยังทรงพระชนม์อยู่ ก็แสดงความเคารพโดย

- ๑) เข้าเฝ้าทั้ง ๓ กาล คือเช้า กลางวัน เย็น
- ๒) เมื่อพระองค์ไม่สวมรองเท้าจกรม เราจะไม่สวมรองเท้าจกรม
- ๓) เมื่อพระองค์จกรมในที่ต่ำ เราจะไม่จกรมในที่สูงกว่า
- ๔) เมื่อพระองค์ประทับในที่ต่ำ เราจะไม่อยู่ในที่สูงกว่า
- ๕) ไม่ห่มผ้าคลุมบ่าทั้งสอง ในที่ซึ่งทอดพระเนตรเห็น
- ๖) ไม่สวมรองเท้าในที่ซึ่งทอดพระเนตรเห็น
- ๗) ไม่กางร่มในที่ซึ่งทอดพระเนตรเห็น
- ๘) ไม่ถ่ายอุจจาระ ปัสสาวะในที่ซึ่งทอดพระเนตรเห็น

สมัยเมื่อพระองค์ปรินิพพานแล้วก็แสดงความเคารพโดย

- ๑) ไปไหว้พระเจดีย์ตามโอกาส
- ๒) ไปไหว้สังเวชนียสถาน คือสถานที่ประสูติ ตรัสรู้ ปฐมเทศนา ประินิพพาน ตามโอกาส
- ๓) เคารพพระพุทธรูป
- ๔) เคารพเขตพุทธาวาส คือเขตโบสถ์
- ๕) ไม่สวมรองเท้าในลานพระเจดีย์
- ๖) ไม่กางร่มในลานพระเจดีย์
- ๗) เมื่อเดินใกล้พระเจดีย์ ไม่เดินไปพุดไป
- ๘) เมื่อเข้าในเขตอุโบสถ ก็ถอดรองเท้า หุบร่ม ไม่ทำอาการต่างๆ ซึ่งแสดงถึงความ

กระด้าง หยาบคาย

- ๙) ปฏิบัติตนตามพุทธโอวาทอยู่เป็นนิตย์

ความเคารพในพระธรรม หมายถึงโลกุตตรธรรม ๘ อย่าง ให้ตระหนักถึงคุณประโยชน์อันมหาศาลของพระธรรมคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้า แล้วแสดงออกซึ่งความเคารพ ดังนี้

- ๑) เมื่อมีประกาศแสดงธรรมก็ไปฟัง
- ๒) ฟังธรรมด้วยความสงบ สำรวม ตั้งใจ
- ๓) ไม่นั่งหลับ ไม่นั่งคุยกัน ไม่คิดฟุ้งซ่าน ขณะฟังธรรม
- ๔) ไม่วางหนังสือธรรมะไว้ในที่ต่ำ
- ๕) ไม่ดูหมิ่นพระธรรม
- ๖) บอกรธรรม สอนธรรม ด้วยความระมัดระวังไม่ให้ผิดพลาด

ความเคารพในพระสงฆ์ คือตระหนักถึงคุณความดีของพระสงฆ์ ผู้ประพฤติปฏิบัติชอบ เป็นผู้สืบอายุพระพุทธศาสนา แล้วแสดงออกซึ่งความเคารพ ดังนี้

- ๑) กราบไหว้ โดยกิริยาอาการเรียบร้อย
- ๒) นั่งเรียบร้อย ไม่นั่งกอดเข้าเฝ้าจุก
- ๓) ไม่สวมรองเท้า ไม่กางร่ม ในที่ประชุมสงฆ์
- ๔) ไม่คะนองมือคะนองเท้าต่อหน้าท่าน
- ๕) เมื่อพระเถระไม่เชิญ ไม่แสดงธรรม
- ๖) เมื่อพระเถระไม่เชิญ ไม่อวดรู้แก้ปัญหาธรรม
- ๗) ไม่เดิน ยืน นั่ง เบียดพระเถระ
- ๘) แลดูท่านด้วยจิตเลื่อมใส
- ๙) ต้อนรับท่านด้วยไทยธรรม

ความเคารพในการศึกษา หมายถึง ไตรสิกขา คือ ศีล สมาธิ ปัญญา คือตระหนักถึงคุณค่าของการศึกษาหาความรู้ แล้วแสดงออกซึ่งความเคารพ โดยตั้งใจศึกษาเล่าเรียน จะศึกษาเรื่องใดก็ศึกษาให้ถึงแก่น ให้เข้าใจจริง ๆ ไม่ทำเหยาสะเหยะ บำรุงการศึกษา สนับสนุนการศึกษา

ความเคารพในสมาธิ คือความพยายามทำสมาบัติ ๘ ให้เกิดขึ้น ตระหนักถึงคุณประโยชน์ของการทำสมาธิแล้วแสดงออกซึ่งความเคารพ โดยตั้งใจฝึกสมาธิอย่างสม่ำเสมอให้มากที่สุดเท่าที่จะทำได้ เพราะสมาธิเป็นสิ่งสำคัญยิ่งในการสร้างชีวิตทั้งหลาย เป็นการฝึกฝนตนเองอย่างยิ่งยวด ทำให้รู้และเข้าใจธรรมอย่างแท้จริง ดังจะเห็นได้จากในไตรสิกขา ซึ่งถือเป็นหัวใจของพระพุทธศาสนา ได้แก่ ศีล สมาธิ ปัญญา พระพุทธเจ้าตรัสไว้ว่า “ศีลจะเป็นพื้นฐานทำให้เกิดสมาธิได้ง่าย แล้วสมาธิจะทำให้เกิดปัญญาซึ่งเป็นเครื่องพาเราให้บรรลุนิพพาน” จะเห็นว่าเรารักษาศีลเพื่อไม่ให้ไปทำความชั่ว ทำให้ใจไม่เศร้าหมอง เป็นสมาธิได้ง่าย และปัญญาก็เกิดจากสมาธิ สมาธิจึงเป็นหัวใจหลักในการทำชีวิตทุกชนิด แม้การกำจัดกิเลสเข้าสู่นิพพาน

“สมาธิ ภิกขเว ภาเวถ ฯ สมาหิตโต ภิกขเว ภิกขุ ยถาภูตํ ปชานาติ ฯ”^{๒๒๖}

ภิกษุทั้งหลาย พวกเธอจงเจริญสมาธิเถิด ภิกษุผู้ที่จิตตั้งมั่นแล้ว ย่อมรู้ชัดตามความเป็นจริง”

ความเคารพในความไม่ประมาท คือตระหนักถึงคุณประโยชน์ของการมีสติกำกับตัวในการทำงานต่าง ๆ แล้วแสดงออกซึ่งความเคารพโดยหมั่นฝึกสติเพื่อให้ไม่ประมาท ด้วยการเจริญสมณะและวิปัสสนาอยู่เนื่อง ๆ มิได้ขาด

ความเคารพในการต้อนรับแขก คือตระหนักถึงคุณประโยชน์ของการต้อนรับแขก ว่าทำให้ไม่ก่อศัตรู ปกติคนเราจะให้ดีพร้อม ทำอะไรถูกใจคนทุกอย่างย่อมเป็นไปได้ อาจมีช่องว่างรอยโหว่มีข้อบกพร่องบ้าง การต้อนรับแขกนี้จะเป็นการปิดช่องว่างรอยโหว่ในตัว ทำให้ได้มิตรเพิ่ม เราจึงต้องให้ความสำคัญแก่ผู้มาเยือน ด้วยการต้อนรับ ๒ ประการ ดังนี้

- ๑) อามิสปฏิสันถาร ต้อนรับด้วยสิ่งของ เช่น อาหารน้ำดื่ม เลี้ยงดูอย่างดี ไม่ให้ขาดตกบกพร่อง ฯลฯ

^{๒๒๖} ส.ช.(บาลี) ๑๗/๕/๑๒.

๒) ธรรมปฏิสันถาร ต้อนรับด้วยธรรม เช่น สนทนาธรรมกัน แนะนำธรรมะให้แก่กัน ฯลฯ

คนในโลกนี้มีหลายพันล้านคน สิ่งของเหตุการณ์ การงาน ในโลกนี้มีหลายแสนหลายล้านอย่าง แต่พระพุทธเจ้าทรงสอนให้เราสนใจอย่างจริงจัง ๗ อย่าง ดังนั้น พระพุทธ พระธรรม พระสงฆ์ การศึกษา สมาธิ ความไม่ประมาท และการต้อนรับ ทั้ง ๗ ประการนี้มีความสำคัญอย่างยิ่ง

สิ่งที่ควรเคารพทั้ง ๗ ประการนี้ เป็นแกนหลักของความเคารพทุกอย่าง เมื่อเราสามารถตรงจนตระหนักถึงคุณค่าของสิ่งที่ควรเคารพอย่างยิ่ง ทั้ง ๗ ประการนี้แล้ว ต่อไปเราก็จะสามารถตรงถึงความดีของสิ่งอื่น ๆ ได้ชัดเจนและละเอียดลึกซึ้งยิ่งขึ้น กลายเป็นผู้รู้จริงและทำได้จริงผู้หนึ่ง

เมื่อฝึกตนเองให้มากด้วยความเคารพแล้ว ในไม่ช้านิสัยชอบจับผิดผู้อื่นก็จะค่อย ๆ หายไป เจอใครก็จะคอยมองแต่คุณความดีของเขา ต่อไปความชั่วทั้งหลายเราก็จะนึกไม่ออก นึกออกแต่ความดี และวิธีทำความดีเท่านั้น ตัวเราก็จะกลายเป็นที่รวมแห่งความดีเหมือนทะเลเป็นที่รวมของน้ำฉะนั้น

การแสดงความเคารพ คือการแสดงความตระหนักในคุณความดีของสิ่งที่เราเคารพด้วยใจจริง ให้ปรากฏชัดแก่บุคคลทั่วไป ด้วยการแสดงออกทางกาย วาจา มีอยู่หลายวิธี เช่น หลีกทางให้ ลูก ขึ้นยืนต้อนรับ การให้ที่นั่งแก่ท่าน การประนมมือเวลาพูดกับท่าน การกราบ การไหว้ การขออนุญาต ก่อนทำกิจต่าง ๆ การวันทยาอุธ การวันทยหัตถ์ การยิงสลุต การลดธง ฯลฯ

การแสดงความเคารพที่ถูกต้องตามหลักธรรม หมายถึง การแสดงออกเพราะตระหนักในคุณความดีของสิ่งที่เคารพด้วยใจจริง นักเรียนที่คำนับครูเพราะเกรงว่าถ้าไม่ทำจะถูกตัดคะแนนความประพฤติทหารที่ทำวันทยหัตถ์ผู้บังคับบัญชาตามกฎระเบียบ หรือทำเพราะเกรงว่าถ้าไม่ทำจะถูกลงโทษ อย่างนี้ไม่จัดว่าเป็นความเคารพ เป็นแต่เพียงวินัยอย่างหนึ่งเท่านั้น

สตถุครุ ธम्मครุ

สัฆะ จ ตีพพคารโว

สมาธิครุ อาตปิ

สิกขาย ตีพพคารโว ฯ

อุปมาทครุ ภิกขุ

ปฏิสันถารคารโว

อภัพโพ ปริหานาย

นิพพานสเสว สนตฺติเก ฯ^{๒๒๗}

“ภิกษุผู้มีพระศาสนาเป็นที่เคารพ ๑ มีพระธรรมเป็นที่เคารพ ๑ มีความเคารพในพระสงฆ์อย่างแรงกล้า ๑ มีความเคารพในสมาธิ ๑ มีความเพียร เคารพยิ่งในไตรสิกขา ๑ มีความเคารพในความไม่ประมาท ๑ มีความเคารพในปฏิสันถาร ๑ เป็นผู้ไม่ควรเพื่อจะเสื่อม ชื่อว่าอยู่ในที่ใกล้นิพพานทีเดียว

๔.๒.๑๓ มงคลที่ ๒๓ มีความถ่อมตน

ความถ่อมตน มาจากภาษาบาลีว่า **นิวาโต** ความเป็นผู้มีใจลดต่ำ ความเป็นผู้มีความประพฤติไม่ลำพอง คนประกอบด้วยความเป็นผู้ถ่อมตน กำจัดมานะได้ กำจัดความกระด้างได้ เป็นเหมือนผ้าเช็ดเท้า เหมือนโคอุสุภะเขาขาด และเหมือนงูที่ถูกถอนเขี้ยวแล้ว ย่อมเป็นผู้ละเอียดอ่อน ละมุนละไม ผ่องแผ้วด้วยสุข

ดังนั้น คำว่า **นิวาโต** จึงหมายถึงความเป็นผู้มีความประพฤติไม่ลำพอง คือนำเอามานะทิฐิออกจากตัว มีความสงบเสงี่ยมเจียมตน ไม่แบ่ง ไม่ทะนงตน ไม่มีความมานะถือตัว ไม่อวดดีถือดี ไม่โยโส

^{๒๒๗} วจ.สตตค.(บาลี) ๒๓/๓๒/๒๕-๒๖.

ไอหัง ไม่ดูถูกเหยียดหยามใคร ไม่กระด้าง ไม่เย่อหยิ่งจองหอง

สิ่งที่สามัญชนคนทั่วไปหลงผิดแล้วยึดเอาทำให้ถือตัว

๑)ชาติตระกูล เช่น คิดว่า “ตระกูลฉันนี้เป็นตระกูลใหญ่ เชื้อสาย ผู้ดีเก่า พ่อ แม่ ปู่ ย่า ตา ยาย ก็รุ่นก็รุ่นมีชื่อเสียงโด่งดังมาตลอด คนอื่นจะมาเทียบฉันได้อย่างไร” เมื่อหลงถือว่าตนมีชาติตระกูลสูงกว่าผู้อื่น ความถือตัวก็เกิดขึ้น

๒) ทรัพย์สมบัติ เช่น คิดว่า “ทรัพย์เงินทองของฉันมีมากมาย จะซื้อจะหาอะไรก็ได้ อย่งใจ ไม่เห็นจะต้องไปง้อ ไปเกรงใจใคร” เมื่อหลงถือว่าตนมีทรัพย์สมบัติมากกว่าผู้อื่น ความถือตัวก็เกิดขึ้น

๓) รูปร่างหน้าตา เช่น คิดว่า “ฉันนี้สวยน้อยหน้าใครเสียเมื่อไหร่ดูซี ผิวก็ละเอียด จมูกก็โด่ง ตาก็กลม นางงามจักรวาลที่ว่าสวย ๆ ลองมาเทียบกันดูซักทีเถอะน่า ไม่นานหรือกว่าใครสวยกว่ากัน” เมื่อหลงถือว่าตนมีรูปร่างหน้าตาดีกว่าผู้อื่น ความถือตัวก็เกิดขึ้น

๔) ความรู้ความสามารถ เช่น คิดว่า “ฉันนี้ความรู้ระดับปริญญาโท ปริญญาเอก ปริญญาที่ไหนที่ว่ายาก ๆ กวาดมาหมดแล้ว ฝีมือก็แน่นกว่าใคร ใคร ๆ ก็สู้ฉันไม่ได้” เมื่อหลงถือว่าตนมีความรู้ความสามารถสูงกว่าผู้อื่น ความถือตัวก็เกิดขึ้น

๕) ยศตำแหน่ง เช่น คิดว่า “ฉันนี้มันชั้นผู้อำนวยการกอง อธิบดี ปลัดกระทรวง ซี ๘ ซี ๙ ซี ๑๐ ซี ๑๑ แล้ว ใครจะมาแค้นเท่าฉัน” เมื่อหลงถือว่าตนมียศตำแหน่งสูงกว่าผู้อื่น ความถือตัวก็เกิดขึ้น

๖) บริวาร เช่น คิดว่า “สมัครพรรคพวก ลูกน้องฉันมีเยอะแยะใครจะกล้ามาหือ ใครจะกล้ามากำเริบ” เมื่อหลงถือว่าตนมีบริวารมากกว่าผู้อื่น ความถือตัวก็เกิดขึ้น

คนทั่วไปมักหลงผิดยึดเอาสิ่งต่าง ๆ ๖ ประการนี้ เป็นข้อถือดีของตัว ไม่เคยคิดว่าสิ่งต่าง ๆ ที่ว่านั้น มันจะเป็นของเรามาตลอดไปหรือไม่ จีรังยั่งยืนหรือเปล่า ที่ว่าหล่อ ๆ สวย ๆ พออายุสักหกสิบเจ็ดสิบจะมีใครอยากมอง เศรษฐี มหาเศรษฐี ทำการค้าผิดพลาดเข้า ล่มจมกลายเป็นยากภายในวันเดียวก็มีตัวอย่างมากมายแล้ว และถึงจะเป็นเศรษฐีไปจนตายก็เชื่อว่าเงินของตนจะไปปรโลกด้วยได้เมื่อไหร่ ถ้าไม่รู้จักสร้างคุณงามความดี ถึงมีเงินทองมากเท่าไรก็ไม่พ้นทุกข์ไปได้ ยิ่งรวยมากก็ยิ่งทุกข์มาก ทั้งหาห่วง หวง ยศตำแหน่งบริวารนั้นก็มิเชื่อว่าคงอยู่กับเราอย่างนั้นตลอดไป ทุกอย่างไม่มีอะไรแน่นอน ไม่ใช่เป็นของเราจริง ๆ เป็นเพียงสิ่งสมมุติกันขึ้นเพื่อให้คนในสังคมทำงานตามหน้าที่ของตนเท่านั้น สิ่งที่จะคงอยู่กับตัวเราอย่างแน่นอน และช่วยให้เราพ้นทุกข์ได้จริง ๆ คือความดีในตัวของเราต่างหาก

และการที่เราถือตัวเย่อหยิ่งทะนงตนนั้น มันทำให้อะไรในตัวเราดีขึ้นบ้าง จะทำให้คนอื่นนับถือว่าตัวเรายิ่งใหญ่ก็หาไม่ได้ รังแต่จะทำให้เขาเกลียดชังหมิ่นหน้า เหมือนคนอยากให้คนอื่นรู้ว่าตัวอ้วนท้วนสมบูรณ์ จึงอมลมเข้าเต็มปากทำให้แก้มตุ่ย ใครเห็นเข้าแทนที่จะชม เขาก็มีแต่จะหัวเราะเยาะและขื่นอมลมอยู่อย่างนั้น ข้าวก็กินไม่ได้ น้ำก็กินไม่ได้ ตัวก็มีแต่จะผอมซูบซีดลงทุกที

แท้จริง ผู้ที่จะเป็นผู้ยิ่งใหญ่ ได้รับการยกย่องนับถือจากคนอื่นทั้งกายและใจนั้น จะต้องเป็นผู้มีความอ่อนน้อมถ่อมตนเท่านั้น ผู้ที่ฉลาดจึงไม่ควรหลงยึดเอาสิ่งเหล่านี้มาทำให้ตนเกิดความถือตัว

โทษของการอวดดีถือดี

๑) ทำให้เสียตน เพราะเป็นคนรับความดีจากคนอื่นไม่ได้ กลัวเสียเกียรติ ประเมินค่าตนสูงกว่าความเป็นจริง คิดแต่ว่าเราดีอยู่แล้ว ใคร ๆ ก็สู้เราไม่ได้ โบราณท่านจึงมีคำสอนเตือนใจไว้ว่า”

ลูกท่านหลานเธอ ลูกเจ้าบ้านหลานเจ้าวัด มักจะเอาดีไม่ค่อยได้” เพราะมักจะติดนิสัยอวดดีถือตัว ยโสโอหัง จึงไม่มีใครอยากแนะนำสั่งสอนให้ ทำผิดก็ไม่มีใครอยากเตือน สุดท้ายก็คบอยู่แต่กับพวกประจบสอพลอ ทำผิดถลำลึกไปทุกที่จนสุดทางแก่

๒) ทำให้เสียมิตร เพราะเป็นคนเจ้ายศเจ้าอย่าง ที่ไม่ควรถือก็ถือ ไม่ควรโกรธก็โกรธ จึงไม่มีใครอยากคบด้วย คนพวกนี้ถึงแม้ในเบื้องต้นอยากจะทำความดี แต่ทำไปได้ไม่กี่น้ำก็จืดเพราะไม่มีคนสนับสนุน เป็นเหมือนเจดีย์ฐานแคบ ไม่สามารถสร้างให้สูงขึ้นไปได้

๓) ทำให้เสียหมู่คณะ เพราะเป็นคนอวดเบ่ง จะเอาแต่อภิสิทธิ์ ทำให้เสียระเบียบวินัยหมู่คณะแตกแยก

ชาติถุโธ ธนถุโธ

โคตถุโธ จ โยนโร

สณถาตี อติมถเถติ

ตัม ปราภวโน มุขิ

ชนใดกระด้างเพราะชาติตระกูล เพราะทรัพย์ และเพราะโดยโคตร

คูหมั่นญาติของตน กรรม ๔ อย่างของชนนั้น เป็นทางแห่งความเสื่อม”^{๒๒๘}

คุณธรรมที่ช่วยลดความอวดดีถือดี

๑) ต้องคบกับยามมิตร คือคบคนดี จะได้คอยแนะนำเตือนสติเราให้ประเมินค่าของตนเองถูกต้องตามความเป็นจริง คอยแนะนำปลูกสร้างนิสัยดี ๆ ใ้กับเรา ไม่คบคนประจบสอพลอซึ่งจะพาเราไปในทางเสีย นอกจากนี้จะต้องแสดงความเคารพบูชาบุคคลที่ควรบูชาเสมอๆ เราจะได้ตระหนักเสมอว่า ผู้ที่มีคุณธรรมสูงกว่าเรายังมีอยู่

๒) ต้องมีโยนิโสมนสิการ คือรู้จักคิดไตร่ตรองเอง เช่น พิจารณาว่า คนเราไม่ได้ยู่ค่าฟ้าถึงจะเก่งอย่างไรในที่สุดก็ต้องตายเหมือนกัน ตัวเราเองก็ไม่ได้วิเศษกว่าคนอื่นเลย ขณะเดียวกัน สิ่งใดที่เป็นข้อถือตัวของเรา เช่น ชาติตระกูล ฐานะ รูปร่างหน้าตา ตำแหน่งหน้าที่การงาน บริวาร ให้หมั่นนำสิ่งนั้น มาพิจารณาเนื่อง ๆ ว่า สิ่งเหล่านั้นก็ไม่เที่ยงแท้ ไม่จีรังยั่งยืน ไม่ได้อยู่กับเราตลอดไปเช่นเดียวกัน

๓) ต้องมีความสามัคคี คือ การมีความสามัคคีในหมู่คณะ อลุ่มอล่วยในหลักการ ตักเตือน รั้งพั้งและเคารพความคิดเห็นของผู้อื่นอย่างมีเหตุผล

ลักษณะของผู้มีความถ่อมตนนั้น จะเป็นผู้ที่รู้คุณค่าของตนตามความเป็นจริง เจียมเนื้อเจียมตัว ทำให้มีลักษณะอาการแสดงออกที่ดีเด่นกว่าคนทั้งหลาย ๓ ประการ ดังนี้

๑) มีกิริยาอ่อนน้อม คือไม่ลดตัวลงจนเกินควร และไม่ถือตัวจนเกินงาม มีกิริยาอันเป็นที่รัก อ่อนโยนละมุนละไมต่อคนทั่วไป ทั้งผู้ใหญ่ผู้น้อยและผู้เสมอกัน รู้ที่ต่ำที่สูง ไม่ตีตนเสมอท่าน มีคุณสมบัติผู้ดี สำหรับแสดงแก่คนทั้งหลายโดยเสมอหน้ากัน ไม่เลือกว่าเขาจะมีฐานะสูงกว่าหรือต่ำกว่าตน สงบเสงี่ยม แต่ก็มีคามองอาจ ผึ่งผายในตัว

๒) มีวาจาอ่อนหวาน คือมีคำพูดที่ไพเราะน่าฟัง ออกมาจากใจที่ใสสะอาดนุ่มนวล ไม่แข็งกระด้าง ไม่พูดโอ้อวดยกตัว และไม่พูดกล่าวโทษลบหลู่ทับถมคนอื่น เมื่อตนทำพลาดพลั้งสิ่งใดต่อใคร ย่อมออกวาจาขอโทษเสมอ เมื่อผู้ใดแสดงคุณต่อตนอย่างไรก็ออกวาจาขอบคุณเขาเสมอ ไม่พูดเยาะเย้ยถากถางผู้ทำผิดพลาด ไม่ใช้วาจาข่มขู่ผู้อื่น เห็นใครทำดีก็ชมเชยสรรเสริญจากใจจริง

๓) มีใจอ่อนโยน คือมีใจอบน้อม ละมุนละม่อม ถ่อมตัว มีใจอ่อนโยนแต่มีใจอ่อนแอ มีใจเข้มแข็งแต่มีใจแข็งกระด้าง ไม่นิยมอวดกำลังความสามารถ แต่พยายามฝึกตนเองให้มีความสามารถ

^{๒๒๘} พุ.สุ.(บาลี) ๒๕/๑๐๔/๓๕๖.

ถือคติว่า “จงมีแรงเหมือนยักษ์ แต่อย่าใช้แรงอย่างยักษ์” ไม่ถือความคิดของตัวเป็นใหญ่ มีใจเปิดกว้าง ยอมรับความคิดเห็นของคนอื่น รู้จักลดหย่อนผ่อนผันแก่กัน ถือคติว่า “ไม่ลำเอียงต่างปล้อง ฟัน้องยังต่างใจ สิบคนสิบความรู้ สิบคนสิบความคิด แม้สิบคนก็สิบความเห็น” เมื่อใครเขาไม่เห็นพ้องกับตนก็ไม่ด่วนโกรธ แล้วค่อย ๆ ปรับความคิดเห็นเข้าหากัน โดยยึดเอาคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้าเป็นแกนกลาง

ครั้งหนึ่ง พระสารีบุตรถูกภิกษุรูปหนึ่งใส่ความว่า ทะนงตนว่าเป็นอัครสาวกแล้วแก้งมาเดินกระทบตน พระพุทธเจ้าจึงตรัสถามพระสารีบุตรในที่ประชุมสงฆ์ว่าเป็นจริงหรือไม่

พระสารีบุตรทูลตอบว่า ภิกษุที่ได้มีสติประคองจิตไว้ในกาย ก็จะมีพระทนต์เพื่อน สพรหมจารีแล้วจากไปโดยไม่ขอโทษเป็นแน่ แต่ตัวท่านเองนั้นทำใจเสมือนแผ่นดิน น้ำ ไฟ ลม และผ้าขี้ริ้วที่จะต้องพบกับของสะอาดบ้าง ไม่สะอาดบ้างอยู่เสมอ และเสมือนเด็กจัญจาลที่พลัดเข้าไปในหมูบ้าน หรือเหมือนโคที่เขาหักเสียแล้ว ย่อมไม่มีอำนาจที่จะแกลวกล่าอาจหาญได้แต่อย่างใด ท่านมีแต่ความเบื่อบรร่างกายอันเปื่อยเน่ารำงเกียจนี้ ที่ยังต้องดูแลประคับประคองอยู่ ประคองต้องประคอง ถาดมันขันที่มีช่องทะลุถึง ๙ ช่อง และมีน้ำมันรั่วไหลออกอยู่เสมอ ย่อมไม่มีใจที่จะไปกระด้างถือตัวกับใครได้

พระสารีบุตร ท่านเรียนจบในวิชา ๑๘ ประการมาแล้ว บวชแล้วก็ได้เป็นพระอรหันต์ เป็นอัครสาวกเบื้องขวาของพระพุทธเจ้า ยังมีความอ่อนน้อมถ่อมตนถึงเพียงนี้ มีความเจียมตัวตลอดเวลา เปรียบตัวเองเหมือนผ้าขี้ริ้วเก่า ๆ เหมือนโคที่เขาขาดแล้ว เหมือนเด็กจัญจาล ซึ่งเป็นคนชั้นต่ำสุด ในอินเดียสมัยนั้น ไม่มีความถือตัวทะนงตนแม้แต่น้อย แล้วพวกเราซึ่งยังเป็นปุถุชนคนธรรมดา ๆ อยู่นี้ มีตืออะไรมากนักหาจึงจะมาถึงตัวกัน

เมื่อพระสารีบุตรกล่าวอยู่เช่นนี้ ภิกษุรูปนั้นก็เกิดความเร่าร้อนในสรีระเหมือนมีไฟมาเผาตัว อตรนทนอยู่ไม่ได้ ต้องลุกขึ้นขอโทษพระสารีบุตร และยอมรับสารภาพต่อหมู่สงฆ์ว่ากล่าวตู่ใส่ความพระสารีบุตร

พระพุทธเจ้าตรัสสรรเสริญพระสารีบุตรว่า “มีใจมั่นคงเหมือนแผ่นดิน เหมือนเสาเขื่อน เป็นผู้คงที่และมีวัตรดี เป็นผู้ใส่สะอาด เหมือนน้ำที่ไม่มีฝุ่นหรือโคลนตม สังสารวัฏย่อมไม่มีแก่บุคคลเช่นนี้”

ปณฺธิโต สีสสมฺปนฺโน

สนฺโห จ ปฏฺิภาวนา

นิวาตฺวุตฺติ อตฺถทฺโธ

ตาทีโส ลภเต ยสํ ๒๒๙

บุคคลผู้เป็นบัณฑิตถึงพร้อมด้วยศีล ละเอียต มีปฏิภาณไหวพริบ

ประพฤติก่อมน และไม่กระด้างเช่นนั้น ย่อมได้ยศ”

๔.๒.๑๔ มงคลที่ ๒๔ มีความสันโดษ

สันโดษ มาจากภาษาบาลีว่า สนฺโตส แยกเป็น สน มีความหมายว่า สกั-ตน, สนตฺ-มีอยู่, สม-สม่าเสมอ และ โตส แปลว่า ยินดี ดังนั้น สันโดษ จึงแปลว่า ยินดี ชอบใจ พอใจ อิ่มใจ สุขใจกับของของตน กับของที่มีอยู่ และโดยมีใจสม่าเสมอ ความหมายโดยย่อคือให้รู้จักพอ รู้จักประมาณ เป็นการยินดีพอใจกับสิ่งที่มีอยู่และแสวงหาได้อย่างสุดความสามารถ เมื่อเราแสวงหาอย่างเต็มกำลังแล้วได้รับ

เพียงใดก็ใช้จ่ายเพียงนั้น ไม่แสวงหาจนเกินขอบเขตหรือใช้จ่ายจนเกินกำลังทรัพย์เพราะการแสวงหาหรือใช้จ่ายเกินกำลังนั้นไม่ใช่ความสันโดษ

ลักษณะของความสันโดษ จะต้องประกอบด้วยลักษณะ ๓ อย่าง ดังต่อไปนี้ คือ

- ๑) สแกน สนฺโตโส ยินดีกับของของตน
- ๒) สนฺเตน สนฺโตโส ยินดีกับสิ่งที่ได้มา
- ๓) สเมน สนฺโตโส ยินดีโดยมีใจสม่าเสมอ

ยินดีกับของของตน หมายถึงยินดีกับสิ่งที่ตนมีอยู่แล้ว พอใจกับของของตนไม่ว่าจะเป็น บิณฑบาตของเรา บุตรภรรยาของเรา งานของเรา ประเทศชาติของเรา ถึงจะมีข้อบกพร่องอย่างไรก็ค่อย ๆ แก้ไขกันไปให้ดีขึ้น ไม่คิดไขว่คว้าแย่งชิงเอาของคนอื่นเขามาเป็นของตน

ช่างซ่อมรองเท้าริมถนนมีความพอใจในงานของตน ตั้งใจทำงานด้วยความขยันขันแข็ง รอบคอบละเอียดลออเป็นที่ดีใจของลูกค้า สามารถเก็บหอมรอมริบที่ละเล็กละน้อยจนตั้งตัวได้ กิจการขยายใหญ่โตก็มีตัวอย่างให้เห็น

บุคคลเมื่อพอใจในสิ่งใด เขาย่อมก้าวหน้าอย่างไม่หยุดยั้งในสิ่งนั้น ความพอใจจะเป็นพลังหนุนให้เกิดความพยายาม ส่วนความไม่พอใจจะทำให้คนเหนื่อยหน่าย ระอิดระอา

ความยินดีในของของตนนี้ จะเป็นเครื่องกำจัดความเกียจคร้านเบื่อหน่าย และโลภอยากได้ของผู้อื่นมาเป็นของตน

ยินดีกับสิ่งที่ได้มา หมายถึงยินดีกับของส่วนที่ตนได้มา คือเมื่อแสวงหาประโยชน์อันดี ห่มเทศบัญญัติความสามารถทำไปเต็มที่แล้วได้เท่าไรก็พอใจเท่านั้น อาจจะได้ไม่ถึงเป้า ประณีตสวยงามไม่ถึงเป้า ก็พอใจยินดีเพียงแค่นั้น ไม่ถึงกับกระวนกระวายเป็นทุกข์ เพราะได้ไม่สมอยาก ไม่เป็นคนชนิดที่ไม่ได้ด้วยเล่ห์ก็เอาด้วยกล ไม่ได้ด้วยมนต์ก็เอาด้วยคาถา

คนที่ขาดลักษณะสันโดษข้อนี้ มักเป็นคนดูถูกโชคความสาของตนเอง พยายามใส่ไฟตนเองให้เดือดร้อนจนได้ แทนที่จะชอบส่วนที่ได้กลับนึกเกลียดชังราคาบุญใจ แล้วเอาความชอบใจไปฝากไว้กับส่วนที่ตัวไม่ได้

คนทอดแหหาปลาที่ขาดลักษณะสันโดษข้อนี้ มักจะคิดเสมอว่าปลาตัวที่หลุดมือลงน้ำตัวโตกว่าตัวที่จับได้ เกลียดปลาตัวที่จับได้ แต่พอใจปลาตัวที่หลุดมือ ผลที่สุดก็ต้องกินปลาตัวที่เกลียด แล้วเฝ้าทุกขใจเสียดายปลาตัวที่หลุดมือ คนประเภทนี้ไม่มีหวังได้กินปลาอร่อย ๆ จนตาย เพราะคิดเสมอว่าตัวที่อร่อยที่สุด คือตัวที่จับไม่ได้

ยินดีโดยมีใจสม่าเสมอ หมายถึงไม่รู้สึกรังเกียจจนเกินไปในเมื่อได้พบสิ่งที่ถูกใจ และไม่เสียใจจนเกินไป เมื่อต้องประสบกับสิ่งที่ไม่ถูกใจ

ประเภทของสันโดษมี ๓ อย่าง คือ

- ๑) ยถาลภสันโดษ ยินดีตามที่ได้
- ๒) ยถาพลสันโดษ ยินดีตามกำลัง
- ๓) ยถาสารูปสันโดษ ยินดีตามควรแก่ฐานะ

ยินดีตามที่ได้ คือได้สิ่งใดมา ก็พอใจอย่างนั้น ไม่เสียใจถ้าได้ไม่เท่าที่ต้องการ แต่ชวนขวยสร้างเหตุให้ดีที่สุดและให้ดียิ่ง ๆ ขึ้นไป เช่น เป็นข้าราชการขยันทำงานตั้งใจว่าน่าจะได้เลื่อนขั้นสัก ๒

ขึ้น แต่ถ้าเกิดได้เลื่อนแค่ขั้นเดียวก็ไม่เสียใจ พอใจว่าได้เลื่อนขึ้นมา ๑ ขั้น ก็ทำงานสร้างประโยชน์ได้มากกว่าเดิมแล้ว จากนั้นก็ตั้งใจทำงานในหน้าที่ให้ดียิ่ง ๆ ขึ้นไป

ยินดีตามกำลัง คือคนเรามีความสามารถไม่เท่ากัน ทั้งกำลังกาย กำลังความคิด กำลังใจ กำลังความดี ก็ต้องรู้ว่ากำลังของตนเองมีแค่ไหนและแสวงหาหรือยอมรับเฉพาะของที่ควรแก่สมรรถภาพของตนเองเท่านั้น ไม่เป็นคนตีราคาตัวเองผิด คิดเอาง่าย ๆ ตื้น ๆ ว่าเขาเป็นอะไร ตัวก็จะเป็นได้อย่างเขาทุกอย่าง เข้าทำนอง “เห็นเขานั่งคานหาม เอามือประสานกัน”

ยินดีตามควรแก่ฐานะ คือให้พิจารณาว่าเรามีฐานะเป็นอะไร นักบวช ชาวบ้าน ผู้ใหญ่ ผู้น้อย ครู นักเรียน นายพัน นายร้อย นายสิบ อธิบดี เสมียน ฯลฯ แล้วก็แสวงหาหรือยอมรับแต่ของที่ควรกับฐานะของตน ไม่เป็นคนใฝ่สูง เกินศักดิ์ เช่น เราเป็นผู้ใหญ่ก็ไม่ควรใช้ข้าวของเครื่องใช้ที่หรูหรา ราคาแพง เกินหน้าเกินตาเพื่อนร่วมงานหรือผู้บังคับบัญชาเพราะอาจทำให้เกิดความหมั่นไส้ อิจฉาริษยา และไม่เป็นผลดีกับตัวเรา ไม่เป็นคนประเภทจมไม่ลง

สันโดษทุกประเภทจะต้องประกอบด้วยศีลธรรม คือของใดก็ตามแม้เราจะได้มา แต่ถ้าไปยินดีกับของนั้นแล้วจะทำให้เราผิดศีลธรรม เสียชื่อเสียง เสียเกียรติยศ เสียศักดิ์ศรี ก็ไม่ควรยินดีกับของสิ่งนั้น เช่น ของที่ลักปล้นฉ้อโกงมา ของที่เป็นสินจ้างในทางที่ผิด ไม่เป็นคนลูกเอ้านาจความมักได้

พระพุทธเจ้าทรงสอนเรื่องสันโดษนั้น ไม่ได้สอนให้คนเกียจคร้าน ท้อถอย ไม่ทำการงาน หรือทำงานเรื่อย ๆ เฉื่อยเฉะ เป็นภัยต่อความเจริญความก้าวหน้าอย่างที่เราเข้าใจกัน ตรงกันข้าม มงคลข้อนี้ชี้ให้เห็นอย่างเด่นชัดว่า ถ้าแต่ละคนรู้จักสถานภาพของตนเอง สำนึกในฐานะ ความสามารถ และความมีคุณธรรมของตนอยู่เสมอแล้ว ความมีสันโดษจะเกิดขึ้นเองโดยอัตโนมัติ จะทำให้ทุกคนพอใจกับของของตน พอใจกับของที่ตนได้มา และพอใจกับของที่สมควรแก่ตน จะไม่มีการเบียดเบียน แกร่งแย่งชิงดี อิจฉาริษยา ให้อายป้ายสี ฉ้อโกงกัน ฯลฯ

การแก่งแย่งชิงดีกันจนถึงทำลายกัน ใส่ร้ายป้ายสีกัน การทุจริตและมิฉฉาชีพต่าง ๆ ที่ระบาดในสังคมทุกวันนี้ก็เพราะใจของคนเหล่านั้นไม่มีสันโดษ มุ่งจะเอาแต่ได้ ไม่คำนึงถึงผิดชอบชั่วดี ความเห็นแก่ตัวของผู้มีอำนาจ การกอบโกยฉวยโอกาสของพ่อค่านักธุรกิจโดยไม่คำนึงถึงความเดือดร้อนของคนส่วนมาก ความร่ำร้อนใจเพราะโลกจัด ได้เท่าไรก็ไม่รู้จักพอ จนกลายเป็นมัวเมาในวัตถุ ทะเยอทะยานจนเกินกำลังความสามารถของตน ได้มาโดยสุจริตไม่ทันใจ ก็ลงมือประกอบการทุจริตต่าง ๆ เพื่อสนองความอยากอันเผาลนจิตใจอยู่ ดำเนินชีวิตไปอย่างไรเหตุผลก็เพราะขาดสันโดษนั่นเอง

การพัฒนาสังคมจำเป็นต้องมีทั้งสันโดษและความเพียร เพราะความเพียรพยายามที่ไม่มีสันโดษควบคุมย่อมเกินพอดี และนำไปสู่ทางที่ผิดได้ง่าย ล่อแหลมต่ออันตรายเหมือนรถไม่มีเบรคหรือเบรคแตก ย่อมวิ่งเลยขีดที่ต้องการไป ตกหลุมตกลบลงเหวข้างทางได้ง่าย บังคับให้หยุดไม่ได้ตามความปรารถนา

ฉะนั้น จึงกล่าวได้ว่า “สันโดษเป็นคุณธรรมอันประเสริฐ เป็นไปเพื่อความเจริญสุขทั้งแก่ตนเอง ครอบครัว และสังคมประเทศชาติ หัวใจของผู้มีความสันโดษเท่านั้น จึงจะเหมาะแก่การปลูกฝังคุณธรรมอื่น ๆ และคนมีสันโดษเท่านั้นจึงจะทำความดีได้อย่างยั่งยืนไม่จืดจาง และทำดีด้วยความสุจริตใจ ที่สังคมพัฒนาไปได้ช้าเพราะคนขาดสันโดษต่างหาก หากใช้เพราะคนมีสันโดษไม่”

สามัญชนคนทั่วไปไม่รู้จักพอ ไม่รู้จักประมาณในสิ่งต่อไปนี้

๑) อำนาจวาสนา เช่น เป็นผู้อำนวยการกองก็ไม่พอ อยากรับอธิบดีหรือเป็นผู้แทนราษฎรก็ไม่พอ อยากรับรัฐมนตรี ทั้ง ๆ ที่ความสามารถไม่ถึง

๒) ทรัพย์สมบัติ เช่น มีบ้านหลังเล็กก็ไม่พอ อยากรับบ้านหลังใหญ่ มีเงินล้านก็ไม่พอ อยากรับเงินสิบล้าน

๓) อาหาร เช่น มีอาหารธรรมดารับประทานก็ไม่พอ ยังอยากรับประทานอาหารแพง ๆ ตามภัตตาคารหรู ๆ เกินฐานะ เกินความจำเป็น

๔) กามคุณ เช่น มีสามีหรือภรรยาแล้วก็ไม่พอ อยากรับมีใหม่อีก

วิธีสร้างความสุข สร้างความเจริญก้าวหน้า ต้องเริ่มด้วยการรู้จักพอใจกับสิ่งที่ตัวมีอยู่ และทำหน้าที่ของตนให้ดีที่สุด ไม่ใช่คิดว่าทะเลาะทะเลาะจนเกินเหตุ เช่น เป็นหัวหน้าแผนก ถ้าอยากให้ความสุขความก้าวหน้า ก็ให้พอใจในตำแหน่งของตนแล้วตั้งใจทำหน้าที่ให้ดีที่สุด ความสุขก็เกิด ความเจริญก้าวหน้าก็จะมีมาเอง เป็นสามีหรือภรรยาอยากมีความสุขก็ให้พอใจในคู่ครองของตน แล้วทำหน้าที่ของตนให้ดีที่สุด ความสงบสุขในครอบครัวก็จะมีมาเอง ไม่ใช่เที่ยววิ่งวุ่นมีบ้านเล็กบ้านน้อยยังมีก็ยุ่งทุกซอกทุกซอหาความสุขไม่ได้สักที

ความสุขในโลกนี้อาจแบ่งได้เป็น ๒ ประเภท คือ

๑) สามีสุข เป็นความสุขที่ต้องอาศัยวัตถุหรือสิ่งภายนอกมาตอบสนอง ความต้องการทางตา หู จมูก ลิ้น กาย และความคิดอยากต่าง ๆ จัดเป็นความสุขชั้นหยาบ เพราะมีทุกข์เจือปนมากตลอดเวลา มีอาการคือ

- ต้องแสวงหาดิ้นรนกระวนกระวาย เนื่องจากของทั้งหลายหาได้ยาก มีจำกัด
- เมื่อได้มาก็ต้องระวัง รักษา ยึดติด หวงแหน ผูกพัน กลัวสูญหาย
- ถ้าไม่ได้มา ถูกขัดขวางก็ขัดใจ คิดทำลาย คิดอาฆาต พยาบาท จองเวร

๒) นิรามิสสุข เป็นความสุขภายในที่ไม่ต้องอาศัยสิ่งภายนอกมาสนองความอยาก เป็นความสุขขณะที่ใจมีลักษณะ

สะอาด ไม่มีกิเลสปน

สงบ ไม่ดิ้นรนกระวนกระวาย

เสรี เป็นอิสระ โปร่งเบา ไม่คับแคบ

สว่างไสว ประกอบด้วยปัญญา เห็นสิ่งทั้งหลายตามความเป็นจริง

สมบูรณ์ ไม่มีความรู้สึกขาดแคลน ไม่รู้สึกบกพร่อง ไม่ว่าเหว มีแต่ความชุ่มชื้น

เบิกบานอัมเอิบอยู่ภายใน

นิรามิสสุขจึงเป็นความสุขที่แท้จริง เป็นภาวะสุขที่ไม่ก่อให้เกิดปัญหาใด ๆ ตามมา ช้ำยังช่วยขจัดปัญหาต่าง ๆ ด้วย ผู้ที่จะมีนิรามิสสุขได้จะต้องมีสภาพใจที่สงบไม่ดิ้นรน คือมีความสันโดษเสียก่อน ยิ่งสันโดษต่อสามีสุขมากเท่าไร ก็ยิ่งได้นิรามิสสุขมากขึ้นเท่านั้น

ในการดำรงชีพ พระพุทธศาสนามุ่งให้ทุกคนหาปัจจัย ๔ หล่อเลี้ยงร่างกาย พอเพียงเพื่อให้สังขารนี้สามารถดำรงอยู่ได้ตามอัตภาพ จากนั้นก็ใช้ร่างกายนี้สร้างความดีต่าง ๆ มิได้มุ่งหมายให้คนเราดิ้นรนไขว่คว้าทะเลาะทะเลาะจนเกินเหตุ เพื่อให้มีวัตถุต่าง ๆ พรั่งพร้อมบริบูรณ์ไว้บำรุงบำเรอตน

เพราะฉะนั้น ความสำเร็จในการพัฒนาเศรษฐกิจของประเทศ มิใช่วัดด้วยการมีทรัพย์สินเต็มห้องพระคลังหรือเต็มล้นอยู่ ณ ที่ใดที่หนึ่ง แต่อยู่ที่ไม่มีคนอดอยากยากไร้ และอยู่ที่คุณภาพชีวิตของประชาชนต่างหาก

“สนตฤฎีปรม ธิ

ความสันโดษเป็นยอดทรัพย์”^{๒๓๐}

นาห์ ภิกขเว อถย เอกธมฺปิ สมนุปลสฺสามิ, เยน อนุปปนฺนา วา กุสลา ธมฺมา อุปฺปชฺชนฺติ, อุปฺปนฺนา วา อกุสลา ธมฺมา ปริหายนฺติ, ยถิทฺถ ภิกขเว สนตฤฎิจิตฺตา. สนตฤฎิสฺส ภิกขเว อนุปฺปนฺนา เจว กุสลา ธมฺมา อุปฺปชฺชนฺติ, อุปฺปนฺนา จ อกุสลา ธมฺมา ปริหายนฺติ.^{๒๓๑}

ภิกษุทั้งหลาย เราอย่ามัวเฝ้าเห็นธรรมอื่นแม้อย่างหนึ่งที่เป็นเหตุให้กุศลธรรมที่ยังไม่เกิดเกิดขึ้น หรืออกุศลธรรมที่เกิดขึ้นแล้วเสื่อมไปเหมือนความเป็นผู้สันโดษ ภิกษุทั้งหลาย เมื่อบุคคลสันโดษ กุศลธรรมที่ยังไม่เกิด ย่อมเกิดขึ้น และอกุศลธรรมที่เกิดขึ้นแล้วย่อมเสื่อมไป

๔.๒.๑๕ มงคลที่ ๒๕ มีความกตัญญู

ความกตัญญู คือการรู้จักบุญคุณที่ผู้อื่นทำให้ตน หมายถึงเป็นผู้มีใจกระจำง มีสติปัญญา บริบูรณ์ รู้อุปการคุณที่ผู้อื่นกระทำให้ตน ผู้ใดก็ตามที่ทำความแก่ตนแล้ว ไม่ว่าจะมากหรือน้อยก็ตาม เช่น เลี้ยงดู อบรมสั่งสอน ให้ทรัพย์ ให้วิชาความรู้ ให้ที่พัก ให้งานทำ ฯลฯ ย่อมระลึกถึงด้วยความซาบซึ้งอยู่เสมอ ไม่ลืมอุปการคุณนั้นเลย

อีกนัยหนึ่ง ความกตัญญู หมายถึงความรู้บุญหรือรู้อุปการะของบุญที่ตนทำไว้แล้ว รู้ว่าที่ตนเองพ้นจากภัยอันตรายทั้งหลาย ได้ดีมีสุขอยู่ในปัจจุบัน ก็เพราะบุญทั้งหลายที่เคยทำไว้ในอดีตส่งผลให้ จึงไม่ลืมอุปการะของบุญนั้นเลยและสร้างสมบุญใหม่ให้ยิ่ง ๆ ขึ้นไป

รวมความแล้ว กตัญญูจึงหมายถึงการรู้จักบุญคุณ อะไรก็ตามที่เป็นบุญหรือมีคุณต่อตนแล้ว ก็ตามระลึกนึกถึงด้วยความซาบซึ้งไม่ลืมเลย คนมีกตัญญูถึงแม้จะนินยน์ตาบอดมืดทั้งสองข้าง แต่ใจของเขาใสกระจำงยิ่งกว่าดวงจันทร์ดวงอาทิตย์รวมกันเสียอีก

ความกตัญญูเป็นมงคลที่สำคัญมาก ส่งผลให้เราเจริญรุ่งเรืองในชีวิตต่อไป เพราะการตอบแทนบุญคุณผู้อื่นจะทำให้เราพัฒนาศักยภาพทางจิตใจให้มีคุณธรรมสูงส่งยิ่ง ๆ ขึ้นไป

ความกตัญญูนั้นไม่จำกัดเพียงการรู้จักบุญคุณของผู้คนเท่านั้นแต่ยังหมายถึงการรู้จักสำนึกบุญคุณของธรรมชาติที่เป็นสิ่งไม่มีชีวิตอีกด้วย เพราะฉะนั้น เราจึงต้องตอบแทนสิ่งที่ควรแก่ความกตัญญู คือทุกสิ่งที่มีบุญคุณแก่เรา อาจแบ่งได้เป็น ๕ ประการ ได้แก่

๑) กตัญญูต่อบุคคล คือใครก็ตามที่เคยมีพระคุณต่อเรา ไม่ว่าจะมากน้อยเพียงไร จะต้องกตัญญูรู้คุณท่าน ติดตามระลึกถึงเสมอด้วยความซาบซึ้ง พยายามหาโอกาสตอบแทนคุณท่านให้ได้ โดยเฉพาะพระพุทฺธเจ้า พระสงฆ์ บิดามารดา ครู อุปัชฌาย์ อาจารย์ พระมหากษัตริย์หรือผู้ปกครองที่ทรงทศพิธราชธรรม จะต้องตามระลึกนึกถึงพระคุณของท่านให้จงหนัก ให้ปฏิบัติตัวให้เป็นบุตรที่ดีของบิดามารดา เป็นศิษย์ที่ดีของครูอาจารย์ เป็นพลเมืองที่ดีของประเทศชาติและเป็นพุทธมามกะสมชื่อ

^{๒๓๐} ชุ.ธ.(บาลี) ๒๕/๒๐๔/๕๓.

^{๒๓๑} อจ.เอก.(บาลี) ๒๐/๖๕/๑๑.

๒) กตัญญูต่อสัตว์ คือสัตว์ที่มีคุณต่อเรา เช่น ช้าง ม้า วัว ควาย ที่ใช้งาน จะต้องใช้ด้วยความกรุณาปราณี ไม่เขี่ยนมตีมันจนเหลือเกิน อย่าใช้งานหนักจนเป็นการทรมาน ขณะเดียวกันต้องเลี้ยงดูให้อาหารอย่าให้อดอยาก ให้ได้กินได้นอนได้พักผ่อนตามเวลา ตัวอย่างในเรื่องกตัญญูต่อสัตว์นี้มีอยู่ว่า

ในสมัยก่อนพุทธกาล วันหนึ่งพระเจ้ากรุงราชคฤห์เสด็จประพาสอุทยาน และได้บรรทมหลับในอุทยานนั้น ขณะนั้นมีงูเห่าตัวหนึ่งเลื้อยเข้ามาและกำลังจะฉกกัดพระองค์ เผอญมีกระแตตัวหนึ่งเห็นเข้าแล้วร้องขึ้น พระองค์จึงสะดุ้งตื่นและไล่ให้พ้นไป ทรงระลึกถึงคุณของกระแตว่าเป็นผู้ช่วยชีวิตพระองค์ไว้ จึงรับสั่งให้พระราชทานเหยื่อแก่กระแตในอุทยานนั้นทุกวัน และห้ามไม่ให้ใครทำอันตรายแก่กระแตในอุทยานนั้น คนทั้งหลายจึงเรียกอุทยานนั้นว่า เวฬุวันกัลปนทกนิวาปสถาน แปลว่า ป่าไผ่อันเป็นที่พระราชทานเหยื่อแก่กระแต ซึ่งต่อมาก็คือ เวฬุวันมหาวิหาร วัดแห่งแรกในพระพุทธศาสนานั้นเอง

๓) กตัญญูต่อสิ่งของ คือของสิ่งใดก็ตามที่มีคุณต่อเรา เช่นหนังสือธรรมะ หนังสือเรียน สถานศึกษา วัด ต้นไม้ ป่าไม้ วัสดุอุปกรณ์ที่ใช้ในการหาเลี้ยงชีพ ฯลฯ จะต้องปฏิบัติต่อสิ่งเหล่านี้ให้ดี ไม่ลบหลู่ดูแคลน ไม่ทำลาย

อุทาหรณ์เช่น ไม้คานที่ใช้หาบของขาย เมื่อเจ้าของตั้งตัวได้ ร่ำรวยขึ้นก็ไม่ทิ้ง ยังคิดถึงคุณของไม้คานอยู่ ถือเป็นของคู่ชีวิตช่วยเหลือตนสร้างฐานะมา จึงเลี่ยมทองเก็บไว้เป็นที่ระลึก ไว้เป็นเครื่องเตือนใจ อย่างนี้ก็มี

มีกล่าวไว้ในเตมียชาดกว่า “อย่าว่าถึงคนที่เราได้พึ่งพาอาศัยกันเลย แม้แต่ต้นไม้ที่ได้อาศัยร่มเงาก็หาควรจะหักกิ่งริดก้านรานใบของมันไม่ ผู้ใดพำนักอาศัยนั่งนอนใต้ร่มเงาของตนไม้ใดแล้ว ยังขึ้นหักกิ่งริดก้านรานใบ เต็ดยอด ขูดรากถากเปลือก ผู้นั้นชื่อว่าทำร้ายมิตร เป็นคนชั่วช้าเลวทราม จะมีแต่อัปมงคลเป็นเบื้องหน้า”

๔) กตัญญูต่อบุญ คือรู้ว่าคนเราเกิดมามีอายุยืนยาวร่างกายแข็งแรง ผิวพรรณดี สติปัญญาเฉลียวฉลาด มีความสุขความเจริญ มีความก้าวหน้า มีทรัพย์สมบัติมาก ก็เนื่องมาจากผลของบุญ จะไปสรรครัดทิ้งไปนิพพานได้ก็ด้วยบุญ กล่าวได้ว่าทุกอย่างสำเร็จได้ด้วยบุญ ทั้งบุญเก่าที่ได้สั่งสมมาดีแล้ว และบุญใหม่ที่เพียรสร้างขึ้นประกอบกัน จึงมีความรู้คุณของบุญ มีความอ่อนน้อมในตัว ไม่ดูถูกบุญ ตามระลึกถึงบุญเก่าให้จิตใจชุ่มชื่นและไม่ประมาทในการสร้างบุญใหม่ให้ยิ่ง ๆ ขึ้นไป

๕) กตัญญูต่อตนเอง คือรู้ว่าร่างกายของเรานี้เป็นอุปกรณ์สำคัญที่เราจะใช้อาศัยในการทำความดี ใช้ในการสร้างบุญกุศลนานาประการ เพื่อความสุขความเจริญก้าวหน้าแก่ตนเอง จึงทะนุถนอมดูแลร่างกาย รักษาสุขภาพให้ดี ไม่ทำลายด้วยการกินเหล้า เสพสิ่งเสพยาเสพติด เที่ยวเตร่ตีก ๆ ตื่น ๆ และไม่นำร่างกายนี้ไปประกอบความชั่ว เช่น ฆ่าสัตว์ ลักทรัพย์ เจ้าชู้ อันเป็นการทำลายตนเอง

คนเราจะมี ความคิดใฝ่ดี ตั้งใจทำความดีสร้างสมคุณธรรมให้เกิดขึ้นในตัว เป็นสิ่งที่เกิดขึ้นได้ยาก แต่ที่ยากยิ่งกว่านั้นก็คือ ทำอย่างไรจึงจะรักษาความตั้งใจที่ตนนั้นไว้ โดยไม่ท้อถอยไม่เลิกกลางคัน เพราะในการทำความดีย่อมมีอุปสรรค มีปัญหาขัดขวางมากมาย ไหนจะปัญหาภายนอกคนรอบข้าง จากสิ่งแวดล้อม ไหนจะปัญหาภายในจากกิเลสธรมลุ่มล่อมประดังกันเข้ามา เราจะเอาตัวรอด ยืนหยัดสู้ปัญหาทั้งหลายที่เข้ามาผจญได้โดยไม่ท้อถอย ก็ต้องมีสิ่งที่ยึดเหนี่ยวใจไว้ นั่นคือความกตัญญู

ไปโรงเรียน เรียนหนังสือ แม้จะยากแสนยาก ท้อถอยจะเลิกเสียก็หลายครั้ง เพื่อนฝูงบางคนชวนไปเที่ยวเตร่เฮฮา ดูน่าสนุกกว่ามาก แต่เมื่อนึกถึงคุณบิดามารดา คิดว่าท่านอุตส่าห์ทะนุถนอมเลี้ยงดูเรามาจนเติบโตใหญ่ ลำบากลำบากในการทำมาหากิน เพื่อส่งเสียให้เราได้เล่าเรียน ท่านฝากความ

หวังไว้กับตัวเรา อยากเห็นตัวเราได้ดีมีความเจริญก้าวหน้าในชีวิต พอคิดได้เท่านั้น ความกตัญญูก็จะเกิดขึ้นมีแรงสู้มีกำลังใจ แม้จะยากแสนยาก แม้จะเหนื่อยแสนเหนื่อยก็อดฟันสู้มานะ ตั้งใจเรียนให้ดีให้ได้ ไม่ยอมประพฤติดัวไปในทางเสื่อมเสียแกว่งศัตรุภูลให้บิดามารดาครูบาอาจารย์ได้อย่าโดยเด็ดขาด

แม้ในหมู่ผู้ปฏิบัติธรรม ผู้ตั้งใจจะทำหน้าที่เผยแพร่พระพุทธศาสนาแน่นอนว่าในการทำงานนั้น จะต้องมีการกระทบกระทั่งกัน คนเราหลายคนก็หลายความเห็น ต่างคนก็ต่างตั้งใจดีกันทั้งนั้น แต่ความคิดความอ่านความสามารถอาจไม่เท่ากัน และบางครั้งก็เกิดทิฐิมานะ คิดไปว่า “ถึงแก่จะหนึ่งแต่ฉันก็แน่เหมือนกัน” ทำให้ไม่ยอมกัน ที่เป็นเช่นนี้ เพราะต่างก็กำลังฝึกฝนตนเองอยู่ กิเลสในตัวก็ยังมี ยังไม่ได้หมดไป ดังนั้น ถ้าไม่รู้จักควบคุมให้ดี จึงมีโอกาสดังใจกันได้ หรือบางทีออกไปทำงานเผยแพร่ธรรมะ ก็พบกับคนที่ยังไม่เข้าใจ ไม่เห็นด้วย พุดนินทาว่าร้าย เยาะเย้ยถากถางเอาบ้าง เพราะเหตุนี้จึงมีนักปฏิบัติธรรม นักเผยแพร่ธรรมะ รวมทั้งผู้ที่ตั้งใจทำงานเพื่อสังคมส่วนรวมหลายๆ คน เบื่อหน่ายท้อถอย และเลิกราไปกลางคันอย่างน่าเสียดาย

แต่ถ้าเป็นผู้ที่มีความกตัญญูเป็นพื้นใจแล้ว เมื่อความท้อถอย ความเบื่อหน่ายเอือมระอาเกิดขึ้น เพียงแต่นึกว่า ที่ตัวเราได้มีโอกาสเรียนรู้ธรรมะ รู้การสร้างบุญกุศล รู้วิธีการดำเนินชีวิตอันประเสริฐ รู้บุญรู้บาปอยู่ทุกวันนี้ก็เพราะพระพุทธรเจ้า พระองค์ได้ทรงเสียสละอุทิศชีวิตทุ่มเทศ์ค้นคว้าจนตรัสรู้หลักอริยสัจ คือความจริงอันประเสริฐทั้งหลายมาสอนเรา เมื่อคิดถึงชีวิต เลือดเนื้อ ความเพียรพยายามที่พระองค์ได้ทรงทุ่มเทลงไป ตลอดระยะเวลาที่ทรงบำเพ็ญบารมีอยู่นานถึง 20 อสงไขยกับแสนกัปป์ ว่ามากมายมหาศาลเพียงใด (เวลากัปป์หนึ่งอุปมาได้กับมีภูเขาหินรูปสี่เหลี่ยมลูกบาศก์ กว้าง ๑๖ กิโลเมตร ยาว ๑๖ กิโลเมตร สูง ๑๖ กิโลเมตร ทุก ๑๐๐ ปี มีเทวดาเอาผ้าทิพย์บางเบามาลูบครั้งหนึ่ง เมื่อใดภูเขาลูกนี้สึกหมดเรียบเสมอพื้นดิน ระยะเวลาสั้นเท่ากับกัปป์หนึ่ง ; ๑ อสงไขย = จำนวนที่มีเลข ๑ และมีเลข ๐ ต่อท้าย ๑๔๐ ตัว) ตลอดจนถึงพระคุณของครูบาอาจารย์ทั้งหลายที่ท่านอุตส่าห์ถ่ายทอดคำสอนของพระพุทธรเจ้าต่อ ๆ กันมา และอบรมสั่งสอนให้เราได้ทราบได้รู้ถึงคำสอนของพระองค์ โดยไม่เห็นแก่ความเหนื่อยยาก คิดเพียงเท่านั้น ความท้อถอยก็หาย ความเหนื่อยหน่ายก็คลาย แม้ความตายก็ไม่หวั่น เกิดกำลังใจที่จะทำความดีต่อไปไม่มีที่สิ้นสุด

ความกตัญญูจึงเป็นคุณธรรมที่สำคัญที่จะประคองจิตใจของเราให้ดำรงมั่นอยู่ในคุณธรรมสูงยิ่ง ๆ ขึ้นไป

“บุคคลผู้กตัญญู ย่อมถึงอนิภูมผลมีนินทาเป็นต้น
ส่วนบุคคลผู้กตัญญู แม้พระศาสดา ก็ทรงสรรเสริญ”^{๒๓๒}

๕.๒.๑๖ มงคลที่ ๒๖ พึงธรรมตามกาล

การพึงธรรมตามกาล คือการขวนขวายหาเวลาไปพึงธรรม พึงคำสั่งสอนจากผู้มีธรรมะ เพื่อยกระดับจิตใจและสติปัญญาให้สูงขึ้น โดยเมื่อพึงธรรมแล้วก็น้อมเอาคุณธรรมเหล่านั้น มาเป็นกระจกสะท้อนดูตนเองว่า มีคุณธรรมนั้นหรือไม่ จะปรับปรุงคุณธรรมที่มีอยู่ให้ดียิ่ง ๆ ขึ้นไปได้อย่างไร เช่นเมื่อได้พึงธรรมเรื่องความกตัญญูแล้ว ก็นำเรื่องนี้มาสำรวจดูใจของตนเองทันทีว่า เรามีความกตัญญูไหม ถ้ามีมีมากน้อยเพียงไร เมื่อพึงธรรมแล้วสำรวจดูจะรู้ทันทีว่า เราขาดอะไรไป จะปรับปรุงแก้ไขอย่างไรจึงจะดี

^{๒๓๒} มงคลัตถทีปนี ภาค ๒ ข้อ ๓๗๘ หน้า ๓๘๓

กาลเวลาที่ควรเข้าวัดฟังธรรม

๑) วันธรรมสวนะ คือวันข้างขึ้น/แรม ๕ ค่ำ ๘ ค่ำ ๑๔ ค่ำ และ ๑๕ ค่ำ นั้นเอง ทั้งนี้เพราะธรรมดาคนเราเมื่อได้ฟังเทศน์ฟังธรรม ฟังคำสั่งสอนตักเตือนจากบิดามารดา ครูอาจารย์ ใหม่ ๆ ก็ยังจำได้ดีอยู่ แต่พอผ่านไปสักระยะหนึ่ง ชักจะเลือน ๆ ครูอาจารย์บอกให้ขยันเรียน ขยันไปไม่ได้ไม่กี่วันชักจะขี้เกียจอีกแล้ว เพราะฉะนั้นก็ไปให้ท่านกระหนาบ ย้ำเตือนคำสั่งสอนเสียครั้งหนึ่ง

๒) เมื่อจิตถูกวิตกกครอบงำ คือเมื่อใดก็ตามที่มีความคิดไม่ดีเกิดขึ้นในใจของเรา ทำให้ใจขุ่นมัว เศร้าหมอง ฟุ้งซ่าน เมื่อนั้นให้รีบเร่งไปฟังธรรม จะเช้า จะสาย จะบ่าย จะเย็น วันโกน วันพระ หรือวันอะไรก็ตาม ไม่เกียจทั้งนั้น ไม่ต้องรอความคิดที่ทำให้ใจของเราเศร้าหมอง แบ่งได้เป็น ๓ ประเภทใหญ่ ๆ ได้แก่

๒.๑) เมื่อกามวิตกกำเริบ คือเมื่อใจของเราฟุ้งซ่านด้วยเรื่องเพศ เรื่อง รูป รส กลิ่น เสียง สัมผัส ห่วงหาอาลัยอาวรณ์ต่อสิ่งอันเป็นที่รักที่พอใจ

๒.๒) เมื่อพยาบาทวิตกกำเริบ คือเมื่อใจของเราถูกความโกรธเข้าครอบงำ เกิดความรู้สึกอยากล้างผลาญทำลายผู้อื่น ไม่ว่าจะเป็นการคิดผลาญทรัพย์ ผลาญชีวิตหรือผลาญเกียรติยศ ศักดิ์ศรีก็ตาม

๒.๓) เมื่อวิหิงสาวิตกกำเริบ คือเมื่อใดที่ใจของเราเกิดความคิดอยากจะเบียดเบียนผู้อื่น คิดจะเอาเปรียบ คิดจะกลั่นแกล้งรังแกเขา

เมื่อใดที่ความคิดทั้ง ๓ ประเภทนี้เกิดขึ้น ให้รีบไปฟังธรรม อย่างมัวชักช้า มิฉะนั้นอาจไปทำผิดพลาดเข้าได้

๓) เมื่อมีผู้รู้มาแสดงธรรม คือเมื่อมีผู้มีความรู้มีความสามารถและมีธรรมมาแสดงธรรมให้รีบไปฟัง เพราะบุคคลเช่นนี้หาได้ยากในโลก ต้องรอให้พระพุทธรูปเจ้าบังเกิดขึ้นในโลกก่อน แล้วตั้งใจศึกษาธรรมของพระองค์ให้เข้าใจแตกฉานเท่านั้นยังไม่พอ จะต้องมีความสามารถถ่ายทอดความรู้ให้ผู้อื่นได้อีกด้วย ดังนั้น เมื่อมีโอกาสเช่นนี้เราต้องรีบไปฟังธรรมจากท่าน

พระพุทธรูปเจ้าตรัสกับพระอานนท์ถึงคุณสมบัติของผู้แสดงธรรมที่ดีว่า “อานนท์ การแสดงธรรมให้คนอื่นฟัง ไม่ใช่ของง่ายเลย ผู้ที่จะแสดงธรรมนั้นจะต้องตั้งอยู่ในธรรมถึง ๕ ประการ”^{๒๓๓} คือ

๑) อนุบุพพี กถิ กถสฺสสามิ-ต้องแสดงธรรมไปตามลำดับของเรื่อง ไม่วกวน ไม่กระโดดข้ามขั้นข้ามตอน แสดงธรรมลุ่มลึกไปตามลำดับ ซึ่งผู้ที่จะแสดงเช่นนี้ได้จะต้อง

๑.๑) มีความรู้จริง รู้เรื่องที่จะเทศน์จะสอนดีพอที่จะทราบว่าจะอะไรควรพูดก่อน อะไรควรพูดทีหลัง

๑.๒) มีวาทศิลป์ มีความสามารถในการพูด มีจิตวิทยาในการถ่ายทอด รู้สภาพจิตใจของผู้ฟังว่า ควรรู้อะไรก่อนอะไรหลัง

๑.๓) ต้องมีการเตรียมการ วางเค้าโครงเรื่องที่จะแสดงล่วงหน้า ทำอะไรมีแผน ไม่ดูเบา ไม่ใช่เทศน์ตามอำเภอใจ

ต้องมีองค์ประกอบ ๓ อย่างนี้ จึงจะแสดงธรรมลุ่มลึกไปตามลำดับได้

๒) ปรียายทสฺสาวิ กถิ กถสฺสสามิ-ต้องแสดงธรรมอ้างเหตุอ้างผลให้ผู้ฟังเข้าใจได้ ผู้แสดงจะต้องเข้าใจเรื่องที่จะแสดงอย่างประูประัง ไม่ใช่ท่องจำเขามาพูด เวลาแสดงธรรมก็อ้างเหตุอ้างผล

^{๒๓๓} อภ.ปญจก.(บาลี) ๒๒/๑๕๙/๑๗๔-๑๗๕.

ยก ตัวอย่างประกอบ แยกแยะให้เห็นอย่างชัดเจนแจ่มแจ้งได้ เมื่อผู้ฟังสงสัยซักถามจุดไหนประเด็นไหน ก็ชี้แจงให้ฟังได้

๓) **อนุทยตฺ ปฏิจฺจ กถํ กถสฺสสามิ**-ต้องแสดงธรรมด้วยความหวังดีต่อผู้ฟังอย่างจริงจัง มีความเมตตากรุณาอยู่เต็มเปี่ยมในใจ ถ้าพูดไปแล้วผู้ฟังยังไม่เข้าใจ ยังตามไม่ทัน สติปัญญายังไม่พอ ก็ไม่เบื่อหน่าย ไม่ละทิ้งกลางคัน แม้จะพูดซ้ำหลายครั้งก็ยอม มีความหวังดีต้องการให้ผู้ฟังรู้ธรรมจริง ๆ มุ่งทำประโยชน์แก่ผู้ฟังเต็มที่ ไม่ใช่พูดแบบขอไปที

๔) **น อามิสฺนฺตโร กถํ กถสฺสสามิ**-ต้องไม่แสดงธรรมเพราะเห็นแก่ลาภ คือไม่เห็นแก่ชื่อเสียงคำสรรเสริญเยินยอ ลาภสักการะไม่ว่าการแสดงธรรมนั้นจะมีค่าตอบแทนหรือไม่ จะมีคนมาฟังมากน้อยเท่าไรก็ไม่ถือเป็นอารมณ์ แสดงธรรมอย่างเต็มที่ ไม่ใช่ว่างานของคนใหญ่คนโตก็แสดงอย่างเต็มที่ แต่งานของคนธรรมดาสามัญก็แสดงทะลอมทะล่อมไม่เป็นเรื่องเป็นราว ไม่ใช่อย่างนั้น ถ้าผู้ใดแสดงธรรมเพราะเห็นแก่ลาภ ผู้นั้นก็เป็นเพียงลูกจ้างของคนฟัง กระแสเสียงที่แสดงก็มักจะเต็มไปด้วยการประจบประแจงเจ้าภาพซึ่งเป็นนายจ้าง ลงได้เอาอามิสมาเป็นเจ้าหัวใจแล้วละก็เป็นใช้ไม่ได้ทีเดียว

๕) **อตุตฺตานญฺจ ปฺรณฺจ อนุปฺหจฺจ กถํ กถสฺสสามิ**-ต้องไม่แสดงธรรมกระทบตนเองหรือผู้อื่นคือไม่ฉวยโอกาสยกตัวอย่างความดีของตัวเองเพื่อโอ้อวด หรือยกความผิดพลาดของคนอื่นเป็นตัวอย่างเพื่อประจานความผิดของเขา ไม่ใช่ถือว่ามีไมโครโฟนอยู่ในมือ ก็คุยอวดตัวทับถมคนอื่นเรื่อยไป ผู้พูดต้องมุ่งอธิบายธรรมะจริง ๆ หากจะยกตัวอย่างเรื่องใดประกอบ เพื่อเป็นข้อสนับสนุนให้ผู้ฟังเข้าใจ ข้อธรรมะที่แสดง ก็ต้องระวังไม่ให้ผู้อื่นเสียหาย การฉวยโอกาสเวลาแสดงธรรมใส่ร้ายป้ายสีผู้อื่น เป็นการกระทำผิดหลักธรรมคำสอนของศาสนาพุทธ

พระพุทธเจ้าทรงวางวิธีการเผยแผ่ศาสนาของพระองค์ไว้อย่างรอบคอบ แทนที่จะมุ่งแต่แผ่อิทธิพลศาสนาของพระองค์และทัฬหภูมิโจมตีศาสนาอื่น กลับทรงวางคุณสมบัติควบคุมผู้ทำการสอนพระพุทธศาสนาไว้อย่างรัดกุม

คุณสมบัติของผู้ฟังธรรมที่ดี

๑) ไม่ลบหลู่คุณท่าน คือไม่ดูแคลนความรู้ความสามารถหรือคุณธรรมของผู้แสดงธรรม พระพุทธเจ้าตรัสเตือนถึงสิ่งต่อไปนี้ไว้ว่าอย่าดูแคลน

๑.๑) อย่าดูถูกกษัตริย์ว่ายังเยาว์ เพราะสามารถสังหารชีวิตได้

๑.๒) อย่าดูถูกงูพิษว่าตัวเล็ก เพราะกัดแล้วตายได้

๑.๓) อย่าดูถูกไฟว่าเล็กน้อย เพราะไม่ขีดกั้นเดียวอาจเผาเมืองได้

๑.๔) อย่าดูถูกสมณะว่ายังหนุ่ม เพราะสมณะบางรูป แม้อายุยังน้อยก็มีคุณธรรมสูง บางรูปอายุแค่ ๗ ขวบ ก็เป็นพระอรหันต์แล้ว

๒) ไม่คิดแข่งดี ไม่ยกตนข่มท่าน ถ้าเรามัวคิดว่าเราเก่ง เราดีกว่าผู้แสดงธรรม ก็พลาดโอกาสที่จะได้ฟังสิ่งที่เป็นความรู้หรือแง่คิดดี ๆ ที่ควรได้รับจากการฟังธรรม เหมือนพระอรุเวลกัศสปะที่มัวคิดว่าตนเองเป็นพระอรหันต์เหนือกว่าพระพุทธองค์ จึงไม่ได้ฟังธรรมจากพระองค์ จนสุดท้ายเมื่อพระพุทธองค์ตรัสเตือนให้เลิกหลงตัวเองว่าเป็นพระอรหันต์ จึงได้คิด และตั้งใจฟังธรรมจากพระองค์ด้วยความเคารพในที่สุดก็ได้บรรลุธรรมเป็นพระอรหันต์

๓) ไม่จับผิด ไม่มีจิตกระด้าง เพราะในการฟังธรรมนั้นยังมีใจเป็นสมาธิมากเท่าไรก็สามารถน้อมใจตามไป ทำให้เกิดความรู้ความเข้าใจในธรรมะได้มากเท่านั้น แต่ถ้าเรามัวจับผิดผู้แสดง

ธรรมว่า เทศน์ตรงนี้ก็ไม่ได้ถูก ตรงนี้ก็เหมือนที่ที่เราเคยฟังมา ถ้าเป็นอย่างนี้ ใจเราจะไม่มีสมาธิในการ ฟังธรรมและจะไม่สามารถน้อมใจตามไปจนเกิดความรู้ความเข้าใจได้เลย

๔) มีปัญหา คือฉลาด รู้จักพิจารณาไตร่ตรองตามธรรมที่ได้ยินได้ฟังนั้นอย่างแยกกาย ทำให้มีความแตกฉาน เข้าใจธรรมได้รวดเร็วและลึกซึ้ง ส่วนผู้ที่ทำความเข้าใจได้ช้า ก็อย่าดูแคลนตัวเอง ว่าโง่ จนไม่สามารถรองรับธรรมได้เพราะอย่างน้อยที่สุด แม้จะฟังธรรมยังไม่เข้าใจในขณะนี้ ก็จะเป็น อุปนิสัยติดตัวไปในภายหน้า เมื่อได้ฟังซ้ำอีกก็จะเข้าใจได้ง่าย

๕) ไม่ถือตัวว่าเข้าใจในสิ่งที่ยังไม่เข้าใจ การฟังธรรมนั้นมีคุณประโยชน์มาก แม้เป็นสิ่งที่ รู้แล้วเข้าใจแล้ว เมื่อฟังซ้ำอีกย่อมได้ความแตกฉานในธรรมมากยิ่งขึ้น เหมือนพระมหากษัตริย์ฟังธรรม จากพระพุทธองค์ครั้งแรก ก็บรรลุนิพพานเป็นพระโสดาบัน และเมื่อได้ฟังพระองค์แสดงธรรมเรื่องเดิมซ้ำ อีก ก็บรรลุนิพพานที่ละเอียดลึกซึ้งยิ่งขึ้นเป็นพระอรหันต์

อุปนิสัย หมายถึงความประพฤติ ความเคยชินที่ติดตัวเรามา และจะติดตัวเราไปเป็นพื้นใจ ในภายหน้า ดังนั้นการฟังธรรม จึงทำให้เกิดความดีที่เป็นทุนหรือเป็นพื้นอยู่ในใจเรา แล้วเป็นเครื่อง อุดหนุนให้เรามีความเจริญรุ่งเรือง และเข้าถึงธรรมได้โดยง่าย ดังที่พระพุทธเจ้าตรัสสอนว่า ผู้ที่หมั่นฟัง ธรรม แล้วพยายามศึกษาทำความเข้าใจ ถึงไม่เข้าใจก็พยายามจำ จะได้รับอานิสงส์ ๔ ประการ คือ

๑) เมื่อตายจากโลกนี้ไป ย่อมเกิดในเทวโลก มีปัญญารู้ธรรมได้เร็ว สามารถระลึกได้ด้วยตนเองและปฏิบัติตามธรรมนั้น บรรลุนิพพานได้เร็ว

๒) เมื่อตายจากโลกนี้ไป ย่อมเกิดในเทวโลก แม้มีภิกษุผู้มีฤทธิ์ขึ้นไปแสดงธรรมก็จะ ระลึกถึงธรรมได้และบรรลุนิพพานได้เร็ว

๓) เมื่อตายจากโลกนี้ไป ย่อมเกิดในเทวโลก แม้ไม่มีภิกษุผู้มีฤทธิ์ขึ้นไปแสดงธรรม แต่ เมื่อได้ฟังเทพบุตรแสดงธรรมให้ ก็จะระลึกถึงธรรมได้ และบรรลุนิพพานได้เร็ว

๔) เมื่อตายจากโลกนี้ไป ย่อมเกิดในเทวโลก แม้ไม่มีภิกษุผู้มีฤทธิ์หรือเทพบุตรมาแสดง ธรรม แต่เมื่อได้ยินคำตักเตือนจากเพื่อนเทพบุตรด้วยกัน ก็สามารถระลึกธรรมได้และบรรลุนิพพานได้เร็ว

พวกเราที่สวดมนต์ทำวัตรเช้าเย็นกันบ่อย ๆ แม้ยังไม่เข้าใจความหมายของคำบาลี แต่ก็ไม่ได้ เสียเวลาเปล่า เพราะอย่างน้อยก็ทำให้เกิดความสงบทางใจ และเกิดความคุ้นเคยในสำเนียงภาษาธรรมะ ภาพเบื้องหน้าได้ยินใครสวดมนต์ก็อยากเข้าใกล้ ได้ยินใครพูดธรรมะก็อยากเข้าใกล้ ทำให้มีโอกาสได้ฟัง ธรรม ฟังแล้วก็เข้าใจได้ง่าย เพราะมีอุปนิสัยพื้นใจมาแต่เดิมแล้วทำให้บรรลุนิพพานได้เร็ว

“ยสฺมี ภิกฺขเว สมเย อริยสาวโก อฏฺฐิกิตฺวา มนสิกิตฺวา สพฺพเจตฺโส สมณนาหริตฺวา โอิทิตฺโสโต ธมฺมํ สฺยุณาติ, อิมสฺส ปญฺจ นีวรณา ตสฺมี สมเย น โหนติ, สตฺต โโพชณฺงคา ตสฺมี สมเย ภาวนาปาริปุรี คจฺจนฺติ ฯ”^{๒๓๔} ภิกษุทั้งหลาย สมัยใด พระอริยสาวกฟังธรรม ฟังให้จรดกระดูก ผิงไว้ในใจ รวบรวมกำลังใจทั้งหมดมา เงี่ยหูลงมาฟังจริง ๆ สมัยนั้น นีวรณ ๕ ของเธอย่อมไม่มี และโพชฌงค์ ๗ ก็ จะถึงซึ่งความสมบูรณ์เต็มเปี่ยมเพราะอำนาจแห่งภาวนา”

^{๒๓๔} ส.ม.(บาลี) ๑๙/๒๑๙/๘๕.

๔.๒.๑๗ มงคลที่ ๒๗ มีความอดทน

ความอดทน มาจากคำบาลีว่า **ขันติ** หมายถึงการรักษาปกติภาวะของตนไว้ได้ ไม่ว่าจะถูกรบกวนกระทบกระทั่งด้วยสิ่งอันเป็นที่พึงปรารถนาหรือไม่พึงปรารถนาก็ตาม มีความมั่นคงหนักแน่นเหมือนแผ่นดินซึ่งไม่หวั่นไหว ไม่ว่าจะมียศคนเทอะไรลงไป ของเสีย ของสกปรกหรือของหอม ของดีงามก็ตาม

งานทุกชิ้นในโลกไม่ว่าจะเป็นงานเล็กงานใหญ่ ที่สำเร็จขึ้นมาได้ นอกจากจะอาศัยปัญญาเป็นตัวนำแล้ว ล้วนต้องอาศัยคุณธรรมข้อหนึ่งเป็นพื้นฐานจึงสำเร็จได้ คุณธรรมข้อนั้นคือขันติ

ถ้าขาดขันติเสียแล้ว จะไม่มีงานชิ้นใดสำเร็จได้เลย เพราะขันติเป็นคุณธรรมสำหรับทั้งต่อต้านความท้อถอยหดหู่ ขับเคลื่อนแรงเร้าให้เกิดความขยัน และทำให้เห็นอุปสรรคต่าง ๆ เป็นเครื่องท้าทายความสามารถ ดังนั้น อาจกล่าวได้ว่า ความสำเร็จของงานทุกชิ้นทั้งทางโลกและทางธรรม คือผลงานของขันติทั้งสิ้น

ลักษณะของขันติ-ความอดทน มี ๔ อย่าง คือ

๑) **อริวาสนตา**-มีความอดกลั้น คือเมื่อถูกคนพาลด่า ก็ทำราวกับว่าไม่ได้ยิน ทำหูเหมือนหูกระต่าย เมื่อเห็นอาการร้ายก็ทำราวกับว่าไม่ได้เห็น ทำตาเหมือนตาไม้ไผ่ ไม่สนใจใยดี ไม่ปล่อยใจให้เศร้าหมองไปด้วย ใส่ใจสนใจแต่ในเรื่องที่จะทำความเจริญให้แก่ตนเอง เช่น เจริญศีล สมาธิ ปัญญา ให้อย่าง ๆ ขึ้นไป

๒) **อจนตทิฏฐิ**-เป็นผู้ไม่ดูร้าย คือสามารถข่มความโกรธไว้ได้ ไม่โกรธ ไม่ทำร้ายทำอันตรายด้วยอำนาจแห่งความโกรธนั้น ผู้ที่โกรธง่ายแสดงว่ายังขาดความอดทน มีพระดำรัสของท้าวสักกะเป็นข้อเตือนใจอยู่ว่า

ตสเสว เตน ปาปิโย

โย กุหุรี ปฏิกุชฌติ

กุหุรี อปปฏิกุชฌนโต

สงคามิ เชติ ทุชชยิ ฯ^{๒๓๕}

ผู้ใดโกรธตอบผู้ที่โกรธก่อนแล้ว ผู้นั้นกลับเป็นคนเลวกว่าผู้ที่โกรธก่อน

ผู้ที่ไม่โกรธต่อบุคคลผู้กำลังโกรธอยู่ ย่อมชื่อว่าเป็นผู้ชนะสงครามอันชนะได้ยากยิ่ง

๓) **อนสสุโรโป**-ไม่ปลุกน้ำตาให้แก่ใคร ๆ คือไม่ก่อทุกข์ให้แก่ผู้อื่น ไม่ทำให้ผู้อื่นเดือดร้อนหรือเจ็บแค้นใจจนน้ำตาไหล ด้วยอำนาจความเกรี้ยวกราดของเรา

๔) **อตตมนตา จิตตสส**-มีใจเบิกบานแจ่มใสอยู่เป็นนิตย์ คือมีปิตติอิมเอบใจเสมอ ๆ ไม่พยายาม โทษฟ้า โทษฝน โทษเทวดา โทษโชคชะตา หรือโทษใคร ๆ ทั้งนี้ พยายามอดทนทำการงานทุกอย่างด้วยใจเบิกบาน

ความอดทนแบ่งตามเหตุที่มากระทบได้เป็น ๔ ประเภท คือ

๑) อดทนต่อความลำบากตรากตรำ เป็นการอดทนต่อสภาพธรรมชาติ ดินฟ้าอากาศ ความหนาว ความร้อน ฝนตก แดดออก ฯลฯ ก็อดทนทำงานเรื่อยไป ไม่ใช่เอาแต่โทษเทวดาฟ้าดิน หรืออ้างเหตุเหล่านี้แล้วไม่ทำงาน

๒) อดทนต่อทุกขเวทนา เป็นการอดทนต่อการเจ็บไข้ได้ป่วย ความไม่สบายกายของเราเอง ความปวด ความเมื่อย ผู้ที่ขาดความอดทนประเภทนี้ เวลาเจ็บป่วยจะร้องครวญคราง พร่ำเพ้อรำพัน

^{๒๓๕} ส.ส.(บาลี) ๑๕/๑๘๘/๑๙๕, ๑๕/๑๘๙/๑๙๖.

หงุดหงิด ฉุนเฉียวง่าย ผู้รักษาพยาบาลทำอะไรไม่ทันใจหรือไม่ถูกใจ ก็โกรธง่าย พวกนี้จึงต้องป่วยเป็น ๒ เท่า คือนอกจากจะป่วยกายที่เป็นอยู่แล้ว ยังต้องป่วยใจแถมเข้าไปด้วย ทำตัวเป็นที่เบื่อหน่ายแก่ชนทั้งหลาย

๓) อดทนต่อความเจ็บใจ เป็นการอดทนต่อความโกรธ ความไม่พอใจ ความขัดใจ อันเกิดจากคำพูดที่ไม่ชอบใจ กิริยามารยาทที่ไม่งาม การบีบคั้นทั้งจากผู้บังคับบัญชาและลูกน้อง ความอยู่ดีธรรมต่าง ๆ ในสังคม ระบบงานต่าง ๆ ที่ไม่คล่องตัว ฯลฯ

คนทั้งหลายในโลกแตกต่างกันมากโดยอัธยาศัยใจคอ โอกาสที่จะได้อย่างใจเรานั้นน้อย่า พังคิด เพราะฉะนั้น เมื่อเริ่มเข้าหมู่คนหรือมีคนตั้งแต่ ๒ คน ขึ้นไป ให้เตรียมขันติไว้ต่อต้านความเจ็บใจ

๔) อดทนต่ออำนาจกิเลส เป็นการอดทนต่ออารมณ์อันน่าใคร่น่าเกลียดใจ อดทนต่อสิ่งที่เราอยากทำแต่ไม่สมควรทำ เช่น อดทนไม่เที่ยวเตร่ ไม่เล่นการพนัน ไม่เสพสิ่งเสพยาเสพติด ไม่รับสินบน ไม่คอร์รัปชั่น ไม่ผิดลูกเมียเขา ไม่เหยียด ไม่บ้าอำนาจ ไม่ขี้ไอ้ ไม่ขี้ฮวด เป็นต้น

การอดทนข้อนี้ทำได้ยากที่สุด โบราณเปรียบไว้ว่า

“เขาด่าแล้วไม่โกรธ ว่ายากแล้ว

เขาชมแล้วไม่ยี้ม ยากยิ่งกว่า”

คุณธรรมที่ทำให้มีความอดทน

๑) ต้องคำนึงถึงหิริโอตตปปะให้มาก เมื่อมีความละเอียดและเกรงกลัวต่อบาป ความอดทนย่อมจะเกิดขึ้น ดังตัวอย่างในเรื่องของพระเทมีย์ไว้

เมื่อครั้งพระพุทธเจ้ายังทรงบำเพ็ญบารมีเป็นพระโพธิสัตว์อยู่ มีอยู่ชาติหนึ่ง พระองค์เกิดเป็นโอรสกษัตริย์นามว่าพระเทมีย์ ขณะอายุได้ ๖-๗ ขวบ ได้เห็นพระราชบิดาสั่งประหารโจรโดยใช้ไฟครอกให้ตาย ด้วยบุญบารมีที่ทำมาดีแล้ว ทำให้พระเทมีย์ระลึกชาติได้ว่าภพในอดีตพระองค์ก็เคยเป็นกษัตริย์ และก็เคยประหารโจร ทำให้ต้องตกนรกอยู่ช้านาน จึงคิดว่า ถ้าชาตินี้เราต้องเป็นกษัตริย์อีก ก็ต้องฆ่าโจรอีก แล้วก็จะตกนรกอีก

ตั้งแต่วันนั้นมา พระเทมีย์จึงแกล้งทำเป็นใบ้ ทำเป็นง่อยเปลี้ยเสียขา ไม่ขยับเขยื้อนร่างกาย เพื่อให้ทุกคนเข้าใจว่าตนพิการ จะได้ไม่ต้องเป็นกษัตริย์พระราชบิดาจะเอาขนมเอาของเล่นมาล่อ ก็ไม่สนใจ จะเอามดมาไต่เอาไรมากัด เอาไฟมาเผาอบตัวให้ร้อน เอาช้างมาทำท่าจะแทงก็เฉย ครั้นถึงวัยหนุ่ม เอสาว ๆ สวย ๆ มาล่อ ก็เฉย เพราะคำนึงถึงภัยในนรก หิริโอตตปปะเกิดขึ้นเต็มทีจึงมีความอดทนอยู่ได้

นานวันเข้าพระราชบิดาเห็นว่า ถ้าเอาพระเทมีย์ไว้ก็จะเป็นกาลกิณีแก่บ้านเมือง จึงสั่งให้คนนำไปประหารเสียนอกเมือง เมื่อออกมาพ้นเมืองแล้ว พระเทมีย์ก็แสดงตัวว่าไม่ได้พิการแต่อย่างใด มีพลังกำลังสมบูรณ์พร้อม แล้วก็ออกบวช ต่อมาพระราชบิดา ญาติพี่น้อง ประชาชนก็ได้ออกบวชตามไปด้วย และได้สำเร็จฉนสมาบัติกันเป็นจำนวนมาก

๒) ต้องรู้จักเซตอารมณ์ที่มากกระทบนั้นให้สูงขึ้น คือนึกเสียว่าที่เขาทำแก่เราอย่างนั้นดีแล้ว เช่น เขาด่าก็นึกเสียว่าดีกว่าเขาด่า เขาดักก็นึกเสียว่าดีกว่าเขาด่า เมียที่มีชู้ยังดีกว่าเมียที่ฆ่าผิว ผิวมีเมียน้อยก็ยิ่งดีกว่าผิวที่ฆ่าเมียเพราะเห็นแก่หญิงอื่น ถ้าเปรียบกับการชกมวย การสู้แบบนี้ก็คือการหลบหมัดของคู่ต่อสู้โดยวิธีหมอบลงต่ำ ให้หมัดเขาคร่อมหัวเราไปเสียเราไม่เจ็บตัว ตัวอย่างในเรื่องนี้ ดูได้จากพระปุณณะเถระ

พระปุลณเดิมเป็นชาวสุนาปรันตะ ไปค้าขายที่เมืองสาวัตถิ ได้ฟังเทศน์จาก พระพุทธเจ้า เกิดความเลื่อมใสศรัทธาจึงออกบวช

ครั้นบวชแล้วเจริญกรรมฐานไม่ได้ผล เพราะไม่คุ้นกับสถานที่ ท่านคิดว่าภูมิอากาศที่บ้านเดิมของท่านเหมาะกับตัวท่านมากกว่า จึงพูลลาพระพุทธเจ้า

พระพุทธเจ้า ตรัสถามว่า

“เธอแน่ใจหรือปุลณะ คนชาวสุนาปรันตะนั้นชั่วร้ายมากนัก ทั้งหยาบคายด้วย เธอจะทนไหวหรือ”

“ไหวพระเจ้าข้า”

“นี่ปุลณะ ถ้าคนพวกนั้นเขาตำเธอ เธอจะมีอุบายอย่างไร”

“ข้าพเจ้าก็คิดว่า ถึงเขาจะตำ ก็ยังดีกว่าเขาตบต่อยด้วยมือพระเจ้าข้า”

“ถ้าเมื่อเขาต่อยเอาละ ปุลณะ”

“ก็ยิ่งดีพระเจ้าข้า ดีกว่าเขาเอาก้อนดินขว้างเอา”

“ก็ถ้าเขาเอาก้อนดินขว้างเอาละ”

“ข้าพระองค์ก็จะคิดว่า ก็ยิ่งดีพระเจ้าข้า ดีกว่าเขาเอาไม้ตะพดตีเอา”

“เออ ถ้าเมื่อเขาหวดด้วยตะพดละ”

“ก็ยิ่งดีพระเจ้าข้า ดีกว่าถูกเขาแทงหรือฟันด้วยหอกดาบ”

“เอาละ ถ้าเมื่อคนพวกนั้นเขาจะฆ่าเธอด้วยหอกด้วยดาบละ ปุลณะ”

“ข้าพระองค์ก็จะคิดว่า มันก็เป็นการดีเหมือนกันพระเจ้าข้า”

“ดีอย่างไร ปุลณะ”

“ก็คนบางพวกที่คิดอยากตาย ยังต้องเสียเวลาที่ยวแสวงหาศัสตราวุธมาฆ่าตัวเอง แต่ข้าพระองค์มีโชคดีกว่าคนพวกนั้น ไม่ต้องเสียเวลาไปเที่ยวหา ศัสตราวุธอย่างเขา”

“ดีมาก ปุลณะ เธอคิดได้ดีมาก เป็นอันตกลง เรานุญาตให้เธอไปพำนักทำความเพียรที่ตำบลสุนาปรันตะได้”

พระปุลณะกลับไปเมืองสุนาปรันตะแล้ว บำเพ็ญเพียร เจริญสมณะและวิปัสสนา ในไม่ช้าใจก็หยุดนิ่งจนได้สำเร็จเป็นพระอรหันต์

นี่คือเรื่องของพระปุลณะ นักอดทนตัวอย่าง ซึ่งอดทนได้โดยวิธีเซ็ดอารมณ์ที่มากกระทบนั้นให้สูงขึ้น

มีอุทาหรณ์ของผู้มีความอดทนเป็นเลิศอีกท่านหนึ่งคือพระโลมสนาคเถระ

พระโลมสนาคเถระ เป็นพระที่ทำสมาธิจนสามารถระลึกชาติได้แต่ยังไม่หมดกิเลส วันหนึ่งท่านนั่งสมาธิอยู่กลางแจ้ง พอถึงตอนเที่ยงแดดส่องเหนือไหลท่วมตัวท่าน ลูกศิษย์จึงเรียนท่านว่า

“ท่านขอรับ นิมนต์ท่านนั่งในที่ร่มเถิด อากาศเย็นดี”

พระเถระกล่าวตอบว่า

“คุณ ฉันทนั่งในที่นี้ เพราะกลัวต่อความร้อนนั่นเอง”

แล้วนั่งพิจารณาเวจิมหานรกเรื่อยไป เพราะเคยได้ตกนรกมาหลายชาติ เห็นว่าความร้อนในอเวจีที่เคยตก ร้อนกว่านี้หลายร้อยหลายพันเท่า ท่านจึงไม่ลุกหนี ตั้งใจทำสมาธิต่อไป จนในที่สุดได้บรรลุธรรมเป็นพระอรหันต์

พวกเราก็ควรนำมาเป็นข้อคิดเตือนใจว่า
 “ที่อ้างร้อนนักร้อนนักรู้ ก็เกี่ยวภาวณา ระวังจะไปร้อนหมกไหม้ในอเวจี หนาวเสียด
 กระดุกในโลกันต์”

ภยา ทิ เสฏฐสส วโจ ขเมถ

สารมภเหตุ ปน สาทิสสส

โย จิธ หินสส วโจ ขเมถ

เอตฺ ขนฺตี อุตฺตมมาหุ สนฺโต ๒๓๖

บุคคลอดทนต่อคำของผู้สูงกว่าได้ เพราะความกลัว

อดทนถ้อยคำของผู้เสมอกันได้ เพราะเหตุแห่งความแข่งดี

ส่วนผู้ใดในโลกนี้ อดทนต่อคำของคนสูงกว่าได้

สัตบุรุษทั้งหลายกล่าวว่า ความอดทนนั้นสูงสุด

๔.๒.๑๘ มงคลที่ ๒๘ เป็นคนว่าง่าย

คนว่าง่าย คือคนที่อดทนต่อคำสั่งสอนได้ เมื่อมีผู้รู้แนะนำพร่ำสอนให้ ตักเตือนให้โดยชอบ
 ธรรมแล้ว ย่อมปฏิบัติตามคำสั่งสอนนั้นด้วยความเคารพอ่อนน้อม ไม่คัดค้าน ไม่ได้ดื้อดอง ไม่แก้ตัวโดย
 ประการใด ๆ ทั้งสิ้น

คนบางคน อดทนอะไรได้สารพัด ทนแดดทนร้อน ทนความลำบากตรากตรำ ป่วยไข้ไม่
 สบายแค่นั้นก็ไม่เคยบ่น แต่ทนไม่ได้เมื่อมีใครมาแนะนำสั่งสอนตักเตือน จะเกิดความรู้สึกคับแค้น
 ได้ตอบหักล้างขึ้นมาทันที เพราะเขามีเชื้อหัวดื้อ ว่ายากสอนยากอยู่ในตัว

หากว่าเดิมเป็นคนโง่อยู่แล้ว ก็สุดแสนจะเข็น

หากว่ามีความฉลาดอยู่บ้าง ก็แสนจะตะบึงตะบัน

กลายเป็นคนอัมพาตทางใจ รับคุณความดีจากใครไม่ได้

ดังนั้น เราจึงมาเป็นคนว่าง่ายกันเถิด

คนว่าง่ายมีลักษณะที่สังเกตได้อยู่ ๓ ประการ คือ

๑) รับฟังคำสั่งสอนด้วยดี ไม่กลบเกลื่อน ไม่แก้ตัว ไม่เถียง ไม่ขัดคอ ไม่ได้กลับ ไม่จ้อง
 จับผิดท่าน

๒) รับทำตามคำสั่งสอนด้วยดี ไม่ดื้อรั้นด้นทุรัง ไม่รีรอ ไม่อึดออด กระบิ๊ดกระบวน

๓) รับรู้คุณผู้สอนอย่างดี ไม่โกรธ ไม่คิดลบหลู่คุณท่าน อดทนได้แม้ถูกว่ากล่าวสั่งสอน

โดยหยาบคาย ไม่ว่าผู้สอนนั้นจะ

- เป็นผู้ใหญ่กว่า ซึ่งเราทำใจยอมรับได้ง่าย

- เป็นผู้เสมอกัน ซึ่งเราทำใจยอมรับได้ยากขึ้น

- เป็นผู้น้อยกว่า ซึ่งเราทำใจยอมรับได้ยากที่สุด

การทำให้เป็นคนว่าง่ายนั้นทำได้ ดังนี้

๑) ลดมานะของตัวเอง คือ การไม่ถือดี ไม่ถือตัว ความไม่สำคัญตัวเองว่าเป็นอย่างไร
 อยู่นี้ เช่น ถือตัวว่าการศึกษาดีกว่า เป็นต้น

๒๓๖ พุ.ชา.(บาลี) ๒๗/๖๖/๔๓๔.

๒) ละอุปาทาน คือ การไม่ยึดถือในสิ่งที่มี เราเป็น หรือถือมั่นในอำนาจกิเลสต่าง ๆ

๓) มีสัมมาทิฐิ คือ มีปัญญาที่เห็นชอบ การเห็นถูกเห็นควรตามหลักอริยสัจ ๔ เชื่อเรื่องความไม่เที่ยง เชื่อในเรื่องบุญเรื่องบาป เป็นต้น

นินีนว ปวตตาร

ยัม ปสเส วชชทสสิน

นิกคยหาวที เมธาวิ

ตาทิส ปณติต ภาช

ตาทิส ภาชมานสส

เสยโย โหติ น ปาปิโย ฯ^{๒๓๗}

ถ้าพบบัณฑิตผู้ฉลาดคอยว่ากล่าวตักเตือนชี้ข้อบกพร่องเสมือนผู้บอกขุมทรัพย์ให้ ควรคบหาบัณฑิตเช่นนั้น เพราะเมื่อคบหาคนเช่นนั้น จะมีแต่ความเจริญ ไม่มี ความเสื่อม

๔.๒.๑๘ มงคลที่ ๒๘ เห็นสมณะ

สมณะ แปลว่า ผู้สงบระงับกิเลสได้ หมายถึงบรรพชิตที่ได้บำเพ็ญสมณธรรม ผีภณตนเองด้วยศีล สมาธิ ปัญญา มาแล้วจนกระทั่งมีกาย วาจา ใจ สงบแล้วจากบาป

ลักษณะของสมณะ

๑) สมณะต้องสงบกาย คือมีความสำรวม ไม่คะนอง ไม่มีกิริยาร้าย เช่น ทูตตี ชกต้อย ฆ่าฟัน สะพายดาบ พกมีดพกปืน เดินขบวน หรือยกพวกเข้าชิงตีชิงเด่น แย่งที่อยู่ที่ทำกินกัน อันเป็นกิริยาของคนไม่สงบ คนที่เป็นสมณะไม่ว่าจะเข้าที่ไหนจะอยู่ที่ไหน ย่อมจะไม่ทำความชอกช้ำแก่ใคร

พระพุทธเจ้าทรงชมพระโมคคัลลานะในเรื่องนี้ว่า ท่านแม้จะมีฤทธิ์เดชมาก แต่ไม่ว่าจะไปที่ใดก็ไม่เคยทำความชอกช้ำต่อกษัตริย์เลย จะบิณฑบาตรับของถวายอะไรก็ตาม ก็คอยดูว่าเขาจะเดือดร้อนไหม รับแต่พอประมาณ เปรียบเหมือนแมลงภูบินเข้าสวน ดูดเกสรดอกไม้จนอึมหน้าสำราญ แต่ไม่เคยทำความชอกช้ำให้แก่ดอกไม้เลย

นอกจากนี้แล้ว สมณะยังต้องคำนึงถึงสมณสาธูป คือจะทำอะไรต้องให้ควรแก่สมณวิสัย

๒) สมณะต้องสงบวาจา คือไม่เป็นคนปากร้าย ไม่นินทาว่าร้ายใคร ไม่ยุยงใส่ร้ายป้ายสีกัน จะเป็นระหว่างพระกับพระ หรือพระกับฆราวาสก็ตาม จะทำไปโดยอังกณ อังนิกาย อังวัต อังพวกไม่ได้ทั้งนั้นมีแต่วาจาที่เป็นอรรถเป็นธรรม ไม่ใช่วาจาเหมือนคมหอกคมดาบ แม้การพูดให้คนอื่นกระดากขวยเขิน เช่น พูดจาเกะแอะผู้หญิงเล่นสนุก ๆ ก็ผิดสมณสาธูป

๓) สมณะต้องสงบใจ คือทำให้หยุดนิ่งเป็นสุขอยู่ภายใน สงบจากบาปกรรม ตรึกนึกถึงธรรมเป็นอารมณ์ จิตใจของสมณะที่แท้ย่อมเต็มไปด้วยความเมตตากรุณา ไม่เป็นภัยต่อผู้ใด

การมีความสงบกาย วาจา ใจ ทั้ง ๓ ประการนี้ ส่งผลให้สมณะมีความสง่างามอยู่ในตัว

ลักษณะของสมณะในเชิงปฏิบัติ

๑) สมณะต้องไม่ทำอันตรายใคร ไม่ว่าทางกายหรือทางวาจาก็ไม่ทำความเดือดร้อนให้ใคร แม้ในความคิดก็ไม่คิดให้ร้ายใคร

๒) สมณะต้องไม่เห็นแก่ลาภ ดำรงชีพอยู่เพียงเพื่อทำความเพียร มีความสันโดษ ไม่เป็นคนเห็นแก่กิน เห็นแก่ปากแก้อท้อง

^{๒๓๗} พุ.ธ.(บาลี) ๒๕/๗๖/๓๐.

๓) สมณะต้องบำเพ็ญสมณธรรม พยายามฝึกฝนตนเองบำเพ็ญกิจวัตรของสมณะ เช่น การสวดมนต์ทำวัตร การศึกษาพระธรรมวินัย กิริยามารยาทต่าง ๆ ตั้งใจฝึกฝนอย่างเต็มที่

๔) สมณะต้องบำเพ็ญตบะ คือทำความเพียรเพื่อกำจัดกิเลส เป็นทหารในกองทัพธรรมอย่างเต็มที่ ตั้งใจรบเอาชนะกิเลสให้ได้ โดยการเจริญสมณะและวิปัสสนา

การเห็นสมณะของคนแบ่งออกเป็น ๓ ระดับ

๑) เห็นด้วยตา เรียกว่า พบเห็น คือเห็นถึงรูปร่าง ลักษณะกิริยามารยาทอันสง่างาม และสงบของท่าน ในคัมภีร์อรรถกถาขุททกนิกาย ขุททกปาฐะ^{๒๓๘} ท่านกล่าวว่า “การแลดูสมณะด้วยตาที่ประกอบด้วยศรัทธา จะส่งผลให้เราได้ดวงตาที่งดงามปราศจากโรค” ดังนั้น ถ้าเราต้องการจะมีดวงตาที่สวยงาม เราควรมีเมตตาแก่ผู้อื่น แลดูผู้อื่นด้วยจิตเมตตา หรือมีศรัทธาแลดูสมณะด้วยศรัทธาก็จะทำให้เรามีดวงตาที่งดงามปราศจากโรค

๒) เห็นด้วยใจ เรียกว่า คิดเห็น คือนอกจากจะเห็นตัวท่านซึ่งเป็นสมณบุคคลแล้ว ยังพิจารณาตรองดูด้วยใจ จนสามารถคาดคะเนได้ถึงคุณธรรมภายใน ที่ทำให้ท่านสงบเสงี่ยม สง่างามอย่างน่าอัศจรรย์ หรือเรียกว่าเห็นถึงสมณธรรมของท่าน

๓) เห็นด้วยญาณ เรียกว่า รู้เห็น คือไม่ใช่เป็นเพียงการคิดคาดคะเนถึงคุณธรรมของท่านเท่านั้น แต่เห็นด้วยญาณทัศนะ เห็นด้วยปัญญาทางธรรมว่า ท่านมีคุณธรรมมากเพียงใด เป็นการเห็นของผู้บรรลุนิพพานแล้วอาศัยญาณทัศนะมองทะลุเข้าไปในใจคนอื่นได้ การเห็นชนิดนี้ชัดเจนถูกต้องแน่นอนไม่มีการผิดพลาด

กิจที่ควรทำเพื่อให้เกิดประโยชน์จากการเห็นสมณะ ในการเห็นสมณะนั้น ถ้าหากเห็นเพียงชั่วขณะ เช่น เห็นท่านเดินผ่านไป หรือเราเผลอเดินไปเห็นท่านแล้วก็ผ่านไป อย่างนั้นได้ประโยชน์น้อย เพื่อให้ได้ประโยชน์จากการเห็นสมณะพึงกระทำดังนี้

๑) ต้องเข้าไปหา หมายถึงหมั่นเข้าไปใกล้ไปมาหาสู่ท่าน เห็นคุณค่าในการเห็นสมณะ แม้งานจะยุ่งเพียงไรก็พยายามหาเวลาเข้าไปหาท่านเสมอ เพื่อรับการถ่ายทอดคุณธรรม

๒) ต้องเข้าไปบำรุง หมายถึงเข้าไปช่วยทำกิจของท่าน เช่น ปิดกวาดเช็ดถูกุฏิ จัดหาปัจจัย ๔ ไปถวายท่าน ท่านจะได้ไม่มีภาระมากและจะได้มีเวลามีโอกาสได้สนทนาธรรมกันมากขึ้น

๓) ตามฟัง หมายถึงตั้งใจฟังคำสอนของท่านด้วยใจจดจ่อ

๔) ตามระลึกถึงท่าน หมายถึงเมื่อพบท่านได้ฟังคำสอนของท่านแล้วก็ตามระลึกถึง ทั้งกิริยามารยาทของท่าน นำคำสอนโอวาทของท่านมาไตร่ตรองพิจารณาอยู่เสมอ

๕) ตามดูตามเห็น หมายถึงดูท่านด้วยตาเนื้อของเราด้วยความเลื่อมใสศรัทธาอย่างหนึ่ง และตามดูท่านด้วยความคิดและปัญญาทางธรรม ให้เห็นตัวสมณธรรมของท่านอีกอย่างหนึ่ง เห็นท่านทำอย่างไร เราก็ทำอย่างนั้น ไม่ต้ออื่น

เมื่อสมณะหรือพระผู้มีศีลบริสุทธิ์เข้าสู่สกุลใด คนทั้งหลายในสกุลนั้น ย่อมประสบบุญเป็นอันมาก ด้วยฐานะ ๕ ประการ ดังนี้

๑) จิตของเขาเยื่อมเลื่อมใสเพราะได้เห็นสมณะ เป็นผลให้สกุลนั้นชื่อว่า ปฏิบัติข้อปฏิบัติที่เป็นไปเพื่อสวรรค์

^{๒๓๘} พ.ุ.อ.(บาลี) ๑๐/๑๓๑.

๒) เขาย่อมพากันต้อนรับกราบไหว้ ให้อาสนะแก่สมณะซึ่งเข้าไปสู่สกุล เป็นผลให้สกุลนั้นชื่อว่าปฏิบัติข้อปฏิบัติที่เป็นไปเพื่อการเกิดในสกุลสูง

๓) เขาย่อมกำจัดมลทินคือความตระหนี่เสียได้ ในสมณะซึ่งเข้าไปสู่สกุล เป็นผลให้สกุลนั้นชื่อว่าปฏิบัติข้อปฏิบัติที่เป็นไปเพื่อการได้เกียรติศักดิ์อันยิ่งใหญ่

๔) เขาย่อมแจกจ่ายทานตามสติกำลังในสมณะผู้เข้าไปสู่สกุล เป็นผลให้สกุลนั้นชื่อว่าปฏิบัติข้อปฏิบัติที่เป็นไปเพื่อการได้โภคะใหญ่

๕) เขาย่อมไต่ถาม สอบสวน ฟังธรรม จากสมณะซึ่งเข้าไปสู่สกุล เป็นผลให้สกุลนั้นชื่อว่าปฏิบัติข้อปฏิบัติที่เป็นไปเพื่อการได้ปัญญาใหญ่

พระสารีบุตรเมื่อยังเป็นกุลบุตรชื่ออุปติสสะ เกิดในตระกูลที่มั่งคั่ง ได้ศึกษาศิลปวิทยาการทางโลกมาจนจบวิชา ๑๘ ศาสตร์ หลังจากสำเร็จการศึกษาแล้วต้องการแสวงหาโมกขธรรม จึงออกบวชในสำนักของสัจจปริพาชก เพราะขณะนั้นยังไม่พบพระพุทธศาสนา ศึกษาจนหมดแล้วก็ยังไม่สามารถปราบกิเลสในตัวได้ จึงออกท่องเที่ยวไปโดยหวังว่าอาจพบพระอรหันต์ในโลกนี้

อยู่มาวันหนึ่งไปพบพระอัสสชิซึ่งเป็นพระอรหันต์แล้ว กำลังเดินบิณฑบาตอยู่ เห็นท่านมีผิวพรรณผ่องใส กิริยามารยาทงดงาม ท่าทางสงบสำรวม เกิดความเลื่อมใส จึงติดตามไปและจัดที่นั่งให้ฉันอาหาร รोजนท่านฉันเสร็จเรียบร้อยแล้วก็เข้าไปกราบเรียนถามท่านว่า

“ท่านขอรับ อินทรีย์ของท่านผ่องใสยิ่งนัก ผิวพรรณก็บริสุทธิ์ ท่านตั้งใจบวชอุทิศใคร ใครเป็นศาสดาของท่าน ท่านชอบใจธรรมของใคร?”

พระอัสสชิตอบว่า

“พระมหาสมณะผู้เป็นบุตรศากยราช ผู้ออกบวชจากศากยตระกูลนั้น มีอยู่ เราตั้งใจบวชอุทิศพระผู้มีพระภาคเจ้าพระองค์นั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าพระองค์นั้นเป็นศาสดาของเรา เราชอบใจธรรมของพระผู้มีพระภาคเจ้าพระองค์นั้น”

พระสารีบุตรถามต่อว่า

“ศาสดาของท่านมีปกติสอนอย่างไร?”

พระอัสสชิตอบว่า

“เราเป็นผู้บวชใหม่อยู่ เพิ่งเข้าสู่ธรรมวินัยนี้ไม่นาน ไม่อาจแสดงธรรมให้พิสดารได้ แต่เราพอจะแสดงได้เฉพาะความย่อว่า

ธรรมเหล่าใดเกิดจากเหตุ พระตถาคตเจ้าทรงแสดงเหตุแห่งธรรมเหล่านั้น และความดับแห่งธรรมเหล่านั้น พระมหาสมณะมีปกติตรัสสอนอย่างนี้”

พระสารีบุตรฟังแล้วตรึกรอตามก็ได้เข้าถึงธรรม สำเร็จเป็นพระโสดาบันอยู่ตรงนั้นเอง

พระสารีบุตรท่านเห็นสมณะข้ามภพข้ามชาติมามาก เห็นแล้วก็ไม่ใช่เพียงแค่พบเห็น แต่พยายามทั้งคิดเห็นรู้เห็นถึงคุณธรรมของท่าน พยายามตรึกรอตามให้เข้าใจให้ได้ มาในภพนี้ พระอัสสชิเทศน์เพียงสั้น ๆ ย่อ ๆ เท่านั้น ท่านก็ได้สำเร็จเป็นพระโสดาบัน นี่คือการอันสงส์ของการเห็นสมณะทั้งภพในอดีตและภพชาติปัจจุบัน

นอกจากนี้เราลองสังเกตถึงคุณธรรมของท่านทั้งสองต่อไปอีก พระสารีบุตรก็เป็นคนรู้จักกาลเทศะ รอปรณินิบัติจนพระอัสสชิฉันภัตตาหารเสร็จแล้วจึงได้ถามธรรมะ พระอัสสชิเองก็มีความอ่อน

น้อมถ่อมตนเต็มที่ ตนเองเป็นถึงพระอรหันต์แล้ว แต่ก็ยังถ่อมตนว่ายังเป็นผู้บวชใหม่อยู่ เพิ่งเข้าสู่ธรรมวินัยนี้ไม่นาน ยังไม่อาจแสดงธรรมโดยพิสดารได้ ได้แต่แสดงแบบย่อ ๆ

เพราะฉะนั้นพวกเราทุกคน ควรนำหลักธรรมของท่านทั้งสองมาประพฤติปฏิบัติ คือเป็นคนไม่อวดตัวอย่างพระอัสสชิ และให้มีความเคารพรู้จักเห็นสมณะอย่างพระสารีบุตรกันเถิด

๔.๒.๒๐ มงคลที่ ๓๐ สันทนาธรรมตามกาล

การสันทนาธรรมตามกาล คือการพูดกันด้วยดีหรือไม่ขัดแย้งกัน โดยพูดคุยกษัตริย์ธรรมะซึ่งกันและกันระหว่างคน ๒ คนขึ้นไป มีวัตถุประสงค์เพื่อให้เกิดปัญญา โดยรู้จักเลือกและแบ่งเวลาให้เหมาะสม ซึ่งจะทำให้ได้รับความเบิกบานใจ มีความสุขความเจริญและได้บุญกุศลไปในตัวด้วย

พระพุทธเจ้าตรัสว่า “สนนินปิตตานัม โว ภิกขเว ทวยํ กรณีย ธมฺมึ วา กถา อริโย วา ตถุหิภาโว^{๒๓๙}” ภิกษุทั้งหลาย เธอผู้มาประชุมกันมีกิจที่ควรทำ ๒ ประการ คือ การสันทนาธรรม หรือการเป็นผู้หนึ่งอย่างประเสริฐ”

ดังนั้น ในเวลาพลบค่ำ หรือในเวลาว่าง รุ่ง ภิกษุฝ่ายพระสูตร ๒ รูป ย่อมสนทนาพระสูตรกัน ฝ่ายพระวินัยก็สนทนาพระวินัยกัน ฝ่ายพระอภิธรรมก็สนทนาพระอภิธรรมกัน ฝ่ายชาดกก็สนทนาชาดกกัน ฝ่ายอรรถกถาก็สนทนาอรรถกถากัน หรือสนทนากันในกาลนั้น ๆ เพื่อชำระจิตที่ถูกความหดหู่ ความฟุ้งซ่านและความสงสัยชักนำไป การสันทนาตามกาลนี้ ชื่อว่า การสันทนาธรรมตามกาล ดังนั้น โดยสรุปการสันทนาธรรม จึงหมายถึง การสันทนาให้รู้ว่าสิ่งใดเป็นอกุศลธรรมความชั่ว จะได้ละเว้นเสีย สิ่งใดเป็นกุศลธรรมความดี จะได้ตั้งใจทำให้มาก และสิ่งใดเป็นอภัยกถาธรรม คือความจริงตามธรรมชาติ ไม่ดีไม่ชั่ว ก็รู้เท่าทันทุกประการ จะได้ไม่หลงเข้าใจผิดให้เกิดทุกข์ คือ

๑) คู่สนทนาต้องพูดธรรมะเป็น คือเมื่อเข้าใจอย่างไรแล้วก็สามารถถ่ายทอดเป็นคำพูดให้เขาเข้าใจตามนั้นได้ด้วย โดยยึดหลักการพูดในมงคลที่ ๑๐ มีวาจาสุภาสิตเป็นบรรทัดฐาน จะได้ไม่เกิดการแตกร้างเข้าใจผิดแก่ผู้ฟัง คือ

- ๑.๑) เรื่องที่พูดต้องเป็นเรื่องจริง
- ๑.๒) ต้องพูดด้วยถ้อยคำที่ไพเราะ
- ๑.๓) เรื่องที่พูดนั้นเป็นเรื่องมีประโยชน์
- ๑.๔) ต้องพูดด้วยจิตเมตตา
- ๑.๕) ต้องพูดถูกกาลเทศะ

๒) คู่สนทนาต้องฟังธรรมเป็น การฟังธรรมนี้ดูเผิน ๆ เหมือนจะง่าย ถึงเวลาก็แค่นี้ ฟังไม่เห็นจะมีอะไร แต่ในความเป็นจริงแล้ว การฟังธรรมที่ถูกต้อง คือฟังด้วยความพิจารณา รู้จักควบคุมใจให้พิจารณาตามธรรม หยิบยกเอาประโยชน์จากการฟังนั้นยาก ยากกว่าการพูดธรรมะให้คนอื่นฟังหลายเท่า ที่ว่ายากนั้นก็เพราะ

๒.๑) ยากที่จะควบคุมใจให้อยากฟังธรรม เพราะการฟังธรรมนั้นไม่สนุกเหมือนการไปฟังละคร ฟังเพลง ถ้าไม่รู้จักรับควบคุมตนเอง ฟังไปได้สักนิดหนึ่งตาก็เริ่มหนักพาลจะหลับเอาหรือไม่ อย่างนั้นก็ง่วงใจลอย คิดไปถึงเรื่องอื่น มีผู้เปรียบว่าการควบคุมใจให้อยากฟังธรรมนั้น ยิ่งยากกว่าคุมลิงให้หนึ่งนั่งๆ เสี่ยอีก

^{๒๓๙} ม.ม. (บาลี) ๑๒/๒๗๓/๒๓๕.

๒.๒) ยากที่จะยอมรับธรรมที่ได้ยินนั้นเข้าไปสู่ใจ ทั้งนี้ก็เพราะกิเลสต่าง ๆ ในตัวเรา เช่น ความหัวดี ความถือตัว ความเห็นผิด ฯลฯ มันคอยต่อต้านธรรมไว้ พอเรื่องธรรมที่ได้ฟังขัดกับความเคยชินประจำตัว เช่น ฟังว่าต้องมีวินัยให้ข้ามถนนตรงทางม้าลาย ฟังแล้วก็เริ่มขัดใจ เพราะมันขัดกันกับความเคยชินของตัวเอง ขัดกับกิเลสในตัวเลยไม่ค่อยจะยอมรับ มันนึกค้ำใจ

๓) คู่สนทนาต้องสนทนาธรรมเป็น คือต้องทั้งฟังด้วยและพูดด้วยในเวลาเดียวกัน เขาพูดเราฟัง เราพูดเขาฟัง บางอย่างเราไม่อยากจะฟัง แต่เมื่อเขาพูดเราก็จำต้องฟัง บางอย่างเราอยากจะพูด แต่ไม่มีจังหวะที่จะพูดก็จำต้องระงับใจไว้ไม่พูด เมื่อตอนสอนคนอื่นเขาไม่มีใครค้ำใจสักคำ นิ่งฟังยอมเราหมด แต่ตอนสนทนาธรรม เราจะต้องลดตัวลงมาอยู่ในฐานะเป็นทั้งคนพูดทั้งคนฟัง ถ้าพูดถูกเขาก็ชม พูดผิดเขาก็ค้ำใจ อาจถูกตี ถูกขัด ถูกแหวะ ถูกชม ถูกค้ำใจ ได้ตลอดเวลา ซึ่งตรงนี้แหละที่ยั่วกิเลสหนักหนา ถ้าไม่ควบคุมใจให้ดี กิเลสมันก็จะออกมาจู้จี้จ้านให้ได้ ขึ้นต้นคนกับคนคุยธรรมะกัน ไปได้ไม่กี่น้ำ กิเลสกับกิเลสมันออกมาโต้กันให้ยุ่งไปหมด

ผู้ที่สนทนาธรรมได้ จึงต้องฝึกขจัดจนมีความอดทนต่อการถูกตีเป็นเลิศ ทนคำพูดที่ไม่ชอบใจได้ทั้งจากคนที่สูงกว่าและต่ำกว่า มีความว่าง่าย สอนง่ายในตัว และต้องเลือกคู่สนทนาเป็น คือต้องเป็นคนประเภทสมณะไม่สงบด้วยกัน

วิธีการสนทนาธรรม โดยสรุป หลักในการสนทนาธรรมรวมได้เป็น ๓ ประการ คือ

๑) สนทนาในธรรม คือเรื่องที่จะสนทนากันต้องเป็นเรื่องธรรมะ ให้อยู่ในวงธรรมะ อย่าออกนอกวง เช่น ถ้าพูดถึงการทำความดีก็ให้สุดแค่ทำดี อย่าให้เลยไปถึงอวดดี ถ้าจะพูดถึงเรื่องการป้องกันไม่ให้ทำความชั่ว ก็ให้สุดแค่ป้องกันการทำความชั่ว อย่าให้เลยไปถึงนินทาคนอื่น

๒) สนทนาด้วยธรรม คือผู้ที่สนทนากันจะต้องไม่แสดงกิริยาวาจาให้ผิดธรรมะ เช่น ทางกายก็มีการเคารพกันโดยฐานานุกรม ควรไหว้ก็ไหว้ ควรกราบก็กราบ อย่าคิดทะนงตัวด้วยเหตุคิดว่ามีความรู้มากกว่าเขา ในทางวาจา ก็ใช้ถ้อยคำสุภาพเรียบร้อย เป็นวาจาสุภาพ ถ้าฝ่ายหนึ่งถูกก็ชม ถ้าอีกฝ่ายผิดก็หักโดยสุภาพ ไม่กล่าววาจาเหน็บแนมล่วงเกิน และถ้าพลาดพลั้งก็ขอโทษ ไม่ใช่สนทนากันด้วยกิเลส หรือปล่อยให้กิเลสออกมาโต้กันดังได้กล่าวมาแล้ว

๓) สนทนาเพื่อธรรม คือผู้สนทนาต้องตั้งจุดมุ่งหมายไว้ในใจของตนให้แน่นอนว่า เราจะหาความรู้ความเข้าใจในธรรมะให้ยิ่ง ๆ ขึ้นไป ไม่ใช่จะอวดรู้หรืออวดธรรมะ แม้บางจังหวะเราเป็นผู้แสดงความรู้ออกไป ก็คิดว่าเราจะเอาความรู้ของเราไปต่อเอาความรู้ของผู้อื่นเข้ามา มิใช่จะเพื่ออวดรู้

ถ้าคนเราที่มีอายุระหว่าง ๒๖ ปี ถึง ๕๐ ปี ได้ลงมือปฏิบัติตามมงคลของพระพุทธเจ้าเพิ่มขึ้นอีก ๒๐ มงคล ตั้งแต่มงคลข้อที่ ๑๑ ถึงมงคลข้อที่ ๓๐ ดังกล่าวนี้ ย่อมประสบความสำเร็จความสุขความเจริญรุ่งเรืองในการดำรงชีวิต จะไม่ประสบความสำเร็จทุกข แม้ในขณะที่ถึงอายุขัยที่จะตาย วิญญาณก็จะไปสู่สุคติโลกสวรรค์ ถ้าจะกลับมาเกิดเป็นคน ก็จะได้เกิดเป็นคนที่ฐานะสูง เมื่อมีความเคารพพระพุทธองค์อย่างแท้จริงแล้ว สมควรนำมงคลมาปฏิบัติ เพื่อประโยชน์ในการดำรงชีวิตของตน ความเป็นมงคลก็จะเกิดแก่ตนเองและครอบครัว

‘มงคลของมนุษย์และเทวดาย่อมเกิดจากการกระทำอันดีแท้
มงคลภายในคือต้องทำความดี และความดีนั้นจะเป็นสิ่งที่เรียกว่ามงคลเอง
โดยไม่ต้องไปอ้อนวอนกราบไหว้ขอมงคลจากนอกตัว’

บทที่ ๕

ศึกษาวิเคราะห์มงคลปริตรตามแนวคัมภีร์สัทททาวิเสส

และหลักธรรมนำความเจริญดำเนินชีวิตในปัจจุบัน

ปัจฉิมวัย คือคนมีอายุตั้งแต่ ๕๑ ปี ถึงสิ้นอายุขัย เป็นระยะชีวิตที่จะต้องช่วยเหลือตัวเอง แสวงหาอริยทรัพย์ เพราะเป็นช่วงเลยกึ่งกลางของชีวิต เดินทางเข้าสู่บั้นปลายของชีวิตเหมือนต้นไม้ใกล้ ฝั่งจะล้มลงเมื่อใดก็ไม่รู้ ควรจะช่วยเหลือตัวเองในการสร้างอริยสมบัติก่อนตายซึ่งไม่มีใครจะช่วยให้เราได้ โดยฝึกให้จิตใจของเรามีคุณสมบัติสูงกว่าเดิม วิธีช่วยเหลือตัวเองที่ดีที่สุดนั้นคือการหาโอกาสฝึกอบรม พัฒนาจิตใจด้วยการเจริญสมณะและวิปัสสนากรรมฐาน เพื่อจะได้หลุดพ้นจากกองทุกข์ในสังสารวัฏ เพราะถ้าคนเรายังมีกิเลสอยู่จะต้องกลับมาเกิดเพื่อรับความทุกข์ต่อ ๆ ไปอย่างไม่มีที่สิ้นสุด วิธีปฏิบัติ เพื่อให้หลุดพ้นจากสังสารวัฏคือการปฏิบัติตามมงคลโดยปฏิบัติเพิ่มขึ้นอีก ๘ ข้อ ตั้งแต่มงคลข้อที่ ๓๑ ถึงมงคลข้อที่ ๓๘ ดังจะได้อธิบายขยายความต่อไปนี้

๕.๑ ศึกษาวิเคราะห์บทพระบาลีตามหลักคัมภีร์สัทททาวิเสส

๕.๑.๑ มงคลปริตร คาถาที่ ๙

ตโป จ พุทฺทมจริยญจ

อริยสัจจาน ทสฺสนํ

นิพฺพานสจฺฉิกิริยา จ

เอตมมจฺคลมุตฺตมํ.

๑) การสร้างรูปศัพท์ตามหลักไวยากรณ์

ตโป ศัพท์เป็นนามกิตก์ มาจากรากศัพท์ว่า ตป (สฺนฺตาเป=แผดเผา-เร้าร้อน) + อ + สิ

ตป + อ	ลง อ ปัจจัย	สพฺพโต ญฺวฺตฺวาวิ วา
ตป + อ	ลงสระ อ ท้าย ตป ธาตุ	ธฺตฺสฺสนฺโต โลโป ๆลฯ
ตป	นำ ป ประกอบกับ อ	นเย ปริ ยุตฺเต
ตป + สิ	ลง สิ ปฐมาวินิตติ	ลิงคฺตฺเถ ปจฺมา
ตป + โอ	เปลี่ยน สิ วิกิตติ เป็น โอ	โส
ตโป	แยก ลบ รวม	ปุพฺพมฺโหฯ สรฺโลโปฯ นเยฯ

สำเร็จรูปเป็น ตโป = ความแผดเผากิเลส มีรูปวิเคราะห์ว่า กิเลส ตาเปตีติ ตโป ชื่อว่าตปะ เพราะแผดเผากิเลสทั้งหลาย อตฺตานํ ปรฺยจฺ นรฺยาทีสุ ตาเปตีติ ตโป ชื่อว่าตปะ เพราะทำตน และคนอื่น (ผู้ทุศีล) ให้เดือดร้อนในนรกเป็นต้น

พุทฺทมจริยญจ ศัพท์เป็นบทสนธิ พุทฺทมจริย + จ และวิเสสนปุพฺพบทกัมมธารยสมาส/ ฉฺฉฺฐิตฺตฺปุริสสมาส แยกเป็น พุทฺทม + จริย + จ

พุทฺทม ศัพท์เป็นนามกิตก์ มาจากรากศัพท์ว่า พุทฺ (วุฑฺธิยฺ=เจริญ, อุคฺคเม=สูงขึ้น-เจริญขึ้น-ใหญ่-โต) + ม, พุทฺ (วุฑฺฒเน=เจริญ-รุ่งเรือง) + ม, พทฺ (วุฑฺธิมฺหิ=เจริญ) + ม

พุทฺ + ม	ลง ม ปัจจัย	สมาทฺที ธิ ฌมา
พุทฺ + ม	ลงสระ อ ท้าย พุทฺ ธาตุ	ธฺตฺสฺสนฺโต โลโป ๆลฯ

สำเร็จรูปเป็น พุทฺทม = ผู้ถึงความเจริญ, ผู้มีร่างกายใหญ่โต, พุทฺทม มีรูปวิเคราะห์ว่า มหนฺตสรฺริตฺตาย พุทฺธมา ชื่อว่าพุทฺทม เพราะมีร่างกายใหญ่โต พุทฺทฺติ วุฑฺธิ คจฺฉฺตฺติ พุทฺธมา ชื่อว่า พุทฺทม เพราะถึงความเจริญ

พุทฺ + ม	ลง ม ปัจจัย	สมาทฺที ธิ ฌมา
----------	-------------	----------------

พฺรหฺ + ม ลบสระ อ ท้าย พฺรหฺ ธาตุ ธาตุสนฺโต โลโปฯ
 พฺรหฺ + ม เปลี่ยน อู ที่ รุ เป็น อ กฺวจิ ธาตุวิภตฺติปจฺจยानํฯ
 สำเร็จรูปเป็น พฺรหฺม = ผู้ถึงความเจริญ, พฺรหฺม มีรูปวิเคราะห์ว่า อฺปรฺปริ พฺรหฺตฺติ
 พฺรหฺมา ชื่อว่าพฺรหฺม เพราะเป็นผู้เจริญยิ่ง ๆ ขึ้นไป เตหิ เตหิ คุณฺวิเสเสหิ พฺรหฺหิโตติ พฺรหฺมา ชื่อว่าพฺรหฺม
 เพราะเป็นผู้เจริญด้วยคุณวิเศษเหล่านั้น ๆ

พหฺ + ม ลง ม ปัจจัย สมานํทีหิ ธมา
 พหฺ + ม ลบสระ อ ท้าย พหฺ ธาตุ ธาตุสนฺโต โลโป ฯลฯ
 พฺรหฺ + ม เปลี่ยน พ เป็น พฺร นิปาตนะ“พฺรหฺม”-พฺรหฺมา
 สำเร็จรูปเป็น พฺรหฺม = ผู้ถึงความเจริญ, มีรูปวิเคราะห์ว่า พฺรหฺติ วุฑฺธิ คจฺฉตฺติ
 พฺรหฺมา ชื่อว่าพฺรหฺม เพราะถึงความเจริญ

จริยํ ศัพท์เป็นนามกิตก์ มาจากรากศัพท์ว่า จร (จรณ=ประพฺตฺติ-เที่ยว) + อิ + ฌย +

ลี

จร + ฌย ลง ฌย ปัจจัย ฌโย จ
 จรฺ + ฌย ลบสระ อ ท้าย จรฺ ธาตุ ธาตุสนฺโต โลโป ฯลฯ
 จรฺ + อิ + ฌย ลง อิ อากม ยถาคมมิการโ
 จรฺ + อิ + ย ลง ฌ อนุพันธ์ การิตานํ โณ โลป
 จริย + ลี ลง ลี ปฐมวิภตฺติ ลิงคตฺเถ ปจฺมา
 จริย + อํ เปลี่ยน ลี เป็น อํ ลี
 จริยํ แยก ลบ รวม ปุพฺพมโหฯ สรโลโปฯ นเยฯ
 สำเร็จรูปเป็น จริยํ = ความประพฺตฺติ

พฺรหฺม + จริยํ + จ

พฺรหฺม + จริยณฺ + จ เปลี่ยนนิคหิต (°) เป็น ฌ วคฺคนตฺ วา วคฺเค

สำเร็จรูปเป็น พฺรหฺมจริยณฺจ = ความประพฺตฺติอย่างพฺรหฺม, ความพฺตฺติของพฺรหฺม มี
 รูปวิเคราะห์ว่า พฺรหฺมํ จริยณฺติ พฺรหฺมจริยํ ชื่อว่าพฺรหฺมจรรยํ เพราะประพฺตฺติอย่างพฺรหฺม พฺรหฺมานํ จริยํ
 พฺรหฺมจริยํ ชื่อว่าพฺรหฺมจรรยํ เพราะเป็นความประพฺตฺติของพฺรหฺม

อริยสจฺจาน ศัพท์เป็นวิเสสนปุพฺพทกัมมธารยสมาส แยกเป็น อริย + สจฺจ + นํ

อริย ศัพท์เป็นนามกิตก์ มาจากรากศัพท์ว่า อร (คฺมเน=ไป-ถึง-บรรลฺ) + อิ + ฌย

อร + ฌย ลง ฌย ปัจจัย ฌโย จ
 อรฺ + ฌย ลบสระ อ ท้าย อรฺ ธาตุ ธาตุสนฺโต โลโป ฯลฯ
 อรฺ + ย ลง ฌ อนุพันธ์ การิตานํ โณ โลป
 อรฺ + อิ + ย ลง อิ อากม ยถาคมมิการโ
 อริย นำ รฺ ประกอบกับ อิ นเย ปรี ยุตฺเต

สำเร็จรูปเป็น อริย = พระอริยะ, ผู้ประเสริฐ มีรูปวิเคราะห์ว่า อรฺติ อธิคจฺฉนฺติ มคฺค-
 ผลธมฺเมติ อริโย ชื่อว่าอริยะ เพราะเป็นผู้บรรลฺมรรคผล

สจฺจานํ ศัพท์เป็นนามกิตก์ มาจากรากศัพท์ว่า สต (สาดจฺเจ=ความจริง) + ย + นํ, สร
 (คติจินตาทิสาสฺ=ไป-ถึง-บรรลฺ, คิต-คํานิง-นิง-ระลิก, เปียดเปียน) + จ + นํ

ส ต + ย	ล ง ย ปัจจย	ว ชาที่หิ ปพพชชาทโย ฯลฯ
ส ต + ย	ล บสระ อ ท้าย ส ต ฐาตุ	ฐาตุสสนโต โลโป ฯลฯ
ส + จ	เปลี่ย น ตย เป็น จ	ยวตฺ ตลนทการานา
ส จ + จ	ซั อ น จ	ปรเทวภาโว ฐาเน
ส จจ + นั	ล ง นั ฉัฎฐวิภัตติในอรรถกรร ม ทุติยาปณจมีนณจ	
ส จจา + นั	ทำเสี ยงยาว อ ที่ จ เป็น อา สุนหิสฺ จ	

สำเร็จรูปเป็น สจจจัน = ซึ่งความจริงทั้งหลาย, มีรูปวิเคราะห์ว่า รากกขยเหตุ-
ภาเวน อวิปริตตตา จตุสจจปริยาปนนโต สจจจ ซึ่งว่าสัจจะ เพราะเป็นเหตุให้สิ้นราคะ เนื่องจากเป็นธรรม
ที่ไม่ผิดจากความเป็นจริง เพราะนับเนื่องในอริยสัจ ๔

ส ร + จ	ล ง จ ปัจจย	ว ชาที่หิ ปพพชชาทโยฯ
ส ร + จ	ล บสระ อ ท้าย ส ร ฐาตุ	ฐาตุสสนโต โลโป ฯลฯ
ส + จ	ล บ รุ ท้าย ส ร ฐาตุ	กวจิ ฐาตุวิภัตติปจจยยานา
ส จ + จ	ซั อ น จ	ปรเทวภาโว ฐาเน
ส จจ + นั	ล ง นั ฉัฎฐวิภัตติในอรรถกรร ม ทุติยาปณจมีนณจ	
ส จจา + นั	ทำเสี ยงยาว อ ที่ จ เป็น อา สุนหิสฺ จ	

สำเร็จรูปเป็น สจจจัน = ซึ่งความจริงทั้งหลาย, มีรูปวิเคราะห์ว่า สนเตสุ สาธูสุ ภา
ว สจจจ ซึ่งว่าสัจจะ เพราะเป็นคำพูดที่มีอยู่ในสัตบุรุษหรือในคนดีทั้งหลาย สรติ आयติ ทุกฺขํ หีสตีติ สจจจ
ซึ่งว่าสัจจะ เพราะเป็นความจริงที่เปิดเผยในทุกข์

อริย + สจจจัน

อริยสจจจัน	ล บนิคหิต (°) ในคาถา	พยุณชเน จ
------------	------------------------	-----------

สำเร็จรูปเป็น อริยสจจจัน = ซึ่งความจริงอันประเสริฐทั้งหลาย, อริยสัจ ๔ มีรูป
วิเคราะห์ว่า อริโย จ โส สจจจณจาติ อริยสจจจ ประเสริฐด้วย และประเสริฐนั้นเป็นความจริงด้วย เพราะ
ฉะนั้น จึงชื่อว่าอริยสัจ

ทสสนั ศัพท์เป็นนามกิตก์ มาจากรากศัพท์ว่า ทิส (เพกฺขณ=เห็น-ดู-ฟัง) + ยุ + สติ

ทิส + ย	ล ง ยุ ปัจจย	น นทาที่หิ ยุ
ทิส + ยุ	ล บสระ อ ท้าย ทิส ฐาตุ	ฐาตุสสนโต โลโป ฯลฯ
ทิส + อ น	เปลี่ย น ยุ เป็น อ น	อนกา ยุณฺวณั
ทสส + อ น	เปลี่ย น ทิส เป็น ทสส	กวจิ ฐาตุวิภัตติปจจยยานา
ทสสน	แยก ล บ รวม	ปุพพมโธฯ สรโลโปฯ นเยฯ
ทสสน + สติ	ล ง สติ ปฐมาวิภัตติ	ลิจคตเถ ปจมา
ทสสน + อั	เปลี่ย น สติ เป็น อั	สึ
ทสสนั	แยก ล บ รวม	ปุพพมโธฯ สรโลโปฯ นเยฯ

สำเร็จรูปเป็น ทสสนั = ความเห็น, การเห็น

นิพพานสจจิกิริยา ศัพท์เป็นทุตียาตฺปปริสสมาส แยกเป็น นิพพาน + สจจิกิริยา + สติ

นิพพาน ศัพท์เป็นนามกิตก์ มาจากรากศัพท์ว่า นิ + เว (ตนตฺสสนตฺตานะ=ทอ-ร้อยรัด)+ยุ

นิ + เว + ยุ	ล ง ยุ ปัจจย	ส ททกฺชจล...รฺจาทหิ ยุ
--------------	--------------	------------------------

นิ + เว + อน	เปลี่ยน ยุ เป็น อน	อนกา ยุณฺฐานิ
นิ + ว + อน	ลบสระ เอ ที่ เว ชาติ	สรา สเร โลปี
นิ + ว + อาน	ทำเสียงยาว อ ที่ อน เป็น อา	ที่ฆิ
นิ + วุ + อาน	ซ้อน ว	ประเทวภาโว ฐานะ
นิ + พพ + อาน	เปลี่ยน วุ เป็น พพ	จ ศัพท์ไน โท ฐสส จ
นิพพาน	นำ พ ประกอบกับ อา	นเย ปริ ยุตเต

สำเร็จรูปเป็น นิพพาน = นิพพาน, ความดับตัณหา, ธรรมที่พ้นจากตัณหา มีรูปวิเคราะห์ว่า วานสงขตตาย ตมฺหาย นิภนตตฺตา นิพฺพาติ วา เอเตน รากคคิอาทโกติ นิพฺพานิ ชื่อว่า นิพพาน เพราะเป็นสภาพที่ดับสนิท เพราะหลุดพ้นจากตัณหาที่ชื่อว่าวานะ หรือเป็นธรรมเครื่องดับไฟ คือราคะเป็นต้น

สัจฉิกิริยา ศัพท์เป็นนามกิตก์ มาจากรากศัพท์ว่า สจฺฉิ + กร (กรณ=ทำ) + ริริย + อา

+ สิ

สจฺฉิ + กร + ริริย	ลง ริริย ปัจจัย	กรโต ริริย
สจฺฉิ + กร + ริริย	ลบสระ อ ท้าย กร ชาติ	ชาติสฺสนโต โลโป ฯลฯ
สจฺฉิ + ก + อิริย	ลบ รุ ท้ายชาติ และ ร อนุพันธ์ รมฺหิ รนโต ราทิ โน	
สจฺฉิ + ก + อิริย	ลบสระ อ ที่ ก	สรโลโป มาเทศปจฺจยาฯ
สจฺฉิกิริย	นำ ก ประกอบกับ อิ	นเย ปริ ยุตเต
สจฺฉิกิริย + อา	ลง อา ปัจจัยในอิตถิลิงค์	อิตถิมโต อาปจฺจโย
สจฺฉิกิริยา	แยก ลบ รวม	ปุพฺพมฺโหฯ สรโลโปฯ นเยฯ
สจฺฉิกิริยา + สิ	ลง สิ ปฐมวิภัตติ	ลึงคตฺถ ปจฺมา
สจฺฉิกิริยา	ลบ สิ วิภัตติ	เสสโต โลโป คสิป

สำเร็จรูปเป็น สจฺฉิกิริยา = การทำให้แจ้งชัด

นิพพาน + สจฺฉิกิริยา

สำเร็จรูปเป็น นิพพานสจฺฉิกิริยา = การทำนิพพานให้แจ้ง มีรูปวิเคราะห์ว่า นิพพานสฺส สจฺฉิกิริยา นิพฺพานสจฺฉิกิริยา ชื่อว่านิพพานสจฺฉิกิริยา เพราะทำนิพพานให้แจ้ง

เอตมมฺงคฺลฺมุตฺตมฺ เป็นบทสนธิ ตัดบทเป็น เอตฺ + มงฺคฺลฺ + อุตฺตมฺ เปลี่ยนนิกหิต (◌) ที่ ตฺ เป็น ม ด้วยสูตรว่า วคฺนฺตฺ วา วคฺเค, เปลี่ยนนิกหิต (◌) ที่ ลฺ เป็น ม ด้วยสูตรว่า มทา สเร

๒) คำศัพท์ตามคัมภีร์อภิธานปิฎก

ตปะ ศัพท์ มีความหมาย ๒ อย่าง คือ

๑) **ธัมมะ** ธรรมมีศีลเป็นต้น อุทาหรณ์: อกุสลาณํ ตาปนญฺเณน ตโป สิลิ^๑ ชื่อว่าตบะ เพราะแผดเผาอกุศลธรรมทั้งหลาย หมายถึง ศีล

๒) **วตะ** ข้อวัตรปฏิบัติ

ตปะ ศัพท์ที่หมายถึง ศีล ตามคัมภีร์อภิธานมีศัพท์ที่ใช้ในความหมายเดียวกัน ๓ ศัพท์ ประกอบด้วย

^๑ นิติ.ชาติ.๘๔๐-๘๔๑.

๑) ตปะ แปลว่า ศील

รูปวิเคราะห์: กิเลส ตาเปตตี ตโป ศीलที่เฝ้ากิเลส ชื่อว่าตปะ อุตทานัน ปรณจ นิรยาทีสุ ตาเปตตี ตโป ศीलที่ยังตนและบุคคลอื่น (ผู้ทุศีล) ให้เดือดร้อนในอบายมีนรกเป็นต้น ชื่อว่าตปะ (ตป สนตาเป=แผดเผา-เร้าร้อน + ๑)

อุทาหรณ์: ตโปตี อินทริยสังวรุตตงคคุณวิริยทุกกรการิกานัน นาม^๒ คำว่า ตโป เป็นชื่อของอินทริยสังวร ชุตงคคุณ ความเพียร และผู้ทำสิ่งที่ทำได้ยาก

๒) สังยมะ แปลว่า ศील

รูปวิเคราะห์: อุกุสลธมมโต สยมณ วิรมณ สยม การสำรวมจากอกุศลธรรม ชื่อว่าสังยมะ (ส + ยมฺ อฺปรเม=งด-เว้น + ๑)

อุทาหรณ์: ปาณสุปิ สารุ สยม^๓ การสำรวมในสัตว์ทั้งหลายเป็นความดี

๓) สीलะ แปลว่า ศील

รูปวิเคราะห์: สีนอดี จิตตเมเตนาคี สील ศीलเครื่องผูกจิต ชื่อว่าสीलะ (สี พนธเน=ผูก-พัน + ล) จิตต สสมาทติ เอเตนาคี สील ศीलเครื่องยังจิตให้ตั้งมั่น ชื่อว่าสीलะ (สีล สมาธิหิ=ตั้งมั่น + ๑) กุสลธมเม สีนเลตี อุชารเนตี เอเตนาคี สील ศीलเครื่องทรงกุศลธรรมไว้ ชื่อว่าสीलะ (สีล อุชารณ=ทรงไว้-ตั้งไว้ + ๑)

อุทาหรณ์: โย ควน วิชานาคี น โส รกขติ โคคณ

เอว สील อชานนโต กี โส รกขเยย สวรร^๔

ผู้ใดไม่รู้จักโค ผู้นั้นย่อมรักษาฝูงโคไว้ไม่ได้ ฉนั้นใด ภิกษุก็ฉนั้น

เมื่อไม่รู้จักศีล ไฉนจะพึงรักษาอินทริยสังวรได้แล้ว

พหิมจริยะ ศัพท์ มีความหมาย ๑๒ อย่าง คือ

๑) ทานะ แปลว่า ทาน

รูปวิเคราะห์: มจจริยมลาคีปาปธมมวิคมนโต เมตตาคีคณานุพฐนโต จ พรหมเสฏฐิ จริยนิติ พรหมจริย ทานชื่อว่าพรหมจริยะ เพราะเป็นความประพฤติอันประเสริฐ เพราะปราศจากบาปธรรมมีมลทินคือความตระหนี่เป็นต้นและเพราะเพิ่มพูนคุณธรรมมีเมตตาเป็นต้น

อุทาหรณ์: กิเเต วต กิมน พรหมจริย กิสส สุจิณณสส อย วิปาโก อิทธิ ชุตี พล-วิริยุปปตติ อิทธจ เต นาค มหาวิมาน อหจจ ภริยา จ มนุสสโลก สทธา อุโภ ทานปตี อหุมหา โอปาน ภูต เม ฆริ ตทาสี สนตปปีตา สมณพราหมณา จ มालจจ คนธจจ วิเลปนจจ ปทีปิย เสยยมุสสยจจ อจจาทน สายนมนนพาน สกุกจจ ทานานิ อหุมห ตตถ ต เม วต ตมปน พรหมจริย ตสส สุจิณณสส อย วิปาโก อิทธิ ชุตี พลวิริยุปปตติ อิทธจ เม ธีร มหาวิมาน^๕ ข้าแต่นครราช อะไรเป็นวัตร อะไรเป็นทานของพระองค์ ฤทธิ ความรุ่งเรือง กำลัง ความเพียร และการอุบัติในนาคพิภพ ทั้งวิมานใหญ่ของพระองค์นี้เป็นผลของกรรมอะไรที่พระองค์ทรงประพฤติไว้ดีแล้ว เราและภรรยาทั้ง ๒ เมื่อครั้งอยู่ในมนุษยโลกเป็นผู้มีศรัทธา เป็นทานบดี ครั้งนั้น เรือนของเราเป็นดังบ่อน้ำ เราได้บำรุงสมณะและพราหมณ์ทั้งหลาย

^๒ ส.ส.อ.(บาลี) ๑/๕๘/๙๑.

^๓ ส.ส.(บาลี) ๑๕/๓๓/๒๕.

^๔ วิ.ม.(บาลี) ๔/๑๓๑/๑๔๓.

^๕ ขุ.ชา.(บาลี) ๒๘/๑๕๙๓-๕/๒๙๘-๙.

ให้อิ่มหน้าสำราญแล้ว เราทั้ง ๒ ได้ถวายทาน คือ ดอกไม้ ของหอม เครื่องลูบไล้ เครื่องประดับ ที่นอน ที่พัก ผ้านุ่มหอม ผ้าปูนอน ข้าว และน้ำ โดยเคารพ ท่านนักปราชญ์ นั้นเป็นวัตรของเรา นั้นเป็นทานของเรา ฤทธิ์ ความรุ่งเรือง กำลัง ความเพียร การอุบัติในนาคพิภพ และวิมานใหญ่ของเรา นี้เป็นผลแห่งวัตรและทานนั้นที่เราประพฤติดีแล้ว

๒) อัปมัญญา แปลว่า พรหมวิหารธรรม

อุทาหรณ์: ตั โข ปน ปญจสิข พุหมจิริย น นิพพิทาย น วิราคาย นิโรธาย น อุปสมาย น อภิญญาย น สมโพธาย น นิพพานาย สัตตติ ยาวเทว พุหมโลกุปตติยา^๖ ปัญจสิขะ ก็แต่ว่าพรหมวิหารธรรมนั้น ย่อมเป็นไปเพื่อความเบื่อหน่ายก็หาไม่ได้ เพื่อคลายกำหนดก็หาไม่ได้ เพื่อความดับก็หาไม่ได้ เพื่อความสงบก็หาไม่ได้ เพื่อความรู้ยิ่งก็หาไม่ได้ เพื่อความตรัสรู้ก็หาไม่ได้ เพื่อพระนิพพานก็หาไม่ได้ แต่เป็นไปเพียงเพื่อบังเกิดในพรหมโลก

๓) สาสนะ แปลว่า พระศาสนา

รูปวิเคราะห์: พุหมั เสฏฐิ จรนติ เอเตนาติ พุหมจิริย พระศาสนาชื่อว่าพรหมจิริยะ เพราะเป็นเหตุให้ประพฤติสิ่งที่ประเสริฐ

อุทาหรณ์: ตยิทิ ภนเต ภควโต พุหมจิริย อิทธยเจว ผิตถยจ วิตถาริตัง พาหุชณณิ ปุญญตัง ยาว เทวมนุสเสสุ สุปปกาสิต^๗ ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ พระศาสนานี้ของพระผู้มีพระภาคเจ้าบริบูรณ์แล้ว แพร่หลาย กว้างขวาง รู้จักกันโดยมาก มั่นคงดี กระทั่งหมู่เทวดาและมนุษย์รู้จักดีแล้ว

๔) เมถุนารติ แปลว่า การงดเว้นจากเมถุน

อุทาหรณ์: ปเร อพุหมจารี ภวิสสนติ, มยเมตถ พุหมจารี ภวิสสามิ^๘ คนเหล่านี้นักเสพเมถุนธรรม ในเรื่องนี้ เราทั้งหลายจักประพฤติพรหมจรรย์

๕) เวยยาวัจจะ แปลว่า การชวนชวายน

อุทาหรณ์: เตน ปาณิ กามทโท เตน ปาณิ มรุตสูโว เตน เม พุหมจิริเยน ปุณณิ ปาณิมหิ อิชมติ^๙ ฝ่ามือของข้าพเจ้าให้สิ่งที่น่าปรารถนาด้วยบุญนั้น ฝ่ามือของข้าพเจ้าหลังสิ่งที่น่าปรารถนาด้วยบุญนั้น บุญย่อมสำเร็จบนฝ่ามือของข้าพเจ้า ด้วยการชวนชวายนนั้น

๖) สหัตตญฺจิ แปลว่า ความพอใจในภรรยาตน

อุทาหรณ์: มยถจ ภิริย นาติกุกาม อมเห จ ภิริยา นาติกุกมนติ อถนตร ตาหิ พุหมจิริย จราม ตสมา หิ อมห์ ทหรา น มियเร^{๑๐} อนึ่ง พวกเราไม่นอกใจภรรยา ถึงภรรยาก็ไม่นอกใจพวกเรา พวกเราประพฤติพรหมจรรย์คือความพอใจในภรรยาตนนั้น เพราะเหตุนี้เอง พวกเราจึงไม่ตายแต่หนุ่ม ๆ

๗) ปัญจสีละ แปลว่า สีล ๕

อุทาหรณ์: อถ โข ภิกขเว ติตติโร มกุกญจ หตถินาคญจ ปญจสุ สีเลสุ สมหาเปสิ

^๖ ที.ม.(บาลี) ๑๐/๓๒๙/๒๑๔.

^๗ ส.ม.(บาลี) ๑๙/๘๒๒/๒๒๙.

^๘ ม.ม.(บาลี) ๑๒/๘๓/๕๖.

^๙ ชุ.เปต.(บาลี) ๒๖/๒๗๕/๑๘๓.

^{๑๐} ชุ.ชา.(บาลี) ๒๗/๙๗/๒๒๕.

อดตนา จ ปลูกสุ สีสสุ สมายาย วตตติ ฯเปฯ เอว โข ตํ ภิกฺขเว ติตฺติริยํ นาม พรหมจริยํ อโหสิ^{๑๑} ภิกฺขุ
ทั้งหลาย ครั้งนั้น นกกระทาได้ให้ลิงกับช้างสมทานศีล ๕ ทั้งตนเองก็รักษาศีล ๕ ฯลฯ ภิกษุทั้งหลาย
วัตรปฏิบัตินี้แล ได้ชื่อว่าศีล ๕ ของนกกระทา

๘) อริยมัคคะ แปลว่า อริยมรรค

อุทาหรณ์: อิหํ โข ปน เม ปลูกสิข พรหมจริยํ เอกนฺตนิพพิทาย วิราคาย นิโรธาย
อุปสมาย อภิญญาย สมโพธาย นิพพานาย สํวตตติ ฯเปฯ อยมเว อริโย อฏฺฐจฺกโก มคฺโค^{๑๒} ปลูกสิขะ ก็
อริยมรรคของเรานี้ ย่อมเป็นไปเพื่อเบื่อหน่ายโดยส่วนเดียว เพื่อคลายกำหนด เพื่อความดับ เพื่อความ
สงบ เพื่อความรู้ยิ่ง เพื่อความตรัสรู้ เพื่อพระนิพพาน ฯลฯ คืออริยมรรคมีองค์ ๘ นี้

๙) อุโปสถังคะ แปลว่า องค์อุโบสถ ๘

อุทาหรณ์: ทีเนน พรหมจริเยน ขตฺติเย อุปฺปชฺชติ มชฺฉิเมเน จ เทวตฺตํ อุตฺตเมเน
วิสุชฺชติ^{๑๓} บุคคลย่อมเกิดในตระกูลกษัตริย์ด้วยองค์อุโบสถชั้นต่ำ เข้าถึงความเป็นเทวดาด้วยองค์อุโบสถ
ชั้นกลาง ย่อมบริสุทธิ์ด้วยองค์อุโบสถชั้นสูง

๑๐) ธิติ แปลว่า ความเพียร

อุทาหรณ์: อภิขานามิ โข ปนาหํ สาริปุตฺต จตฺตฺรจฺจสมนฺนาคตํ พรหมจริยํ จริตา
ตปสฺสี สุทํ โหมิ ปรมตปสฺสี^{๑๔} สาริปุตฺร เราย่อมเข้าใจการบำเพ็ญเพียรอันประกอบด้วยองค์ ๔ คือ เรา
เป็นผู้บำเพ็ญตบะ และเป็นผู้บำเพ็ญตบะอย่างยอดเยี่ยม

๑๑) ธัมมเทศนา แปลว่า การแสดงธรรม

รูปวิเคราะหฺ: วินยยานํ พรหมภาวาวหนโต พรหมํ เสฏฺฐิ จริยํ พรหมโน วา ภควโต
วาจสิกํ จริยนฺติ พรหมจริยํ พระธรรมเทศนาชื่อว่าพรหมจริยะ เพราะเป็นความประพฤติอันประเสริฐ
เพราะนำความเป็นผู้ประเสริฐมาให้แก่เวไนยสัตว์และเป็นพระจริยาทางพระวาจาของผู้มีพระภาคเจ้าผู้
ประเสริฐ

อุทาหรณ์: เอกสฺมี พรหมจริยสฺมี สหสฺสํ มจฺจุหายิโน^{๑๕} ชนนับพันเป็นพระชินาสพผู้
ละความตายได้ในเพราะการแสดงธรรมกัณฑ์เดียว

๑๒) อัชฌาสยะ แปลว่า อัชยาศัย

อุทาหรณ์: อปิ อตฺรมานานํ ผลิตาสว สมิชฺชติ วิปกฺกพรหมจริโยสฺมี เอวํ ชานาหิ
คามณิ^{๑๖} ความหวังผลย่อมสำเร็จแก่ผู้ไม่ริบร้อนโดยแท้ เรามีอัชยาศัยสำเร็จแล้ว ท่านจงรู้อย่างนี้เถิด พ้อ
คามณิ

พริหมะ ศัพท์ที่เป็นบุงลึงค์มีความหมาย ๖ อย่าง คือ

๑) ปีตามหะ แปลว่า พรหม อุทาหรณ์: สหสฺโส พรหมมา ทีฆายุกุ วณฺณวา สุข-

^{๑๑} วิ.จ. (บาลี) ๗/๓๑๑/๘๒.

^{๑๒} ที.ม. (บาลี) ๑๐/๓๒๙/๒๑๔.

^{๑๓} ขุ.ชา. (บาลี) ๒๘/๔๒๙/๑๖๖.

^{๑๔} ม.ม. (บาลี) ๑๒/๑๕๕/๑๑๙.

^{๑๕} ส.ส. (บาลี) ๑๕/๑๘๔/๑๘๖.

^{๑๖} ขุ.ชา. (บาลี) ๒๗/๘/๒.

พหุโล^{๑๗} สหัสสปพรหม มีอายุยืน มีผิวพรรณผ่องใส มีความสุขมาก

๒) **ชินะ** แปลว่า พระพุทธเจ้า อุทาหรณ์: พรหมาติ โข ภิกขเว ตถาคตสเสเวต อธิวจน^{๑๘} ภิกษุทั้งหลาย คำว่า พรหม นั้น เป็นชื่อของตถาคต

๓) **เสฏฐะ** แปลว่า ประเสริฐ อุทาหรณ์: พรหมจกั ปวตเตติ^{๑๙} ยังจักรอันประเสริฐ ให้เป็นไป

๔) **พราหมณะ** แปลว่า พราหมณ์ อุทาหรณ์: สจจวหโย พรหม อุปาสิตो मे^{๒๐} พราหมณ์ พระพุทธเจ้าทรงมีพระนามตามความเป็นจริงว่า พุทธะ อาตมาเข้าเฝ้าแล้ว

๕) **มาตุ** แปลว่า มารดา อุทาหรณ์: อปิจ พรหมาติ มหาพรหมาปิ วุจจติ ตถาคโตปิ พรหมโณปิ มาตาปิตโรปิ เสฏฐมปิ^{๒๑} อีกนัยหนึ่ง ท้าวมหาพรหมก็ดี พระตถาคตก็ดี พราหมณ์ก็ดี มารดาบิดาก็ดี สิ่งทีประเสริฐที่สุดก็ดี ท่านเรียกว่าพรหม

๖) **ปิตุ** แปลว่า บิดา อุทาหรณ์: พรหมาติ มาตาปิตโร ปุพพาจริยาติ วุจจเร^{๒๒} มารดาบิดาผู้อนุเคราะห์บุตร ท่านเรียกว่า พรหม และเรียกว่า บุรพาจารย์

พรหมะ ศัพท์ที่เป็นนปุงสกลิงค์ มีความหมาย ๒ อย่าง คือ

๑) **เวทะ** แปลว่า คัมภีร์เวท อุทาหรณ์: พรหมั อดตีติ เอตถ พรหมนติ เวโท วุจจติ^{๒๓} คัมภีร์เวทท่านเรียกว่า พรหม ในคำว่า พรหมั อดตี นี้

๒) **ตปะ** แปลว่า ศील

พรหมะ ศัพท์ที่หมายถึง พรหม ตามคัมภีร์อภิธานมีศัพท์ที่ใช้ในความหมายเดียวกัน ๘ ศัพท์ ประกอบด้วย

๑) **ปิตามหะ** แปลว่า พรหม

รูปวิเคราะห์: ปิตุนั ปชาปตินั โลกปิตุนมปิ ปิตา ปิตามโห ผู้เป็นปู่ เป็นตา เป็นเทวดาของชาวโลก ชื่อว่าปิตามหะ (ปิตุ + อามห)

อุทาหรณ์: พนฐติ พรหมา อธิปุเปโต, ตั หิ พรหมณา ปิตามโหติ โวหรนติ^{๒๔} คำว่า “พนฐ” หมายถึง พรหม พวกพราหมณ์เรียกพรหมนั้นว่า ปิตามหะ

๒) **ปิตุ** แปลว่า พรหม

รูปวิเคราะห์: สพพโลกานั ปิตุญจानियตตา ปิตา สพพโลกั วา ปาติ รกขตีติ ปิตา ผู้ตั้งอยู่ในฐานะเป็นพ่อของชาวโลกทั้งปวง หรือผู้คุ้มครองรักษาโลกทั้งปวง ชื่อว่าปิตุ (ปา ปาลเน=รักษา + ริตุ)

^{๑๗} ม.อ.(บาลี) ๑๔/๑๖๕/๑๔๙.

^{๑๘} ม.ม.อ.(บาลี) ๑/๓/๓๗.

^{๑๙} ม.ม.อ.(บาลี) ๑๒/๑๔๘/๑๐๗.

^{๒๐} ชุ.สุ.(บาลี) ๒๕/๑๑๔๐/๕๕๒.

^{๒๑} ม.ม.อ.(บาลี) ๑/๓/๓๗.

^{๒๒} อัง.ติก.(บาลี) ๒๐/๓๑/๑๒๗.

^{๒๓} สารตถ.ฎีกา (บาลี) ๑/๒๖๕.

^{๒๔} ที.สี.อ.(บาลี) ๑/๒๖๓/๒๒๙.

๓) พรหฺมะ แปลว่า พรหม

รูปวิเคราะห์: มหฺนตสรีรตาย พรฺหฺมา ชื่อว่าพรหฺมะ เพราะมีร่างกายเจริญ (พรหฺ
วฺจฺจฺมฺยฺ=เจริญ + ม)

อุทาหรณ์: พรฺหฺมา จ โลกฺอิปฺตี สหฺมปฺตี^{๒๕} ท้าวสหฺมปฺตีพรหม ผู้เป็นใหญ่ในโลก

๔) โลเกสฺสะ แปลว่า พรหม

รูปวิเคราะห์: โลกานํ อีโส อินฺโท โลเกโส จอมเทพแห่งโลกทั้ง ๓ คือ มนุषยโลก
เทวโลก และพรหมโลก ชื่อว่าโลเกสฺสะ (โลก + อีส)

๕) กมฺลสฺสนะ แปลว่า พรหม

รูปวิเคราะห์: กมฺลสฺมภวตฺตา กมฺลํ ตํ อาสนํ อฺปฺปตฺติภฺจฺจฺจฺนํ อสฺสาติ กมฺลสฺสนํ ผู้มี
ปทุมชาติปลูกดเป็นที่ประทับ ชื่อว่ากมฺลสฺสนะ (กมฺล + อาสน)

๖) หิริณฺณคฺคฺภะ แปลว่า พรหม

รูปวิเคราะห์: หิริณฺณสุวณฺณมฺยํ อณฺฑํ หิริณฺณํ, ตมฺสฺส คพฺโภ ภูโต หิริณฺณคพฺโภ ไข
เงินไปทอง ชื่อว่าหิริณฺณะ ผู้เกิดจากไขเงินไปทองนั้น ชื่อว่าหิริณฺณคฺคฺภะ (หิริณฺณ + คพฺโภ)

อุทาหรณ์: อณฺฎา จ พาหิรา หิริณฺณคพฺภาทโย เทวตาปี^{๒๖} และเหล่าเทวตา
ภายนอกอื่น ๆ มีพรหมเป็นต้น

๗) สฺรฺเชฏฺฐะ แปลว่า พรหม

รูปวิเคราะห์: ฌานาติคฺคฺณฺเห หิ สฺรานํ เชฏฺฐตฺตา สฺรฺเชฏฺฐโ จ พรหมผู้ประเสริฐกว่าเทวตา
ทั้งหลายด้วยคุณมีฌานเป็นต้น ชื่อว่าสฺรฺเชฏฺฐะ (สฺรฺ + เชฏฺฐ)

๘) ปชาปฺติ แปลว่า พรหม

รูปวิเคราะห์: ปชานํ สตฺตฺตานํ ปติ สามีภูโต ปชาปฺติ, ปชํ ปาเลตฺติ วา ปชาปฺติ พรหม
ผู้เป็นเจ้าของสัตว์ทั้งหลาย หรือผู้คุ้มครองหมู่สัตว์ ชื่อว่าปชาปฺติ (ปชา + ปา ปาลเน=รักษา + ติ)

อุทาหรณ์: ตตฺร นํ มหาพรฺหมฺโน ปชาปฺตีติ ภิฏฺฐจฺจฺจฺนํ จเปตฺวา วสาเปนฺตี^{๒๗}
แต่งตั้งนางไว้ในตำแหน่งที่เห็นด้วยความคิดว่าปชาปฺติของท้าวมหาพรหมให้อยู่ณตปนั้น

อริยะ ศัพท์ มีความหมาย ๒ อย่าง คือ

๑) โสตาปันนาทิกะ พระอริยบุคคล ๘ มีพระโสดาบันเป็นต้น

๒) อัคคะ ความประเสริฐ

สัจจะ ศัพท์ มีความหมาย ๘ อย่าง คือ

๑) นิพพานะ แปลว่า นิพพาน อุทาหรณ์: สจฺจํ หเว สาธฺตุรฺ รฺसानํ^{๒๘} นิพพานมีรส
เลิศกว่ารสทั้งหลาย

๒) มัคคะ แปลว่า อริยมรรค อุทาหรณ์: เอกํ หิ สจฺจํ น ทฺตฺติยมฺตฺติ^{๒๙} อริยมรรคมี
อย่างเดียวเท่านั้น ไม่มีที่สอง

^{๒๕} ขุ.อป.(บาลี) ๓๓/๑/๔๓๕.

^{๒๖} ขุ.เถรี.อ.(บาลี) ๙๑/๑๑๒.

^{๒๗} ขุ.สุ.อ.(บาลี) ๑๓๗-๑๓๘/๑๙๖.

^{๒๘} ส.ส.(บาลี) ๑๕/๗๓/๔๘.

^{๒๙} ขุ.สุ.(บาลี) ๒๕/๘๙๑/๕๐๘.

๓) **วีรติ** แปลว่า การงดเว้น อุทาหรณ์: สจเจ จิตา สมณพราหมณา จ^{๓๐} สมณะพราหมณ์ทั้งหลายตั้งอยู่ในการงดเว้น

๔) **สปละ** แปลว่า การสปล อุทาหรณ์: เอเตน สจจวชเชน มุฑธา เต ผลตุ สตตธา^{๓๑} ด้วยคำสัจนี้ ขอให้ศีรชะของเจ้าจงแตกออกเป็น ๗ เสียง

๕) **สังฆภาสิตะ** แปลว่า การกล่าวคำจริงหรือวจีสัจจะ อุทาหรณ์: สจจัม ภาณเ น กุชฌเมย^{๓๒} บัณฑิตควรกล่าวคำสัจ ไม่พึงโกรธ

๖) **ตัจฉะ** แปลว่า ความจริง อุทาหรณ์: จตตาริมานิ ปริพพาชกา พราหมณสจจานิ มยา สยั อภิณฺญา สจจิกตฺวา ปเวทิตานิ^{๓๓} ปริพพาชกทั้งหลาย สัจจะของพราหมณ์ ๔ ประการนี้ อันเราทำ ให้แจ้งด้วยปัญญาอันยิ่งเองแล้วจึงประกาศให้ผู้อื่นรู้ตาม

๗) **อริยสังจจะ** แปลว่า อริยสัง ๔ มีทุกขสังเป็นต้น อุทาหรณ์: จตฺนุนํ อริยสจจานิ กติ กุสลา กติ อกุสลา^{๓๔} บรรดาอริยสัง ๔ อริยสังเท่าไรเป็นกุศล เท่าไรเป็นอกุศล

๘) **ทิกฺขุจิ** แปลว่า มิจฉาทิฐิ อุทาหรณ์: กสฺมา นุ สจจานิ วทนต์ิ นานา ปวาทียาเส กุสลา วทานา^{๓๕} เพราะเหตุไรหนอ สมณะพราหมณ์ผู้เป็นเจ้าของลัทธิทั้งหลายที่กล่าวยกย่องตนว่าเป็นคนฉลาด จึงกล่าวทิวติต่างกันไป

สังจจะ ศัพท์ที่หมายถึง คำพูดจริง, คำสัจ, ความจริง ตามคัมภีร์อภิธานมีศัพท์ที่ใช้ในความหมายเดียวกัน ๕ ศัพท์ ประกอบด้วย

๑) **สัมมา** แปลว่า คำพูดจริง, คำสัจ, ความจริง

มีนियามว่า: สมมาสทฺไทยํ อพฺยยํ สพฺพลิงคฺวิภตฺติวจนฺสุ จ สมานो สมมาศฺพทฺนํเป็น นินาต ใช้ได้ในทุกลิงค์ ทุกวิภตติและทุกวจนะ อุทาหรณ์: สมมา โวหาโร, สมมา วาจา, สมมา วจนํ

๒) **อวิตถะ** แปลว่า คำพูดจริง, คำสัจ, ความจริง

รูปวิเคราะห: น วิตถํ อวิตถํ คำพูดไม่โกหก ชื่อว่าอวิตถะ (น + วิตถ)

อุทาหรณ์: สุโณหิ เม มหาราช สจจํ อวิตถํ ปทํ^{๓๖} มหาบพิตร ขอพระองค์โปรดสดับ บทที่จริงแท้ของข้าพระองค์

๓) **สังจจะ** แปลว่า คำพูดจริง, คำสัจ, ความจริง

รูปวิเคราะห: สนฺเตสุ สารุสุ กวํ สจจํ คำพูดที่มีอยู่ในสัตบุรุษหรือในคนดีทั้งหลาย ชื่อว่าสังจจะ (สฺต สฺตฺจฺเจ=ไม่ขาด-ติดต่อกัน-ประจำ + ย) สรติ อายติ ทุกขํ หีสตีติ สจจํ คำพูดที่เปียดเบียน ทุกข์ ชื่อว่าสังจจะ (สร หีสายํ=เปียดเบียน + จ)

^{๓๐} ขุ.ชา.(บาลี) ๒๘/๔๓๓/๑๑๖.

^{๓๑} ขุ.ชา.(บาลี) ๒๗/๒๙๕/๔๑๘.

^{๓๒} ขุ.ธ.(บาลี) ๒๕/๒๒๔/๕๖.

^{๓๓} อัง.จตุกก.(บาลี) ๒๑/๑๘๕/๒๐๑.

^{๓๔} อภิ.วิ.(บาลี) ๓๕/๒๑๖/๑๓๔.

^{๓๕} ขุ.สุ.(บาลี) ๒๘/๘๙๒/๕๐๘.

^{๓๖} ขุ.ชา.(บาลี) ๒๘/๑๑๘๖/๒๔๙.

อุทาหรณ์: มุสาวาท ปหาย มุสาวาทา ปฏิวิโรโต สมโณ โคตโม สจฺจวาที สจฺจ-
สนฺโธ^{๓๗} พระสมณะโคตม ละคำเท็จ เว้นขาดจากคำเท็จ ทรงมีปรกติตรัสคำจริง ดำรงคำสัตย์

๔) ตัจฉะ แปลว่า คำพูดจริง, คำสั่ง, ความจริง

รูปวิเคราะห์: ตเถ สาธฺ ตจฺฉํ คำพูดดีในความเป็นจริง ชื่อว่าตัจฉะ (ตถ + ฉย)

อุทาหรณ์: สมโณ โคตโม ภฺตุํ ตจฺฉํ ตถํ ปฏิปทํ ปญฺญเปติ^{๓๘} พระสมณะโคตมทรง
บัญญัติปฏิบัติปทาที่จริงแท้แน่นอน

๕) ยถาตถะ แปลว่า คำพูดจริง, คำสั่ง, ความจริง

มีนิยามว่า: ยถาตถสทฺทาปิ จ สจฺจตถา อลฺิงคา (ยถาตถ) ยถาตถะศัพท์มีอรรถว่า
คำจริง และเป็นอลิงคศัพท์ คือมีรูปเป็น ยถาตถ ในลึงค์ทั้ง ๓

อุทาหรณ์: เอตํ โลกสฺส นียยานํ อภฺชาตํ โว ยถาตถ^{๓๙} เราบอกรธรรมเป็นเครื่องออก
จากโลกนี้ตามความเป็นจริงแก่ท่านทั้งหลายแล้ว

นิพพานะ ศัพท์ มีความหมาย ๒ อย่าง คือ

๑) อัถกคฺคณะ การถึงความดับ

๒) อปวัตฺตะ พระนิพพาน

นิพพานะ ศัพท์ที่หมายถึง พระนิพพาน ตามคัมภีร์อภฺธานมีศัพท์ที่ใช้ในความหมาย
เดียวกัน ๔๖ ศัพท์ ประกอบด้วย

๑) โมกฺขะ แปลว่า นิพพาน, โมกฺขธรรม, สถานที่อาศัยหลุดพ้น, ธรรมเครื่องหลุด
พ้น

รูปวิเคราะห์: มุจฺจนฺติ เอตถ ราคาที่หิตี โมกฺโข นิพพานชื่อว่าโมกฺขะ เพราะเป็น
สถานที่อาศัยหลุดพ้นจากราคะเป็นต้น มุจฺจนฺติ เอตถ ราคาที่หิตี โมกฺโข ชื่อว่าโมกฺขะ เพราะเป็นเครื่อง
หลุดพ้นจากราคะเป็นต้น (มุจ วิโมกฺเข=หลุด-พ้น-ปลด + อ) หีนมชฺฌิมภาเวหิ มุจฺจตีติ โมกฺโข ชื่อว่า
โมกฺขะ เพราะเป็นธรรมที่หลุดพ้นจากสภาพที่ต่ำและปานกลาง (มุจ วิโมกฺเข=หลุด-พ้น-ปลด + ต)

อุทาหรณ์: ปพฺพชิตฺวา เอกํ โมกฺขธมฺมํ คเวสิตุ วุฏฺฐตี^{๔๐} ภิกษุเมื่อบวชแล้วควร
แสวงหาธรรมคือนิพพานอันสูงสุด โมกฺโขติ วา นิพฺพาน^{๔๑} บทว่า “โมกฺโข” ได้แก่ นิพพาน ยถิ สนฺตคโม
มคโค โมกฺโข จจฺจนฺตํ สุขํ เอตถ สจฺจวชฺเชน คมนํ เม สมิชฺฌตฺ^{๔๒} ทางไปสู่ความสงบ นิพพาน และทาง
อันประกอบด้วยสุขอย่างยิ่ง มีอยู่ ด้วยการกล่าวคำสั่งนี้ ขอทางดำเนินไปสู่นิพพาน จงสำเร็จแก่ข้าพเจ้า

๒) นิโรธะ แปลว่า นิพพาน, นิโรธ, นิโรธธรรม, ความดับ

รูปวิเคราะห์: นิรุชฺฌนฺติ เอตถ ราคาทโยติ นิโรโธ นิพพานชื่อว่านิโรธะ เพราะเป็นที่
สิ้นกิเลสมีราคะเป็นต้น รุชฺฌตี นิพฺพานนฺติ โรโธ กิเลสํ โส เอตถ นตฺถีติ นิโรโธ ชื่อว่านิโรธะ เพราะเป็นที่
ไม่มีกิเลสที่ปิดกั้นนิพพาน (นิ + รุชฺชิ อวารณ=ปิด-ล้อม-ขัดขวาง-ห้าม + ณ)

^{๓๗} ที.สี.(บาลี) ๙/๙/๔.

^{๓๘} ที.สี.(บาลี) ๙/๔๒๑/๑๘๔.

^{๓๙} ชุ.สุ.(บาลี) ๒๕/๑๗๔/๓๖๗.

^{๔๐} อจ.เอกก.อ.(บาลี) ๑/๑๘๘/๑๑๖.

^{๔๑} ชุ.อุ.อ.(บาลี) ๓๑/๒๓๘.

^{๔๒} ชุ.เถร.อ.(บาลี) ๒/๕๔๖/๒๐๒.

อุทาหรณ์: รูป โข อานนท อนิจจ สงขต ปฏิจจสมุปปन्न ขยธมม วยธมม ีวราคธมม นิโรธธมม ตสส นิโรโธ นิโรโธติ วุจจติ^{๔๓} อานนท รูปไม่เที่ยง ถูกปัจจัยปรุงแต่ง อาศัยปัจจัยเกิดขึ้น มีความสิ้นไป มีความเสื่อมไป มีความคลายไป มีความดับไปเป็นธรรมดา ความดับรูปนั้น เรียกว่านิโรธะ

๓) นิพพานะ แปลว่า นิพพาน, สภาวะธรรมที่พ้นจากตัณหา, ความดับตัณหา

รูปวิเคราะห: วานสงขาทาย ตณหาย นิกขนตตตา นิพพาทิ นิพพานํ ชื่อว่านิพพานะ เพราะเป็นสภาพที่ดับสนิท เหตุหลุดพ้นจากตัณหาที่เรียกว่าวานะ เอเตน รากคคิอาทโกติ นิพพานํ ชื่อว่า นิพพานะ เพราะเป็นธรรมเครื่องดับไฟคือราคะเป็นต้น สพพกิลีสานํ ขยเหตุฎเต ีวราคธมเม นิพพานํ นิพพานศัพท์ใช้ในความหมายว่าวิราคธมอันเป็นเหตุสิ้นกิเลสทั้งหมด (นิ + วาน)

อุทาหรณ์: สพพสงขารสมโถ สพพูปธิปฏินิสสคโค ตณหุขโย ีวราโค นิโรโธ นิพพานํ^{๔๔} นิพพานเป็นสภาพที่สงบสังขารธรรมทั้งปวง สลัตอุพิทั้งปวง สิ้นตัณหา ปราศจากราคะ ดับ ราคะ วานาภาเวน นิพพานํ^{๔๕} ชื่อว่านิพพาน เพราะไม่มีตัณหาที่ชื่อว่าวานะ นิพพานํ ปรมํ วัตนติ พุทธา^{๔๖} พระพุทธเจ้าทั้งหลายตรัสว่านิพพานเป็นบรมธรรม

๔) ทีปะ แปลว่า นิพพาน, ที่ปรธรรม, ธรรมเป็นที่พึ่งพิง

รูปวิเคราะห: ยถา ปกตทีโป นทีโสเตน วุยมานานํ ปติฏฐา โหติ, เอวมิทํ นิพพานํ สํสารมโหเมน วุยมานานํ ปติฏฐาติ ทีโป ีวยาติ ทีโป นิพพานชื่อว่าทีปะ เพราะเป็นที่พึ่งของสัตว์ผู้ถูก ห้วงน้ำในสงสารพัดพาไป เปรียบเหมือนเกาะเป็นที่พึ่งของสัตว์ผู้ถูกกระแสคลื่นพัดพาไป นิกกิลีสานํ ปทีปสทิสภาวกรณโต ทีโป ีวยาติ ทีโป ชื่อว่าทีปะ เพราะเป็นเหมือนดวงประทีบสำหรับบุคคลผู้หมด กิเลส ทีปปติ อริยานํ ญาณจกขุเยว ปกาเสตีติ ทีโป ชื่อว่าทีปะ เพราะสว่างอยู่ในญาณจักขุของพระ อริยบุคคลเท่านั้น (ทีป ทิตติย=ส่องสว่าง + ณ) ทีปศัพท์เป็นปุงลิงค์และนปุงสกลิงค์ ปติฏฐภูเจเน ทีป^{๔๗} นิพพานชื่อว่าทีปะ เพราะอรธว่าเป็นที่พึ่ง

อุทาหรณ์: ทีปํ ตาณํ เลณํ สรณํ คติปรายันํ พุทธิ อัจจิกขาหิ เทเสหิ ปณณเปหิ ปฏฐเปหิ ีวราหิ ีวชาหิ อุตตานิโรหิ ปกาเสหิ^{๔๘} ขอพระองค์โปรดตรัส คือ โปรดบอก แสดง บัญญัติ กำหนด เปิดเผย จำแนก ทำให้ง่าย ประกาศ ที่พึ่ง คือ ที่ปกป้อง ที่หลีกเร้น ที่พึ่ง คติ จุดหมาย อภิญจนํ อนาทานํ เอตํ ทีปํ อนาปรํ นิพพานํ อิติ นํ พุทธิ มจจุปรักขย^{๔๙} เราเรียกนิพพาน ซึ่งไม่มีเครื่องกังวล ไม่มีเครื่องยึดมั่นนั้นนั้น ว่าเป็นที่พึ่งอันไม่มีที่พึ่งอื่นยิ่งกว่า นิพพานเป็นที่สิ้นไปแห่งขราและมรณะ

๕) ตณ्हักขยะ แปลว่า นิพพาน, ธรรมที่สิ้นตัณหา

รูปวิเคราะห: ตณ्हานํ ขยเหตุตตตา ตณหา ชียติ เอตถาติ ตณ्हุขโย นิพพานชื่อว่า ตณ्हักขยะ เพราะเป็นที่สิ้นตัณหา เพราะเป็นเหตุสิ้นตัณหา ตณ्हานํ ขโย ตณ्हุขโย ชื่อว่าตณ्हักขยะ

^{๔๓} ส.ข.(บาลี) ๑๗/๒๑/๒๑.

^{๔๔} วิ.ม.(บาลี) ๔/๗/๗.

^{๔๕} ส.สพ.,ม.อ.(บาลี) ๓/๓๗๗-๔๐๙/๑๗๔.

^{๔๖} ที.ม.(บาลี) ๑๐/๙๐/๔๓.

^{๔๗} ส.สพ.,ม.อ.(บาลี) ๓/๓๗๗-๔๐๙/๑๗๔.

^{๔๘} ขุ.จ.(บาลี) ๓๐/๖๑/๑๔๔.

^{๔๙} ขุ.จ.(บาลี) ๓๐/๖๓/๑๔๖.

เพราะสันตันทา ตมฺหุขยสฺส ปจฺจยตฺตา ตมฺหุขย^{๕๐} ชื่อว่าตันทักขยะ เพราะเป็นปัจจัยแห่งการสันตันทา (ตมฺหา + ชี ขเย=สันไป + อ)

อุทาหรณ์: อิทปิ โข จานํ สุทฺทสํ ยทิตํ สพฺพสงฺขารสมฺโถ สพฺพูปฺธิปฺปนิสฺสคฺโค ตมฺหุขโย วิราโค นิโรธो นิพฺพาน^{๕๑} ถึงแม้ฐานะอันนี้ก็เป็นสิ่งที่เห็นได้ยากนัก คือ นิพพานเป็นสภาพที่สงบสังขารธรรมทั้งปวง สลัดอุปธิทั้งปวง สันตันทา ปราศจากราคะ ตับริาคะ ตมฺหุขโย หิ ราธ นิพฺพาน^{๕๒} ภาวะ ก็ความสันไปแห่งตันทาจัดเป็นนิพพาน

๖) ประ แปลว่า นิพพาน, ปรธรรม, ธรรมอันประเสริฐสุด

รูปวิเคราะห์: รากาทินํ ปฏิปฺกฺขตฺตา อุตฺตมฺตฺเถน ปรี นิพฺพานชื่อว่ประ เพราะมีอรรถประเสริฐสุด เหตุเป็นปฏิปักษ์ต่อกิเลสมีราคะเป็นต้น (ปร)

๗) ตาณะ แปลว่า นิพพาน, ธรรมเครื่องรักษา, ตามธรรม, ธรรมเครื่องต้านทาน

รูปวิเคราะห์: ตายติ รกฺขติ อปายาทิโตติ ตามํ นิพฺพานชื่อว่ตาณะ เพราะปกป้องบุคคลให้พ้นจากอบายเป็นต้น ตายนฺนฺเจเน ตาม^{๕๓} นิพพานชื่อว่ตาณะ เพราะอรรถว่าต้านทาน (ตารกฺขเณ=รักษา + ยุ)

อุทาหรณ์: ตาณญจ โว ภิกฺขเว เทเสสฺสามิ ตาณคามิณฺจ มคฺค^{๕๔} ภิกฺษุทั้งหลาย เราจักแสดงนิพพานและทางที่ให้ถึงนิพพานแก่เธอทั้งหลาย

๘) เลณะ แปลว่า นิพพาน, เลณธรรม, ธรรมเป็นที่หลบซ่อนหรือหลีกเลี่ยงภัยในสงสาร

รูปวิเคราะห์: ลียนติ เอตถ สํสารภยภิกฺกาติ เลณํ นิพฺพานชื่อว่เลณะ เพราะเป็นที่หลีกเลี่ยงจากความกลัวคือภัยในสงสาร อลฺลียิตฺตพฺพยุตฺตญฺเณ เลณ^{๕๕} นิพพานชื่อว่เลณะ เพราะอรรถว่าเป็นที่หลีกเลี่ยง (ลี นิลียเน=หลีกเลี่ยง + ยุ) นิพพานํ ตามํ เลณํ สรณํ ปรายณํ อจฺจุตํ อมต^{๕๖} ศัพท์ทั้ง ๗ นี้แปลว่านิพพาน

อุทาหรณ์: เลณญจ โว ภิกฺขเว เทเสสฺสามิ เลณคามิณฺจ มคฺค^{๕๗} ภิกฺษุทั้งหลาย เราจักแสดงนิพพานและทางที่ให้ถึงนิพพานแก่เธอทั้งหลาย

๙) อรูปะ แปลว่า นิพพาน, ธรรมที่ไม่มีรูปร่างสัณฐาน, อรูปธรรม

รูปวิเคราะห์: นตฺถิ ทิฆมฺรสฺสาทิกิ รุปรสฺนฺชานเมตฺสฺสาทิ อรูปํ นิพฺพานชื่อว่อรูปะ เพราะไม่มีรูปร่างสัณฐานว่ายาวและสั้นเป็นต้น อปฺปจฺจยตฺตา อรูปํ ชื่อว่อรูปะ เพราะไม่มีปัจจัย (น + รูป)

^{๕๐} ส.สพ.ฯ,ม.อ.(บาลี) ๓/๓๗๗-๔๐๙/๑๗๔.

^{๕๑} วิ.ม.(บาลี) ๔/๗/๗.

^{๕๒} ส.ช.(บาลี) ๑๗/๑๖๑/๑๕๓.

^{๕๓} ส.สพ.ฯ,ม.อ.(บาลี) ๓/๓๗๗-๔๐๙/๑๗๔.

^{๕๔} ส.สพ.ฯ(บาลี) ๑๘/๓๗๙-๔๐๘/๓๒๗.

^{๕๕} ส.สพ.ฯ,ม.อ.(บาลี) ๓/๓๗๗-๔๐๙/๑๗๔.

^{๕๖} อภ.ก.(บาลี) ๓๗/๔๔๕/๒๗๐.

^{๕๗} ส.สพ.ฯ(บาลี) ๑๘/๓๗๙-๔๐๘/๓๒๗.

๑๐) สันตะ แปลว่า นิพพาน, สันตธรรม, ธรรมเครื่องสงบ

รูปวิเคราะห์: ราคาที่นี้ สันตกรรมตดา สันต์ นิพพานชื่อว่าสันตะ เพราะทำให้ราคาเป็นต้นสงบลงได้ (สมุ อุปสเม=สงบ-ระงับ + ต) สันตภาวภูเจณ สันต์^{๕๘} นิพพานชื่อว่าสันตะ เพราะมีอรรถว่าสงบ

อุทาหรณ์: สันตญจ โว ภิกขเว เทเสสสามิ สันตคามิญจ มคค์^{๕๙} ภิกษุทั้งหลาย เราจักแสดงนิพพานและทางที่ให้ถึงนิพพานแก่เธอทั้งหลาย เทวสิกข์ ปจฺจุสสมเย สันต์ สุขํ นิพพานํ อารมฺมณํ กตฺวา ผลสมาปตฺติสมาปชฺชน^{๖๐} ในเวลาใกล้รุ่งสว่าง ทุก ๆ วัน พระพุทธเจ้าทรงทำพระนิพพานอันเป็นสุขสงบให้เป็นอารมณ์แล้วเสด็จเข้าผลสมาบัติ

๑๑) สัจจะ แปลว่า นิพพาน, สัจจธรรม

รูปวิเคราะห์: ราคาภยเหตุภาเวณ อวิปริตตดา จตุสจฺจปริยาปนนตฺตา วา สจฺจํ นิพพานชื่อว่าสัจจะ เพราะเป็นธรรมไม่ผิดจากความเป็นเหตุสิ้นราคา หรือเพราะเป็นธรรมที่นับเข้าในสัจจะ ๔ (สฺต สาทจฺเจ=ไม่ขาด-ติดต่อกัน-ประจำ + จ) สรติ อยติ ทุกข์ หีสตีติ สจฺจํ นิพพานชื่อว่าสัจจะ เพราะเบียดเบียนทุกข์ (สร คตฺติจฺนิตาหีสาสู=ไป-คิด-เบียดเบียน + จ) ปรมตฺตสจฺจตฺยา สจฺจํ^{๖๑} นิพพานชื่อว่าสัจจะ เพราะเป็นปรมัตถสัจจะ

อุทาหรณ์: สจฺจญจ โว ภิกขเว เทเสสสามิ สจฺจคามิญจ มคค์^{๖๒} ภิกษุทั้งหลาย เราจักแสดงนิพพานและทางที่ให้ถึงนิพพานแก่เธอทั้งหลาย

๑๒) อนาลยะ แปลว่า นิพพาน, ธรรมที่ปราศจากตัณหา, อนาลยธรรม, ธรรมที่ไม่มีอาลัย

รูปวิเคราะห์: นตฺถิ อาลโย ตณฺหา เอตฺถาติ อนาลโย นิพพานชื่อว่าอนาลยะ เพราะเป็นธรรมที่ไม่มีตัณหา (น + อาลัย) กามาลยานํ อภาเวณ อนาลโย^{๖๓} นิพพานชื่อว่าอนาลยะ เพราะไม่มีความอาลัยในกามทั้งหลาย

อุทาหรณ์: อนาลยญจ โว ภิกขเว เทเสสสามิ อนาลยคามิญจ มคค์^{๖๔} ภิกษุทั้งหลาย เราจักแสดงนิพพานและทางที่ให้ถึงนิพพานแก่เธอทั้งหลาย

๑๓) อสังขตะ แปลว่า นิพพาน, อสังขตธรรม, ธรรมที่ไม่ถูกปัจจัยปรุงแต่ง

รูปวิเคราะห์: ปจฺจเยหิ น สงฺกรียเตติ อสงฺขตํ นิพพานชื่อว่าอสังขตะ เพราะไม่ถูกปัจจัยปรุงแต่ง อสงฺขตฺนตฺติ นิพพาน^{๖๕} คำว่า “อสังขต” หมายถึงนิพพาน น สงฺขตํ สงฺขตลกฺขณฺรหิตนตฺติ จ อสงฺขต^{๖๖} นิพพานชื่อว่าอสังขตะ เพราะไม่ถูกปัจจัยปรุงแต่ง และเว้นจากลักษณะที่ถูกปรุงแต่ง สมฺเมจฺจ

^{๕๘} ส.สพ.,ม.อ.(บาลี) ๓/๓๗๗/๑๗๔.

^{๕๙} ส.สพ.(บาลี) ๑๘/๓๗๙-๔๐๘/๓๒๖.

^{๖๐} วิ.อ.(บาลี) ๑/๒๒/๒๐๔.

^{๖๑} ส.สพ.,ม.อ.(บาลี) ๓/๓๗๗-๔๐๙/๑๗๔.

^{๖๒} ส.สพ.(บาลี) ๑๘/๓๗๙-๔๐๘/๓๒๕.

^{๖๓} ส.สพ.,ม.อ.(บาลี) ๓/๓๗๗-๔๐๙/๑๗๔.

^{๖๔} ส.สพ.(บาลี) ๑๘/๓๗๙-๔๐๘/๓๒๗.

^{๖๕} ชุ.อุ.อ.(บาลี) ๔๓/๓๐๘.

^{๖๖} ชุ.อุ.อ.(บาลี) ๗๓/๔๒๒.

สมุญย ปัจจเยหิ กตํ สงฺขตํ, น สงฺขตฺตนิ อสงฺขตํ ตเวท นินฺพพานํ^{๖๗} นินฺพพานชื่อว่าอสังขตะ เพราะปัจจัยเป็นอันมากประชุมกันแล้วทำอะไรมิได้ (น + สํ + กร กรณ=ทำ + ต)

อุทาหรณ์: รากวิราคมเนลฺลขมโสกํ ฌมฺมสงฺขตมปฺปฏิกุลฺลํ มจฺจรมิมํ ปคฺคณํ สุวิภตฺตํ ฌมฺม-มิมํ สรณตถมฺมุเปหิ^{๖๘} เธอจงถึงพระธรรมอันเป็นเหตุสํารอกฺราคะ มีสภาวะไม่หวั่นไหว ไร้ความเศร้าโศก เป็นสภาวะธรรมที่ปราศจากปัจจัยปรุงแต่ง ปราศจากสิ่งแปดเปื้อน นำปรารภนา ละเอียดย่ออัน ซึ่งเราตถาคตจำแนกไว้แจ่มแจ้งแล้วนี้เพื่อเป็นที่พึงที่ระลึกเถิด

๑๔) ลีวะ แปลว่า นินฺพพาน, ลีวธรรม, ธรรมอันเกษม, ธรรมอันควรเสพ

รูปวิเคราะหฺ: ลีวฺ เขมภาวํ กโรตฺตีติ ลีวํ นินฺพพานชื่อว่าลีวะ เพราะทำความเกษม สํสํารภีรูกฺเขหิ เสวิตพฺพตฺตา ลีวํ ชื่อว่าลีวะ เพราะเป็นธรรมที่ผู้กัฬวักยในสงฺสํารพิงสํองฺเสพ (ลี เสวํย= สํองฺเสพ-คฺบ + ว) สมเมติ อุปสมเตตีติ ลีวํ นินฺพพานชื่อว่าลีวะ เพราะเป็นธรรมสงฺบระงับ (สมฺ อุปสม=สงฺบ + ริว) สสฺสิริกฺกุณฺเณ ลีวํ^{๖๙} นินฺพพานชื่อว่าลีวะ เพราะมีอรรถว่่าเป็นธรรมอันเกษม ภทฺเท กฺลยาณฺเณ โมกฺเข นินฺพพาเน จ ลีวํ ลีวคํพฺพิใช้ใ้ในอรรถความเจริญ ความตั้งาม ความหลุดพ้น และนินฺพพาน

อุทาหรณ์: ลีวญจ โว ภิกฺขเว เทเสสฺสํามิ ลีวคํมิญจ มคฺคํ^{๗๐} ภิกฺขุทํงฺหลาย เราจักแสดงนินฺพพานและทางที่ใ้ถึงนินฺพพานแก่เธอทํงฺหลาย ปตฺโต สนฺติสฺสุขํ ลีวํ^{๗๑} ได้บรรลุนินฺพพานอันเป็นสันติสุข

๑๕) อมตตะ แปลว่า นินฺพพาน, แดนอมตตะ, อมตธรรม, สภภาพที่พ้นจากความตาย

รูปวิเคราะหฺ: นตฺถิ เอตฺถ มตํ มรณฺนติ อมตํ นินฺพพานชื่อว่าอมตตะ เพราะเป็นธรรมที่ไ้ไม่มีความตาย เอตฺถมฺมิ อธิคเต ปุคฺคลสฺส มตฺนติ อมตํ นินฺพพานชื่อว่าอมตตะ เพราะเมื่อบุคฺคลเข้าถึงแล้วไ้ไม่มีความตาย มรณฺภาเวณ อมตํ^{๗๒} นินฺพพานชื่อว่าอมตตะ เพราะไ้ไม่มีความตาย (น + มร ปาณจําเค=สละชีวิต-ความตาย + ต)

อุทาหรณ์: อปฺปมาโท อมตํ ปทํ^{๗๓} ความไม่ประมาทเป็นทางดำเนินไปสู่นินฺพพาน โส ปกาเสติ สทฺธมฺมํ อมตํ สุขมฺมุตฺตมํ^{๗๔} พระพุทฺธเจ้าพระองคฺ์นั้น ทรงประกาศพระสํทฺธธรรมคือนินฺพพานอันเป็นสุขประเสริฐสุด อมตญจ โว ภิกฺขเว เทเสสฺสํามิ อมตคํมิญจ มคฺคํ^{๗๕} ภิกฺขุทํงฺหลาย เราจักแสดงนินฺพพานและทางที่ใ้ถึงนินฺพพานแก่เธอทํงฺหลาย

๑๖) สุทฺททสะ แปลว่า นินฺพพาน, ธรรมที่รู้เห็นได้ยากยิ่ง

รูปวิเคราะหฺ: ปสฺสิตฺถ สุทฺทกฺรตฺตาย สุทฺททสํ นินฺพพานชื่อว่าสุทฺททสะ เพราะเป็นธรรมที่รู้เห็นได้ยากยิ่ง สฺสุทฺทฺ สุทฺทสฺตฺตาย สุทฺททสํ^{๗๖} นินฺพพานชื่อว่าสุทฺททสะ เพราะเป็นธรรมที่รู้เห็นได้ยากยิ่ง

^{๖๗} ขุ.วิ.อ.(บาลี) ๘๘๖/๒๖๗.

^{๖๘} ขุ.วิ.(บาลี) ๒๖/๘๘๗/๙๑.

^{๖๙} สํ.สพฺวา.,ม.อ.(บาลี) ๓/๓๗๗-๔๐๙/๑๗๔.

^{๗๐} สํ.สพฺวา.(บาลี) ๑๘/๓๗๙-๔๐๘/๓๒๖.

^{๗๑} ขุ.อป.(บาลี) ๓๒/๒๐๔/๔๔๓.

^{๗๒} สํ.สพฺวา.,ม.อ.(บาลี) ๓/๓๗๗-๔๐๙/๑๗๔.

^{๗๓} ขุ.ธ.(บาลี) ๒๕/๒๑/๑๙.

^{๗๔} ขุ.อป.(บาลี) ๓๓/๘๗/๑๙๒.

^{๗๕} สํ.สพฺวา.(บาลี) ๑๘/๓๗๙-๔๐๘/๓๒๖.

^{๗๖} สํ.สพฺวา.,ม.อ.(บาลี) ๓/๓๗๗-๔๐๙/๑๗๔.

ปรหมคมกัรตาย สุทุททส^{๗๗} นิพพานชื่อว่าสุทุททส เพราะเป็นธรรมที่ลึกซึ้งอย่างยิ่ง (สุ + ทุ + ทิส เพกข เณ=เพ่งดู + อ)

อุทาหรณ์: สุทุททสณจ โว ภิกขเว เทเสสสามิ สุทุททสคามิณจ มคค^{๗๘} ภิกขุทั้งหลาย เราจักแสดงนิพพานและทางที่ให้ถึงนิพพานแก่เธอทั้งหลาย สุสุกกุสุกโก นิปุณฺโณ สุทุททสํ มุสาหิ ตํ อุตตมมจจุตํ ปท^{๗๙} ทานจงบรลฺลธรรมอันสูงสุด อันเป็นธรรมชาวผู้ตม่อง ละเอียด รู้เห็นได้ยาก เป็นธรรมไม่จุติแปรผัน

๑๗) ปรายณะ แปลว่า นิพพาน, ปรายณธรรม, ธรรมที่พระอริยเจ้ารู้

รูปวิเคราะห์: ปรเอหิ อุตตเมหิ อริยปุคฺคเลหิ อยิตพฺพํ คนตพฺพนติ ปรายณํ นิพพานชื่อว่าปรายณะ เพราะเป็นสภาวะที่พระอริยเจ้าผู้ประเสริฐบรรลุถึง สํสารสภาวะโต อณฺยสภาวะวเสน พุชฺฌิตพฺพนติ อตโถ หมายถึงธรรมอื่นจากสงสารธรรมที่พระอริยเจ้ารู้ ปรสํ อริยปุคฺคลานํ ปตฺติฏฺฐานตฺตา ปรายณํ นิพพานชื่อว่าปรายณะ เพราะเป็นธรรมที่ดำรงอยู่ของพระอริยบุคคล (ปร + อิ คติมิ=ไป-ถึง-บรรลุ + ญ)

อุทาหรณ์: ปรายณณจ โว ภิกขเว เทเสสสามิ ปรายณคามิณจ มคค^{๘๐} ภิกขุทั้งหลาย เราจักแสดงนิพพานและทางที่ให้ถึงนิพพานแก่เธอทั้งหลาย อัย เม ภควา สรณํ ตามํ เลณํ ปรายณํ คติ ปฏฺิสรณนฺติ ภช เสว^{๘๑} เธอจงคบจงเสพว่า พระผู้มีพระภาคเจ้าพระองค์นี้ เป็นสรณะ เป็นที่ต้านทาน เป็นที่เร้น เป็นที่ไปเบื้องหน้า เป็นคติ เป็นที่พึ่งอาศัยของเรา ทั้ง ๖ บท (สรณํ ตามํ เลณํ ปรายณํ คติ ปฏฺิสรณํ) แปลว่านิพพาน ปรํ อยนํ คติ ปตฺติฏฺฐาตฺติ ปรายณ^{๘๒} การไปถึงแล้วดำรงอยู่ ชื่อว่าปรายณะ

๑๘) สรณะ แปลว่า นิพพาน, สรณธรรม

รูปวิเคราะห์: เยน จตฺตาโร มคฺคา โออิสฺส กิเลเส สรณฺติ หีสฺนติ ตํ ฌมฺมํ สรณํ นิพพานชื่อว่าสรณะ เพราะเป็นเครื่องกำจัดกิเลสโดยเฉพาะของมรรค ๔ อริยานํ วสิตเคหตฺตา สรณํ ชื่อว่าสรณะ เพราะเป็นธรรมที่พระอริยะอาศัยอยู่ ภายสรณญฺเณ สรณํ ภายนาสนนฺติ อตโถ^{๘๓} นิพพานชื่อว่าสรณะ เพราะมีอรรถว่ากำจัดภัย ทำลายภัยให้พินาศไป (สร หีสาย=เบียดเบียน + ญ)

อุทาหรณ์: สรณณจ โว ภิกขเว เทเสสสามิ สรณคามิณจ มคค^{๘๔} ภิกขุทั้งหลาย เราจักแสดงนิพพานและทางที่ให้ถึงนิพพานแก่เธอทั้งหลาย

๑๙) อนิติกะ แปลว่า นิพพาน, อนิติกธรรม

รูปวิเคราะห์: อิติ อูปทฺทโว ปาโส จ เต ยตฺถ น สนฺติ, ตํ อนิติกํ นิพพานชื่อว่าอนิติกะ เพราะเป็นธรรมที่ไม่มีความชั่วร้ายที่เป็นอันตรายและเป็นกับตัก (น + อิติ + ก) สตเต สํสารํ เนตฺติ

^{๗๗} ขุ.เถร.อ.(บาลี) ๑/๒๑๒/๕๑๕.

^{๗๘} สํ.สพ.า.(บาลี) ๑๘/๓๗๙-๔๐๘/๓๒๕.

^{๗๙} สํ.สพ.า.,ม.อ.(บาลี) ๓/๓๗๗-๔๐๙/๑๗๔., ขุ.เถร.อ.(บาลี) ๑/๒๑๒/๕๑๕.

^{๘๐} สํ.สพ.า.(บาลี) ๑๘/๔๐๙/๓๒๘.

^{๘๑} ขุ.วิ.อ.(บาลี) ๘๘๖/๒๖๖.

^{๘๒} สํ.สพ.า.,ม.อ.(บาลี) ๓/๓๗๗-๔๐๙/๑๗๔.

^{๘๓} สํ.สพ.า.,ม.อ.(บาลี) ๓/๓๗๗-๔๐๙/๑๗๔.

^{๘๔} สํ.สพ.า.(บาลี) ๑๘/๔๐๙/๓๒๗.

นิตติ ลทธนามาย ตณฺหยา อภาวโต อนิตฺกํ นิพพานชื่อว่าอนิตฺกะ เพราะไม่มีตัณหาที่ชื่อนิตติตัวนำสัตว์
ไปสู่สงสาร (น + นิตติ + ก) นิตทุกขตตา อนิตฺกํ^{๘๕} นิพพานชื่อว่าอนิตฺกะ เพราะปราศจากทุกข์

อุทาหรณ์: อนิตฺกณฺจ โว ภิกฺขเว เทเสสฺสามิ อนิตฺกคามินฺณจ มคฺคํ^{๘๖} ภิกฺษุทั้งหลาย
เราจักแสดงนิพพานและทางที่ให้ถึงนิพพานแก่เธอทั้งหลาย ปล่อยขนฺ ขนฺธานํ นิโรธ อนิตฺกํ นิพพาน^{๘๗}
ความดับเบญจขันธ์เป็นนิพพานไม่มีเสียด

๒๐) อนาสวะ แปลว่า นิพพาน, อนาสวธรรม, ธรรมที่ไม่เป็นอารมณ์ของอาสวะ

รูปวิเคราะห์: อาสวานํ อนารมฺมณตยา อนาสวํ นิพพานชื่อว่าอนาสวะ เพราะไม่มี
อารมณ์ของอาสวะ นตฺถิ อาสวา เอตฺถาติ อนาสวา ชื่อว่าอนาสวะ เพราะเป็นที่ไม่มีอาสวะทั้งหลาย (น +
อาสว) จตฺตุนํ อาสวานํ อภาเวน อนาสวํ^{๘๘} นิพพานชื่อว่าอนาสวะ เพราะไม่มีอาสวะ ๔ อย่าง จตฺตาโร
อาสวา กามาสโว ภวาสโว ทิฏฺฐาสาสโว อวิชชาสาสโว^{๘๙} อาสวะ ๔ อย่าง คือ กามาสวะ-อาสวะคือกาม
ภวาสวะ-อาสวะคือภพ ทิฏฺฐาสาสวะ-อาสวะคือทิฏฐิ อวิชชาสาสวะ-อาสวะคืออวิชชา

อุทาหรณ์: อนาสวณฺจ โว ภิกฺขเว เทเสสฺสามิ อนาสวคามินฺณจ มคฺคํ^{๙๐} ภิกฺษุทั้งหลาย
เราจักแสดงนิพพานและทางที่ให้ถึงนิพพานแก่เธอทั้งหลาย

๒๑) ฐะ แปลว่า นิพพาน, ฐธรรม, ธรรมอันมั่นคง

รูปวิเคราะห์: นิจฺจณฺเณ ฐวํ นิพพานชื่อว่าฐะ เพราะมีความหมายว่ามั่นคง ธวติ
มคฺคานมารมฺมณภาวํ คจฺจตฺติ ฐวํ ชื่อว่าฐะ เพราะไปสู่ความเป็นมคฺคการมณฺ (ฐว คติเถริยสุ=ไป-มั่นคง
+ อ) ชรามรณฺหิ มฺลยจิตฺตกาเมหิ ธวิตพฺพํ คนฺตพฺพนฺติ ฐวํ นิพพานนฺติ อตฺถโถ มีคำอธิบายว่า นิพพานชื่อ
ว่าฐะ เพราะเป็นทางที่บุคคลผู้ต้องการหลุดพ้นจากขราและมรณะต้องดำเนินไปให้ถึง ตตฺถ หิ ธวติ
ถิรฺตฺติ ฐโว ในคํานั้น ธรรมที่มั่นคง ชื่อว่าฐะ อุปฺปาทวยาภาเวน นิจฺจสภาวตฺตา ธวติ ถิรํ สสฺสตํ ภาวตฺติ
ฐวํ นิพพานชื่อว่าฐะ เพราะเป็นธรรมอันมั่นคง ถาวร เที่ยงแท้ เหตุไม่มีการเกิดขึ้นและเสื่อมไป ถิรฺณฺเณ
ฐวํ^{๙๑} นิพพานชื่อว่าฐะ เพราะอรรกว่ามั่นคง (ฐ เถริย=มั่นคง + ว)

อุทาหรณ์: ฐวณฺจ โว ภิกฺขเว เทเสสฺสามิ ฐวคามินฺณจ มคฺคํ^{๙๒} ภิกฺษุทั้งหลาย เราจัก
แสดงนิพพานและทางที่ให้ถึงนิพพานแก่เธอทั้งหลาย

๒๒) อนิทฺสสนะ แปลว่า นิพพาน, อนิทฺสสนธรรม, ธรรมที่มองไม่เห็นด้วยตา

รูปวิเคราะห์: นตฺถิ จกฺขุณา ทสฺสนเมตฺถาติ อนิทฺสสนํ นิพพานชื่อว่าอนิทฺสสนะ
เพราะเป็นธรรมที่มองไม่เห็นด้วยตา ทสฺสนพฺพสภาวสฺส นตฺถิตาย อนิทฺสสนํ นิพพานชื่อว่าอนิทฺสสนะ
เพราะเป็นสภาพที่มองไม่เห็น จกฺขุวิญญาณฺน อปฺสสิตพฺพตฺตา อนิทฺสสนํ^{๙๓} นิพพานชื่อว่าอนิทฺสสนะ
เพราะเป็นธรรมที่มองไม่เห็นด้วยจักขุวิญญาณ (น + นิ + ทิส เปกฺขณฺ=เพ่งดู-เห็น + ยุ)

^{๘๕} ส.สพ.ฯ,ม.อ.(บาลี) ๓/๓๗๗-๔๐๙/๑๗๔.

^{๘๖} ส.สพ.ฯ(บาลี) ๑๘/๔๐๙/๓๒๗.

^{๘๗} พ.ป.(บาลี) ๓๑๑/๓๘๘/๔๔๗.

^{๘๘} ส.สพ.ฯ,ม.อ.(บาลี) ๓/๓๗๗-๔๐๙/๑๗๔.

^{๘๙} อภ.วิ.(บาลี) ๓๕/๙๓๗/๔๕๖.

^{๙๐} ส.สพ.ฯ(บาลี) ๑๘/๔๐๙/๓๒๗.

^{๙๑} ส.สพ.ฯ,ม.อ.(บาลี) ๓/๓๗๗-๔๐๙/๑๗๔.

^{๙๒} ส.สพ.ฯ(บาลี) ๑๘/๓๗๙-๔๐๘/๓๒๕.

^{๙๓} ส.สพ.ฯ,ม.อ.(บาลี) ๓/๓๗๗-๔๐๙/๑๗๔.

อุทาหรณ์: อนิทสนนญจ โว ภิกขเว เทเสสสามิ อนิทสนคามิญจ มคคัม^{๙๔} ภิกษุทั้งหลาย เราจักแสดงนิพพานและทางที่ให้ถึงนิพพานแก่เธอทั้งหลาย

๒๓) อกตะ นิพพาน, อกตธรรม, ธรรมที่ไม่ถูกปัจจัยปรุงแต่ง

รูปวิเคราะห์: กรียตถาติ กตฺ ชื่อว่ากตะ เพราะถูกปรุงแต่ง ปัจจเยหิ น กตฺนติ อกตํ นิพพานชื่อว่าอกตะ เพราะไม่ถูกปัจจัยปรุงแต่ง ปัจจเยหิ อกตตฺตา อกตํ นิพพานชื่อว่าอกตะ เพราะเป็นธรรมที่ไม่ถูกสร้างขึ้นโดยปัจจัย (น + กร กรณ=ทำ + ต)

อุทาหรณ์: อถ โข ภควา เอตมตถํ วิทิตฺวา ตายํ เวลายํ อิมํ อุทานํ อุทานสิ อตถิ ภิกขเว อชาตํ อญฺตํ อกตํ อสงฺขตัม^{๙๕} ลำดับนั้นแล พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงทราบเนื้อความนี้แล้ว จึงทรงเปล่งอุทานนี้ในเวลานั้นว่า ภิกษุทั้งหลาย นิพพานเป็นธรรมชาติไม่เกิดไม่เป็นแล้ว ไม่ถูกปัจจัยปรุงแต่ง มีอยู่

๒๔) อปโลกิตะ แปลว่า นิพพาน, อปโลกิตธรรม

รูปวิเคราะห์: สทา วิชฺขมานตฺตา อปฺลฺลฺขณฺณภาวํ คจฺจติ เตน วา วิญฺญาตฺตีติ อปฺโลกิตํ นิพพานชื่อว่าอปโลกิตะ เพราะถึงความเป็นธรรมไม่เสื่อม เหตุมีอยู่ตลอดกาล หรือภาวะที่ปรากฏตามสภาพไม่เสื่อมนั้น โลกสภาเวณ วิญฺญาตฺตีติ โลกิตํ, ตพฺภาววาปคฺมนโต อปฺโลกิตํ ธรรมที่ปรากฏอยู่โดยสภาวะของโลก ชื่อว่าโลกิตะ, นิพพานชื่อว่าอปโลกิตะ เพราะปราศจากธรรมที่ปรากฏอยู่โดยสภาวะของโลก (น+ ป + ลฺลฺข นสฺสเน=พินาศ + อ + ต) อปฺลฺลฺขณฺนตฺยา อปฺโลกิตัม^{๙๖} นิพพานชื่อว่าอปโลกิตะ เพราะเป็นธรรมไม่เสื่อม

อุทาหรณ์: อปฺโลกิตญจ โว ภิกขเว เทเสสสามิ อปฺโลกิตคามิญจ มคคัม^{๙๗} ภิกษุทั้งหลาย เราจักแสดงนิพพานและทางที่ให้ถึงนิพพานแก่เธอทั้งหลาย

๒๕) นิปุณะ แปลว่า นิพพาน, นิปุณธรรม, ธรรมที่ละเอียดอ่อน

รูปวิเคราะห์: สณฺหตฺเถน นิปุณํ นิพพานชื่อว่านิปุณะ เพราะเป็นสภาวะธรรมที่ละเอียด อ่อน เยน จตฺตาโร มคฺคา โอิสิสึ กิเลเส นิสฺเสสโต ปุณฺนติ โสเธนตฺตีติ นิปุณํ ชื่อว่านิปุณะ เพราะเป็นเครื่องชำระกิเลสโดยเฉพาะของมรรคทั้ง ๔ สณฺหฺกุเจณ นิปุณัม^{๙๘} นิพพานชื่อว่านิปุณะ เพราะมีอรรถว่าละเอียดอ่อน (นิ + ปุ โสเธ=ชำระ + ญ)

อุทาหรณ์: นิปุณญจ โว ภิกขเว เทเสสสามิ นิปุณคามิญจ มคคัม^{๙๙} ภิกษุทั้งหลาย เราจักแสดงนิพพานและทางที่ให้ถึงนิพพานแก่เธอทั้งหลาย

๒๖) อนันตะ แปลว่า นิพพาน, ธรรมที่ไม่พินาศ, อนันตธรรม

รูปวิเคราะห์: นตฺถิ ยสฺส อนนฺตํ วินาสํ ตํ อนนฺตํ นิพพานชื่อว่าอนันตะ เพราะไม่มีความเสื่อมสลายไป (น + อนต) ปริยฺนตฺปริจฺเฉทภาวโรหิตตฺตา อนนฺตํ วุจฺจติ นิพพานัม^{๑๐๐} นิพพานเรียกว่า

^{๙๔} ส.สพ. (บาลี) ๑๘/๓๗๙-๔๐๘/๓๒๖.

^{๙๕} ขุ.ขุ. (บาลี) ๒๕/๗๓/๒๑๓.

^{๙๖} ส.สพ., ม.อ. (บาลี) ๓/๓๗๗/๑๗๔.

^{๙๗} ส.สพ. (บาลี) ๑๘/๓๗๙-๔๐๘/๓๒๖.

^{๙๘} ส.สพ., ม.อ. (บาลี) ๓/๓๗๗-๔๐๘/๑๗๔.

^{๙๙} ส.สพ. (บาลี) ๑๘/๓๗๙-๔๐๘/๓๒๕.

^{๑๐๐} วิ.อ. (บาลี) ๓/๔๗๗/๕๓๗.

อนันตะ เพราะไม่มีที่สุดและไม่มีกำหนดขอบเขต

อุทาหรณ์: ตั (อนันต์) ภควตา รณณา สปัตตคณ อภิมทิตวา รชช วิย กิเลสคณ อภิมทิตวา ชิต วิชิต อธิคต สมปัตต^{๑๑๑} นิพพานั้นพระผู้มีพระภาคเจ้าทรงปราบปรามกองกิเลส ชนะ เต็ดขาดแล้ว คือบรรลุแล้ว เปรียบเหมือนราชสมบัติที่พระราชาทรงปราบปรามข้าศึกได้แล้วฉะนั้น

๒๗) อักขระ แปลว่า นิพพาน, อักขรธรรม, ธรรมที่ไม่เสื่อมสลาย

รูปวิเคราะห์: ขรนต์ วินสนตติ ขรา, สงขตา. เต ยตถ น สนติ, ต อกขร ธรรมที่ พินาศไปชื่อว่าขระ ได้แก่สังขตธรรม, นิพพานชื่อว่าอักขระ เพราะเป็นธรรมที่ไม่มีความพินาศเหล่านั้น ขรสงขตานัน วา สงขตานัน ปฏิปกขตตา อกขร ชื่อว่าอักขระ เพราะเป็นปฏิปักษ์ต่อสังขตธรรม คือสภาพ ที่พินาศไป (น + ขร วินาเส=พินาศ + อ, น + ชี ขเย=สิ้น + อร)

๒๘) ทุกข์ขยยะ แปลว่า นิพพาน, ทุกข์ขยธรรม, ธรรมเป็นเหตุสิ้นทุกข์

รูปวิเคราะห์: สพุพทุกขานัน ขยการณตตา ทุกข์ขยโย นิพพานชื่อว่าทุกข์ขยยะ เพราะเป็นเหตุสิ้นทุกข์ทั้งปวง (ทุกข์ + ขย)

อุทาหรณ์: ทุกข์ขยโย อนุปัตโต ปโต เม อาสวกุโย^{๑๑๒} เราได้บรรลุถึงนิพพาน หมดยุติอาสวะแล้ว

๒๙) อภัยพัชณะ, อภัยปชณะ, อภัยปชชะ แปลว่า นิพพาน, ธรรมที่ทุกข์ เบียดเบียนไม่ได้, ธรรมที่ไม่มีความพินาศ

รูปวิเคราะห์: พยาพารตติ พยาพาโร, โส เอว พยาปาโท, ทุกขสจจ, ตสส ภาโว พยาพชณ, ทุกขสส ปิพนาทยตโต, ต ยตถ นตถิ, ต อพยาพชณ ธรรมที่เบียดเบียน ชื่อว่าพยาพาระ (วิ + อา + พาร พยาพารเต=ฆ่า-เบียดเบียน + อ) พยาพาระนั้นแหละ ชื่อว่าพยาปาทะ หมายถึงทุกข์สัง ความ เป็นธรรมที่บีบคั้น ชื่อว่าพยาพัชณะ (พยาพาร + ณย) หมายถึงทุกข์สังมีความบีบคั้นเป็นต้น นิพพานชื่อ ว่าอภัยพัชณะ เพราะเป็นธรรมที่ไม่มีทุกข์สังนั้น (น + พยาพชณ) พยาปชณาภาเวเนว อพยาปชณ^{๑๑๓} นิพพานชื่อว่าอภัยปชณะ เพราะไม่มีความเบียดเบียน

อุทาหรณ์: อพยาปชณ สุก โลเก^{๑๑๔} นิพพานเป็นสุขในโลก อพยาปชณญจ โว ภิกขเว เทเสสสามิ อพยาปชณคามิญจ มคค^{๑๑๕} ภิกษุทั้งหลาย เราจักแสดงนิพพานและทางดำเนินให้ถึง นิพพานแก่เธอทั้งหลาย อพยาปาโท อพยาปชโซ, อโทโส กุสลมูล^{๑๑๖} ความไม่พยาบาท ความไม่คิด เบียดเบียน กุศลมูลคืออโทสะ

๓๐) วิวิญญะ แปลว่า นิพพาน, วิวิญญธรรม

รูปวิเคราะห์: กิเลสกมวิปากวญญานัน อภาวโต วิวิญญ นิพพานชื่อว่าวิวิญญะ เพราะ ไม่มีกิเลสวิญ กัมมวิญ และวิปากวิญ (วิ + ญญ)

^{๑๑๑} วิ.อ.(บาลี) ๓/๔๗๗/๕๓๗.

^{๑๑๒} ขุ.เถร.อ.(บาลี) ๑/๒๕๓/๓๖๙.

^{๑๑๓} ส.สพ.ม.อ.(บาลี) ๓/๓๗๗-๔๐๙/๑๗๔.

^{๑๑๔} วิ.ม.(บาลี) ๔/๕/๕.

^{๑๑๕} ส.สพ.(บาลี) ๑๘/๓๗๙-๔๐๘/๓๒๗.

^{๑๑๖} อภิ.สง.(บาลี) ๓๔/๓๓/๒๖.

อุทาหรณ์: อวิชชานิโรธา สังขารนิโรธา ฯเปฯ เอเวเมตสส เกลลสส ทุกขกขณธสส นิโรธา โหตีติ เอว โยนิโสมนสิการมูลกั วิวัญญู เวทิตัพพ^{๑๐๗} ฟังทราบว่าเป็นนิพพานมีโยนิโสมนสิการเป็นมูลเหตุให้รู้อย่างนี้ว่า เพราะอวิชชาดับ สังขารจึงดับ ฯลฯ การดับกองทุกข์ทั้งสิ้นนี้ มีอยู่อย่างนี้

๓๑) เขมะ แปลว่า นิพพาน, เขมธรรม, แคนเกษม, ธรรมเป็นเหตุดับราคัคคิเป็นต้น

รูปวิเคราะห์: นิพภยญฺเณ เขมฺ นิพพานชื่อว่าเขมะ เพราะปราศจากภัย ขยฺนติ เอเตน ราคคคิอาทโยติ เขมฺ ชื่อว่าเขมะ เพราะเป็นเหตุสิ้นไฟราคะเป็นต้น (ซี ขเย=สิ้นไป + ม) นิรุพทฺหตาย เขม^{๑๐๘} นิพพานชื่อว่าเขมะ เพราะไม่มีอันตราย

อุทาหรณ์: เขมฺ ปตฺเถถ ภิกขโว^{๑๐๙} ภิกษุทั้งหลาย พวกเธอจงปรารถนานิพพานเถิด เขมณฺจ โว ภิกขเว เทเสสฺสามิ เขมคามิณฺจ มคค^{๑๑๐} ภิกษุทั้งหลาย เราจักแสดงนิพพานและทางที่ให้ถึงนิพพานแก่เธอทั้งหลาย อฏฺฐงฺคิโก จ มคคานํ เขมฺ อมตคามินิ^{๑๑๑} บรรดาทางอันให้ถึงอมตธรรม ทางมีองค์ ๘ เป็นทางอันเกษม

๓๒) เกวลละ แปลว่า นิพพาน, เกวลธรรม, ธรรมที่ไม่มีสังขารปรุงแต่ง

รูปวิเคราะห์: สงฺขารเหติ อสมมิสฺสตาย วิสโยคตาย จ เกวลํ นิพพานชื่อว่าเกวลละ เพราะไม่ประกอบด้วยสังขารธรรมเครื่องปรุงแต่ง (เกว วิสโยเค=ไม่ประกอบ-แยก + อล) เกวลคัพพํ แปลว่า เยภุยฺยตา-มีมาก อวฺยยามิสฺส-ไม่เจือปน วิสโยค-นิพพาน ทพฺพตฺถ-อรรถมนคง อนติเรก-พอประมาณ และอนวเสส-ทั้งหมดทั้งสิ้น

อุทาหรณ์: มณฺญามิ เต อมตเมว เกวลํ อธิคจฺจนฺติ ปทํ อสงฺขต^{๑๑๒} ข้าพเจ้าเข้าใจว่าชนเหล่านั้นแหละ จะได้บรรลุอมตบทซึ่งปัจจัยอะไร ๆ ปรุงแต่งไม่ได้อย่างแน่นอน

๓๓) อปวัคคะ แปลว่า นิพพาน, อปวัคคธรรม, ธรรมที่เว้นจากสังขารปรุงแต่ง

รูปวิเคราะห์: อปวชฺชนติ สงฺขารา เอตฺสฺมาติ อปวคฺโค นิพพานชื่อว่าอปวัคคะ เพราะเว้นจากสังขาร (อป + วชช วนฺ=เว้น + อ)

อุทาหรณ์: นิโรธณานํ อรูปโลกโลกญฺวิกาทีสุ อปวคคคาหญฺตํ นิโรธา วิปฺปฏิปตฺตี^{๑๑๓} นิโรธญาณ ย่อมห้ามการปฏิบัติผิดในนิโรธที่ยึดถือในรูปโลกและในภูมิที่เป็นยอดโลกเป็นต้น ว่าเป็นนิพพาน รามทกอาหาราทีนํ วิย อรูปโลกะ นิคฺคนถาทีนํ วิย โลกญฺปิกาย อปวคฺโค โมกฺโขติ คหณํ อปวคคคคาโห การถือเอาว่า นิพพานเป็นธรรมเครื่องหลุดพ้น ชื่อว่าอปวัคคคคาหะ เหมือนที่พวกอุทกดาบสและอาหารดาบสถือเอารูปโลกว่าเป็นนิพพาน พวกนิครนถ์ถือเอายอดโลกว่าเป็นนิพพาน อินทริยตฺปน-ปุตฺตมุขทสฺสนาทีหิ วินา อปวคฺโค นตฺถิติ คเหตุวา กถา ปวตฺตณํ กามสุขลฺลิกานุโยค^{๑๑๔} การกล่าวถือเอา

^{๑๐๗} ม.ม.อ.(บาลี) ๑/๑๕/๗๒.

^{๑๐๘} ส.สพ.ม.อ.(บาลี) ๓/๓๗๗-๔๐๘/๑๗๔.

^{๑๐๙} ม.ม.(บาลี) ๑๒/๓๕๒/๓๑๕.

^{๑๑๐} ส.สพ.(บาลี) ๑๘/๓๗๙-๔๐๘/๓๒๕.

^{๑๑๑} ม.ม.(บาลี) ๑๓/๒๑๕/๑๙๑.

^{๑๑๒} ขุ.เปต.(บาลี) ๒๖/๔๘๗/๒๐๙.

^{๑๑๓} อภิ.วิ.อ.(บาลี) ๑๘๙/๙๔.

^{๑๑๔} วิสุทฺธิ.มหาฎีกา.(บาลี) ๒/๕๖๓/๒๔๑.

เหตุว่า นิพพานที่เว้นจากการบ่มอินทรีย์ให้อิ่มเอิบ และความสุขจากการเห็นหน้าบุตรเป็นต้น ย่อมไม่มี เป็นกามสุขัลลิกานุโยค

๓๔) วิราคะ แปลว่า นิพพาน, วิราคะธรรม, ธรรมอันปราศจากราคะ

รูปวิเคราะห์: ยสฺมา ราโค วิโคโต, โส วิราโค นิพพานชื่อว่าวิราคะ เพราะปราศจากราคะ วิรชฺชนติ เอตถ สกิลสธมมาติ วิราโค ชื่อว่าวิราคะ เพราะเป็นที่สํารอกออกจากกิเลส (วิ + รชฺช ราเค=กำหนด-ย่อม + อ) วิราคาธิคมสฺส ปจฺจยโต วิราค^{๑๑๕} นิพพานชื่อว่าวิราคะ เพราะเป็นปัจจัยให้ บรรลุซึ่งความปราศจากราคะ

อุทาหรณ์: สพฺพสงฺขารสมโถ สพฺพูปธิปฏินิสฺสคฺโค ตณฺหกฺขโย วิราโค นิโรโธ นิพพาน^{๑๑๖} ธรรมที่สงบสังขารทั้งปวง สลัดออกซึ่งอุปธิทั้งปวง สิ้นตัณหา คลายกำหนด ดับสนธิ ปราศจากตัณหา วิราคณฺจ โว ภิกฺขเว เทเสสฺสามิ วิราคคามิณฺจ มคฺค^{๑๑๗} ภิกษุทั้งหลาย เราจักแสดง นิพพานและทางที่ให้ถึงนิพพานแก่เธอทั้งหลาย

๓๕) ปณฺธิตะ แปลว่า นิพพาน, ธรรมที่เป็นประธาน

รูปวิเคราะห์: ปธานภาวํ นีตํ ปณฺธิตํ นิพพานชื่อว่าปณฺธิตะ เพราะถึงความเป็นธรรม อันเป็นประธาน (ป + นี ปาปฺถเน=ถึง + ต) อุตฺตมณฺเฑน ปณฺธิต^{๑๑๘} นิพพานชื่อว่าปณฺธิตะ เพราะมีอรรถว่า ประเสริฐสุด

อุทาหรณ์: ปณฺธิตณฺจ โว ภิกฺขเว เทเสสฺสามิ ปณฺธิตคามิณฺจ มคฺค^{๑๑๙} ภิกษุทั้งหลาย เราจักแสดงนิพพานและทางที่ให้ถึงนิพพานแก่เธอทั้งหลาย เอตํ สนฺตํ เอตํ ปณฺธิตฺตนิ นิพพานํ ทสฺเสนโต อาห^{๑๒๐} พระพุทธเจ้าตรัสแสดงนิพพานว่า “เอตํ สนฺตํ เอตํ ปณฺธิตํ”

๓๖) อัจฺจุตตะ แปลว่า นิพพาน, อัจจุตธรรม, ธรรมที่ไม่มีจิตของพระอรหันต์

รูปวิเคราะห์: นตฺถิ เอตสฺมี อธิคเต อริยานํ จุตํ จวนฺนติ อจฺจุตํ นิพพานชื่อว่าอิจฺจุตตะ เพราะเป็นสภาพที่พระอริยบุคคลบรรลุแล้ว ไม่มีการเคลื่อนไปเป็นอย่างอื่น (น + จฺ จวเน=ไป-เคลื่อนไป + ต)

อุทาหรณ์: ปสนฺน मुखเนตฺโตสิ มฺนิภาโว ทิสฺสติ อมตาทิโคโต กจฺจิ นิพพานํ อจฺจุตํ ปท^{๑๒๑} ท่านมีหน้าผองใส ปรากฏประหนึ่งว่าจะเป็นมุนี ท่านได้บรรลุอมตนิพพาน หรือได้บรรลุบุทคือ นิพพานอันไม่จุติ นิพพานํ ตาณํ เลณํ สรณํ ปฺรายนํ อจฺจุตํ อมต^{๑๒๒} นิพพานเป็นที่ต้านทาน เป็นที่เร้น เป็นที่พึ่ง เป็นที่มุ่งหมาย เป็นที่มั่น เป็นอมตะไขใหม่

^{๑๑๕} ส.สพ.ม.อ.(บาลี) ๓/๓๗๗-๔๐๘/๑๗๔.

^{๑๑๖} ม.ม.(บาลี) ๑๓/๑๓๓/๑๐๘.

^{๑๑๗} ส.สพ.ม.อ.(บาลี) ๑๘/๓๗๙-๔๐๘/๓๒๗.

^{๑๑๘} ส.สพ.ม.อ.(บาลี) ๓/๓๗๗-๔๐๘/๑๗๔.

^{๑๑๙} ส.สพ.ม.อ.(บาลี) ๑๘/๓๗๙-๔๐๘/๓๒๖.

^{๑๒๐} อ.จ.ท.ก.ท.อ.(บาลี) ๒/๓๒/๑๑๓.

^{๑๒๑} ช.อ.ป.(บาลี) ๓๒/๒๕๓/๓๗.

^{๑๒๒} อ.ภ.ก.(บาลี) ๓๗/๔๔๕/๒๗๐.

๓๓) ปทะ แปลว่า นิพพาน, ปทธรรม, ธรรมที่พระอริยะบรรลุ

รูปวิเคราะห์: อริเยหิ ปชชิตพพตตา คนตพพตตา ปท นิพพานชื่อว่าปทะ เพราะพระอริยะเจ้าทั้งหลายบรรลุ (ปท คติมหิ=ไป-ถึง-บรรลุ + อ)

อุทาหรณ์: สนต์ ปท อกุจฉา มุณี^{๑๒๓} ภิกษุผู้เป็นมุณี ได้บรรลุนิพพานอันสงบ สนต์ ปทนต์ นิพพาน^{๑๒๔} บททั้ง ๒ คือ สนต์ ปท หมายถึงนิพพาน ยथा อโสภ วิรัช อสงขต สนต์ ปท สพพ กิเลสโสธน์ ภาเวติ^{๑๒๕} เมื่อใด บัณฑิตเจริญนิพพานอันสงบ ซึ่งไม่มีความเศร้าโศก ปราศจากกิเลสจตุลีส อันปัจจัยปรุงแต่งไม่ได้ เป็นที่ชำระกิเลสได้หมด

๓๔) โยคักขมะ แปลว่า นิพพาน, ธรรมเครื่องช่วยให้สิ้นโยคะ

รูปวิเคราะห์: จตตารโ โยคา ขยนต์ิ เอเตนาคิ โยคกเขโม นิพพานชื่อว่าโยคักขมะ เพราะเป็นเครื่องสิ้นโยคะทั้ง ๔ (โยค + ชี ขย=สิ้นไป + ม)

อุทาหรณ์: โยปิ โส ภิกขเว ภิกขุ เสโซ อปุตตมานโส อนุตตร โยคกเขม ปตถย-มาโน วิหริตี^{๑๒๖} ภิกษุทั้งหลาย ภิกษุใด ยังเป็นเสขบุคคล ไม่ได้บรรลุอรหัตตผล ปราศจากนิพพานอันยอดเยี่ยมอยู่ มยห์ ภิกขเว อปุมมาทาธิตตา สมโพธิ อปุมมาทาธิตโต อนุตตร โยคกเขโม^{๑๒๗} ภิกษุทั้งหลาย สัมโพธิญาณเราบรรลุได้ด้วยความไม่ประมาท นิพพานอันยอดเยี่ยมเราก็บรรลุได้ด้วยความไม่ประมาท

๓๕) ปาระ แปลว่า นิพพาน, ปารธรรม, ธรรมที่สามารถสงบความเร่าร้อนเพราะทุกขีในสงสาร, ธรรมที่ไม่เป็นขีล่อแห่งสังสารวัฏ

รูปวิเคราะห์: ปาเรติ สกโกติ สสารทุกขสนตาปี สมตุนติ ปารี นิพพานชื่อว่าปาระ เพราะสามารถดับความเร่าร้อนคือทุกขีในสงสาร “สสารทุกขสนตาปตตตสสา’ล สเมตเว”ติ หิ วุตตัง ดังที่กล่าวไว้ว่า นิพพานทำให้ความเร่าร้อนคือทุกขีในสงสารสงบลงได้ ปคตา สสารจกกุสส อรา เอตสมมาติ ปารี ชื่อว่าปาระ เพราะไม่เป็นขีล่อแห่งสังสารจักร (ปาร สามตถิย=อาจ-สามารถ + อ) วฏฏุสส ปรรภาคภูเจน ปารี^{๑๒๘} นิพพานชื่อว่าปาระ เพราะมีอรหัตตธรรมข้ามกับวัฏฏะ

อุทาหรณ์: ปารญจ โว ภิกขเว เทเสสสามิ ปารคามิญจ มคค^{๑๒๙} ภิกษุทั้งหลาย เราจักแสดงนิพพานและทางที่ให้ถึงนิพพานแก่เธอทั้งหลาย ปารี สกกายสุส ปรีตีร นิพพาน คโต สยมภู-ณาณน อธิคโตติ ปารคโต^{๑๓๐} พระนามว่าผู้ถึงฝั่ง เพราะทรงบรรลุฝั่งอันอื่นจากสักกายทิฎฐิ คือพระนิพพาน ด้วยพระสยัมภูญาณ

^{๑๒๓} ส.ส.(บาลี) ๑๕/๒๑๐/๒๒๕.

^{๑๒๔} ส.ส.อ.(บาลี) ๑/๒๑๐/๒๕๗.

^{๑๒๕} ชุ.เถร.(บาลี) ๒๖/๕๒๑/๓๔๖.

^{๑๒๖} ม.ม.(บาลี) ๑๒/๗/๕.

^{๑๒๗} อจ.เอกก.(บาลี) ๒๐/๕/๕๐.

^{๑๒๘} ส.สพ.ม.อ.(บาลี) ๓/๓๗๗-๔๐๘/๑๗๔.

^{๑๒๙} ส.สพ.(บาลี) ๑๘/๓๗๙-๔๐๘/๓๒๕.

^{๑๓๐} ชุ.วิ.อ.(บาลี) ๘๘๖/๒๖๖.

๔๐) มุตติ แปลว่า นิพพาน, มุตติธรรม, ธรรมอันหลุดพ้นจากกิเลส

รูปวิเคราะห์: กิเลสเหติ มุจจนโต มุตติ นิพพานชื่อว่ามุตติ เพราะหลุดพ้นจากกิเลส สรีเรนทริเยหิ อตตโน มุตตตตต มุตติ ชื่อว่ามุตติ เพราะพ้นจากสรีระและอินทรีย์ (ไม่มีตัวตน) (มุจ โมจ-เน=หลุดพ้น + ติ) ตีหิ ภเวหิ มุตตตต มุตติ^{๑๓๑} นิพพานชื่อว่ามุตติ เพราะเป็นธรรมที่พ้นจากภพทั้ง ๓

อุทาหรณ์: มุตติถยจ โว ภิกขเว เทเสสสามิ มุตติคามิถยจ มคคิ^{๑๓๒} ภิกษุทั้งหลาย เราจักแสดงนิพพานและทางที่ให้ถึงนิพพานแก่เธอทั้งหลาย

๔๑) สันติ แปลว่า นิพพาน, สันติธรรม, ธรรมที่สงบจากกิเลส

รูปวิเคราะห์: กิเลสสมนโต สนติ นิพพานชื่อว่าสันติ เพราะเป็นธรรมที่สงบจากกิเลส สมน์ สนติ ความสงบ ชื่อว่าสันติ (สมุ อุปสม=เข้าไปสงบ + ติ)

อุทาหรณ์: ฌฏฐสส ปรมา สนติ นิพพานํ อุกโตภย^{๑๓๓} บรรลุนิพพานที่มีความสงบอย่างยิ่ง อันไม่มีภัยแต่ที่ไหน ๆ

๔๒) วิสุทธิ แปลว่า นิพพาน, วิสุทธิธรรม, ธรรมหมดจดจากมลทินมีราคาเป็นต้น

รูปวิเคราะห์: วิสุขณนติ สตตวา เอตตวา ราคาติมเลหิติ วิสุทธิ นิพพานชื่อว่าวิสุทธิ เพราะทำสัตว์ให้หมดจดจากมลทินมีราคาเป็นต้น (วิ + สุธ โสเจยเย=หมดจด + ติ)

อุทาหรณ์: วิสุทธิติ สพพมลวิริหิตํ อจจนตปริสุทฺธํ นิพพานํ เวทิตพพ^{๑๓๔} ฟังทราบ ว่า คำว่า วิสุทธิคือนิพพานอันเว้นจากมลทินทั้งปวง มีความบริสุทธิ์โดยส่วนเดียว

๔๓) วิมุตติ แปลว่า นิพพาน, วิมุตติธรรม, ธรรมที่พ้นจากสังขาร

รูปวิเคราะห์: สพพสงขารา วิมูจจนโต วิมุตติ นิพพานชื่อว่าวิมุตติ เพราะพ้นจากสังขารทั้งปวง (วิ + มุจ โมจเน=หลุดพ้น + ติ)

อุทาหรณ์: ตุมหปิ ภิกขเว โยนิโส มนสิการา โยนิโส สมมปฺชานา อนุตฺตรํ วิมุตฺตี อนุปาปุณฺณถ อนุตฺตรํ วิมุตฺตี สจฺฉิกโรถ^{๑๓๕} ภิกษุทั้งหลาย เพราะทำไว้ในใจโดยแยบคาย เพราะตั้งความเพียรชอบโดยแยบคาย แม้เธอทั้งหลาย ย่อมบรรลุนิพพานอันยอดเยี่ยมได้ ย่อมทำนิพพานอันยอดเยี่ยมให้แจ้งได้

๔๔) อสังขตธาตุ แปลว่า นิพพาน, อสังขตธาตุ, ธาตุที่ทรงไว้ซึ่งลักษณะความสงบ

รูปวิเคราะห์: อสงฺขตเมว นิสฺสตตนิชชีวญฺเฐน สนฺติลกฺขณธารณโต วา ธาตุติ อสงฺขตธาตุ นิพพานชื่อว่าอสังขตธาตุ เพราะเป็นเพียงธาตุที่ไม่มีปัจจัยปรุงแต่ง ไม่ใช่สัตว์ไม่ใช่ชีวิต หรือเพราะทรงไว้ซึ่งลักษณะความสงบ (น + สงฺขต + ธาตุ)

อุทาหรณ์: เอกนตฺสุชาวหํ นิพพานํ อสงฺขตธาตุ^{๑๓๖} นิพพานอันเป็นเพียงอสังขตธาตุ จึงนำมาซึ่งความสุขแน่นอน

^{๑๓๑} ส.สพ.ม.อ.(บาลี) ๓/๓๗๗-๔๐๙/๑๗๔.

^{๑๓๒} ส.สพ.(บาลี) ๑๘/๓๗๙-๔๐๘/๓๒๗.

^{๑๓๓} อจ.จตุกก.(บาลี) ๒๑/๒๓/๒๘.

^{๑๓๔} วิสุทธิ.(บาลี) ๑/๓.

^{๑๓๕} วิ.ม.(บาลี) ๔/๓๕/๓๐.

^{๑๓๖} พุ.อุ.อ.(บาลี) ๒๕/๒๐๑.

๔๕) สุทธิ แปลว่า นิพพาน, สุทธิธรรม, ธรรมเครื่องชำระมลทินมีรากะเป็นต้น

รูปวิเคราะห์: สุขณฺหติ สตฺตา เอตฺยา ราคาทิมเลหิตี สุทธิ นิพพานชื่อว่าสุทธิ เพราะชำระสัตว์จากมลทินมีรากะเป็นต้น ปรมตฺถสุทธิตฺยา สุทธิ^{๑๓๗} นิพพานชื่อว่าสุทธิ เพราะเป็นธรรมที่บริสุทธิ์โดยปรมัตถ์ (สุช โสเจยฺเย=หมดจด + ตี)

อุทาหรณ์: สุทธิณฺจ โว ภิกฺขเว เทเสสฺสามิ สุทธิคามินฺจ มคฺค^{๑๓๘} ภิกฺษุทั้งหลาย เราจักแสดงนิพพานและทางที่ให้ถึงนิพพานแก่เธอทั้งหลาย

๔๖) นิพฺพุติ แปลว่า นิพพาน, ความดับกิเลส, ธรรมที่ออกจากตัณหา

รูปวิเคราะห์: อาวุณฺหติ สํสารโต นิภฺชนตฺมปฺปทานวเสนาติ วุติ, ตณฺหา, ตโต นิภฺชนตฺตตา นิพฺพุติ ตัณฺหาชื่อว่าวุติ เพราะร้อยสัตว์ไว้ไม่ให้ออกไปจากสงสาร นิพพานชื่อว่านิพฺพุติ เพราะออกจากตัณหาที่ชื่อว่าวุตินั้น (นิ + วุ อวฺรณฺ=ร้อยรัด + ตี)

อุทาหรณ์: น เตน ญามิ กุพฺเพน น หิ สา นิพฺพุติ สติ วุตฺตา^{๑๓๙} เพราะการทำความดีอันนั้น ผู้สงบทั้งหลาย ไม่กล่าวว่า เป็นความดับกิเลส

๓) วิเคราะห์ตามหลักฉันทลักษณ์

พระคาถาที่ ๙

ตโป จ พุทฺทมจฺริยณฺจ

อริยสจฺจาน ทสฺสนํ

นิพฺพานสจฺฉิกิริยา จ

เอตมมฺงคฺลฺมุตฺตมํ.

ครึ่งคาถาแรก							
ล	ร	ย	ล	ค	ย	ช	ค
๑	๒ ๑ ๒	๑ ๒ ๒	๑	๒	๑ ๒ ๒	๑ ๒ ๑	๒
ต	โป จ พุทฺ	มจฺริยณ	จ	อริ	ยสจฺจา	น ทสฺ	นํ
ครึ่งคาถาหลัง							
ค	ร	ย	ล	ค	ต	ช	ค
๒	๒ ๑ ๒	๑ ๒ ๒	๑	๒	๒ ๒ ๑	๑ ๒ ๑	๒
นิพ	พานสจ	ฉิกิริยา	จ	เอ	ตมมฺงค	ลฺมุตฺ	มํ

พระคาถานี้เป็นอนุสุทธานันท์ ๘ พยางค์ ประเภท ปัฐยาวัตตคาถา มี ย ช ย ช คณะอยู่ พยางค์ที่ ๕ ๖ ๗ คือ

ครึ่งคาถาแรก

มี ย คณะอยู่พยางค์ที่ ๕ ๖ ๗ ในบาทที่ ๑ คือ มจฺริยณ (๑ ๒ ๒)

มี ช คณะอยู่พยางค์ที่ ๕ ๖ ๗ ในบาทที่ ๒ คือ น ทสฺ (๑ ๒ ๑)

และไม่มี ส คณะอยู่พยางค์ที่ ๒ ๓ ๔ ในบาทดังกล่าว

ครึ่งคาถาหลัง

มี ย คณะอยู่พยางค์ที่ ๕ ๖ ๗ ในบาทที่ ๓ คือ ฉิกิริยา (๑ ๒ ๒)

^{๑๓๗} ส.สพ.ม.อ.(บาลี) ๓/๓๗๗-๔๐๙/๑๗๔.

^{๑๓๘} ส.สพ.(บาลี) ๑๘/๓๗๙-๔๐๘/๓๒๗.

^{๑๓๙} พ.ม.(บาลี) ๒๙/๑๕๒/๒๙๐.

มี ข คณะอยู่พยางค์ ๕ ๖ ๗ ในบาทที่ ๔ คือ ลมุตต (๑ ๒ ๑)
และไม่มี ส น คณะอยู่พยางค์ที่ ๒ ๓ ๔ ในบาทดังกล่าว

๔) วิเคราะห์ตามหลักอঙ্กลการ

คาถานี้ประกอบด้วยสัททาลังการ ๕ อย่าง คือ

๑) ปสาทคุณ รสคำกระจำงชัดเจน มีองค์ประกอบ ๒ อย่าง คือ

ก. วางบทที่สัมพันธ์กันไว้ใกล้กัน คือ

คำว่า ตโป, พรหมจริย, ทสสน และ นิพพานสัจฉิกิริยา เป็นประธานในประโยค

ลิงค์ตัดะ

คำว่า อริยสัจจาน เป็นฉัญฐีกัมมะ วางไว้ใกล้บทที่สัมพันธ์กัน คือ ทสสน

คำว่า เอต เป็นบทวิเสสนะของ จตฺตูปัททกมม

คำว่า อุตตม เป็นบทวิเสสนะ วางไว้ใกล้บทวิเสสยะ คือ มงคล

คำว่า มงคล เป็นบทวิกตีกัตตาของ โหติ

คำว่า จ ศัพท์เป็นปทสมุจจยัตถนิบาตวางไว้ใกล้กับบทสัมพันธ์

ข. มีเนื้อความชัดเจนอ่านแล้วเข้าใจง่าย แม้จะมีบทสมาส ๓ บท คือ พรหมจริย (การประพฤติพรหมจรรย์) อริยสัจจาน (ซึ่งความจริงอันประเสริฐ) และ นิพพานสัจฉิกิริยา (ทำนิพพานให้แจ้ง) แต่บทสมาสนี้ก็สั้นอ่านเข้าใจได้ง่าย ไม่มีบทที่เข้าใจได้ยาก

๒) มรุตาคคุณ รสคำมีเสียงไพเราะอ่อนหวาน ในพระคาถานี้เป็นปทาสัตติมรุตาค คือมีเสียงคล้องจองกัน โดยประกอบสระและพยัญชนะที่มีฐาน, วรรณ หรือมาตรา (เสียงยาว-สั้น) เหมือนกันไว้ใกล้กัน ดังนี้

บาทที่ ๑ ว่า **ตโป จ พรหมจริยณ** มีครุ ๔ ตัว คือ โป, พรห, จริ (นับรวมเป็น ๑ พยางค์ เป็น ครุ), ยณ อยู่ใกล้กัน, มีอักษรในบาทที่ ๑ นี้ ๒๑ ตัว ประกอบด้วย อักษรกัณฐฐาน ๙ ตัว คือ อ, โอ, อ, อ, ห, อ, อ, อ อยู่ใกล้กัน, อักษรतालฐาน ๖ ตัว คือ จ, จ, อิ, ย, ณ, จ อยู่ใกล้กัน, อักษรมูทฐาน ๒ ตัว คือ ร, ร อยู่ใกล้กัน, อักษรทนต์ฐานตัวเดียว คือ ต, อักษรโองฐฐาน ๓ ตัว คือ ป, พ, ม อยู่ใกล้กัน

บาทที่ ๒ ว่า **อริยสัจจาน ทสสน** มีครุ ๕ ตัว คือ อริ (นับรวมเป็นครุ), สจ, จา, ทส, น อยู่ใกล้กัน, มีอักษรในบาทที่ ๒ นี้ ๒๐ ตัว ประกอบด้วย อักษรกัณฐฐาน ๘ ตัว คือ อ, อ, อ, อา, อ, อ, อ, อ อยู่ใกล้กัน, อักษรतालฐาน ๔ ตัว คือ อิ, ย, จ, จ อยู่ใกล้กัน, อักษรมูทฐานมีตัวเดียวคือ ร, อักษรทนต์ฐาน ๖ ตัว ส, น, ท, ส, ส, น อยู่ใกล้กัน, อักษรนาสิกฐานตัวเดียวคือ -

บาทที่ ๓ ว่า **นิพพานสัจฉิกิริยา จ** มีครุ ๕ ตัว คือ นิพ, พา, สจ, กิริ (นับรวมเป็นครุ), ยา อยู่ใกล้กัน, มีอักษรในบาทที่ ๓ นี้ ๒๐ ตัว ประกอบด้วย อักษรกัณฐฐาน ๖ ตัว คือ อา, อ, อ, ก, อา, อ อยู่ใกล้กัน, อักษรतालฐาน ๘ ตัว คือ อิ, จ, ฉ, อิ, อิ, อิ, ย, จ อยู่ใกล้กัน, อักษรมูทฐานมีตัวเดียวคือ ร, อักษรทนต์ฐาน ๓ ตัว คือ น, น, ส อยู่ใกล้กัน, อักษรโองฐฐาน ๒ ตัว คือ พ, พ, อยู่ใกล้กัน

บาทที่ ๔ ว่า **เอตมมงคลมุตตม** มีครุ ๕ ตัว คือ เอ, ตม, มง, มุต, ม อยู่ใกล้กัน, มีอักษรในบาทที่ ๔ นี้ ๑๙ ตัว ประกอบด้วย อักษรกัณฐฐาน ๙ ตัว คือ เอ, อ, อ, ง, ค, อ, อ, อ, อ อยู่ใกล้กัน, อักษรทนต์ฐาน ๔ ตัว คือ ต, ล, ต, ต อยู่ใกล้กัน, อักษรโองฐฐาน ๕ ตัว คือ ม, ม, ม, อุ, ม อยู่ใกล้กัน, อักษรนาสิกฐานตัวเดียวคือ -

๓) **สมตาคคุณ** รสคำมีความสม่ำเสมอในการเลือกอักษรมาเรียงลำดับ แบ่งเป็น ๓ ประเภท คือ

- ก. เกวลมทุสมตาค มีพยัญชนะเสียงอ่อนฐานเดียวกันจำนวนมาก
 - ข. เกวลมฏฐสมตาค มีพยัญชนะเสียงแข็งฐานเดียวกันจำนวนมาก
 - ค. มิสสกสมตาค มีพยัญชนะเสียงอ่อนผสมเสียงแข็ง
- บาทที่ ๑ ว่า **ตโป จ พรหมจริยญจ** เป็นเกวลมทุสมตาค
 บาทที่ ๒ ว่า **อริยสจจान ทสสนิ** เป็นเกวลมทุสมตาค
 บาทที่ ๓ ว่า **นิพพานสจฉิกิริยา จ** เป็นเกวลมทุสมตาค
 บาทที่ ๔ ว่า **เอตมมจคฺลฺมฺตฺตฺม** เป็นเกวลมทุสมตาค

พระคาถานี้ประกอบด้วยพยัญชนะเสียงอ่อนฐานเดียวกันจำนวนมาก คือ

- ก. ตาลฐาน (เกิดที่เพดาน) คือ จ, จ, ย, ณ, จ, ย, จ, จ, จ, ฉิ, ยา, จ
- ข. ทันตฐาน (เกิดที่ฟัน) คือ ต, ส, น, ท, ส, ส, น, นิ, น, ส, ต, ล, ต, ต
- ค. โอภูฐาน (เกิดที่ริมฝีปาก) คือ ป, พ, ม, พ, พ, พ, ม, ม, ม, ม

ดังนั้น จึงจัดเป็น**เกวลมทุสมตาคคุณ** แม้ ฉิ อักษรในบาทที่ ๓ จะเป็นธนิธอักษรก็ไม่ผิดตามเกวลมทุสมตาค เพราะธนิธอักษรช่วยไม่ให้ขัดแย้งกับสิเลสคุณ

๔) **สุขุมาลตาคคุณ** ความนุ่มนวลชัดเจน มี ๒ ประเภท ประกอบด้วย

ก. สัทสุขุมาลตาคคุณ รสความนุ่มนวลชัดเจน เพราะมีพยัญชนะเสียงอ่อนมากกว่าเสียงแข็ง, ไม่มีพยัญชนะเสียงอ่อนล้วน ๆ และปราศจากอักษรออกเสียงยาก คือ สนธิ สมาส และสังโยคที่ประกอบบทรไว้ไม่ดี

ข. อัถลสุขุมาลตาคคุณ รสความนุ่มนวลชัดเจน เพราะใช้คำสละสลวย โดยหลีกเลี่ยงความไม่สุภาพและความไม่เหมาะสม

ในพระคาถานี้เป็น **สัทสุขุมาลตาคคุณ** เพราะมีพยัญชนะเสียงอ่อนจำนวนมาก และไม่ใช้เสียงอ่อนทั้งหมด โดยมีธนิธอักษรอยู่บ้าง คือ บาทที่ ๓ มีธนิธอักษร ๑ พยางค์คือ ฉิ ใน นิพพานสจฉิกิริยา ทั้งไม่มีสนธิหรือสังโยคที่ออกเสียงยาก คือบทสนธิในรูปว่า พรหมจริยญจ (พรหมจริย + จ) อริยสจจान ทสสนิ (อริยสจจาน + ทสสนิ) เอตมมจคฺลฺมฺตฺตฺม (เอต + มจคฺล + อุตตม) ออกเสียงง่าย แม้บทสมาสในพระคาถาคือ พรหมจริย (พรหม + จริย) อริยสจจาน (อริย + สจจาน) และ นิพพานสจฉิกิริยา (นิพพาน + สจฉิกิริยา) ก็ออกเสียงง่าย จึงประดับด้วยสุขุมาลตาคคุณ มีเสียงนุ่มนวลชัดเจนชวนให้น่าฟังเสนาะโสต

๕) **อัถลพัตตคคุณ** รสคำมีความหมายชัดเจนเข้าใจง่าย ทุกบทล้วนมีความหมายแจ่มแจ้งไม่คลุมเครือ ไม่ทำให้ตีความหมายได้หลายอย่าง ทำให้ผู้ฟังสามารถเข้าใจได้ทันที มี ๒ ประเภท ประกอบด้วย

- ก. สัทอัถลพัตตคคุณ อัถลพัตตคคุณโดยศัพท์
- ข. อัถลอัถลพัตตคคุณ อัถลพัตตคคุณโดยอรรถ

ในพระคาถานี้เป็น **สัทอัถลพัตตคคุณ** เพราะไม่มีข้อความซ้อนเร้นที่จะต้องนำมาแสดงโดยศัพท์

๕.๑.๒ มงคลปริตร คาถาที่ ๑๐

มุจฺจสฺส โลกธมฺเมหิ
อโสกํ วิรชํ เขมํ

จิตฺตํ ยสฺส น กมฺปติ
เอตมฺมงฺกฺลมฺตตมํ.

๑) การสร้างรูปศัพท์ตามหลักไวยากรณ์

มุจฺจสฺส ศัพท์เป็นกริยาภิตัก มาจากรากศัพท์ว่า มุส (สมผลเส=สัมผัส-ถูกต้อง)+ ต + ส

มุส + ต	ลง ต ปัจจัย	ภาวกรรมเมสุ ต
มุส + ต	ลบสระ อ ท้าย มุส ชาติ	ชาติสุสนโต โลโป ฯลฯ
มุ + ฐ	เปลี่ยน สุต เป็น ฐ	สาทิสนุต...หฺสาทิหิ ฐุโ
มุจฺจ + ส	ลง ส ฉัฏฐีวิภคตี	สามีสมี ฉฐุธิ
มุจฺจ + สส	ลง ส อาคม	สาคโม เส

สำเร็จรูปเป็น มุจฺจสฺส = อันโลกธรรมถูกต้องแล้ว

โลกธมฺเมหิ ศัพท์เป็นสัตตमितัพริสสมาส แยกเป็น โลก + ธม + หิ

โลก ศัพท์เป็นนามภิตัก มาจากรากศัพท์ว่า ลุช (วินาส=พินาศ-สลาย) + ณ, ลุจ (วินา-เส=พินาศ-สลาย) + ณ, โลก (ปติภูจาย=ยืน-ตั้งอยู่) + อ

ลุช + ณ	ลง ณ ปัจจัย	วิสรุชปทาหิตโต ณ
ลุช + ณ	ลบสระ อ ท้าย ลุช ชาติ	ชาติสุสนโต โลโป ฯลฯ
โลช + ณ	วุทธิ อุ เป็น โ	อสโยคนตสส วุทธิ การิเต
โลช + อ	ลบ ณ อนุพันธ์	การิตานํ โณ โลปี
โลก + อ	เปลี่ยน ช เป็น ก	กวจิ ชาติวิภคตีปจฺจยानํ
โลก	นำ ก ประกอบกับ อ	นเย ปริ ยุตเต

สำเร็จรูปเป็น โลก = สัตว์, สัตว์โลก, โลก มีรูปวิเคราะห์ว่า ลุชชตีติ โลโก สัตว์ผู้จะ

พินาศ ชื่อว่าโลกะ

ลุจ + ณ	ลง ณ ปัจจัย	วิสรุชปทาหิตโต ณ
ลุจ + ณ	ลบสระ อ ท้าย ลุจ ชาติ	ชาติสุสนโต โลโป ฯลฯ
โลจ + ณ	วุทธิ อุ เป็น โ	อสโยคนตสส วุทธิ การิเต
โลจ + อ	ลบ ณ อนุพันธ์	การิตานํ โณ โลปี
โลก + อ	เปลี่ยน จ เป็น ก	กคา จชานํ
โลก	นำ ก ประกอบกับ อ	นเย ปริ ยุตเต

สำเร็จรูปเป็น โลก = โลก มีรูปวิเคราะห์ว่า ลุจจติ ปลุจจติ วินาส คจจตีติ โลโก โลก

ที่กำลังถึงความพินาศ ชื่อว่าโลกะ

โลก + อ	ลง อ ปัจจัย	สพฺพโต ญฺวตฺตวาวี วา
โลก + อ	ลบสระ อ ท้าย โลก ชาติ	ชาติสุสนโต โลโป ฯลฯ
โลก	นำ ก ประกอบกับ อ	นเย ปริ ยุตเต

สำเร็จรูปเป็น โลก = โลก มีรูปวิเคราะห์ว่า ปุณฺณปาณฺณวิเสสกานิ โลภิกฺขินฺติ

ปติภูจหนติ เอตถาติ โลโก โลกเป็นสถานที่ที่ตั้งอยู่ของความต่างกันแห่งบุญและบาป ชื่อว่าโลกะ

ธมเมหิ ศัพท์เป็นนามกิตก์ มาจากรากศัพท์ว่า ธร (ธารณะ=ทรงไว้-ตั้ง-รับ-วาง) + รมม

+ หิ

ธร + รมม	ลง รมม ปัจจัย	ธราทีหิ รมโม่
ธร + รมม	ลบสระ อ ท้าย ธร ธาตุ	ธาทุสสนโต โลโป ฯลฯ
ธ + อมม	ลบ รุ ท้ายธาตุ และ รุ อนุพันธ์ รมหิ รมโต ราหิ โน	
ธ + อมม	ลบสระหน้า ปกติสระหลัง	สรโลโปมาเทศปจจยาฯ
ธมม + หิ	ลง หิ ตติยาวิภัตติ	กตตริ จ
ธมเม + หิ	เปลี่ยน อ ที่ ม เป็น เอ	สุหิสวกาโร เอ

สำเร็จรูปเป็น ธมเมหิ = อันธรรมทั้งหลาย

โลก + ธมเมหิ

สำเร็จรูปเป็น โลกธมเมหิ = อันธรรมในโลกทั้งหลาย มีรูปวิเคราะห์ว่า โลก ธมมา โลกธมมา ธรรมทั้งหลายในโลก ชื่อว่าโลกธรรม

จิตต ศัพท์เป็นนามกิตก์ มาจากรากศัพท์ว่า จินต (จินตายุ=คิด-นึก-ดำริ) + ต + สิ, จิ

(จเย=สั่งสม-ก่อสร้าง) + ต + สิ, จิตต (จิตติกรณะ=วิจิตร-ตระการ-งดงาม) + อ + สิ

จินต + ต	ลง ต ปัจจัย	พุทคมาทิตเถ กตตริ
จินต + ต	ลบสระ อ ท้าย จินต ธาตุ	ธาทุสสนโต โลโป ฯลฯ
จิต + ต	เปลี่ยน น เป็น นิคหิต (◌)	นิคคหิต สโยคาหิ โน
จิต + ต	ลบนิคหิต (◌) เพราะ ต	พยุชเชเน จ
จิตต + สิ	ลง สิ ปฐมวิภัตติ	สิงคตเถ ปจมา
จิตต + อ	เปลี่ยน สิ เป็น อ	สิ
จิตต	แยก ลบ รวม	ปุพพมโหฯ สรโลโปฯ นเยฯ

สำเร็จรูปเป็น จิตต = จิต, ใจ มีรูปวิเคราะห์ว่า อารมมณฺ์ จินเตติ วิชานาตีติ จิตต ชื่อว่าจิต, ใจ เพราะรู้อารมณฺ์

จิ + ต	ลง ต ปัจจัย	พุทคมาทิตเถ กตตริ
จิต + ต	ซ้อน ต	ปรเทวภาโว จาเน
จิตต + สิ	ลง สิ ปฐมวิภัตติ	สิงคตเถ ปจมา
จิตต + อ	เปลี่ยน สิ เป็น อ	สิ
จิตต	แยก ลบ รวม	ปุพพมโหฯ สรโลโปฯ นเยฯ

สำเร็จรูปเป็น จิตต = จิต, ใจ มีรูปวิเคราะห์ว่า สพเพสุ จิตเตสุ ยํ โลภียกุสลากุสละ-
มหากิริยาจิตตํ ตํ ขวนวิถิวเสน อตตโน สนนานํ จินตตีติ จิตตํ บรรดาจิตทุกดวง จิตที่เป็นกุศล อกุศล และ
มหากิริยาจิตฝ่ายโลภียะ ชื่อว่าจิต เพราะสั่งสมกระแสดิจิตของตนโดยความเป็นขวนวิถึ, วิปากํ กम्म-
กิเลสเหหิ จิตนฺติ จิตตํ วิปากจิต ชื่อว่าจิต เพราะกรรมกิเลสสั่งสมไว้แล้ว

จิตต + อ	ลง อ ปัจจัย	สพพโต ญวุตวาวิ วา
จิตต + อ	ลบสระ อ ท้าย จิตต ธาตุ	ธาทุสสนโต โลโป ฯลฯ
จิตต	นำ ต ประกอบกับ อ	นเย ปริ ยุตเต
จิตต + สิ	ลง สิ ปฐมวิภัตติ	สิงคตเถ ปจมา

จิตต + อํ เปลี่ยน ส เป็น อ ส

จิตต์ แยก ลบ รวม ปุพฺพมโหฯ สรโลโปฯ นเยฯ

สำเร็จรูปเป็น จิตต์ = วิจิตร, ตระการ, งดงาม มีรูปวิเคราะห์ว่า ยํ กิลฺจึ โลเก วิจิตต์
 สิบปachat สพฺพสฺส ตสฺส จิตฺเตเนว กรรมโต จิตฺเตติ วิจิตฺเตติ วิจิตต์ กรียติ เอเตนาติ จิตต์ จิตฺตกรรมตาย
 จิตฺตุนติ วุตต์ โหติ ศิลปะอันวิจิตรในโลกชนิดใดชนิดหนึ่ง ชื่อว่าจิต เพราะวิจิตร คือเป็นเครื่องทำให้วิจิตร
 เพราะทำศิลปะนั้นทั้งหมดด้วยจิตนั่นเอง ความหมายก็คือ ชื่อว่าจิต เพราะทำให้วิจิตร

ยสฺส ศัพท์เป็นสัพพนาม มาจากศัพท์ว่า ย + ส

ย + ส ลง ส ัญญีวิรัตติ สามิสฺมี ญญฺธิ

ย + สฺส ลง สฺ อาคม สาคโม เส

สำเร็จรูปเป็น ยสฺส เป็นวิเสสนะคือตัวขยาย นวสฺส วา มชฺฉิมสฺส วา เถรสฺส วา
 ภิกฺขุโน จึงแปลว่า ของภิกษุใด จะเป็นพระนวกะ พระมชฉิมะ หรือพระเถระก็ตาม

น กมฺปติ ศัพท์เป็นกริยาอาชยัต มาจากรากศัพท์ว่า กปิ (จลเน=สั้น-ห้วนไหว)+อ+ติ

กปิ + อ ลง อ ปัจจย ภูวาทิตฺ อ

กปิ + อ + ติ ลง ติ วัตตมานาวิรัตติ วัตตมานา ติ อนฺติ สิ ติ ฯ

กปฺ + อ + ติ ลบสฺระ อ ท้าย กปิ ชาติ ชาติสฺสนโต โลโป ฯฯ

กํปฺ + อ + ติ ลงนิกฺหิตอาคม (ํ) นิกฺคหิตฺถจ

กมฺปฺ + อ + ติ เปลี่ยนนิกฺหิต (ํ) เป็น ม วคฺคนตฺ วา วคฺเค

กมฺปติ นำ ปฺ ประกอบกับ อ นเย ปรี ยุตฺเต

สำเร็จรูปเป็น กมฺปติ = ย่อมห้วนไหว, น กมฺปติ = ย่อมไม่ห้วนไหว

อโสกํ ศัพท์เป็นนนิปาตบุพพบทกัมมธารยสมาส, นนิปาตบุพพทพหุพพีหิสมาส แยก

เป็น น + โสก + สิ

โสกํ ศัพท์เป็นนามกิตก์ มาจากรากศัพท์ว่า สฺจ (โสเก=เหี่ยวแห้ง-เศร้าโศก) + ณ + สิ

สฺจ + ณ ลง ณ ปัจจย ภาเว จ

สฺจ + ณ ลบสฺระ อ ท้าย สฺจ ชาติ ชาติสฺสนโต โลโป ฯฯ

โสจ + ณ วุทธิ อุ เป็น โอ อสฺโยคนตสฺส วุทธิ การิต

โสจ + อ ลบ ณ อนุพันธ์ การิตานํ โณ โลโป

โสก + อ เปลี่ยน จ เป็น ก กคา จชานํ

โสก นำ ก ประกอบกับ อ นเย ปรี ยุตฺเต

โสก + สิ ลง สิ ปฐฺมาวิรัตติ ลิงคฺตฺเถ ปจฺมา

โสก + อํ เปลี่ยน ส เป็น อ ส

โสกํ แยก ลบ รวม ปุพฺพมโหฯ สรโลโปฯ นเยฯ

สำเร็จรูปเป็น โสกํ = ความเศร้าโศก, ความเหี่ยวแห้ง มีรูปวิเคราะห์ว่า โสจํ โสโก
 ความเศร้าโศก ชื่อว่าโสกะ

น + โสกํ

อ + โสกํ เปลี่ยน น เป็น อ อดตํ นสฺส ตปฺปฺริเส

สำเร็จรูปเป็น อโสภ = ความไม่เศร้าโศก มีรูปวิเคราะห์ว่า น โสโก อโสโก ไม่มีความเศร้าโศก ชื่อว่าอโสภะ, นตฺถิ โสโก เยน โส อโสโก ไม้ที่ช่วยให้ไม่มีความเศร้าโศก ชื่อว่าอโสภะ

วิรัช ศัพท์เป็นนามกิตก์ มาจากรากศัพท์ว่า วิ + รนช (ราเค=กำหนด-ยินดี) + อ + สิ

วิ + รนช + อ	ลง อ ปัจจัย	สพฺพโต ญวฺตฺวาวิ วา
วิ + รนช + อ	ลบสระ อ ท้าย รนช ชาติ	ชาติสฺสนโต โลโป ฯลฯ
วิ + รช + อ	เปลี่ยน นช เป็น ช	รณชสฺส โช โยคฺชาใน ฌมฺหิฯ
วิรัช	นำ ช ประกอบกับ อ	นเย ปริ ยุตฺเต
วิรัช + สิ	ลง สิ ปฐมาวิภัตติ	ลึงคฺตเถ ปจฺมา
วิรัช + อ	เปลี่ยน สิ เป็น อ	สิ
วิรัช	แยก ลบ รวม	ปุพฺพมฺโหฯ สรฺโลโปฯ นเยฯ

สำเร็จรูปเป็น วิรัช = ปราศจากความกำหนด มีรูปวิเคราะห์ว่า วิคโต รโช วิรัช ชื่อว่าวิรัชะ เพราะปราศจากความกำหนด

เขม ศัพท์เป็นนามกิตก์ มาจากรากศัพท์ว่า ซี (ขเย=สิ้น-เสื่อม) + ม/มน + สิ

ซี + ม	ลง ม ปัจจัย	สมาทฺธิ ฌมา
เข + ม	วุทธิ อี เป็น เอ	อญฺเณสุ จ
เขม + สิ	ลง สิ ปฐมาวิภัตติ	ลึงคฺตเถ ปจฺมา
เขม + อ	เปลี่ยน สิ เป็น อ	สิ
เขม	แยก ลบ รวม	ปุพฺพมฺโหฯ สรฺโลโปฯ นเยฯ

สำเร็จรูปเป็น เขม = ปราศจากภัย, แดนเกษม, นิพพาน มีรูปวิเคราะห์ว่า นิพฺภยฺญฺ-เรน เขม, ขยนฺติ วา เอเตน รากคฺคิอาทโยติ เขม ชื่อว่าเขมะ เพราะปราศจากภัย หรือเป็นที่สิ้นไฟระคะ เป็นต้น

ซี + มน	ลง มน ปัจจัย	ขยาทฺธิ มน ม จ โต วา
ซี + ม	ลบ น อนุพันธ์	กฺวจิ ชาติวิภัตติปจฺจยानํฯ
เข + ม	วุทธิ อี เป็น เอ	อญฺเณสุ จ
เขม + สิ	ลง สิ ปฐมาวิภัตติ	ลึงคฺตเถ ปจฺมา
เขม + อ	เปลี่ยน สิ เป็น อ	สิ
เขม	แยก ลบ รวม	ปุพฺพมฺโหฯ สรฺโลโปฯ นเยฯ

สำเร็จรูปเป็น เขม = ที่สิ้นอุปัทวะและอุปสรรค, แดนเกษม, นิพพาน มีรูปวิเคราะห์ว่า ขียนฺติ เอตถ อุปฺททฺวุปฺสคฺคาทโยติ เขม ชื่อว่าเขมะ เพราะเป็นที่สิ้นอุปัทวะและอุปสรรค เป็นต้น

เอตมมงคลมุตตม เป็นบทสนธิ ตัดบทเป็น เอต + มงคล + มุตตม เปลี่ยนนิคหิต (◌) ที่ ต เป็น ม ด้วยสูตรว่า วคฺคนฺตฺ วา วคฺเค, เปลี่ยนนิคหิต (◌) ที่ ล เป็น ม ด้วยสูตรว่า มทา สเร

๒) คำศัพท์ตามคัมภีร์อภิธานปิฎก

โลกะ ศัพท์ มีความหมาย ๓ อย่างคือ

๑) สังขาระ แปลว่า สังขาร

รูปวิเคราะห์: สงฺขาโร ลุชฺชตฺติ โลโก สังขาร ชื่อว่าโลก เพราะอรธกว่าต้องแตกสลายย่อยยับไป

อุทาหรณ์: ลุขชตีติ ปลุขชตีติ โข ภิกขุ ตสฺมา โลโก^{๑๔๐} ภิกขุ ที่เรียกว่าโลก เพราะจะต้องแตกสลายย่อยยับไป ตตถ สงฺขาโร เอว โลโก สงฺขารโลโก บรรดาโลกเหล่านั้น โลกคือสังขาระ ชื่อว่าสังขารโลก เอโก โลโก, สพฺเพ สตฺตา อาหารภูจิจิติกา^{๑๔๑} โลกหนึ่ง ได้แก่ สัตว์ทั้งปวงดำรงอยู่ได้เพราะอาหาร

๒) ภาวะ แปลว่า ภพ, จักรวาล, โลก ตั้งแต่กามภพเป็นต้นไป

รูปวิเคราะห์: โลภียติ วิจิตตการโต ทิสฺสตีติ จกฺกวาฬสงฺขาโต โอกาโส โลโก โอกาสะ กล่าวคือจักรวาล ชื่อว่าโลก เพราะอรรถว่าเห็นหรือปรากฏอย่างวิจิตรพิสดาร

อุทาหรณ์: ยาวตา จนนิมฺสุรียา ปรีหรนฺติ ทิสฺสา ภนฺติ วิโรจมานา
 ตาว สหสฺสธา โลโก เอตถ เต วตฺตตี วโส^{๑๔๒}

ดวงจันทร์และดวงอาทิตย์ ย่อมโคจรส่องทึคทั้งหลายให้สว่างไสวอยู่
 เท่าใด อำนาจของท่านย่อมเป็นไปใน ๑,๐๐๐ จักรวาลเท่านั้น

๓) ชนะ แปลว่า สัตว์โลก

รูปวิเคราะห์: โลภียติ เอตถ ปุณฺณปาปี ตพฺพิปาโก จาติ สฺตฺโต โลโก สัตว์ ชื่อว่าโลก เพราะอรรถว่าเป็นที่ปรากฏกุศล อกุศล และผลของกุศล อกุศลนั้น

อุทาหรณ์: สสฺสโต โลโกติ วา อสฺสสฺสโต โลโกติ วา^{๑๔๓} เห็นว่าโลกเที่ยงบ้าง ว่าโลกไม่เที่ยงบ้าง อัย โลโก ปโร โลโก พรหมโลโก สเทวโก อัย วุจฺจติ โลโก^{๑๔๔} โลกนี้ โลกหน้า พรหมโลกพร้อมทั้งเทวโลก นี้เรียกว่าโลก

โลกะ ศัพท์ที่มีความหมายว่า สัตว์โลกนั้น มีคุณสมบัติต่างกัน ๓ ประการ คือ

๑) กิเลสโลกะ รูปวิเคราะห์: ราคาทิเกลสพฺหุลตาย กามาวจรสฺตฺตา กิเลสโลโก ชื่อว่ากิเลสโลก คือ เหล่าสัตว์ผู้มีจิตหยั่งลงเป็นไปในกามภุมิ เพราะเป็นผู้มากไปด้วยกิเลสมีรากะเป็นต้น กิลิสฺสนํ กิเลส วิปากทุกฺขนฺติ อตฺโต ตสฺมา ทุกฺขพฺหุลตาย อปาเยสุ สฺตฺตา กิเลสโลโก ความเร่าร้อน ชื่อว่ากิเลส หมายถึงทุกข์ที่เป็นผล กิเลสโลกจึงได้แก่เหล่าสัตว์ในอบาย เพราะมีความทุกข์มาก

๒) ภาวโลกะ รูปวิเคราะห์: ฆานาภิญญาปริพฺพุทฺธิยา รูปาวจรสฺตฺตา ภาวโลโก ชื่อว่าภาวโลก คือ เหล่าสัตว์ผู้มีจิตหยั่งลงเป็นไปในรูปภุมิ เพราะเป็นผู้มีปรีชาด้วยฆานและอภิญญา ตทณฺเวย สฺตฺตา สมฺปตฺติภวภาวโต ภาวโลโก ภาวโลก ได้แก่เหล่าสัตว์นอกเหนือจากกิเลสโลก เพราะมีสัมปตติภพ^{๑๔๕}

๓) อินทรีย์โลกะ รูปวิเคราะห์: อาเนญชฺสมาธิพฺหุลตาย วิสฺทินฺทฺริยตฺตา อรูปา-
 วจรสฺตฺตา อินฺทฺริยโลโก ชื่อว่าอินทรีย์โลก คือ เหล่าสัตว์ผู้มีจิตหยั่งลงเป็นไปในอรูปภุมิ เพราะเป็นผู้มีอินทรีย์แก่กล้า เนื่องจากเป็นผู้มากไปด้วยอาเนญชสมาธิ (สมาธิที่ไม่หวั่นไหว) ตตถ เย วิมุตฺติปริปาจเกหิ อินฺทฺริเยหิ สมฺนฺนาคตา สฺตฺตา เต อินฺทฺริยโลโก อินฺทฺริยโลก ได้แก่เหล่าสัตว์ที่ถึงพร้อมด้วยอินทรีย์ที่บ่ม
 ความหลุดพ้น

^{๑๔๐} ส.สพ. (บาลี) ๑๘/๘๒/๔๙.

^{๑๔๑} ขุ.ป. (บาลี) ๓๑/๒๐๘/๒๔๙.

^{๑๔๒} ม.ม. (บาลี) ๑๒/๕๐๓/๔๔๕.

^{๑๔๓} ที.ส. (บาลี) ๙/๔๒๐/๑๘๓.

^{๑๔๔} ขุ.จ. (บาลี) ๓๐/๑/๒๖.

^{๑๔๕} นิติ.ธาท. ๗๑๘-๗๒๑.

โลกะ ศัพท์ที่หมายถึง โลก, ภาพภูมิ ตามคัมภีร์อภิธานมีศัพท์ที่ใช้ในความหมายเดียวกัน
๒ ศัพท์ ประกอบด้วย

๑) **โลกะ** แปลว่า โลก, ภาพ

รูปวิเคราะห์: ลุขชตติ โลโก โลกที่มีความเสื่อม ชื่อว่าโลกะ (ลุข วินาสะ=พินาศ-สลาย + อ) ลุจจติ ปลุจจติ วินาส คจจตติ โลโก โลกที่กำลังถึงความพินาศ ชื่อว่าโลกะ (ลุจ วินาสะ=พินาศ-สลาย + อ) ปุณณปุณณวิเสสกานิ โลกียนติ ปติภูจหนติ เอตถาติ โลโก โลกเป็นสถานที่ที่ตั้งอยู่ของความต่างกันแห่งบุญและบาป ชื่อว่าโลกะ (โลก ปติภูจาย=ยืน-ตั้ง-ดำรง + อ)

อุทาหรณ์: นสสติ วต โภ โลโก วินสสติ วต โภ โลโก^{๑๔๖} ท่านผู้เจริญ โลกย่อมพินาศย่อยยับไป

๒) **ภวนะ** แปลว่า โลก, ภาพ

รูปวิเคราะห์: ภวนติ เอตถาติ ภวน โลกที่มีทุกอย่าง ชื่อว่าภวนะ (ภุ สุตตาย=เป็น-อยู่-มี + ยุ)

โลกะ ศัพท์ที่หมายถึง สัตว์, บุคคล ตามคัมภีร์อภิธานมีศัพท์ที่ใช้ในความหมายเดียวกัน
๑๓ ศัพท์ ประกอบด้วย

๑) **ปาณะ** แปลว่า สัตว์, ผู้มีปราณ

รูปวิเคราะห์: ปาณนติ ชีวนติ สตตะตา เอเตนาติ ปาโณ, โส อสสาตถิติ ปาโณ สัตว์ชื่อว่าปาณะ เพราะมีลมปราณที่ช่วยให้มีชีวิตอยู่ (ปาณ ชีวเน=เป็นอยู่ + อ, ป + อน ปาณเน=หายใจ + อ)

อุทาหรณ์: เอกาหิ ภนเต ปาณิ อภินิมินิสสามิ เสยยถาปิ มหาปรวิ เย ปรวินิสสิธา ปาณา เต ตตถ สงกามะสุสามิ เอเกน หตเถน ปรวิ ปรวิตเตสุสามิ^{๑๔๗} ขอประทานพระวโรกาส ข้าพระพุทธเจ้าจักเนรมิตฝ่ามือข้างหนึ่งให้เป็นเช่นแผ่นดินใหญ่ ย้ายเหล่าสัตว์ที่อาศัยแผ่นดินอยู่ไปรวมกันที่ฝ่ามือหนึ่ง แล้วใช้มืออีกข้างหนึ่งพลิกแผ่นดิน พระพุทธเจ้าข้า

๒) **สรีรี** แปลว่า สัตว์, ผู้มีร่างกาย

รูปวิเคราะห์: สรริสงขาโต กาโย ยสสทธิ, โส สรริรี สัตว์ชื่อว่าสรีรี เพราะมีร่างกาย (สรริรี + อี)

๓) **ภุตตะ** แปลว่า สัตว์, ผู้เป็นไปตามกรรม

รูปวิเคราะห์: กมเมน ภวตติ ภุต สัตว์ชื่อว่าภุตตะ เพราะเป็นไปตามกรรม (ภุ สุตตาย=เกิด-เป็น + ต)

อุทาหรณ์: ภุตเต ภุตโต สญชานาติ^{๑๔๘} หมายรู้สัตว์ โดยความเป็นสัตว์ ตตราย ภุต-สพโท ปญจกชนธ อมนุสส ธาตุ วิชชมาน ชีณาสวสตรุกขาทีสุ ทิสสติ จาตุम्मหาราชิกานํ ทิ เหฏฐา สตตะตา อธิ ภุตตติ อธิปเปตา^{๑๔๙} ภุต ศัพท์นี้ หมายถึงชั้น ๕ อมนุษย์ สิ่งที่มีอยู่ พระชีณาสพ สัตว์ และต้นไม้เป็นต้น แต่ในที่นี้ หมายถึงสัตว์ทั้งหลายที่อยู่ต่ำกว่าชั้นจาตุมหาราช

^{๑๔๖} วิ.ม.(บาลี) ๔/๘/๗.

^{๑๔๗} วิ.ม.ห.(บาลี) ๑/๑๗/๙.

^{๑๔๘} ม.ม.(บาลี) ๑๒/๓/๒.

^{๑๔๙} ม.ม.อ.(บาลี) ๑/๓/๓๔.

๔) สัตตะ แปลว่า สัตว์, ผู้ติดอยู่ในอารมณ์

รูปวิเคราะห์: รูปาทีสุ สยชตีติ สโตโต สัตว์ชื่อว่าสัตตะ เพราะติดข้องอยู่ในกามคุณ ทั้ง ๕ มีรูปารมณณ์เป็นต้น (สยช สงเค=ติด-ข้อง + ต) รูปาทีสุ สดตวิสดตตาย ประสยจ สชชปาปนญเรน สดตคณโยคโต วา สโตโต ชื่อว่าสัตตะ เพราะติดข้องหมกมุ่นอยู่ในกามคุณ ๕ มีรูปารมณณ์เป็นต้น หรือ เพราะทำให้ผู้อื่นติดข้อง หรือเพราะประกอบด้วยคุณลักษณะของผู้ติดข้อง (สดต สมพนธ=ผูก-ติด + ณ) นิจจนทราโคปิ รูปุหิยา สดตตาดิ วุจจติ แม้นท่านผู้ปราศจากฉันทราคะแล้ว ท่านก็เรียกว่าสัตว์ตามสำนวนที่ใช้กัน

อุทาหรณ์: อล โมคคัลลาน มา เต รุจจิ ปจวี ปริวตเตตุ วิปลลาสิปี สดตดา ปฏิก-
ลเภยยุ^{๑๕๐} อย่าเลย โมคคัลลานะ เธออย่าพอใจที่จะพลิกแผ่นดินเลย หมูสัตว์จะเข้าใจผิดได้ อจฉริยัม วต
โก อพฺพุตัม วต โภ เอวรูปิ นาม สดโต ภวิสสตี^{๑๕๑} น่าอัศจรรย์จริงไม่เคยปรากฏที่มีสัตว์รูปร่างอย่างนี้

๕) เทหี แปลว่า สัตว์, ผู้มีร่างกาย

รูปวิเคราะห์: เทโ ทกาโย อสสาตถิติ เทหี สัตว์ชื่อว่าเทหี เพราะมีร่างกาย (เทห +
อิ)

อุทาหรณ์: วิสุทฺธิยา สีลาทิปปฎิปปตฺติยา สพเพปิ เทหิโน โหนตุ วิมุตฺติรสภาคิโน^{๑๕๒}
ด้วยการรักษาศีลเป็นต้นอันบริสุทธิ์ ขอสัตว์ทั้งหลายทั้งปวงจงเป็นผู้มีส่วนแห่งวิมุตติรส จกฺกวาเพสุ-
นนเตสุ สมมฺตานนตฺเทหิโน สทา ภทฺธานิ ปสฺสนตุ สุขิโน ทิมมาเยกา^{๑๕๓} ขอสัตว์ทั้งหลายในอนันต
จักรวาล จงเป็นผู้มีความสุข มีอายุยืน เห็นแต่สิ่งดี ๆ ทุกเมื่อเทอญ

๖) ปุคคละ แปลว่า สัตว์, บุคคล

รูปวิเคราะห์: ปุเรตีติ ปุติ, ปุติสงขาตํ อาหารํ คลติ อทตีติ ปุคฺคโล ของเนาที่เต็มอยู่
ชื่อว่าปุติ (ปุร ปุเรน=เต็ม-ทำให้เต็ม + ต) สัตว์ชื่อว่าปุคคละ เพราะกินอาหารคือของเนา (ปุติ + คล
คลเน=กิน + อ) สดตทานํ आयु ปุเรนโต คจฉตีติ ปุคฺโค, ตํ ลาทิ ภกฺขตีติ ปุคฺคโล ชื่อว่าปุคคละ เพราะกิน
อาหารที่ทำอายุของสัตว์ให้เต็มแล้วจึงเป็นไป (ปุคค + ลา ภกขเน=กิน + อ) ปุ นิรยํ คลติ คจฉตีติ
ปุคฺคโล ชื่อว่าปุคคละ เพราะไปสู่นรก (ปุ + คล คมเน=ไป + อ) สดตนิกายสส ปุรณโต จวนูปชชนธม-
ตาย คลนโต จ ปุคฺคโล ชื่อว่าปุคคละ เพราะทำหมู่มสัตว์ให้เต็มและเคลื่อนไปสู่ความเป็นธรรมดาคือความ
เกิดและความตาย (ปุร + คล)

อุทาหรณ์: ตโย ปุคฺคลา เสกฺโข ปุคฺคโล อเสกฺโข ปุคฺคโล เนวเสกฺขานาเสกฺโข
ปุคฺคโล^{๑๕๔} บุคคล ๓ จำพวก คือ ๑) เสขบุคคล ๒) อเสขบุคคล ๓) เนวเสขานาเสขบุคคล จตฺตาโรเม
ภิกฺขเว ปุคฺคลา สนฺโต สวิชฺชมานา โลกสฺมี^{๑๕๕} ภิกษุทั้งหลาย บุคคล ๔ จำพวกนี้มีปรากฏอยู่ในโลก

^{๑๕๐} วิ.มหา.(บาลี) ๑/๑๗/๙.

^{๑๕๑} วิ.มหา.(บาลี) ๑/๒๓๐/๑๖๓.

^{๑๕๒} พุ.อุ.อ.(บาลี) ๘๐/๔๖๕.

^{๑๕๓} มงคลตลที่ปนี.๒/๔๘๐. (พุทธโย ภาโค หน้า ๔๘๐ คาทาที่ ๑๑)

^{๑๕๔} ที.ปา.(บาลี) ๑๑/๓๐๕/๑๙๕.

^{๑๕๕} อจ.จตุกก.(บาลี) ๒๑/๖/๗.

๗) ชีวะ แปลว่า สัตว์, ผู้มีชีวิต

รูปวิเคราะห์: ชีวนติ เยนนาติ ชีโว, ตมสสตุถิติ ชีโว สัตว์ชื่อว่าชีวะ เพราะมีลมปราณที่ช่วยให้มีชีวิตอยู่ (ชีวะ ปาณธารณ=มีอายุยืน + อ)

อุทาหรณ์: มจโจติ สตุโต นโร มานโว โปโส บุคคโล ชีโว ชาตุ ชนตุ อินทคุ มนุโซ^{๑๕๖} คำว่า สัตว์ ได้แก่ สัตว์ นรชน มานพ บุรุษ บุคคล ผู้มีชีวิต ผู้เกิด สัตว์เกิด ผู้เป็นไปตามกรรม มนุษย์

๘) ปาณี แปลว่า สัตว์, ผู้มีปราณ

รูปวิเคราะห์: ยถาตุตตโต ปาโณ ยสสตุถิติ ปาณี สัตว์ชื่อว่าปาณี เพราะมีลมปราณ (ปาณ + อี)

อุทาหรณ์: ยปี ภิกขเว ตถาคโต ปุริมฺ ชาตี ปุริมฺ ภวํ ปุริมฺ นิเกตํ ปุพฺเพ มนุสฺสญฺโต สมานो อตฺถุปสฺสยหิตํ ฌมฺมุปสฺสยหิตํ วาจํ ภาสิตา อโหสิ พหุชนํ นินฺทเสสิ ปาณินํ หิตสุชาวโห ฌมฺมยาคี^{๑๕๗} ภิกษุทั้งหลาย ในชาติก่อน ภพก่อน กำเนิดก่อน ตถาคตเกิดเป็นมนุษย์เป็นผู้กล่าววาจาประกอบด้วย ประโยชน์ ประกอบด้วยธรรม แนะนำคนหมู่มาก เป็นผู้นำประโยชน์และความสุขมาให้แก่สัตว์ทั้งหลาย เป็นผู้บูชาธรรมเป็นปกติ

๙) ปชา แปลว่า สัตว์, ประชา

รูปวิเคราะห์: ปกาเรน ชาตตตา ปชา สัตว์ชื่อว่าปชา เพราะเกิดมาโดยแตกต่างกัน (ป +ชน ชนเน=เกิด + กวิ + อา)

อุทาหรณ์: นาหนตํ พฺราหฺมณ ปสฺสามิ สเทวเก โลเก สมารเก สพรหฺมเก สสสมณ- พฺราหฺมณียา ปชาย สเทวมนุสฺสาย ยมฺหํ อภิวาเทยย^{๑๕๘} พฺราหฺมณํ ในโลก พร้อมทั้งเทวโลก มารโลก พรหมโลก ในหมู่สัตว์ พร้อมทั้งสมณะ พฺราหฺมณ เทพ และมนุษย์ เราไม่เห็นใครที่เราควรจะไหว้ สเทวโก เจปิ ทิฆ โลก สมารโก สพรหฺมโก สสสมณพฺราหฺมณิ ปชา สเทวมนุสฺสา^{๑๕๙} ทิฆะ ถ้ามนุษย์โลก พร้อมทั้ง เทวโลก มารโลก พรหมโลก หมู่สัตว์ พร้อมทั้งสมณพฺราหฺมณ เทวดาและมนุษย์

๑๐) ชันตุ แปลว่า สัตว์, ผู้เกิด, บุคคล

รูปวิเคราะห์: ชายตีติ ชนตุ สัตว์ชื่อว่าชันตุ เพราะเป็นผู้เกิดมา ชนียเต กมฺมกิลเสเสหิ ชายตี กมฺมกิลเสหิติ วา ชนตุ ชื่อว่าชันตุ เพราะกรรมกิลเลสให้เกิดมา หรือเพราะเกิดมาด้วยกรรมกิลเลส (ชน ชนเน=เกิด + ต)

อุทาหรณ์: โย ฌมฺมลทฺธสฺส ททาติ ทานํ อฏฺฐจฺานวิริยาธิตสฺส ชนตุ^{๑๖๐} บุคคลใดให้ทานแก่ท่านผู้บรรลุธรรม ผู้มีความขยันหมั่นเพียรอันตนบรรลุแล้ว อุปฺปึ วิทิตฺวาน สงฺโกติ โลเก ตสฺเสว ชนตุ วินยาย สิกฺขเตติ^{๑๖๑} บุคคลทราบอุปฺปึว่าเป็นเครื่องข้องในโลกแล้ว พึงศึกษาเพื่อกำจัดอุปฺปึนั้น

^{๑๕๖} ขุ.ม.(บาลี) ๒๙/๑/๓.

^{๑๕๗} ที.ปา.(บาลี) ๑๑/๒๑๒/๑๓๓.

^{๑๕๘} วิ.มทา.(บาลี) ๑/๒/๒.

^{๑๕๙} ม.มฺ.(บาลี) ๑๒/๓๓๑/๒๙๕.

^{๑๖๐} สฺ.ส.(บาลี) ๑๕/๓๓/๒๔.

^{๑๖๑} สฺ.ส.(บาลี) ๑๕/๑๕๖/๑๔๑.

๑๑) ชนะ แปลว่า สัตว์, ชน

รูปวิเคราะห์: กุสลา กุสลั ชนตติ ชโน สัตว์ชื่อว่าชนะ เพราะทำกุศลกรรมและอกุศลกรรมให้เกิด (ชน ชนเน=เกิด + อ)

อุทาหรณ์: ตเมณั ชโน ทิสวา เอว วเทยย อมโภ กิเมวิท หริยติ ชณณชณณั วียาติ^{๑๖๒} คนเห็นภาชนะสำริดนั้นแล้วพึงกล่าวอย่างนี้ว่า ท่านผู้เจริญ สิ่งที่ท่านนำไปนี้คืออะไร ดูเหมือนจะเป็นของที่น่าพอใจอย่างยิ่ง เสยยถาปี ภิกขเว ยั อิมสมิ เขตวเน ตินกภูจสาชาปลาสิ ตั ชโน หเรยย วา ทเทยย วา ยถาปจจยั วา กเรยย^{๑๖๓} เปรียบเหมือนคนนำหญ้า ไม้ กิ่งไม้ และใบไม้ ที่มีอยู่ในเขตวันนี้ไปเผาหรือจัดการไปตามเรื่อง

๑๒) โลกะ แปลว่า สัตว์, สัตว์โลก

รูปวิเคราะห์: ลุชชติติ โลโก สัตว์ชื่อว่าโลกะ เพราะเป็นผู้จะพินาศ (ลุช วินาเส=พินาศ + ณ)

อุทาหรณ์: อถโข ภควา พุทฺหมโน จ อชฌเมสนั วิทิตวา สตเตสุ จ การุณยตัง ปฏิจจ พุทฺธจกขุณา โลกั โวลเเกสิ^{๑๖๔} ครั้งนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงรับคำทูลอาราธนาของพรหม และเพราะอาศัยพระมหากรุณาในหมู่สัตว์ จึงทรงตรวจดูสัตว์โลกด้วยพุทธจักขุ

๑๓) ตถาคตะ แปลว่า สัตว์

รูปวิเคราะห์: ยถา ปุริมกา สตตา ซาติชรามรณั คจฉนติ ตถา อยมปิ คจฉตติ ตถาคโต สัตว์ชื่อว่าตถาคตะ เพราะเป็นผู้พากันไปสู่ความเกิด ความแก่และความตายเหมือนพวกที่เกิดมาก่อน (ตถา + คมฺ คตฺมิหิ=ไป-ถึง-บรรลุ + ต)

อุทาหรณ์: สสฺสโต โลโกติปิ อสสฺสโต โลโกติปิ อนฺตวา โลโกติปิ อนฺนตวา โลโกติปิ ตัง ชิวํ ตัง สรริณฺตีปิ อญญํ ชิวํ อญญํ สรริณฺตีปิ โหติ ตถาคโต ปรมฺมรณฺดาตีปิ น โหติ ตถาคโต ปรมฺมรณฺดาตีปิ โหติ จ น จ โหติ ตถาคโต ปรมฺมรณฺดาตีปิ เนว โหติ น น โหติ ตถาคโต ปรมฺมรณฺดาตีปิ ตานิ เม ภควา น พยากโรติ^{๑๖๕} โลกเที่ยง โลกไม่เที่ยง โลกมีที่ที่สุด โลกไม่มีที่ที่สุด ชีวะกับสรีระเป็นอย่างเดียวกัน ชีวะกับสรีระเป็นคนละอย่างกัน หลังจากตายแล้ว สัตว์เกิดอีก หลังจากตายแล้ว สัตว์ไม่เกิดอีก หลังจากตายแล้ว สัตว์เกิดอีกและไม่เกิดอีก หลังจากตายแล้ว สัตว์จะว่าเกิดอีกก็มีใช่ จะว่าไม่เกิดอีกก็มีใช่ พระผู้มีพระภาคเจ้ายังไม่ทรงตอบทีฎฐิเหล่านั้นแก่เรา ตถาคโตติ สตโต^{๑๖๖} บทว่า ตถาคโต หมายถึง สัตว์

จิตตะ ศัพท์ มีความหมาย ๖ อย่าง คือ

๑) วิถยานะ แปลว่า จิต อุทาหรณ์: สมาหิตัง จิตตํ เอกคคั^{๑๖๗} จิตอันตั้งมั่นแล้วในอารมณ์เดียว จิตตัมโน มานสิ หทยํ ปณฺฑริ^{๑๖๘} จิต มโน มานัส หทัย ปณฺฑริ

^{๑๖๒} ม.ม. (บาลี) ๑๒/๖๑/๓๙-๔๐.

^{๑๖๓} ส.ช. (บาลี) ๑๗/๓๓/๒๘.

^{๑๖๔} วิ.ม. (บาลี) ๔/๙/๙.

^{๑๖๕} ม.ม. (บาลี) ๑๓/๑๒๒/๙๗.

^{๑๖๖} ม.ม.อ. (บาลี) ๒/๑๒๒/๑๐๕.

^{๑๖๗} วิ.ม.ห. (บาลี) ๑/๑๑/๕.

^{๑๖๘} อภิ.สจ. (บาลี) ๓๔/๖๘/๓๓.

๒) **จิตตกำมมะ** แปลว่า จิตตรกรรมภาพเขียน อุทาหรณ์: ทิฏฐัง โว ภิกขเว จรณัง นาม จิตต^{๑๖๙} ภิกขุทั้งหลาย ภาพจิตรกรรมที่เขาเขียนไว้ เธอทั้งหลายเห็นแล้วหรือ

๓) **วิจิตตะ** แปลว่า ความวิจิตร อุทาหรณ์ วิจิตตวตถาภรณา^{๑๗๐} มีเสื้อผ้าอาภรณ์ อันวิจิตร

๔) **ปัลลัตติ** แปลว่า นามบัญญัติ คือ ผู้มีชื่อว่าจิตตะ อุทาหรณ์: จิตโต คหปติ สัมมิ วา คณิ วา ปุคคัลล วา นิมนเตตตุกาโม โหติ^{๑๗๑} คหบดีชื่อว่าจิตตะต้องการนิมนต์สงฆ์ คณะ หรือบุคคล

๕) **จิตตมาสะ** แปลว่า เดือนห้า อุทาหรณ์: จิตตมาโส^{๑๗๒} เดือนจิตตะ (เดือน ๕ ช่วง เมษายน-พฤษภาคม) จิตตมาสะภาพกฤษส อุโปสถทิวเส ปาโตว^{๑๗๓} รุ่งเช้าวันอุโปสถข้างแรมเดือน ๕ จิตตเวสาขมาสะ^{๑๗๔} เดือน ๕ และเดือน ๖ ปริปุณณจหนยุตตตต้นกขตตนามวเสน ทวาทสนัน มาसानัน นามานิ เวทิตพพานิ จิตตมาสะทโย ผคฺคฺนมาสปริยุนตา ทวาทส โภจฺจาสา กเมน มาสะติ เถยฺยา พิง ทราบว่า ชื่อของเดือนทั้ง ๑๒ เรียกตามชื่อดาวนั้น ๆ ที่ลอยเด่นคู่กับดวงจันทร์ในวันเพ็ญ ตั้งแต่เดือนจิตตะ (เดือน ๕) จนถึงเดือนผคฺคฺน (เดือน ๔) ตามลำดับ

๖) **อัจจริยะ** แปลว่า ความอัศจรรย์ อุทาหรณ์: อิงฆ มหฺติ นิสาเมหิ, จิตตรูปว ทิสฺสตี^{๑๗๕} เขียวดูเกิดมีตรี ละมั่งทองปรากฏเป็นรูปนำอัศจรรย์

จิตตะ ศัพท์ที่หมายถึง จิต, ใจ ตามคัมภีร์หรือภิกษานมีศัพท์ที่ใช้ในความหมายเดียวกัน ๖ ศัพท์ ประกอบด้วย

๑) **จิตตะ** แปลว่า จิต, ใจ

รูปวิเคราะหฺ: จินเตตฺตี จิตตํ สภาพทํคิตฺ ชื่อว่าจิตตะ (จินต จินตยา=คิด-นึก-ดำริ + ต) อารมมณฺ จินเตติ ชานาตฺตี จิตตํ สภาพทํรูอารมณฺ ชื่อว่าจิตตะ

อุทาหรณ์: ปจฺมํ จิตตํ อุปฺปนฺนํ ปจฺมํ วิญญานํ ปาตุญฺตี^{๑๗๖} จิตตวงแรกเกิดขึ้น คือ ปฐมวิญญานปรากฏ

๒) **เจตตะ** แปลว่า จิต, ใจ

รูปวิเคราะหฺ: จินเตตฺตี เจโต สภาพทํคิตฺ ชื่อว่าเจตตะ (จิตฺ สยฺเจตเน=จงใจ-ตั้งใจ + อ)

อุทาหรณ์: อายสฺมา มหาโมคคฺลลานโน สพฺพาวนตํ ภิกขุสงฺฆํ เจตสา เจโต ปริจฺจ มนสากาสี^{๑๗๗} ท่านมหาโมคคัลลานะ มนสิการกำหนดจิตภิกขุสงฆ์ที่มีอยู่ทั้งหมดด้วยจิต

^{๑๖๙} ส.ข.(บาลี) ๑๗/๑๐๐/๑๑๙.

^{๑๗๐} ขุ.อป.(บาลี) ๓๒/๒๔๖/๓๒.

^{๑๗๑} วิ.จู.(บาลี) ๖/๓๓/๔๓.

^{๑๗๒} ขุ.ชา.อ.(บาลี) ๗/๑๖๙/๒๑๑.

^{๑๗๓} สารตถ.ฎีกา (บาลี) ๑/๒๑๙.

^{๑๗๔} วิสุทฺธิ.มหาฎีกา.(บาลี) ๒/๗๐๙/๔๕๑.

^{๑๗๕} ขุ.ชา.(บาลี) ๒๘/๑๘๖๔/๓๒๘.

^{๑๗๖} วิ.มหา.(บาลี) ๑/๑๗๒/๑๐๐.

^{๑๗๗} วิ.จู.(บาลี) ๗/๓๘๓/๒๐๔.

๓) มนะ แปลว่า จิต, ใจ, มนัส
 รูปวิเคราะห์: มนติ ขานาตีติ มโน สภาพที่รับรู้ ชื่อว่ามนะ (มน ภาณ=รู้ + อ)
 อุทาหรณ์: ยัม จิตตัม ตัม มโน, ยัม มโน ตัม จิตตัม^{๑๗๘} สิ่งใดเป็นจิต สิ่งนั้นเป็นใจ สิ่งใดเป็นใจ สิ่งนั้นเป็นจิต

๔) วิญญาณะ แปลว่า จิต, ใจ
 รูปวิเคราะห์: วิชานาตีติ วิญญาณัม สภาพที่รู้ชัด ชื่อว่าวิญญาณะ (วิ + ญา อวโธเนน =รู้-ตรัสรู้ + ญ)
 อุทาหรณ์: วิญญาณัม นิจจัม วา อนิจจัม วาติ. อนิจจัม ภาเนติ^{๑๗๙} วิญญาณะเที่ยงหรือไม่เที่ยง ไม่เที่ยง พระพุทธเจ้าข้า

๕) หทยะ แปลว่า จิต, ใจ, หทัย
 รูปวิเคราะห์: หรติ อตตโน อาธารนติ หทยัม สภาพที่นำไปสู่ความยินดีของตน ชื่อว่า หทยะ (หฺร หฺรณ=นำไป + ย)
 อุทาหรณ์: รสตนฺหาย คฺธิโต หทยัม นาวพฺชณฺติ^{๑๘๐} ผู้ถูกความอยากในรสครอบงำแล้ว ย่อมไม่รู้สึกลึถึงความตั้งใจ

๖) มานสะ แปลว่า จิต, ใจ, มานัส
 รูปวิเคราะห์: มโน เอว มานสํ ใจนั้นแหละคือมานสะ (มน + สณ)
 อุทาหรณ์: สุปณฺธิตีตฺ เม มานสํ สจฺจํ โภธาย^{๑๘๑} เราตั้งใจไว้ดีแล้วเพื่อรู้สัจจะทั้งหลาย

อโศกะ ศัพท์ มีความหมาย ๒ อย่าง คือ

๑) อโศจนา ไม่มีความเศร้าโศก อุทาหรณ์: อโสกํ นาม ชีณาสวสเสว จิตตัม^{๑๘๒} จิตของพระชีณาสพเท่านั้น ชื่อว่าอโศกะ

๒) อโศกะ ไม้โศก อุทาหรณ์: อโสกปุปฺพมालาหิ พุทฺธสฺส อุปนามยิ^{๑๘๓} ข้าพเจ้าน้อมพวงดอกโศกเข้าไปถวายแด่พระพุทธเจ้า

อโศกะ ศัพท์ที่หมายถึง ไม้โศก ตามคัมภีร์อภิธานมีศัพท์ที่ใช้ในความหมายเดียวกัน ๒ ศัพท์ ประกอบด้วย

๑) อโศกะ แปลว่า ไม้โศก

รูปวิเคราะห์: นตฺถิ โสโก อนเณนาติ อโสกโถ ไม้ที่ช่วยให้ไม่มีความเศร้าโศก ชื่อว่า อโศกะ (น + โสก)

^{๑๗๘} วิ.มหา.(บาลี) ๑/๑๗๒/๑๐๐.

^{๑๗๙} วิ.ม.(บาลี) ๔/๒๑/๑๘.

^{๑๘๐} พุ.เถร.(บาลี) ๒๖/๗๓๓/๓๗๐.

^{๑๘๑} ม.มู.(บาลี) ๑๒/๔๙๓/๔๓๘.

^{๑๘๒} พุ.สุ.อ.(บาลี) ๒/๒๗๑/๑๐๘.

^{๑๘๓} พุ.วิ.(บาลี) ๒๖/๖๘๗/๖๗.

๒) วัลชุละ แปลว่า ไม้โอศก

รูปวิเคราะห์: วชติ คจจตติ วัลชุลโล ไม้โอศกที่เป็นไป ชื่อว่าโอศกะ (วช คมเน=ไป-ถึง-บรรลุ + อุล)

วิรัชะ ศัพท์ หมายถึง จิตที่ปราศจากละอองกิเลสมีรากะ โทสะ โมหะ เป็นจิตของพระชินาสพ ดังข้อความว่า เอว วิรัช เชนนติปิ ชีนาสวสเสว จิตต์, ตณฺหิ รากโธสโมหรชานํ วิคตตตา วิรัช จตุหิ จ โยเคหิ เชนตตตา เชน^{๑๘๔} จิตของพระชินาสพเท่านั้น ชื่อว่าวิรัช เชนะ, ชื่อว่า วิรัช เพราะปราศจากละอองกิเลสมีรากะ โทสะ โมหะ เป็นต้น และชื่อว่าเชน เพราะปลอดจากโยคะทั้ง ๔

เชนะ ศัพท์ มีความหมาย ๓ อย่าง คือ

๑) เชนะ แปลว่า พระนิพพาน อุทาหรณ์: นิรูปทหวตตาย เชน^{๑๘๕} นิพพานชื่อว่า เชนะ เพราะไม่มีอันตราย

๒) กัลยาณะ แปลว่า ความดีงาม อุทาหรณ์: สุภิกขํ ภวิสสตี ทุภิกขํ ภวิสสตี เชนํ ภวิสสตี ภยํ ภวิสสตี^{๑๘๖} จักมีทั้งชั่วอุตมสมบูรณ์ ทั้งชั่วยากหมากแพง จักมีทั้งความเกษมและมีภัย

๓) ลัทธิธรรกขณะ การรักษาสผลประโยชน์มีทรัพย์เป็นต้นที่ได้แล้ว

๓) วิเคราะห์ตามหลักฉันทลักษณ์

พระคาถาที่ ๑๐

ผู้จสุส โลกธมเมหิ
อโสภํ วิรัช เชนํ

จิตต์ ยสส น กมปติ
เอตมมงคลมุตตมํ.

เครื่องศาถาแรก							
๒	ร	ย	ล	ค	ต	ช	ล
๒	๒ ๑ ๒	๑ ๒ ๒	๑	๒	๒ ๒ ๑	๑ ๒ ๑	๑
ผู้	จสุส โล	กธมเม	หิ	จิต	ตํ ยสส	น กมป	ติ
เครื่องศาถาหลัง							
ล	ต	ย	ค	ค	ต	ช	ค
๑	๒ ๒ ๑	๑ ๒ ๒	๒	๒	๒ ๒ ๑	๑ ๒ ๑	๒
อ	โสภํ วิ	รัช เชน	มํ	เอ	ตมมงค	ลมุตต	มํ

พระคาถานี้เป็นอนุญจภูษณันท์ ๘ พยางค์ ประเภท ปัฐยาวัตตคาถา มี ย ช ย ช คณะอยู่ พยางค์ที่ ๕ ๖ ๗ คือ

เครื่องศาถาแรก

มี ย คณะอยู่พยางค์ที่ ๕ ๖ ๗ ในบาทที่ ๑ คือ กธมเม (๑ ๒ ๒)

มี ช คณะอยู่พยางค์ที่ ๕ ๖ ๗ ในบาทที่ ๒ คือ น กมป (๑ ๒ ๑)

และไม่มี ส น คณะอยู่พยางค์ที่ ๒ ๓ ๔ ในบาทดังกล่าว

^{๑๘๔} พ.สุ.อ.(บาลี) ๒/๒๗๑/๑๐๘.

^{๑๘๕} ส.สพ.อ.(บาลี) ๓/๓๗๗-๔๐๘/๑๗๔.

^{๑๘๖} ที.ส. (บาลี) ๙/๒๕/๑๑.

ครึ่งคาถาหลัง

มี ย คณะอยู่พยางค์ที่ ๕ ๖ ๗ ในบาทที่ ๓ คือ รชฺ เเข (๑ ๒ ๒)

มี ช คณะอยู่พยางค์ ๕ ๖ ๗ ในบาทที่ ๔ คือ ลมฺตต (๑ ๒ ๑)

และไม่มี ส น คณะอยู่พยางค์ที่ ๒ ๓ ๔ ในบาทดังกล่าว

๔) วิเคราะห์ตามหลักอঙ্กลการ

คาถานี้ประกอบด้วยสัททาลังการ ๕ อย่าง คือ

๑. ปสาทคุณ รสคำกระจำงชัดเจน มีองค์ประกอบ ๒ อย่าง คือ

ก. วางบทที่สัมพันธ์กันไว้ใกล้กัน คือ

คำว่า ผุฏฺจสฺส, ยสฺส เป็นบทวิเสสณะของ ซีณาสวสฺส

คำว่า โลกธมฺเมหิ เป็นบทอนภินทิกัตตา วางไว้ใกล้บทที่สัมพันธ์กัน คือ ผุฏฺจสฺส

คำว่า ยสฺส (ซีณาสวสฺส) เป็นบทสามีสัมพันธ์ วางไว้ใกล้บทที่สัมพันธ์กัน คือ จิตฺตํ

คำว่า จิตฺตํ เป็นบทสยกัตตา คือเป็นประธาน วางไว้ใกล้กับบทที่สัมพันธ์กัน คือ น

กมฺปติ

คำว่า อโสภํ, วิรชฺ, เขมํ เป็นบทวิเสสณะของ จิตฺตํ

คำว่า เอตํ เป็นบทวิเสสณะของ จตฺตฺพพิกกมฺมํ

คำว่า อุตฺตมํ เป็นบทวิเสสณะ วางไว้ใกล้บทวิเสสยะ คือ มงฺคลํ

คำว่า มงฺคลํ เป็นวิกตีกัตตาของ โทติ

ข. มีเนื้อความชัดเจนอ่านแล้วเข้าใจง่าย แม้จะมีบทสมาส ๒ บท คือ โลกธมฺเมหิ (อันโลกธรรมทั้งหลาย) อโสภํ (ไม่มีความเศร้าโศก) แต่บทสมาสนี้ก็สั้นอ่านเข้าใจได้ง่าย ไม่มีบทที่เข้าใจได้ยาก

๒. มรุตาคคุณ รสคำมีเสียงไพเราะอ่อนหวาน ในพระคาถานี้เป็นปทาสดติมรุตาค คือมีเสียงคล้องจองกัน โดยประกอบสระและพยัญชนะที่มีฐาน, กรณฺ์ หรือมาตรา (เสียงยาว-สั้น) เหมือนกันไว้ใกล้กัน ดังนี้

บาทที่ ๑ ว่า **ผุฏฺจสฺส โลกธมฺเมหิ** มีครุ ๕ ตัว คือ ผุ, จ, ส, โ, ฐ, เม อยู่ใกล้กัน, มีอักษรในบาทที่ ๑ นี้ ๑๙ ตัว ประกอบด้วย อักษรกัณฐฐาน ๘ ตัว คือ อ, อ, โอ, ก, อ, อ, เอ, ห อยู่ใกล้กัน, อักษรतालฐานมีตัวเดียว คือ อิ, อักษรมฺทฐาน ๒ ตัว คือ ฎ, ฐ อยู่ใกล้กัน, อักษรทันทฐาน ๔ ตัว คือ ส, ส, ล, ฐ อยู่ใกล้กัน, อักษรโอรุฐาน ๔ ตัว คือ ผ, อ, ม, ม อยู่ใกล้กัน

บาทที่ ๒ ว่า **จิตฺตํ ยสฺส น กมฺปติ** มีครุ ๔ ตัว คือ จิต, ตํ, ยส, กม อยู่ใกล้กัน, มีอักษรในบาทที่ ๒ นี้ ๒๐ ตัว ประกอบด้วย อักษรกัณฐฐาน ๗ ตัว คือ อ, อ, อ, อ, ก, อ, อ อยู่ใกล้กัน, อักษรतालฐาน ๔ ตัว คือ จ, อิ, ย, อิ อยู่ใกล้กัน, อักษรทันทฐาน ๖ ตัว คือ ต, ต, ส, ส, น, ต อยู่ใกล้กัน, อักษรโอรุฐาน ๒ ตัว คือ ม, ป อยู่ใกล้กัน, อักษรนาสิกฐานมีตัวเดียวคือ ํ

บาทที่ ๓ ว่า **อโสภํ วิรชฺ เขมํ** มีครุ ๕ ตัว คือ โส, ภ, ช, เ, ม อยู่ใกล้กัน, มีอักษรในบาทที่ ๓ นี้ ๑๘ ตัว ประกอบด้วย อักษรกัณฐฐาน ๙ ตัว คือ อ, โอ, ก, อ, อ, อ, ช, เอ, อ อยู่ใกล้กัน, อักษรतालฐาน ๒ ตัว คือ อิ, ช อยู่ใกล้กัน, อักษรมฺทฐานมีตัวเดียว คือ ร, อักษรทันทฐาน ๒ ตัว คือ ส, ว อยู่ใกล้กัน, อักษรโอรุฐานมีตัวเดียวคือ ม, อักษรนาสิก ๓ ตัว คือ ํ ที่, ภ, ช, ม

บาทที่ ๔ ว่า **เอตมมงคฺลมุตฺตมํ** มีครู ๕ ตัว คือ เอ, ตม, มง, มุต, ม อยู่ใกล้กัน, มีอักษรในบาทที่ ๔ นี้ ๑๙ ตัว ประกอบด้วย อักษรกณฺฐฐาน ๙ ตัว คือ เอ, อ, อ, ง, ค, อ, อ, อ, อ อยู่ใกล้กัน, อักษรทนต์ฐาน ๔ ตัว คือ ต, ล, ต, ต อยู่ใกล้กัน, อักษรโองฺฐฐาน ๕ ตัว คือ ม, ม, ม, อ, ม อยู่ใกล้กัน, อักษรนาสิกฐานตัวเดียวคือ -

๓. สมตาคุณ รสคำมีความสม่ำเสมอในการเลือกอักษรมาเรียงลำดับ แบ่งเป็น ๓ ประเภท คือ

- ก. เกวลมฺทุสมตา มีพยัญชนะเสียงอ่อนฐานเดียวกันจำนวนมาก
- ข. เกวลมฺภูฏสมตา มีพยัญชนะเสียงแข็งฐานเดียวกันจำนวนมาก
- ค. มิสสกสมตา มีพยัญชนะเสียงอ่อนผสมเสียงแข็ง

บาทที่ ๑ ว่า **มฺภูฏสฺส โลกธฺมเมหิ** เป็นเกวลมฺทุสมตา

บาทที่ ๒ ว่า **จิตฺตํ ยสฺส น กมฺปติ** เป็นเกวลมฺทุสมตา

บาทที่ ๓ ว่า **อโสภํ วิรชํ เขมํ** เป็นเกวลมฺทุสมตา

บาทที่ ๔ ว่า **เอตมมงคฺลมุตฺตมํ** เป็นเกวลมฺทุสมตา

พระคานานี้ประกอบด้วยพยัญชนะเสียงอ่อนจำนวนมาก คือ

ก. ทนต์ฐาน (เกิดที่ฟัน) คือ ส, ส, โล, ฐ, ต, ต, ส, ส, น, ติ, โส, วิ, ต, ล, ต, ต

ข. โองฺฐฐาน (เกิดที่ริมฝีปาก) คือ ผ, ม, เม, ม, ป, ม, ม, ม, ม

ดังนั้น จึงจัดเป็นเกวลมฺทุสมตาคุณ แม้มี ผ, ฐ, ฐ อักษรในบาทที่ ๑ และ เข อักษรในบาทที่ ๓ จะเป็นธนิตอักษรก็ไม่ผิดตามเกวลมฺทุสมตา เพราะธนิตอักษรช่วยไม่ให้ขัดแย้งกับสิเลสฺคฺคฺน

๔. สุขุมาลตาคุณ ความนุ่มนวลชัดเจน มี ๒ ประเภท ประกอบด้วย

ก. สัทสุขุมาลตาคุณ รสความนุ่มนวลชัดเจน เพราะมีพยัญชนะเสียงอ่อนมากกว่าเสียงแข็ง, ไม่มีพยัญชนะเสียงอ่อนล้วน ๆ และปราศจากอักษรออกเสียงยาก คือ สนธิ สมาส และสังโยคที่ประกอบบทรไว้ไม่ดี

ข. อัถลสุขุมาลตาคุณ รสความนุ่มนวลชัดเจน เพราะใช้คำสละสลวย โดยหลีกเลี่ยงความไม่สุภาพและความไม่เหมาะสม

ในพระคานานี้เป็น **สัทสุขุมาลตาคุณ** เพราะมีพยัญชนะเสียงอ่อนจำนวนมาก และไม่ใช่มีเสียงอ่อนทั้งหมด โดยมีธนิตอักษรอยู่บ้าง คือบาทที่ ๑ มีธนิตอักษร ๓ พยางค์ คือ ผ, ฐ, ฐ ใน **มฺภูฏสฺส โลกธฺมเมหิ** บาทที่ ๓ มีธนิตอักษร ๑ พยางค์คือ เข ใน **เขมํ** ทั้งไม่มีสนธิหรือสังโยคที่ออกเสียงยาก คือบทสนธิในรูปว่า **เอตมมงคฺลมุตฺตมํ** (เอต + มงคฺล + อุตฺตม) ออกเสียงง่าย แม้บทสมาสในพระคานาคือ **โลกธฺมเมหิ** (โลก + ธมฺเมหิ) **อโสภํ** (น + โสภ) ก็ออกเสียงง่าย จึงประดับด้วยสุขุมาลตาคุณ มีเสียงนุ่มนวลชัดเจนชวนให้น่าฟังเสนาะโสต

๕. อัถลพัตติคฺคฺน รสคำมีความหมายชัดเจนเข้าใจง่าย ทุกบทล้วนมีความหมายแจ่มแจ้งไม่คลุมเครือ ไม่ทำให้ตีความหมายได้หลายอย่าง ทำให้ผู้ฟังสามารถเข้าใจได้ทันที มี ๒ ประเภท ประกอบด้วย

ก. สัทอัถลพัตติคฺคฺน อัถลพัตติคฺคฺนโดยศัพท์

ข. อัถลอัถลพัตติคฺคฺน อัถลพัตติคฺคฺนโดยอรรถ

ในพระคานานี้เป็น **สัทอัถลพัตติคฺคฺน** เพราะไม่มีข้อความซ้อนเร้นที่จะต้องนำมาแสดงโดยศัพท์

๕.๑.๓ มงคลปริตร คาถาที่ ๑๑

เอตาทิสานิ กตวาน

สพฺพตถมปฺราชิตา

สพฺพตถ โสถลลึ คจฺจนฺติ

ตฺนเตสํ มงฺคฺลฺมตฺตมนฺติ

๑) การสร้างรูปศัพท์ตามหลักไวยากรณ์

เอตาทิสานิ ศัพท์เป็นสัพพนามที่สนธิกัน มาจากศัพท์ว่า เอต + อีทิส + โย

เอต + อีทิส

เอต + ทิส

เอตา + ทิส

เอตาทิส + โย

เอตาทิส + นิ

เอตาทิส + นิ

สำเร็จรูปเป็น เอตาทิสานิ = อันเช่นนั้นเหล่านั้น

ลป อี ที่ อีทิส

ทำเสียงยาว อ ที่ ต เป็น อา

ลง โย หุตติยาวิภัตติ

เปลี่ยน โย เป็น นิ

ทำเสียงยาว อ ที่ ส เป็น อา

วา บโร อสรูปา

ปุพฺโพ จ

กมฺมตฺถ หุตติยา

อโต นิจํ

โยสุ กตฺนิการโลเปสุ ที่ขั

กตวาน ศัพท์เป็นกิริยาภิกตฺ มาจากรากศัพท์ว่า กร (กรณ=ทำ) + ตวาน + โย

กร + ตวาน

กร + ตวาน

ก + ตวาน

กตวาน + โย

กตวาน

สำเร็จรูปเป็น กตวาน = ทำแล้ว

ลง ตวาน ปัจจัย

ลปสฺระ อ ท้าย กร ธาตุ

ลป รุ ท้าย กร ธาตุ

ลง โย ปฐมาวิภัตติ

ลป โย วิภัตติ

ปุพฺพกาเลกตฺตูกานํ ตฺนฯ

ธาตฺสสนฺโต โลโป ฯลฯ

รกาโร จ

ลึงคตฺถ ปจฺมา

สพฺพาสมาวุโสปลศฺคฯ

สพฺพตถมปฺราชิตา ศัพท์เป็นบทสนธิ ดัดบทเป็น สพฺพตถ + อปฺราชิตา

สพฺพตถ ศัพท์เป็นสัพพนาม มาจากศัพท์ว่า สพฺพ (สร คติย=ไป-ถึง-บรรลฺ, สพฺพ คติย=

ไป-ถึง-บรรลฺ) + ถ

สร + พ

สร + พ

ส + พ

สพฺ + พ

สำเร็จรูปเป็น สพฺพ วิเคราะห์ว่า สรติ ปวตฺตตีติ สพฺพ สิ่งที่เป็นไป ชื่อว่าสัพพะ

สพฺพ + อ

สพฺพ + อ

สพฺพ

สำเร็จรูปเป็น สพฺพ วิเคราะห์ว่า สพฺพติ คจฺจนฺตีติ สพฺพ สิ่งที่เป็นไป ชื่อว่าสัพพะ

สพฺพ + ถ

สพฺพ + ถ

สพฺพ + ตถ

สำเร็จรูปเป็น สพฺพตถ = ในที่พึ่งปวง

ลง พ ปัจจัย

ลปสฺระ อ ท้าย สร ธาตุ

ลป รุ ท้าย กร ธาตุ

ช้อน พ

ลง อ ปัจจัย

ลปสฺระ อ ท้าย สพฺพ ธาตุ

นำ พ ประกอบกับ อ

ลง ถ ปัจจัยในอรรธสัตตมี

ตั้ง ถ ปัจจัย ชื่อว่าวิภัตติ

ช้อน ต

กฺวจิ ธาตุวิภตฺตีปจฺจยาฯ

ธาตฺสสนฺโต โลโป ฯลฯ

รกาโร จ

ปรเทวภาโว ธาน

สพฺพโต ญฺตุตฺวาวิ วา

ธาตฺสสนฺโต โลโป ฯลฯ

นเย ปรี ญฺตุเต

ตรถ สตฺตมียา สพฺพนาเมหิ

ตฺวาทโย วิภตฺติสญฺญาโย

วคฺเค โฆสาโฆसानํ ตติยฯ

อปราชิตา ศัพท์เป็นนามกิตก์ มาจากรากศัพท์ว่า น+ปรา+ชิ (ชเย=ชนะ-มีชัย)+ต+โย		
ปรา + ชิ + ต	ลง ต ปัจจัย	อตีเต ตตวณตุตาวี
ปราชิต + โย	ลง โย ปฐมาวีภัตติ	ลิงคตเถ ปจมา
ปราชิต + อา	เปลี่ยน โย เป็น อา	สพพโยนินมาเอ
ปราชิตา	แยก ลบ รวม	ปุพพมโหฯ สรโลโปฯ นเยฯ
สำเร็จรูปเป็น ปราชิตา = ฟ่ายแพ้วแล้ว		
น + ปราชิตา		
อ + ปราชิตา	เปลี่ยน น เป็น อ	อตตํ นสส ตปุริเส
สำเร็จรูปเป็น อปราชิตา = ไม่ฟ่ายแพ้วแล้ว		
สพพตถ + อปราชิตา		
สพพตถ + ม + อปราชิตา	ลง ม อาคม	ยวมทนตรา จากมา
สพพตถ + มปราชิตา	นำ ม ประกอบกับ อ	นเย ปรี ยุตเต
สำเร็จรูปเป็น สพพตถมปราชิตา = ไม่ฟ่ายแพ้วในที่ทั้งปวง		
โสตถิ ศัพท์เป็นนามศัพท์ มาจากศัพท์ว่า โสตถิ + อ		
โสตถิ + อ	ลง อ ทุติยาวีภัตติ	กมมตเถ ทุติยา
โสตถิ + ิ	เปลี่ยน อ เป็นนิคหิต (ิ)	อโม นิคคหิตํ ฆลเปหิ
สำเร็จรูปเป็น โสตถิ = ซึ่งความสวัสดิ		
คจฉนติ ศัพท์เป็นกริยาอาชยัต มาจากรากศัพท์ว่า คมฺ (คติย=ไป-ถึง-บรรลุ) + อ +		
อนติ		
คมฺ + อ	ลง อ ปัจจัย	ภูวาทีโต อ
คมฺ + อ + อนติ	ลง อนติ วัตตมานาวีภัตติ	วัตตมานา ติ อนติ สี ณา
คม + อ + อนติ	ลบสระ อุ ท้าย คมฺ ธาตุ	ธาตฺสสนโต โลโป ๓ลาฯ
คจฉ + อ + อนติ	เปลี่ยน ม เป็น จฉ	คมิสฺสนโต จโณ วา สพพาสู
คจฉ + อนติ	ลบ อ ปัจจัย	สรโลโปมาเทสบุจจยาฯ
คจฉนติ	นำ ฉ ประกอบกับ อ	นเย ปรี ยุตเต
สำเร็จรูปเป็น คจฉนติ = ย่อมไป, ย่อมถึง		
ตนะเตส ศัพท์เป็นบทสนธิ ตตบหเป็น ต + เตส		
ต ศัพท์เป็นสัพพนาม มาจากศัพท์ว่า ต + สิ		
ต + สิ	ลง สิ ปฐมาวีภัตติ	ลิงคตเถ ปจมา
ต + อ	เปลี่ยน สิ เป็น อ	สี
ต	แยก ลบ รวม	ปุพพมโหฯ สรโลโปฯ นเยฯ
สำเร็จรูปเป็น ต อฏฺจตตีสวิมปิ มงฺคลํ = มงฺคลทั้ง ๓๘ ประการนั้น		
เตส ศัพท์เป็นสัพพนาม มาจากศัพท์ว่า ต + น		
ต + น	ลง น ัญฐีวีภัตติ	สามิสฺมี ญฐี
เต + น	เปลี่ยน อ ที่ ต เป็น เอ	สพพนามานํ นมฺหิ จ
เต + ส	เปลี่ยน น เป็น ส	สพพโต นํ สํสานํ

สำเร็จรูปเป็น เตสั เทวมนุสสานั = ของเทวดาและมนุษย์ทั้งหลายเหล่านั้น
 ตั + เตสั

ตน + เตสั เปลี่ยนนิคหิต (ิ) เป็น น วคคนต์ ว่า วคเค
 สำเร็จรูปเป็น ตนเตสั

มงคลมุตตมึ เป็นบทสนธิ ตัดบทเป็น มงคล + มุตตมึ เปลี่ยนนิคหิต (ิ) ที่ ลั เป็น ม
 ด้วยสูตรว่า มหา สเร

๒) คำศัพท์ตามคัมภีร์อภิธานปปีที่ปกา

สัพพะ ศัพท์ที่หมายถึง ทั้งหมด, ทั้งปวง, ทั้งสิ้น, ไม่มีเหลือ ตามคัมภีร์อภิธานมีศัพท์ที่
 ใช้ในความหมายเดียวกัน ๑๐ ศัพท์ ประกอบด้วย

๑) **สัพพะ** แปลว่า ทั้งหมด, ทั้งปวง, ทั้งสิ้น, ไม่มีเหลือ

อุทาหรณ์: สาธุ ฆนเต สัพโพ ภิกขุสัโฆ อุตตรกुरु ปินุชาย คจเจยย^{๑๘๗} ดีเหมือนกัน
 ท่านผู้เจริญ ภิกษุสงฆ์ทั้งหมดพึงไปสู่แคว้นอุตตรกुरुเพื่อบิณฑบาต

๒) **สมัตตะ** แปลว่า ทั้งหมด, ทั้งปวง, ทั้งสิ้น, ไม่มีเหลือ, ครบ, จบ

รูปวิเคราะห์: สั สุกฺขุ อสตี ภาวตีติ สมตตํ สิ่งที่มีอยู่ทั้งหมด ชื่อว่าสมัตตะ (สั + อสุ
 เขปน=สละ-ละ-ทั้ง + ต) ปรินิฏฺฐั อชฺชิสฺสุ คจฺฉิสฺสูติ สมตตวา สิ่งที่เป็นไปจนถึงที่สุดแล้ว ชื่อว่าสมัตตะ (สั + อช
 คมเน=ไป + ต)

อุทาหรณ์: จตฺตวาฬีสกั สมตตึ^{๑๘๘} จบหมวดที่ ๔๐

๓) **อชิละ** แปลว่า ทั้งหมด, ทั้งปวง, ทั้งสิ้น, ไม่มีเหลือ

รูปวิเคราะห์: น ขยตีติ อชิลั สิ่งที่ไม่สิ้นไป ชื่อว่าอชิละ (น + ชี ขย=สิ้น + ล)

อุทาหรณ์: สาคเร อชิลั อุกทญจ^{๑๘๙} และน้ำทั้งหมดในทะเล

๔) **นิชิละ** แปลว่า ทั้งหมด, ทั้งปวง, ทั้งสิ้น, ไม่มีเหลือ

รูปวิเคราะห์: น ขยตีติ นิชิลั สิ่งที่ไม่สิ้นไป ชื่อว่านิชิละ (น + ชี ขย=สิ้น + ล)

๕) **สกละ** แปลว่า ทั้งหมด, ทั้งปวง, ทั้งสิ้น, ไม่มีเหลือ

รูปวิเคราะห์: สกตี สมตเถตีติ สกลั ทุกสิ่งที่สามารถ ชื่อว่าสกละ อุพฺพาหนานาฬิสู
 โถกตฺตวา สกยเตตี สกลั สิ่งที่สามารถในการแบกไปได้เป็นต้น เพราะมีน้อย ชื่อว่าสกละ (สกล สตตี=อาจ-
 สามารถ + อล) กลาภิ อวยเวฬิ สห วตฺตเตตี สกลั สิ่งที่เป็นไปพร้อมกับส่วนทั้งหลาย ชื่อว่าสกละ (สห +
 กล)

อุทาหรณ์: สกฺลมิฬั ฆนเต พุรหมจฺริยั^{๑๙๐} ท่านผู้เจริญ วัตรทั้งหมดนี้เป็นพรหมจรรย์
 หรือ

๖) **นิสเสสสะ** แปลว่า ทั้งหมด, ทั้งปวง, ทั้งสิ้น, ไม่มีเหลือ

รูปวิเคราะห์: เสสโต อวสิฏฺฐจฺโต นิคคตํ นิสฺเสสฺสั สิ่งที่ไม่ไปจากส่วนที่เหลือ ชื่อว่า
 นิสเสสสะ (นิ + เสส อวสิฏฺฐ=เหลืออยู่ + อ)

^{๑๘๗} วิ.มหา.(บาลี) ๑/๑๗/๙.

^{๑๘๘} วิ.จุ.(บาลี) ๖/๑๖๔/๑๘๘.

^{๑๘๙} ขุ.อป.อ.(บาลี) ๑/๒๒๓/๒๗๑.

^{๑๙๐} สั.ม.(บาลี) ๑๙/๓/๓.

อุทาหรณ์: ททาหิ ทานํ นิสุเสสํ กุมฺโภ วีย อโธโกโต^{๑๙๑} ท่านจงให้ทานอย่าให้เหลือ เหมือนการคว่ำหม้อ

๗) กลินะ แปลว่า ทั้งหมด, ทั้งปวง, ทั้งสิ้น, ไม่มีเหลือ

รูปวิเคราะห์: กสติ ปวตตตีติ กลินํ สิ่งที่เป็นไป ชื่อว่ากลินะ (กส คมน=ไป + อิน)

อุทาหรณ์: รกฺขิตฺวา กลินํ รตฺตี^{๑๙๒} รักษาแล้วตลอดคืนทั้งสิ้น กลินนฺติ สกฺลํ นิสุเสสํ รตฺตี^{๑๙๓} บทว่า กลินํ คือตลอดคืนทั้งสิ้นไม่มีเหลือ

๘) อเสสะ แปลว่า ทั้งหมด, ทั้งปวง, ทั้งสิ้น, ไม่มีเหลือ

รูปวิเคราะห์: น เสสํ อวสิฏฺฐิ อเสสํ สิ่งที่ไม่เหลือ ชื่อว่าอเสสะ (น เสส)

อุทาหรณ์: นามณฺจ รูปณฺจ อเสสํ อปุรุชฺฌติ^{๑๙๔} นามและรูปย่อมดับไปไม่มีเหลือ

๙) สมัคคะ แปลว่า ทั้งหมด, ทั้งปวง, ทั้งสิ้น, ไม่มีเหลือ

รูปวิเคราะห์: อคฺเคน สิขเรน สงคตํ สมคคํ สิ่งที่มาด้วยยอด ชื่อว่าสมัคคะ (สั

+ อคฺค)

๑๐) อุนฺนกะ แปลว่า ทั้งหมด, ทั้งปวง, ทั้งสิ้น, ไม่มีเหลือ, ไม่พร่อง

รูปวิเคราะห์: น อุนํ อสฺมินฺติ อุนฺนํ ส่วนที่ไม่หลงเหลืออยู่ ชื่อว่าอุนฺนกะ (น + อุน ปริหาเน=เสื่อมสิ้น-ลดลง-พร่องลง + ก)

อุทาหรณ์: ทวตฺตีเสเต อุนฺนกา^{๑๙๕} อาการ ๓๒ ทั้งหมดนี้

๓) วิเคราะห์ตามหลักฉันทลักษณ์

ลักษณะของตติยมการวิปุลาคาถา

๑) มีคณะ ๖ คณะ คณะใดคณะหนึ่งอยู่พยางค์ที่ ๒ ๓ ๔ เว้น ๒ คณะคือ ส น คณะ

๒) มี ย คณะอยู่พยางค์ที่ ๕ ๖ ๗ ในบาทคือ คือบาทที่ ๑

๓) มี ม คณะอยู่พยางค์ที่ ๕ ๖ ๗ ในบาทคือ คือบาทที่ ๓

๔) มี ช คณะอยู่พยางค์ที่ ๕ ๖ ๗ ในบาทคู่ คือบาทที่ ๒ และ ๔

ตารางแสดงตติยมการวิปุลาคาถา

ค	ม	ย คณะอยู่ บาทที่ ๑	ค	ค	ม	ช	ค
	ย				ย		
	ร				ร		
ล	ต	ม คณะอยู่ บาทที่ ๓	ล	ล	ต		ล
	ช				ช		
	ภ				ภ		
๒	๖	๒	๒	๒	๖	๑	๒

^{๑๙๑} พ.อ.ป.(บาลี) ๓๓/๑๑๙/๔๕๕.

^{๑๙๒} พ.ช.า.(บาลี) ๒๘/๗๐๗/๑๙๙.

^{๑๙๓} พ.ช.า.อ.(บาลี) ๙/๗๐๙/๓๘๖.

^{๑๙๔} ที.สี.(บาลี) ๙/๔๙๗/๒๒๓.

^{๑๙๕} วิ.ม.(บาลี) ๕/๔๕๐/๒๒๘.

พระคาถาที่ ๑๑

เอตาทิสานิ กตวาน

สพพตถมปราชิตา

สพพตถ โสตถิ คจจนติ

ตนเตสํ มงคลมุตตมํ

เครื่องคาถาแรก							
ค	ร	ย	ล	ค	ภ	ช	ค
๒	๒ ๑ ๒	๑ ๒ ๒	๑	๒	๒ ๑ ๑	๑ ๒ ๑	๒
เอ	ตาทิสา	นิ กตวา	น	สพ	พตถม	ปราชิ	ตา
เครื่องคาถาหลัง							
ค	ร	ม	ล	ค	ต	ช	ค
๒	๒ ๑ ๒	๒ ๒ ๒	๑	๒	๒ ๒ ๑	๑ ๒ ๑	๒
สพ	พตถ โสต	ถิ คจจน	ติ	ตน	เตสํ มงค	ลมุตต	มํ

พระคาถานี้เป็นอนุญูฎฐาฉันท์ ๘ พยางค์ ประเภท ตติยมการวิปูลาคาถา มี ย ช ม ช อยู่ พยางค์ที่ ๕ ๖ ๗ คือ

เครื่องคาถาแรก

มี ย คณะอยู่พยางค์ที่ ๕ ๖ ๗ ในบาทที่ ๑ คือ นิ กตวา (๑ ๒ ๒)

มี ช คณะอยู่พยางค์ที่ ๕ ๖ ๗ ในบาทที่ ๒ คือ ปราชิ (๑ ๒ ๑)

และไม่มี ส น คณะอยู่พยางค์ ๒ ๓ ๔ ในบาทดังกล่าว

เครื่องคาถาหลังที่เป็นตติยมการวิปูลาคาถา

มี ม คณะอยู่พยางค์ที่ ๕ ๖ ๗ ในบาทที่ ๓ คือ ถิ คจจน (๒ ๒ ๒)

มี ช คณะอยู่พยางค์ ๕ ๖ ๗ ในบาทที่ ๔ คือ ลมุตต (๑ ๒ ๑)

และไม่มี ส น คณะอยู่พยางค์ที่ ๒ ๓ ๔ ในบาทดังกล่าว

คำว่า “มงค” ในคำว่า “มงคลมุตตม” นับรวมเป็น ลหุ (๑) หนึ่งพยางค์เหมือนคาถาที่ว่า

สน-ตี-ธ สต-ตา อปป-ร-ชก-ช-ชา-ติ-กา

๒ ๒ ๑ ๒ ๒ ๑ ๑ ๒ ๑ ๒ ๑ ๒

คำว่า อปป นับรวมเป็นลหุ ๑ พยางค์ บาทนี้มีลักษณะเหมือนอินทรวงศ์คาถา

คาถานี้ถ้านับ “ถิ” ในคำว่า “โสตถิ” เป็น ลหุ คาถานี้ก็นับเป็นปัฐยาวัตตคาถา เพราะออก

เสียงเร็วจึงทำให้เป็นลหุ

๔) วิเคราะห์ตามหลักอঙ্กการ

คาถานี้ประกอบด้วยสัททาลังการ ๕ อย่าง คือ

๑. **ปสาทคุณ** รสคำกระจำงชัดเจน มีองค์ประกอบ ๒ อย่าง คือ

ก. วางบทที่สัมพันธ์กันไว้ใกล้กัน คือ

คำว่า เอตาทิสานิ เป็นบทวิเสสนะของ มงคลานิ

คำว่า เอตาทิสานิ มงคลานิ เป็น อวุตตกัมมะ วางไว้ใกล้กับบทที่สัมพันธ์กัน คือ

กตวาน

คำว่า สพพตถ เป็นบทภินนาธาระ วางไว้ใกล้กับบทที่สัมพันธ์กัน คือ อปราชิตา

คำว่า สพพตถ เป็นบทภินนาธาร วางไว้ใกล้กับบทที่สัมพันธ์กัน คือ คจฉนติ
 คำว่า โสตถิ เป็นบทอวุตตกัมมะ วางไว้ใกล้กับบทที่สัมพันธ์กัน คือ คจฉนติ
 คำว่า ตํ เป็นบทวิเสสนะของ อฏฺฐตตีสวริทกมมํ
 คำว่า เตสํ เป็นบทวิเสสนะของ มงฺคลกการกานํ ที่เป็นบทสัมปทานะ
 คำว่า อุตฺตมํ เป็นบทวิเสสนะ วางไว้ใกล้กับบทวิเสสยะ คือ มงฺคลํ
 คำว่า มงฺคลํ เป็นวิกติกัตตาของ โทติ
 ข. มีเนื้อความชัดเจนอ่านแล้วเข้าใจง่าย

๒. มรุตตากุณ รสคำมีเสียงไพเราะอ่อนหวาน ในกาลานี้เป็นปทาสดติมรุตตา คือมีเสียง
 คล้องจองกัน โดยประกอบสระและพยัญชนะที่มีฐาน, กรรม หรือมาตรา (เสียงยาว-สั้น) เหมือนกันไว้ใกล้
 กัน ดังนี้

บาทที่ ๑ ว่า **เอตาทิสานิ กตวาน** มีครุ ๕ ตัว คือ เอ, ตา, สา, กต, วา อยู่ใกล้กัน,
 มีอักษรในบาทที่ ๑ นี้ ๑๖ ตัว ประกอบด้วย อักษรกัณฐฐาน ๗ ตัว คือ เอ, อา, อา, ก, อ, อา, อ อยู่ใกล้
 กัน, อักษรतालฐาน ๒ ตัว คือ อิ, อิ อยู่ใกล้กัน, อักษรทนต์ฐาน ๗ ตัว คือ ต, ท, ส, น, ต, ว, น อยู่ใกล้กัน

บาทที่ ๒ ว่า **สพพตถมปราชิตา** มีครุ ๔ ตัว คือ สพ, พต, รา, ตา อยู่ใกล้กัน, มี
 อักษรในบาทที่ ๒ นี้ ๑๘ ตัว ประกอบด้วย อักษรกัณฐฐาน ๗ ตัว คือ อ, อ, อ, อ, อ, อา, อา อยู่ใกล้กัน,
 อักษรतालฐาน ๒ ตัว คือ ช, อิ อยู่ใกล้กัน, อักษรมฺทฐานมีตัวเดียว คือ ร, อักษรทนต์ฐาน ๔ ตัว คือ ส,
 ต, ถ, ต อยู่ใกล้กัน, อักษรโอรุฐาน ๔ ตัว คือ พ, พ, ม, ป อยู่ใกล้กัน

บาทที่ ๓ ว่า **สพพตถ โสตถิ คจฉนติ** มีครุ ๖ ตัว คือ สพ, พต, โสต, ถิ, คจ, ฉน อยู่
 ใกล้กัน, มีอักษรในบาทที่ ๓ นี้ ๒๒ ตัว ประกอบด้วย อักษรกัณฐฐาน ๗ ตัว คือ อ, อ, อ, โอ, ค, อ, อ อยู่
 ใกล้กัน, อักษรतालฐาน ๔ ตัว คือ อิ, จ, ฉ, อิ อยู่ใกล้กัน, อักษรทนต์ฐาน ๘ ตัว คือ ส, ต, ถ, ส, ต, ถ, น,
 ต อยู่ใกล้กัน, อักษรโอรุฐาน ๒ ตัว คือ พ, พ อยู่ใกล้กัน, อักษรนาสิกฐานตัวเดียวคือ -

บาทที่ ๔ ว่า **ตนเตสํ มงฺคลมุตฺตม** มีครุ ๖ ตัว คือ ตํ, เต, สํ, มง, มุต, มํ อยู่ใกล้กัน,
 มีอักษรในบาทที่ ๔ นี้ ๒๓ ตัว ประกอบด้วย อักษรกัณฐฐาน ๑๐ ตัว คือ อ, เอ, อ, อ, ง, ค, อ, อ, อ, อ
 อยู่ใกล้กัน, อักษรทนต์ฐาน ๗ ตัว คือ ต, น, ต, ส, ล, ต, ต อยู่ใกล้กัน, อักษรโอรุฐาน ๔ ตัว คือ ม, ม,
 อุ, ม อยู่ใกล้กัน, อักษรนาสิกฐาน ๒ ตัว คือ - ที่ ส, ม

๓. สมตาคุณ รสคำมีความสม่ำเสมอในการเลือกอักษรมาเรียงลำดับ แบ่งเป็น ๓
 ประเภท คือ

- ก. เกวลมฺทสมตา มีพยัญชนะเสียงอ่อนฐานเดียวกันจำนวนมาก
- ข. เกวลมฺฏฐสมตา มีพยัญชนะเสียงแข็งฐานเดียวกันจำนวนมาก
- ค. มิสสกสมตา มีพยัญชนะเสียงอ่อนผสมเสียงแข็ง

บาทที่ ๑ ว่า **เอตาทิสานิ กตวาน** เป็นเกวลมฺทสมตา

บาทที่ ๒ ว่า **สพพตถมปราชิตา** เป็นเกวลมฺทสมตา

บาทที่ ๓ ว่า **สพพตถ โสตถิ คจฉนติ** เป็นเกวลมฺทสมตา

บาทที่ ๔ ว่า **ตนเตสํ มงฺคลมุตฺตม** เป็นเกวลมฺทสมตา

พระคาถานี้ประกอบด้วยพยัญชนะเสียงอ่อนจำนวนมาก คือ

- ก. ทนต์ฐาน (เกิดที่ฟัน) คือ ตาทิสานิ, ตวาน, ส, ตถ, ตา, ส, ตถ, โสตถิ, นติ, ตน

เตสํ, ล, ตต

ข. โองมูฐาน (เกิดที่ริมฝึปาก) คือ พ, พ, ม, ป, พ, พ, ม, มุ, ม
 ดังนั้น จึงจัดเป็น*เกวลมุทุสมตาคุณ* แม้มี ถ อักษร ในบาทที่ ๒, มี ถ, ถี และ ฉ อักษร
 ในบาทที่ ๓ จะเป็นธนิธอักษรก็ไม่ผิดตาม*เกวลมุทุตา* เพราะธนิธอักษรช่วยไม่ให้ขัดแย้งกับ*สิเลสคุณ*

๔. สุขุมาลตาคุณ ความนุ่มนวลชดช้อย มี ๒ ประเภท ประกอบด้วย

ก. สัททสุขุมาลตาคุณ รสความนุ่มนวลชดช้อย เพราะมีพยัญชนะเสียงอ่อนมากกว่า
 เสียงแข็ง, ไม่มีพยัญชนะเสียงอ่อนล้วน ๆ และปราศจากอักษรออกเสียงยาก คือ ธนิธ สมาส และสังโยค
 ที่ประกอบบทยังไม่ได้

ข. อัถธสุขุมาลตาคุณ รสความนุ่มนวลชดช้อย เพราะใช้คำสละสลวย โดยหลีกเลี่ยง
 ความไม่สุภาพและความไม่เหมาะสม

ในพระคานานี้เป็น **สัททสุขุมาลตาคุณ** เพราะมีพยัญชนะเสียงอ่อนจำนวนมาก และ
 ไม่ใช่มีเสียงอ่อนทั้งหมด โดยมีธนิธอักษรอยู่บ้าง คือ บาทที่ ๒ มี ธนิธอักษร ๑ พยางค์ คือ ถ ใน
 สพพตถ และบาทที่ ๓ มีธนิธอักษร ๓ พยางค์คือ ถ, ถี และ ฉ ใน สพพตถ โสถถิ คจฉนติ ทั้งไม่มีธนิธ
 หรือสังโยคที่ออกเสียงยาก คือบทสนธิในรูปว่า เอตาทิสานิ (เอต + อีทิสานิ) สพพตถมปราชิตา (สพพตถ
 + อปราชิตา) ตนเตส (ต + เตส) มงคลมุตตม (มงคล + อุตตม) ออกเสียงง่าย จึงประดับด้วย*สุขุมาลตา*
คุณ มีเสียงนุ่มนวลชดช้อยชวนให้น่าฟังเสนาะโสต

๕. อัถธพยัตติคุณ รสคำมีความหมายชัดเจนเข้าใจง่าย ทุกบทล้วนมีความหมายแจ่ม

แจ้งไม่คลุมเครือ ไม่ทำให้ตีความหมายได้หลายอย่าง ทำให้ผู้ฟังสามารถเข้าใจได้ทันที มี ๒ ประเภท
 ประกอบด้วย

ก. สัททอัถธพยัตติคุณ อัถธพยัตติคุณโดยศัพท์

ข. อัถธอัถธพยัตติคุณ อัถธพยัตติคุณโดยอรรถ

ในพระคานานี้เป็น **สัททอัถธพยัตติคุณ** เพราะไม่มีข้อความซ้อนเร้นที่จะต้องนำมาแสดง
 โดยศัพท์

๕.๒ หลักธรรมนำความเจริญดำเนินชีวิตในปัจจุบัน

๕.๒.๑ มงคลที่ ๓๑ การบำเพ็ญตบะ

อินทริยสังวรคือการสำรวมอินทริย ๖ มี ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ ไม่ให้กิเลสครอบงำในเวลา
 เห็นรูป ได้ยินเสียง ดมกลิ่น ลิ้มรส ถูกต้องโณภูฐัพพารมณ ฐัมมารมณ ชื่อว่าตบะ เพราะเผาอกิขมาและ
 โทมนัสเป็นต้น ส่วนความเพียรเป็นคุณธรรมที่จำเป็นในการประกอบคุณงามความดี ชื่อว่าตบะ เพราะ
 เผาความเกียจคร้าน บุคคลผู้ประกอบด้วยตบะเหล่านั้น เรียกว่า อาตปปี

การบำเพ็ญตบะ จึงหมายถึง การทำความเพียรเผาผลาญบาปธรรม คือ กิเลสทุกชนิดให้
 ร้อนตัวทวนอยู่ไม่ได้ เกาะใจเราไม่ติด ต้องเผ่นหนีไป แล้วใจของเราก็จะผ่องใส หมดทุกข์

การบำเพ็ญตบะในชีวิตประจำวัน เพื่อกันไม่ให้กิเลสฟุ้งขึ้นและเพื่อกำจัดกิเลสออกจากตัว
 ทำได้ดังนี้ คือ^{๑๙๖}

- ๑) มีอินทริยสังวร
- ๒) มีความเพียรในการปฏิบัติธรรม

^{๑๙๖} ข้อมูลหลักคัมมาจากหนังสือ **มงคลชีวิต ฉบับทางก้าวหน้า** ของพระมหาสมชาย ฐานวุฑโฒ

อินทรีย์สังวร-การสำรวมอินทรีย์ คือการสำรวมระวังตนโดยอาศัยสติเป็นตัวกำกับ คนเรานี้มีช่องทางติดต่อกับภายนอกอยู่ ๖ ทาง คือ ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ เหมือนกับบ้านมีประตูหน้าต่าง เป็นทางติดต่อกับภายนอก คนเราก็ก็นับเหมือนกับบ้านที่มีประตูหน้าต่างอยู่ ๖ ช่องทาง สิ่งต่าง ๆ ภายนอกที่ เราจะรับรู้ รับทราบก็มาจาก ๖ ทางนี้ จะเป็นสิ่งที่ดีทำให้ใจของเราสงบผ่องใสก็มาจาก ๖ ทางนี้ จะเป็น สิ่งที่ทำให้ใจของเราฟุ้งซ่าน ขุ่นมัว ก็มาจาก ๖ ทางนี้เหมือนกัน ช่องทางทั้ง ๖ นี้ นับว่ามีความสำคัญ มาก เราจึงควรรู้จักถึงธรรมชาติของช่องทางทั้ง ๖ นี้

พระพุทธเจ้าทรงเปรียบช่องทางทั้ง ๖ ไว้ ดังนี้

๑) ตาคคนเรานี้เหมือนงู ไม่ชอบที่เรียบ ๆ แต่ชอบที่ที่ลึกลับซับซ้อน ตาคคนเราก็ก็นับเหมือนกัน ไม่ชอบดูอะไรเรียบ ๆ ชอบดูสิ่งที่มีลวดลายวิจิตรสวยงาม ยิ่งสิ่งที่เขาปกปิดไว้ละก็ยิ่งชอบดู แต่อะไรที่เปิดเผยออกแล้ว ไม่ลับแล้ว ความอยากดูก็ลดลง

๒) หูคนเรานี้เหมือนจระเข้ คือชอบที่เย็น ๆ อยากรูฟังคำพูดเย็น ๆ ที่เขาชมตัวหรือ คำพูดเพราะ ๆ ที่เขาพูดกับเรา

๓) จมูกคนเรานี้เหมือนนก คือชอบโผล่ขึ้นไปในอากาศ พอได้กลิ่นอะไรหน่อยก็ตามดม ว่ามาจากไหน

๔) ลิ้นคนเรานี้เหมือนสุนัขบ้าน คือชอบลิ้มรสอาหาร วัน ๆ ขอให้ได้กินของอร่อย ๆ เทียวชอกแซกหาอาหารอร่อย ๆ กินทั้งวัน

๕) กายคนเรานี้เหมือนสุนัขจิ้งจอก คือชอบที่อุ่น ๆ ที่นุ่ม ๆ ชอบซุก เตี่ยวจะไปซุกตัก คนโน้น เตี่ยวจะไปซุกตักคนนี้ ชอบอิงคนโน้น ชอบจับคนนี้

๖) ใจคนเรานี้เหมือนลิง คือ ชอบชน คิดโน้น คิดนี้ เตี่ยวก็ฟุ้งซ่านถึงเรื่องในอดีต เตี่ยวก็สร้างวิมานในอากาศถึงเรื่องในอนาคต ไม่ยอมอยู่นิ่ง ไม่ยอมสงบ

อินทรีย์สังวรที่ว่าสำรวมระวังตัว ก็คือระวังช่องทางทั้ง ๖ นี้ เมื่อรู้ถึงธรรมชาติของมันแล้ว ก็ต้องคอยระวัง ใช้สติเข้าช่วยกำกับ อะไรที่ไม่ควรดูก็อย่าไปดู อะไรที่ไม่ควรฟังก็อย่าไปฟัง อะไรที่ไม่ควร ดมก็อย่าไปดม อะไรที่ไม่ควรลิ้มชิมรสก็อย่าไปชิม อะไรที่ไม่ควรสัมผัสก็อย่าไปสัมผัส อะไรที่ไม่ควรคิดก็ อย่านึกคิด หรือถ้าหลีกเลี่ยงไม่ได้ ไปเห็นสิ่งที่ไม่ควรดูเข้าแล้ว ก็ให้จบแค่เห็น ไม่คิดปรุงแต่งต่อว่า สวย จจริงนะ หล่อจริงนะ อะไรทำนองนี้ ต้องไม่นึกถึงโดยนิमित หมายถึง เห็นว่าสวยไปทั้งตัว เช่น “เออ คนนี้ สวยจริง ๆ” ต้องไม่นึกถึงโดยอนุพยัญชนะ หมายถึง เห็นว่าส่วนใดส่วนหนึ่งสวย เช่น “ตาสวย แขนสวย ขาสวย” เป็นต้น

อินทรีย์สังวรนี้เป็นเรื่องสำคัญมาก เราสู้กับกิเลสชนะหรือแพ้ก็อยู่ตรงนี้ ถ้าเรามีอินทรีย์ สังวรดีแล้ว โอกาสที่กิเลสจะรุกรานเราก็ก็น้อย คุณธรรมต่าง ๆ ที่เราตั้งใจรักษาไว้ก็จะสามารถทำได้ อย่าง ที่ตั้งใจ เหมือนบ้าน ถ้าเราใส่กุญแจดูแลประตูหน้าต่างอย่างดีแล้ว ถึงแม้ตามลื่นซกตามตุ้จะไม่ได้ใส่ กุญแจก็ยอมปลอดภัย โจรมาเอาไปไม่ได้ แต่ถ้าเราขาดการสำรวมอินทรีย์ ไปดูในสิ่งที่ไม่ควรดู ฟังในสิ่ง ไม่ควรฟัง ดมในสิ่งไม่ควรดม ลิ้มรสในสิ่งไม่ควรลิ้ม จับต้องสัมผัสในสิ่งที่ไม่ควรสัมผัส คิดในสิ่งที่ไม่ควร คิด แม้เราจะมีความตั้งใจรักษาดี รักษาคุณธรรมต่าง ๆ ดีเพียงไร ก็มีโอกาสพลาดได้มาก เหมือนบ้านที่ ไม่ได้ปิดประตูหน้าต่าง แม้จะใส่กุญแจตุ้ลื่นซกดีเพียงไร ก็ยอมไม่ปลอดภัย โจรสามารถมาลักไปได้ง่าย

วิธีที่จะทำให้อินทรีย์สังวรเกิดขึ้นนั้น ให้เราฝึกให้มีหิริโอตตบัพพะ มีความละอายและเกรง กกลัวต่อบาป โดยคำนึงถึงชาติตระกูล อายุ วิชาความรู้ ครูอาจารย์ สำนักศึกษาของเรา และอื่น ๆ

ท่านเปรียบเป็นลูกโซ่แห่งธรรมไว้ ดังนี้
 หิริโหดตัดปะปะ ทำให้เกิดอินทริยสังวร
 อินทริยสังวร ทำให้เกิดศีล
 ศีล ทำให้เกิดสมาธิ
 สมาธิ ทำให้เกิดปัญญา

ผู้มีอินทริยสังวรดี ศีลก็ย่อมบริสุทธิ์ ศีลบริสุทธิ์ สมาธิก็เกิดได้ง่าย สมาธิตั้งมั่น ปัญญา ก็เกิดขึ้นเห็นถึงสิ่งต่าง ๆ ตามความเป็นจริง เห็นถึงตัวกิเลสที่ซุกซ่อนอยู่ภายในและสามารถกำจัดไปให้หมดสิ้นได้ เราทุกคนจึงควรฝึกให้มีอินทริยสังวรในตัวให้ได้

ความเพียรในการปฏิบัติธรรม

คนส่วนใหญ่มักพอจะทราบอยู่ว่าอะไรดี อยากจะให้สิ่งที่เห็นว่าดีนั้นเกิดขึ้นกับตัว แต่ก็มักทำความดีนั้นไปไม่ได้ไม่ตลอดรอดฝั่ง ทั้งนี้เพราะขาดความเพียร ถ้าขาดความเพียรเสียแล้ว คุณธรรมทั้งหลายก็ไม่สามารถงอกเงยขึ้นมาได้เลย

“วิริเยน ทุกขมจเจติ

บุคคลจะล่วงทุกข์ได้เพราะความเพียร”^{๑๙๗}

“ขนฺตี ปรมํ ตโป ตีติกขา

ความอดทนอย่างแรงกล้า เป็นตบะอย่างยิ่ง”^{๑๙๘}

๕.๒.๒ มงคลที่ ๓๒ ประพฤติพรหมจรรย์

คำว่า พรหมจรรย์ หมายถึงการบวชซึ่งละเว้นเมถุน การครองชีวิตที่ปราศจากเมถุน การประพฤติธรรมอันประเสริฐ นี่คือนิยามของธรรมที่ถือว่าเป็นการประพฤติพรหมจรรย์

การประพฤติพรหมจรรย์ แปลว่า ความประพฤติอันประเสริฐ หมายถึงการประพฤติตามคุณธรรมต่าง ๆ ทั้งหมดในพระพุทธศาสนาให้เคร่งครัดยิ่งขึ้น เพื่อป้องกันไม่ให้กิเลสฟุ้งกลับขึ้นมาอีกจนกระทั่งหมดกิเลส

ความมุ่งหมายสุดยอดของการประพฤติพรหมจรรย์ในพระพุทธศาสนา คือให้ตัดโลกียวิสัยตัดเยื่อใยทุก ๆ อย่าง เพื่อมุ่งหน้าสู่โลกุตตรภูมิ และอย่างแรกที่ต้องทำก่อน คือการปฏิบัติตามมรรคมีองค์ ๘ เพื่อตัดกามารมณ์ แล้วจึงตัดรูปารมณ์ อรูปารมณ์ไปตามลำดับ

สำหรับสามัญชนคนทั่ว ๆ ไป สิ่งสำคัญที่เหนี่ยวรั้งไม่ให้ก้าวหน้าในการพัฒนาจิต และทำให้กิเลสฟุ้งกลับขึ้นได้ง่ายที่สุดก็คือ กามารมณ์ ถ้าใครตัดกามารมณ์ได้ ก็มีโอกาask้าวหน้าในการปฏิบัติธรรมได้อย่างรวดเร็ว การประพฤติพรหมจรรย์ในมงคลข้อนี้ จึงมุ่งเน้นการตัดกามารมณ์เป็นหลัก

อุปมาโทษของกามที่พระพุทธเจ้าตรัสไว้

๑) กามเปรียบเหมือนท่อนกระดุกเปล่า ไม่มีเนื้อและเลือดติดอยู่ เมื่อสุนัขหิวมาแตะเข้า ยิ่งแตะยิ่งเหนียว ยิ่งหิว อร่อยก็ไม่เต็มอยาก ไม่เต็มอิ่ม พลาดท่าแตะพลาดไปถึงฟันหักได้

๒) กามเปรียบเหมือนชิ้นเนื้อที่แรง กา หรือเหยี่ยวคาบบินมา แรง กา หรือเหยี่ยวตัวอื่นก็จะเข้ารุมจิกแย่งเอา คือไม่เป็นของสิทธิ์ขาดแก่ตัวเรา ผู้อื่นแย่งชิงได้ คนทั้งหลายต่างก็ต้องการหมาย

^{๑๙๗} ส.ส.(บาลี) ๑๕/๒๔๖/๒๕๘.

^{๑๙๘} พุ.ธ.(บาลี) ๒๕/๑๘๔/๕๐.

ปองเอา จึงอาจต้องเข่นฆ่ากันเป็นทุกข์แสนสาหัส

๓) การเปรียบเหมือนคนถือคบเพลิงที่ทำด้วยหญ้าลุกลิงไฟลงดินทวนลมไป ไม่ช้าก็ต้องทิ้ง มิฉะนั้นก็โดนไหม้มือ ระหว่างเดินก็ถูกควันไฟรมหน้า ต้องทนทุกข์ทรมานอย่าแยะ

๔) การเปรียบเหมือนหลุมถ่านเพลิงอันร้อนแรง ผู้ที่รักชีวิตทั้ง ๆ ที่รู้ว่าหากตกลงไปแล้ว ถึงไม่ตายก็สาหัส แต่ก็แปลกเหมือนมีอะไรมาพรางตาไว้ เหมือนมีแรงลึกลับมากอดอุ้มให้หลุมอยู่ร่าไป

๕) การเปรียบเหมือนความฝัน เห็นทุกอย่างเฉิดฉายอำไพ แต่ไม่นานก็ผ่านไป พอตื่นขึ้นก็ไม่เห็นมีอะไร เหลือไว้แต่ความเสียดาย

๖) การเปรียบเหมือนสมบัติที่ยืมเขามา เอาออกแสดงก็ดูโก้เก๋ดี ใครเห็นก็ชม แต่ก็ครอบครองไว้อย่างไม่มั่นใจ ได้เพียงชั่วคราว ไม่เป็นสิทธิ์เด็ดขาด เจ้าของตามมาพบเมื่อไรก็เอาคืนเมื่อนั้นตัวเองก็ได้แต่ละห้อยหา

๗) การเปรียบเหมือนต้นไม้มีผลตกอยู่ในป่า ใครผ่านมาเมื่อเขาอยากได้ผล จะด้วยวิธีไหนก็เอาทั้งนั้น ปืนได้ก็ปืน ปืนไม่ได้ก็สอย บางคนก็โค่นเลย ใครอยู่บนต้นไม้หนักก็ถูกทับตาย

๘) การเปรียบเหมือนเชียงสับเนื้อ ใครไปยุ่งเกี่ยวกับเหมือนกับเอาชีวิตให้ถูกสับ เพราะการเป็นที่รองรับทุกข์ทั้งหลาย ทั้งกายและใจ เหมือนเชียงเป็นที่รองรับคมมีดที่สับเนื้อจนเป็นแผลนับไม่ถ้วน

๙) การเปรียบเหมือนดอกและหลาว ทำให้เกิดทุกข์ทิ่มแทงหัวใจ เกิดความเจ็บปวดรวดร้าวมาก ใครไปพัวพันในกามแล้ว ที่จะไม่เกิดความเจ็บช้ำใจนั้นเป็นไม่มี เหมือนดอกหลาวที่เสียดแทงร่างกายให้เกิดทุกข์เวทนาอย่างนั้น

๑๐) การเปรียบเหมือนห้วงพิช เพราะการประกอบด้วยภัยมาก ต้องมีความหวาดระแวงต่อกันอยู่เนื่อง ๆ ไม่อาจปลงใจได้สนิท วางจิตให้โปร่งไม่ได้ เป็นที่หวาดเสียวมาก อาจฉกให้ถึงตายได้ทุกเมื่อเหมือนห้วงพิช

ทั้งหมดนี้ คืออุปมาโทษของกามที่พระพุทธเจ้าตรัสไว้ ความจริงแล้วยังมีอีกมาก นี่เป็นเพียงตัวอย่างเท่านั้น เมื่อเราเห็นกันแล้วว่ากามมีโทษมากมายถึงปานนี้ ควรหาเวลารักษาศีล ๘ บ้าง

ลักษณะของธรรมที่ถือว่าเป็นการประพฤติพรหมจรรย์นั้น มีอยู่ดังนี้

- ๑) ทาน-การแบ่งปัน บริจาคทานไม่ว่าจะเป็นทรัพย์ สิ่งของ เงินทอง หรือปัญญา
- ๒) เวชยาวัจจมัย-ช่วยเหลือผู้อื่นในกิจการงานที่ชอบ ที่ถูกที่ควร
- ๓) ศีล-รักษาศีล ๕ คือไม่ฆ่าสัตว์ ไม่ลักขโมย ไม่ทำผิดในกาม ไม่พูดปด ไม่ดื่มน้ำเมา
- ๔) อัปมัญญา-มีเมตตา กรุณา มุทิตา อุเบกขากับคนที่เราต้องพบปะด้วยทุกคน
- ๕) เมถุนวิริติ-งดเว้นจากการเสพกาม
- ๖) สหการสันโดษ-ยินดีในคู่ของตน คือการมีสามีหรือภรรยาคนเดียว
- ๗) วิริยะ-เพียรพยายามที่จะละความชั่ว ไม่ท้อถอยในความบากบั่น
- ๘) อุโบสถกรรม-รักษาศีล ๘ คือ ไม่ฆ่าสัตว์ ไม่ลักขโมย ไม่ร่วมประเวณี ไม่พูดปด ไม่ดื่มน้ำเมา ไม่บริโภคอาหารตั้งแต่เที่ยงวันเป็นต้นไป ไม่ฟ้อนรำ ขับร้อง บรรเลงดนตรี ดูการละเล่น ใช้ของหอมหรือเครื่องประดับ ไม่นอนบนที่สูงใหญ่ หรูหรา

๙) อริยธรรม-ใช้ปัญญาเห็นแจ้งใน ทุกข์ สมุทัย นิโรธ มรรค

๑๐) ศึกษา-ศึกษาปฏิบัติในศีล สมาธิ ปัญญา ให้รู้แจ้งเห็นจริง

วิธีประพาศพรหมจรรย์

พรหมจรรย์ขั้นต้น สำหรับผู้ครองเรือน ก็ให้พอใจเฉพาะคู่ครองของตนเท่านั้น รักษาศีล ๕ ไม่นอกใจภรรยา-สามี

พรหมจรรย์ขั้นกลาง สำหรับผู้ครองเรือน คือนอกจากรักษาศีล ๕ แล้วก็ให้รักษาศีล ๘ เป็นคราว ๆ ไปและฝึกให้มีพรหมวิหาร ๔

พรหมจรรย์ขั้นสูง สำหรับผู้ไม่ครองเรือน ถ้าเป็นฆราวาสก็รักษาศีลอย่างน้อย ศีล ๘ ตลอดชีวิต ไม่ยุ่งเกี่ยวกับเรื่องเพศเลย หรือถ้าเป็นชายก็ออกบวชเป็นพระภิกษุเจริญสมณะและวิปัสสนา ในพระพุทธศาสนา

ทีเนน พรหมจริเยน

ขตติเย อุปปชชติ

มชฺฌิเมน จ เทวตตํ

อตุตฺตเม วิสุชฺฌติ ฯ^{๑๙๙}

บุคคลย่อมเข้าถึงความเป็นกษัตริย์ ด้วยพรหมจรรย์ขั้นต่ำ ย่อมเข้าถึง

ความเป็นเทพด้วยพรหมจรรย์ขั้นกลาง ย่อมหมดจด ด้วยพรหมจรรย์ขั้นสูงสุด

“กามทั้งหลายมีโทษมาก มีทุกข์มาก มีความพอใจน้อย เป็นบ่อเกิดแห่งความทะเลาะวิวาทกัน ความชั่วเป็นอันมากเกิดขึ้นเพราะกามเป็นเหตุ...”^{๒๐๐}

๕.๒.๓ มงคลที่ ๓๓ เห็นอริยสัจ

อริยสัจ ๔ คือความจริงที่มีอยู่คู่โลกแต่ไม่มีใครเห็น จนกระทั่งพระพุทธเจ้าตรัสรู้คือทั้งรู้และเห็นแล้วทรงชี้ให้เราดู ได้แก่

๑) ทุกข์ คือความไม่สบายกายไม่สบายใจต่าง ๆ

๒) สมุทัย คือสาเหตุที่ทำให้เกิดทุกข์

๓) นิโรธ คือความดับทุกข์

๔) มรรค คือวิธีปฏิบัติเพื่อไปสู่ความดับทุกข์

ถ้าจะเปรียบกับโรค

ทุกข์ เปรียบเหมือนสภาพที่ป่วยเป็นโรค

สมุทัย เปรียบเหมือนตัวเชื้อโรค

นิโรธ เปรียบเหมือนสภาพที่หายจากโรค แข็งแรงแล้ว

มรรค เปรียบเหมือนยารักษาโรคให้หายป่วย

คนทุกคนในโลกนี้ล้วนแต่มีความทุกข์กันทั้งนั้น เหมือนคนป่วยแต่ก็ไม่รู้ว่าป่วยจากอะไรอะไรเป็นสาเหตุ จะแก้ไขรักษาให้หายป่วยหายทุกข์ได้อย่างไร

ในมงคลนี้ มาศึกษากันให้เข้าใจถึงแก่นแท้ของชีวิตว่าที่เราทุกข์ ๆ กันอยู่ มีสาเหตุมาจากอะไร แล้วจะได้รับการปฏิบัติเพื่อให้พ้นทุกข์

^{๑๙๙} ขุ.ชา.(บาลี) ๒๗/๗๕/๑๕๓.

^{๒๐๐} ม.ม.(บาลี) ๑๒/๑๖๖-๑๖๗/๑๒๘-๑๓๑.

อริยสัจที่ ๑ ทุกข์

ทุกข์ คือความไม่สบายกายไม่สบายใจต่าง ๆ พระพุทธองค์ทรงพบความจริงว่า สรรพสัตว์ทั้งหลายล้วนตกอยู่ในความทุกข์ จะเป็นมหาเศรษฐี เป็นนายกรัฐมนตรีนี่ เป็นประธานาธิบดี เป็นพระเจ้าจักรพรรดิก็มีทุกข์ทั้งนั้น ต่างแต่เพียงว่าทุกข์มากหรือทุกข์น้อยและมีปัญญาพอที่จะรู้ตัวหรือเปล่าเท่านั้น พระองค์ได้ทรงแยกแยะให้เห็นว่า ความทุกข์นี้มีถึง ๑๑ ประเภทใหญ่ ๆ ด้วยกัน แบ่งออกเป็น ๒ ลักษณะ คือ

๑) สภาวะทุกข์ คือทุกข์ประจำ เป็นความทุกข์ที่หลีกเลี่ยงไม่ได้ เป็นสภาพธรรมดาของสัตว์ซึ่งเมื่อเกิดแล้วต้องมีทุกข์ชนิดนี้มี ๓ ประการได้แก่

- ๑.๑) ขาติ ความเกิด
- ๑.๒) ชรา ความแก่
- ๑.๓) มรณะ ความตาย

ผู้ที่ไม่ได้ศึกษาหลักธรรมในพระพุทธศาสนา อย่างมากที่สุดก็บอกได้เพียงว่า ความแก่ ความเจ็บ ความตาย เป็นทุกข์ ส่วนความเกิดกลับถือว่าเป็นสุขเป็นพรพิเศษที่มาจากสรวงสวรรค์ แต่พระพุทธเจ้าทรงรู้แจ้งโลกด้วยปัญญาและชี้ให้เห็นว่า ความเกิดนั้นแหละเป็นทุกข์ ทุกข์ตั้งแต่ต้องขุดอยู่ในห้อง พอจะคลอดก็ถูกมดลูกบีบรัดตันออกมา ศีรษะนี้ถูกผนังช่องคลอดบีบจนกระโหลกเปียดซ้อนเข้าหากัน จากหัวกลม ๆ กลายเป็นรูปยาว ๆ เจ็บแทบขาดใจ เพราะฉะนั้น ทันทีที่คลอดออกมาได้ สิ่งแรกที่เด็กทำคือร้องจ้าสุดเสียง เพราะมันเจ็บจริง ๆ และการเกิดนี่เองที่เป็นต้นเหตุ เป็นที่มาของความทุกข์อื่น ๆ ทั้งปวง ถ้าเลิกเกิดได้เมื่อไหร่ก็เลิกทุกข์เมื่อนั้น

อีกอย่างหนึ่งที่คนมักเข้าใจไขว้เขวกันก็คือ คิดว่าชราทุกข์จะเกิดขึ้นก็ต่อเมื่ออายุ ๖๐-๗๐ ปี แต่จริง ๆ แล้วทันทีที่เราเริ่มเกิดก็เริ่มแก่แล้ว ชราทุกข์เริ่มเกิดตั้งแต่ตอนนั้น และค่อย ๆ เป็นมากขึ้นเรื่อย ๆ เซลล์ในร่างกายเริ่มแก่ตัวไปเรื่อย ๆ

๒) ปกิณณกทุกข์ คือทุกข์จร เกิดกับแต่ละคนด้วยระดับที่ต่างกันไม่แน่นอน เป็นความทุกข์ที่เกิดจากจิตใจหย่อนสมรรถภาพ ไม่อาจทนต่อเหตุการณ์ภายนอกที่มากระทบตัวเราได้ ผู้มีปัญญารู้จักฝึกควบคุมใจตนเอง ก็จะสามารถบรรเทาจากทุกข์ชนิดนี้ได้ ทุกข์จรนี้มีอยู่ ๘ ประการ ได้แก่

- ๒.๑) โสกะ ความโศก ความแค้นใจ ความกระวนกระวาย
- ๒.๒) ปริเทวะ ความคร่ำครวญรำพัน
- ๒.๓) ทุกขะ ความเจ็บไข้ได้ป่วย
- ๒.๔) โทมนัสสะ ความน้อยใจ ชิ่งเคียด
- ๒.๕) อุปายาสะ ความท้อแท้กลุ่มใจ ความอาลัยอาวรณ์
- ๒.๖) อัปปีเยหิ สัมปโยคะ ความขัดข้องหมองใจจากการประสบสิ่งที่ไม่เป็นที่รัก
- ๒.๗) ปิเยหิ วิปโยคะ ความโศกศัลย์โศกเศร้าเมื่อพลัดพรากจากของรัก
- ๒.๘) ยัมปิฉมัง น ลภติ ความหม่นหมองจากการปรารถนาสิ่งใดแล้ว ไม่ได้สิ่ง

นั้น

นี่คือเรื่องทุกข์ที่พระพุทธเจ้าทรงเป็นเหมือนแพทย์ผู้ชำนาญโรค สามารถแยกแยะอาการของโรคให้เราดูได้อย่างละเอียดชัดเจน

“ทุกข์ อริยสัจจ์ ปริณเฑยย”

อริยสัจจ์ คือทุกข์ อันเราพึงกำหนดรู้”^{๒๐๑}

อริยสัจจ์ที่ ๒ สมุทัย

สมุทัย คือเหตุแห่งความทุกข์ทั้งหลายดังกล่าวข้างต้นผู้ที่มีปัญญาน้อยหาเหตุแห่งความทุกข์ไม่เจอ จึงโทษไปต่าง ๆ นานา ว่าเป็นการลงโทษของพระเจ้าบ้าง ของผีป่าบ้าง ถ้าเป็นจริงอย่างนั้น ผีป่าตนนี้คงใจร้ายน่าดู เทียวไปรังแก คนโน้นคนนี้ทั้งวันให้เขามีทุกข์ หน้าคงจะหงิกอยู่ทั้งวัน

พระพุทธเจ้าทรงมองเห็นความจริงอย่างชัดเจนว่า ที่เราทุกข์ ๆ กันอยู่นี้ สาเหตุมาจาก ตัณหา คือความทะยานอยากในใจของเราเอง แบ่งเป็น ๓ ประเภท คือ

๑) กามตัณหา ความอยากได้ มี อยากได้เงิน อยากได้ทอง อยากสนุก อยากให้คนชมเชยยกย่อง สรุปคืออยากได้ รูป เสียง กลิ่น รส สัมผัส อารมณ์ที่น่าพอใจ

๒) ภวตัณหา ความอยากเป็น มี อยากเป็นนายกรัฐมนตรี อยากเป็นใหญ่เป็นโต อยากเป็นนายพล อยากเป็นคุณหญิง ฯลฯ

๓) วิภวตัณหา ความอยากไม่เป็น มี อยากไม่เป็นคนจน อยากไม่เป็นคนแก่ อยากไม่เป็นคนช้ำโรคร ฯลฯ

คนเกิดมาจากตัณหา ลอยคออยู่ในตัณหา เคยชินกับตัณหา คุ่นเคยกับตัณหาจนเห็นตัณหาเป็นเพื่อนสนิท กินด้วยกัน อยู่ด้วยกัน ถ้าขาดตัณหาแล้ว เขากลัวว่าจะขาดรสของชีวิตที่เคยได้ เคยอยู่เคยเป็น แต่ความเป็นจริง ตัณหาอันนั้นถ้าเป็นเพื่อนก็คือเพื่อนเทียม ที่คอยหลอกล่อนำทุกข์มาให้เราแล้วก็ยื่นหัวเราะชอบใจ

พระพุทธเจ้าเป็นเหมือนแพทย์ผู้ชำนาญ ทรงแยกแยะสาเหตุของโรค สาเหตุของทุกข์ ให้เห็นว่ามาจากอะไร เชื้อโรคชนิดไหน กิเลสชนิดใด

“ทุกข์สมุทัย อริยสัจจ์ ปหาตพพิ”

อริยสัจจ์ คือทุกข์สมุทัย อันเราพึงละ”^{๒๐๒}

อริยสัจจ์ที่ ๓ นิโรธ

นิโรธ คือความดับทุกข์ หมายถึง สภาพใจที่หมดกิเลสแล้วโดยสิ้นเชิง ทำให้หมดตัณหาจึงหมดทุกข์ มีใจหยุดนิ่งสงบตั้งมั่นอยู่

ผู้ที่มีปัญญาน้อยยังเข้าไม่ถึงนิพพาน จึงไม่รู้จักความหมดทุกข์ที่แท้จริง ก็มักเข้าใจกันว่า การได้เสวยสุขอยู่บนสวรรค์นั้นคือความหมดทุกข์ แท้จริงนั้น ต่อให้ได้ขึ้นสวรรค์เป็นเทวดานางฟ้าจริง ๆ ก็ยังวนเวียนอยู่ในกามภพเท่านั้น สูงกว่าสวรรค์ทั้ง ๖ ชั้น ยังมีรูปพรหมอีก ๑๖ ชั้น อรูปพรหมอีก ๔ ชั้น ซึ่งก็ยังไม่หมดทุกข์ จะหมดทุกข์จริง ๆ ต้องเจริญสมณะและวิปัสสนาจนกระทั่งหมดตัณหา ดับความทะยานอยากต่าง ๆ โดยสิ้นเชิง หมดกิเลสเข้านิพพานเท่านั้น

“ทุกข์นิโรธ อริยสัจจ์ สจฺจิกาทพพิ”

อริยสัจจ์ คือทุกข์นิโรธะ อันเราพึงทำให้แจ้ง”^{๒๐๓}

^{๒๐๑} ส.ม.(บาลี) ๑๙/๑๐๘๑/๓๖๙.

^{๒๐๒} ส.ม.(บาลี) ๑๙/๑๐๘๑/๓๖๙.

^{๒๐๓} ส.ม.(บาลี) ๑๙/๑๐๘๑/๓๖๙.

อริยสัจที่ ๔ มรรค

มรรค คือวิธีปฏิบัติเพื่อให้พ้นทุกข์ พระพุทธเจ้าทรงเป็นเหมือนแพทย์ผู้ชำนาญ เห็นเหตุที่ทำให้เกิดโรคเกิดทุกข์ชัดเจน แล้วทรงสอนเราว่า ที่ป่วยเป็นทุกข์เพราะเจ้าตัณหาซึ่งเปรียบเหมือนเชื้อโรคนี้อเอง ถ้าต้องการหายจากโรคก็ต้องกำจัดเชื้อโรคนั้นให้หมดไป โดยพระองค์ทรงมอบยาดีไว้ให้เราใช้กำจัดเชื้อโรคนั้นด้วยคือมรรค ซึ่งเป็นข้อปฏิบัติเพื่อให้ใจหยุดใจนิ่งปราบทุกข์ได้รวม ๘ ประการ คือ

๑) สัมมาทิฐิ มีความเห็นชอบ เบื้องต้นคือความเห็นถูกต่าง ๆ เช่น เห็นว่าบิดา มารดา มีพระคุณต่อเราจริง ทำดีได้ดีทำชั่วได้ชั่วจริง โลกนี้โลกหน้ามีจริง ฯลฯ เบื้องสูงคือเห็นทุกข์ เหตุให้เกิดทุกข์ ความดับทุกข์ และวิธีปฏิบัติเพื่อดับทุกข์

๒) สัมมาสังกัปปะ มีความคิดชอบ คือคิดออกจากกาม คิดไม่ผูกพยาบาท คิดไม่เบียดเบียน ไม่ทำให้ใครเดือดร้อน

๓) สัมมาวาจา เจรจาชอบ คือไม่พูดปด ไม่พูดส่อเสียดให้เขาแตกแยก ไม่พูดคำหยาบ ไม่พูดเพื่อเจ้า อดอ้างความดีของตัวเองหรือทับถมคนอื่น

๔) สัมมากัมมันตะ ทำการงานชอบ คือไม่ฆ่าสัตว์ ไม่ลักทรัพย์ และประพฤดิพรหม-จรรย์ เว้นจากการเสพกาม

๕) สัมมาอาชีวะ เลี้ยงชีพชอบ คือเลิกการประกอบอาชีพเลี้ยงชีวิตในทางที่ผิดแล้ว ประกอบอาชีพในทางที่ถูก

๖) สัมมาวายามะ มีความเพียรชอบ คือเพียรป้องกันบาปอกุศลที่ยังไม่เกิดไม่ให้เกิดขึ้น เพียรละบาปอกุศลที่เกิดขึ้นแล้วให้หมดไป เพียรสร้างกุศลคุณความดีที่ยังไม่เกิดให้เกิดขึ้น และเพียรบำรุงกุศลคุณความดีที่เกิดขึ้นแล้วให้เจริญงอกงามยิ่งขึ้น

๗) สัมมาสติ มีความระลึกชอบ คือไม่ปล่อยใจให้ฟุ้งซ่าน มีสติรู้ตัวระลึกได้ หมั่นตามเห็นกายในกาย เวทนาในเวทนา จิตในจิต ธรรมในธรรมอยู่เสมอ

๘) สัมมาสมาธิ มีใจตั้งมั่นชอบ คือมีใจตั้งมั่นตามเห็นกายในกาย เวทนาในเวทนา จิตในจิต ธรรมในธรรม จนบรรลุฌานชั้นต่าง ๆ ไปตามลำดับ จากฌานที่เป็นระดับโลกียะไปสู่ระดับโลกุตระ

มรรคทั้ง ๘ ข้อนี้ ถ้าขยายออกไปแล้วคือคำสอนในพระพุทธศาสนาทั้ง ๘๔,๐๐๐ พระธรรมชั้นตรี ถ้าย่อเข้าก็คือไตรสิกขา หัวใจพระพุทธศาสนา ดังนี้

ศีล แยกออกเป็น สัมมาวาจา สัมมากัมมันตะ สัมมาอาชีวะ

สมาธิ แยกออกเป็น สัมมาวายามะ สัมมาสติ สัมมาสมาธิ

ปัญญา แยกออกเป็น สัมมาทิฐิ สัมมาสังกัปปะ

มรรคทั้ง ๘ ข้อนี้ ให้ปฏิบัติไปพร้อม ๆ กัน ซึ่งจะเป็นไปได้ขณะใจหยุดนิ่งเป็นสมาธิ ทำให้เห็นอริยสัจได้อย่างชัดเจนและพ้นทุกข์ได้ เป็นเรื่องของการฝึกจิตตามวิถีของเหตุผล

“ทุกขนิโรธคามินี ปฏิปทา อริยสัจจ ภาเวตพฺพ”

อริยสัจ คือปฏิบัติทำให้ถึงความดับทุกข์ อันเราพึงบำเพ็ญ”^{๒๐๔}

การเห็นอริยสัจแต่ละข้อจะต้องเห็นถึง ๓ รอบ รวม ๔ อริยสัจ เท่ากับเห็นถึง ๑๒ ครั้ง เราเรียก รอบ ๓ อาการ ๑๒ ของอริยสัจ

^{๒๐๔} ส.ม.(บาลี) ๑๙/๑๐๘๑/๓๖๙.

การเห็นอริยสังข์แปลกกว่าการเห็นอย่างอื่น คือเมื่อเห็นแล้วจะสามารถทำได้ด้วย เช่น เห็นสมุทัย เหตุแห่งทุกข์ว่า คือตัณหา ก็จะเห็นว่าตัณหาควรละและก็จะละตัณหาได้ด้วย เป็นการเห็นที่บริบูรณ์จริง ๆ ถ้าจะเปรียบก็เหมือนการรู้เรื่องยา จะเป็นความรู้ที่บริบูรณ์ก็ต้องรู้อย่างนี้ คือ

รู้ว่า นี่เป็นยา

รู้ว่า ยานี้ควรกิน

รู้ว่า ยานี้เราได้กินแล้ว

การเห็นอริยสังข์นี้ พระพุทธเจ้าทรงสอนว่า เมื่อเห็นข้อใดข้อหนึ่ง ข้อที่เหลือก็จะเห็นหมด เช่น เมื่อเห็นทุกข์ก็จะเห็นสมุทัย นิโรธ มรรค ด้วย เห็นสมุทัย ก็จะเห็นทุกข์ นิโรธ มรรค ด้วย จะเห็นพร้อมกันทั้งหมด เพราะไม่ใช่การเห็นด้วยตาหรือการนึกคิดเห็นธรรมดา แต่เป็นการเห็นด้วยธรรมจักขุ

จตุณฺโณ อริยสัจจานํ

ยถาภูตมทสฺสนา

สํสริตํ ทิฆมพฺพธานํ

ตาสฺสุ ตาเสวว ชาติสฺสุ

ยานิ เอตานิ ทิฏฺฐานิ

ภวเนตฺติ สมฺมุหตา

อุจฺฉินฺนํ มฺลํ ทุกฺขสฺส

นตฺถิทานิ ปฺนพฺภโว ๒๐๕

เราและพวกท่าน ท่องเที่ยวไปแล้ว ในชาตินั้น ๆ สิ้นระยะกาลนาน เพราะไม่เห็นอริยสังข์ ๔ ตามความเป็นจริง อริยสังข์ ๔ เหล่านี้ นั่น อันเรา และพวกท่านเห็นแล้ว ตัณหาผู้นำไปสู่ภพอันเราและพวกท่านถอนขึ้นแล้ว รากเหง้าของทุกข์อันเราและพวกท่านตัดขาดแล้ว บัดนี้ภพใหม่ไม่มี

๕.๒.๔ มงคลที่ ๓๔ ทำนิพพานให้แจ้ง

นิพพาน เป็นที่ซึ่งความทุกข์ทั้งหลายเข้าไปไม่ถึง อยู่พ้นกฎของไตรลักษณ์ ไม่มีการเวียนว่ายตายเกิด ไม่มีแก่เจ็บตาย

“นิพพานํ ปรมํ สุขํ

นิพพานสุขอย่างยิ่ง” ๒๐๖

นิพพานมีอยู่ ๒ ประเภทใหญ่ ๆ คือ

๑) สอุปาทิเสสนิพพาน เป็นนิพพานของพระอริยเจ้าผู้ละกิเลสได้แล้ว แต่ยังมีชีวิตอยู่เพื่อบำเพ็ญประโยชน์แก่สัตว์โลกต่อไป พระพุทธเจ้าทรงเข้านิพพานนี้ได้เมื่อวันที่พระองค์ตรัสรู้

๒) อนุปาติเสสนิพพาน เป็นนิพพานของผู้ที่หมดกิเลสเป็นพระอรหันต์เมื่อชั้น ๕ ดับ การที่จะเข้าถึงพระนิพพานได้ ต้องเจริญสมณะและวิปัสสนาจนถึงขั้นสูงสุด คือ พระอริยบุคคลทุกระดับ ทั้งพระอรหันต์ พระอนาคามี พระสกิทาคามี และพระโสดาบัน รวมทั้งโคตรภูบุคคลที่ปฏิบัติธรรมจนมีกิเลสเบาบางเกือบถึงขั้นพระโสดาบัน

นตฺถิ รากสโม อคฺคิ

นตฺถิ โทสสโม กลิ

นตฺถิ ขนฺธสฺมา ทุกฺขา

นตฺถิ สนฺติปรี สุขํ ๗

ชิฆจฺฉา ปรมา โรคา

สจฺจารา ปรมา ทุกฺขา

๒๐๕ ส.ม.(บาลี) ๑๙/๑๐๙๑/๓๗๗.

๒๐๖ พุ.ธ.(บาลี) ๒๕/๒๐๓/๕๒.

เอตํ ฌตฺวา ยถาภูตํ

นิพพานํ ปรมํ สุขํ ๒๐๗

“ไฟใดเสมอด้วยวราคะไม่มี โทษใดเสมอด้วยโทษะไม่มี ทุกข์ใด

เสมอด้วยเบญจขันธ์ไม่มี สุขใดเสมอด้วยพระนิพพานไม่มี

ความหิวเป็นโรคอย่างยิ่ง สังขารเป็นทุกข์อย่างยิ่ง บัณฑิตรู้เรื่องนี้

ตามความเป็นจริงแล้ว ย่อมทำนิพพานให้แจ้ง เพราะนิพพานเป็นสุขอย่างยิ่ง”

พระพุทธเจ้าได้ตรัสมงคลข้อนี้ว่า ทำนิพพานให้แจ้ง ซึ่งหมายถึงอรรถที่ตมผลตามที่กล่าวไว้ใน คัมภีร์อรรถกถา ทรงประสงค์จะแสดงว่าพระอรหันต์ผู้บรรลุนิพพานเป็นผู้มีจิตใจมั่นคงไม่หวั่นไหวด้วย โลกธรรม มีจิตไม่เศร้าโศก ไม่ขุ่นมัว เบิกบานอยู่ ดังนั้น จึงตรัสพระคาถาที่เกี่ยวกับมงคลข้อที่ ๓๕ - ๓๘ ต่อไปว่า

๕.๒.๕ มงคลที่ ๓๕ มีจิตไม่หวั่นไหวในโลกธรรม

จิตหวั่น คือความหวั่นหวาดกังวล กลัวว่าจะประสบกับสิ่งที่ไม่ชอบใจ

จิตไหว คือความปรารถนาอยากได้สิ่งที่รักที่ชอบใจ

โลกธรรมคือเรื่องราวที่เกิดขึ้นประจำโลก ใคร ๆ ก็ต้องพบ หลีกเลี่ยงไม่ได้ แม้พระพุทธเจ้า ก็ทรงประสบ มีอยู่ ๘ ประการ แบ่งเป็น ๒ ประเภทใหญ่ ๆ ได้แก่

ก. ฝ่ายที่คนทั่วไปปรารถนาอยากได้ คือ

๑) ได้ลาภ คือการได้ผลประโยชน์ เช่น ได้ทรัพย์ ได้บุตร-ภรรยา ได้บ้าน ได้ที่ดิน ได้

เพชรนิลจินดาต่าง ๆ เป็นต้น

๒) ได้ยศ คือการได้รับตำแหน่ง ได้รับฐานะ ได้อำนาจเป็นใหญ่เป็นโต

๓) ได้สรรเสริญ คือการได้ยินได้ฟังคำชมเชย คำยกยอ คำสดุดีที่ คนอื่นให้เรา

๔) ได้สุข คือได้รับความสบายกายสบายใจ ได้ความเบิกบานร่าเริง ได้ความบันเทิงใจ

ทั้ง ๔ อย่างนี้ เป็นเรื่องที่คนทั่วไปชอบ ยังไม่ได้ก็คิดหา ครั้นหาได้แล้วก็คิดหวง หวงมาก ๆ เข้าก็หึง การที่จิตมีอาการหา-หวง-ห้วง-หึง เรียกว่า จิตไหว

ข. ฝ่ายที่คนทั่วไปกลัวว่าจะเกิดขึ้นกับตน คือ

๑) เสื่อมลาภ คือผลประโยชน์ที่ได้มาแล้วเสียไป เช่น เสียเงิน เสียที่อยู่ ลูกรักตายเสีย

เมียรักตายจาก

๒) เสื่อมยศ คือถูกลดความเป็นใหญ่ ถูกถอดออกจากตำแหน่ง ถูกถอดอำนาจ

๓) ถูกนินทา คือถูกตำหนิติเตียน ถูกตำว่าในที่ต่อหน้าหรือลับหลัง

๔) ตกทุกข์ คือได้รับความทุกข์ทรมานทางกายหรือทางใจ

ทั้ง ๔ ประการนี้ เป็นเรื่องที่เราไม่ชอบ ไม่ปรารถนาให้เกิดขึ้นกับตัว เมื่อยังมาไม่ถึง จิตก็หวั่นว่ามันจะมา เมื่อมันมาแล้วก็ภาวนาว่าเมื่อไหร่จะไปเสียที ไปแล้วก็ยังหวั่นกลัวว่ามันจะกลับมาอีก

จิตไม่หวั่นไหวในโลกธรรม หมายถึง สภาพจิตของผู้ที่ทำพระนิพพานให้แจ้งแล้ว มีใจตั้งมั่น เกิดความมั่นคงหนักแน่นดุจขุนเขา เป็นอุเบกขาวางเฉยได้

เมื่อพบกับความเสื่อมลาภ เสื่อมยศ ถูกนินทา ตกทุกข์ จิตก็ไม่หวั่น

เมื่อพบกับความได้ลาภ ได้ยศ ได้สรรเสริญ เป็นสุข จิตก็ไม่ไหว

๒๐๗ พ.ธ.(บาลี) ๒๕/๒๐๒-๒๐๓/๕๒.

เพราะรู้เท่าทันว่าเรื่องที่เกิดขึ้นนั้นมันไม่เที่ยง ไม่จีรังยั่งยืนอะไร ลามมีได้ก็เสื่อมได้ ยศตำแหน่งใหญ่โตก็ไม่ไช่ของเราตลอดไป สรรเสริญ นินทา สุข ทุกข์ ทุกคนต้องพบทั้งนั้น และในที่สุดก็ต้องเสื่อมหายไปเป็นธรรมดาตามกฎของไตรลักษณ์

ความสุขที่พระพุทธเจ้าหรือพระอรหันต์เสพประจำ ปรากฏในขณะ ๓ อย่าง คือ

- ๑) ขณะเข้าฌาน เป็นความสุขที่เสในขณะรับเอากสิณหรือเมตตาเป็นต้นเป็นอารมณ์
- ๒) ขณะเข้าผลสมาบัติ เป็นความสุขที่เสพนิพพานสุขเป็นอารมณ์ในขณะที่ยังมีชีวิตอยู่
- ๓) ขณะเข้านิโรธสมาบัติ เป็นความสุขที่เสพนิพพานสุขเป็นอารมณ์ เหมือนในช่วงที่ดับขันธปรินิพพานแล้ว คือแม้ท่านจะยังไม่ได้ปรินิพพาน ก็เสพนิพพานสุขเช่นนั้นได้ในขณะเข้านิโรธสมาบัติ เพราะรูปนามทุกอย่างดับไปทั้งหมดเหมือนในขณะปรินิพพาน

๕.๒.๖ มงคลที่ ๓๖ มีจิตไม่โศกเศร้า

คำว่า โศกเศร้า มาจากภาษาบาลีว่า โสกะ แปลว่า แห้ง

จิตโศกเศร้า จึงหมายถึง สภาพจิตที่แห้งผาก เหมือนดินแห้ง ใฝ่แต่แห่งหมดความชุ่มชื้น เนื่องจากไม่สมหวังในความรัก ทำให้มีอาการเหี่ยวแห้งหม่นหม้ม โหยหาขึ้นในใจ ใจซึมเซาไม่ยอมรับรู้ อารมณ์อื่นใด ไม่อยากทำการงาน

“เปมโต ชายตี โสโก

ความโศกเกิดจากความรัก”^{๒๐๘}

ผู้ที่ทำพระนิพพานให้แจ้งแล้ว ขณะที่ใจท่านจรดอยู่ในพระนิพพาน ความรักเข้าไปรบกวนท่านไม่ได้ ตัดรักได้ ใจท่านจึงไม่แห้ง ไม่มีโศก

ปุถุชนทั่วไปแม้ยังไม่สามารถตัดรักได้เด็ดขาด แต่ถ้าหมั่นเจริญมรณานุสติเป็นประจำ ก็จะทำให้ความรักมาเมื่ออิทธิพลเหนือใจเราไม่ได้มาก มีสติ มีความเด็ดเดี่ยวก็จะมีจิตโศกน้อยกว่าคนทั่วไป อาการไม่หนักหนาสาหัสสัก เพราะนึกถึงความตายแล้วทำให้ใจคลายออกจากรัก ซึ่งเป็นต้นทางของความโศก พอคิดว่าเราเองก็ต้องตาย จะตายเมื่อไรก็ไม่รู้ เท่านั้นที่เริ่มจะได้คิด ความโศกความรักเริ่มหมดไปจากใจ มีสติมาพิจารณาตนเอง ไม่ประมาท ขวนขวายในการสร้างความดี จากนั้นตั้งใจเจริญสมณะ และวิปัสสนาก็จะสามารถทำพระนิพพานให้แจ้งได้ และตัดความรัก ตัดความโศกออกจากใจได้อย่างเด็ดขาดในที่สุด

เยเกจิ โสกา ปริเทวิตา วา

ทุกขา จ โลกสมิ อเนกรูปา

ปิยํ ปฏิจจ ภวนติ เอเต

ปิเย อสนเต น ภวนติ เอเต ฯ

ความโศก ความรำไร ความทุกข์ อันมากมายหลายอย่างนี้

มีอยู่ในโลก ก็เพราะอาศัยสัตว์หรือสังขารอันเป็นที่รัก เมื่อไม่มี

สัตว์หรือสังขารอันเป็นที่รัก ความโศก ความรำไร ความทุกข์เหล่านี้ย่อมไม่มี

ตสฺมา ทิ เต สุขิโน วิตโสภา

เยสํ ปิยํ นตฺถิ กุหิณฺจึ โลกเ

^{๒๐๘} พุ.ธ.(บาลี) ๒๕/๒๑๓/๕๔.

ตสฺมา อโสภํ วิรชํ ปตฺถยาโน

ปิยํ น กยิราถ กุหิลฺลิจิ โลกํ ฯ

ผู้ใดไม่มีสัตว์หรือสังขารอันเป็นที่รักในโลกไหน ๆ ผู้นั้น
ย่อมเป็นผู้มีความสุข ปราศจากความโศก เพราะเหตุนั้น ผู้ใด
ปรารถนาความไม่โศก อันปราศจากกิเลสจตุรฐีแล้ว ไม่พึงทำสัตว์
หรือสังขารใดในโลกไหน ๆ ให้เป็นที่รักเลย”^{๒๐๙}

๕.๒.๗ มงคลที่ ๓๗ มีจิตปราศจากกิเลส

ฐลี แปลว่า ฝุ่นละอองที่ละเอียดมาก ในที่นี้หมายถึงกิเลสอย่างละเอียดคือ ราคะ โทสะ
โมหะ ที่เกาะ ชิม แทรก หุ้มใจของเราอย่างซ่อนเร้นบาง ๆ ทำให้ความผุดผ่อง ความใสสะอาดเสียไป ถ้า
ไม่สังเกตจะไม่เห็นไม่รู้

จิตปราศจากฐลี หมายถึง จิตที่หมดกิเลสแล้วทั้งหยาบทั้งละเอียด อย่างถอนรากถอนโคน
ไม่มีทางพืงกลับเข้ามาในใจได้อีก ทำให้จิตสะอาดผ่องใส นุ่มนวลควรแก่การงาน ได้แก่จิตของพระ
อรหันต์

กิเลสในใจคนมีอยู่ ๓ ตระกูลใหญ่ คือตระกูลราคะ โทสะ โมหะ กิเลสแต่ละตระกูลก็มี
หลายระดับ ตั้งแต่ที่หยาบมาก ๆ เห็นได้ชัดเจนเหมือนขยะมูลฝอย และเล็กกลองเหมือนฝุ่นผง จนถึงที่
ละเอียดมาก ๆ เหมือนฐลี บางคนเจอแล้วก็ยังไม่รู้ว่าเป็นกิเลส มองไม่ออก ดังนี้

๑) ตระกูลราคะหรือโลภะ คือความกำหนัดยินดี รัก อยากได้ ในคน สัตว์ สิ่งของ หรือ
อารมณ์ที่น่าใคร่ มีตั้งแต่หยาบจนถึงละเอียด ดังนี้

๑.๑) อภิชฌาวิสมโลภะ ความโลภอย่างแรงจนกระทั่งแสดงออกมา เช่น ปล้นจี้
ลักขโมย

๑.๒) อภิชฌา ความเพ่งเล็งทรัพย์สินของผู้อื่น จ้อง ๆ จะเอาของเขา แต่ยังไม่สงวนท่าที
ไม่แสดงออก

๑.๓) โลภะ ความอยากได้ ความโลภ

๑.๔) กามราคะ ความพอใจในกาม รักเพศตรงข้าม ยังมีความรู้สึกทางเพศ หรือยัง
ยินดีในรูป เสียง กลิ่น รส สัมผัส ธรรมารมณ์

๑.๕) รูปราคะ ความยินดีในอารมณ์ของรูปฌาน เป็นเรื่องของผู้ฝึกสมาธิจนได้รูป
ฌานแล้ว

๑.๖) อรูปราคะ ความติดใจยินดีในอารมณ์ของอรูปฌาน เป็นเรื่องของผู้ฝึกสมาธิ
จนได้อรูปฌานแล้ว

ข้อ ๑.๔-๑.๖ นี้แหละที่จัดเป็นกิเลสละเอียด ที่เรียกว่า ฐลีในตระกูลราคะ

๒) ตระกูลโทสะ คือความไม่ชอบใจ ความคิดร้าย คิดทำลายผู้ที่ทำให้ตนโกรธ มีตั้งแต่
หยาบจนถึงละเอียด ดังนี้

๒.๑) พยาบาท ความผูกอาฆาต จ้องแวง อยากแก้แค้น ไม่ยอมอภัย

^{๒๐๙} พุ.อุ.(บาลี) ๒๕/๗๘/๒๒๘-๒๒๙.

๒.๒) โทสะ ความคิดร้าย คิดทำลาย เช่น คิดจะฆ่า คิดจะเตะ คิดจะด่า คิดจะเผาบ้าน คิดจะทำให้อาย ฯลฯ

๒.๓) โกรธ ความเดือดดาลใจ คือคิดโกรธแต่ยังไม่ถึงกับคิดทำร้ายใคร

๒.๔) ปฏิฆะ ความขัดใจ เป็นความไม่พอใจเล็กๆ ยังไม่ถึงกับโกรธ แต่มั่นขัดใจ

ข้อ ๒.๔ นี้แหละที่จัดเป็นฐิติ กิเลสละเอียดในตระกูลโทสะ

๓) ตระกูลโมหะ คือความหลง เป็นอาการที่จิตมืดมน ไม่รู้จักผิดชอบชั่วดี ไม่รู้จักบาปบุญ ส่วนความไม่รู้วิทยาการต่าง ๆ ไม่ใช่โมหะ คนที่มีความรู้ วิทยาการมากเพียงใด มีปริญญาก็ไปก็ตาม หากยังไม่รู้จักบาปบุญ ไม่รู้ว่าอะไรควรทำไม่ควรทำ ได้ชื่อว่าตกอยู่ในโมหะทั้งนั้น กิเลสตระกูลโมหะ มีตั้งแต่หยาบถึงละเอียดดังนี้

๓.๑) มิจฉาทิภูฏิ ความเห็นผิดจากทำนองคลองธรรม เช่น เห็นว่า บิดามารดาไม่มีพระคุณ เห็นว่าบาปบุญไม่มี เห็นว่าโลกนี้โลกหน้าไม่มี เป็นต้น

๓.๒) โมหะ ความหลงผิด ความไม่รู้ผิดชอบชั่วดี

๓.๓) สักกายทิภูฏิ ความเห็นว่าเป็นตัวตน เช่น คิดว่าร่างกายนี้เป็นของเราจริงๆ

๓.๔) วิจิกิจฉา ความลึกลับสงสัยในการปฏิบัติธรรม เช่น ยังไม่มั่นใจร้อยเปอร์เซ็นต์ว่าบาปบุญมีจริงไหม

๓.๕) สีสัพพตปรัมมาส ความติดอยู่ในศีลพรตอันงมงาย เช่น เชื่อหมอดู เชื่อศาลพระภูมิ

๓.๖) มานะ ความถือตัว ถือเขาถือเรา

๓.๗) อุทธัจจะ ความฟุ้งซ่าน เป็นอาการที่จิตไหวกระเพื่อมน้อย ๆ ยังไม่หยุดนิ่ง สนิทบริบูรณ์ไม่ได้ หมายถึงความฟุ้งซ่าน ไม่รู้เหนือรู้ได้อย่างที่คนทั่วไปเป็น

๓.๘) อวิชชา ความไม่รู้พระสัทธรรม เช่น ไม่รู้ว่าตัวเรามาจากไหน เกิดมาทำไม ตายแล้วจะไปไหน

ตั้งแต่ข้อ ๓.๓-๓.๘ เป็นฐิติ กิเลสอย่างละเอียดในตระกูลโมหะ

โดยสรุป ฐิติ หมายถึง กิเลสอย่างละเอียดทั้ง ๓ ตระกูล รวม ๑๐ ประการ ได้แก่

๑) สักกายทิภูฏิ

๒) วิจิกิจฉา

๓) สีสัพพตปรัมมาส

๔) กามราคะ

๕) ปฏิฆะ

๖) รูปราคะ

๗) อรูปราคะ

๘) มานะ

๙) อุทธัจจะ

๑๐) อวิชชา

ทั้ง ๑๐ ประการนี้เรียกว่า สังโยชน์ ๑๐ พระโสดาบันจะสามารถละสักกายทิภูฏิ วิจิกิจฉา สีสัพพตปรัมมาสได้ มีความเชื่อมั่นในคุณของพระรัตนตรัย ไม่มีความลังเล ส่วนพระสกิทาคามีก็ละได้ ๓

ข้อแรก เช่นเดียวกับพระโสดาบัน แต่กิเลสข้อที่เหลือเบาบางลง ส่วนพระอนาคามีละได้เพิ่มอีก ๒ ข้อ คือกามราคะและภวัชชะ มีแต่พระอรหันต์เท่านั้นที่ละสังโยชน์อภิสกัเลสทั้ง ๑๐ ประการ ได้อย่างสิ้นเชิง มีจิตผ่องใส บริสุทธิ์ตลอด

โย จ โลกั ปหนตวาน	โลกนเนยเย น ลุภกติ
โลโก ปหิยเต ตมहा	อุทพินทุว โปกุชรา ฯ
ผู้ใดกำจัดโลภะได้แล้ว ไม่โลภในอารมณ์อันเป็นที่ตั้งแห่งความโลภ	
ความโลภย่อมหดไปจากใจผู้นั้น เหมือนหยาดน้ำตกจากใบบัว	
โย จ โทสั ปหนตวาน	โทสนเนยเย น ทุสสุติ
โทโส ปหิยเต ตมहा	ตาลปกุกัว พนธนา ฯ
ผู้ใดกำจัดโทสะได้แล้ว ไม่ประทุษร้ายในอารมณ์อันเป็นที่ตั้งแห่งความ	
ประทุษร้าย โทสะย่อมหดไปจากใจผู้นั้น เหมือนผลตาลสุกหล่นจากขั้ว	
โย จ โมหั ปหนตวาน	โมहनเนยเย น มุยหติ
โมหั วิหนติ โส สพุพิ	อาทิจโจจุทยั ตมั ฯ
ผู้ใดกำจัดโมหะได้แล้ว ไม่หลงในอารมณ์อันเป็นที่ตั้งแห่งความหลง	
ผู้นั้นย่อมกำจัดความหลงได้ เหมือนอาทิตยอุทัย ขจัดความมืดให้หมดไปฉะนั้น” ^{๒๑๐}	

๕.๒.๘ มงคลที่ ๓๘ มีจิตเกษม

คนเราต้องตกอยู่ท่ามกลางวงล้อมของภัยทั้งหลาย ดิ้นกันไม่หลุด เกิดแล้วตาย ตายแล้วเกิด ก็ยังต้องรับทุกข์รับภัยกันอยู่ไม่รู้กี่แสนกี่ล้านชาติมาแล้ว ทั้งนี้ก็เพราะถูกผูกด้วยโยคะ แปลว่า เครื่องผูกสัตว์ไว้ในภพ มีอยู่ ๔ ประการ^{๒๑๑} ได้แก่

๑) กามโยโค-ความยินดีในกามคุณ อยากฟังเพลงเพราะ ๆ อยากกินอาหารอร่อย ๆ ได้ สวมใส่เสื้อผ้าสวย ๆ นุ่มนวลสวมสบาย อยากเห็นรูปสวย ๆ ได้สัมผัสที่นุ่มนวล ได้แฟนสวย ๆ มีสมบัติ เยอะ ๆ ความใคร่ทั้งหลายเหล่านี้เป็นเหมือนเชือกเกลียวแรกที่ถูกมัดตัวเราไว้

๒) ภวโยโค-ความยินดีในรูปผานและอรูปรผาน คนที่พันเชือกเกลียวแรก พันกามโยคะ มาได้ ก็มาเจอเชือกเกลียวที่ ๒ นี้ คือเมื่อได้เจอความสุขจากการที่ใจเริ่มสงบ ทำสมาธิจนได้รูปผานหรือ อรูปรผานก็พอใจ ยินดีติดอยู่ในความสุขจากอารมณ์ของผาน ตายไปก็ไปเกิดเป็นรูปพรหม หรือ อรูป พรหม ซึ่งก็ยังไม่พ้นภัย หมดบุญก็ต้องลงมาเกิดเจอภัยกันอีก นี่เป็นเหมือนเชือกเกลียวที่ ๒

๓) ทิฏฐิโยโค-ความยึดถือความคิดเห็นที่ผิด ๆ ของตนเอง เช่น เห็นว่าบิดามารดาไม่มี พระคุณต่อตนบ้าง เห็นว่าโลกนี้โลกหน้าไม่มีจริงบ้าง เห็นว่าตนเองจะพ้นทุกข์ได้ด้วยการบวงสรวงอ้อนวอนบ้าง ใจยังมีติดอยู่ ยังไปหลงยึดความเห็นผิด ๆ อยู่ สิ่งนี้เลยเป็นเหมือนเชือกเกลียวที่ ๓

๔) อวิชชาโยโค-ความไม่รู้แจ้งในพระสัทธรรม มีปัญญายังไม่พอ ยังไม่เห็นอริยสัจ ๔ ไม่เห็นทางพ้นทุกข์พ้นภัย นี่ก็เป็นเหมือนเชือกเกลียวที่ ๔

ทั้ง ๔ อย่างนี้ เป็นเหมือนเชือก ๔ เกลียว ที่ผูกมัดตัวเราไว้กับภพ ทำให้ต้องเวียนว่ายตายเกิดในวัฏฏสงสารโดยไม่รู้จบสิ้น ทำให้ต้องมาพบกับภัยทั้งหลาย ดิ้นกันไม่หลุดทีเดียว

^{๒๑๐} ชุ.อิติ.(บาลี) ๒๕/๘๘/๓๐๕-๓๐๖.

^{๒๑๑} อัง.จตุกก.(บาลี) ๒๑/๑๐/๑๒.

เกษม แปลว่า ปลอดภัย พันภัย สิ้นกิเลส มีความสุข

จิตเกษม จึงหมายถึง สภาพจิตที่หมดกิเลสแล้ว โยคะเครื่องผูกสัตว์ไว้ในภพ เชือกทั้ง ๔ เกลียวได้ถูกฟันขาดสะบั้นโดยสิ้นเชิง จึงมีความสุขอย่างแท้จริง พ้นจากการเวียนว่ายตายเกิด ผู้ที่จะมีจิตเกษมได้อย่างแท้จริง คือผู้ที่มีใจจดจ่อแน่วแน่มั่นคงอยู่ในนิพพานตลอดเวลา ซึ่งก็ได้แก่พระอรหันต์นั่นเอง

พระพุทธเจ้าตรัสมงคลตั้งแต่มงคลข้อที่ ๓๑ ถึงมงคลข้อที่ ๓๘ นี้ มีพุทธประสงค์จะให้ช่วยตัวเองไปทางโลกุตระธรรม ช่วยเหลือพ้นจากการเวียนว่ายตายเกิด เป็นการหลุดพ้นจากการเกิด เพราะว่าการเกิดเป็นทุกข์” พุทธบริษัทที่มีอายุตั้งแต่ ๕๐ ปีขึ้นไป เมื่อบุตรีตามีอาชีพการงาน หรือสามารถดำรงชีวิตได้ตามลำพังแล้ว หรือทรงตัวได้ดีบนขาของเขาได้แล้ว พุทธบริษัทผู้มีอายุสูงก็สมควรช่วยตนเองไปในทางโลกุตระวิสัย ควรฝึกอบรมพัฒนาจิตใจด้วยการเจริญวิปัสสนากรรมฐานให้มากและให้บ่อย หากปฏิบัติตามมงคลของพระพุทธองค์เช่นนี้ ความเป็นมงคลก็จะเกิดแก่ตน เมื่อล้มหายตายจากโลกนี้ไปก็จะไปสู่สุคติภูมิหรือพ้นจากความทุกข์ทั้งปวง

ถ้าสมมติว่า พระพุทธเจ้าทรงเป็นแม่ครัว พระพุทธองค์ทรงปรุงอาหารไว้เพื่อคน ๓ วัย วัยแรกเพื่อให้คนในปฐมวัยได้บริโภค วัยที่ ๒ เพื่อให้คนในมัชฌิมวัยได้บริโภค และวัยที่ ๓ ปรุงไว้ให้คนในปัจฉิมวัยได้บริโภค แต่คนจะบริโภคหรือไม่บริโภคนั้นเป็นเรื่องของคนที่สามารถเลือกเส้นทางของตนเองได้ พระพุทธเจ้าได้แต่ทรงปรุงอาหารไว้ให้เท่านั้น และทรงชี้ทางให้โดยมีพระกรุณาธิคุณอันยิ่งใหญ่

ฉะนั้น จึงขออนุญาตเชิญชวนเพื่อนพ้องน้องพี่ทุกระดับและทุกท่าน หันมาบริโภคอริยทรัพย์ด้วยการปฏิบัติดี ปฏิบัติชอบ คิดดี พูดดี และทำดี ให้ตลอดอายุขัยของเรา นับแต่บัดนี้เป็นต้นไปเถิด

‘จงระวังความคิด เพราะความคิดจะกลายเป็นคำพูด
จงระวังคำพูด เพราะคำพูดจะกลายเป็นการกระทำ
จงระวังการกระทำ เพราะการกระทำจะกลายเป็นนิสัย
จงระวังนิสัย เพราะนิสัยจะกลายเป็นบุคลิก
จงระวังบุคลิก เพราะบุคลิกจะกลายเป็นชะตากรรม’

บทที่ ๖ สรุปและข้อเสนอแนะ

๖.๑ สรุป

บทพระปริตรแต่ละบทมีความศรัทธาเป็นพลังศักดิ์สิทธิ์ มีเนื้อหาเกี่ยวกับพระพุทธรูปซึ่งสามารถใช้สวดเพื่อดำเนินงาน ค้ำครอง ป้องกันอุปัทวันตรายภัยพิบัติจัญตผีปีศาจและเหล่าอมนุษย์ที่เลวร้าย ป้องกันภัยจากโจร ไฟ ปัดเป่าเสนียดจัญไรและความชั่วร้าย ลางร้าย ฝันร้าย ดังที่ได้กล่าวมาแล้วพร้อมประวัติความเป็นมาและศึกษาวิเคราะห์บทพระบาลีในมงคลปริตรนี้ตามแนวกลุ่มคัมภีร์สหทาวีเสสคือ กลุ่มไวยากรณ์บาลีที่เป็นหลักสำคัญในการศึกษาเรียนรู้และวินิจฉัยค้นคว้าหลักธรรมในบทพระบาลีพระไตรปิฎก และยังมีคัมภีร์อื่นที่ว่าด้วยหลักภาษาซึ่งไม่จัดเป็นไวยากรณ์ เมื่อรวมกลุ่มคัมภีร์ทั้งหมดที่เป็นหลักในการศึกษาบทพระบาลีพระไตรปิฎกโดยสรุปมี ๔ กลุ่ม คือ

- ๑) กลุ่มคัมภีร์หลักภาษา มีคัมภีร์กัจจายณะ โมคคัลลานะ สัททนีติ สัททสังคหะ เป็นต้น
- ๒) กลุ่มคัมภีร์พจนานุกรมศัพท์ มีคัมภีร์อภิธานปิทีปิกา เอกกขรโกศ เป็นต้น
- ๓) กลุ่มคัมภีร์ฉันทลักษณ์ มีคัมภีร์วุตโตทัย ฉันทโหมฎฐรี เป็นต้น
- ๔) กลุ่มคัมภีร์อสังการ มีคัมภีร์สุโฆธาสังการ เป็นต้น

การนำบทพระบาลีในพระมงคลปริตรมาศึกษาวิเคราะห์ตามแนวคัมภีร์สหทาวีเสส มีคัมภีร์กัจจายณะ ปทรูปสิทธิเป็นต้นถือว่าเป็นการศึกษาแบบวงศปริยัติ คือศึกษาหลักภาษาเพื่อให้เข้าถึงหลักคำสอนแล้วนำไปปฏิบัติเพื่อเข้าถึงหลักธรรมที่นำความเจริญดำเนินชีวิต นั่นก็คือมงคลทั้ง ๓๘ ประการที่มีความหมายตามที่ได้ศึกษาวิเคราะห์ในบทที่ ๓ ๔ และ ๕ ขอกกล่าวโดยสรุป ดังนี้

มงคล ๓๘ ประการนั้น มีประโยชน์มากถ้านำไปปฏิบัติ จะเป็นมงคลแก่ผู้ปฏิบัติตามอย่างแท้จริง พระพุทธเจ้าทรงแสดงเรียงลำดับมงคลไว้อย่างเป็นระบบมีระเบียบดียิ่ง เพื่อให้เป็นหลักปฏิบัติตามลำดับอายุของคน เริ่มตั้งแต่ปฐมวัย มัชฌิมวัย และปัจฉิมวัย ดังนี้

ปฐมวัย กำหนดคนที่มีอายุไม่เกิน ๒๕ ปี เรียกว่าปฐมวัย ปกติเป็นวัยที่ยังไม่สมควรจะออกครองเรือนตามลำพังตน ควรเป็นวัยแห่งการศึกษาเล่าเรียน เป็นระยะเวลาของการเตรียมตัวที่จะออกไปครองเรือนในอนาคต มักจะอยู่ในความปกครองของบิดามารดา ควรปฏิบัติตามมงคล ๓๘ ประการ ตั้งแต่มงคลข้อที่ ๑ ถึงมงคลข้อที่ ๑๐ อย่างเคร่งครัด ย่อมเป็นนำมงคลมาประพฤติปฏิบัติอย่างจริงจัง อันทำให้เกิดประโยชน์ในการดำรงชีวิตของตน ซึ่งนับว่าเป็นมงคลแก่ตนเองเป็นอย่างดี

มัชฌิมวัย กำหนดคนที่มีอายุอยู่ในช่วง ๒๖ ปี ถึงอายุ ๕๐ ปี เรียกว่ามัชฌิมวัย เป็นวัยที่ต้องดำเนินชีวิตด้วยลำแข้งของตัวเอง ไม่ควรจะต้องพึ่งบิดามารดาอีกต่อไป ต้องออกไปเผชิญกับเหตุการณ์ของสังคมโลก เป็นวัยที่จะต้องตั้งตัวสร้างหลักปักฐาน ต้องมีความรับผิดชอบในการดำรงชีวิต คนในมัชฌิมวัยควรประพฤติปฏิบัติตามมงคล ๓๘ ประการ เพิ่มขึ้นอีก ๒๐ ตั้งแต่มงคลข้อที่ ๑๑ ถึงมงคลข้อที่ ๓๐ เมื่อได้ลงมือปฏิบัติตามมงคลเพิ่มขึ้นอีก ๒๐ มงคล ตั้งแต่มงคลข้อที่ ๑๑ ถึงมงคลข้อที่ ๓๐ ดังกล่าวนี้นี้ เราท่านทั้งหลายก็จะประสบแต่ความสุขความเจริญรุ่งเรืองในการดำรงชีวิต จะไม่ประสบความทุกข์ แม้ในขณะที่ยังอายุขัยที่จะตาย จิตก็จะไปสู่สุคติโลกสวรรค์ ถ้าจะกลับมาเกิดเป็นคน ก็จะได้เกิดเป็นผู้ที่มีฐานะสูง ดังนั้น จึงควรนำมงคลมาประพฤติปฏิบัติ เพื่อประโยชน์ในการดำรงชีวิตของตน ความเป็นมงคลก็จะเกิดแก่ตนเองและครอบครัว

ปัจฉิมวัย กำหนดคนมีอายุอยู่ในช่วง ๕๑ ปี ถึงสิ้นอายุขัย เป็นระยะเวลาของชีวิตที่จะต้องช่วยเหลือตัวเองแสวงหาอริยทรัพย์ เพราะเป็นช่วงเลยกึ่งกลางของชีวิตกำลังเดินทางเข้าสู่บั้นปลายของชีวิตเหมือนต้นไม้ใกล้ฝั่งจะล้มลงเมื่อใดก็ไม่รู้ ควรจะช่วยเหลือตัวเองในการสร้างอริยสมบัติก่อนตายซึ่งไม่มีใครจะช่วยเหลือเราได้ โดยฝึกให้จิตของเรามีคุณสมบัติสูงกว่าเดิม วิธีช่วยเหลือตัวเองที่ดีที่สุดนั้นคือการหาโอกาสฝึกอบรมพัฒนาจิตใจด้วยการเจริญสมถกรรมฐานและวิปัสสนากรรมฐาน เพื่อหลุดพ้นจากทุกข์สังสารวัฏ เพราะการกลับมาเกิดอีกเป็นการเกิดเพื่อรับความทุกข์ต่อ ๆ ไปอย่างไม่มีที่สิ้นสุด วิธีปฏิบัติเพื่อหลุดพ้นจากทุกข์ทั้งปวงนั้นคือการปฏิบัติตามมงคล ๓๘ ประการ โดยปฏิบัติเพิ่มขึ้นอีก ๘ ข้อ ตั้งแต่มงคลข้อที่ ๓๑ ถึงมงคลข้อที่ ๓๘

พระพุทธเจ้าตรัสมงคลสูตรตั้งแต่ข้อที่ ๓๑ ถึงข้อที่ ๓๘ นี้ มีพุทธประสงค์จะให้ช่วยตัวเองไปทางโลกุตตรธรรม ช่วยให้หลุดพ้นจากการเวียนว่ายตายเกิด เพราะพระพุทธองค์ทรงสอนให้ตระหนักว่า “การเกิดเป็นทุกข์” ประชาชนที่มีอายุตั้งแต่ ๕๑ ปีขึ้นไป เมื่อบุตรธิดามีอาชีพการงาน หรือสามารถดำรงชีวิตได้ตามลำพังแล้ว หรือทรงตัวได้ดีด้วยลำแข้งของเขาได้แล้ว คนที่มีอายุสูงก็สมควรช่วยตัวเองไปทางโลกุตตรวิสัย ควรฝึกอบรมพัฒนาจิตใจ ด้วยการเจริญสมถกรรมฐานและวิปัสสนากรรมฐานให้มาก หากปฏิบัติตามมงคลของพระพุทธองค์เช่นนี้ ความเป็นมงคลก็จะเกิดแก่ตน เมื่อล้มหายตายจากโลกนี้ไป จิตก็จะไปสู่สุคติภูมิหรือพ้นจากความทุกข์ทั้งปวง

ถ้าสมมติว่า พระพุทธเจ้าทรงเป็นแม่ครัว พระพุทธองค์ทรงปรุงอาหารไว้ เพื่อคน ๓ วัย วัยแรกเพื่อให้คนเราในปฐมวัยได้บริโภค วัยที่ ๒ เพื่อให้คนเราในมัชฌิมวัยได้บริโภค และวัยที่ ๓ ปรุงไว้ให้คนเราในปัจฉิมวัยได้บริโภค แต่คนเราจะบริโภคหรือไม่บริโภคนั้น เป็นเรื่องของแต่ละบุคคลที่สามารถเลือกเส้นทางของตนเองได้ พระพุทธองค์ได้แต่ทรงปรุงอาหารไว้ให้เท่านั้น และทรงชี้ทางให้โดยมีพระกรุณาธิคุณอันยิ่งใหญ่เท่านั้น

จึงขออนุญาตเชิญชวนเพื่อนพี่น้องน้องพี่ทุกระดับและทุกท่าน หันมาบริโภคอริยทรัพย์ด้วยการปฏิบัติดี ปฏิบัติชอบ คิดดี พูดดี และทำดี ให้ตลอดอายุขัยของเรา นับแต่บัดนี้เป็นต้นไปเถิด

๖.๒ ข้อเสนอแนะ

หลักธรรมในพระพุทธศาสนาตลอดระยะเวลาที่พระพุทธเจ้าทรงประกาศนั้น มีเป็นจำนวนมากที่พุทธบริษัทยังไม่มีโอกาสได้ศึกษาค้นคว้าโดยตรงอาจเป็นด้วยเงื่อนเวลาหรือขาดผู้รู้ชี้แนะ และยังมีพระสูตรอีกมากที่ควรนำมาศึกษาวิเคราะห์ตามหลักคัมภีร์บาลีสัททวารวิเสสเพื่อเป็นแบบอย่างที่จะกระตุ้นให้ผู้แรกศึกษาได้มีข้อมูลเป็นเบื้องต้น ดังนั้น จึงควรผลิตหนังสือ/ตำรา/บทความวิชาการ/งานวิจัย อันจะเป็นการช่วยกันเผยแผ่พระพุทธศาสนาและเป็นการจรรโลงรักษาพระพุทธศาสนาอีกทางหนึ่งด้วย

บรรณานุกรม

(ก) ข้อมูลปฐมภูมิ

- มหาวิทยาลัยราชภัฏวชิรเวศน์. พระไตรปิฎกฉบับภาษาบาลี. ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๐๐. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๕
- _____ . พระไตรปิฎกฉบับภาษาไทย. ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๙
- _____ . อรรถกถาภาษาบาลี. ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, โรงพิมพ์วิบูลย์, ๒๕๓๒
- _____ . ฎีกาภาษาบาลี. ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๙.
- _____ . ปกรณวิเสสภาษาบาลี. ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์วิบูลย์, ๒๕๓๙, มหามกุฏราชวิทยาลัย. พระไตรปิฎกภาษาบาลี. ฉบับสยามรัฐ, ๒๕๒๕.
- _____ . พระไตรปิฎกพร้อมอรรถกถาแปล. ชุด ๙๑ เล่ม. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๒๕.

(ข) ข้อมูลทุติยภูมิ

- กรมการศาสนา กระทรวงศึกษาธิการ. ประวัติศาสตร์พระพุทธศาสนา, ฝ่ายปริยัติปกครอง กองศาสนา ศึกษา พ.ศ. ๒๕๒๗
- กรมศิลปากร. ปัญหาพระยามิลินท์. ฉบับหอสมุดแห่งชาติ ศิลปบรรณาการพิมพ์จำหน่าย พิมพ์ที่โรงพิมพ์เจริญธรรม ๑๐๖ เสาชิงช้า พระนคร
- ธนิต อยู่โพธิ์. ตำนานและคำแปล ทวาทสปริตต์, อานุกาพพระปริตต์ ที่ระลึกในงานพระราชทานสัญญาบัตรยศและผ้าไตร แก่พระสงฆ์ในเขตปกครองคณะสงฆ์หนกลาง พิมพ์ที่โรงพิมพ์ สหภาพพัฒนาการพิมพ์ อ.ท่ามะกา จ.กาญจนบุรี
- นายทศพร ศรีคำ. กรมเกลียว วรรณพุดฉันท
- นางนันทวรรณ ผาธา วิทยานิพนธ์เรื่องศึกษาวิเคราะห์บทสวดมนต์พุทธอัฐฐขยมงคลคาถา บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, พ.ศ. ๒๕๔๙
- พระคันธสาราภิวังศ์ วุฒิชัยมัญชรี จัดพิมพ์โดยมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตบาหลีศึกษาพุทธโฆส นครปฐม พิมพ์ที่โรงพิมพ์พิทักษ์อักษร พฤษภาคม ๒๕๔๕
- _____ . เนติปกรณ์แปลและอธิบาย. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์ หจก. ไทยรายวันการพิมพ์, ๒๕๕๐.
- _____ . กัจจายนสารมัญชรี. กรุงเทพมหานคร : ธีระการพิมพ์, ๒๕๓๘.
- _____ . ศึกษาวิธีเจริญสติ ด้วยภาษาง่าย ๆ พิมพ์ครั้งที่ ๓ กรกฎาคม พ.ศ. ๒๕๔๘ พิมพ์ที่สำนักพิมพ์ธรรมดา ๑๑๓ หมู่บ้านจินดาธานี หมู่ ๑๐ ถนนบรมราชชนนี แขวงศาลาธรรมสพน์ เขตทวีวัฒนา กรุงเทพมหานคร ๑๐๑๗๐

- _____ . **พระอภิธรรมเป็นพระพุทธพจน์ และประวัติคัมภีร์สังคหะ** กรุงเทพมหานคร : หจก. ไทยรายวันการพิมพ์, ๒๕๔๗.
- _____ . **สังวรรณนามัญชรี** จัดพิมพ์โดยมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขต
 บาฬีศึกษาพุทธโฆส นครปฐม พิมพ์ที่โรงพิมพ์พิทักษ์อักษร กุมภาพันธุ์ ๒๕๔๕
 พระครูอรุณธรรมรังษี (เอี่ยม สิริวิมล) **มนต์พิธี** พิมพ์ครั้งที่ ๓ โรงพิมพ์อักษรสมัย (๑๙๙๙) ๑๖๒/
 ๑๓-๑๕ ซอยศิริโสภกา ถ. บำรุงเมือง แขวงสำราญราษฎร์ เขตพระนคร กรุงเทพมหานคร,
 ๑๐๒๐๐
- _____ . พระชุมพล พลปลุกโย, **พุทธมงคลอนิสงส์**, พิมพ์ครั้งที่ ๒ มิถุนายน พ.ศ. ๒๕๕๑ พิมพ์ที่บริษัทสุพี
 เรียพริ้นติ้งเฮาส์ จำกัด ๒๑/๑๒๔-๑๒๖ หมู่ ๖ ถ.งามวงศ์วาน แขวงทุ่งสองห้อง เขตหลักสี่
 กรุงเทพมหานคร, ๑๐๒๑๐
- _____ . พระติปิฎกจุฬารักษ์เถระ, **มลินทปัญหา** แต่งขึ้นเมื่อประมาณ พ.ศ. ๕๐๐ พิมพ์ครั้งที่ ๗ พ.ศ. ๒๕๓๕ ใน
 งานพระราชทานเพลิงศพพระวิสุทธีวงศาจารย์ (สูง ธณญาโณ) พิมพ์ที่โรงพิมพ์มหาจุฬาลง
 กรณราชวิทยาลัย วัดมหาธาตุ ท่าพระจันทร์ กรุงเทพมหานคร ๑๐๒๐๐
- _____ . พระเทพโสภณ (ประยูร ธมมจิตโต) **อานุภาพพระปริตร** พิมพ์ครั้งแรก กันยายน ๒๕๔๘ พิมพ์ที่โรงพิมพ์
 มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วัดมหาธาตุ ท่าพระจันทร์ เขตพระนคร กรุงเทพมหานคร,
 ๑๐๒๐๐
- _____ . พระธรรมกิตติ. **พาลาวตาร**. ลำปาง : โรงพิมพ์จิตวัฒนาการพิมพ์, ๒๕๔๑.
- _____ . พระธรรมกิตติวงศ์ (ทองดี สุรเตโช) **คำวัต** พิมพ์ครั้งที่ ๑ กุมภาพันธุ์ ๒๕๔๘ พิมพ์ที่โรงพิมพ์เลี้ยงเชียง
 ๒๒๓ ถนนบำรุงเมือง เขตพระนคร กรุงเทพมหานคร ๑๐๒๐๐
- _____ . พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตโต), **พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลศัพท์** พิมพ์ครั้งที่ ๑๐ พ.ศ.
 ๒๕๔๖ พิมพ์ที่บริษัท เอส.อาร์.พริ้นติ้ง แมส โปรดักส์ จำกัด
- _____ . พระธัมมรักขิต **เมตตภาวนา** พิมพ์ครั้งที่ ๔ พ.ศ. ๒๕๔๗ พิมพ์ที่โรงพิมพ์ บริษัทสหธรรมิก จำกัด
- _____ . พระนันทปัญญาจารย์ **จุฬคันถวงศ์** อาจารย์สิริ เพ็ชรไชย แปล พิมพ์ครั้งแรก ธันวาคม พ.ศ. ๒๕๔๖
 พิมพ์ที่บริษัทนาเพรส แอนด์ กราฟฟิค จำกัด ๔๘/๒๙-๓๑ ซอยจุฬา ๒ ถนนบรมมหาราชวัง
 แขวงวังใหม่ เขตปทุมวัน กรุงเทพมหานคร ๑๐๓๓๐
- _____ . พระพรหมสุธี (เสนาะ ปญญาวิชโร), **พุทธานุภาพ อานุภาพของพระพุทธองค์** พิมพ์ครั้งที่ ๙ มีนาคม
 ๒๕๔๙ พิมพ์ที่บริษัท เพรสแอนด์ดีไซน์ จำกัด ๘๓ สี่ก๊กเสาชิงช้า ถ.บำรุงเมือง พระนคร
 กรุงเทพมหานคร, ๑๐๒๐๐
- _____ . พระพุทธอัปปิยะ **ปทรูปสิทธิมนัญชรี** แปลและอธิบายโดยพระคันธสาราภิวังศ์ พิมพ์ พ.ศ. ๒๕๔๗ หจก.
 ไทยรายวันการพิมพ์ ๔๔/๘๐-๘๑ ซอยบุญมงคล ถนนกำนันมน แขวงบางขุนเทียน เขต
 จอมทอง กรุงเทพมหานคร ๑๐๑๕๐
- _____ . พระมหาทรงสิทธิ์ อภิวัตตมโน **บทสวดมนต์ ทำวัตรเช้า-เย็น แปล วัดสมรโกฏิ จ.นนทบุรี** พิมพ์ครั้งที่ ๑
 พฤษจิกายน พ.ศ. ๒๕๕๐ พิมพ์ที่ไทยอินเตอร์กรุ๊ปปริตต์ตั้ง
- _____ . พระมหานิมิตร ธมมสาโร. **ปทวิจารที่ปนิ**. กรุงเทพมหานคร : หจก. ไทยรายวันการพิมพ์, ๒๕๔๗.
- _____ . พระมหาปฐมพงษ์ งามล้วน. **ประวัติภาษาบาลี**. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์รำไทยเพรสเซนเตอร์,
 ๒๕๓๔

พระมหาสมชาย ฐานวุฑฺโฒ. **มงคลชีวิต ฉบับทางก้าวหน้า**. จัดพิมพ์โดยคณะกรรมการการศึกษา
ศาสนา ศิลปะและวัฒนธรรม วุฒิสภา กรุงเทพมหานคร: พิมพ์ที่ฐานกรพิมพ์ จำกัด,
๒๕๔๗

พระมหาสมปอง มุทีโต. **อภิธานวรรณนา**. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์บริษัทประยูรวงศ์ พรินต์ติ้งจำกัด,
๒๕๔๗.

พระราชสุมนต์มุนี **ธรรมมาลี** พิมพ์ที่ห้างหุ้นส่วนจำกัด โรงพิมพ์กิตติวรรณ ๖๕๖/๑๘๗ ซอยศรีทองดี
ถนนจรัญสนิทวงศ์ แขวงบางยี่ขัน เขตบางกอกน้อย กรุงเทพมหานคร. ๑๐๗๐๐ พ.ศ.
๒๕๑๙

พระวิสุทธาจารย์มหาเถระ **ธาวัตถสังคหปาฐนิสสยะ** คณะผู้ปริวรรต โดยพระราชปริยัติโมลี (อุปสโม)
นายเสรี อาจสาคร นายวิชานนท์ สำน้อย พิมพ์ครั้งแรก พ.ศ. ๒๕๓๕ พิมพ์ที่โรงพิมพ์มหา
จุฬาลาภกรณราชวิทยาลัย วัดมหาธาตุ ท่าพระจันทร์ กรุงเทพมหานคร ๑๐๒๐๐

พระศรีศาสนวงศ์ (มีชัย วีระปญฺโญ), **มหานมัสการ** พิมพ์ครั้งแรก ๕ ธันวาคม ๒๕๕๐ พิมพ์ที่ห้างหุ้นส่วน
จำกัด ซี เอ ไอ เซ็นเตอร์ จำกัด ๒๗ หมู่ ๑ ต.ไทยवास อ.นครชัยศรี จ.นครปฐม

พระศรีสุทธิพงศ์ (สมศักดิ์ อุปสโม), **ปทานุกรมพระไตรปิฎก ฉบับบาลี-ไทย** จัดพิมพ์เผยแพร่โดยกองทุน
การเผยแผ่พุทธธรรม พิมพ์ที่ห้างหุ้นส่วนจำกัด เทคนิค ๑๙ ๕๐๙/๔๕๑-๔๕๒ จรัญสนิท
วงศ์ ๗๕ แขวงบางพลัด เขตบางกอกน้อย กรุงเทพมหานคร ๑๐๗๐๐

พระศรีสุธรรมมุนี (บุญเทียม ญาณินฺโท), **ศึกษาวิเคราะห์คัมภีร์ปริตตคณฐี**, มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลง-
กรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตบาฬีศึกษาพุทธโฆส นครปฐม, ๒๕๕๖.

พระสังฆรักขิตะ. **สุโพธาลังการฎีกา**. อย่างกึ่ง : โรงพิมพ์กระทรวงมหาดไทยและกรมการศาสนา, ๒๕๐๗.

พระสังฆรักขิตมหาสามี **สุโพธาลังการมัญชรี** พระคันทสาราภิงค์ แปลและอธิบาย พิมพ์ครั้งที่ ๑ พ.ศ.
๒๕๔๖ พิมพ์ที่ หจก. ไทยรายวันการพิมพ์ ๔๔/๘๐-๘๔ ถนนกำนันมนั้น ซอยบุญมงคล
แขวงบางขุนเทียน เขตจอมทอง กรุงเทพมหานคร

มหาเถรสมาคม, **หนังสือประชุมพระราชนิพนธ์ภาษาบาลี ในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว**
มหาเถรสมาคมจัดพิมพ์ ๑๘ ตุลาคม ๒๕๔๗ พิมพ์ที่โรงพิมพ์สำนักพระพุทธศาสนา
แห่งชาติ ๓๑๔-๓๑๖ ซอยบ้านบาตร ถนนบำรุงเมือง เขตป้อมปราบฯ กรุงเทพมหานคร

มิลินทปัญญา งานฉลองพระชนมายุ ๘๐ พรรษา สมเด็จพระญาณสังวร (สุวฑฺฒนมหาเถร) สมเด็จพระ
พระสังฆราชสกลมหาสังฆปริณายก วัดบวรนิเวศวิหาร กรุงเทพมหานคร ๓ ตุลาคม พ.ศ.
๒๕๓๖ วัดปากน้ำภาษีเจริญ กรุงเทพมหานคร พิมพ์ฉลองพระเดชพระคุณเชิดชูพร
เกียรติ พิมพ์ที่โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วัดมหาธาตุ ท่าพระจันทร์
กรุงเทพมหานคร ๑๐๒๐๐

มูลนิธิภูมิพลโลกิขุ, **วิสุทธิมรรค** (หุติยภาค) ฉบับภูมิพลโลกิขุ เป็นที่ระลึกในโอกาสฉลองครบ ๒๐๐ ปี
แห่งกรุงรัตนโกสินทร์ พ.ศ. ๒๕๒๕ พิมพ์ที่โรงพิมพ์มูลนิธิภูมิพลโลกิขุ ในบริเวณวัดสระเกศ
ถนนจักรพรรดิพงศ์ กรุงเทพมหานคร

ราชบัณฑิตสถาน. **พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน**. พ.ศ. ๒๕๒๕. พิมพ์ครั้งที่ ๔. กรุงเทพมหานคร :
โรงพิมพ์อักษรเจริญทัศน์, ๒๕๓๘

วศิน อินทสระ, **อธิบายมิลินทปัญหา** พิมพ์ที่โรงพิมพ์เจริญกิจ ๔๖/๓ ซอยสีนวล ท่าพระ
กรุงเทพมหานคร พ.ศ. ๒๕๒๘.

เวทย์ บรรณกรกุล. รศ. **การศึกษาวิเคราะห์บทบาทลีในคัมภีร์บาลีพระพุทธศาสนาเถรวาท,**
มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตบาลีศึกษาศาสตร์ นครปฐม, พ.ศ.
๒๕๕๖.

สมเด็จพระธีรญาณมุนี (ปุณณกมหาเถร), **คัมภีร์วุดโตทัยปกรณ์**, มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย จัดพิมพ์
โดยเสด็จพระราชกุศลในงานออกเมรุศพ สมเด็จพระธีรญาณมุนี (ปุณณกมหาเถร) ๒๒
ธันวาคม ๒๕๒๗

สมเด็จพระมหาธีรราชจารย์ (นิยม จานิสสรมหาเถร). **ตำนานพระปริตร**

สมเด็จพระสังฆราช (ปุสุสเทว). **สวดมนต์ฉบับหลวง**. ลิขสิทธิ์ของมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย หน้าวัดบวร
นิเวศวิหาร กรุงเทพมหานคร

อนุศาสนาจารย์ กองทัพอากาศ. **สวดมนต์เจ็ดตำนาน**. พฤษภาคม ๒๕๓๘ พิมพ์ที่โรงพิมพ์ข้าวทวาร
อากาศกรมยุทธศึกษาทหารอากาศ ดอนเมือง

ประวัติผู้เขียน

๑. ชื่อภาษาไทย : พระมหาโกมล กมล (แก้วดิ่ง)
ชื่อภาษาอังกฤษ : PHRAMAHA KOMON KAMALO (KAEODUENG)
๒. เกิด : วันจันทร์ ที่ ๒๖ มิถุนายน พ.ศ. ๒๕๑๕
๓. สถานที่เกิด : บ้านเลขที่ ๙๒ หมู่ ๕ หมู่บ้านโคกทหาร ตำบลทัพเสด็จ
อำเภอตาพระยา จังหวัดสระแก้ว ๒๗๑๘๐
๔. บรรพชา : ๒๙ ตุลาคม พ.ศ. ๒๕๒๙ วัดตาพระยา ตำบลตาพระยา
อำเภอตาพระยา จังหวัดสระแก้ว มีพระครูประทีปปัจจันตเขต
เป็นพระอุปัชฌาย์
๕. อุปสมบท : ๒๒ มิถุนายน พ.ศ. ๒๕๓๗ วัดสุวรรณคีรี แขวงบางขุนนนท์
เขตบางกอกน้อย กรุงเทพมหานคร มีพระเทพปริยัติโมลี
เป็นพระอุปัชฌาย์
๖. วันบรรจุเข้าเป็นพนักงาน : ๑ เมษายน พ.ศ. ๒๕๔๕
๗. หน่วยงานที่สังกัด : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตบาฬีศึกษา
พุทธโฆส นครปฐม
๘. สถานที่ติดต่อ
 - ๘.๑ ที่ทำงาน : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตบาฬีศึกษา
พุทธโฆส นครปฐม ตำบลหอมเกร็ด อำเภอสสามพราน
จังหวัดนครปฐม ๗๓๑๗๐
 - ๘.๒ ที่วัด : ๓๒ วัดพิชยญาติการาม วรวิหาร ถนนประชาธิปไตย แขวงสมเด็จ
เจ้าพระยา เขตคลองสาน กรุงเทพมหานคร ๑๐๖๐๐
๙. ประวัติการศึกษา : พ.ศ. ๒๕๕๐ สอบได้ ป.ธ.๘
พ.ศ. ๒๕๔๒ พุทธศาสตรบัณฑิต รุ่น ๔๔ (พธ.บ.บาลีพุทธศาสตร์)
มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
พ.ศ. ๒๕๔๒ หลักสูตรประกาศนียบัตรวิชาชีพระดับปริญญาตรี (ป.วค.)
มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
พ.ศ. ๒๕๔๘ ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต (ศศ.ม.สันสกฤต)
มหาวิทยาลัยศิลปากร
๑๐. ประวัติการทำงาน : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตบาฬีศึกษา
พุทธโฆส นครปฐม
พ.ศ. ๒๕๔๕-๒๕๕๐ เจ้าหน้าที่บริหารงานทั่วไป
พ.ศ. ๒๕๔๗-๒๕๕๑ ผู้อำนวยการสำนักงานวิทยาเขต
พ.ศ. ๒๕๕๐-ปัจจุบัน อาจารย์
พ.ศ. ๒๕๕๓-๒๕๕๔ หัวหน้าฝ่ายวิชาการและวิจัย

๑๑. สาขาวิชาที่มีความชำนาญ :

๑๑.๑ ภาษาบาลี-สันสกฤต

๑๑.๒ พระพุทธศาสนา

๑๒. ผลงานวิชาการ :**๑๒.๑ เอกสารประกอบการเรียนการสอน**

: รายวิชาชุดทศกนิกายปาติ ๒

: รายวิชาพระสูตรตันตปิฎก

: รายวิชาวรรณคดีบาลี

๑๒.๒ งานวิจัย

-
